

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

De reservist in de hoofdrol

Tussen politiek beleid en militaire idealen, de reserveofficier in Nederland 1918-1940

Meulman, F.H.

Publication date

2023

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Meulman, F. H. (2023). *De reservist in de hoofdrol: Tussen politiek beleid en militaire idealen, de reserveofficier in Nederland 1918-1940*. [, Universiteit van Amsterdam].

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

De reservist in de hoofdrol

Tussen politiek beleid en militaire idealen,
de reserveofficier in Nederland 1918 - 1940

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in ons land, op 10 mei 1940, werd het Nederlandse leger voor ongeveer 90% aangevoerd door reserveofficieren. In totaal ging het om ruim 10.000 man. Meer dan de helft daarvan behoorde tot de infanterie. Reserveofficieren waren in de eerste plaats burger, maar in geval van een dreigend conflict werden ze in werkelijke dienst opgeroepen om Nederland zo nodig gewapenderhand te verdedigen.

Dit proefschrift gaat over deze reserveofficieren van de infanterie, die in het interbellum een hoofdrol binnen het leger vervulden. Achtereenvolgens wordt ingegaan op de ontwikkeling van het defensiebeleid in de periode 1918-1940, het kwantitatieve en kwalitatieve belang van de reserveofficieren, hun opleiding en de verdere vorming. De studie toont aan dat het overgrote deel van de reserveofficieren van de infanterie in het interbellum hoogstwaarschijnlijk niet kon voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor de uitoefening van hun taken in het oorlogsleger. Dat was het gevolg van verschillende oorzaken van beperkingen die in de jaren twintig en dertig vrijwel voortdurend bleven bestaan.

De reservist in de hoofdrol

Freek Meulman

De reservist in de hoofdrol

Tussen politiek beleid en militaire idealen,
de reserveofficier in Nederland 1918-1940

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. dr. ir. P.P.C.C. Verbeek

ten overstaan van een door het College voor Promoties ingestelde commissie,
in het openbaar te verdedigen in de Agnietenkapel
op woensdag 13 september 2023, te 13.00 uur

door Frederik Hendrik Meulman
geboren te Eindhoven

Promotiecommissie

<i>Promotores:</i>	prof. dr. W. Klinkert prof. dr. B. Schoenmaker	Universiteit van Amsterdam Universiteit Leiden
<i>Overige leden:</i>	prof. dr. R.A.M. Aerts prof. dr. J.C.H. Blom prof. dr. H. Amersfoort prof. dr. J. Hoffenaar dr. M. Brolsma dr. S.F. Kruizinga dr. F.H. Baudet	Universiteit van Amsterdam Universiteit van Amsterdam Universiteit van Amsterdam Universiteit Utrecht Universiteit van Amsterdam Universiteit van Amsterdam Nederlandse Defensie Academie

Faculteit der Geesteswetenschappen

Inhoud

Woord vooraf	5
Hoofdstuk I. De bakens gezet	7
1. Inleiding.....	7
2. Doelstelling en opzet.....	10
3. Bronnen en begrenzing van het onderzoek.....	10
4. Kenmerken van het interbellum.....	15
Hoofdstuk II. Algemeen defensiebeleid 1918-1940	19
1. De <i>Dienstplichtwet</i> en het leger- en oefenstelsel van 1922.....	19
2. Kernpunten van het algemeen defensiebeleid, 1918-1940.....	25
<i>Politiek-strategische doelstellingen voor het leger</i>	26
<i>Belang van het veldleger</i>	28
<i>Bezuinigingen en beleid van het absolute minimum</i>	29
<i>De uitrusting versus de financiële middelen</i>	37
<i>Politiek geloof in de bruikbaarheid van het leger</i>	40
3. Betekenis uitkomsten analyse defensiebeleid.....	42
4. Noodzaak aanpassing van het bestaande beeld van het defensiebeleid 1918-1940?.....	45
5. Ter afsluiting.....	55
Hoofdstuk III. Het kwantitatieve en kwalitatieve belang van de reserveofficieren	57
1. De organisatie van het oorlogsleger.....	58
2. De kwantitatieve ontwikkeling van de beroeps- en reserveofficieren.....	59
<i>De beroepsofficieren van de infanterie</i>	60
<i>De reserveofficieren van de infanterie</i>	63
3. Het kwalitatieve belang van de reserveofficieren.....	69
<i>De infanterie in mei 1940</i>	69
<i>De situatie in de Grebbelinie en de aansluitende stellingen</i>	71
<i>Het 8e regiment infanterie</i>	71
4. Ten slotte.....	72
Hoofdstuk IV. Het traject naar de benoeming tot reserveofficier	73
1. Samenvoeging en concentratie van de officiersopleidingen.....	74
2. De kwantitatieve behoefte.....	80
3. Op weg.....	84
<i>Het voortraject tot aan de opleiding</i>	85
<i>De School Reserve-Officieren Infanterie</i>	88
<i>De opleiding</i>	92
4. Appreciatie kwaliteit van de opleiding.....	98
Hoofdstuk V. De verdere vorming en geschiktheid van de reserveofficieren	107
1. 1919-1930: roep om aandacht en einde van de stelselloosheid.....	110
<i>De bewindperiode van minister Van Dijk</i>	111
<i>Geschiktheid van de reserveofficieren in 1924</i>	116
<i>De bewindperiode van minister Lambooy</i>	121

<i>Geschiktheid van de reserveofficieren in 1929</i>	128
<i>Tegenstelling in het beeld van geschiktheid</i>	131
2. 1930-1940: ontwikkeling verdere vorming en geschiktheid	136
<i>Zorgen over de verdere vorming; de bewindsperiode Deckers</i>	137
<i>Geschiktheid van de reserveofficieren in 1931</i>	140
<i>Donkere wolken boven de verdere vorming</i>	145
<i>Geschiktheid van de reserveofficieren in 1935</i>	150
<i>Op weg naar de wederopbouw van het leger</i>	159
<i>De laatste jaren vóór de oorlog</i>	165
3. Ter afsluiting.....	167
Hoofdstuk VI. Schijn of werkelijkheid?	169
1. Eisen voor volledige operationele geschiktheid	170
2. Oorzaken van beperkingen voor een effectieve verdere vorming	171
3. Analyse van de belangrijkste oorzaken van beperkingen	173
<i>Dienstplichtwet, het leger- en oefenstelsel van 1922 en de wettelijke opkomstverplichtingen van 1927</i>	173
<i>Betrokkenheid</i>	176
<i>Weersomstandigheden en bereik en bruikbaarheid van de oefenterreinen</i>	181
4. Analyse van de overige oorzaken van beperkingen.....	182
<i>Beperkte mogelijkheden voor samenwerking met andere wapens</i>	183
<i>Te veel uitstel en een versnipperde opkomst van reserveofficieren</i>	184
<i>Onttrekking aan de oefening</i>	184
<i>Griep</i>	184
<i>Voorschriften</i>	185
5. Slotsom van de oorzaken van beperkingen	185
6. Voorstellen tot verbetering.....	186
7. Resultaten verbetervoorstellen	190
8. Beeld van de operationele geschiktheid	191
9. Ter afronding.....	195
Hoofdstuk VII. Slotbeschouwing	199
Bijlage I	209
Noten	213
Bronnen en literatuurlijst.....	260
Samenvatting.....	288
Summary.....	294
Personenregister	301
Lijst van afkortingen	303
Curriculum vitae	305

Woord vooraf

Wat ga je doen na het afronden van een bijna 40-jarige afwisselende en uitdagende carrière bij Defensie en in het bijzonder de Koninklijke Luchtmacht? Een baan in de commerciële wereld? Nee, daar lag niet mijn belangstelling. Duidelijk was dat die meer gezocht moest worden in de hoek van hetgeen mij altijd al had beziggehouden, de geschiedenis. Die interesse was vooral gericht op crises en conflicten in de negentiende en twintigste eeuw: de Amerikaanse Burgeroorlog, de koloniale oorlogen, de Eerste en Tweede Wereldoorlog en de Vietnamoorlog. De interesse ging daarbij vooral uit naar een beter begrip van de achtergrond van het ontstaan van die oorlogen, het defensie- en veiligheidsbeleid en wat daar uiteindelijk van terecht kwam. Waren de lessen van voorafgaande crises en conflicten voldoende geleerd en waren de militairen wel adequaat voorbereid geweest op hun inzet?

Dat gold in het bijzonder voor de periode 1918-1940, het tijdvak tussen de wapenstilstand in november 1918 en het begin van de Tweede Wereldoorlog voor Nederland in mei 1940. Dit tijdvak, het interbellum, heeft mij altijd geïnteriseerd. De aandacht voor reserve-officieren ontstond nadat uit initieel onderzoek bleek dat het Nederlandse leger in mei 1940 hoofdzakelijk door die groep officieren werd aangevoerd. Het leidde tot aanvullende vragen die de basis vormden voor deze studie. De geschiedenis van de reserveofficieren van de Nederlandse infanterie was een boeiend onderwerp om te onderzoeken, waarbij soms het gevoel ontstond direct deelgenoot te zijn van de ontwikkelingen in het defensiebeleid en de opleiding en verdere vorming van de reserveofficieren, alsmede de discussies die in dat kader werden gevoerd.

Zonder de medewerking van velen zou deze studie niet het beoogde resultaat hebben opgeleverd. Ik dank mijn beide promotores voor hun professionele en doelgerichte begeleiding en voor hun opbouwende, maar waar nodig ook kritische opmerkingen. Het was een genoegen met beiden samen te werken. De leden van de promotiecommissie wil ik bedanken voor het zorgvuldig doorlezen en beoordelen van mijn proefschrift. Mede dankzij de steun van diverse medewerkers van de bibliotheek van de Koninklijke Militaire Academie, het Nationaal Archief in Den Haag, het Nationaal Militair Museum te Soesterberg, en in het bijzonder het Nederlands Instituut voor Militaire Historie in Den Haag is het onderzoek naar de reserveofficieren in het interbellum voorspoedig verlopen. Ook hen ben ik zeer erkentelijk. Een bijzonder woord van dank richt ik tot de staf van het laatstgenoemde instituut. Op een voor mij wonderbaarlijke wijze losten zij alle technische problemen op die zich voordeden in de eindfase van de samenstelling van het definitieve manuscript. Tenslotte wil ik mijn echtgenote Nanette bedanken. Ze was een onvermoeibaar luisteraarster naar de bevindingen over het onderzoek. Regelmatig kwam zij met kritische vragen en opmerkingen die bij mij leidden tot heroverweging en zo nodig aanpassing van de tekst.

Hopelijk draagt de uitkomst van dit proefschrift bij aan een dieper inzicht in de complexe materie van politiek-militaire verhoudingen in het interbellum en aan een beter begrip van de groep reserveofficieren van de infanterie en de beleidsmatige context waarin hun kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling in die periode plaatsvond.

Hoofdstuk I. De bakens gezet

Deze studie betreft de reserveofficieren van de Nederlandse infanterie in de context van het defensiebeleid in de periode 1918-1940.¹ Ze richt zich hierbij vooral op de geschiktheid van die officieren voor hun oorlogstaken. Die geschiktheid was van essentieel belang voor de operationele inzetbaarheid van het leger, omdat vanaf het begin van de jaren twintig het aantal beroepsofficieren sterk werd afgebouwd. De kwantitatieve omvang van de groep reserveofficieren nam in de daaropvolgende jaren steeds meer toe, waardoor de aanvoering van het Nederlandse leger in oorlogstijd, met name op tactisch niveau, hoofdzakelijk in handen werd gelegd van amateurs, te weten burgers in uniform.² De beroepsofficieren waren in oorlogstijd veelal bestemd voor de hogere commando- en staffuncties.

1. Inleiding

In mei 1940 behoorde ongeveer 90% van alle officieren binnen het leger tot de categorie reserveofficier. Deze financieel gedreven keuze legde een zware hypotheek op de kwaliteit van de opleiding en vooral de theoretische en praktische verdere vorming van die officieren in vreedstijd.³ Bezuiniging was ook de beweegreden voor de nieuwe *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel, die vanaf maart 1922 tot vrijwel het einde van de jaren dertig de parameters voor de legervorming en de kwaliteit ervan bepaalden en fundamentele veranderingen in het leger met zich meebrachten.⁴ Het leger veranderde erdoor van een kadermilitie- in een militieleger, met slechts een minimale kern aan beroepspersoneel. De vredes- en oorlogsorganisatie werden ontkoppeld en van direct parate eenheden was geen sprake meer. De legerorganisatie in vreedstijd richtte zich, naast mobilisatievoorbereiding, vrijwel volledig op opleiding en oefening. Het oorlogsleger zou pas na de afkondiging van de algemene mobilisatie worden geformeerd en uit vijftien jaarklassen of lichteningen militairen bestaan. Wanneer de aflossingsreserve zou worden meegerekend, kwam het totaal aantal lichteningen uit op twintig. Hiermee zou een veldleger ontstaan dat ongeveer dezelfde omvang had als in 1914.⁵

Er is opmerkelijk weinig onderzoek gedaan naar de oorzaken en de uitwerking van deze radicale aanpassing van de Nederlandse krijgsmacht. Dat is opvallend, zeker als wordt gelet op de betekenis van de reserveofficieren voor het toenmalige leger. Blijkbaar bestond vanuit militair-historisch perspectief geen dwingende reden uitgebreid aandacht te besteden aan de reserveofficieren, dan wel was sprake van een daadwerkelijke lacune in de militaire geschiedschrijving. In het eerste geval zou dat hebben betekend dat er geen zorgen bestonden over de kwaliteit van het grootste deel van de aanvoerders in het leger, terwijl het thema geoefendheid, of beter het ontbreken daarvan, toch als een belangrijke oorzaak van het falen van het leger in mei 1940 wordt gezien.⁶ Uit de hieronder opgenomen bibliografie, over de reserveofficieren blijkt dat in de naoorlogse literatuur slechts een enkele keer, en daarbij slechts zeer summier, wordt verwezen naar zorgen over de geoefendheid en geschiktheid van die groep officieren.⁷ L. de Jong komt in zijn geschiedschrijving over Nederland in de Tweede Wereldoorlog niet verder dan de zinsnede dat de scholing van de reserveofficieren in het interbellum van veel te korte duur was en dat daadwerkelijke commando's tijdens oefeningen slechts zelden werden uitgevoerd.⁸ Blijkbaar is er dus sprake van de tweede omstandigheid: kennis over de reserveofficieren in het algemeen en hun geschiktheid in het bijzonder ont-

breekt vrijwel volledig. Voor een completer beeld en een beter begrip van de groep reserve-officieren van de infanterie in de twintiger en dertiger jaren moet die lacune in de geschiedschrijving worden opgevuld.

Uit literatuurstudie blijkt dat de Nederlandse krijgsmacht in het interbellum, als thema en periode van onderzoek, in de afgelopen decennia steeds meer aandacht heeft gekregen.⁹ Die militair-historische belangstelling past binnen de groeiende wetenschappelijke interesse voor dat tijdvak.¹⁰ Vanaf 1990 werd vooral door een nieuwe generatie militair-historici gericht aandacht besteed aan de defensieontwikkelingen in de twintiger en dertiger jaren en de oorlog in mei 1940, waarbij 'gangbare opvattingen opnieuw werden getoetst en enkele tot dan bestaande heersende opvattingen ter discussie gesteld'.¹¹ Maar ondanks het vele goede werk bestaat echter nog steeds geen min of meer compleet beeld van de militaire geschiedenis van die periode. Dat blijkt uit verschillende opmerkingen van militaire wetenschappers. In een bespreking uit 2003 van het boek *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* schrijft W. Klinkert dat het analyseren van die geschiedenis wellicht een ideaal voor de toekomst zou zijn en dat er nog geen sprake is van een compleet beeld: 'Er zijn zelfs blinde vlekken. Zo ontbreken de militair-historische analyses (...) van de Nederlandse krijgsmacht in de Eerste Wereldoorlog en in het interbellum'.¹² T. van Gent komt in 2012 tot ongeveer hetzelfde oordeel in zijn bespreking van het boek *Small Powers in the Age of Total War, 1900-1940*. Daarin concludeert hij: 'with its international perspective the book is filling a gap in both the study of military history and its international relations, but is only the beginning and more research on the subject is needed'.¹³

Ook specifiek over de reserveofficieren is de afgelopen jaren de roep om verder onderzoek hoorbaar. In de inleiding van zijn boek *Reserve-Kapitein* stelt C. van den Berg in 2013, dat 'Aan de Nederlandse reserveofficieren in het interbellum is (...) door de geschiedwetenschap nauwelijks aandacht besteed. Zij vormen wel het overgrote deel (...) van het, voornamelijk lagere, kader van het gemobiliseerde leger in 1939'.¹⁴ Het is een constatering die in het voorwoord van het boek door Klinkert wordt onderschreven door te stellen 'dat de reserveofficieren van het Nederlandse leger een vergeten groep zijn'.¹⁵ En ook recentelijk nog is de wens naar verder onderzoek over de reserveofficieren uitgesproken. In een bespreking van het jubileumboek dat werd uitgegeven naar aanleiding van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve-Officieren (KVNRO) stelt de recensent S. Meuwese dat 'met het boek de geschiedenis van de landelijke reserveofficierenvereniging wel afdoende is beschreven (...). Maar, voor de geschiedenis van de reserveofficieren is slechts een redelijke aanzet gegeven, een aanzet die naar meer smaakt'.¹⁶ Uit het vorenstaande kan worden geconcludeerd dat er nog diverse blinde vlekken zijn in de kennis over het Nederlandse leger in het interbellum en dat vanuit wetenschappelijke hoek vraag is naar aanvullend onderzoek hiernaar, in het bijzonder naar de groep reserveofficieren. Maar er is nóg een specifieke reden waarom deze studie relevantie heeft, namelijk dat de ervaringen en beelden van de oorlog in mei 1940, en in de daaropvolgende bezettingsjaren, nog steeds leven. Al decennialang worden verwijzingen gemaakt naar de nederlaag in mei 1940 en de daaropvolgende Duitse bezetting als – in de woorden van I. Schöffer – 'een traumatische beleving'.¹⁷ Ruim dertig jaar later, in 2004, stelde de historica M. de Keizer het als volgt: 'het historisch beeld van Nederland in de eerste helft van de twintigste eeuw is nog steeds sterk getekend door de 'schok van de nederlaag in mei 1940'.¹⁸ En nog recent, op 4 mei 2020, gaf koning Willem-Alexander in zijn toespraak tijdens de Dodenherdenking op de Dam in Amsterdam aan dat de oorlog, die in mei 1940 plaatsvond, nog generaties lang doorwerkt: 'Nu, 75 jaar na onze bevrijding, zit de oorlog nog steeds in ons.' Wel is het begrip 'trauma' met betrekking tot de

nederlaag tachtig jaar na dato gesleten. Zowel omdat de generatie die de oorlog in mei 1940 bewust heeft meegemaakt langzamerhand erg klein is geworden, maar ook omdat in de afgelopen decennia al veel is gepubliceerd over deze oorlog en wat eraan voorafging.¹⁹ Toch zijn de schok over het snelle verlies, de ingrijpende gevoelens over de bezettingsjaren en die van schuld over onvoldoende steun aan medeburgers in nood tot op de dag van vandaag nog steeds onder ons. Dat is enerzijds heel goed te duiden, maar anderzijds wordt het na tachtig jaar tijd om die periode een meer begrijpelijke en daarmee acceptabeler plaats in onze herinnering te geven. De historicus R. Bouwman stelde in februari 2020, in een opiniërend artikel in *Elseviers Weekblad*, dat ons schuldgevoel over de Tweede Wereldoorlog wel wat minder mag zijn. Daarvoor zou naar zijn mening dan wel een beter en breder begrip nodig zijn van de historische gebeurtenissen uit die tijd, die vervolgens in samenhang zouden moeten worden gezien.²⁰

Die woorden van Bouwman sluiten nauw aan bij het bekende pleidooi van hoogleraar Nederlandse geschiedenis J.C.H. Blom, reeds gedaan in 1984, om uit de ban van goed en fout te breken en het onderzoek vooral verklarend van aard te laten zijn. Op basis van bronnenstudie zouden 'lacunes kunnen worden gevuld en nuances en correcties op detailpunten worden aangebracht'.²¹ Specifiek riep hij op het defensiebeleid in de jaren dertig en de toestand van het toenmalige Nederlandse leger scherper dan tot dan toe te analyseren 'als de logische of althans begrijpelijke uitkomst van het samengaan van een reeks factoren, die ieder soms diep in het Nederlands verleden wortelden'.²² Deze verstandige oproep kreeg in 1990 steun vanuit een groep historici, die een pleidooi hield voor een bredere interpretatie van de bezettingstijd in Nederland.²³ Dit moest ertoe leiden dat het bestaande beeld van de Duitse bezetting 'bevrijd werd van het nauwe kader van nationale trauma's, eer en schande, goed en fout en dat aangenomen en vertekende ervaringen zouden worden herzien'.²⁴ Dat dit tot heden nog niet volledig is gelukt, blijkt uit de voornoemde woorden van de koning en die van Bouwman. Dit komt mede omdat bij de bredere interpretatie van de bezettingstijd, en vooral bij de beschrijving van het defensiebeleid en de ontwikkeling van het leger in het interbellum in de afgelopen jaren, opnieuw mythes zijn ontstaan. Mogelijk komt het ook omdat de samenhang van de gebeurtenissen nog niet volledig of juist genoeg is beschreven en de boodschap daarover in een te beperkte groep is verspreid.

Om tot een effectievere verwerking van een nationaal trauma als de schok van mei 1940 te komen, of om een eventueel schuldgevoel over de houding van het Nederlandse volk ten aanzien van zijn medemens tijdens de bezetting beter dan tot nu toe te kunnen duiden, is niet alleen vergroting van de wetenschappelijke kennis nodig, maar moet ook een veel breder publiek dan alleen geïnteresseerde vakgenoten worden bereikt. Meer specifiek, voor het beantwoorden van de vraag hoe het zover met het leger in mei 1940 heeft kunnen komen, is het nodig een beter inzicht te krijgen in 'de begrijpelijke uitkomst van het samengaan van een reeks factoren' die in het interbellum hebben bijgedragen aan de samenstelling en kwaliteit van het Nederlandse leger. Dat is waaraan deze studie een bijdrage wil leveren. De kennis over de bewapening en uitrusting van het Nederlandse leger in het interbellum lijkt genoegzaam bekend, maar de kennis over en het inzicht in de personele kant, in het bijzonder die van de reserveofficieren, ontbreken vrijwel volledig. En daar wringt de schoen. Hoe kunnen de ontwikkeling van het Nederlandse leger in het interbellum en de inzet ervan in mei 1940 afdoende worden geduid, zolang het inzicht ontbreekt over de groep waarvan het kwantitatieve en kwalitatieve belang voor de aanvoering van het leger zo groot was?

2. Doelstelling en opzet

Op basis van bovenstaande overwegingen luidt de hoofdvraag van deze studie als volgt: in welke mate konden de reserveofficieren in het interbellum redelijkerwijs voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor hun oorlogsfuncties? Om de noodzakelijke context te bieden, worden in hoofdstuk II de kernpunten in de ontwikkeling van het algemene defensiebeleid in de periode 1918-1940 geanalyseerd. Bovendien worden in dit hoofdstuk bestaande beelden over dat beleid getoetst aan de uitkomsten van deze analyse. In hoofdstuk III wordt ingegaan op de kwantitatieve ontwikkeling en de kwalitatieve betekenis van de groep reserveofficieren in het interbellum. In hoofdstuk IV wordt de vraag beantwoord hoe de weg naar de benoeming tot reserveofficier eruitzag en wordt een appreciatie gegeven van de kwaliteit van de opleiding. Vervolgens wordt in hoofdstuk V de ontwikkeling van de verdere vorming beschouwd.²⁵ Op basis van een analyse van de oefeningsverslagen uit verschillende jaren in het interbellum wordt de vraag beantwoord hoe het stond met het formele beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. Het laatste hoofdstuk VI biedt een diepgaandere analyse van de oorzaken van de beperkingen voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming en gaat in op verschillende suggesties die werden gedaan voor het verbeteren van die voortgezette opleiding. Het geeft ook antwoord op de hoofdvraag van deze studie.

3. Bronnen en begrenzing van het onderzoek

Aan bronnenmateriaal over Nederlandse reserveofficieren is geen gebrek. Ze komen in de jaren twintig en dertig zelf veelvuldig aan het woord in militaire vakbladen en de periodieken van de officiersverenigingen.²⁶ Uit analyse en rubricering van die informatie blijkt dat er veel werd gepubliceerd over onder meer arbeidsvoorwaarden, krijgstucht en discipline, legervorming, morele ontwikkeling en geest in het leger, alsook tactisch-doctrinaire ontwikkelingen. Daarbij kwam ook het thema van de opleiding en in het bijzonder de verdere vorming van de reserveofficieren herhaaldelijk aan de orde, in totaal in meer dan tweehonderd artikelen. De aanvoering van het leger was begin jaren twintig weliswaar grotendeels in handen gelegd van de reserveofficieren, maar aan de noodzakelijke voorwaarden voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming schortte getuige deze publicaties nog het nodige – en dat terwijl de operationele betekenis van de reserveofficieren voor het leger erg groot was.

In tegenstelling tot de ruime belangstelling in het interbellum voor het thema 'reserve-officieren' is het opmerkelijk dat in de periode 1945-2000 slechts in weinig publicaties aandacht werd besteed aan de ontwikkeling en betekenis van deze groep officieren in het vooroorlogse leger. Niet alleen de kwantiteit was gering, maar de publicaties waren ook qua lengte en inhoud beperkt. Kennelijk bestond in de context van het echec van mei 1940 geen belangstelling meer voor, of waren er andere redenen om niet meer terug te komen op de reserveofficieren in het interbellum. Tussen 1945 en 2000 zijn, voor zover bekend, slechts drie publicaties verschenen waarin aandacht werd besteed aan de reserveofficieren in het interbellum, waarbij het in totaal om niet meer dan vijf pagina's tekst ging. Om te beginnen verscheen in 1948 een brochure getiteld *Militaire Beschouwingen* door J.W. van Oorschot en J.C. Roelofsen, beiden officier bij de inlichtingendienst.²⁷ Zij stonden kort stil bij de geoefendheid van de reserveofficieren, en hun conclusie luidde dat in het interbellum aan de oefening van die officieren te weinig zorg was besteed. Zij betreurden het dat de reserveofficieren in vreedstijd zo weinig verantwoordelijk werk opgedragen kregen en dat hun taak veelal uit niet meer dan toekijken en aanhoren bestond, in plaats van het praktisch uitvoeren van opgedragen taken.²⁸ Vervolgens verscheen

in 1977, ter gelegenheid van het zestigjarig bestaan van de Koninklijke Algemene Vereniging van Nederlandse Reserve-Officieren, een jubileumuitgave van *De Reserve-Officier*. Hierin was een kort artikel van C.M. Schulten opgenomen over de ontstaansgeschiedenis van de zogenaamde 'militie-luitenants' in de tachtiger jaren van de negentiende eeuw en over de ontwikkeling van het reservekader en de militieofficieren in het begin van twintigste eeuw.²⁹ Schulten gaf aan dat het beroepskader initieel wel even moest wennen aan het verschijnsel reserveofficier. Het reservekader was in de beginjaren binnen de krijgsmacht weinig geliefd – dit in tegenstelling tot het Nederlandse volk, dat volgens hem wel sympathie had voor de reserveofficier. De mobilisatieperiode 1914-1918 heeft volgens Schulten aangetoond dat het leger de reserveofficieren nodig had. De wederzijdse waardering van de beroeps- en reserveofficieren was naar zijn mening uitgegroeid tot een hechte, onderlinge band.³⁰

Het zou te verwachten zijn geweest dat L. de Jong in zijn eerdergenoemde werk uitgebreid aandacht zou hebben besteed aan de betekenis van de reserveofficieren voor het Nederlandse leger in het interbellum, aan de beleidsmatige keuzes die aan de ontwikkeling van die groep ten grondslag lagen, en aan de geschiktheid voor hun operationele taakuitvoering. Het tegendeel is echter waar. De reserveofficieren vormden weliswaar in mei 1940 het overgrote deel van de aanvoering van het leger, vooral op tactisch niveau, maar in deel 2 van de reeks uit 1969, *Neutraal*, besteedt hij er niet veel meer dan een halve pagina aan.³¹ De Jong gaf aan dat het leger aan het begin van de oorlog kon beschikken over het grote aantal van meer dan 10.000 reserveofficieren. Het feit dat selectie vrijwel alleen plaatsvond op basis van vooropleiding en dat te weinig rekening werd gehouden met het karakter van de aanstaande reserveofficieren leidde volgens De Jong ertoe dat sprake was van een 'standenleger'. Bovendien was de scholing van de reserveofficieren volgens hem veel te kort geweest en werden daadwerkelijke commando's in vredetijd slechts zelden uitgeoefend. De bevorderingsgang was traag en werkelijk bekwame reserveofficieren kwamen bij dit systeem niet vooruit. Het gevolg zou zijn geweest dat het oorlogsleger werd aangevoerd door te oude officieren.³² Het betreffen niet nader onderbouwde standpunten, die in hun bewoordingen een opvallende gelijkenis vertonen met enkele conclusies uit een niet-gepubliceerd manuscript van generaal-majoor b.d. V.E. Nierstrasz.³³ Zonder de noodzakelijke onderbouwing kan bij het werk van De Jong worden gesproken van een te generaliserend en bevooroordeeld beeld van de reserveofficieren in het interbellum. Duidelijk is dat hij geen eigen onderzoek naar deze categorie militairen heeft gedaan. Het manuscript van Nierstrasz over de Nederlandse militaire geschiedenis tussen 1922 en 1939 voorziet onder meer in een zeer gedetailleerd overzicht van de ontwikkelingen, de rechtspositie en de verplichtingen van de reserveofficieren in die periode. Nierstrasz ging onder andere in op de opleiding, aantallen en categorieën reserveofficieren, en op hun voortgezette opleiding. Zijn conclusie was dat de opleiding tot reserveofficier van te korte duur was geweest en dat de mogelijkheid voor praktische oefening in die periode te gering was om ervoor te zorgen dat de leerlingen bij hun benoeming tot officier berekend waren op hun oorlogstaken.³⁴ Ten aanzien van de verdere vorming gaf hij aan 'dat die geregeld was in verband met de mogelijkheden die het vredesleger bood, maar dat die niet voldoende waren om de reserveofficieren voor hun taken en voor de hogere rangen geschikt te maken'.³⁵ Voor Nierstrasz was het kortom duidelijk dat het leger- en oefenstelsel van 1922 te weinig mogelijkheden bood om de reserveofficieren in praktische zin voldoende te oefenen. Het manuscript is door z'n grote informatiedichtheid en weinig overzichtelijke structurering niet gemakkelijk leesbaar, maar het vormt niettemin een interessante bron van informatie over de ontwikkeling van het reservepersoneel in de periode 1922-1939.

In 1990 verscheen onder redactie van H. Amersfoort en P.H. Kamphuis het boek *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied*.³⁶ Het geldt als het meest gezaghebbende Nederlandse werk over de oorlogsdagen van 1940. Het is een goed leesbaar, interessant en vooral ook kritisch geschreven boek. De rode draad is de vraag hoe de snelle nederlaag van onze krijgsmacht te verklaren valt.³⁷ Opvallend genoeg wordt noch in het hoofdstuk over de Nederlandse krijgsmacht in het interbellum, noch in het concluderende hoofdstuk aandacht besteed aan de rol en betekenis van de reserveofficieren.³⁸ In een boek dat zich tot doel stelt de snelle nederlaag van de krijgsmacht in mei 1940 te verklaren, zou zeker te verwachten zijn geweest dat aan de personele component van het leger, en in het bijzonder de kwaliteit van de aanvoering ervan door de reserveofficieren, ruim aandacht zou zijn besteed.

Het aantal publicaties over de reserveofficieren dat na het jaar 2000 is verschenen, is niet veel groter dan het aantal dat in de ruim vijftig jaar ervoor werd gepubliceerd. Desondanks valt op dat de aandacht voor die officieren in het relatieve korte tijdsbestek van de laatste twee decennia wel is toegenomen. Dat was nog niet het geval met het boek dat in 2002 werd uitgegeven ter gelegenheid van het 125-jarig bestaan van de Koninklijke Vereniging van Eervol Ontslagen Officieren (KVEO): *De Nederlandse officier en zijn geschiedenis* door J.W.M. Schulten.³⁹ Hierin wordt slechts zeer kort stilgestaan bij de reserveofficieren. Het jaar daarop verscheen in het overzichtsboek *De Reserve-Officier der Artillerie* een interessant artikel van W. Klinkert over 'De reserveofficier in het Nederlandse leger in de periode 1880-1950'.⁴⁰ Dit artikel biedt in hoofdlijnen een overzicht van de oorsprong en ontwikkeling van de militie-officier, later de reserveofficieren en de doorbraak van de reserveofficieren vanaf het begin van de jaren twintig. Het kan beschouwd worden als de eerste aanzet tot een meer gerichte en integrale historische studie naar deze personeelscategorie. In 2007 werd in de *Kamper Almanak* een artikel opgenomen met als titel 'Kampen blijft garnizoensstad'. Daarin wordt ingegaan op de geschiedenis van de garnizoens- en militaire opleidingsstad Kampen, in het bijzonder in relatie tot de opleiding die daar werd gegeven aan de School Reserve Officieren Infanterie (SROI).⁴¹

Wellicht is de meest uitvoerige verhandeling over de reserveofficieren in het interbellum (met uitzondering van Nierstrasz) te vinden in het eerdergenoemde boek *Reserve-Kapitein. Het levensverhaal van de reserveofficier Jan Philip Albach* uit 2013, geschreven door Caspar van den Berg.⁴² Van den Berg gaat uitgebreid in op de reserveofficier in het Nederlandse leger in de periode 1893-1940 en op de opleiding van de hoofdpersoon Jan Albach tot reserveofficier. Daarnaast beschrijft hij de operationele inzet van Albach in de meidagen van 1940. Van den Berg stelt in het begin van zijn boek dat historici nog nauwelijks aandacht hebben besteed aan de Nederlandse reserveofficier in het interbellum.⁴³ Hij verrichtte met zijn publicatie dus een vorm van missiewerk. Een volgende stap was het boek *Verplicht, Vrijwillig & Verbonden* van de historici W. Maas en W. de Natris, dat in 2017 verscheen ter gelegenheid van de viering van het honderdjarig bestaan van de Koninklijke Vereniging van Nederlandsche Reserve-Officieren (KVNRO). Dit werk kan worden beschouwd als een welkome aanvulling op de bestaande kennis over de reserveofficieren in de twintigste eeuw.⁴⁴ In het eerste hoofdstuk wordt onder meer aandacht besteed aan de ontwikkelingsgeschiedenis van het 'instituut reserveofficier', de opleiding, de ingrijpende veranderingen na 1918 en de emancipatie en integratie van de reserveofficieren. Tot opmerkelijke nieuwe inzichten komen de auteurs echter niet. In datzelfde jaar verscheen in het reservistenmagazine van de Koninklijke Landmacht nog een kort artikel van De Natris over 'De Nederlandse reserveofficier 1893-1940. Versterking van het leger en voor een hechte band tussen leger en volk'.⁴⁵ Het biedt een nuttig overzicht dat goed aansluit op het jubileumboek van de KVNRO.

Ondanks de toegenomen aandacht voor de groep reserveofficieren in de afgelopen decennia verscheen er al met al weinig wetenschappelijke analyse op basis van primair bronnenonderzoek. Daarom bestaat er inhoudelijk nog steeds geen goed beeld van de betekenis, opleiding, verdere vorming en operationele geschiktheid van de reserveofficieren in het interbellum.⁴⁶ Bovendien ontbreekt inzicht in de bredere relatie tussen het thema 'reserveofficieren' en belangrijke ontwikkelingen in het defensiebeleid in die periode. Daarmee is het duidelijk dat de antwoorden op de in deze studie gestelde vragen uit primaire bronnen moeten komen. Een flink deel van de geraadpleegde bronnen is afkomstig uit het Nationaal Archief, het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, het Nationaal Militair Museum en de bibliotheek van de Koninklijke Militaire Academie. Vooral de archieven van de destijds meest betrokken verantwoordelijken voor de kwalitatieve ontwikkeling van de reserveofficieren blijken een welhaast onuitputtelijke bron van informatie te zijn.⁴⁷ Voor de totstandkoming van het defensiebeleid in de periode 1918-1922 en die van de reserveofficieren in de context van dat beleid zijn de *Handelingen van de Staten-Generaal* en de *Memories van Antwoord* van belang.⁴⁸ Vooral de jaarlijkse *Memories van Antwoord aan de Tweede Kamer* vormen een belangrijke informatiebron. Uit de debatten in het parlement werd duidelijk welke ruimte en steun het kabinet had voor het uitvoeren van zijn plannen.⁴⁹ Met de jaarlijkse *Memorie van Antwoord op de Rijksbegroting* (hoofdstuk VIII) gaf de minister antwoord op vragen van Kamerleden die over de defensiebegroting waren gesteld tijdens de algemene politieke beschouwingen, en gaf hij tevens aanvullende informatie over het defensiebeleid. Daarbij kwamen ook veelvuldig de ontwikkelingen bij de groep reserveofficieren aan de orde. De beschouwingen over het defensiebeleid in de Tweede Kamer hadden een grotere politieke betekenis dan het debat in de Eerste Kamer.⁵⁰ Dit is de reden waarom de aandacht in deze studie vooral uitgaat naar de Tweede Kamer. Verder zijn artikelen in de militaire vakbladen, *De Militaire Spectator* en *Mavors*, en in de periodieken van de officiersverenigingen, een belangrijke bron van informatie voor deze studie.⁵¹ De belangrijkste bladen van de officiersverenigingen waren *De Verlofsofficier*, – later genoemd *De Reserve-Officier* –, *A.R.K.O.* en het *Christelijk Militair Blad*.⁵² Ook sommige artikelen in *Ons Leger* en *De Garde* zijn van belang.⁵³ Verder blijkt dat de verslagleggingen van bijeenkomsten van de Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (VTBK), opgenomen in het zogeheten *Orgaan*, een zeer bruikbare bron van informatie vormen over de zorgen en wensen die bestonden over de kwalitatieve ontwikkeling van de reserveofficieren.⁵⁴

Gelet op het grote aantal reserveofficieren in de onderzochte periode bestond de hoop en verwachting dat er egodocumenten van reserveofficieren beschikbaar zouden zijn. Ik heb evenwel in de archieven slechts één document aangetroffen dat betrekking heeft op de opleiding aan de SROI, al geeft het daarover weinig inhoudelijke informatie.⁵⁵ Een oproep in het veteranenmagazine *Checkpoint* voor zulke egodocumenten leverde ook maar één respons op.⁵⁶ In dat document beschrijft reservemajoor H.H.J. Ruyten, commandant van het 1e bataljon van het 15e regiment infanterie, zijn ervaringen met zijn eenheid in de mobilisatieperiode en in de meidagen van 1940.⁵⁷ Over de rol, betekenis en geschiktheid van de reserveofficieren voor hun oorlogstaak wordt in het document niets gezegd. Door het ontbreken van egodocumenten komt de stem van de reserveofficieren in deze studie vooral naar voren in de vorm van artikelen of reacties die toentertijd in vakbladen en periodieken verschenen. Bovendien komen de meningen van reserveofficieren naar voren uit diverse verslagen van voordrachten die gehouden werden tijdens bijeenkomsten van de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap of tijdens samenkomsten van één van de officiersverenigingen.

Ten slotte is gebruikgemaakt van diverse beleidsstudies en verslagen van commissies die zich in het interbellum met het thema reserveofficieren hebben beziggehouden. Dag- en

weekbladen zijn niet systematisch onderzocht op het onderwerp reserveofficieren; een dergelijk onderzoek zou te ver hebben gevoerd voor deze studie. De grote hoeveelheid informatie uit voornoemde primaire bronnen is meer dan voldoende om tot een goede beantwoording van de in deze studie gestelde vragen te kunnen komen. Bovendien bood de verzulde dagbladders in het interbellum waarschijnlijk nauwelijks ruimte voor afwijkende meningen van de vaak militaire schrijvers ten aanzien van de partijpolitieke standpunten over het defensiebeleid en de positie van de reserveofficieren in het bijzonder. Toch gebeurde dat af en toe wel, zoals bleek uit de twaalf artikelen die in 1924 in het anti-revolutionaire dagblad *De Standaard* verschenen.⁵⁸ De hoeveelheid informatie die ik bij mijn onderzoek naar de reserveofficieren in de bronnen heb aangetroffen, bleek uiteindelijk zo groot te zijn dat keuzes moesten worden gemaakt over de begrenzing van deze studie.

Aan de groep reserveofficieren in het interbellum kunnen twee belangrijke algemene betekenissen worden toegekend. Na afkondiging van de algemene mobilisatie moest die groep voorzien in het overgrote deel van de aanvoerders in het oorlogsleger. Daarnaast vervulden de reserveofficieren een brugfunctie tussen het leger en de maatschappij. Onderzoek naar de sociaal-maatschappelijke interactie van de reserveofficieren en de wijze waarop en mate waarin die groep het sociale draagvlak voor het leger wist te vergroten, is voor deze studie niet gedaan. Een dergelijke uitbreiding zou voor het doel ervan te ver hebben gevoerd. Gelet echter op de relevantie van de brugfunctie die de reserveofficieren in de periode 1918-1940 vervulden, wordt nader onderzoek naar dit thema nadrukkelijk aanbevolen.

Hiervoor is gewezen op het standpunt van De Jong dat selectie van de reserveofficieren op basis van vooropleiding heeft geleid tot een 'standenleger' in Nederland. De reserveofficieren moesten voor hun benoeming tot officier namelijk beschikken over het einddiploma van de vijfjarige hogere burgerschool (hbs), het gymnasium of een daarmee gelijkgesteld diploma. Alleen daarom al mag worden aangenomen dat een groot deel van de reserveofficieren afkomstig was uit de sociaal-maatschappelijke midden- en bovenlaag. Meer in het bijzonder zou het de vraag kunnen opwerpen hoe het stond met de sociaal-culturele en religieuze achtergrond van de reserveofficieren in het interbellum. Binnen de kaders van deze studie is echter geen systematisch onderzoek gedaan naar de sociale herkomst van deze groep, omdat juist hun militaire waarde centraal staat. Het laat onverlet dat hier nog een interessant onderzoeksveld braak ligt. De uitkomsten kunnen dan bovendien met elkaar vergeleken worden en vormen op die manier een aanvulling op het onderzoek naar de achtergrond van de KMA-cadetten, zoals beschreven in het boek *Studeren in Uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1818-2003*.⁵⁹

Met de titel van deze studie is reeds een begrenzing aangegeven: het hoofdonderwerp is de reserveofficier van het Nederlandse leger in de periode 1918-1940. In dit onderzoek wordt dus geen vergelijking gemaakt met de ontwikkeling van die groep officieren in andere Europese landen. De belangrijkste reden is dat eerst de situatie van de reserveofficieren in Nederland grondig in kaart moet zijn gebracht voordat van een vergelijkende analyse sprake kan zijn. Aandacht voor een dergelijke analyse gaat de kaders van deze studie te buiten. Bovendien geldt ook hier dat die vergelijking, hoe wetenswaardig ook, niet direct bijdraagt aan de beantwoording van de hoofdvraag. Duidelijk is wel dat, gelijktijdig met Nederland, in een aantal Europese landen, zoals België, Denemarken, Duitsland, Frankrijk en Zwitserland, ontwikkelingen plaatsvonden waarbij reserveofficieren van grote betekenis werden voor de legervorming. Zeker het zogenaamde 'Zwitserse legerstelsel', waarbij grote waarde werd gehecht aan de kwaliteit van de reserveofficieren, gold in Nederland als een ideaalbeeld voor het reservistenbeleid. Uit een kort historiografisch onderzoek blijkt dat het aantal publicaties in

Nederland over de selectie, opleiding en verdere vorming van reserveofficieren in het buitenland in de jaren twintig en dertig bescheiden was. In de eerste helft van de twintiger jaren werd in enkele artikelen in *A.R.K.O.* en *Mavors* ingegaan op de opleiding en vorming van reserveofficieren in Frankrijk.⁶⁰ Eind twintiger jaren besteedde met name *De Verlofs officier* enige aandacht aan de Zwitserse krijgsmacht, en aan het leger- en oefenstelsel in dat land,⁶¹ terwijl vanaf 1936 de kwalitatieve ontwikkeling van de reserveofficieren in Duitsland meer in de belangstelling kwam te staan.⁶² Voor zover bekend, ging slechts één artikel in op de positie van de reserveofficieren in België.⁶³

Zoals aangegeven laat de studie de inzet van de reserveofficieren tijdens de oorlogsdagen in mei 1940, hoe interessant ook, buiten beschouwing, omdat het antwoord op de hoofdvraag van deze studie kan worden gegeven zonder dat een analyse van de inzet van het leger in mei 1940 noodzakelijk is. Dit laat onverlet dat verder onderzoek naar de inzet en het optreden van reserveofficieren in die meidagen van belang is en dat de resultaten ervan mogelijk toetsend kunnen werken op de uitkomsten van deze studie. Een belangrijke vraag daarbij zou moeten zijn of er een causaal verband aanwijsbaar is tussen de snelle nederlaag in mei 1940 en de tekortkomingen die in het interbellum bestonden bij de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren. Robert Forczyk geeft in zijn boek *Case Red. The collapse of France* (2017) aan dat met betrekking tot het snelle verlies van Frankrijk in mei 1940 geen duidelijke relatie kan worden gelegd tussen de tekortkomingen in de oefening van de reservisten en 'the multiple performance failures in 1940'.⁶⁴

Verder is besloten de aandacht voor de reserveofficieren te beperken tot die van de infanterie. De belangrijkste reden is dat de primaire bronnen – anders dan die van de verslagen van de herhalingsoefeningen – vrijwel volledig waren gericht op de verdere vorming van de reserveofficieren van de infanterie, waarschijnlijk omdat de infanterie het grootste deel van het bestand aan reserveofficieren in haar gelederen had.⁶⁵ Ten slotte is deze studie nog op twee andere gebieden afgebakend. Het onderzoek gaat over de reserveofficieren van de infanterie van het Nederlandse leger en niet over die van het Koninklijke Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). Het KNIL was al sinds 1830 een volledig apart staand leger, vallend onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Koloniën. Bovendien is deze studie beperkt tot het interbellum: de periode tussen de wapenstilstand op 11 november 1918 en het begin van de oorlog voor Nederland op 10 mei 1940. Het interbellum vormt qua ontwikkeling en betekenis voor de reserveofficieren een bijzonder tijdvak met specifieke kenmerken.

4. Kenmerken van het interbellum

Het typeren van het tijdvak 1918-1940 voor Nederland is in het korte bestek van dit inleidende hoofdstuk niet eenvoudig. Daarvoor waren de gevolgen van vier jaar indirecte betrokkenheid bij de Eerste Wereldoorlog in politiek-militaire, economische en sociaal-maatschappelijke zin in de jaren twintig te ingrijpend en de ontwikkelingen binnen de Nederlandse samenleving te veelomvattend en complex. Het interbellum wordt in enge zin weleens vergeleken met een voorspel tot de Tweede Wereldoorlog. Dat mag wellicht zo zijn voor sommige naoorlogse onderzoekers die, met inhoudelijke kennis, oordelen over het gebeuren in dat tijdvak, maar voor de tijdgenoot zou met die bewering tekort zijn gedaan aan de specifieke betekenis en identiteit van het interbellum – een periode die mede het product was van ontwikkelingen in de decennia ervoor. 1918-1940 was niet alleen, zoals nog vaak wordt gesteld, een tijdvak van crisis en werkloosheid, verzuiling, conservatisme, het gebroken geweepte en de opkomst van autocratische regeringsvormen, maar ook een periode van vernieuwingen in cultureel-maatschappelijke, technologische en industriële zin. Uit recent onderzoek is duidelijk geworden dat

de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog ook voor Nederland tot een crisiservaring in het interbellum hebben geleid en dat het tijdvak 1918-1940 voor Nederland een periode van moderniteit is geweest en in die zin niet afweek van patronen van modernisme, modernisering en massacultuur die op dat moment elders in West-Europa plaatsvonden.⁶⁶ Er was sprake van een dynamiek die vrijwel geen onderdeel van de Nederlandse samenleving onberoerd heeft gelaten.⁶⁷

Het interbellum was in politiek-maatschappelijke zin een periode van conservatisme en verzuiling. Rechts georiënteerde confessionele coalities, die werden gevormd door een politieke samenwerking tussen de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), de Christelijk-Historische Unie (CHU) en de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP), domineerden het politieke landschap. De samenstelling van de Staten-Generaal aan de linkerzijde werd in hoofdzaak bepaald door de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond' (LSP), de links-liberale Vrijzinnig Democratische Bond (VDB), de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) en de orthodox-marxistische Communistische Partij Nederland (CPN). Hoewel, net als in andere Europese landen, ook in Nederland een groeiend politiek extremisme te constateren viel, bleef dit verschijnsel relatief marginaal, mede door de sterke positie van de confessionele zuilen. Fascistische en nationaalsocialistische bewegingen kregen in Nederland vooral in de jaren dertig steun van een behoorlijk aantal mensen met antidemocratische voorkeuren.⁶⁸ Het electorale hoogtepunt voor de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) was de uitkomst van de Provinciale Statenverkiezingen in 1935, waarbij deze partij bijna 8% van de uitgebrachte stemmen kreeg. Toch betekende dat geen doorbraak voor extreemrechts in Nederland. In 1939 kwam voor het eerst een centrumlinks kabinet tot stand, waarin ook ministers van sociaaldemocratische huize zitting hadden.⁶⁹ Hiermee kwam een einde aan de lange uitsluiting van de SDAP van het regeringspluche, die mede gebaseerd was geweest op de wens tot ontwapening en de herinnering aan Troelstra's revolutiepoging van november 1918, en de afwijzing van landsverdediging en monarchie (1921-1937).

Anders dan in de periode direct volgend op de Eerste Wereldoorlog en de jaren 1924-1929 na was in het interbellum in Nederland vrijwel continu sprake van een economische laagconjunctuur, en in de eerste helft van de jaren dertig zelfs van een langdurige economische depressie. Die laatste was het gevolg van de crisis die eind 1929 in de Verenigde Staten uitbrak nadat de aandelenkoersen op de beurs in New York in korte tijd volledig in elkaar waren gestort. Deze crisis leidde ook in Nederland tot negatieve gevolgen voor onder meer de inkomens, werkgelegenheid, handel en industrie, en de overheidsuitgaven. De strikte begrotingsdiscipline leidde in deze moeilijke jaren tot overheidsbrede bezuinigingen op de departementale begrotingen, onder meer in de vorm van kortingen op de ambtenarensalarissen. Bovendien hield de regering in de jaren dertig lang vast aan de waardevastheid van de gulden, de zogenaamde 'Gouden Standaard', en aan de wens om de staatsfinanciën voortdurend aan te passen aan het lagere economische welvaartspeil. Ook eerder was echter al sprake geweest van een economische malaise. De staatsfinanciën waren begin 1919 terechgekomen in zwaar weer na meer dan vier jaar mobilisatie, verschillende crisismaatregelen en – na 1917 – onder meer extra uitgaven voor bijzonder onderwijs.⁷⁰ Bovendien was Nederland begin 1920 in een economische recessie beland. Het was duidelijk dat de overheid moest bezuinigen om de staatsfinanciën weer op de rails te krijgen en het evenwicht tussen baten en lasten te herstellen. In dat kader werd ook het leger niet ontzien. Bovendien was het politiek en militair duidelijk dat veranderingen binnen het leger noodzakelijk waren als gevolg van militair-doctrinaire en technologische ontwikkelingen in de Eerste Wereldoorlog.

De gedachte dat kon worden bezuinigd op de legerorganisatie was eveneens een gevolg van internationale ontwikkelingen. Niet alleen was met de bepalingen van het Verdrag

van Versailles een directe dreiging vanuit Duitsland weggevallen, maar ook was Nederland, ondanks zijn neutraliteit, in januari 1920 toegetreden tot de Volkenbond met haar ideeën van collectieve veiligheid.⁷¹ Daarnaast was in Nederland steeds meer de roep om ontwapening en zelfs afschaffing van het leger hoorbaar. Dat was een gevolg van de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog, van de hiervoor genoemde internationale ontwikkelingen, maar vooral ook van de gedachte dat de technologisering van de oorlogvoering het vermogen van de Nederlandse staat in de toekomst te boven zou gaan en dat Nederland zich niet meer op een doelmatige en doeltreffende wijze zou kunnen verdedigen. Die gedachten vormden de basis voor het ontstaan van verschillende groeperingen van vooral links-maatschappelijke, maar ook religieuze huize, met een antimilitaristisch of zelfs pacifistisch gedachtegoed.⁷² Vanaf 1923 kregen de ideeën van deze groeperingen ruim baan, zoals vanuit de in 1924 opgerichte organisatie Kerk en Vrede. In de eerste helft van de jaren twintig omarmden linkse partijen als de SDAP en de VDB het standpunt van eenzijdige nationale ontwapening. Pas toen in de tweede helft van de jaren dertig de oorlogsdreiging toenam, verloor dit pacifisme terrein. In respectievelijk 1936 en 1937 verlieten de links-liberalen en de sociaal-democraten hun ontwapeningsstandpunt. Het leidde er uiteindelijk eind 1937 toe dat ook laatstgenoemden steun betuigden aan de defensiebegroting.

Tijdens het interbellum bleef de wens tot neutraliteitshandhaving in geval van een conflict in Europa het uitgangspunt van het staatkundig handelen in Nederland, ondanks het Volkenbondslidmaatschap dat mogelijk tot militaire verwickelingen zou kunnen leiden. Met het impliciete failliet van de Volkenbond in 1936, die overigens sinds 1920 niet in staat was geweest de voorwaarden te scheppen voor een geloofwaardig systeem van collectieve veiligheid, keerde Nederland terug naar zijn traditionele positie van afzijdigheid van voor 1920. Het veiligheidsbeleid in het interbellum was in wezen een voortzetting van het beleid dat al sinds de negentiende eeuw werd gevoerd: afschrikking gebaseerd op leger en vloot en mocht dat niet werken, dan zo nodig overgaan tot gewapende landsverdediging met de mogelijkheid van bondgenootschappelijk optreden. Parallel hieraan bestond het streven naar versterking van het internationale recht. Dit beleid legde vanaf het begin van de jaren twintig een zware hypotheek op de totstandkoming van het politiek en militair gewenste, relatief kleine, maar vooral moderne leger, waarmee andere landen in hun strategisch denken en optreden naar verwachting rekening zouden houden. Zo ver zou het met het Nederlandse leger in het interbellum niet komen. De Eerste Wereldoorlog had een steeds grotere complexiteit in oorlogvoering laten zien, zowel doctrinair als vanuit technologische ontwikkelingen in bewapening en uitrusting. Daar kwam bij dat oorlog voeren niet langer meer primair als het domein van de militair werd gezien. De legerleiding adresseerde deze doctrinaire veranderingen adequaat in de twintiger en dertiger jaren – dit in tegenstelling tot de noodzakelijke en gewenste vernieuwing van bewapening en uitrusting. Door het regeringsbeleid van het absolute minimum en het principe van een sluitende begroting werd het leger in die periode vrijwel voortdurend geconfronteerd met bezuinigingen. Het gevolg hiervan was dat het peil van operationele gereedheid steeds verder daalde. Het beleid van het absolute minimum, dat tussen 1922 en 1938 als algemeen financieel uitgangspunt bleef bestaan, betekende voor Defensie dat jaarlijks niet meer geld werd uitgegeven dan strikt noodzakelijk werd geacht voor een redelijke verdediging van het land. Uitgangspunt daarbij was het leger- en oefenstelsel dat in maart 1922 tot stand kwam. Vanuit de politiek werd geredeneerd dat dit een acceptabel beleid was, omdat geen vitale schade aan het leger werd toegebracht; de gedachte was dat die organisatie zo nodig operationeel weer tijdig op peil kon worden gebracht. Wat dit in personele, materiële, en financiële zin betekende, werd pas in februari 1937 volledig helder toen de chef van de generale staf, I.H. Reynders, aangaf welke aanvullingen en verbeteringen van de bewapening

en uitrusting absoluut noodzakelijk waren.⁷³ Het leidde tot een wederopbouwprogramma voor het leger dat in formele zin pas vanaf februari 1938 van start ging en in totaal vijf jaar in beslag zou nemen.

De burger die reserveofficier werd, zag zich dus geconfronteerd met diverse politieke, sociaal-maatschappelijke, culturele en technologisch-industriële ontwikkelingen en veranderingen. Daartoe behoorden ook de eerdergenoemde antimilitaristische en pacifistische groeperingen en de oproepen tot ontwapening. De periodes van laagconjunctuur die, anders dan het tijdvak 1924-1929, het interbellum kenmerkten, zullen waarschijnlijk een negatieve invloed hebben gehad op de leefomstandigheden van veel reserveofficieren en hun gezinnen. Het moet voor hen een ongemakkelijke periode zijn geweest, waarin maatschappelijke zorgen en wellicht zelfs arbeidsonzekerheid regelmatig wedijverden met de positieve ontwikkelingen op verschillende van de hiervoor genoemde gebieden. Voor de militair kan het interbellum dus worden getypeerd als een periode van technologische verandering, maar vooral ook van stilstand en zelfs achteruitgang. De beste typering lijkt die van een tijd van pappen en nathouden. De belangrijkste veranderingen in de legerorganisatie vonden plaats in de periode 1918-1922. De toestand van en de ontwikkelingen in het leger brachten voor de meeste reserveofficieren hoogstwaarschijnlijk eenzelfde belevingswereld met zich mee. De beoogde rol van aanvoerder betekende een belangrijke vergroting van hun militaire betekenis en verantwoordelijkheid. Om hun oorlogstaken naar behoren te kunnen vervullen, moesten de reserveofficieren niet alleen goed worden opgeleid, maar na afloop van die eerste-oefening ook nog frequent theoretisch en praktisch verder worden onderlegd. De kwaliteit van de opleiding aan de School Reserve Officieren Infanterie (SROI) was op zich voldoende, maar zoals uit deze studie zal blijken, bleven zowel bij de opleiding als bij de theoretische en praktische verdere vorming voortdurend beperkingen bestaan.

Een bijkomend probleem was dat het bij reserveofficieren nogal eens schortte aan betrokkenheid of een juiste intrinsieke motivatie. Dat was waarschijnlijk een gevolg van de omstandigheid dat zij hun militaire professie naast hun primaire burgerbestaan vervulden. In die zin stonden zij met één been in het leger en met één been in de maatschappij. Mogelijk leidde dit tot een ambivalente situatie, omdat het tot tegenstrijdige gevoelens kon leiden over de vraag waar ze de prioriteit moesten leggen. Ambivalent was de situatie ook waar het ging om kwaliteitsborging van de eisen van militair professionalisme. Waarschijnlijk kwam de veelvuldig voorkomende geringe betrokkenheid direct voort uit de trage ontwikkeling van en de bijzondere bepalingen in de rechtspositie van de reserveofficieren. Het grootste deel van hen was ingeloot als dienstplichtige en werd vervolgens aangewezen voor het volgen van de officiersopleiding. Ten opzichte van een grote groep leeftijdsgenoten, die de dans van het inloten en daarmee de dienstplicht waren ontsprongen, bracht de benoeming tot reserveofficier een zware belasting met zich mee van decennialange jaarlijkse opkomstverplichtingen voor de verdere theoretische en praktische vorming. Deze verplichtingen hadden een impact op het gezinsleven en geregeld ook op de relatie met de werkgever. De omstandigheden waren voor de reserveofficieren in die jaren dus verre van optimaal, terwijl tegelijkertijd hun belang voor het leger buitengewoon groot was. In militair opzicht moest worden geroeid met de riemen die men had; meer zat er vanuit de politiek lange tijd niet in. Het leger dat in mei 1940 de strijd aanging met de Duitsers was dan ook het leger waar opeenvolgende regeringen en de Staten-Generaal zelf voor hadden gekozen. Het was de logische of althans begrijpelijke uitkomst van het samengaan van een reeks factoren, die soms diep in het Nederlandse verleden wortelden.⁷⁴

Hoofdstuk II. Algemeen defensiebeleid 1918-1940

De samenstelling en kwaliteit van het Nederlandse leger in mei 1940 kwamen direct voort uit ontwikkelingen in het defensiebeleid in de twee voorafgaande decennia. Voor een beter begrip van die vooruitgang is het nodig het algemeen defensiebeleid in die tijd grondig te analyseren en de meest bepalende factoren in samenhang te duiden. Vooral het tijdvak 1919-1922 was een periode van zeer ingrijpende beleidsveranderingen, die op 1 maart 1922 uitmondde in het van kracht worden van een nieuwe *Dienstplichtwet* en een nieuw leger- en oefenstelsel.¹ Met het inwerkingtreden van de nieuwe regelingen werd afscheid genomen van de grondslagen voor het leger, die het gevolg waren van de legerwetten van minister van Oorlog H. Colijn uit 1912 en 1913.² Dit hoofdstuk begint met een beschouwing van die beleidsontwikkelingen in het begin van de jaren twintig. Vervolgens wordt ingegaan op een vijftal kernpunten van het algemeen defensiebeleid, die ten grondslag lagen aan de ontwikkeling van de samenstelling en kwaliteit van het leger in het tijdvak 1922-1940. Die kernpunten laten ook de algemene context van het beleid zien, waarbinnen de groep reserveofficieren in het interbellum tot ontwikkeling kwam. Ten slotte worden de uitkomsten van de analyse van het algemeen defensiebeleid gebruikt om te bezien of het bestaande beeld daarvan moet worden aangepast. De uitkomsten van dit hoofdstuk vormen de context voor het verdere onderzoek naar de reserveofficieren in de periode 1918-1940.

1. De *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922

Eind 1918 stonden de Nederlandse staatsfinanciën onder zware druk door zowel de hoge lasten verbonden aan de langdurige mobilisatie van het veldleger, als de uitgaven voor onder meer bijzonder onderwijs, en door de crisismaatregelen van de regering als gevolg van een stokkende economie vanaf 1917. Het was duidelijk dat aan bezuinigen niet viel te ontkomen en dat ook het leger daarvan niet zou worden gevrijwaard. Naast de zorgwekkende staat van de overheidsfinanciën waren er meer redenen om veranderingen in de legerorganisatie door te voeren en zo te besparen op de uitgaven voor het leger. De Eerste Wereldoorlog had enorme verliezen en schade in menselijke en materiële zin teweeggebracht, waardoor alom afschuw bestond over verschrikkingen van de moderne oorlog. Voor de direct betrokken landen was het een totale oorlog geweest met niet alleen een volledige politiek-militaire betrokkenheid, maar ook die van de burgerbevolking en het economisch potentieel van het land. Neutrale landen als Nederland, de Scandinavische landen en Zwitserland waren weliswaar niet direct militair bij het conflict betrokken geweest, maar dat laat onverlet dat de financiële en sociaaleconomische gevolgen toch groot waren en een verontrustend effect hadden op het dagelijks leven in die landen. Zowel de afschuw als de consequenties brachten bij velen de wens met zich mee in de toekomst zoveel mogelijk van oorlog verschoond te blijven.

Dat veranderingen in de legerorganisatie op til waren, werd al eind 1918 duidelijk. Op 6 november van dat jaar had minister van Oorlog G.A.A. Alting von Geusau in de Tweede Kamer veranderingen in de krijgsmacht aangekondigd. Bij de behandeling van de oorlogsbegroting in de Tweede Kamer, op 13 februari 1919, was het evenwel nog niet duidelijk hoe die plannen er precies uitzagen. De politici keken reikhalzend uit naar een toelichting door de minister. Zo wenste J.B. Bomans (RKSP) informatie over de aanstaande reorganisatie van de

weermacht te land en constateerde hij dat hij nog niets vernomen had van de reorganisatieplannen van deze minister.³ R.R.L. de Muralt (LSP) onderkende dat Nederland voorlopig nog een leger zou moeten houden. Zijn gedachten gingen uit naar een volksleger dat gebaseerd zou zijn op het beginsel van algemene dienstplicht.⁴ Ook riep hij op tot bezuiniging, onder meer door inkrimping van het aantal beroepsofficieren en verkleining van oefeneenheden, en daarmee de vermindering van het aantal officiersinstructeurs. Hij was van mening dat veel verlofs-officieren, met hun ervaringen opgedaan in de mobilisatieperiode, in staat waren de functie van compagniescommandant van de beroepsofficieren over te nemen.⁵ Het betekende overigens niet dat De Muralt ten koste van alles de verlofs-officieren wilde behouden. Hij sprak de hoop uit dat, bij het mogelijk worden van ontwapening, ook die groep zou kunnen worden ingekrompen.⁶

Minister Alting von Geusau lichtte de eerste tippen van de sluier van zijn plannen op in de *Memorie van Toelichting voor 1920*.⁷ Het ging niet om veranderingen die zouden moeten leiden tot een alternatief voor het bestaande veldleger, maar om een mogelijke wijziging van het systeem van legervorming.⁸ Hij gaf aan dat de regering uitdrukkelijk van mening was dat Nederland een leger moest behouden voor het zeker stellen van de politiek-strategische doelstellingen, door hem omschreven als: de verdediging van de onafhankelijkheid van het land, de bescherming van de integriteit van het grondgebied, de handhaving van de staatsorde, en het bewaren van de interne rust.⁹ Alting von Geusau wees er bovendien op dat de Volkenbond, waartoe Nederland begin 1920 zou toetreden, aan de lidstaten de voorwaarde stelde dat zij zouden beschikken over een leger dat aan bepaalde eisen voldeed.¹⁰ Mocht een conflict niet via diplomatieke weg, arbitrage of rechtspraak kunnen worden geregeld en zou een lid van de Volkenbond toch overgaan tot oorlog, dan werd dat binnen de bepalingen van het *Volkenbondverdrag* beschouwd als een oorlogsdaad tegenover alle andere leden van de Bond. De leden waren overeengekomen elkaar in zo'n situatie wederkerig steun te verlenen. Het ging onder meer om het afdwingen van internationale verplichtingen door middel van gemeenschappelijk actie.¹¹ Voor de regering bestond er dus geen discussie over de vraag of Nederland over een veldleger diende te beschikken, maar wel over de vraag of de legerinrichting aan alle eisen voldeed, dan wel dat naar een ander stelsel van legervorming moest worden gezocht.¹² Wat dat laatste betreft, was de minister ook duidelijk over het regeringsstandpunt dat de inrichting van het leger geen overeenkomst kon hebben met die van de grote mogendheden: 'Stellen wij onze weermacht samen als de groote Staten en volgens het beginsel van de algemene dienstplicht (...) dan zou dat bijna één miljoen soldaten geven.' Dat was, gelet op alle inspanningen die de oefening, uitrusting en gereedstelling van zo'n grote groep militairen met zich zouden meebrengen, voor de regering onnodig, ongewenst en ook onmogelijk.¹³ Bovendien was er geen behoefte de op loting gebaseerde, persoonlijke dienstplicht los te laten. Een behoorlijk leger met een omvang van ongeveer 200.000 man was volgens de regering voldoende voor een welvarend land als Nederland. Daarmee kon het zich doen gelden waar dat nodig mocht zijn.¹⁴ Volgens Alting von Geusau was er geen ruimte voor bezuiniging binnen het bestaande legerstelsel, terwijl een ander leger- en oefenstelsel daartoe wel mogelijkheden bood.¹⁵ De discussies daarover konden van start gaan.

Behalve Alting von Geusau wezen ook militaire schrijvers al vroeg in het interbellum op de noodzaak het leger te reorganiseren en verbeteringen aan te brengen. Dat bleek onder meer uit artikelen die officieren tussen november 1918 en eind 1919 in *De Militaire Spectator* publiceerden.¹⁶ Een enkeling, zoals reserve-kolonel J.C. van den Belt, ging zo ver te stellen dat niet alleen verbeteringen in het leger aangebracht moesten worden, maar dat zelfs radicaal moest worden gebroken met het verleden.¹⁷ Niet dat hij het veldleger wilde opheffen, integendeel, maar dat leger moest vooral kunnen beschikken over een grote reserve aan personeel

en materieel, en de opleiding in de kazerne moest worden afgeschaft. Bovendien moest de aanvoering van het leger in handen worden gelegd van verlofsofficieren, als gevolg waarvan de uiterste zorg moest worden besteed aan de opleiding en verdere vorming van die officieren in vreedstijd.¹⁸ Er was naar Van den Belts mening behoefte aan een ander legerstelsel, waarbij 'innige samenwerking met de voorgangers in de maatschappij zou plaatsvinden'.¹⁹ 'Volk en weermacht één' zou het uitgangspunt van het nieuwe leger moeten worden. Hiermee greep Van der Belt terug op vooroorlogse discussies over de legerorganisatie.

Naast gedachten van militairen bestonden ook verschillende politiek-maatschappelijke opinies over veranderingen binnen de krijgsmacht.²⁰ De denkbeelden liepen ruwweg uiteen van een politieleger of een klein, maar modern en goed geoefend leger, tot een krijgsmacht die met behulp van een operationeel orgaan, het veldleger, zo nodig zelfstandig kon optreden dan wel kon aansluiten bij de mogelijkheden van de Volkenbond en de verwachtingsvolle positie die zij zou kunnen vervullen in het geval zich een conflict tussen twee of meer staten zou voordoen. Weer anderen zochten hun heil in het idee van een volksleger. Ten slotte waren er antimilitaristische of zelf pacifistische opvattingen, waarbij het streven naar ontwapening vooropstond. Ondanks deze pleitbezorgers van ontmanteling²¹ bestond aan het begin van de twintiger jaren bij de regering geen twijfel over de noodzaak van een veldleger.²² Daarmee zou naar verwachting adequaat invulling kunnen worden gegeven aan het veiligstellen van de belangen van de staat en aan de strategische doelstellingen van het nationale veiligheidsbeleid.²³ De dreiging van Duitsland was dan wel op korte termijn weggefallen, maar de verhoudingen tussen de Europese staten waren van dien aard dat toch rekening moest worden gehouden met een schending van de soevereiniteit van Nederland. Bovendien was het maar de vraag hoe Duitsland zich in de toekomst zou ontwikkelen.

Het beleid van de regering inzake de reorganisatieplannen werd door minister Alting von Geusau uitgebreid uit de doeken gedaan in de *Memorie van Antwoord op de Staatsbegroting voor 1920: bezuinigingen op exploitatie en verlaging van de personele lasten*.²⁴ Wat betreft de oorlogsorganisatie van het leger werd voorgesteld de mobilisabele omvang te handhaven op 200.000 man, waarbij het verkleinen van de krijgsmacht beneden het peil van 1914 niet aan de orde was. De vredes- en oorlogsorganisatie werden ontkoppeld. De oorlogsorganisatie zou pas na afkondiging van de algemene mobilisatie worden geformeerd. Het regiment infanterie werd in vreedstijd een opleidingsorgaan, bestaande uit twee rekrutenscholen en één kaderschool. In oorlogstijd zou het regiment uit drie tot vier infanteriebataljons bestaan met beroepskader als kern, aangevuld met verlofkader. De sterkte van het oorlogsleger werd verkregen uit elf lichteningen.²⁵ Het jaarlijks contingent dienstplichtigen bedroeg 23.000 man. De eerste oefentijd voor de dienstplichtigen van de infanterie werd beperkt tot zes maanden, waarbij de opleiding in de kazerne kon worden bekort met vier maanden door deel te nemen aan een voorafgaand opleidingstraject bij de Vrijwillige Landstorm, het zogenaamde 'Vooroefeningsinstituut'.²⁶ Ten slotte werd aangegeven dat het beroepskader kon worden beperkt door minder oefeningseenheden samen te stellen. Hierbij werd gerekend op een aanzienlijke bezuiniging, die werd ingeschat op een derde van de bestaande sterkte en 'later wellicht nog meer'.²⁷ Duidelijk was dat de plannen van de minister verstrekkende gevolgen hadden voor de legervorming. Van een operationeel leger in vreedstijd zou geen sprake meer zijn. Het beroepskader werd aanzienlijk ingekrompen en de aanvoering van het leger kwam grotendeels in handen van reserveofficieren. In dat verband kwam Alting von Geusau ook met plannen voor het reservepersoneel.

Nadat de lichtingsploeg van dienstplichtigen drie maanden onder de wapenen zou zijn, zou uit elke ploeg 10% worden aangewezen voor een kaderopleiding.²⁸ Wat betreft de

opleiding tot verlofsofficier werd onderscheid gemaakt tussen aspirant-officieren, die zich vrijwillig hadden aangemeld, en degenen die vanuit het bestand aan goedgekeurde dienstplichtigen werden aangewezen voor het volgen van de opleiding tot officier. Die laatste groep zou jaarlijks op 1 september de opleiding beginnen, zodat op 1 juni van het erop volgende jaar de aanstelling tot vaandrig zou kunnen plaatsvinden. Om zijn operationele geschiktheid te bewijzen, moest de vaandrig, uiterlijk één jaar na vertrek met groot verlof, gedurende twee maanden deelnemen aan de instructie van een groep dienstplichtigen. Bij een gunstig oordeel volgde de aanstelling tot reserve-tweede-luitenant. Voor de hogere rangen zou een speciale avondcursus moeten worden gevolgd en moest bovendien gedurende twee maanden instructie worden gegeven bij de opleiding van de dienstplichtigen. Wanneer er voldoende geschikte verlofsofficieren beschikbaar zouden zijn, zouden ook de functies in de staven gaandeweg door een deel van die officieren kunnen worden vervuld.

Bij de behandeling van de begroting in de Tweede Kamer bleek dat, zowel bij de linker- als rechterzijde, de wens bestond de militaire lasten te verlagen. Er werden twee moties ingediend. H.C. Dresselhuys (LSP) wenste 'in ieder geval voor het jaar 1920 een belangrijke contingentsvermindering' en H.P. Marchant (VDB) wenste 'de begroting te beperken tot die uitgaven, die volstrekt onmisbaar waren om de dienst gaande te houden'.²⁹ Hoewel beide moties werden verworpen, werden bij de begrotingsbehandeling amendementen ingediend die de minister onder druk moest aanvaarden, met als gevolg 'een ware slachting onder de begrotingsposten'.³⁰ Toen de begroting uiteindelijk ter stemming kwam en werd aangenomen, bleek dat Alting von Geusau toch de eer aan zichzelf hield. Hij was van mening dat de Tweede Kamer 'alsnog was medegegaan met de geest der verworpen motie, die ik onaannemelijk had verklaard'. Om die reden diende hij zijn verzoek tot ontslag bij de koningin in.³¹

Na een interim-periode van waarneming door minister van Binnenlandse Zaken J.M. Ruys de Beerenbrouck trad op 31 maart 1920 oud-chef van de generale staf W.P. Pop aan als minister van Oorlog, tevens als minister-ad interim van Marine. Weliswaar was de *Defensiebegroting voor 1920* in de Tweede Kamer aangenomen, maar duidelijk was dat er een Kamerbrede wens bestond voor bezuiniging op en verandering in het leger. In het najaar van 1920 kwam minister Pop met zijn plannen voor de reorganisatie van de landmacht: op 3 september 1920 diende hij een wetsvoorstel in voor een tijdelijke afwijking van de *Militiewet* om zo een beperking van de lasten voor de lichte 1921 mogelijk te maken. Het ging om een verkleining van de lichte dienstplichtigen voor dat jaar van 23.000 naar 13.000 man. Pop was duidelijk over de inspanningen die Nederland zich zou moeten getroosten bij de inrichting van het leger: 'Wij hebben steeds naar de mate van onze krachten en middelen getracht onze weerbaarheid in te richten en ik geloof dat dat beginsel duidelijk en praktisch is. De militaire maatregelen geven altijd maar een relatieven waarborg, een absolute waarborg kunnen zij uiteraard niet geven'.³² Het in latere jaren van het interbellum veelgehoorde argument dat bij het uitbreken van oorlog kon worden gerekend op bondgenootschappelijke steun, werd door Pop al in 1920 scherp verwoord. Hij was van mening dat een schending van de Nederlandse soevereiniteit door een vreemde mogendheid niet door andere grote staten in Europa gedoogd zou worden en dus zou leiden tot ingrijpen van hun zijde. Volgens Pop was een bondgenootschappelijke oorlog het noodzakelijke gevolg ervan.³³ Die gedachte had ook invloed op de inrichting van het leger. 'Daarmede mag en kan men dus bij zijn toerusting rekening houden en daaruit vloeit wederom voort, dat onze oorlogstoerusting ook werkelijk kan volstaan met het geven van een relatieven waarborg. Maar wat wij hebben moet goed zijn. Daarom eischt de Regeering een klein, maar uitstekend toegerust leger'.³⁴

Minister Pop maakte in zijn legerplannen onderscheid tussen het kernleger en het deel van de reservetroepen.³⁵ Uitgangspunt was een dienstplicht van twintig jaar, waarvan dertien jaar bij het kernleger en zeven jaar bij de reservetroepen. Het contingent dienstplichtigen dat jaarlijks werd opgeroepen, zou ten hoogste 23.000 man bedragen, waarvan 13.000 man bestemd voor het kernleger en de overige 10.000 man voor de reservetroepen.³⁶ Teneinde tegemoet te komen aan de wens van de Anti-Revolutionaire Partij en de Christelijk-Historische Unie om het kernleger sterker te maken, stelde Pop de militaire eisen bij. De kerntroepen zouden nu van het jaarlijks contingent 14.000 man krijgen en de reservetroepen 8000 man; 1000 man waren bestemd voor de marine. De duur van de eerste-oefening werd voor de dienstplichtigen van de infanterie vastgesteld op zes maanden. De dienstplichtigen in opleiding tot officier van de infanterie kregen een opleidingsduur van twaalf maanden. Vervolgoefeningen kwamen in de plaats van herhalingsoefeningen.³⁷ Van de in totaal twintig beschikbare lichteningen zouden bij mobilisatie initieel alleen de vijftien jongste worden opgeroepen. Uit die lichteningen zouden in totaal 193.000 man voor de kerntroepen en 93.000 man voor de reservetroepen beschikbaar komen.³⁸

Ten slotte hield Pop nadrukkelijk rekening met de zogenaamde 'oorlogswinst' die bestond uit de in de mobilisatiejaren opgeleide en geoefende militairen. Op 14 december 1920, gaf hij in de Kamer aan dat de oorlogsorganisatie tot augustus 1928 ongewijzigd op sterkte kon blijven; tot die datum zou niets ten nadele van die personele capaciteit veranderen. Pas in 1935 zou geheel zijn ingeteerd op de reserve aan geoefende mannen van de Landstorm.³⁹ In maart 1921 diende minister Pop het voorstel in voor een nieuwe *Dienstplichtwet*. Bij de eerdere bespreking van zijn plannen voor een tijdelijke afwijking van de *Militiewet* was duidelijk geworden dat de oppositie tegen zijn legervormingsplannen vooral vanuit de rechterzijde van de Tweede Kamer zou komen. A.F. de Savornin Lohman, voorman van de CHU, had namelijk al in december 1920 in de Tweede Kamer laten weten dat hij de plannen van minister Pop onvoldoende achtte voor de verdediging van Nederland. Ook in de Eerste Kamer was gemor geweest over het militieontwerp van Pop, speciaal over de gewenste inkrimping van het jaarlijks contingent dienstplichtigen. In essentie ging de discussie daar over de behoefte aan een organisatie in de breedte, in tegenstelling tot een organisatie in de diepte, ofwel een structuur bestaande uit kleinere lichteningen van veel dienstjaren of een oorlogsleger gebaseerd op sterke lichteningen van weinig dienstjaren. De voorkeur in de Eerste Kamer ging uit naar een organisatie in de breedte.⁴⁰ Bij de eindbehandeling van het wetsontwerp voor de nieuwe *Dienstplichtwet*, die op 8 juni 1921 begon, steunden alleen de rooms-katholieken en liberalen het voorstel van de minister van Oorlog. De essentie van de tegenstand betrof de splitsing die Pop had aangebracht tussen het kernleger en de reservetroepen. Vooral uit protestantse hoek werd gewezen op het probleem dat de splitsing van het contingent in kern- en reservetroepen de eenheid in de opleiding zou verbreken en dat daarbij een veldleger van ontoereikende sterkte zou ontstaan.⁴¹ De regering trok hieruit haar conclusies en liet op de dag na de stemming, op 16 juni 1921, weten niet meer beschikbaar te zijn. Uiteindelijk zouden in juli 1921 alleen de minister van Oorlog en Marine en de minister van Financiën het veld ruimen. Het kabinet-Ruys de Beerenbrouck regeerde vanaf 28 juli 1921 verder met de nieuwe anti-revolutionaire minister van Oorlog en oud-officier J.J.C. van Dijk en de christelijke minister van Financiën D.J. de Geer.

Minister van Dijk begreep dat met een derde minister van Oorlog in anderhalf jaar tijd en met een langzamerhand ongeduldig wordende Eerste en Tweede Kamer nu met grote voortvarendheid moest worden gehandeld. Het was duidelijk dat de plannen van oud-minister Pop niet langer opportuun waren en dat substantiële wijzigingen noodzakelijk waren. Om aan de

verwachtingen tegemoet te komen, moest in ieder geval de omvang van het jaarlijks contingent dienstplichtigen verder naar beneden worden bijgesteld, de duur van de eerste opleiding nogmaals worden beperkt en de personele lasten worden gereduceerd. De veranderingen in het ontwerp van de *Dienstplichtwet* werden op 25 augustus 1921 met een *Nota van Wijzigingen* aan het parlement bekendgemaakt. De belangrijkste veranderingen ten opzichte van de plannen van Pop betroffen het loslaten van het onderscheid tussen een kern- en een reserveleger en een verlaging van het jaarlijks contingent dienstplichtigen van 23.000 man naar 19.500 man. De eerste-oefeningstijd voor de dienstplichtigen van de infanterie werd voorgesteld op vijf en een halve maand, waarvan de laatste anderhalve maand zou bestaan uit een vervolgoefening in speciaal daarvoor in te richten oefeningskampen. Voor het dienstplichtig kader werd de duur van de eerste-oefening bepaald op acht en een halve maand in plaats van elf maanden. Naast de vervolgoefeningen werden opnieuw de herhalingsoefeningen ingevoerd. Het maximale aantal dagen werd gesteld op 40, die in principe werden verdeeld over twee periodes. Verder schied ook dit ontwerp de mogelijkheid voor verkorting van de duur van de eerste-oefening, mits vóór inlijving werd voldaan aan de eisen van voorgeoefendheid. Hiermee was het Vooroefeningsinstituut, dat in 1912 om redenen van ineffectiviteit was opgeheven, definitief terug op de militaire opleidingsagenda.

Naast de veranderingen die het gevolg waren van de bepalingen in de *Dienstplichtwet* van 1922 waren er wijzigingen in de legerorganisatie, die deels ook al in de plannen van Alting von Geusau en Pop waren genoemd. De vredes- en oorlogsorganisaties werden definitief ontkoppeld. Het leger in vreedetijd veranderde in een opleidingsinstituut en kende geen parate eenheden meer. Operationele eenheden zouden pas na afkondiging van de algemene mobilisatie worden samengesteld. Infanterieregimenten zouden in vreedetijd bestaan uit school- en opleidingscompagnieën: de eerste voor het opleiden van dienstplichtige soldaten en korporaals, de tweede voor het opleiden van het dienstplichtig lager kader. Voor de reserveofficieren bleven de opleidingsscholen bestaan. Al eerder, in 1919, had Alting von Geusau aangekondigd het aantal beroepsofficieren en -onderofficieren flink te reduceren – dit ten voordele van het kader aan reserveofficieren en -onderofficieren.⁴² Ook voor Van Dijk was het uitgangspunt dat het beroepspersoneel zoveel mogelijk zou worden afgebouwd. Duidelijk was dat dan in vreedetijd wel de vereiste aandacht moest worden besteed aan de opleiding en vooral aan de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren. De totale omvang van het veldleger in oorlogstijd zou wat betreft de infanterie uit 24 regimenten bestaan, met in totaal 72 bataljons. Na afkondiging van de mobilisatie zouden naast de 24 actieve regimenten nog 24 zogenaamde ‘hoger genummerde reserve-regimenten’ met elk drie bataljons worden geformeerd, bestemd voor de territoriale verdediging. De actieve regimenten werden in principe gevuld uit de zeven jongste lichtingsjaren. De reserve-eenheden werden in beginsel samengesteld vanuit de achtste tot en met de vijftiende lichting. De oudste lichtingen, zestien tot en met twintig, werden bestemd als aanvullingsreserve.

Bij de eindstemming op 14 december 1921 nam de Tweede Kamer het wetsontwerp voor de nieuwe *Dienstplichtwet* met een kleine meerderheid van 50 tegen 48 stemmen aan.⁴³ De mondelinge behandeling van de nieuwe regeling in de Eerste Kamer vond plaats op 2 februari 1922. Na het einde van de beraadslagingen kwam het voorstel in stemming en werd met 27 tegen 13 stemmen aangenomen. Exact tien jaar na de inwerkingtreding van de *Militiewet* van 1912 werd die op 1 maart 1922 vervangen door de nieuwe *Dienstplichtwet* en werd een nieuw leger- en oefenstelsel van kracht.⁴⁴ De totstandkoming van de nieuwe regelingen werden in politieke en militaire kring in veel gevallen met instemming begroet. Het stelsel van minister van Oorlog Van Dijk leidde tot een grotere omvang van het leger dan voorzien was in de opzet van oud-minister Pop. Voeg daarbij de plannen voor een verdere artilleristische en

technische toerusting van het leger, dat uit het zogenaamde 'bewapeningsfonds' van 105 miljoen gulden zou worden betaald, en het gevoel moet bij velen hebben bestaan dat het leger was weggesleept voor de poorten van de hel. Dat de plannen van minister Van Dijk werden aangenomen, kon op dat moment nog worden gezien als een tactische overwinning. Het is echter de vraag of de politiek en militair verantwoordelijken zich in 1922 in voldoende mate rekenschap hebben gegeven van de strategische gevolgen daarvan voor de opzet van het leger- en oefenstelsel, en ook of ze zich van tevoren voldoende hebben afgevraagd of de juiste voorwaarden voor de vereiste kwalitatieve ontwikkeling van de reserveofficieren en het overige personeel wel aanwezig waren. Voor zover bekend werden deze vragen niet gesteld. Het lijkt erop dat de legervormingsvoorstellen, die tussen 1918 en 1922 werden gedaan, sterk werden bepaald door een inschatting van de politieke haalbaarheid ervan en dat werd gezocht naar het behoud van maximale speelruimte binnen de kaders van de gewenste bezuinigingen. Het is de vraag of dat ook gold voor de ontwikkeling van andere belangrijke aspecten van het algemene defensiebeleid. Daarvoor is het nodig dat beleid nader te bezien.

2. Kernpunten van het algemeen defensiebeleid, 1918-1940

In dit hoofdstuk worden vijf kernpunten van het algemeen defensiebeleid uit de periode 1918-1940 onder de loep genomen. Tezamen met de bepalingen van de *Dienstplichtwet* en het legervormingsstelsel van 1922 waren die punten in sterke mate bepalend voor de ontwikkeling van het Nederlandse leger in het interbellum. De analyse is gebaseerd op onderzoek naar het defensiebeleid, zoals verwoord in de jaarlijkse *Memorie van Antwoord op het Voorlopig Verslag van de Tweede Kamer betreffende het wetsontwerp van het VIIIe Hoofdstuk (Defensie) van de Staatsbegroting*, alsmede de verdragstekst van het *Volkenbondverdrag* van 1919.⁴⁵ In een enkel geval is gebruikgemaakt van de informatie uit een *Memorie van Toelichting*. De analyse is uitgevoerd op basis van de volgende onderzoekstappen: inventarisatie en bestudering van het defensiebeleid uit de periode 1918-1940, identificatie van de kernpunten van dat beleid die daarmee de context bepaalden voor de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van het leger, en ten slotte een uiteenzetting over de ontwikkeling van elk van die punten. Achtereenvolgens wordt ingegaan op de politiek-strategische doelstellingen voor de krijgsmacht, het belang dat de opeenvolgende regeringen hechtten aan het veldleger voor de realisatie van die doelstellingen, het streven naar het absolute minimum bij de inrichting van de legerorganisatie en het waar mogelijk doorvoeren van versoberingen, de uitrusting versus de beschikbare financiële middelen, en ten slotte het politieke geloof in de bruikbaarheid van het leger.⁴⁶ Naast de hiervoor genoemde kernpunten spraken diverse ministers zich in de verschillende *Memories van Antwoord* onder meer ook uit over beleidsontwikkelingen op het gebied van de opleiding en verdere vorming van de reserveofficieren.

Hoe gaf de regering jaarlijks invulling aan het defensiebeleid? Procedureel liep dat via het proces van de *Staats- of Rijksbegroting*, waarvan de *Defensiebegroting* onderdeel uitmaakte. Het algemeen defensiebeleid kon dus niet los worden gezien van het regeringsbeleid. Een belangrijk element in het begrotingsproces waren de algemene politieke beschouwingen in het parlement over de hoofdlijnen van het regeringsbeleid.⁴⁷ De belangrijkste opmerkingen die de leden van de Tweede Kamer daarbij maakten en de vragen die werden gesteld, werden vastgelegd in het *Voorlopig Verslag* van die beschouwingen. De formele reactie daarop, de *Memorie van Antwoord*, was een belangrijk document. Het gaf nader uitleg over en toelichting op het defensiebeleid. Dat betekende echter nog niet dat met de *Memorie van Antwoord* ook de begroting voor Defensie werd vastgesteld. Dat gebeurde pas na de behandeling ervan in

de Staten-Generaal. Onderstaand wordt achtereenvolgens ingegaan op de vijf genoemde kernpunten van het algemeen defensiebeleid in de periode 1918-1940.

Politiek-strategische doelstellingen voor het leger

Wat betreft de politiek-strategische doelstellingen voor het leger volgden de *Memories van Antwoord* Artikel 181 van de *Grondwet*, waarin werd bepaald dat er tot bescherming van de belangen van de staat een zee- en landmacht zou zijn, bestaande uit vrijwillig dienend personeel en dienstplichtigen. Uit de toelichting op de historische ontwikkeling van dit artikel kan worden geconcludeerd dat tot de belangen van de staat werden gerekend: de handhaving van de onafhankelijkheid van het rijk en de verdediging van zijn grondgebied.⁴⁸ Het zekerstellen van deze politiek-strategische doelstellingen was de taak van het leger.⁴⁹ Bovendien blijkt uit de toelichting op de begroting dat Nederland niet alleen hiervoor over een leger moest beschikken, maar ook voor het bewaren van de interne rust en handhaving van de staatsorde. Het gevaar van versterking van dat laatste was volgens de regering in 1919 zeker aanwezig.⁵⁰ Met de geplande toetreding tot de Volkenbond, begin 1920, zou Nederland zich internationaal rechterlijk ook committeren aan de bepalingen en doelstellingen van het *Volkenbondverdrag*.⁵¹ Eind 1922 omschreef minister Van Dijk de doelstelling van het leger als de verantwoordelijkheid en zorg voor 's lands veiligheid.⁵² Tegelijkertijd gaf hij aan dat hij geen verantwoordelijkheid kon aanvaarden, anders dan voor het scheppen van een redelijke waarborg voor de veiligheid van het land.⁵³ In 1926 stelde minister van Oorlog L.A. van Royen dat een leger nodig was voor het handhaven van de neutraliteit van Nederland.⁵⁴ Aan het eind van het daaropvolgende jaar verwees minister van Oorlog J.M.J.H. Lambooy – in de *Memorie van Antwoord voor 1928* – naar het *Volkenbondverdrag*. Hij gaf aan dat, zolang geen praktische oplossingen bestonden voor de in het verdrag genoemde aspecten van veiligheid, arbitrage en vermindering van bewapening en zolang grote gewapende conflicten tussen staten niet konden worden uitgesloten, Nederland zijn eigen verantwoordelijkheid zou moeten nemen.⁵⁵ Nederland zou, 'gelet op zijn geografische ligging op een bijzonder blootgesteld punt van Europa niet mogen nalaten een weermacht te onderhouden van voldoende sterkte en beteekenis om oorlogvoerende partijen ervan te weerhouden ons grondgebied als operatieterrain te bezigen'.⁵⁶

In de eerstvolgende jaren werd in de *Memorie van Antwoord* niet meer teruggekomen op de politiek-strategische doelstellingen; dat gebeurde pas weer eind 1932. Minister van Defensie L.N. Deckers was van mening dat Nederland bij de bestaande internationale verhoudingen moest kunnen beschikken over een 'deugdelijk geoefende en uitgeruste weermacht voor de bevordering van de neutraliteit en de handhaving van de onafhankelijkheid'.⁵⁷ Twee jaar later werd door de regering opnieuw aandacht besteed aan de doelstellingen voor het leger.⁵⁸ De reden was de onvrede bij verschillende linksgeoriënteerde Kamerleden over de mededeling van de regering in de *Troonrede* van 1935, dat zij voor haar nationale verdediging rekening wenste te houden 'met den bijna allerwege herleefden drang naar sterke bewapening'.⁵⁹ De regering verwees in de discussie over de strategische doelstellingen voor het leger naar de woorden die in 1933 waren uitgesproken bij de installatie van de bezuinigingscommissie Idenburg. Zij gaf aan dat zij zich het recht voorbeheld de overwegingen en uitkomsten van die commissie te toetsen aan de vraag 'of de aldus gereorganiseerde weermacht aan haar doelstellingen zou kunnen voldoen'.⁶⁰ Die doelstellingen werden omschreven als de handhaving van het gezag tegen onrust of verzet binnen de grenzen, en de vervulling van de militaire plicht als lid van de Volkenbondgemeenschap tegenover andere volken.⁶¹ Deze omschrijving leidde tot de nodige discussie, maar ook tot meer duidelijkheid. De regering gaf

aan dat haar prioriteit niet uitsluitend lag bij de verplichtingen aan de Volkenbond, hoewel zij medewerking van het leger in die zin niet wilde ontkennen, maar het tevens als eerste plicht van Nederland achtte ervoor te waken dat 'gewapende krachten der agressieve staten (...) zich onverwijld meester maken van de hulpbronnen waarover ons land beschikt en ons gebied gebruiken als een openliggend gebied van opmarsch, daarmee tevens onvermijdelijk ons grondgebied als strijdtonel makende'.⁶² Om die reden had de regering gemeend de doelstellingen voor het leger te verduidelijken door aan te geven dat onder alle omstandigheden een zo groot mogelijk gedeelte van het grondgebied tegen vijandelijke aanvallen, van welke zijde ook, beschermd zou worden.⁶³ De politiek-strategische oogmerken voor het leger werden in de *Memorie van Antwoord op het regeringsbeleid voor 1935* dus op heldere en ondubbelzinnige wijze omschreven.⁶⁴ De regering gaf aan dat het van de omstandigheden zou afhangen of zij zou besluiten de neutraliteit te handhaven, dan wel aan de zijde van het recht voor de handhaving hiervan te strijden.⁶⁵

Dat de discussies over de politiek-strategische doelstellingen voor het leger in 1935 in ieder geval tot de beoogde duidelijkheid hadden geleid, bleek uit de *Memorie van Antwoord voor 1936*. Daarin werd door minister van Defensie Colijn aangegeven dat het leger tot doel had zowel de binnenlandse orde en rust te handhaven, als de verplichtingen die het Koninkrijk kende als lid van de internationale gemeenschap van volkeren te verzekeren.⁶⁶ Daarbij moesten de samenstelling en kwaliteit van het leger zodanig zijn 'dat zij voldoende ontzag inboezemt om een vreemde mogendheid te weerhouden lichtvaardig tot schending onzer neutraliteit over te gaan en dat zij in staat zij, de schending dier neutraliteit, indien zij onverhoopt mocht intreden, met kracht te weerstaan'.⁶⁷ Deze doelstelling was temeer opportuun, omdat in de *Memorie van Antwoord voor 1936* voor de eerste keer werd gerefereerd aan het gevaar van een onverhoedse aanval en daarmee een strategische overrompeling van het land. Gepantserde en gemotoriseerde vijandelijke eenheden zouden Nederland bij verrassing kunnen aanvallen en snel tot diep in het land doordringen.

Voor het dienstjaar 1938 gaf de minister aan dat de inrichting van het leger zich zou beperken tot het strikt noodzakelijke om een redelijke waarborg te verkrijgen voor het vervullen van de taak, 'welke haar in verband met de defensieve doelstelling kan worden opgedragen'.⁶⁸ Opvallend hierbij was de terugkeer van het begrip 'redelijke waarborg' voor de veiligheid van het land. Die bewoordingen waren voor het laatst gebruikt in de *Memorie van Antwoord voor 1923*.⁶⁹ Het was onduidelijk of Van Dijk hier doelde op de woorden van oud-minister van Oorlog Pop, die in 1921 had aangegeven dat bij de toerusting van het leger rekening moest worden gehouden met bondgenootschappelijke steun in geval van een conflict. Die situatie was in 1938 niet meer vanzelfsprekend. Wel duidelijk was dat, in het geval van een conflict, niet meer kon worden gerekend op enige vorm van gemeenschappelijke actie vanuit de Volkenbond. Over afzonderlijke afspraken met andere bondgenoten werd niet gerept. Het blijft de vraag waarom Van Dijk die uitdrukking opnieuw introduceerde. Mogelijk dat het op dat moment tot de minister was doorgedrongen dat meer dan een redelijke waarborg voor de veiligheid van het land er gewoonweg niet inzat. Voor het zo nodig met kracht weerstaan van een schending van de soevereiniteit van het grondgebied was namelijk een leger nodig dat daartoe eerst weer volledig operationeel op peil moest worden gebracht. Zo ver was het op dat moment nog niet.⁷⁰ De laatste keer dat de strategische doelstellingen voor het leger aan de orde kwamen, was in de *Memorie van Antwoord voor 1940*. Minister A.Q.H. Dijkhoorn sprak daarin over 'de keuze van de opstelling van de gemobiliseerde landmacht met het oog op de handhaving van de neutraliteit en het zo nodig verdedigen van het grondgebied des Rijks tegen een rechtstreekse aanval'.⁷¹ Op de uitvoering van die doelstelling hoefde niet lang te worden

gewacht. De oorlog in mei 1940 betekende de lakmoesproef voor de realisatie van de politiek-strategische doelstellingen en de militaire strategie van het Nederlandse leger.

Hoewel de politiek-strategische doelstellingen in het interbellum soms ietwat verschillend werden omschreven, bestond daarover toch voldoende duidelijkheid.⁷² Die evidentie zou voldoende moeten zijn geweest voor de vertaling daarvan naar de beoogde militair-strategische doelstellingen voor het leger, voor het gewenste operationeel-strategisch optreden van het veldleger (het krijgsbeleid), en ten slotte voor het toewijzen door de regering van de benodigde personele, materiële en financiële middelen voor de beoogde samenstelling en kwaliteit van het leger.⁷³ Toch bleef die vertaling lange tijd achterwege.

Belang van het veldleger

Het veldleger was het instrument, ofwel het operatief orgaan waarmee in voorkomende gevallen de strategische doelstellingen moesten worden gerealiseerd. Voor de militairen was de doctrinaire betekenis van het veldleger duidelijk en werd elke maatregel voor verbetering van de sterkte ervan toegejuicht.⁷⁴ Maar welk belang hechtte de regering tijdens het interbellum aan het veldleger? De eerste verwijzing verscheen in de *Memorie van Toelichting op de Staatsbegroting (Hoofdstuk VIII) voor 1920*, die onomwonden stelde dat Nederland een leger moest behouden voor het zekerstellen van de politiek-strategische doelstellingen.⁷⁵ Enkele jaren later, in maart 1924, gaf minister van Oorlog Van Dijk aan dat het defensiebeleid gericht moest zijn op een krachtige weermacht.⁷⁶ In de *Memorie van Antwoord voor 1926* sprak minister van Oorlog Van Royen klare taal over het veldleger: de mobiele strijdkrachten vormden de kern voor de verdediging van het land.⁷⁷ Ook zijn opvolger, J.M.J.H. Lambooy, volgde die koers. Aan het operatief orgaan moest zeer grote waarde worden toegekend.⁷⁸ Hiernaast werd echter ook de verdediging van de zogenaamde 'inundatiestellingen' gecontinueerd en bleef het investeren in de permanente versterkingen van de Vesting Holland deel uitmaken van het defensiebeleid, maar alleen voor die kosten die nodig waren voor de instandhouding ervan. Eenheden zouden niet vast verbonden moeten worden aan de verdedigingslijnen en -stellingen, maar zo worden ingezet 'dat zij een waardevolle versterking van het mobiel orgaan zullen vormen'.⁷⁹ In het daaropvolgende jaar kwam Lambooy opnieuw terug op het veldleger en de verdediging van de Vesting Holland. Net als in 1927 verwees hij naar de belangrijke taak van dat leger voor de defensie van Nederland. Vanwege strategische en economische belangen zou de verdediging van het Nederlandse grondgebied door het veldleger steeds zo dicht mogelijk bij de grenzen moeten plaatsvinden.⁸⁰ Ook voor de bescherming van de Vesting Holland verwees hij in hoofdzaak naar het veldleger. In voorkomende gevallen zou de kwaliteit van die verdediging vooral worden bepaald door de snelheid waarmee het veldleger in voldoende mate troepen beschikbaar kon stellen voor de aanvulling van de aanwezige kernbezetting.⁸¹ Dit alles nam volgens de minister niet weg 'dat het veldleger steeds het belangrijkste orgaan van de weermacht zal blijven, waarbij het zoo hoog mogelijk opvoeren van de kracht dus een belang van de eerste orde is'.⁸² Blijkbaar was dit voldoende voor de bewindsperiode van Lambooy. In 1929 kwam hij niet meer terug op het belang van het veldleger. Het bestaande beleid werd bestendigd.

In augustus 1929 trad L.N. Deckers aan als minister van Defensie. Eind van dat jaar sprak hij de verwachting uit dat een gemobiliseerd veldleger redelijkerwijs zou kunnen voldoen aan de eisen die in oorlogstijd aan dat leger zouden worden gesteld. Bovendien gaf Deckers aan dat hij 'de besliste verzekering kon geven dat door de aangebrachte verminderingen de vitale belangen der defensie niet worden geschaad'.⁸³ Er was naar zijn zeggen sprake van een harmonische sterkteverhouding tussen de verschillende wapensoorten, gebaseerd op de

uitkomsten van studies over de Eerste Wereldoorlog. Wat betreft de structuur van het veldleger was de tekst van het defensiebeleid duidelijk. Voor een doeltreffend gebruik ervan in oorlogstijd werden vier gelijkwaardige divisiegroepen van de bestaande samenstelling noodzakelijk geacht en zou het leger in vredetijd uit vier divisies bestaan.⁸⁴ Eind 1932 liet Deckers wederom weten ervan overtuigd te zijn dat het Nederlandse leger 'in de huidige vorm nog steeds een krachtig preventief middel, en zoo noodig verdedigingsinstrument vormt ter bescherming van het volksbestaan'.⁸⁵ De laatste keer dat hij – weliswaar impliciet – het belang van het veldleger in de bestaande vorm benadrukte, was in de *Memorie van Antwoord voor 1935*. Daarin wees hij op het standpunt van de regering dat elke inkrimping van betekenis het leger ongeschikt zou maken om buiten de Vesting Holland op te treden en derhalve onbruikbaar zou maken voor het realiseren van de opgedragen doelstellingen.⁸⁶ Ten slotte maakte minister van Defensie Colijn in de *Memorie van Antwoord voor 1937* een impliciete verwijzing naar het belang van het veldleger. Hij gaf aan dat 'het denkbeeld waarop ons weermachtstelsel is gegrond, (...) in zijn wezen uitsluitend defensief [is], al beteekent dit allerminst dat de weermacht, nadat we aangevallen zijn, ook slechts defensief moet ageeren'. Dit was vóór mei 1940 de laatste verwijzing in het defensiebeleid naar de betekenis van het veldleger. Over nut en noodzaak van dat leger bestond in de twintiger en dertiger jaren bij regering en militaire leiding geen twijfel. Zelfs tot het midden van de jaren dertig werd door de regering en door individuele ministers van Defensie de verwachting uitgesproken dat het veldleger aan de opgedragen taken in oorlogstijd zou kunnen voldoen. Dat beeld kenterde vanaf 1935: toen drong pas echt het besef bij de regering door dat het veldleger alleen goed bruikbaar zou zijn als ook de samenstelling en kwaliteit ervan zouden worden vergroot.⁸⁷ Aan het belang van het veldleger werd nog steeds niet getwijfeld, wel aan de slagvaardigheid ervan en aan de geoefendheid van de infanterie in het bijzonder.

Bezuinigingen en beleid van het absolute minimum

Het overheersende thema van het defensiebeleid in het interbellum betrof de bezuinigingen op het leger. Er ging vrijwel geen jaar voorbij of dit onderwerp kwam nadrukkelijk aan de orde in de *Memorie van Antwoord*. De wens tot bezuinigen was gebaseerd op twee pijlers. De eerste betrof de nationaal-politieke pijler waarbij vanaf 1920 door de regering, vanwege de slechte staat van de overheidsfinanciën, de wens werd geuit op alle geledingen van de overheid te besparen, dus ook op de uitgaven voor het leger.⁸⁸ De mogelijkheid om te bezuinigen steunde op de positieve veranderingen in de veiligheidssituatie in Europa. Met de bepalingen van Versailles was namelijk een directe grootschalige militaire dreiging door een Europese grootmacht tegen Nederland weggevallen.⁸⁹ De spanning die aan het begin van de jaren twintig nog enige tijd bestond tussen Nederland en België, vanwege de Belgische aanspraken op Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen, leidden er wel toe dat Nederland op dat moment nog enigszins terughoudend was 'beduidende beperkingen aan zijn weermacht te stellen'.⁹⁰ Nationaal kwamen daar in de jaren dertig nog de bezuinigingen bij als gevolg van een lange periode van economische malaise. De tweede pijler, de internationale, was gebaseerd op het lidmaatschap van de Volkenbond. De ruimte voor bezuiniging op de defensiebegroting werd gevonden in de omschrijving van Artikel 8 van het *Volkenbondverdrag*, dat de bepaling bevatte dat de leden van die Bond zouden erkennen 'dat de instandhouding van de vrede de vermindering eischt van de nationale bewapeningen tot het minimum vereenigbaar met de nationale veiligheid en met het afdwingen door middel van gemeenschappelijke actie van de internationale verplichtingen'.⁹¹ De Volkenbondraad zou plannen

voor deze verminderingen voorbereiden en, ter onderzoek en beslissing, voorleggen aan de verschillende regeringen.⁹²

Overigens sloot het lidmaatschap van de intergouvernementele Volkenbond niet goed aan bij de door Nederland gewenste neutraliteitsstatus in geval van oorlog. De regering begreep echter goed dat niet-toetreding een isolement van Nederland met zich zou meebrengen en dat de eigen belangen beter konden worden gegarandeerd door het lidmaatschap van die organisatie en het voeren van een actievere zelfstandigheidspolitiek.⁹³ Die wijze van handelen was vooral gericht op het zekerstellen van de nationale vitale belangen, met als uiteindelijk doel het waarborgen van de neutraliteit in geval van oorlog en het borgen van de economische belangen. In dit kader paste niet direct een collectief, militair gewapend optreden tegen één of meer landen, of zelfs het doorlaten van troepen over Nederlands grondgebied om collectief optreden in het kader van de Volkenbond mogelijk te maken. Om die reden werd die afspraak door Nederland ook niet te veel benadrukt of bevestigd.⁹⁴ Het zou aan het parlement zijn te beslissen of Nederland wel of niet zou deelnemen aan een gemeenschappelijke actie. Zo zou Nederland het beste gevrijwaard kunnen blijven van aantijgingen dat zijn handelen gericht was op, of bevoordeeld werd door, één of meer landen, waarover andere landen zich dan zouden kunnen beklagen.

Waar de eerste pijler leidde tot vrijwel voortdurende bezuinigingen op het leger, bood de tweede pijler de juridische onderbouwing voor een duurzame minimalistische benadering ten aanzien van de samenstelling en kwaliteit van het veldleger. Dat de regering positief stond tegenover de mogelijkheden tot besparing via de band van het *Volkenbondverdrag* wordt duidelijk uit de woorden 'dat het ook voor de Regeering eene desillusie zou zijn indien de Volkenbond niet zou leiden tot eene groote vermindering van de financieële en personeele lasten als gevolg van eene aanmerkelijke verkleining der weermacht'.⁹⁵ Een desillusie zou het niet worden, omdat het dogma van het absolute minimum de beleidsagenda voor het leger de volgende jaren zou domineren. Eind 1920 maakte minister van Oorlog Pop melding van reorganisatieplannen die tot aanzienlijke bezuinigingen zouden leiden, zonder dat het leger daardoor te veel zou worden verzwakt.⁹⁶ Hij gaf bovendien aan dat de gevechtskracht van het leger weer kon worden verhoogd, mocht dat nodig zijn. Het was de eerste keer dat die beleidsmatige koppeling werd gelegd.⁹⁷ Een omgekeerde beweging werd ook voor mogelijk gehouden, maar daarvoor moest dan wel eerst de gedachte van ontwapening concreter worden en tot zichtbare medewerking van de lidstaten leiden. Het beleidsprincipe voor de inrichting van het leger was daarmee duidelijk. Bezuinigingen werden gericht op een minimaal niveau van samenstelling en kwaliteit, zonder dat er vitale schade door werd toegebracht aan het leger, en als de nood aan de man kwam, dan kon het leger alsnog tijdig operationeel op peil worden gebracht. Uit verschillende *Memories van Antwoord* in het interbellum blijkt dat deze beleidslijn door de opeenvolgende kabinetten werd omarmd.

Met de bepalingen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel was de sterkte van het leger in maart 1922 op een minimaal noodzakelijk niveau gebracht. Of hiermee voldoende duidelijkheid bestond over waar die grens dan precies lag, mag worden betwijfeld. Ook de militaire leiding deed geen poging het noodzakelijke minimum te definiëren, en tot het midden van de jaren dertig bleef het stil over de vraag hoeveel tijd, capaciteit en middelen nodig waren om het leger weer volledig op operationeel peil te brengen.⁹⁸ Vaststellen waar de exacte grens van het absolute minimum lag, werd bemoeilijkt door de mogelijkheid die de regering creëerde om extra op het leger te bezuinigen. Die beleidslijn werd acceptabel geacht, zolang de bezuinigingen maar werden gedekt door het beginsel van de ministeriële verantwoordelijkheid. Dat bleek uit de woorden van minister Van Dijk, die eind 1922 aangaf dat hij geen verantwoordelijkheid kon aanvaarden, anders dan voor het scheppen van een redelijke

waarborg voor de veiligheid van het land. Maar, zo stelde hij, 'daarin ligt gradatie: tijdelijke verzwakking van de weerkracht of het tijdig nalaten van hetgeen tot versterking der weerkracht moet dienen, mag niet leiden tot een toestand die niet meer door die verantwoordelijkheid kan worden gedekt, echter zal een zekere grens niet kunnen worden overschreden'.⁹⁹ Het leidde in het interbellum tot een aantal maatregelen, waardoor het niveau van het absolute minimum in negatieve zin werd overschreden. Op deze maatregelen wordt later ingegaan. Eind 1923 kwam Van Dijk terug op het minimumniveau en gaf hij aan dat daarvoor moeilijk een maatstaf kon worden aangelegd.¹⁰⁰ Hij stond op het standpunt dat de noodzakelijke legersterkte zou moeten worden getoetst 'aan krijgskundige eisen in verband met de internationale positie van Nederland en dan geldt de eisch, dat het noodzakelijke met de minste opofferingen moet worden verkregen'.¹⁰¹

Bezuinigingen en het beleid van het absolute minimum bleven dominante thema's in de jaarlijkse *Memorie van Antwoord*. Het voert in het kader van het hoofdonderwerp van deze studie te ver op alle verwijzingen in detail in te gaan. Voor het onderstrepen van de consistentie in beleid wordt op chronologische wijze slechts een aantal jaren benadrukt. In de *Memorie van Antwoord voor 1922* sprak Van Dijk over het streven naar het onmisbare, waarbij die grens niet mocht worden overschreden.¹⁰² Het jaar daarop gebruikte hij de omschrijving 'het zoover gaan als maar enigszins mogelijk is zonder de gevechtswaarde van de krijgsmacht op zoodanige wijze te schaden, dat herstel in de volgende jaren niet mogelijk zou zijn'.¹⁰³ In 1925 benadrukte hij nogmaals dat in zijn bewindperiode een belangrijke vermindering van de kosten voor de krijgsmacht was doorgevoerd, maar 'steeds na gezette overweging of zulks mogelijk was zonder de krijgsmacht, gelet op haar oorlogstaak, te schaden'.¹⁰⁴ In de periode 1927-1929 voerde minister van Oorlog Lambooy grote reorganisaties door bij de infanterie met als doel zoveel mogelijk op de uitgaven te besparen. 'Nederland had zich tot het strikt noodzakelijke voor de verdediging van het grondgebied beperkt'.¹⁰⁵ Ook bij minister Deckers stonden bezuinigen hoog in het vaandel. Eind 1930 gaf hij aan dat de omvang van de defensiebegroting noodzakelijk was om de bestaande krijgsmacht op peil houden; onder dat niveau mocht het leger niet zakken. Desondanks bleef Deckers zoeken naar verdere bezuinigingsmaatregelen. Volgens hem moest 'voortdurend het oog gericht blijven op het aanbrengen van versoering waar zulks mogelijk is zonder de weermacht te schaden'.¹⁰⁶ In lijn met Lambooy's visie in 1928 herhaalde Deckers eind 1934 dat de regering niet van plan was aan een bewapeningswedloop deel te nemen. Zij wenste alleen te voorzien in datgene wat op dat moment voor het leger onmisbaar werd geacht om de opgedragen doelstellingen te kunnen realiseren.¹⁰⁷ Meer was op dat moment niet nodig, en ook de veiligheidsomstandigheden in Europa vroegen daar niet om. Volgens Deckers bestond voor de nabije toekomst geen buitengewoon gevaar voor Nederland als gevolg van een mogelijk conflict in Europa.¹⁰⁸ Ondanks deze woorden was het de regering wel duidelijk geworden dat de ondergrens aan bezuinigingen was bereikt. Deckers gaf aan dat hij kon instemmen met het oordeel van de in 1933 ingestelde bezuinigingscommissie Idenburg, dat verdere inkrimping onaanvaardbaar moest worden geacht.¹⁰⁹ Daarmee was het principe van het absolute minimum echter niet van de baan. In 1936 sprak minister Colijn van maatregelen die niet verder zouden gaan 'dan tot het noodzakelijke minimum, hetwelk (...) is geboden om de weermacht zoodanig te bewapenen en uit te rusten als in verband met haar doelstelling noodig is'.¹¹⁰ Hij gaf aan dat het veldleger alleen met succes tegen een modern uitgeruste tegenstander kon optreden als het zelf ook aan die actuele eisen zou voldoen. Dat daar nog niet aan werd voldaan, bleek uit de opmerking van Colijn dat de bestaande achterstand in het leger zo snel mogelijk moest worden ingehaald en dat de oorlogsorganisatie weer op peil moest worden gebracht.¹¹¹

1937 was het jaar van de echte kentering ten goede in het defensiebeleid.¹¹² De *Memorie van Antwoord* voor dat jaar sprak van de noodzaak de regelingen van de *Dienstplichtwet* van 1922 nauwkeurig te onderzoeken. Aanpassing van die wet moest ertoe leiden dat de geoefendheid en paraatheid van het leger in overeenstemming werden gebracht met de bestaande veiligheidssituatie.¹¹³ De wijzigingen zouden zich in eerste instantie moeten richten op de aanpassing van de grootte van het jaarlijkse contingent dienstplichtigen en de verlenging van de duur van de eerste-oefening. Opvallend was dat de regering in de *Memories van Antwoord voor 1938, 1939 en 1940* toch nog vasthield aan de traditionele bezuinigingswoorden. In 1938 werd, net als in de voorgaande jaren, gesproken over maatregelen waarbij de regering ernaar streefde deze te beperken tot het strikt noodzakelijke: 'De maatregelen beoogen dan ook uitsluitend om de weermacht in zoo kort mogelijke tijd op een zoodanig peil te brengen, dat een redelijke waarborg wordt verkregen voor het vervullen van de taak, welke haar in verband met de defensieve doelstelling kan worden opgedragen.'¹¹⁴ Volgens Van Dijk was het maar goed dat de regering en een deel van het parlement vroegtijdig de sluimerende dreiging voor Nederland hadden onderkend en een leger in stand hadden gehouden dat een bruikbare grondslag vormde voor de wederopbouw ervan. 'Zou dat niet het geval zijn geweest, dan zou thans het land hulpeloos staan tegenover elke agressie'.¹¹⁵ Dat die vooruitziendheid echter niet door iedereen in gelijke mate werd geapprecieerd, bleek uit diezelfde *Memorie van Antwoord*. Van Dijk wees op het verwijt van enkele Kamerleden 'dat vorige kabinetten niet hadden vooruitgezien'. Hij erkende dat de regering de reeds enkele jaren bestaande snelle ontwikkelingen in de verscherping van de internationale verhoudingen had kunnen en moeten voorzien.¹¹⁶ Eerdere kabinetten hadden weliswaar gestreefd naar een leger dat kon voldoen aan de operationele eisen, maar door de financiële problemen die Nederland toen kende, was dat mislukt. Volgens Van Dijk was de financiële toestand ook in 1938 nog moeilijk, maar was op dat moment sprake van een absolute noodzaak om maatregelen te nemen, ook als dat belangrijke offers met zich mee zou brengen.¹¹⁷ Ook de *Memorie van Antwoord voor 1939* sprak nog over een krachtig streven naar zuinigheid en van een toetsing van de ramingen aan de eis van strikte noodzakelijkheid.¹¹⁸ Zelfs de woorden in de *Memorie van Antwoord voor 1940*, uitgekomen in een periode dat het Nederlandse leger al enige tijd was gemobiliseerd, benadrukten nog steeds de wens tot financiële terughoudendheid. Minister Dijkhoorn gaf aan dat hij bij herhaling had gewezen op de plicht van allen de uitgaven binnen de grens van het strikt noodzakelijke te houden,¹¹⁹ alsof een sluitende begroting op dat moment belangrijker was dan het overlevingsbelang van het land in geval van oorlog.

Op basis van deze beschouwing van het gevoerde financiële beleid kan niet worden ontkomen aan de indruk dat de wens tot bezuinigen binnen het leger in de jaren twintig en dertig soms een doel op zichzelf leek te zijn. In 1922 schreef Van Dijk 'dat niets (...) den ondergeteekende aangenamer [zal] zijn dan zich door eene spoedige totstandkoming van het ontwerp tot nieuwe regeling van den dienstplicht den weg geopend te zien (...) in belangrijke mate te vereenvoudigen, ten einde daardoor te komen tot de noodzakelijke bezuiniging'.¹²⁰ In het daaropvolgende jaar was hij zeer direct in de omschrijving van de onderliggende doelstellingen voor de gewijzigde *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922. Beide waren tot stand gekomen om te bezuinigen op de militaire uitgaven.¹²¹ Het streven naar het absolute minimum werd dus van groter belang geacht dan het behoud van een geloofwaardige gevechtskracht van het leger. In 1926 bracht minister Van Royen hulde aan Van Dijk 'voor diens succesvolle werk dat in de richting van de voortgezette bezuiniging is volbracht. Hij wenscht er met alle kracht naar te streven om, waar dit met behoud eener voldoende weerkracht mogelijk is, de uitgaven verder te beperken'.¹²² In 1931 onderstreepte Deckers zijn wens om te bezuinigen door aan te geven dat hij volledig de plicht op zich wilde nemen om aan te

tonen dat de wil daartoe bij het opstellen van de defensiebegroting aanwezig was geweest.¹²³ In november 1934 was het wederom minister Deckers die zijn voorliefde voor besparing – of meer nog die van de regering – onderstreepte met de woorden dat hij het betreunde dat eerder overwogen maatregelen onder de bestaande omstandigheden niet konden worden uitgevoerd.¹²⁴ Ten slotte achtte Van Dijk het nog in 1938 nodig te onderstrepen dat de bij sommige Kamerleden bestaande indruk dat de zuinigheid ten aanzien van de militaire uitgaven niet voldoende in het oog werd gehouden, op een misverstand berustte.¹²⁵ Bezuinigen en het handhaven van het beleid van het absolute minimum waren dus duurzame bestanddelen van het defensiebeleid in het interbellum.

Eerder is aangegeven dat nog zou worden ingegaan op maatregelen, die ertoe leidden dat de samenstelling en kwaliteit van het leger in het interbellum onder het niveau van het absolute minimum terechtkwamen. Het absolute minimum werd bepaald door de omvang van de oorlogsorganisatie, zoals vastgelegd in de regelingen van de *Dienstplichtwet*, en die van het leger- en oefenstelsel van 1922. Voor het eerst was sprake van zo'n maatregel toen Van Dijk in de *Memorie van Antwoord voor 1923* aangaf dat, in verband met de slechte staat van de overheidsfinanciën, de geplande modernisering van de artillerie en het op peil brengen van de munitie drastisch zouden worden beperkt.¹²⁶ Het was een maatregel die indirect ook van invloed was op de effectiviteit van de infanterie. Van Dijk verwees naar het wetsontwerp tot instelling van het bewapeningsfonds van 105 miljoen gulden dat al, voordat het wettelijk was vastgesteld, zou moeten worden beperkt tot hetgeen 'noodzakelijk is voor een enigermate behoorlijke geschutsbewapening van het leger'. Het bewapeningsfonds zou voorlopig worden vastgesteld op een bedrag van 63 miljoen gulden om slechts proeven ter voorbereiding van de verdere aanschaffingen te kunnen nemen.¹²⁷ Een tweede reden waardoor het leger onder het niveau van het absolute minimum terechtkwam, betrof maatregelen om de oorlogsorganisatie van het veldleger in te krimpen. De eerste keer dat een dergelijke bepaling werd aangekondigd was in 1926 toen Lambooy stelde 'dat de uitbreiding van de materiele uitrusting van de verschillende wapens ten gevolge kan hebben, dat de organisatie der onderdelen moet worden herzien'.¹²⁸ Dat dit laatste het geval was, bleek uit de geplande invoering van een beperkt aantal kanonnen van het type 10-veld en het opnemen in de infanterieorganisatie van 168 pelotons zware mitrailleurs. De aanschafkosten van die verbeterde bewapening zouden ten laste komen van het beperkte bewapeningsfonds van 63 miljoen gulden.¹²⁹ Het personeel voor die uitbreiding moest echter binnen de bestaande omvang van het leger worden gecompenseerd. Dit betekende voor de vredesorganisatie dat de derde schoolcompagnie van elk infanterieregiment zou komen te vervallen. De oorlogsorganisatie van het veldleger zou worden teruggebracht met 144 infanteriecompagnieën.¹³⁰ De verbetering van de bewapening, die overigens wel een grotere vuurkracht voor de infanterie met zich mee zou brengen, ging dus in personele zin gelijktijdig ten koste van de vereiste minimumomvang van de infanterie in oorlogstijd. De maatregel had ook nog een verdergaande betekenis. Door de oorlogsorganisatie met 144 infanteriecompagnieën te verkleinen, werd ook extra gekort op de personeelskosten in vreedetijd, waardoor een sluitende begroting kon worden gerealiseerd.¹³¹ In plaats van dat er geld voor extra personeel bijkwam, besloot Lambooy de oorlogsorganisatie te verkleinen om op die manier de beschikbare financiën en de omvang van het leger weer met elkaar in evenwicht te brengen. Dat dit ten koste ging van het absolute minimum van de oorlogsorganisatie was blijkbaar van minder belang dan het verwezenlijken van een sluitende begroting. Een jaar later verklaarde minister Lambooy dat hij van mening was dat de algemene politieke toestand in Europa voorshands geen verkleining van de oorlogssterkte van ons leger zou toelaten: 'Voor het bereiken van die sterkte is het

thans vastgestelde contingent nodig, zoodat vermindering daarvan voor het tegenwoordige niet in overweging kan worden genomen'.¹³² Inkrimping van het contingent was ook niet nodig, want de omvang van de oorlogsorganisatie was het jaar daarvoor al in negatieve zin aangepast. Vervolgmaatregelen op korte termijn bleven echter niet uit.

In 1930 liet minister Deckers een duidelijk voorbeeld zien van politiek pragmatisme. Enerzijds constateerde hij dat door achterblijvende ontwapeningsmaatregelen in het buitenland, 'althans voorlopig geen medewerking kon worden verleend aan een verdere vermindering van de sterkte van het jaarlijks in te lijven contingent'.¹³³ Anderzijds, waar dit blijkbaar wegens achterblijvende maatregelen in het buitenland niet mogelijk was, bestond die mogelijkheid wel in Nederland om nationaal financiële redenen. De argumentatie van de minister was dat hij verwachtte dat het leger kon voldoen aan de opgedragen taken en dat sprake was van een harmonische sterkteverhouding tussen de verschillende wapensoorten. De ervaring leerde echter dat jaarlijks een aanzienlijk aantal dienstplichtigen niet in dienst kwam voor het volgen van de eerste-oefening, vanwege ziekte of tijdelijk verblijf in het buitenland. Op basis hiervan concludeerde Deckers dat er ruimte bestond 'dienovereenkomstig het contingent voor de infanterie enigszins terug te brengen'.¹³⁴ De minister vergat echter aan te geven dat het principe gold dat het jaarlijkse niet-opkomstpercentage van de lichte dienstplichtigen moest worden opgeteld bij het contingent voor het daaropvolgende jaar.¹³⁵ De indruk bestaat dat hier sprake was van een doelredentatie, waarbij de oorlogsorganisatie van de infanterie desgewenst zou kunnen worden aangepast en in lijn gebracht met de financiële middelen die de regering voor het leger beschikbaar wilde stellen – dit in plaats van het alloceren van meer geld of het doorvoeren van minder bezuinigingen om daarmee de noodzakelijke omvang van de oorlogsorganisatie te kunnen handhaven.¹³⁶ Blijkbaar was het leger te groot voor de beschikbare financiën. De laatste maatregelen die ertoe leidden dat niet meer volledig aan het niveau van het absolute minimum kon worden voldaan, hadden te maken met beperkingen in het oefenstelsel. Hierop wordt in hoofdstuk VI nader ingegaan.

De beschouwing van de bezuinigingen en het beleid van het absolute minimum wordt afgesloten met twee overzichten, die respectievelijk ingaan op de ontwikkeling van de defensiebegroting en -uitgaven in vergelijking met de totale jaarlijkse rijksuitgaven in de periode 1920 en 1940, en een verbijzonderd overzicht van de financiële ontwikkelingen voor de krijgsmacht in hetzelfde tijdvak.¹³⁷

Tabel 1

Overzicht van de defensiebegrotingen en -uitgaven in vergelijking met de totale rijksuitgaven (in miljoenen guldens)

Jaar	Totale rijksuitgaven	Defensiebegroting	Defensie-uitgaven
1920	935	142	127
1921	1032	138	115
1922	1123	130	107
1923	807	111	92
1924	737	110	93
1925	699	105	92
1926	689	103	92
1927	645	99	88
1928	698	98	86
1929	729	103	81
1930	738	102	87
1931	865	102	88
1932	883	96.5	83
1933	993	88.7	77
1934	932	88	75
1935	989	88	76
1936	935	88.3	85
1937	938	90.5	94
1938	1045	297	152
1939	1182	409.7	263

Gegevens afkomstig uit Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), Tabel 1, p. 131

Verbijzondering van deze cijfers leidt tot het onderstaande overzicht van de financiële ontwikkelingen bij Defensie in het interbellum. De in de laatste twee kolommen voor 1920 genoemde bedragen komen overeen met het bedrag voor de defensiebegroting in dat jaar en de gerealiseerde defensie-uitgaven. Ze vormen het startpunt voor de beschouwing van de financiële ontwikkelingen in de daaropvolgende jaren.¹³⁸

Tabel 2

Verbijzondering van de financiële ontwikkelingen bij Defensie, 1914-1940 (in miljoenen guldens/Mf)

Jaar	Defensie- uitgaven t.o.v. totale rijks- uitgaven (%)	Defensie-uitgaven t.o.v. defensie- begroting: onderrealisatie (Mf/%)	Jaarlijkse vermindering of vermeerdering defensiebegroting (Mf/%)	Jaarlijkse vermindering of vermeerdering defensie-uitgaven (Mf/%)
1920	13,6	15/10,6	142 Mf	127 Mf
1921	11,1	23/16,7	4/2,8	12/9,4
1922	9,5	23/17,7	8/5,8	8/6,7
1923	11,4	19/17,1	19/14	15/14
1924	12,6	17/15,3	1/0,9	+1/+1,1
1925	13,1	13/12,4	5/4,5	1/1,1
1926	13,4	11/10,7	2/1,8	0/0
1927	13,7	11/11,1	4/3,6	4/4,4
1928	12,3	12/12,2	1/1,0	2/2,3
1929	11,1	22/21,4	+5/+5,1	5/ 5,8
1930	11,8	15/14,7	1/0,9	+6/+7,4
1931	10,2	14/13,7	0/0	+1/+1,2
1932	8,8	13,5/14	5,5/5,4	5/5,7
1933	7,8	11,7/13,2	7,8/8,1	6/7,2
1934	8,1	13/14,8	0,7/0,8	2/2,6
1935	7,7	12/13,6	0/0	+1/+1,3
1936	9,1	3,3/3,7	+0,3/+0,3	+9/+11,8
1937	10,0	+3,5/+3,9	+2,2/+2,5	+9/+10,6
1938	14,6	145/48,8	+206,5/+228,8	+58/+61,7
1939	22,3	146/35,7	+112/+ 37,7	+111/+ 73

De belangrijkste bevindingen die uit de overzichten naar voren komen, zijn de volgende. Het gemiddelde percentage defensie-uitgaven ten opzichte van de totale rijksuitgaven kwam over de periode 1920-1930 per jaar uit op 12,55%. Over de periode 1931-1937 daalde dit percentage naar 8,8%, terwijl het over de jaren 1938 en 1939 uitkwam op 18,4%. Dit komt over de periode 1920-1940 neer op een gemiddelde van 13,25%. De defensie-uitgaven betroffen jaarlijks ruim een zevende van de totale rijksuitgaven. Opmerkelijk is dat de totale jaarlijkse rijksuitgaven tussen 1923 en 1928 daalden, terwijl sprake was van een economische herstelperiode en van een batig saldo op de rijksbegroting.¹³⁹ In diezelfde periode daalden eveneens de defensiebegroting en de defensie-uitgaven.

Uit de vergelijking van de defensie-uitgaven ten opzichte van de defensiebegroting blijkt dat er in de periode 1920-1940 (met uitzondering van 1937) een cumulatieve onderrealisatie was van in totaal 536 miljoen gulden. Indien de jaren 1938 en 1939, met hun substantiële verhoging van de defensiebegroting, buiten beschouwing worden gelaten, dan bedroeg de onderrealisatie in het interbellum toch nog bijna in totaal 248 miljoen gulden. Over de periode 1920-1940 komt dat gemiddeld neer op een jaarlijkse onderuitputting van de begroting met 15,7%. Verder ging het, als 1938 en 1939 buiten beschouwing worden gelaten, gemiddeld om 12,7% per jaar. Opvallende verschillen waren zichtbaar in de jaren 1920-1925 en 1929-1935. Dat gold in het bijzonder voor de jaren 1929-1931, toen de defensiebegroting

op een hoger niveau lag dan in de jaren ervoor, terwijl de defensie-uitgaven bij lange na niet in de buurt kwamen van het verhoogde niveau van de begroting. Met de genoemde cijfers van onderrealisatie is het duidelijk dat het leger in de jaren twintig en dertig in kwantitatieve en kwalitatieve zin aanmerkelijk beter had kunnen worden uitgerust als sprake zou zijn geweest van een volledige realisatie van de begroting. Nu bleef in de periode 1920 tot en met 1937 het financiële equivalent van ruim twee gemiddelde defensiebegrotingen onbenut.¹⁴⁰ Indien de begrotingen voor de jaren 1938 en 1939 zouden worden meegerekend, zou het gaan om een bedrag van meer dan vier gemiddelde begrotingen.

In Bloms artikel 'Durch kamen sie doch' uit 1984 noemt hij het 'een interessant verschijnsel dat gedurende het gehele interbellum de cijfers van de werkelijke uitgaven voor defensie lager lagen dan de begrotingscijfers'. Mogelijk had dit volgens hem een administratief-technische oorzaak. Blom komt tot de conclusie dat dit in eerste instantie niet wees op 'wanhopige militairen, die vechten voor elk dubbeltje voor de krijgsmacht'.¹⁴¹ Het is de vraag of deze conclusie terecht is. Gebaseerd op eigen ervaringen lijkt onderrealisatie van de jaarlijkse defensiebegroting bij Defensie een structureel probleem te zijn, dat dus ook in het interbellum de bestedingsmogelijkheden voor het leger extra onder druk zette. Naast de mogelijke administratief-technische oorzaak waren er waarschijnlijk meer redenen voor de geconstateerde onderbesteding. F. Snapper geeft aan dat onderrealisatie ook het gevolg was van het streven van ambtenaren naar elke vorm van verdere versobering waar dit binnen de begroting maar mogelijk was.¹⁴² Zeker zo belangrijk waren echter de juistheid van de financiële ramingen, het gebrek aan voldoende en terzake kundige stafcapaciteit, tijdige contractvorming en inzicht in cruciale factoren van de diverse bestedingsprogramma's. De problematiek van de onvolledige uitputting van de defensiebegrotingen in het interbellum leidt tot vragen over het financieel beheer binnen de krijgsmacht in die tijd. De beantwoording hiervan ligt echter buiten de scope van deze studie. Het thema is evenwel relevant genoeg om daar in een separate studie uitgebreid op terug te komen.

De uitrusting versus de financiële middelen

Naast bezuinigen sprak de minister regelmatig over de relatie tussen omvang van het leger en beschikbare middelen. Dat begon al eind 1922 toen minister Van Dijk aangaf dat hij het jammer vond dat het leger, dat reeds teruggebracht was tot het absolute minimum, niet afdoende met middelen kon worden uitgerust.¹⁴³ In het bijzonder wees hij op de reeds eerdergenoemde financiële omstandigheid dat flink moest worden gekort op de omvang van het bewapeningsfonds van 105 miljoen gulden.¹⁴⁴ Aan het tegelijkertijd verkleinen van de personele legersterkte wilde Van Dijk helemaal niet denken; dat zou een te grote verzwakking van het veldleger hebben betekend. Hij stelde met nadruk dat 'de thans noodzakelijke beperking ten aanzien van de outillage niet mag leiden tot de gevolgtrekking dat het leger te groot zou zijn in verhouding tot de financiële draagkracht van het land'.¹⁴⁵ In 1923 gaf Van Dijk aan dat het denkbeeld van een begroting gebaseerd op een leger dat groter is dan de daarvoor beschikbare financiële middelen leidt tot een discussie over de vraag hoeveel Nederland dan wel voor zijn defensie zou kunnen uitgeven. Zo'n discussie zou volgens hem echter tot niets leiden, want een maatstaf daarvoor kon niet worden gegeven.¹⁴⁶ Ten aanzien van de noodzakelijke legersterkte gaf Van Dijk eveneens weinig helderheid. Die sterkte werd bepaald door de krijgskundige eisen in verband met de internationale positie van Nederland. Ook minister Van Royen gaf in 1926 aan dat bij dit vraagstuk veel onbekende factoren bestonden, die voor meerdere personen tot verschillende inzichten en uitkomsten konden leiden. Dat gold echter niet voor de minister zelf. Van Royen merkte op dat hij dit vraagstuk moest bezien op basis van de

beschikbare financiën. Hierdoor zou hij 'op veel vasteren bodem komen te staan dan de in vrijheid denkende legerhervormer (...)'.¹⁴⁷ Voor zijn opvolger Lambooy was de situatie blijkbaar minder overzichtelijk. Hij gaf namelijk in de *Memorie van Antwoord voor 1927* aan dat hij moeilijk kon duiden wat aan de bewapening en uitrusting van het leger ontbrak; een bepaalde norm was daarvoor volgens hem niet te geven.¹⁴⁸ Wel verwoordde hij wat naar zijn mening als eerste benodigd was.¹⁴⁹ Het ging onder meer om de verbetering van het veldgeschut lange dracht en de aanschaf van kanonnen van het type 10-veld.¹⁵⁰ Door daarvoor jaarlijks bedragen in de begroting op te nemen, kon naar zijn verwachting, geleidelijk aan, aan die materiële behoeften worden tegemoetgekomen. Wat betreft de bewapening waren de eisen volgens Lambooy niet overdreven hoog en werd niet gestreefd naar volledigheid: 'Nederland (...), zeer zeker behoort tot de mogendheden die aan hunne bewapening bescheiden eischen stellen'.¹⁵¹

Ondanks de beperkingen van en tekortkomingen in de legeruitrusting bleven de woorden over de bestaande kracht van het leger positief. In 1930 meldde Deckers 'dat met de tegenwoordige legersterkte van het gemobiliseerde leger redelijkerwijze zal kunnen worden voldaan aan de eischen, welke in oorlogstijd aan dat deel der strijdmacht zullen worden gesteld'.¹⁵² Wel gaf hij aan dat door het beperkte budget de belangen van de krijgsmachtdelen nauwgezet tegen elkaar afgewogen moesten worden en dat eerst dié middelen moesten worden aangeschaft die de hoogste prioriteit hadden.¹⁵³ De stelling dat het Nederlandse volk de lasten voor het onderhouden van het leger niet zou kunnen dragen, werd door Deckers niet gedeeld.¹⁵⁴ Daarvoor wees hij naar de kosten van het leger per hoofd van de bevolking, die minder waren dan in vrijwel alle andere Europese landen.¹⁵⁵ Blijkbaar waren ook de bezuinigingen die het leger vanaf 1932 opnieuw raakten, voor hem geen reden tot wijziging van die stelling. Dat is opmerkelijk omdat de Staatscommissie Welter in 1932 verregaande voorstellen deed voor aanpassing van de vredesorganisatie van de infanterie. Die commissie was van mening dat ten aanzien van bezuinigingen op het leger de grens van het toelaatbare was bereikt en dat om die reden de vraag moest worden beantwoord 'of niet het kader der bestaande organisatie behoort te worden herzien en of er niet door hervorming daarvan de gelden kunnen worden vrijgemaakt die nodig zijn om het budget van uitgaven te ontlasten'.¹⁵⁶ Na ampel overleg tussen de minister en de militaire leiding bleek uit de woorden van Deckers, dat er geen sprake was van een situatie dat het Nederlandse volk de lasten van het onderhouden van het leger niet zou kunnen dragen. In 1935 kwam hij nogmaals terug op het verband tussen de financiële middelen en de mogelijk te grote omvang van het leger. Naar zijn mening was er geen noodzaak verandering in die verhouding aan te brengen, de sterkte van de oorlogsorganisatie werd namelijk beheerst door haar doelstelling.¹⁵⁷ De aandacht moest volgens hem worden gericht op het zoveel mogelijk inhalen van de opgelopen materiële achterstand, die in de jaren ervoor was ontstaan. In dat kader vond hij het nodig te benadrukken dat hij 'voor de verbetering en modernisering van de bewapening en uitrusting steeds een open oog had gehad en dat in de laatste jaren niet dan noodgedrongen het jaarlijks voor het materieel bestemde bedrag is moeten worden verminderd'.¹⁵⁸ Langzamerhand werd duidelijk dat het dieptepunt in de reeks van bezuinigingen wel was bereikt en dat de rek uit de legerorganisatie was verdwenen.

Hoe groot de materiële achterstand was, werd in februari 1935 duidelijk gemaakt door de chef van de generale staf, I.H. Reynders. Teneinde het gevaar van een strategische overval af te wenden, had Reynders op verzoek van de minister een geprioriteerde lijst opgesteld met negen noodzakelijke, ingrijpende maatregelen voor verbetering van de bewapening, materiële uitrusting en geoefendheid van het leger.¹⁵⁹ Voor de financiële realisatie van die voorstellen beval Reijnders een nieuw bewapeningsfonds aan. Op 25 november 1935 had minister van

Defensie Colijn de Tweede Kamer geïnformeerd rekening te willen houden met de mogelijkheid van een onverhoedse aanval, waarbij een tegenstander snel zou kunnen oprukken en de concentratie van het gemobiliseerde leger zou kunnen verstoren. Om dit te kunnen verhinderen, gaf hij aan dat de regering van plan was 'kazematten bewapend met antivecht-wagengeschut, alsmede vechtwagenversperringen (...) nabij verschillende opmarswegen te doen bouwen'.¹⁶⁰ In februari 1936 stemde het parlement in met het zogenaamde *Defensiefonds* ten bedrage van 53 miljoen gulden, waarvan 31 miljoen bestemd was voor het leger. Het zou echter nog tot begin 1938 duren voordat werd begonnen met het volledige operationele wederopbouwprogramma van het leger. De basis hiervoor was het zogenoemde *Urgentieprogramma*, dat in februari 1937 door chef generale staf Reynders werd aangeboden aan de minister. Ter aanvulling en verbetering van de bewapening en uitrusting waren hierin, in volgorde van prioriteit, de vereiste maatregelen opgenomen.¹⁶¹ In de *Memorie van Antwoord voor 1937* had minister Colijn melding gemaakt van het standpunt van de regering, dat de legerbehoeften niet langer konden worden gebaseerd op de verplichtingen ten aanzien van de Volkenbond.¹⁶² Bovendien meende hij erop te moeten wijzen dat een land dat zou worden aangevallen er, ook bij een stelsel van collectieve veiligheid, in de eerste periode alleen voor zou staan.¹⁶³ De gewijzigde internationale veiligheidssituatie leidde tot een beperkte verhoging van de *Defensiebegroting voor 1937*. Op die manier kon volgens de minister de bestaande achterstand worden ingelopen en de oorlogsorganisatie 'weer op de hoogte van den tijd worden gebracht'.¹⁶⁴ Voor dat laatste was echter een substantiëlere verhoging van het budget voor het leger nodig. Die kwam er pas bij de *Defensiebegroting voor 1938*.

Uit de *Memories van Antwoord voor 1937 en 1938* bleek dat het voor de regering onomstotelijk vaststond dat de verwachtingen van 1922 niet in vervulling waren gegaan. Het mislukken van de Wereld Ontwapeningsconferentie in 1933 en in het bijzonder de Duitse herbewapening hadden de regering ertoe gedwongen de regelingen uit de *Dienstplichtwet van 1922* 'nauwkeurig te onderzoeken en zo nodig wijzigingen aan te brengen om de geoefendheid en de paraatheid in overeenstemming te brengen met den nieuwen toestand'.¹⁶⁵ Bovendien was het, als gevolg van vooral technische ontwikkelingen in de jaren ervoor, nodig geweest de legerorganisatie op diverse gebieden uit te breiden. Colijn wees onder meer op de ontwikkelingen bij de luchtmacht en de luchtverdediging. Daar kwam bij dat extra personeel nodig was voor het bedienen van nieuw materieel, voor andere noodzakelijke aanpassingen van de oorlogsorganisatie en voor het verwezenlijken van een voortdurende aanwezigheid van voldoende geoefende troepen. Die waren nodig voor de beveiliging van de landsgrenzen in het geval zich een strategische verrassingsaanval zou voordoen.¹⁶⁶ Voor de regering was het duidelijk dat de omvang van het jaarlijks contingent dienstplichtigen van 19.500 man en de eerste-oefentijd van vijf en een halve maand onvoldoende waren voor de noodzakelijke personele vulling van de bestaande legerorganisatie en de geoefendheid van het personeel.¹⁶⁷ Het jaarlijks contingent dienstplichtigen moest dus aanzienlijk worden vergroot en de duur van de opleiding uitgebreid. Daarvoor moest de *Dienstplichtwet* worden aangepast, wat gebeurde in februari 1938.¹⁶⁸

In de *Memorie van Antwoord voor 1938* omschreef Van Dijk het bestaande leger als een 'waardevolle grondslag voor den verderen opbouw'.¹⁶⁹ Hij prees het vorige kabinet-Colijn dat – geplaatst voor de ernstige gevaren waarmee het land werd bedreigd – belangrijke maatregelen voor het leger had getroffen.¹⁷⁰ Van enige kritiek op de inertie in de politieke besluitvorming door het vorige kabinet was geen sprake, hoewel dat wel terecht zou zijn geweest. Als ARP-vertrouweling en opvolger van minister Colijn lag dat voor Van Dijk echter niet in de lijn der verwachting. Het was hem duidelijk dat het leger nog aanzienlijk moest worden versterkt om de bestaande operationele achterstand in te halen. 'Het is ook juist daarom, dat de

Regering heeft gemeend verstrekkende voorstellen ter versterking te moeten indienen', aldus zijn woorden.¹⁷¹ Nogmaals benadrukte Van Dijk dat de voorgestelde uitgaven noodzakelijk waren voor een effectieve taakuitvoering van het leger: 'Daarbij is niet gestreefd buitenlandsche krijgsmachten in haar uitrusting te evenaren (...)'.¹⁷² De bedoeling was dat de aanschaffingen een harmonisch sluitend geheel zouden vormen, zodat de verwervingen voor het ene krijgsmachtdeel of wapen niet ten koste zouden gaan van die van de andere.¹⁷³ Minister van Defensie Dijkhoorn, die Van Dijk in augustus 1939 was opgevolgd, verwoordde zijn verantwoordelijkheid in de *Memorie van Antwoord voor 1940* kort en krachtig: 'ondergeteekende doet wat in zijn vermogen ligt om de uitrusting en de opleiding van de weermacht te verbeteren'.¹⁷⁴ Dijkhoorn gaf aan dat voor de personele en materiële wederopbouw van het leger rekening moest worden gehouden met een periode van vijf jaar. Onder invloed van de oplopende spanningen werd wel gestreefd naar het verkorten van de duur van het programma. De minister concludeerde echter dat het wederopbouwprogramma sinds het begin van de mobilisatie nog niet volledig tot uitvoering was gekomen.¹⁷⁵ In hoeverre al wel aan het programma was voldaan, kon uit de *Memorie van Antwoord* niet worden opgemaakt. Dat werd pas duidelijk op 10 mei 1940.

Politiek geloof in de bruikbaarheid van het leger

Het laatste thema van deze beschouwing van het algemeen defensiebeleid gaat over het geloof van de opeenvolgende regeringen in de bruikbaarheid en paraatheid van het leger. Opvallend is het aantal keren dat dit onderwerp in de beantwoording aan het parlement aan de orde is gekomen. Blijkbaar hechtten verschillende ministers van Defensie belang aan het onderstrepen van hun standpunt dat zij, ondanks alle bezuinigingen en veranderingen, nog steeds volledig vertrouwen hadden in het leger en dat zij er alles aan deden de operationele inzetbaarheid met de benodigde middelen verder in te vullen. Het besef dat naast woorden ook daadwerkelijke verbeteracties voor het Nederlandse leger nodig waren, ontstond echter pas in de tweede helft van de jaren dertig toen de veiligheidssituatie in Europa snel verslechterde.

Vanaf het begin van het interbellum was het streven van de Nederlandse overheid gericht geweest op de beschikbaarheid van een leger met voldoende afschrikwekkend vermogen dat, mocht die afschrikking falen, in ieder geval een redelijke waarborg kon bieden voor de landsverdediging. Al vroeg in de jaren twintig meende de regering dat zij in dat streven succesvol was. In de *Memorie van Antwoord voor 1924* schreef Van Dijk dat het leger nog steeds een bruikbaar oorlogsinstrument was, hoewel er problemen waren met de materiële uitrusting.¹⁷⁶ In december 1926 stelde Lambooy dat, zolang er geen bruikbaar alternatief was voor het borgen van de veiligheid van het land, het leger sterk genoeg zou moeten zijn om die zekerheid redelijkerwijs te garanderen.¹⁷⁷ Hij gaf aan niet huiverig te zijn voor zijn reorganisatieplannen, omdat die de paraatheid van het leger niet zouden benadelen.¹⁷⁸ In 1929 sprak Lambooy over de geoefendheid van de infanterie. Uit oefeningen was volgens hem gebleken dat de infanterie aan redelijk te stellen eisen voldeed. Naar zijn mening kon met voldoening worden teruggekeken op wat daarmee was bereikt.¹⁷⁹

Ook zijn opvolger Deckers sprak vertrouwenwekkende woorden over de bruikbaarheid van het leger. Ondanks verregaande bezuinigingen in eerdere jaren kon hij garanderen dat daarbij geen vitale schade aan het leger was toegebracht.¹⁸⁰ Hij was ervan overtuigd dat met de bestaande sterkte van het oorlogsleger redelijkerwijs kon worden voldaan aan de opgedragen taken in oorlogstijd.¹⁸¹ Wel moest hij om financiële redenen steeds keuzes maken voor een harmonieuze inrichting van de krijgsmacht delen, maar dat betekende nog niet dat

daarmee sprake was van “verwaarlozing of achterzetting van het leger of de marine”.¹⁸² Ook deed het Nederlandse leger volgens hem niet onder voor andere legers. Hij baseerde die uitspraak op een vergelijking met in het buitenland gehouden oefeningen en de manier waarop in het Nederlandse leger rekening werd gehouden met mogelijk toekomstig militair optreden.¹⁸³ Zijn positivisme over de waarde van het leger kwam opnieuw naar voren in de *Memorie van Antwoord voor 1933*, waarin hij aangaf dat “de Nederlandsche weermacht in den huidige vorm nog steeds een krachtig preventief middel, en zoo noodig verdedigingsinstrument vormt tot bescherming van het volksbestaan en als zo nodig, niet minder dan in 1914, ertoe zal bijdragen om ons land de rampen van een oorlog te besparen”.¹⁸⁴ Dat de regering zich blijkbaar weinig zorgen maakte over de effectiviteit van het leger bleek ook uit het oordeel dat naast een goede aanvoering ook een snelle en ongestoorde mobilisatie was verzekerd.¹⁸⁵ Bovendien was Deckers van mening dat de harmonie in de operationele eenheden van de oorlogsorganisatie in voldoende mate was gewaarborgd.¹⁸⁶ In de *Memorie van Antwoord voor 1935* verschenen de eerste signalen dat verdere inkrimping van het leger was uitgesloten. Nederland was mogelijk te ver doorgeslagen in zijn wens de legerorganisatie te veranderen. “In geen enkel der ons omringende landen is men zoover gegaan met het loslaten van den band tusschen het vredes- en oorlogsleger als bij ons sedert 1922 (...)”.¹⁸⁷ Blijkbaar was het geloof in de bruikbaarheid van het leger toch minder groot dan voorheen. Dat kwam, omdat de omstandigheden ten opzichte van 1922 waren veranderd, de verwachtingen over de versterking van de internationale rechtsorde niet waren uitgekomen en de internationale verhoudingen in Europa intussen waren verslechterd.¹⁸⁸ Volgens de regering was hierdoor de grondslag voor de *Dienstplichtwet* van 1922 verloren gegaan en moesten de geoefendheid en paraatheid van het leger onder de bestaande omstandigheden als onbevredigend worden aangemerkt.¹⁸⁹ Voor de infanterie werd zelfs gesproken over een onvoldoende geoefendheid. Actie was dus geboden om de kwaliteit van het leger te verbeteren. Het ging om maatregelen die tot doel hadden dat leger weer zo snel mogelijk operationeel op peil te brengen. Op die manier werd een redelijke waarborg verkregen voor het vervullen van de haar opgedragen taken.¹⁹⁰

Het grootste deel van het interbellum was sprake van positieve politieke uitlatingen over de waarde van het leger. Die toonzetting veranderde eind 1937, toen woorden over onvoldoende geoefendheid in de Kamerstukken verschenen. De kentering in bewoordingen was groot. Weliswaar waren de omstandigheden en verwachtingen ten opzichte van 1922 veranderd en was de grondslag voor de *Dienstplichtwet* weggefallen, maar die veranderde omstandigheden bestonden ook al in de jaren ervoor. Gedoeld wordt onder meer op de tekortkomingen in het leger- en oefenstelsel van 1922, die al vrijwel direct zichtbaar waren, het mislukken van de Wereld Ontwapeningsconferentie in 1933 en de toegenomen spanningen in de internationale veiligheidssituatie in Europa die in de dertiger jaren steeds duidelijker werden. Het is in ieder geval helder dat de Nederlandse regering niet tot diep in de jaren dertig had hoeven te wachten met haar verbetermaatregelen voor het leger. Juist door dat uitstel was de operationele achterstand jaarlijks alleen maar toegenomen en werd het tegen het einde van het interbellum duidelijk dat voor de operationele wederopbouw van het leger naar verwachting vijf jaar nodig zouden zijn.¹⁹¹ Grootschalige verandering voor het leger kwam pas op gang in 1937 toen de verbetering van de operationele inzetbaarheid intussen bittere noodzaak was geworden. Politieke naïviteit, opportunisme en inertie kwamen het land in mei 1940 duur te staan.

3. Betekenis uitkomsten analyse defensiebeleid

Wat is nu betekenis van de uitkomsten van de voorgaande beschouwing van het defensiebeleid voor het leger in het algemeen en de reserveofficieren in het bijzonder? Voor het antwoord op het eerste deel van die vraag wordt gebruikgemaakt van het model van de Amerikaanse kolonel en docent Strategie aan het Army War College, A.F. Lykke. Voor een beter begrip van de militaire strategie van een land hanteert Lykke de metafoor van een kruk met drie poten.¹⁹² Het veiligheidsbeleid van een land rust op de zitting van een kruk. Die zitting, de militaire strategie, staat op een onderstel of fundament van drie poten: de beoogde politiek en militair-strategische doelstellingen, de wijzen van militair optreden (het krijgsbeleid), en het instrument en de middelen die nodig zijn voor een effectieve uitvoering van het krijgsbeleid en daarmee de realisatie van de doelstellingen. De militaire strategie staat dus gelijk aan de inhoudelijke som van de drie poten. Aan de hand van dat model kan de stand van zaken met betrekking tot de militaire strategie van het Nederlandse leger aan het einde van het interbellum eenvoudig worden verduidelijkt en kan worden verklaard wat de operationele toestand was van het veldleger als instrument van uitvoering van die strategie.

Wat was die situatie aan de vooravond van mei 1940? Wat betreft het fundament van de politiek- en militair-strategische doelstellingen was de stand van zaken duidelijk. Het nationale veiligheidsbeleid was gebaseerd op twee pijlers: afschrikking en – mocht dat niet baten – zo nodig overgaan tot gewapende neutraliteitshandhaving. Bovendien kende het veiligheidsbeleid verplichtingen die voortvloeiden uit internationale afspraken. Het defensiebeleid als directe afgeleide van dat veiligheidsbeleid kende derhalve minstens twee politiek-strategische doelstellingen. De primaire doelstelling van de gewapende neutraliteitshandhaving betrof het veiligstellen van de vitale belangen van Nederland, met als belangrijkste taak dat onder alle omstandigheden een zo groot mogelijk gedeelte van het grondgebied tegen vijandelijke aanvallen, van welke zijde ook, beschermd zou worden.¹⁹³ Verder moest het leger politiek-strategisch kunnen voldoen aan de verplichtingen die voortvloeiden uit het *Volkenbondverdrag*. Nederland behield zich echter het recht voor te kiezen of zij Artikel 16 (over sancties) wilde volgen of niet. Wat betreft de sancties ging het vooral om het afdwingen van internationale verplichtingen door middel van gemeenschappelijke actie.¹⁹⁴ Naast deze doelstellingen moest het leger ook in staat zijn de interne rust en orde in het land te bewaren. Hoewel de politiek-strategische doelstellingen een nationale en een internationale component kenden, komt het beeld naar voren dat Nederland zich in het interbellum vooral heeft geconcentreerd op de voorbereiding van een strikt nationale gewapende neutraliteitshandhaving.¹⁹⁵ Uit geen van de *Memories van Antwoord* kan worden opgemaakt dat het defensiebeleid zich specifiek richtte op het uitrusten en praktisch oefenen van het leger, met als doel het gezamenlijk uitvoeren van de verplichtingen in het kader van de Volkenbond. Mocht het zo ver komen, dan zou daarvoor het bestaande veldleger of een deel daarvan beschikbaar zijn.

De militair-strategische doelstelling voor het veldleger was gericht op het effectief voeren van een strategisch defensief tegen de schender van de soevereiniteit van het Nederlands grondgebied. De politieke richtlijn was dat het strategisch defensief zo dicht mogelijk tegen de grenzen van het land moest worden uitgevoerd. Mocht het na het uitbreken van de vijandelijkheden, om wat voor strategische reden dan ook, nodig zijn terug te vallen, dan moest dat gebeuren binnen de grenzen van de Vesting Holland en moest het defensief daar net zolang worden gevoerd tot militaire steun van bondgenoten werd ontvangen. Die steun kwam dan naar verwachting via de volkenrechtelijke band van gezamenlijke actie door de Volkenbond.¹⁹⁶ Geconcludeerd kan worden dat de politiek- en militair-strategische doelstellingen voldoende helder waren gedefinieerd. Duidelijk was wat bereikt moest worden, wie daarbij

betrokken waren, en waar en met wie het optreden van het veldleger zou plaatsvinden. Daarmee was die poot of dat fundament van de militaire strategie stevig verankerd. Hoe krijgskundig invulling zou worden gegeven aan de realisatie van de doelstellingen was afhankelijk van de wijze waarop een oorlog zou worden gevoerd.

Hoe stond het met de tweede poot, het krijgsbeleid? Dat aspect is in de voorgaande analyse van het defensiebeleid niet meegenomen. De reden is dat het krijgsbeleid, en de discussies daarover in de jaren dertig, genoegzaam zijn beschreven in secundaire bronnen.¹⁹⁷ Daaruit blijkt dat die gedachtewisselingen over de gewenste wijzen van optreden pas vanaf de tweede helft van de jaren dertig serieus werden gevoerd en dat de gemoederen hierover de politieke en militaire leiding tot kort voor het uitbreken van de oorlog hebben beziggehouden. Weliswaar was het na 1936 duidelijk dat de concentratie van het leger tegen een aanval uit het oosten nadrukkelijk in de Gelderse Vallei zou plaatsvinden, maar pas begin 1940 gaf de regering de definitieve aanwijzingen omtrent het krijgsbeleid ten noorden van de grote rivieren.¹⁹⁸ De traagheid in besluitvorming leidde ertoe dat pas eind augustus 1939, na afkondiging van de algemene mobilisatie, grootschalig werd gestart met de inrichting aldaar van de verdediging.¹⁹⁹ Dat werk was voorbehouden aan de gemobiliseerde regimenten en bataljons. Het probleem was dat noodzakelijke informatie voor de inrichting veelal niet werd gegeven en dat de kennis en kunde voor het in orde brengen van de verdedigingsstellingen ontbraken. Het werk liep niet altijd naar wens. De commandant van het 1e bataljon van het 15e regiment infanterie verwees naar verschillende bataljonscommandanten, 'die wanhopig zaten te knoeien, nergens begrip van hadden en overgeleverd waren aan toevallige omstandigheden of aan min of meer geschikte aannemers, die door hen in dienst werden genomen'.²⁰⁰ In mei 1940 waren alleen de stellingen bij Kornwerderzand volledig gereed en krachtig te verdedigen. Gelet op die omstandigheden begreep opperbevelhebber Winkelman dat het krijgsbeleid hem geen andere keuze liet dan het voeren van de hoofdweerstand in de stellingen van de Gelderse Vallei en dat van een effectieve vorm van offensief optreden van het veldleger tegen een vijand vrijwel geen sprake kon zijn.²⁰¹ Duidelijk was dat de tweede poot in de metafoor over de militaire strategie weinig krachtig en weinig stabiel was.²⁰²

Dat het veldleger hét operationeel orgaan voor de uitvoering van de militaire strategie zou zijn, daarover bestond bij de regering en de militaire leiding tijdens het interbellum geen enkele twijfel. Buiten het idee van een leger gebaseerd op de gedachte van volksweerbaarheid, of een leger dat slechts voor een stellingoorlog zou worden ingezet, waren er niet veel andere gedachten voor de gekozen legerorganisatie. De discussie over de volksweerbaarheid, die al decennialang de gemoederen had beziggehouden, was feitelijk afgerond. En aan een leger gericht op het enkel voeren van een strategisch defensief vanuit voorbereide stellingen bestond, noch politiek, noch militair, behoefte en was in strijd met de veiligheidsdoelstellingen van de regering, evenals met de bepalingen van Artikel 181 van de *Grondwet* van 1917. De gewenste wijze van optreden van het veldleger was duidelijk: niet wegkruipen in de Vesting Holland, maar een opstelling van het gemobiliseerde leger zo dicht mogelijk tegen de grenzen.²⁰³ 'Het wegkruipen zou beteekenen, dat onze Regeering als eenig wapen de protestnota overbleef, (...), en het overgrote deel van het land straffeloos (...) zou kunnen worden bezet.'²⁰⁴

Met het veldleger, als het operationeel-strategisch instrument voor de verwezenlijking van de militair- en politiek-strategische doelstellingen, werd in de jaren twintig en dertig doctrinair vastgehouden aan een organisatiestructuur die ook al vóór die tijd bestond en gebaseerd was op militaire *best practices*. Alleen met een veldleger dat mobiel kon optreden, zou het haalbaar zijn het grondgebied van Nederland zoveel als mogelijk te verdedigen en het leger snel dáár te concentreren waar de operationele druk het grootst zou zijn.²⁰⁵ Bovendien ging

het om een structuur die voldoende adaptief vermogen had om de operationele en tactische ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog te absorberen en die de basis bood voor de meest effectieve inzet van de infanterie en de ondersteunende wapens en diensten in een mogelijk toekomstig conflict. Dat de structuur van het veldleger doctrinair overeenkwam met die van de meeste Europese landen was een verstandige beleidsbenadering, gelet op de situatie die zou ontstaan indien besloten zou worden tot gemeenschappelijke actie in het kader van de Volkenbond of als op een andere manier met bondgenoten zou moeten worden opgetreden. Dit was ook precies waar Colijn bij de algemene politieke beschouwingen in november 1922 op doelde, toen hij zei dat 'Nederland een apparaat moest behouden, nodig om de internationale verplichtingen als lid van de internationale volkerengemeenschap te kunnen nakomen. 'Daarvoor is nodig in de allereerste plaats een operatief orgaan (...)'.²⁰⁶

Hoe zat het met de derde pijler, de vereiste inrichting en kwaliteit van het veldleger? Eenduidige besluitvorming over het te voeren krijgsbeleid was té lang achterwege gebleven, met als gevolg dat het lange tijd niet volledig duidelijk was wat voor een eventueel strategisch defensief precies aan middelen nodig zou zijn? Tot ver in de jaren dertig lieten de regelingen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922, het financiële beleid van het absolute minimum en de vrijwel jaarlijkse bezuinigingen op de defensiebegroting, nauwelijks enige politieke ruimte voor de vereiste materiële aanvulling, modernisering en organisatorische uitbreiding van het leger. De besluiten van 1922 legden met hun bepalingen het stringente kader van het absolute minimum vast en daarmee ook de maximale omvang van het leger in oorlogstijd. Het betekende bovendien dat voor elke uitbreiding van dat leger ruimte moest worden gevonden in de bestaande formatie. Van een veldleger dat, anders dan de organisatie-structuur, op kleinere schaal een kopie was van de legers van de grote mogendheden in Europa was geen sprake.²⁰⁷ Daarvoor ontbrak het te veel aan essentiële bewapening en uitrusting. Het Nederlandse leger in het interbellum was in feite een basiscapaciteit, waarvoor de regering niet meer geld wilde uitgeven dan strikt noodzakelijk was dan voor het behoud van het absolute minimum. Dat minimum was voor opeenvolgende ministers van Defensie acceptabel, zolang hierdoor geen vitale schade aan het leger werd toegebracht en voor zover het, indien gewenst, operationeel weer tijdig op peil zou kunnen worden gebracht. Het gevolg was dat aantoonbare tekorten op essentiële punten in de samenstelling en kwaliteit van het leger lange tijd werden geaccepteerd. Bovendien werd op verschillende momenten zelfs een zodanig politiek opportunistisch en pragmatisch beleid gevoerd, dat daardoor de capaciteit van het veldleger structureel onder het niveau van het absolute minimum terecht kwam. Ondanks de bestaande tekorten verkondigden opeenvolgende ministers van Defensie hun geloof in het veldleger en waren zij van mening dat de bruikbaarheid ervan voldoende was om de opgedragen taken effectief te kunnen uitvoeren. De stelligheid waarmee deze uitspraken over de geschiktheid van het leger werden gedaan, leidde tot het beeld dat opeenvolgende regeringen ervan overtuigd waren dat voortdurend sprake was van een bruikbaar en voor zijn doel berekend leger. Vanaf het midden van de jaren dertig werd het echter steeds duidelijker dat nog het nodige te doen stond om dat leger weer tijdig en volledig operationeel te krijgen. Actie was dus geboden.

De initiële behoefte aan vergroting van de paraatheid van het leger werd door chef generale staf Reynders in februari 1935 kenbaar gemaakt aan minister Deckers.²⁰⁸ In februari 1937 verscheen diens *Urgentieprogramma*, dat de basis vormde van het volledige herstelprogramma van het leger.²⁰⁹ De opzet ervan was vooral gericht op materiële verbetering. Door politieke inertie van minister-president Colijn, tevens minister van Defensie, werd de besluitvorming daarover uitgesteld tot na de verkiezingen van mei 1937 en pas goedgekeurd na afhandeling van de *Defensiebegroting voor 1938* door het parlement. Het getuigde allemaal

niet van een groot gevoel van urgentie aan de zijde van de regering. Daardoor kon het herstelprogramma, dat vijf jaar in beslag zou nemen, pas in februari 1938 formeel van start gaan. De traagheid in besluitvorming leidde ertoe dat het operationele herstel in mei 1940 nog bij lange na niet gereed was en het leger essentiële bewapening en uitrusting miste voor een effectieve invulling van het krijgsbeleid. Hiermee was het duidelijk dat ook de derde poot van de kruk kraakte, zeker wat betreft de materiële uitrusting. Tot zover bleek het fundament voor de militaire strategie niet sterk te zijn, anders dan de definitie van de politiek- en militair-strategische doelstellingen en de keuze voor het veldleger. Maar juist aan de inrichting van het veldleger ontbrak nog het nodige.

Toch was mogelijk sprake van compensatie voor de materiële beperkingen en tekortkomingen die het veldleger kende. Dat tegenwicht zou dan moeten komen van de kwaliteit van de aanvoerders. Voor het beoogde tegenwicht zouden die dan wel volledig operationeel geschikt moeten zijn voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. Opmerkelijk genoeg was de taak van aanvoerder vanaf het begin van de jaren twintig grotendeels in handen gelegd van reserveofficieren, burgers die die opdracht in oorlogstijd moesten vervullen. Het was een gewichtige en verantwoordelijke taak, die voor een succesvolle invulling ervan twee belangrijke componenten kende. In vreedstijd was politieke en militaire aandacht nodig voor het scheppen van de juiste voorwaarden voor een adequate opleiding en een effectieve theoretische en praktische verdere vorming. En van de reserveofficieren was betrokkenheid nodig en intrinsieke motivatie voor het verkrijgen van een volledige bekwaamheid voor het uitoefenen van hun functies in het oorlogsleger. Het is helder dat de reserveofficieren in het interbellum werden geconfronteerd met een leger waarvan essentiële bouwstenen ontbraken, zeker in de bewapening en uitrusting. Nog niet duidelijk is wat de uitkomsten van het defensiebeleid in de periode 1918-1940 waren voor een andere belangrijke bouwsteen van de militaire strategie: de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van de reserveofficieren en hun geschiktheid voor het vervullen van hun aanvoerdersfuncties in het oorlogsleger. Op die bevindingen wordt in de volgende hoofdstukken ingegaan. Zonder daarop vooruit te lopen, bleek bij de eerste belasting van het militair-strategisch optreden van het veldleger in mei 1940 dat de kruk, als metafoor van die strategie, vrijwel direct wankelde. Toch wist het leger de strijd nog vijf dagen vol te houden, totdat bleek dat de militaire strategie de eigen kracht te boven ging en onuitvoerbaar was geworden.

4. Noodzaak aanpassing van het bestaande beeld van het defensiebeleid 1918-1940?

Tot zover is in dit hoofdstuk invulling gegeven aan de door Blom geuite wens het defensiebeleid en de toestand van de Nederlandse krijgsmacht in de jaren twintig en dertig 'scherper dan tot nu toe' te analyseren. De beschouwing laat diverse opvallende bevindingen zien. In de afgelopen decennia is ook in meerdere publicaties aandacht besteed aan het defensiebeleid in het interbellum. Op basis van een 'breder perspectief' over dat beleid is getracht afstand te nemen van eerder voetstoots aangenomen feiten over de vooroorlogse defensieontwikkelingen en het beeld van de oorlog en bezetting.²¹⁰ Dat heeft weliswaar geleid tot andere gezichtspunten, maar de uitkomsten van de beschouwing van het algemene defensiebeleid in dit hoofdstuk laten zien dat bij die eerdere herzieningen, ongetwijfeld onbedoeld, soms opvattingen zijn ontstaan die om aanpassing vragen.

Tot nog toe wordt het beeld van het defensiebeleid in het interbellum veelal bepaald door negatieve connotaties. In deel I van *Het Koninkrijk der Nederlanden* geeft De Jong aan dat het Nederlandse leger slecht geoefend, slecht bewapend en matig geïnspireerd was. Het leidde tot zijn welbekende conclusie dat 'de strijd die het leger in de meidagen van '40 te

voeren kreeg, in de jaren '20 en '30 werd verloren'.²¹¹ Blom constateerde weliswaar, in zijn al genoemde artikel uit 1984, dat die visie van een falend en kortzichtig defensiebeleid nog steeds grote overtuigingskracht heeft, maar is toch van mening dat de gehele problematiek nog eens met een kritische blik zou moeten worden gezien.²¹² Als een belangrijk argument hiervoor noemt hij dat de geschiedenis van de krijgsmacht en de gevechtshandelingen tot nu toe meestal geïsoleerd zijn beschreven en in veel gevallen door auteurs met nauwe banden met de krijgsmacht.²¹³ Impliciet geeft hij hiermee aan dat die militaire schrijvers bij de beschrijving van die geschiedenis mogelijk een te vooringenomen of doelbewust standpunt hadden. Sinds het artikel van Blom uit 1984 is het nodige geschreven over ontwikkelingen in het defensiebeleid aan het begin van de twintigste eeuw.²¹⁴ De inzichtelijkheid is daardoor in de afgelopen jaren aanzienlijk groter geworden en daarmee is ook het tot nu toe gangbare beeld in de geschiedschrijving gecreëerd over het defensiebeleid in het interbellum. Het voert binnen het kader van dit proefschrift te ver op alle publicaties in te gaan waarin wordt gesproken over dat beleid. Ik beperk mij tot enkele studies van H. Amersfoort en W. Klinkert, waarin dat beleid als thema aan de orde komt en die het bestaande beeld daarover nadrukkelijk bepalen. Naast deze twee wetenschappers noem ik nog kort R.P.F. Bijkerk en P. Moeyes die in hun werk mede aandacht besteden aan het defensiebeleid in de jaren twintig en dertig. Voor Bijkerk gaat het om een korte analyse van de totstandkoming en invoering van het legerstelsel van 1922 en Moeyes beperkt zich tot beleidsmatige ontwikkelingen in de beginjaren twintig en de periode 1935-1940.²¹⁵ Opmerkelijk is dat, anders dan in het artikel van Bijkerk, geen van de hiervoor genoemde auteurs refereren aan een onderliggende diepgaande analyse van het defensiebeleid in het interbellum als grondslag voor de door hen gepresenteerde publicaties. Dat is opmerkelijk, omdat het defensiebeleid jaarlijks inzicht gaf in het politieke ambitieniveau, de bijpassende inrichting en omvang van de krijgsmacht, alsmede het defensiebudget dat daarvoor ter beschikking stond. Er is dus alle reden om het bestaande beeld van het defensiebeleid in het interbellum te bezien - en dan met een kritische blik, gebaseerd op wat Blom 'een verklarende analyse' noemt met als doel een evenwichtig beeld te schetsen, lacunes te vullen en zo nodig nuances en correcties aan te brengen.²¹⁶

Omwillen van beknoptheid wordt slechts op een beperkt aantal prangende voorbeelden van noodzakelijke aanpassingen in het werk van Amersfoort en Klinkert ingegaan. Wat Amersfoort betreft, gaat het om een aantal beweringen in zijn oratie *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007), alsmede om uitspraken in het laatste hoofdstuk van zijn boek *Mei 1940* (1990).²¹⁷ Wat betreft Klinkert worden enkele van de opvattingen die hij heeft gepubliceerd in 'The lessons from the Great War for a Small Country. The military debate in the Netherlands 1918-1923' (2010) en in het afsluitende hoofdstuk van zijn boek *Defending Neutrality. The Netherlands prepares for War, 1900-1925* (2013) nader onder de loep genomen.²¹⁸ Waar Blom aangeeft dat de gedachte van het falende en kortzichtige defensiebeleid nog altijd grote overtuigingskracht bezit, spreekt Amersfoort over masochisme, onwil en onvermogen, en het nastreven van een illusie, vooral door en van de militaire leiding. Klinkert benadrukt vanuit het militaire perspectief onder meer de weerspannige houding van de militaire leiding om betrokken te raken bij het zoeken naar alternatieven voor de veldlegerorganisatie.²¹⁹

Amersfoort stelt zich in zijn oratie tot doel na te gaan welke waarde de legerleiding in het interbellum hechtte aan het model van het harmonische leger.²²⁰ Het buitenlandse veldlegermodel fungeerde naar zijn mening als maatstaf bij de plannen voor de versterking van de landsverdediging. Het beeld dat uit zijn analyse naar voren komt, is het volgende. Door de legerleiding werd in het interbellum een ideaalbeeld nagestreefd dat erop neerkwam dat de

Nederlandse krijgsmacht een kopie op verkleinde schaal moest zijn van de militaire organisaties van de omringende landen.²²¹ Naar de opvatting van de legerleiding kon Nederland niet zonder een serieus te nemen veldleger.²²² Het betrof volgens Amersfoort de kwestie of Nederland een harmonische (lees volledige) krijgsmacht moest hebben voor grootschalige gevechtsoperaties.²²³ Het veldleger leefde conceptueel in de wereld van het moderne grootschalige conflict, zoals de grote mogendheden zich dit na de Eerste Wereldoorlog voorstelden.²²⁴ Zowel de chef van de generale staf als de commandant van het veldleger gingen bij hun plannen uit van het mogelijke optreden van de tegenstander, terwijl minister Colijn het gebruik van het veldleger aanpaste aan de kwaliteit van dat leger. Het probleem van een strategische overval zou de discussie over het veldleger medio jaren dertig beheersen.²²⁵ De generale staf heeft het risico ervan echter nooit belangrijk genoeg gevonden om het te beoefenen.²²⁶ Wel ging de voorkeur van die staf uit naar de beweeglijke oorlog als oefenscenario. In de strategische oefeningen op de kaart werd uitgegaan van een gewenste paraatheid van het leger en niet van de werkelijke gesteldheid. Amersfoort stelt dat er wel degelijk een alternatief was voor het veldleger en dat een leger van geoefende vestingtroepen had volstaan. Het bestaande leger paste beter bij een stellingoorlog, gevormd als het was onder het legerstelsel van 1922. De enige serieuze optie was dus volgens hem een stellingoorlog in de Waterlinie. Door af te zien van een veldleger had de militaire leiding tevens de omvang van de organisatie op een eerder tijdstip in overeenstemming kunnen brengen met het beschikbare budget, maar toch hield zij vast aan het veldlegerconcept. Dit leidt vervolgens bij Amersfoort tot de vraag of de legerleiding niet iets heeft nagestreefd waarvan het de financiële lasten niet wilde dragen, met als gevolg dat de opperbevelhebber zich gedwongen zag tot een operatieplan dat ook zonder operationeel orgaan uitvoerbaar zou zijn.²²⁷ Amersfoort geeft verder aan dat voor het vasthouden aan het veldleger de geoefendheid, encadrering, bewapening en materieeluitrusting ontbraken.²²⁸ De legerleiding trachtte hier weliswaar invulling aan te geven, maar in plaats van een denktrant die eindigde bij de noodzakelijke versterking begon die daar juist. Kortom, de chef van de generale staf en de commandant van het veldleger beschouwden de bestaande organisatie als een harmonisch geheel, waaraan niet getornd mocht worden. De legerleiding had volgens Amersfoort niet de wil, noch het vermogen de uiterste consequentie te aanvaarden van een veranderde militaire realiteit na 1918.²²⁹

Het beeld, dat door Amersfoort wordt opgeroepen, geeft op het eerste gezicht de indruk dat er in het interbellum sprake was van een zorgwekkende situatie, waarbij de legerleiding niet alleen uitvoering gaf aan het defensiebeleid, maar het blijkbaar ook op een niet wenselijke manier trachtte te beïnvloeden of er zich op punten van distantieerde. Het zijn opmerkelijke constateringingen aangezien in de beeldvorming van Amersfoort de politieke context van het defensiebeleid in het interbellum vrijwel geheel buiten beschouwing blijft en daarmee het denken en doen van de legerleiding zich in een vacuüm leek af te spelen. Anders dan de constatering dat het politieke ambitieniveau en de bijpassende inrichting en omvang van de krijgsmacht, alsmede het defensiebudget, politieke keuzes waren, wordt niet ingegaan op de inhoudelijke voortgang van het defensiebeleid in de jaren twintig en dertig.²³⁰ Waar het defensiebeleid leidend was voor de ontwikkeling van de samenstelling en kwaliteit van het leger, mocht van de militaire leiding worden verwacht dat zij nadacht over de noodzakelijke personele en materiële middelen waarmee de opgedragen taken uitgevoerd konden worden en over de wijze waarop de operationele eenheden het beste konden worden geoefend en ingezet. Hoeveel financiële middelen daarvoor jaarlijks ter beschikking werden gesteld, was een politiek vraagstuk. In de uitvoering van het beleid was het aan de legerleiding om de gealloceerde middelen zo doeltreffend en zo doelmatig mogelijk aan te wenden. De vraag is:

komt het beeld dat Amersfoort in zijn oratie oproept, overeen met de uitkomsten van de beschouwing van het defensiebeleid eerder in dit hoofdstuk?

Uit de eerdere beschouwing kan worden geconcludeerd dat het veldleger het politiek en militair gewenste instrument was voor het zekerstellen van het veiligheids- en defensiebeleid van Nederland. Het was het enige militaire instrument waarmee de politiek- en militair-strategische doelstellingen redelijkerwijs konden worden gerealiseerd. Daarover bestond in ieder geval binnen de regering en bij de militaire leiding geen verschil van mening. In de bredere politieke discussie ging het vooral over de wijze van legervorming en de mogelijkheden de financiële lasten voor het leger te beperken.²³¹ Hoeveel middelen de regering daarvoor jaarlijks ter beschikking wilde stellen, was een politieke kwestie en hing sterk af van andere prioriteiten, niet van de inrichting van de legers van de grote mogendheden. Bovendien kon van een volledig operationeel veldleger naar buitenlands model sowieso geen sprake zijn. Alleen al het beleid van het absolute minimum stond die aspiratie voortdurend in de weg. Voor zover bekend werd voor de samenstelling van het leger, anders dan in de *Memorie van toelichting voor 1920* en bij de vaststelling van de *Defensiebegroting voor 1938*, in het defensiebeleid geen verwijzing gemaakt naar de legers van de grote mogendheden.²³² En juist uit dié verwijzingen kon worden opgemaakt dat de regering geen voorbeeld wenste te nemen aan de legers van de grote mogendheden. Een behoorlijk leger van 200.000 man werd voor Nederland voldoende geacht voor het zekerstellen van zijn veiligheidsbelangen.²³³ Een harmonisch veldleger als kopie op verkleinde schaal van de legers van de grote mogendheden was dus geen wenkend perspectief.²³⁴ Dat bleek ook uit de woorden van oud-opperbevelhebber C.J. Snijders. In een voordracht die hij op 23 juni 1923 hield, omschreef hij het 'onontbeerlijke minimum van de weermacht als datgene wat noodzakelijk is, opdat niet de weermacht hare bruikbaarheid voor haar doel verlieze'.²³⁵ 'Voldoet de krijgsmacht hier niet meer aan, dan is zij nutteloos, gevaarlijk wegens de gewekten valschen schijn van veiligheid, schadelijk door de aan haar verspilde kosten en persoonlijke diensten'.²³⁶ Snijders stelde in zijn voordracht dat het volkomen onjuist was te denken dat Nederland wat betreft zijn bewapening zou wedijveren met de militaire machten van Europa en zou streven naar het op hetzelfde niveau brengen en houden van haar militaire machtsmiddelen als dat van de grote staten.²³⁷ 'Onze weermacht is te allen tijde, ook relatief, verre, zeer verre beneden dat niveau gebleven (...). Geen vakman heeft zich ooit verbeeld dat wij alleen een verdedigingsoorlog tegen zulk een mogendheid op den duur zouden kunnen volhouden. Dat ware het toppunt van krijgskundig onverstand en onkundige zelfoverschatting geweest'.²³⁸ Waar sprake was van de behoefte aan versterking of verbetering van het leger ging het volgens Snijders slechts om het inlopen van de bestaande achterstand. Hij gaf verder aan begrip te hebben voor de wens van de militaire leiding noodzakelijke verbeteringen door te voeren. 'De militaire leiding bewijst zich rekenschap te geven van de zware verantwoordelijkheid die bij de volbrenging van haar taak op hen zal rusten. Verantwoordelijkheid van welke vele politici toonen al bitter weinig besef te hebben'.²³⁹ Dat het veldleger in mei 1940 onvoldoende was geëquipeerd en met onvoldoende gevechtskracht de strijd aanging met de Duitsers was dus geen gevolg van het ongepast militaire nastreven van een buitenlands wenkend perspectief voor het veldleger. Het was vooral het gevolg van een bewust minimalistisch en illusoir defensiebeleid van opeenvolgende regeringen in het interbellum, van vrijwel voortdurende bezuinigingen op het leger, en van inertie in politieke besluitvorming en daarmee een te late start van de wederopbouw van de krijgsmacht. Het leidde ertoe dat het leger in mei 1940 in naam en organisatievorm wel een veldleger was, maar qua samenstelling en kwaliteit ver achterliep op dat van de grote mogendheden.

Het beeld dat uit de beschouwing van het defensiebeleid naar voren komt, lijkt de gedachte van 'een masochistische houding door de militaire leiding of het onterecht najagen

van onmogelijke wensen', zoals Amersfoort het in zijn oratie noemt, niet te onderbouwen.²⁴⁰ Het was geen kwestie van het najagen van een utopie door de militaire leiding, maar het najagen van een leger dat politiek en militair noodzakelijk werd geacht om de opgedragen doelstellingen te kunnen realiseren. Het najagen van een bruikbaar operatief orgaan werd gedreven door de gedachte dat het veldleger, zo nodig, weer tijdig en volledig operationeel op peil gebracht zou worden. Dat was ook de reden waarom de legerleiding bij de oefeningen uitging van een dergelijk leger. Het zou opmerkelijk zijn geweest indien de legerleiding zou hebben geoefend met een veldleger dat was gebaseerd op het niveau van het absolute minimum van 1922 en haar gerelateerde beperkingen. Gedurende het grootste deel van het interbellum werd dat leger echter beleidsmatig bewust op een minimalistisch niveau van samenstelling en kwaliteit gehouden, waardoor onder meer essentiële bewapening en uitrusting ontbraken en waarbij besluiten van diverse ministers van Defensie ertoe leidden dat door het dunne ijs van het absolute minimum werd gezakt. Tot het midden van de jaren dertig bleef de vraag onbeantwoord wat nodig zou zijn voor verbetering van de paraatheid van het leger. Wel had de militaire leiding al diverse keren geappelleerd aan verbetering van de geoefendheid en behoud van gevechtskracht.²⁴¹ Daarmee had zij getoond zich tot op zekere hoogte rekenschap te geven van de zware verantwoordelijkheid die bij de volbrenging van haar taak op haar rustte. Hoewel de militaire wensen aan politieke dovemansoren waren gericht, had de militaire alarmbel toch luider en vooral eerder mogen worden geluid. Pas nadat minister Deckers daartoe had verzocht, verscheen in februari 1935 een beschouwing van de maatregelen die de chef van de generale staf nodig achtte voor de verbetering van de paraatheid van het leger. Het niet gestaafde idee dat volledig herstel van het leger binnen redelijke grenzen mogelijk zou zijn, bleek eind jaren dertig een illusie te zijn.

Amersfoort vraagt zich af of de legerleiding niet iets heeft nagestreefd waarvan zij de financiële lasten niet wilde dragen, met als gevolg dat de opperbevelhebber zich gedwongen zag tot een operatieplan dat ook zonder veldleger uitvoerbaar was.²⁴² Bezien vanuit de verantwoordelijkheidstoedeling die bestond en het veronderstelde causale verband is dit een opmerkelijke vraag²⁴³. De chef van de generale staf en de commandant van het veldleger waren jaarlijks weliswaar betrokken bij de opstelling van de defensiebegroting, maar hebben in het interbellum geen leger nagestreefd waarvan de financiële lasten niet konden worden gedragen. Wat zij ambieerden was een veldleger dat goed geoefend zou zijn en kon beschikken over de bewapening en uitrusting die redelijkerwijze voor dat leger in een moderne oorlog noodzakelijk waren. Zij streefden dus precies datgene na wat, in voorkomend geval, noodzakelijk was om het leger weer volledig operationeel op peil te brengen. Daarvoor bestond gedurende het grootste deel van het interbellum echter onvoldoende politieke steun en ontbrak de financiële armslag. Dat was geen gevolg van het nastreven van iets waarvan de militaire leiding de financiële lasten niet wilde dragen, maar vooral van het door de regering gevoerde beleid van het absolute minimum. Bovendien was het niet die leiding die de financiële lasten droeg. De discussie en besluitvorming over de hoogte van de defensiebegroting was een verantwoordelijkheid van de regering. Of de militaire leiding die financiële lasten wilde dragen of niet, is derhalve irrelevant. Daar komt bij dat uit de beschouwing van het defensiebeleid blijkt dat opeenvolgende regeringen niet konden instemmen met de gedachte dat het leger té groot was voor de daarvoor beschikbare financiële middelen.

De veronderstelling van Amersfoort dat de generale staf eerder had kunnen kiezen voor een territoriale verdediging en 'dat de enige serieuze optie een stellingoorlog in de Waterlinie zou zijn', was geen realistisch alternatief voor het veldleger.²⁴⁴ Zoals eerder aangegeven, bestond daarvoor geen grondwettelijke grondslag en zou het strijdig zijn geweest met de opgedragen politiek-strategische doelstellingen. Grote delen van Nederland zouden

dan onverdedigd zijn gebleven en van een terugtrekking in de stellingen zou nauwelijks enige afschrikking – en daarmee een preventieve werking – zijn uitgegaan om de soevereiniteit te eerbiedigen.²⁴⁵ Van een strategische verdediging van een zo groot mogelijk deel van het land kon op die manier geen sprake zijn. De opgedragen politiek-strategische doelstellingen zouden met dit alternatief voor het veldleger niet verwezenlijkt kunnen worden. Politiek en militair bestond de uitgesproken overtuiging dat het veldleger hét instrument was om aan de doelstellingen van de landsverdediging invulling te geven. Ook de militaire leiding was de overtuiging toegedaan dat het mobiele veldleger de basis vormde voor de verdediging van Nederland, en pas wanneer het niet meer anders kon, zou het zich terugtrekken in de Vesting Holland. In dat geval zou de strategische verdediging van het hart van het land van daaruit worden voortgezet. Het gegeven dat het veldleger begin 1940 nog niet volledig operationeel inzetbaar was en dat de nieuwe opperbevelhebber op dat moment een gering vertrouwen had in het mobiele vermogen van het leger, leidde tot het definitieve besluit de hoofdweerstand in de Gelderse Vallei te voeren.²⁴⁶

Het uiteindelijke operatieplan was dus gebaseerd op argumenten van gepercipieerde zwaktes van het veldleger. Het ging om zwaktes die het gevolg waren van beleidsmatige beperkingen en bezuinigingen, en van politieke inertie bij de totstandkoming van het wederopbouwprogramma voor het leger, met als resultaat dat in het voorjaar van 1940 nog ernstige tekortkomingen in de operationele gereedheid aanwijsbaar waren. De keuze voor het uiteindelijke operatieplan in mei 1940 leidde echter precies tot datgene waarvoor de commandant van het veldleger, luitenant-generaal J.J.G. Van Voorst tot Voorst, reeds in 1937 had gewaarschuwd, namelijk 'dat de vijand dan zonder slag of stoot diep in ons land kon doordringen, terwijl de verdediging in de stelling van de Gelderse Vallei alleen gericht was op een vijandelijke opmars vanuit het oosten, over de IJssel en de Veluwe'.²⁴⁷ Hij was verder van mening dat 'uit de gekozen opstelling geen operatieplan mogelijk was dat redding kon brengen. (...). Van vernietiging van den vijand is geen sprake (...). Men komt den vijand volledig tegemoet in wat hij verwachtte. Hij kan of de gekozen opstelling afsluiten of tot een zorgvuldig voorbereide stelselmatige aanval op het zwakste punt overgaan'.²⁴⁸ Van Voorst tot Voorst vond bovendien dat een vroegtijdige concentratie in de Gelderse Vallei een ontmoedigend en demoraliserend effect zou hebben op grote delen van het volk. 'Moed, kracht en vertrouwen van het gehele volk in de Staats- en Legerleiding evenals zijn nationale krediet mogen niet reeds bij het begin van den oorlog worden verspeeld'.²⁴⁹ De oplossing voor een effectievere verdediging was volgens hem gelegen in het mobiel en offensief operatief optreden van het veldleger.²⁵⁰

Ook onhoudbaar is Amersfoorts uitspraak dat 'de militaire leiding niet de wil, noch het vermogen had de uiterste consequentie te aanvaarden van de veranderde militaire realiteit van na 1918 en evenmin de volledige consequenties wilde aanvaarden van de nieuwe politieke en maatschappelijke randvoorwaarden voor de legervorming'.²⁵¹ Het lijkt erop dat een persoonlijke wens hier de vader van de gedachte is. De militaire leiding betichten van onwil en onvermogen, zonder daarvoor een volledig sluitend bewijs te leveren, is onwenselijk. Door het daarbij te laten, doet men – zoals Blom het al eens eerder kernachtig uitdrukte – onrecht aan de inhoudelijke subtiliteit en genuanceerdheid van de uiteenzetting.²⁵² Aantoonbare onwil van de militaire leiding zou ongetwijfeld ook in het interbellum tot discussies hebben geleid tussen de minister van Defensie en de militaire leiding, en hoogstwaarschijnlijk tevens tot vragen vanuit de regering of het parlement. Mocht daadwerkelijk sprake zijn geweest van onwil, waarvoor bronnenbewijs ontbreekt, dan zou dit tot ernstige repercussies hebben geleid. Dat onwil van de militaire leiding echter niet speelde, blijkt uit de omstandigheid dat de fundamen-

tele veranderingen die plaatsvonden in het leger in de periode 1918-1922 en de totstandkoming van het leger- en oefenstelsel van 1922 door haar met voldoening werden ontvangen. Het wordt tevens duidelijk uit een tweetal voorbeelden. Het eerste betrof een briefwisseling, in 1932, tussen de chef van de generale staf Seyffardt en minister Deckers, waarbij Seyffardt aangaf dat hij belangrijke nadelen zag in het besluit van die minister de legerorganisatie te wijzigen.²⁵³ Desondanks verzekerde hij zijn politieke baas van zijn medewerking en toewijding. Wel stelde de chef van de generale staf dat hij, en de commandant veldleger, de verantwoordelijkheden bleven dragen die voortvloeiden uit hun functies.²⁵⁴

Het tweede voorbeeld gaat over een situatie in 1932, waarbij Deckers de militaire leiding informeerde over de tegenstelling tussen de beperktheid van de beschikbare fondsen én het streven desondanks een zo groot en sterk mogelijke legerorganisatie in stand te willen houden. Ook Amersfoort verwijst hiernaar, maar jammer genoeg schetst hij niet de context waarbinnen de opmerking van de minister werd gemaakt²⁵⁵. De woorden van Deckers stonden namelijk niet op zichzelf, maar waren direct overgenomen van de bezuinigingscommissie Welter, die deze gebruikt had bij haar voorstel een korting van 3,5 miljoen gulden aan te brengen op de begroting voor het leger. Volgens Deckers werd de toestand met het leger als onhoudbaar omschreven, omdat feiten hadden aangetoond dat voor het beschikbare begrotingsgeld de sterkte van de landmacht te groot was.²⁵⁶ Uit de vervolgttekst van Amersfoort kan worden opgemaakt dat de militaire leiding geen zin had in een mogelijke verkleining van het leger.²⁵⁷ Die constatering is op zich juist, maar was niet het gevolg van onwil, maar van realiteitszin en verantwoordelijkheidsbesef van die leiding. De gevolgen van de door Deckers geschetste toestand en de bezuinigingsvoorstellen van de Commissie Welter gingen zover dat daardoor niet alleen de vredes-, maar ook de oorlogsorganisatie zouden worden geraakt. De militaire leiding was van mening dat ingrijpende structurele maatregelen achterwege konden blijven en dat gekozen moest worden voor minder vergaande regelingen om zo een leger in stand te houden zonder dat de paraatheid ervan werd aangetast. Op basis van de bezuinigingsvoorstellen van de Commissie Welter zou die paraatheid juist wel ondergraven worden. Bovendien zou het leger dan niet meer kunnen voldoen aan de opgedragen strategische taken en daarmee het beschermen van vitale nationale belangen. Dat was onwenselijk in een situatie waarin volgens de chef van de generale staf 'de internationale verhoudingen steeds scherper vormen aannamen (...) en tot een gespannen toestand aanleiding zouden kunnen geven'.²⁵⁸ Hoe die verhoudingen zich verder zouden ontwikkelen was op dat moment nog moeilijk te voorspellen, maar volgens Seyffardt waren ze van dien aard 'dat de grootste waakzaamheid geboden was'.²⁵⁹ Uiteindelijk leidde het ertoe dat alleen van structurele ingrijpende maatregelen voor de vredes- en oorlogsorganisatie werd afgezien en dat een combinatie van minder diepgaande structurele en tijdelijke maatregelen werd genomen om alsnog aan het opgelegde bezuinigingsbedrag te kunnen voldoen.

Het vorenstaande betekent dat de conclusies van Amersfoort over de opstelling van de militaire leiding in een aantal gevallen onvoldoende steekhoudend zijn en leiden tot een onjuist of onvolledig beeld van de wijze waarop de militaire leiding optrad. Daarbij gebruikt hij in enkele gevallen bewoordingen die veel te zwaar zijn. De militaire leiding impliciet beschrijven als leidinggevenden die buiten de werkelijkheid stonden, met het hoofd in de wolken liepen en een utopie nastreefden, verdient nuancering. De militaire leiding deed in de jaren twintig en dertig namelijk precies wat van haar verwacht mocht en moest worden, namelijk het geven van militair advies en zich sterk maken over wat zij, chef generale staf en commandant veldleger, in personele, materiële en financiële zin nodig achtten voor een effectieve krijgsmacht. De politieke richtlijn daarbij was niet te streven naar een harmonisch leger in de zin van een volledig leger. Zo'n leger was er niet en zou er ook niet komen. Daarvoor bood het

defensiebeleid toentertijd geen enkele ruimte. Wel ging het om een harmonisch veldleger waarin samenhang en evenwicht tussen de verschillende onderdelen bestond, zonder dat het noodzakelijke verband tussen de vredes- en oorlogsorganisatie verloren zou gaan, en dat sterk en geoefend genoeg zou zijn voor het redelijkerwijs garanderen van de veiligheid van het land.²⁶⁰ Ongetwijfeld waren de militaire behoeften in financiële omvang groter dan de defensiebegroting mogelijk maakte. Dat was een gevolg van het beleid van het absolute minimum. De situatie voor de militaire leiding was echter helder. Het primaat van de politiek stond voorop. Dat begrepen de generaals toen en dat begrijpen ze heden ten dage nog steeds. Onder de gegeven politiek-economische omstandigheden zouden verbeteringen een vroom verlangen blijven. Er moest dus geroeid worden met de riemen die men had.

In het hoofdstuk 'De proef op de som', dat de afsluiting van het boek *Mei 1940* vormt, stelt Amersfoort de vraag of er wel een behoorlijk alternatief was voor het gevoerde beleid, in de zin dat het tegen een grote mogendheid in mei 1940 redelijkerwijze een andere uitkomst dan een militaire nederlaag zou hebben opgeleverd.²⁶¹ Hij is van mening dat welke actie dan ook, inclusief een tijdige, krachtige herbewapening met behoud van de neutraliteitspolitiek, weinig zou hebben opgeleverd: '(...) hooguit had de oorlog daardoor wat langer geduurd dan de vijf dagen die ze nu in beslag nam. Slechts het trauma van de snelle nederlaag was ons land dan bespaard gebleven, maar of dat de prijs van hogere maatschappelijke kosten, voorafgaand aan de oorlog en van grotere verliezen en oorlogsschade tijdens het conflict waard was geweest?'²⁶² Duidelijk is dat tegen een leger van de sterkte en geoefendheid als dat van de Duitsers, in mei 1940, op geen enkele wijze een Nederlandse overwinning in het verschiet had gelegen, ook niet met een veldleger dat op basis van het wederopbouwprogramma weer operationeel op peil zou zijn gebracht. In die zin was er binnen redelijke termen inderdaad geen behoorlijk alternatief voor militair succes. Het doet echter niets af aan de wijze waarop het Nederlandse leger in mei 1940 in de strijd werd geworpen en het een relatief gemakkelijk slachtoffer van het Duitse leger werd.

De denkbeelden van Amersfoort volgend had Nederland zich alle kosten en moeite voor het veldleger kunnen en moeten besparen en had het land kunnen volstaan met een vorm van symbolische, territoriale verdediging of zelfs minder. Dat zou echter niet alleen in strijd zijn geweest met de bepalingen van de *Grondwet*, maar het is ook een weinig verheffende gedachte voor een land dat stond voor de grondwettelijke soevereiniteit van zijn grondgebied en de bescherming van de vrijheid van zijn onderdanen.²⁶³ Bovendien moest voor die bescherming worden geschuild achter de verdedigingsinspanningen van de militairen. Hoewel een overwinning in mei 1940 niet realistisch was, had het Nederlandse leger beter uitgerust en geoefend de strijd in kunnen gaan, zeker als de regering vanaf het midden van de jaren twintig, onder het toen heersende, gunstige financiële gesternte, invulling zou hebben gegeven aan haar eerder gedane belofte verbeteringen binnen het leger door te voeren. Ook had de regering, onder invloed van de negatieve veranderingen in de internationale veiligheidssituatie in de dertiger jaren, eerder kunnen beslissen het principe van een sluitende begroting los te laten. Ten slotte had een minder van pas komende naïeve, opportunistische en pragmatische politieke houding van opeenvolgende regeringen, en daarmee een meer bewust en op de werkelijkheid gebaseerd denken, er redelijkerwijze toe kunnen leiden dat de wederopbouw van het leger eerder ter hand zou zijn genomen. Het leger zou dan beter toegerust zijn geweest, beter geoefend en daarmee operationeel beter in staat zijn geweest de verdediging van het land op zich te nemen. Zou dit opgewogen hebben tegen hogere maatschappelijke kosten? Zonder meer. Daarmee had de regering getoond dat de door haar gewenste redelijke waarborg voor de veiligheid van het land geen loze woorden waren. Bovendien zou het trauma van de snelle nederlaag in mei 1940 ons waarschijnlijk bespaard zijn gebleven en daarmee

een periode van tachtig jaar discussie over dat onderwerp. Dat het misschien geleid zou hebben tot grotere verliezen moge duidelijk zijn. Maar van een professioneel leger mag en moet worden verwacht dat het handhaven van haar grondwettelijke taken de acceptatie van de *last full measure of devotion* als een inherente verantwoordelijkheid in zich draagt.²⁶⁴

Ook Klinkert doet een aantal uitspraken die, net als bij Amersfoort, noodzaken tot nuancering. Zijn artikel 'The lessons from the Great War for a Small Country. The military debate in the Netherlands 1918-1923' gaat over wat Klinkert noemt 'het moeilijke dilemma waarmee de Nederlandse generale staf werd geconfronteerd'. Het ging om het netelige vraagstuk van onvermijdelijke bezuinigingen versus de noodzaak te investeren in duur, modern militair materieel. Dat laatste was de uitkomst van de technische en tactische ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog.²⁶⁵ Verder wijst Klinkert naar de militaire leiding in haar streven een modern veldleger veilig te stellen, naar haar tegenzin een alternatieve legerorganisatie te overwegen en naar de steeds groter wordende kloof tussen moderne oorlogvoering en de financiële en economische mogelijkheden die door de militaire leiding niet aan de orde werd gesteld. Naar zijn mening waren de vragen over een alternatieve organisatie voor de generale staf te veelomvattend, 'too tall an order om op te lossen'.²⁶⁶ In het laatste hoofdstuk van zijn boek *Defending neutrality. The Netherlands prepares for War, 1900-1925* doet hij uitspraken die sterk overeenkomen met zijn opvattingen in 'The lessons from the Great War'. Kort na de wapenstilstand in 1918 en de start van de demobilisatie probeerde Nederland volgens Klinkert een relatief grote militaire capaciteit paraat te houden, die in veel opzichten een miniatuur en defensief georiënteerde kopie was van de grote continentale legers.²⁶⁷ Daarbij vraagt hij zich af 'waarom de legerleiding zo gepassioneerd vasthield aan een veldleger dat overeen zou komen met de Europese standaard, terwijl zij wist dat in Nederland gewoonweg de economische structuur ontbrak om dat mogelijk te maken'.²⁶⁸ Een dominante factor in de interne militaire discussie was naar zijn mening de nadruk op de noodzaak van een modern veldleger dat in bondgenootschappelijk verband offensief kon optreden als de neutraliteit van Nederland geschonden zou worden.²⁶⁹ De militaire leiding zette al haar kaarten op een klassieke bewegingsoorlog, die gevoerd zou worden met moderne wapens en in bondgenootschappelijk verband.²⁷⁰ Klinkert concludeert verder dat het idee van een leger, gestructureerd volgens het traditionele Duitse of Franse voorbeeld, diepgeworteld was in de Nederlandse militaire cultuur en dat alternatieven geen enkele kans hadden.²⁷¹ Hij eindigt het hoofdstuk met aan te geven dat de Eerste Wereldoorlog ervoor had gezorgd dat de Nederlandse elite zich in toenemende mate vastklampte aan een ideaal dat steeds meer verwijderd raakte van de werkelijkheid.²⁷² Na 1918 was duidelijk geworden dat Nederland in de volgende ronde in het Frans-Duitse conflict niet opnieuw buiten schot zou kunnen blijven. De noodzaak om zich voor te bereiden op bondgenootschappelijke oorlogvoering was voor de militaire leiding in Nederland alleen maar toegenomen. Het zou één van de redenen geweest zijn waarom zij vasthield aan de bestaande veldlegerorganisatie.²⁷³ Het vasthouden aan de uitkomsten van de Eerste Wereldoorlog legde volgens Klinkert de kiemen voor het debacle in mei 1940.²⁷⁴

Wat in het algemeen opvalt in beide publicaties van Klinkert zijn de bewoordingen die nauw aansluiten bij die van Amersfoort. Klinkert is, net als Amersfoort gefocust op de militaire leiding en de staf en in mindere mate op de politiek verantwoordelijken. Opmerkelijk is dat ook hier de politieke context van het defensiebeleid buiten beschouwing wordt gelaten, waardoor een aantal defensieontwikkelingen en onderliggende standpunten of wensen zich autonoom en binnen het vacuüm van het militaire domein lijken af te spelen. Ten slotte komt een aantal onderwerpen aan de orde waarvoor de militaire leiding zich niet bijzonder leek te interesseren.

Om met het laatste te beginnen: het gaat hier in het bijzonder over de door Klinkert gepercipieerde geringe bereidheid bij de militaire leiding in de vroege jaren twintig om over een alternatieve legerorganisatie na te denken.²⁷⁵ Dit aspect wordt ook door Amersfoort genoemd en is daar reeds becommentarieerd. Toch resteren nog een paar aanvullende opmerkingen. Ik merk op dat de behoefte aan verandering weliswaar van alle tijden is, zeker bij Defensie, maar daar waar geen politieke wenselijkheid en/of militaire noodzaak bestond, was er dus ook geen behoefte aan verandering – dit ondanks het *out of the box*-denken van een aantal officieren in artikelen in militaire vakbladen of in andere publicaties, zoals in het geval van de *Standaardartikelen* in september 1924.²⁷⁶ De discussies die plaatsvonden over nationale sterkte en de wens om te komen tot een grotere volksweerbaarheid, waren veelal symptomen van oude wijn in nieuwe zakken. Ze kwamen niet anders bovendien dan door ervaringen uit de mobilisatieperiode, de wens om te bezuinigen op het leger, en als gevolg van sociaal-maatschappelijke democratiseringstendensen. Het waren symptomen van een wens tot vernieuwing, die vooral interessant waren voor een relatief kleine, links-liberale groep, maar ook niet meer dan dat. De haalbaarheid van het vernieuwende denken bleek beperkt te zijn vanwege onvoldoende politieke, militaire en maatschappelijke relevantie en daarmee het ontbreken van voldoende draagvlak. Bovendien was het in Nederland, in politiek en militair opzicht, duidelijk dat binnen de kaders van een mogelijk toekomstig conflict in Europa er maar één militair instrument bestond waarmee naar verwachting de politiek- en militair-strategische doelstellingen konden worden gerealiseerd. Dat was een klein, modern uitgerust en goed geoefend veldleger dat mobiel kon optreden.

De gedachten van Klinkert dat de generale staf en het departement van Oorlog, ondanks het feit dat er onvoldoende geld was voor een goede bewapening en geoefendheid van dat leger, in de vroege jaren twintig toch weer hun zin kregen en vasthielden aan een veldleger dat georganiseerd was in vier legerkorpsen komen enigszins verwijtend over. De regelingen van 1922 hadden politieke en militaire instemming en werden onder de bestaande veiligheidsomstandigheden acceptabel geacht, ook omdat er op dat moment niet meer inzat. Indien nodig zou het leger bovendien weer tijdig operationeel op peil kunnen worden gebracht. Daarnaast was bij de totstandkoming van de *Dienstplichtwet* politiek bedongen dat een bewapeningsfonds van 105 miljoen gulden zou worden opgericht – een in die tijd aanzienlijk bedrag waar het ging om uitbreiding van de bestaande artillerie-uitrusting en modernisering van de bewapening. Had de militaire leiding dan een realistisch alternatief voor het veldleger kunnen en moeten nastreven? Niet duidelijk is welk bruikbaar en geloofwaardig alternatief daarvoor in de plaats kon treden. Het opgeven van het leger was grondwettelijk geen optie. Zoals uit de *Memorie van Toelichting op Hoofdstuk VIII van de Staatsbegroting voor 1920* blijkt, bestond bij de regering geen twijfel over de noodzaak van het veldleger.²⁷⁷ Niet alleen zouden daarmee de nationale veiligheidsbelangen zeker gesteld kunnen worden, maar de operationele bijvangst was ook dat het veldleger, naar wens van de Volkenbond, de mogelijkheid bood gezamenlijk met andere lidstaten militair op te treden. Ontwapening was politiek en militair onwenselijk. Een politieel leger, dat primair was gericht op de handhaving van de rust en orde in het land, zou onvoldoende in staat zijn de overige politiek- en militair-strategische doelstellingen zeker te stellen. Voor een volksleger ontbrak de politiek-maatschappelijke wil en steun, en het a priori innemen van een volledig statische verdediging in de stellingen voldeed evenmin. Aan een andere optie dan het veldleger bestond geen behoefte en een bruikbaar militair alternatief was niet voorhanden.

Om invulling te kunnen geven aan zijn grondwettelijke taken moest het leger over specifieke capaciteiten bezitten. Het moest het hele land effectief kunnen verdedigen en zo nodig mobiel en snel kunnen optreden indien zich zwaartepunten in de verdediging voordeden.

Het leger moest rekening houden met een tegenstander die gemotoriseerd en gemechaniseerd kon optreden. Ook de gedachte dat, onder de gegeven omstandigheden, een leger werd nagestreefd dat te groot was voor de beschikbare fondsen werd, zoals eerder aangegeven, vanuit het algemeen defensiebeleid in de periode 1918-1940 niet ondersteund. Duidelijk is dat de in het interbellum bestaande wens tot behoud van een veldleger geen ruimte laat voor de enigszins verwijtende woorden achteraf van Klinkert jegens de militaire leiding. Dat er geen gedachtewisseling was over een mogelijk alternatief voor het veldleger mag zonder argumentatie niet leiden tot de conclusie dat dit het gevolg was van een opdracht die te groot was voor de militaire leiding.²⁷⁸ Geschiedschrijving gaat namelijk niet over wat achteraf bezien wellicht wenselijk of noodzakelijk zou zijn geweest, maar wat op dat moment vanuit de optiek van de tijdgenoten wenselijk was. Als het al om verwijtbaarheid gaat dan zou in de eerste plaats kritiek moeten uitgaan naar het opportunistisch en naïef pragmatisch defensiebeleid in het interbellum. Dat beleid vormde, weliswaar onbedoeld, samen met de financiële beleidslijn van het absolute minimum en het vrijwel voortdurende streven naar bezuinigingen, alsmede de politieke inertie ten aanzien van de wederopbouw van het leger in de tweede helft van de jaren dertig, de basis voor de snelle nederlaag in mei 1940. Dat debacle was dus niet het gevolg van de wijze waarop de politieke en militaire elites de uitkomsten van de Eerste Wereldoorlog interpreteerden en vasthielden aan het veldlegerconcept.

Eerder is de vraag gesteld of er noodzaak is het bestaande beeld van het algemeen defensiebeleid in de periode 1918-1940 bij te stellen. Aan de hand van de beschouwing van een aantal gezaghebbende publicaties van Amersfoort en Klinkert kan worden gesteld dat hiervoor inderdaad voldoende beweegredenen zijn. Voorkomen moet worden dat in de geschiedschrijving misconcepties of nieuwe mythes ontstaan op basis van vermoedens of, nog sterker, *researcher bias*. Juist de suggestiviteit van sommige beweringen van Amersfoort en Klinkert leidt tot laatstgenoemde typering. Voor beide historici geldt dat een completer, genuanceerder en soms correcter beeld van een aantal standpunten zou zijn ontstaan, indien het denken en handelen van de militaire leiding nadrukkelijker zou zijn geplaatst in de context van het algemeen defensiebeleid in het interbellum.

Op het eerste gezicht lijkt de voorafgaande beschouwing van het algemeen defensiebeleid 1918-1940 los te staan van het onderwerp van deze studie: de reserveofficieren van de Nederlandse infanterie in de jaren tussen de twee wereldoorlogen. De kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van die groep officieren speelde zich echter niet af in een vacuüm, maar vond plaats in de context van dat algemeen beleid. Deze beschouwing leidt tot een vollediger en juist inzicht in dat beleid en de wijze hoe ermee werd omgegaan. Daarmee wordt de correcte algemeen beleidsmatige context gepresenteerd voor het vervolg van deze studie.

5. Ter afsluiting

Het defensiebeleid in het interbellum kende zoals gezegd diverse onvolkomenheden. Het minimalistische defensiebeleid en het vrijwel voortdurend politiek verlangen om te bezuinigen op de krijgsmacht stonden continu op gespannen voet met een geloofwaardige afschrikking en gewapende neutraliteitshandhaving. Alleen een verregaande vorm van opportunisme en naïef pragmatisme bood de politieke ruimte om die beleidsaspecten met elkaar in overeenstemming te brengen. Daarnaast bleef tot ver in de jaren dertig de gedachte bestaan dat verder bezuinigen op het leger mogelijk was. Dat werd door de regering acceptabel geacht zolang aan die organisatie geen vitale schade zou worden toegebracht en de operationele gereedheid ervan weer tijdig kon worden hersteld. Hoeveel tijd, middelen en capaciteiten dan voor een

wederopbouw nodig waren, bleef tot ver in de jaren dertig onduidelijk, ook of de realisatiemogelijkheden daartoe in voldoende mate aanwezig waren. Daar vooral wrong de schoen. Ten slotte was er een gebrek aan daadkracht in het politieke beleid, vooral in de periode 1935-1938. Dat was het gevolg van een gemis aan urgentiegevoel en de bereidheid van met name minister-president Colijn, in zijn diverse rollen, tijdig maatregelen te nemen. Het leidde ertoe dat het wederopbouwprogramma pas in februari 1938 volledig van start kon gaan. De opeenvolgende regeringen gaven tot ver in jaren dertig gewoonweg geen prioriteit aan het leger. Het was duidelijk dat sprake was van kortzichtigheid in het beleid, hetgeen ook werd bevestigd door minister Van Dijk in de *Memorie van Antwoord voor 1938*.²⁷⁹ Achteraf gezien was, naar mate het interbellum vorderde, van een realistisch defensiebeleid en van een geloofwaardig operationeel inzetbaar leger steeds minder sprake. Dat veranderde pas in de laatste jaren voor de oorlog, maar toen bleken de onvolkomenheden in het beleid zo groot te zijn, dat het leger in mei 1940 nog verre was van een volledige operationele wederopbouw. Dat gold in ieder geval voor de bewapening en de overige materiële uitrusting. Maar hoe stond het met de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van de grootste groep aanvoerders binnen het leger: de reserveofficieren? Die onderwerpen komen in de volgende hoofdstukken aan de orde.

Hoofdstuk III. Het kwantitatieve en kwalitatieve belang van de reserveofficieren

Aan het begin van het interbellum maakten reserveofficieren al enige tientallen jaren deel uit van het Nederlandse leger. De eersten waren de officieren van gezondheid, die rond 1880 hun intrede deden. In het laatste decennium van de negentiende eeuw volgden de militie-officieren en de reserveofficieren van het reservekader. Hoewel het instituut van reserveofficier dus al geruime tijd bestond, duurde het bijna twintig jaar voordat een brede wettelijke grondslag werd gecreëerd voor het reservepersoneel.¹ Die grondslag kwam tot stand met de *Wet van 2 mei 1897*.² Door de invoering van de persoonlijke dienstplicht in 1898 en de uitbreiding van het leger als gevolg van de legerwetten van Eland/Kool in 1901 namen de behoefte aan en de betekenis van de reserveofficieren geleidelijk toe.³ In 1905 volgde een uitgebreide codificering van de rechtspositie in de vorm van de *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905*.⁴ De legerwetten van Colijn in de periode 1911-1913 en de uitbreiding van de oorlogsorganisatie in de mobilisatieperiode 1914-1918 leidden tot een grote toename van reserveofficieren in het leger.⁵ Deze jaren lieten bovendien zien welke inspanningen geleverd moesten worden om de achterstanden in operationele geschiktheid van die officieren in te lopen. Dat de kwalitatieve ontwikkeling van de reserveofficieren in de mobilisatiejaren niet het gewenste effect had opgeleverd, bleek uit de woorden van minister Alting von Geusau die aangaf dat veel reserveofficieren er vanwege een tekort aan ervaring niet in waren geslaagd hun gezag in het leger te handhaven.⁶ Dat kwam ook naar voren uit de woorden van oud-opperbevelhebber Snijders, die in 1923 verklaarde dat uit operationele ervaringen met reserveofficieren in de mobilisatieperiode was gebleken dat veel van die officieren niet opgewassen waren tegen de hoge eisen die aan hen werden gesteld: velen lieten zien dat zij 'in moreelen zin niet opgewassen waren tegen hetgeen, met betrekking tot gezagvoering, tact en overwicht, durf en initiatief, en soms zelfs beschaving in het leger van officieren en onderofficieren tegenover hunnen medeburgers ondergeschikten moet worden geëischt'.⁷ Die ervaringen waren van groot belang, zeker toen eind 1919 bleek dat de regering de aanvoering van het leger in oorlogstijd grotendeels in handen van reserveofficieren wenste te leggen.

In de *Memorie van Antwoord voor 1920* gaf minister Alting von Geusau aan dat naar verwachting in belangrijke mate kon worden bezuinigd op het beroepskader.⁸ Vooralnog ging het om een inkrimping met ongeveer een derde van de bestaande sterkte, en dat kon later nog meer worden. Alleen al deze eerste stap zou een aanzienlijke besparing in personeelskosten opleveren van ongeveer zeven miljoen gulden per jaar. Alting von Geusau liet weten dat hij reeds vanaf 1 januari 1920 met implementatie van dit voornemen wilde beginnen.⁹ De vrijkomende functieplaatsen zouden worden bezet door geschikte reserveofficieren. Dat was een veel goedkopere optie aangezien die officieren na hun eerste-oefening aan de Scholen voor Verlofsofficieren Infanterie (SVOI) met groot verlof gingen en vervolgens alleen in werkelijke dienst kwamen voor het vervullen van de algemene opkomstverplichtingen. Het ging niet alleen om afbouw van beroepspersoneel bij de operationele eenheden. Bij een voldoende aantal geschikte reserveofficieren wilde de minister geleidelijk aan ook een deel van de staf-functies door die officieren laten vervullen.¹⁰ Dat financiële bezuiniging het uitgangspunt was bij de voortdurende inkrimping van het beroepspersoneel bleek uit de woorden van minister Van Dijk, die eind 1922 aangaf dat het hem onduidelijk was 'hoe aan een zeer belangrijke vermindering van het beroepspersoneel het karakter van eene bezuiniging niet zou kunnen

worden toegekend'.¹¹ Kostenbesparing was dus belangrijker dan het behoud van een relatief duur, maar professioneel en ervaren korps beroepsofficieren. De afbouw van het beroepspersoneel ging zo ver dat de directeur van de Hogere Krijgsschool, kolonel J.Th. Alting von Geusau, midden jaren dertig liet weten dat in het leger nog maar een kleine kern van dat personeel aanwezig was, 'zo klein, dat in het gemobiliseerde leger de beroepsofficieren in den troep slechts moeilijk te vinden zijn'.¹²

In dit hoofdstuk staan de ontwikkelingen in aantallen beroeps- en reserveofficieren in de periode 1918-1940 centraal en wordt duidelijk wat het kwantitatieve en kwalitatieve belang was van de reserveofficieren voor het oorlogsleger.¹³ Het kwantitatieve belang werd bepaald door de numerieke verhouding die op enig moment in het interbellum bestond tussen het aantal beroeps- en het aantal reserveofficieren. Het kwalitatieve belang werd bepaald door het soort functies waarin en de niveaus waarop de reserveofficieren in het oorlogsleger operationeel werkzaam zouden zijn. Dat belang moet echter ook worden benaderd vanuit een breder perspectief. Dan gaat het vóór alles om de operationele geschiktheid van de reserveofficieren voor de vervulling van hun oorlogsfuncties. Die geschiktheid werd bepaald door de kwaliteit van de opleiding en de mogelijkheden voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming. Op die aspecten wordt in de volgende hoofdstukken ingegaan. Daarnaast kan de kwalitatieve betekenis van de reserveofficieren nog worden beschouwd vanuit de medeverantwoordelijkheid voor het versterken van de innerlijke waarden in het leger (ethisch handelen, waarden en normen), het versterken van de relatie tussen maatschappij en krijgsmacht (brugfunctie en ambassadeurschap), en de rol van opvoeders van de jeugd in termen van algemene en lichamelijke ontwikkeling (moreel en geest).¹⁴ Een beschouwing van deze laatste aspecten maakt geen deel uit van deze studie.

1. De organisatie van het oorlogsleger

Het militaire personeel van het Nederlandse leger in mei 1940 was afkomstig van de verschillende wapens en dienstvakken.¹⁵ Tot de wapens behoorden de infanterie, artillerie, cavalerie, genie en de luchtmacht.¹⁶ De generale staf, de intendance, de geneeskundige dienst en de militaire administratie maakten deel uit van de dienstvakken. Het hoofdwapen van het leger was de infanterie, het belangrijkste ondersteunende wapen de veldartillerie. Het overgrote deel van de aanvoering lag in handen van reserveofficieren, met een kleine kern van beroepsofficieren. De structuur van het Nederlandse oorlogsleger bestond uit hoofdkwartieren met hun staven en operationele eenheden. De belangrijkste hoofdkwartieren op militair-strategisch niveau waren het algemeen hoofdkwartier in Den Haag, het hoofdkwartier Vesting Holland in Den Haag en het hoofdkwartier van het veldleger in Zeist. Op operationeel-strategisch niveau was het veldleger de belangrijkste operationele organisatie. Daarnaast beschikte de krijgsmacht op dat niveau over diverse stellingen en territoriale commando's.¹⁷ Het veldleger bestond uit legerkorpsen, divisies, brigades en op tactisch-operationeel niveau uit regimenten. Op brigadeniveau en hoger was sprake van optreden van verbonden wapens, eenheden met verschillende functies die elkaar op het gevechtveld zouden ondersteunen. Het tactisch uitvoerend niveau werd gevormd door de bataljons, die op hun beurt weer onderverdeeld waren in compagnieën, secties en groepen. Behalve in de hoofdkwartieren, staven en operationele eenheden waren beroeps- en reserveofficieren ook werkzaam in ondersteunende eenheden, zoals de depots voor de uitrusting en opleiding van rekruten en de logistieke onderdelen.¹⁸

De infanterie van het Nederlandse leger, die zowel bewegelijk als statisch moest kunnen optreden, was aan de vooravond van het uitbreken de Tweede Wereldoorlog voornamelijk ingedeeld bij het Ie tot en met het IVe legerkorps, elk bestaande uit twee divisies.¹⁹ Daarnaast waren aanzienlijke aantallen infanteristen ingedeeld bij de lichte divisie, die specifiek als manoeuvre- en verkenningseenheid zou worden ingezet, en bij een viertal brigades die tot het veldleger behoorden (A, B, C en G).²⁰ Niet alle operationele eenheden stonden onder bevel van commandant veldleger. Het Ie legerkorps en de lichte divisie vielen onder de commandant van de Vesting Holland. De overige legerkorpsen, de commandant van het Oostfront van de Vesting Holland en de brigades stonden onder gezag van de commandant van het veldleger.²¹ Elk van de acht divisies bestond in principe uit een stafeenheid, een verbindingsafdeling, drie regimenten infanterie, een mortiercompagnie, een regiment artillerie, en een compagnie pioniers.²² Een brigade was samengesteld uit twee regimenten infanterie, eventueel versterkt met eenheden op bataljonsniveau.²³ Een regiment infanterie bestond uit een stafeenheid en drie bataljons, met uitzondering van het 10e, 15e en 20e regiment infanterie die elk uit vier bataljons bestonden.²⁴ In totaal waren er 24 actieve regimenten infanterie, de zogenaamde 'laag-genummerde regimenten', met gezamenlijk 75 bataljons.²⁵ Deze regimenten werden gevuld uit de zeven jongste lichten dienstplichtigen. Daarnaast waren er nog 24 reserveregimenten infanterie, de zogenaamde 'hoog-genummerde regimenten', die pas bij mobilisatie werden geformeerd.²⁶ In totaal ging het om 72 bataljons.²⁷ De hoog-genummerde regimenten stonden ter beschikking van de territoriale bevelhebbers of werden waar nodig ingezet onder directe verantwoordelijkheid van de commandant van het veldleger.²⁸

Naast de infanterieregimenten waren er nog twee regimenten wielrijders, die tot de lichte divisie van het veldleger behoorden. De personele vulling bestond uit infanteristen. Om die reden wordt voor de infanterie uitgegaan van in totaal 50 regimenten. De gevechtskracht van het bataljon bestond doorgaans uit een mitrailleur- en drie tirailleurcompagnieën. De compagnieën bestonden elk uit drie of vier secties. Voor de encadrering van een bataljon, met een personele sterkte van in totaal ongeveer 850 man, waren ruim twintig subalterne reserve-officieren nodig. Uitgaande van de hiervoor genoemde organisatiestructuur bestond een regiment uit circa 3000 man. Een divisie was in totaal ongeveer 10.000 man groot. De omvang van een legerkorps bedroeg ruwweg 25.000 man.²⁹ Samengevat bestond de direct operationeel inzetbare infanterie van het Nederlandse leger aan het begin van de Tweede Wereldoorlog uit 50 regimenten infanterie. Het totaal aantal infanteriebataljons bedroeg bijna 180. Daarnaast waren er nog 25 overige compagnieën.

2. De kwantitatieve ontwikkeling van de beroeps- en reserveofficieren

Tegen de achtergrond van de hiervoor geschetste oorlogsorganisatie zal nu eerst worden ingegaan op de kwantitatieve ontwikkelingen van de beroeps- en reserveofficieren van de infanterie in het interbellum. Het kwantitatieve belang van de reserveofficieren voor het Nederlandse leger in die periode was het resultaat van de numerieke ontwikkeling van die groep officieren ten opzichte van de afname in aantallen beroepsofficieren en de verhouding in absolute aantallen die op enig moment in de jaren twintig en dertig tussen beide groepen bestond. Voor de beschouwing van die kwantitatieve ontwikkelingen is gebruik gemaakt van de *Naam- en Ranglijsten der Officieren 1918-1940*.³⁰ Het beeld dat hieruit naar voren komt, laat het kwantitatieve belang zien van de reserveofficieren voor het vullen van aanvoerdersfuncties in het oorlogsleger. In hoofdstukken zal worden ingegaan op de redenen die ten grond-

slag lagen aan de opvallendste veranderingen in de personele sterktes. Verbijzonderde uitspraken daarover zijn zonder een diepgaande analyse van de oorzaken moeilijk te geven. Daarvoor zou meer informatie beschikbaar moeten zijn over onder andere de aantallen instroom, doorstroom en irreguliere verloop van beide categorieën officieren. Onderzoek daarvoor valt buiten de kaders van deze studie.

De beroepsofficieren van de infanterie

In de periode 1918-1940 ontwikkelde het aantal beroepsofficieren zich als volgt:

Tabel 3

Ontwikkeling in het aantal beroepsofficieren infanterie

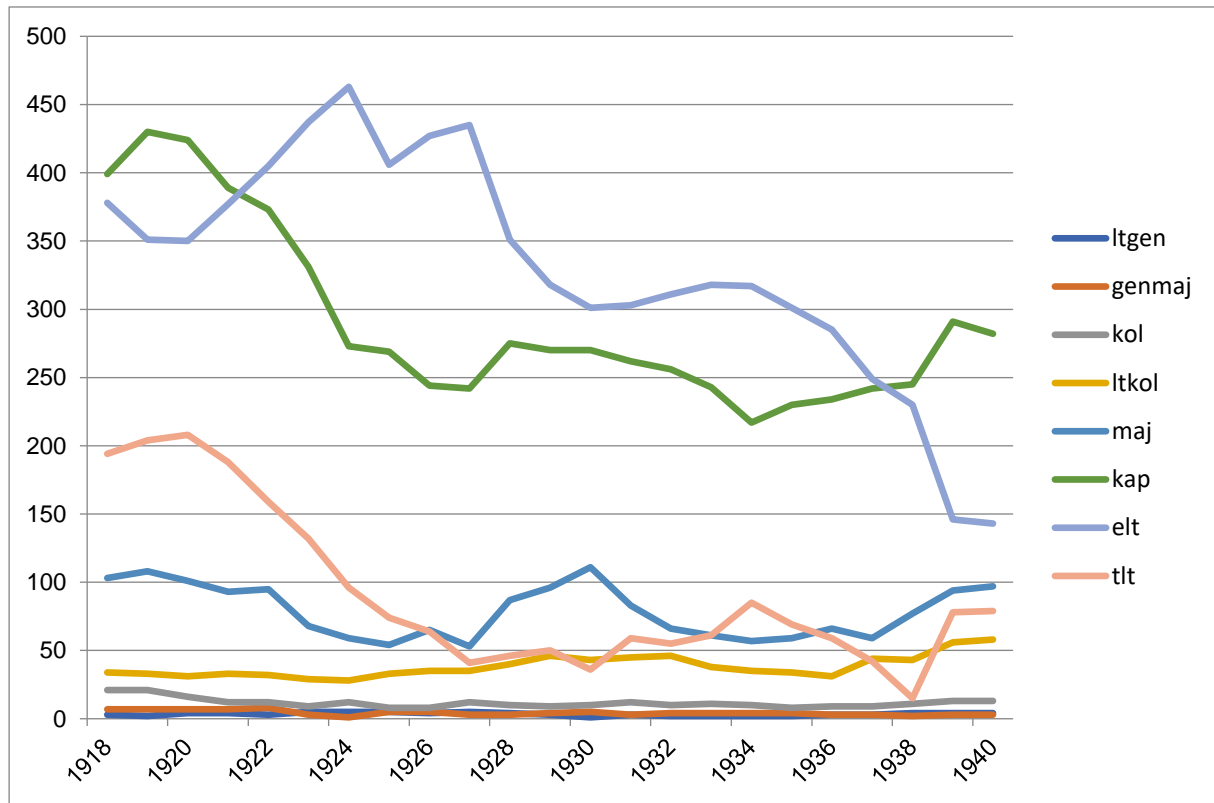
	ltgen	genmaj	kol	ltkol	maj	kap	elt	tlit	Totaal
1918	3	7	21	34	103	399	378	194	1139
1919	2	7	21	33	108	430	351	204	1156
1920	4	7	16	31	101	424	350	208	1141
1921	4	7	12	33	93	389	377	188	1103
1922	3	8	12	32	95	373	405	159	1087
1923	5	3	9	29	68	331	437	132	1014
1924	5	1	12	28	59	273	463	96	937
1925	5	5	8	33	54	269	406	74	854
1926	4	5	8	35	65	244	427	64	852
1927	5	3	12	35	53	242	435	41	826
1928	4	3	10	40	87	275	351	46	816
1929	3	4	9	46	96	270	318	50	796
1930	1	5	10	43	111	270	301	36	777
1931	3	3	12	45	83	262	303	59	770
1932	2	4	10	46	66	256	311	55	750
1933	2	4	11	38	61	243	318	61	738
1934	2	4	10	35	57	217	317	85	727
1935	2	4	8	34	59	230	301	69	707
1936	3	3	9	31	66	234	285	59	690
1937	3	3	9	44	59	242	249	42	651
1938	4	2	11	43	77	245	230	15	627
1939	4	3	13	56	94	291	146	78	685
1940	4	3	13	58	97	282	143	79	679

Gegevens afkomstig uit de *Naam- en Ranglijsten der Officieren (1918-1940)*

In een grafiek zien deze cijferreeksen er als volgt uit:

Figuur 1

Kwantitatieve ontwikkelingen bij de beroepsofficieren infanterie

Uit de grafische weergave blijkt dat, conform de voornemens van minister Alting von Geusau in 1919, de inkrimping van het bestand aan beroepsofficieren in het interbellum daadwerkelijk heeft plaatsgevonden.³¹ Tussen 1918 en 1938 was sprake van een afbouw van 1139 naar 627 beroepsofficieren (45%). De afname daarvan in die periode was daarmee aanzienlijk groter dan de geschatte inkrimping van een derde van de totale sterkte aan beroepsofficieren in 1918. De woorden van de minister, dat later wellicht nog meer zou worden gereduceerd, werden dus bewaarheid.³² Het algemene beeld van inkrimping voor vrijwel alle rangen strookt ook met de opmerking van minister van Oorlog Van Dijk, in februari 1922, dat nog ongeveer 2300 beroepsmilitairen de dienst zouden moeten verlaten.³³ Als grens voor de afbouw van het beroepspersoneel gaf Van Dijk als verklaring dat dit personeel in vreedstijd niet groter mocht zijn dan het aantal dat nodig was voor de goede gang van zaken in het leger en een juiste voorbereiding van de mobilisatie.³⁴ Naast het generieke besluit om het beroepspersoneel af te bouwen, waren veranderingen in het aantal beroepsofficieren ook het gevolg van aanpassingen in de oorlogs- en vredesorganisatie van de infanterie, extra bezuinigingen op de defensiebegroting en maatregelen die van invloed waren op de opleiding van toekomstige beroepsofficieren aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in Breda. Wat betreft wijzigingen in de samenstelling van de vredesorganisatie ging het onder meer om de volgende maatregelen.³⁵ In 1922 werd de omvang van een vredesregiment infanterie vastgesteld op een staf en vier opleidingscompagnieën. In 1927 werd die organisatie aangepast en werden per regiment de 3e schoolcompagnie en de opleidingscompagnie opgeheven, waardoor minder beroepsofficieren nodig

waren.³⁶ Verder werd in dat jaar de oorlogsorganisatie van het veldleger op compagniesniveau met een kwart van de sterkte verminderd en teruggebracht met in totaal 144 infanteriecompagnieën. Gelijktijdig werden 168 mitrailleurpelotons in de oorlogsorganisatie van de infanterie opgenomen. Dat betekende niet alleen een aanzienlijke personele vermindering in gevechtskracht voor het oorlogsleger, maar ook een korting op de personeelskosten in vredes-tijd. In 1930 werd het aantal compagnieën per regiment infanterie weer op drie gebracht en samengevoegd in een zogenaamde regimentsschool. Vanwege opgelegde bezuinigingen werd het aantal schoolcompagnieën in 1933 weer teruggebracht naar twee.

De discussies over de regeling van het militair onderwijs leidden in het midden van de jaren twintig tot het besluit de opleidingen voor beroeps- en verlofsofficieren te combineren, zodanig dat het eerste opleidingsjaar voor alle toekomstige officieren aan de Scholen voor Verlofsofficieren zou worden gegeven. Op de achtergrond van dit besluit zal in het volgende hoofdstuk worden ingegaan. Na afronding van die opleiding werd vastgesteld wie op vrijwillige basis wilden doorstromen naar en geschikt waren voor het volgen van de vervolgopleiding tot beroepsofficier aan de KMA. Tussen 1926 en 1929 vond aan de KMA geen opleiding plaats van eerstejaars-cadetten bestemd voor de infanterie. In 1929, 1930 en 1931 begonnen achtereenvolgens slechts zeven, zes en tien cadetten bestemd voor de infanterie aan hun opleiding in Breda. In de tussentijd was in 1928 vanuit de SROI sprake geweest van de eerste directe instroom van infanteriecadetten in het tweede studiejaar van de KMA.³⁷ In 1932 werd de instroom van die cadetten in het eerste studiejaar van de KMA opnieuw stopgezet, terwijl ook de SROI geen leerlingen meer leverde voor het tweede jaar. In 1934 en 1935 waren zodoende in geen van de drie studiejaar cadetten van de infanterie in opleiding aan de KMA. Pas in 1936 werd de directe instroom vanuit de SROI in het tweede jaar hervat.³⁸ In 1938 ronden zowel het derde als het tweede studiejaar hun opleiding af aan de Militaire Academie. Op 1 augustus 1938 werden 29 derdejaars-cadetten van de infanterie benoemd tot tweede-luitenant. In verband met de acute behoefte aan jonge beroepsofficieren volgde op 1 oktober van dat jaar, na een verkorte opleiding, de bevordering tot officier van 49 tweedejaars-cadetten van de infanterie.³⁹

Met het oog op de operationele wederopbouw van het leger was het vanaf 1938 duidelijk dat niet alleen de groep beroepsofficieren van de infanterie behoefte had aan nieuwe aanwas, maar dat er ook behoefte was aan een versnelde doorstroom naar de hogere rangen. Daar kwam bij dat met ingang van 1 april 1936, als gevolg van de *Wet tot verlaging van de openbare uitgaven*, de benoeming tot reserveofficier na afloop van de opleiding met twee jaar werd vertraagd.⁴⁰ Nieuwe reserveofficieren zouden dus pas op zijn vroegst weer op 1 januari 1940 in het leger instromen. De toeloop aan nieuwe subalterne officieren van de infanterie in de jaren 1937-1940 moest dus uit de groep beroepsofficieren komen. Dit verklaart de verhoudingsgewijs grote toename in aantallen tweede-luitenants onbepaalde tijd vanaf 1938. De behoefte aan een grotere instroom van tweede-luitenants kan ook worden afgeleid uit de organisatiemaatregelen die vanaf 1938 werden doorgevoerd bij de infanterie en het gevolg waren van de wederopbouw van het leger en de versterking van de parate troepen. Het ging onder meer om de oprichting in 1938 van zeventien grensbataljons en de vorming van de 2e bataljons bij de regimenten infanterie, alsmede de oprichting van het 2e regiment wielrijders op 1 maart 1939.⁴¹ Die 2e bataljons werden belast met de afronding van de eerste-oefening van de dienstplichtigen, die vanaf begin 1938 in totaal elf maanden in beslag nam, en het vervullen van grensbewakingstaken. De oprichting van de grensbataljons in 1938 en de 2e bataljons bij de regimenten, bestaande uit een staf en drie schoolcompagnieën, bracht geen zichtbare uitbreiding van het aantal beroeps-eerste-luitenants met zich mee. De reden hiervan

was waarschijnlijk dat de aanvoering van de compagnieën en secties bij die bataljons groten-deels in handen van subalterne reserveofficieren werd gelegd. Het waren overigens niet alleen de tweede-luitenants onbepaalde tijd die vanaf 1938 in aantal groeiden. Met de hiervoor genoemde veranderingen in de vredes- en oorlogsorganisatie van het leger waren ook meer beroepskapiteins, majoors en luitenant-kolonels nodig en daarmee, naast een reguliere, ook een versnelde doorstroom naar de hogere rangen. Eén van de maatregelen waarmee tevens in de behoefte aan beroepsofficieren werd voorzien, betrof het overgaan in 1938 van een aanzienlijk aantal reserveofficieren naar de groep beroepsofficieren.⁴²

De reserveofficieren van de infanterie

In de periode 1918-1940 ontwikkelde het aantal reserveofficieren (inclusief de categorie voor Speciale Diensten en de tijdelijk benoemden) zich als volgt:

Tabel 4

Ontwikkeling in het aantal reserveofficieren infanterie

Reserveofficieren	ltgen	genmaj	kol	ltkol	maj	kap	elt	tit	Totaal
1918				1	3	70	501	1861	2436
1919				1	3	99	646	1743	2492
1920			1	1	5	102	955	1784	2848
1921			1	1	8	107	1426	1194	2737
1922			1	1	8	106	1657	918	2691
1923			6	13	22	177	2634	646	3498
1924			7	21	26	196	2797	566	3613
1925			7	17	35	285	2694	648	3686
1926			9	19	25	288	2615	749	3705
1927			10	25	39	243	2514	964	3795
1928			9	33	69	324	2541	996	3972
1929			13	26	75	381	2609	1111	4215
1930		1	12	22	98	442	2509	1285	4369
1931	1	1	13	32	86	425	2554	1394	4506
1932	1	1	10	35	75	405	2756	1468	4751
1933	1	1	10	33	67	400	2910	1472	4894
1934	1	1	10	39	65	379	3163	1494	5152
1935	1	1	11	45	65	557	3205	1498	5383
1936		1	9	49	60	740	3194	1523	5576
1937		2	8	49	60	790	3297	1593	5799
1938		1	10	44	64	867	3373	1329	5688
1939		1	12	42	99	1019	3330	1001	5504
1940⁴³		1	11	38	111	1218	3255	798	5432

Tabel 4 (vervolg)

Reserveofficieren voor Speciale Diensten (SD)									
	ltgen	genmaj	kol	ltkol	maj	kap	elt	tit	Totaal
1918								1	1
1919								8	8
1920								10	10
1921								10	10
1922							1	10	11
1923							7	3	10
1924					1	1	9	1	12
1925						3	9	1	13
1926						3	9	1	13
1927					2	1	9	1	13
1928				1	3	1	9	1	15
1929				1	3	2	9	1	16
1930				1	2	1	9	1	14
1931				1	2	1	8	2	14
1932				2	1	1	8	1	13
1933				2	1	1	8	1	13
1934				2	1	1	8	1	13
1935				2	1	7			10
1936				2	1	7			10
1937				2		2	4	1	9
1938				3		3	3	1	10
1939				2		6		1	9
1940				2		5		1	8

Tabel 4 (vervolg)

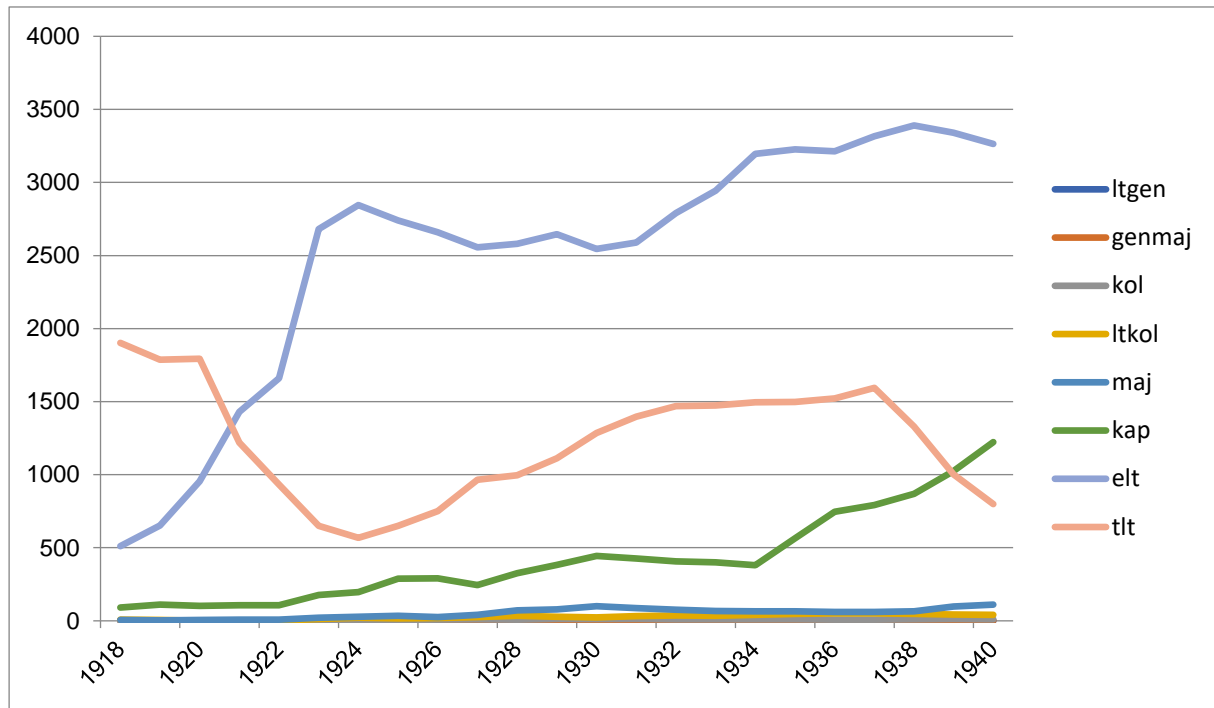
Reserveofficieren									
tijdelijk benoemd	ltgen	genmaj	kol	ltkol	maj	kap	elt	tlt	Totaal
1918		1	4	8	2	21	10	40	86
1919			2	6		13	6	36	63
1920									
1921							4	15	19
1922							1	5	6
1923							39	2	41
1924							39	1	40
1925							36	1	37
1926							34	1	35
1927							33		33
1928							30		30
1929							28		28
1930							27		27
1931							26		26
1932							26		26
1933							26		26
1934							25		25
1935							21		21
1936							19		19
1937							16		16
1938							14		14
1939							10		10
1940							8		8

Gegevens afkomstig uit de *Naam- en Ranglijsten der Officieren 1918-1940*

In een grafiek zien deze cijferreeksen er als volgt uit:

Figuur 2

Kwantitatieve ontwikkelingen bij de reserveofficieren infanterie.

In de cijferreeksen en de lijngrafiek vallen de volgende punten op. Vanaf 1920 daalde het aantal reserve-tweede-luitenants aanzienlijk. Dit had vooral te maken met het bestaande overschot als gevolg van de grote kwantitatieve toename in de mobilisatiejaren 1914-1918 en de gewenste afbouw van dat te grote personeelsbestand vanaf 1920.⁴⁴ Uit de cijfers blijkt dat de inkrimping aanzienlijk langer heeft geduurd dan de geplande demobilisatieperiode, die op 1 december 1920 was afgerond. Pas na 1924 liet het bestand aan tweede-luitenants weer een stijging zien, die zich tot 1937 voortzette. Deze toename was in het algemeen een gevolg van het beleid om de aanvoering van het leger grotendeels in handen van reserveofficieren te leggen. De stijging tussen 1928 en 1932 was waarschijnlijk voor een deel ook toe te schrijven aan de instroom van grotere aantallen specialisten, zoals mortieristen, mitrailleurs en reserveofficieren bestemd voor de gasdienst. Vanaf 1937 was een scherpe daling zichtbaar in het aantal reserve-tweede-luitenants. Dat kwam door het eerdergenoemde besluit de opleiding van de reserveofficieren zodanig te wijzigen dat de leerlingen, na afronding van hun schoolopleiding, pas met ingang van 1 januari van het daaropvolgende jaar tot vaandrig werden aangesteld en zij vervolgens nog twee jaar in die rang moesten dienen voordat zij tot tweede-luitenant werden benoemd.⁴⁵ Een andere, maar minder pregnante reden voor de afname van het aantal reserve-tweede-luitenants na 1937 was die van de overgang van reserve- naar beroepspersoneel ter aanvulling van de bestaande tekorten in die periode.

De categorie reserve-eerste-luitenants was in absolute aantallen de groep met de grootste kwantitatieve groei in het interbellum – van 501 in 1918 tot 3373 in 1938. Dat komt neer op een toename van 574% ten opzichte van 1918. Initieel nam het aantal eerste-luitenants in de jaren 1918-1924 zeer sterk toe, om daarna tot 1927 weer met 10% te dalen.

In het bijzonder valt op de kwantitatieve toename met 976 eerste-luitenants tussen 1922 en 1923 (van 1657 naar 2633). Deze toename met 59% kan deels worden verklaard uit de afname van het bestand aan tweede-luitenants van 918 naar 646 en daarmee waarschijnlijk een doorstroom van een aantal reserve-tweede-luitenants naar de rang van eerste-luitenant. De afname van het aantal tweede-luitenants is echter veel te gering om de toename aan eerste-luitenants volledig te kunnen verklaren. Opmerkelijk is dat in de periode 1938-1940, zowel bij de beroeps- als bij de reserveofficieren van de infanterie, sprake was van een daling van het aantal eerste-luitenants. Een mogelijke oorzaak van die afname was dat de eerste-luitenants beneden hun niveau tewerkgesteld waren en door de behoefte aan kapiteins nu versneld doorstroonden naar de naasthogere rang.

De cijferreeks voor de reserve-kapiteins liet gedurende het interbellum een vrijwel voortdurende groei in aantallen zien. Uitzondering was het jaar 1927 en de periode 1931 tot en met 1934. Tussen 1934 en 1940 was sprake van een sterke toename in aantallen reserve-kapiteins, van 379 in 1934 tot 1218 in 1940. Een toename in die periode met 839 kapiteins (221%). De reden van deze aanzienlijke groei is niet volledig duidelijk. De sterke stijging in de jaren 1934-1936, met bijna 97%, kan niet worden verklaard uit grote veranderingen in de oorlogsorganisatie van de infanterie. Mogelijk dat op dat moment nog tekorten bestonden in de vulling van de aanvoerdersfuncties op het niveau van kapitein en dat die daarmee opgelost werden. Tenslotte is ook de groei in aantallen majoors en luitenant-kolonels opvallend. Het aantal majoors nam in verschillende iteraties in de twintiger en dertiger jaren aanzienlijk toe. Van acht in 1922 naar 98 in 1930 (een toename met 1125%). Die groei is verklaarbaar uit de politieke wens om, bij gebleken geschiktheid, ook meer de functies op het niveau van hoofd-officier voor reserveofficieren open te stellen en daarmee vooral de vervulling van de functie van bataljonscommandant. Die wens kwam onder meer naar voren in de *Memorie van Antwoord voor 1923*. Daarin gaf minister van Oorlog Van Dijk aan dat 'zooals ook bij de behandeling van de *Dienstplichtwet* herhaaldelijk naar voren is gebracht, zal inderdaad voor het oorlogsleger, en niet alleen in de subalterne rangen, gerekend moeten worden op de aanwezigheid van een groot aantal goed onderlegde verlofsofficieren (...)'.⁴⁶ Ook de groei in het bestand aan reserve-luitenant-kolonels was opmerkelijk, van één in 1922 naar 49 in 1937. Die toename was hoogstwaarschijnlijk het gevolg van het beleid te streven naar doorstroming van reserveofficieren naar de hogere hoofdofficiersrangen.

Worden de kwantitatieve ontwikkelingen bij de beroepsofficieren en de reserveofficieren in de periode 1918-1940 met elkaar vergeleken, dan ontstaat het volgende beeld:

Tabel 5

Vergelijkend overzicht cijfers beroeps- en reserveofficieren infanterie

	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Beroeps	1139	1156	1141	1103	1087	1014	937	854
Reserve	2523	2563	2858	2766	2708	3549	3665	3736

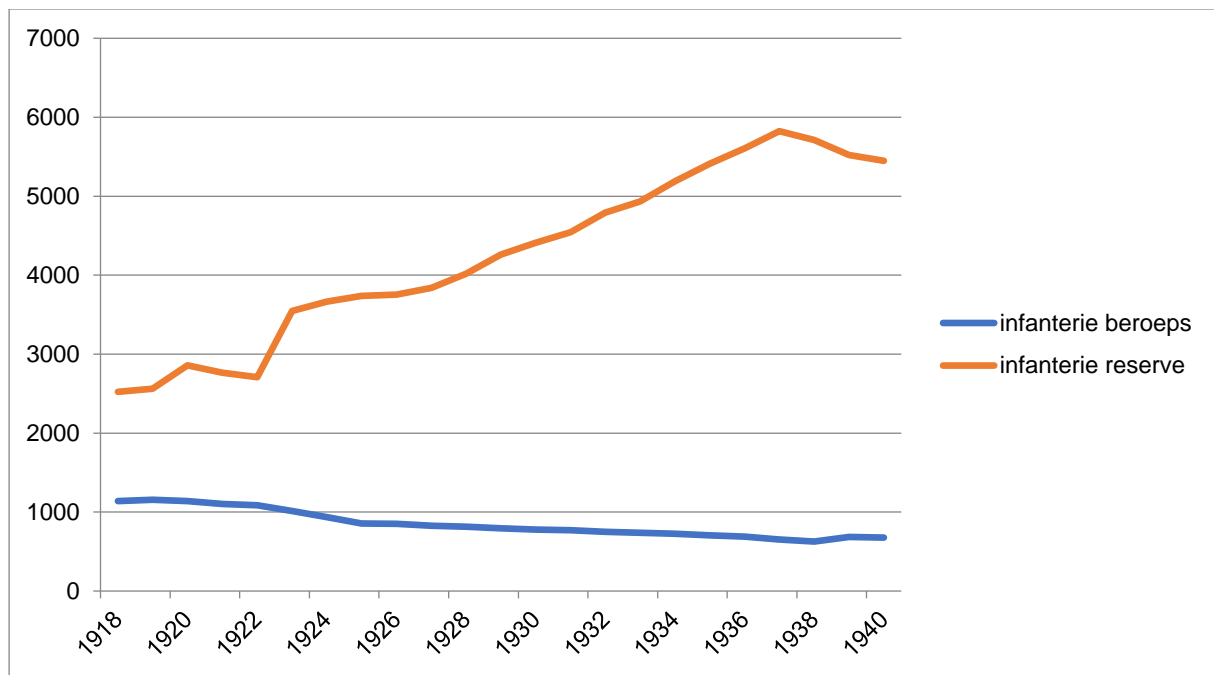
	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
Beroeps	852	826	816	796	777	770	750	738
Reserve	3753	3841	4017	4259	4410	4546	4790	4933

	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Beroeps	727	707	690	651	627	685	679
Reserve	5190	5414	5605	5824	5712	5523	5448

Grafisch ziet dit vergelijkend overzicht er als volgt uit:

Figuur 3

Grafische vergelijking beroeps- en reserveofficieren van de infanterie

Al met al vallen in de twintiger en dertiger jaren drie bewegingen op wat betreft de ontwikkelingen in het aantal beroeps- en reserveofficieren. Eind 1918 was het aantal reserveofficieren in het Nederlandse leger ongeveer anderhalf keer groter dan het aantal beroepsofficieren. Dit was een gevolg van de toename in groei van het aantal reserveofficieren gedurende de mobilisatieperiode 1914-1918. Die verhouding veranderde echter snel in de daaropvolgende jaren vanwege het besluit in 1920 om het aantal beroepsofficieren af te bouwen ten gunste van een vrijwel lineaire toename in het aantal reserveofficieren. Dit verklaart ook het kwantitatieve belang van de reserveofficieren in het interbellum. Rond 1938 was de omvang van de groep reserveofficieren van de infanterie ruim negen keer groter dan die van de beroepsofficieren. Verder valt op dat in de eerste jaren het aantal reserve-eerste-luitenants, reservekapiteins en reserve-majors sterk steeg, terwijl het aantal reserve-tweede-luitenants nadrukkelijk afnam. Blijkbaar was sprake van een groot overschot aan reserve-tweede-luitenants door de toegenomen behoefte aan reserveofficieren in die rang gedurende de mobilisatieperiode 1914-1918 en werd na 1918 al vrijwel direct voorgesorteerd op de uitbreiding van het aantal reserveofficieren in de hogere subalterne en lagere hoofdofficiersrangen. Daarentegen groeide bij de beroepsofficieren in dezelfde periode weliswaar het aantal eerste-luitenants, maar die toename was geringer dan de gezamenlijke afname in het bestand aan beroeps-tweede-luitenants, -kapiteins en -majors. Dit is vooral de reden dat de lijn voor de reserveofficieren vanaf 1922 een stijgende en die van de beroepsofficieren een dalende lijn liet zien.

Ten slotte was een opmerkelijke beweging in de kwantitatieve ontwikkelingen zichtbaar in de jaren 1937-1938. De continue dalende lijn in aantallen beroepsofficieren tussen 1919 en 1938 – van 1156 in 1919 tot 627 in 1938 – werd in dit laatste jaar omgezet in een stijging van 627 naar 679, voornamelijk in de rangen van tweede-luitenant, kapitein, majoor en luitenant-kolonel. Bij de reserveofficieren was een tegengestelde beweging zichtbaar. Na 1937 was, na een periode van vijftien jaar kwantitatieve groei, een afname te zien met 367 reserveofficieren en dan vooral onder de tweede-luitenants.

3. Het kwalitatieve belang van de reserveofficieren

Naast de kwantitatieve betekenis van de reserveofficieren voor de aanvoering van het oorlogsleger was er ook een groot kwalitatief belang, dat werd bepaald door het soort van functies die werden vervuld en het niveau waarop de reserveofficieren werkzaam waren.⁴⁷ Op tactisch-uitvoerend niveau was dat kwalitatieve belang wel groter dan op het militair-strategisch en operationeel-tactisch niveau van de hoofdkwartieren, de staven en hogere eenheden.⁴⁸ Daar waren het vooral beroepsofficieren die de leidinggevende functies bekleedden. Wat betreft de hoofdkwartieren ging het om het algemeen hoofdkwartier (AHK), het hoofdkwartier van het veldleger (HKVL) en het hoofdkwartier van de Vesting Holland (HKVH). In totaal waren daar 112 officieren werkzaam, van wie 67 beroeps- (60%) en 45 reserveofficier (40%) waren. Tot de functies op dat niveau, die door reserveofficieren werden bekleed, behoorden onder meer die van de commandant van de Vesting Holland en commandant van het Oostfront Vesting Holland, en die van sectiehoofd op stafniveau. De stellingen en territoriale commando's op operationeel-strategisch niveau hadden tezamen 88 officieren, waarvan 31 reserveofficieren (35%). Functies waren onder andere die van bureau- en sectiehoofd, van vakcommandant en hoofd verbindingsafdeling. De situatie op tactisch-operationeel niveau was als volgt. Op het niveau van de legerkorpsstaven was 25% van het officiersbestand reserveofficier. Bij de staven van de divisies en de brigades was dit 19%. Functies die door reserveofficieren werden bezet, waren bijvoorbeeld die van hoofd verbindingsdienst bij de legerkorpsen, sectiehoofd, commandant legerkorpsartillerie, souschef op divisieniveau, brigadecommandant van brigade G en groepscommandant van de groepen Kil en Spui.

Voor een verbijzondering van het kwalitatieve beeld van de aanvoering op tactisch-operationeel en tactisch niveau bij de infanterie wordt hierna eerst ingegaan op de algemene situatie bij de infanterie in mei 1940. Daarna worden de invulling van officiersfuncties op regiments- en bataljonsniveau in de hoofdweerstandstrook van het veldleger, de Grebbelinie en de aansluitende stellingen beschouwd. Ter verbijzondering wordt de stand van zaken bij het 8e regiment infanterie getoond.

De infanterie in mei 1940

De kern van de gevechtseenheden van het veldleger bestond in mei 1940 uit 50 regimenten infanterie, met in totaal 153 bataljons, 25 grensbataljons en 25 overige compagnieën infanterie.⁴⁹ Van de 50 regimenten werden 31 gecommandeerd door beroepsofficieren (62%) en achttien door reserveofficieren (37%).⁵⁰ Alleen de functie van regimentscommandant van het 41e regiment infanterie was op 10 mei 1940 vacant. Van de 153 infanteriebataljons werden 51 aangevoerd door beroepsofficieren (33%) en 102 door reserveofficieren (67%). Van de 25 grensbataljons werden 22 bataljons door beroepsofficieren geleid (88%) en drie door reserveofficieren (12%).⁵¹ Het totale aantal officieren dat in de 50 regimenten en 178 bataljons

diende als regiments- of als bataljonscommandant bedroeg 227, te weten 104 beroeps-officiëren (46%) en 123 reserveofficiëren (54%). Dit leidt tot het volgende overzicht:

Tabel 6

Aanvoering op het niveau regiment infanterie, bataljon en grensbataljon

	Aantal commandanten	Beroepsofficieren (bo)	%	Reserveofficiëren (ro)	%
Regimenten	50	31	62	18	37
Bataljons	153	51	33	102	67
Grensbataljons	25	22	88	3	12
Totaal⁵²	227	104	46	123	54

Gegevens afkomstig uit de *Kaderlijst mei 1940*

Het vervullen van de commandofuncties bij de vijftig regimenten op het niveau van regiments- en bataljonscommandant zag er wat betreft de verhouding tussen beroeps- versus reserve-officier als volgt uit:

Tabel 7

Vervulling commandofuncties

	Volledig met beroeps- officiëren	Volledig met reserve- officiëren	Eén reserve- officier	Twee reserve- officiëren	Drie reserve- officiëren	Totaal aantal regimenten
Aantal regimenten	1	5	4	23	17	50

Gegevens afkomstig uit de *Kaderlijst mei 1940*

Van de 104 beroepsofficieren die actief waren als regiments- of bataljonscommandant hadden zes de rang van kapitein (6%), 69 van majoor (66%) en 29 van luitenant-kolonel (28%). Van de 123 reserveofficiëren hadden elf de rang van kapitein (9%), waren 95 majoor (77%) en zeventien luitenant-kolonel (14%). Dit leidt tot het volgende overzicht:

Tabel 8

Rangniveau regiments- en bataljonscommandanten (rc en bc)

	Totaal rc/bc	Kapitein	%	Majoor	%	Luitenant- kolonel	%
Beroepsofficieren	104	6	6	69	66	29	28
Reserveofficiëren	123	11	9	95	77	17	14
Totaal	227	17	8	164	72	46	20

Gegevens afkomstig uit de *Kaderlijst mei 1940*

Bataljons bestonden doorgaans uit vier compagnieën, elk bestaande uit vier secties. Compagnieën werden vrijwel volledig gecommandeerd door reserve-kapiteins of reserve-eerste-

luitenants. Secties werden aangevoerd door beroeps- en reserveofficieren in de rang van tweede-luitenant, dan wel cadettenvaandrigs afkomstig van de KMA, reserve-vaandrigs afkomstig van de SROI, adjudanten-onderofficier of sergeanten-majoor infanterie.⁵³ Het overgrote deel van de functies op subaltern niveau werd evenwel vervuld door reserveofficieren.

De situatie in de Grebbelinie en de aansluitende stellingen

Hoe was de situatie in de belangrijkste strategische verdedigingslinie in mei 1940, de Grebbe-linie, met aansluitend de Betuwe- en Maas-Waalstelling? Deze linies werden respectievelijk verdedigd door eenheden behorende tot het IIe en IVe legerkorps en de brigades A en B. De vraag is hoeveel van die operationele eenheden een reserveofficier hadden als regiments- of als bataljonscommandant. Tot het IIe legerkorps behoorden het 8e, 10e, 11e (één bataljon), 15e, 19e en 22e regiment infanterie. Voor het IVe legerkorps waren dit het 5e, 7e, 16e, 18e, 20e en 21e regiment infanterie. De aanleunende Betuwstelling werd verdedigd door het 44e en 46e regiment infanterie, behorende tot brigade A. De Maas-Waalstelling, die in het Zuiden aansluit op de Betuwstelling, werd verdedigd door brigade B, bestaande uit het 24e regiment infanterie en het 3e bataljon van het 29e regiment infanterie. Van de in totaal veertien regimenten, of delen ervan, werden elf regimenten gecommandeerd door een beroepsofficier in de rang van luitenant-kolonel (79%). Drie regimenten werden aangevoerd door reserve-officieren, eveneens in de rang van luitenant-kolonel (21%). Van de 46 bataljons werden veertien gecommandeerd door beroepsofficieren (30%), allen majoor. De overige 32 bataljons werden aangevoerd door reserveofficieren (70%). Van die 32 hadden twee bataljonscommandanten de rang van reserve-kapitein; de overigen waren reserve-majoor. Dit leidt tot het volgende overzicht:

Tabel 9

Situatie Grebbelinie, inclusief Betuwe en Maas-Waalstelling

	Totaal	Itkol (bo)	%	maj (bo)	%	kap (bo)	%	Itkol (ro)	%	maj (ro)	%	kap (ro)	%
Regimenten	14	11	79					3	21				
Bataljons	46			14	30					30	65	2	4

Gegevens afkomstig uit de *Kaderlijst mei 1940*

Het 8e regiment infanterie

Eén van de regimenten die in de meidagen van 1940 het zwaartepunt van de Duitse aanval rond de Grebbeberg te verduren zou krijgen, was het 8e regiment infanterie.⁵⁴ De officiers-situatie in dit regiment was als volgt. De commandant van het 8e regiment was een beroeps-officier in de rang van luitenant-kolonel. Van de vijf stafcompagnieën en twee stafsecties waren zes commandanten reserveofficier (85%). Zes van de elf secties behorende tot deze compagnieën werden aangevoerd door reserveofficieren in de rang van reserve-tweede- en eerste-luitenant (55%). Van de drie bataljonscommandanten, allen majoor, was één reserve-officier (33%). Alle twaalf compagniescommandanten behorende tot de drie bataljons waren reserveofficieren in de rang van kapitein (100%). Van de 57 sectiecommandanten, inclusief vier commandanten van de kazematten van de mitrailleurcompagnie van het 2e bataljon van het 8e regiment, waren 24 reserveofficier in de rang van tweede en eerste-luitenant (42%).

Eén sectiecommandant was beroepsofficier in de rang van tweede-luitenant (2%). De overige secties werden aangevoerd door vaandrags, reserve-vaandrags of onderofficieren in de rang van adjudant, sergeant-majoor infanterie of (dienstplichtig) sergeant. Zouden de aspirant-reserveofficieren zijn meegerekend bij de reserveofficieren, dan zou het percentage reserveofficieren dat de functie van sectiecommandant vervulde, zijn uitgekomen op 61%. Dit leidt tot het volgende overzicht:

Tabel 10

8e regiment infanterie

	Totaal	Beroeps-officieren	%	Reserve-officieren	%
Commandant	1	1	100		
Stafcompagnie/secties	7	1	14	6	86
Bataljonscommandanten	3	2	67	1	33
Compagnies-commandanten	12	-	-	12	100
Sectiecommandanten	57	1	2	24	42 ⁵⁵

Gegevens afkomstig uit: *Organisatie van het 8e regiment infanterie op de Grebbeberg* (Stichting De Greb, www.grebbeberg.nl)

4. Ten slotte

De uitkomsten van de beschouwingen over het kwantitatieve en kwalitatieve belang van de reserveofficieren van de infanterie voor het Nederlandse leger, in mei 1940, laten zien dat bijna 90% van het officersbestand bij dat wapen bestond uit reserveofficieren. Bovendien vervulden zij belangrijke posities in de aanvoering van het leger. Vooral op het niveau van bataljons-, compagnies-, en sectiecommandant waren de reserveofficieren sterk vertegenwoordigd. Toch laten deze cijfers maar één kant van de medaille zien. De andere zijde, die van de geschiktheid voor de oorlogsfuncties, werd bepaald door de kwaliteit van de opleiding en vooral de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren in vreedstijd. Dat gold niet alleen voor de grote groep officieren die rechtsreeks via de SROI was ingestroomd, maar ook voor de reserveofficieren die een achtergrond hadden als beroepsofficier en daar nog in meer of mindere mate op konden teren. Die groep vervulde vooral functies op het niveau van hoofd-officier.⁵⁶

In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op het traject naar reserveofficier en wordt een appreciatie gegeven van de kwaliteit van de opleiding.

Hoofdstuk IV. Het traject naar de benoeming tot reserveofficier

Vanaf het begin van de jaren twintig namen de reserveofficieren van de infanterie zowel kwantitatief als kwalitatief een steeds prominentere plaats in de oorlogsorganisatie van het Nederlandse leger in.¹ Het betekende tegelijkertijd dat in vreedstijd sprake moest zijn van een deugdelijke opleiding tot reserveofficier, maar vooral ook van een gedegen stelsel voor de theoretische en praktische verdere vorming. Beide aspecten waren complementair van aard. De duur van de eerste-oefening werd bepaald door de wettelijke opleidingstijd van de toekomstige officieren aan de School voor Reserve-Officieren Infanterie (SROI) en een aansluitende periode van praktische tewerkstelling bij één van de infanterieregimenten.² De schoolopleiding was theoretisch-praktisch van aard en had tot doel de aspirant-reserveofficier de kennis en vaardigheden bij te brengen voor de functie van sectiecommandant in de oorlogsorganisatie van de infanterie. De praktische tewerkstelling bij een infanterieregiment had tot doel de aspirant-reserveofficier enige weken praktijkervaring te laten opdoen. Die periode viel samen met de vervolgoefeningen, waarmee de dienstplichtigen hun eerste-oefening bij de regimenten afronden. Na beëindiging van de opleiding en vertrek met groot verlof waren de reserveofficieren wettelijk gehouden zich in de daaropvolgende jaren frequent theoretisch en praktisch verder te bekwamen. Deze verdere vorming, of voortgezette opleiding, had tot doel de functiegerichte kennis en praktische vaardigheden te onderhouden en waar mogelijk te verbeteren, zodat van een operationeel volledig geschikte reserveofficier en aanvoerder op subaltern- en hoofdofficiersniveau in het oorlogsleger sprake zou zijn.

De demobilisatie na de Eerste Wereldoorlog, die eind 1918 begon, luidde initieel een periode in van een versnelde afbouw van het aantal reserveofficieren. Hieraan werd echter weer spoedig een halt toegeroepen door het eerdergenoemde besluit van minister Alting van Geusau, in 1920, om te bezuinigen op het beroepspersoneel maar gelijktijdig de omvang van het reservepersoneel te vergroten.³ Gelet op de mogelijkheden tot bezuiniging kwam vanuit het parlement ook weer de wens naar voren het militair onderwijs te herzien. Daarbij ging het er vooral om eenheid te brengen in het onderwijs van de beroeps- en de reserveofficieren. De nadruk op die laatste categorie bracht ook met zich mee dat spoedig invulling moest worden gegeven aan een effectieve theoretische en praktische verdere vorming voor die groep. De opleiding aan de scholen voor reserveofficieren beperkte zich namelijk tot het aanleren van de basale kennis en vaardigheden om als reserveofficier te kunnen functioneren. De nadruk lag daarbij op de besluitvaardigheid en het vergroten van de effectiviteit als aanvoerder. De roep hieraan alle denkbare zorg te besteden, was alom hoorbaar.⁴ Door de specifieke situatie waarin de (aanstaande) reserveofficieren zich bevonden, namelijk die van burger en militair, moesten de opleiding en de verdere vorming zoveel mogelijk worden ingepast in het dagelijkse civiele leven van de reserveofficier. Dit was niet altijd een eenvoudige opgave, omdat de prioriteiten van die officieren doorgaans zwaarder wogen aan de civiele dan die aan de militaire kant. De politieke en militaire leiding binnen de defensieorganisatie streefde ernaar de belangen van de organisatie en die van de reserveofficieren zoveel mogelijk met elkaar in evenwicht te brengen.

In dit hoofdstuk komen achtereenvolgens aan de orde: de samenvoeging van de officiersopleiding en de geografische concentratie van die opleiding in het begin van de jaren twintig, alsmede de kwantitatieve behoefte aan op te leiden reserveofficieren voor een adequate vulling van de oorlogsorganisatie. Vervolgens wordt antwoord gegeven op de vraag

hoe het traject eruitzag om reserveofficier te worden en welke aspecten daarbij een rol speelden. Daarbij wordt ingegaan op de fase voorafgaand aan de opleiding, de SROI en de soorten onderwijs die daar werden gegeven, alsook op de scholing zelf. Ten slotte wordt een appreciatie gegeven van de kwaliteit van de opleiding.

1. Samenvoeging en concentratie van de officiersopleidingen

De opleiding van de aspirant reserveofficieren vond plaats aan de School Reserve-Officieren Infanterie. De scholing van de meeste beroepsofficieren vond sinds 1828 plaats aan de meer theoretisch gerichte Koninklijke Militaire Academie te Breda. Daarnaast was er begin twintiger jaren nog een derde opleidingsmogelijkheid om officier te worden, die van de praktisch gerichte Hoofdcursus in Kampen. Daar werden officieren opgeleid, die niet beschikten over het diploma van de vijfjarige hbs.⁵ De eerste decennia van de vorige eeuw en vooral het begin van de jaren twintig kenmerkten zich op militair gebied door onder andere een hernieuwde aandacht voor de reorganisatie van het militair onderwijs. De discussies over de herziening hiervan en de wens tot wijziging van de *Wet van 21 Juni 1890 tot regeling van het Militair Onderwijs* te komen, waren niet nieuw. Die speelden ook al in de jaren vóór 1914.⁶ Het militair onderwijs was sinds 1869 per wet geregeld.⁷ Als gevolg van de behoefte aan meer eenheid en vastheid in het militair onderwijs kwam in 1890 voor de landmacht een algehele herziening tot stand. Het verlangen naar vastheid leidde echter regelmatig ook tot een gevoel van stroefheid om 'de evolutie van denkbeelden nopens de vorming van beroepsofficieren te kunnen volgen'.⁸ Belangrijk was dat de *Wet van 21 Juni 1890* goed aansloot bij de ontwikkelingen in de legerorganisatie, de maatschappij en het civiele onderwijs.

In 1919 werd vanuit de Tweede Kamer de wens geuit de officiersopleidingen te vereenvoudigen en daarmee verregaand te bezuinigen op het onderwijssysteem. Het was een verlangen dat paste binnen een reeks van meerdere bezuinigingsvoorstellen voor het leger.⁹ De wens op het onderwijssysteem te besparen, bleek onder meer uit de woorden, in 1919, van L.F. Duymaer van Twist (ARP): 'hier is een ruim terrein om te besnoeien en om door het concentreren van verschillende zaken te komen tot vereenvoudiging en bezuiniging'.¹⁰ Niet alleen vanuit de rechterzijde van de Kamer, maar ook de links-liberale hoek werden kritische woorden gesproken over het militaire onderwijssysteem. Zo riep Marchant (VDB) zelfs op tot opheffing van de KMA.¹¹ De eerste tekenen dat daadwerkelijke veranderingen op til waren, bleken uit de *Memorie van Antwoord voor 1920*. Hierin gaf minister Alting von Geusau aan dat plannen tot reorganisatie van het militair onderwijs in voorbereiding waren, maar – zo verklaarde hij – 'zij verkeerden echter nog niet in een dusdanig stadium dat zij voor openbaarmaking vatbaar zijn'.¹² Een jaar later, op 3 december 1920, gaf zijn opvolger, W.F. Pop, de Tweede Kamer te kennen dat de hoge kosten voor militair onderwijs ook hem waren opgevallen. Hij stelde in overleg te zullen treden met zijn ambtgenoot van Koloniën om te onderzoeken 'welke vereenvoudigingen kunnen worden aangebracht zonder schade voor eene deugdelijke opleiding van a.s. officieren ten behoeve van het Nederlandsche en het Nederlandsch-Indische leger'.¹³ In de *Memorie van Toelichting op de Defensiebegroting voor 1921* gaf Pop aan dat, zodra de reorganisatie van het leger wettelijk geregeld zou zijn, gaandeweg ook een veel grotere besparing van kosten kon worden verwacht, die in hoofdzaak het gevolg zou zijn van een aanzienlijke inkrimping van het beroepskader, en daarmee van de besparingen op personeels- en opleidingskosten.¹⁴

Bij de discussies in de Tweede Kamer over de vaststelling van de begroting van het departement van Oorlog, op 15 december 1920, kwam het onderwerp van de concentratie opnieuw aan de orde. De vertegenwoordiger van de Vrijheidsbond, De Muralt, vroeg zich

namelijk af of het nog wel nodig was verschillende opleidingen naast elkaar te laten bestaan.¹⁵ Zeker wat betreft de Hoofdcursus en de Koninklijke Militaire Academie zag hij mogelijkheden beide opleidingen in Breda te combineren, omdat de toelatingseisen elkaar niet zoveel ontlieden. Breda bood naar zijn zeggen veel meer voordelen dan Kampen: het was groot, mooi, droog en gezond. Kampen was vrij klein en had geen mooie oefenterreinen voor de toekomstige officieren.¹⁶ Bovendien was Breda 'geschikt voor alle Wapens, zoodat de leerlingen door omgang alle Wapens beter leeren begrijpen'. Lang hoefde het allemaal niet te duren. Volgens De Muralt zou samenvoeging al vóór 1 oktober 1921 kunnen plaatsvinden.¹⁷ Toch duurde het nog ruim vier jaar voordat de samenvoeging en concentratie daadwerkelijk gestalte kreeg. Dat was het gevolg van verschillende reorganisatievoorstellen en een langdurig politiek besluitvormingsproces.

Vanuit onderwijsland werd de aftrap voor de discussie gegeven door een aantal stafleden en onderwijs- en oud-medewerkers van de KMA, die zich in commissie hadden verenigd om hun visie op de toekomst van het militair onderwijs aan de minister van Oorlog te presenteren. Deze commissie, onder voorzitterschap van hoogleraar Van Eijk, was onder andere van mening dat de Hoofdcursus te Kampen en de Cadettenschool in Alkmaar - een militaire hbs - opgeheven zouden moeten worden. Verder was zij van oordeel dat de beroepsofficieren moesten worden gerekruteerd uit de verlofsofficieren die beschikten over het vijfjarige hbs- of gymnasiumdiploma, dan wel gelijkwaardig onderwijs hadden genoten. Ook werden tot de KMA-opleiding die aspirant-beroepsofficieren toegelaten, die de praktische opleiding tot vaandrig aan een school voor verlofsofficieren hadden gevolgd.¹⁸ De reacties op dit zogenaamde 'Bredasche plan' waren zeer divers.¹⁹ Zo lieten onder meer de gouverneur van de KMA, J.H. Röell, en de inspecteur van het militaire onderwijs, J.C. Logger, weten zich hiermee niet te kunnen verenigen. Ook de legerleiding stemde er niet mee in. Vanuit de officiersverenigingen waren de reacties positiever, maar ook hier bleef kritiek niet uit. Hoewel zij op een aantal punten konden instemmen met de adviezen van de Bredasche commissie waren zij toch van mening dat er geen aanleiding bestond tot een 'zoo ingrijpende reorganisatie als door de Bredasche commissie werd voorgesteld'.²⁰ Zij waren het wel eens met het punt dat rekrutering van de toekomstige beroepsofficieren moest plaatsvinden uit degenen die de opleiding tot vaandrig met succes hadden afgelegd, maar achtten het 'zeer verkeerd, indien de aanstaande officier aan de opleidingsschool voor beroepsofficieren niet verder praktisch werd gevormd'.²¹

Minister Van Dijk nam de adviezen serieus. Dat bleek uit het instellen, eind november 1921, van een commissie onder leiding van Logger, die de opdracht kreeg de mogelijkheden te onderzoeken voor een vereenvoudiging van het militaire onderwijs. Het instellen van die commissie was dus vooral het gevolg van de wens van de minister de tegenstellingen over het Bredasche plan te overbruggen en zo mogelijk een eensluidend advies te krijgen. De voorstellen van de Commissie Logger, die op 2 juni 1922 verschenen, gingen uit van één inrichting voor de opleiding van alle aspirant-beroepsofficieren: de KMA. Daarmee werd echter een scheiding in stand gehouden in de opleiding van de beroeps- en reserveofficieren en bleef vereenvoudiging van het militair onderwijs uit. Pas op 11 december 1922 kwam Van Dijk terug op de voorstellen van Logger. Hij gaf aan dat hij advies had gevraagd bij onder meer de commissie voor het georganiseerd overleg voor officieren en informeerde hij de Kamer dat 'de opleiding en verdere opleiding der verlofsofficieren met kracht ter hand was genomen'. Uit de toelichting in de *Memorie van Antwoord voor 1923* bleek dat Van Dijk met name doelde op maatregelen voor de verdere vorming om de geschiktheid van de aanvoeders in het oorlogsleger theoretisch en praktisch te verhogen.²²

Het was intussen wel evident dat de voorstellen van de Commissie Logger niet leidden tot een bruikbare oplossing voor de tegengestelde belangen binnen het militair onderwijs, waarmee ze gedoemd waren een stille dood te sterven.²³ De vereenvoudiging van het militaire onderwijs was niet gemakkelijk op te lossen; daarvoor botsten de denkbeelden van de verschillende belanghebbenden in de discussie over de onderwijsvernieuwing te veel en liepen de belangen en ideeën tussen de spelers te ver uiteen. Het ging niet alleen om de verschillen tussen de diverse opleidingsinstituten, maar er was ook sprake van lokale en regionale economische en garnizoensbelangen, en uiteenlopende politieke voorkeuren in het parlement.²⁴ Bovendien was het de wens van de regering dat de vereenvoudiging van het militair onderwijs een aanzienlijke en structurele bezuiniging zou opleveren. Het ging dus niet alleen om een bruikbare en efficiënte concentratie van de opleidingen, maar vooral ook om de locatiekeuzes met hun gerelateerde lokale en regionale belangen. Wat betreft de verschillende onderwijsinstituten draaide het om de toekomst van de alma mater van de beroepsofficiersopleidingen, de KMA in Breda, en verder om de Hoofdcursus, het Instructiebataljon en de Centrale Cursus in Kampen en de verschillende scholen voor verlofsofficieren.²⁵ Het besluit van de regering uit 1920 het aantal beroepsofficieren in te krimpen, betekende voor Breda dat de aanwas van nieuwe cadetten zou afnemen. Voor Kampen dreigde de opheffing van de hiervoor genoemde opleidingen en daarmee het verlies van haar betekenis als opleidingsplaats en status van garnizoensstad. Voor de scholen voor verlofsofficieren kwam de dreiging uit de hoek van een mogelijke concentratie van de opleidingen op één locatie en daarmee sluiting van bestaande opleidingsplaatsen. Dat zou niet alleen voor diverse scholen, maar ook voor de verschillende garnizoensplaatsen een behoorlijke aderlating betekenen. De leiding van de scholen voor verlofsofficieren was van mening dat zij op een minstens zo efficiënte en effectieve manier invulling kon geven aan het eerste jaar van de officiersopleiding als op de KMA, en daarmee ook een rol kon spelen bij de opleiding tot beroepsofficier. In de discussie over de vernieuwing van het militair onderwijs lag ook een mogelijke geografische verdeling van de opleidingscholen besloten, waarbij rekening moest worden gehouden met de belangen van het meer protestantse Noorden en het katholieke Zuiden.²⁶ Het oplossen van deze gordiaanse knoop aan belangentegenstellingen en de complexiteit van het vraagstuk van de vereenvoudiging van het militair onderwijs vroegen om buitengewoon zorgvuldig en behoedzaam manoeuvreren van de minister van Oorlog. Voor Van Dijk was het duidelijk dat alleen een zorgvuldige compromisoplossing tegemoet kon komen aan de verschillende belangen, terwijl gelijktijdig voldaan kon worden aan de politieke wens tot bezuiniging.

Opmerkelijk is dat de maatregelen voor de verdere vorming, waarop Van Dijk in de *Memorie van Antwoord voor 1923* doelde, pas op 2 maart 1923 leidden tot het instellen van een commissie 'die moest nagaan op welke wijze de opleiding, alsmede de voortgezette opleiding tot verlofsofficier (...) van alle wapens en dienstvakken geregeld zou kunnen worden, teneinde te voorzien in de behoeften van het op oorlogsvoet gebrachte georganiseerde leger'.²⁷ Dit was opvallend, omdat de regering reeds enkele jaren daarvoor had besloten het beroepspersoneel te reduceren en het aanvoederschap binnen het leger hoofdzakelijk in handen te leggen van reserveofficieren. Op basis daarvan zou het te verwachten zijn geweest dat een doortimmerd beleidskader voor de opleiding en verdere vorming en een goed beeld van de consequenties van dat beleid de basis zouden hebben gevormd van die eerdere politieke besluitvorming. Hiervan was echter geen sprake. De commissie, waarvan generaal-majoor E.J.M. Wittert, commandant van de IIe divisie, de voorzitter was, startte haar werk in het voorjaar van 1923. In haar eindverslag, in maart 1925, gaf de commissie aan dat 'het oogenblik was gekomen om de aanvankelijke opleiding der beroepsofficieren en reserveofficieren geheel te doen samengaan'.²⁸ De commissie stelde voor het eerste opleidingsjaar van

de aspirant-beroepsofficieren over te brengen van de KMA naar de scholen voor verlofs-officieren, dit ondersteunend met de uitspraak dat een dergelijk stelsel ook in het buitenland werd toegepast en grote voordelen bood.²⁹ Die voordelen betroffen onder meer het samengaan van de opleidingen, waardoor een natuurlijke band kon ontstaan tussen de toekomstige beroeps- en reserveofficieren. Bovendien zou de aspirant-officier 'een ruimere blik krijgen, omdat het milieu waarin hij verkeert, uit alle standen van de burgermaatschappij zal zijn samengesteld'. De commissie hoopte dat hierdoor het ontstaan van een kastegeest geheel kon worden voorkomen.³⁰

Intussen was ook de *Memorie van Antwoord voor 1924* verschenen. Ten aanzien van de toekomstige kadervorming in het leger gaf minister Van Dijk aan dat hij ervan overtuigd was dat de opleidingen tot beroeps- en die van verlofs-officier samengevoegd konden worden.³¹ Hij baseerde die opvatting op 'hetgeen noodig is aan opleiders van den troep in vreedestijd en aanvoerders in het oorlogsleger'.³² De mening van Van Dijk was tevens gestoeld op de verwachting dat door het zoveel mogelijk concentreren van de opleidingen belangrijke bezuinigingen konden worden doorgevoerd. Hij gaf aan dat er plannen waren uitgewerkt om met ingang van oktober 1924 een éénjarige gecombineerde opleiding van toekomstige beroeps- en verlofs-officieren in te voeren. De opleiding voor beide categorieën officieren zou overeenkomen met de opleiding zoals die op dat moment werd gegeven aan de scholen voor verlofs-officieren. Aansluitend zouden de aanstaande beroepsofficieren een tweejarige wetenschappelijke vakopleiding aan de KMA volgen.³³

Hiermee was het aantal verslagen en rapporten over de regeling van het militair onderwijs nog niet afgerond. Op 12 februari 1924 verscheen het verslag van de legercommissie³⁴ over *De regeling van het Militair Onderwijs*.³⁵ Doel van het onderzoek was 'na te gaan of het mogelijk kon zijn door eene reorganisatie te geraken tot eene vereenvoudigde en minder kostbare opleiding der aanstaande beroeps- en verlofs-officieren'.³⁶ De commissie sprak de verwachting uit dat door de eenheid van opleiding de onderlinge waardering en samenwerking in het officierskorps zou kunnen worden bevorderd en gaf aan dat er een aangepaste wettelijke regeling van het militair onderwijs moest komen, die als grondslag kon dienen voor zowel de opleiding van de beroepsofficieren als die van de verlofs-officieren.³⁷ De toekomstige beroeps-officier zou dan gerekruteerd moeten worden uit de leerlingen van de scholen voor verlofs-officieren.³⁸ De opleiding tot verlofs-officier zou de onderbouw worden voor de verdere opleiding tot beroepsofficier, de zogenaamde 'bovenbouw'. Wat betreft de locatie van de samenvoeging was de legercommissie ook vrij beslist: het verdiende geen aanbeveling de gehele opleiding tot officier te concentreren in Breda. De omstandigheden op en nabij de scholen voor verlofs-officieren waren volgens haar zeer gunstig.³⁹ De commissie was van oordeel dat 'dat deze scholen eenvoudig zijn ingericht, dat aldaar sober wordt geleefd en ernstig wordt gearbeitet en dat de oefeningsvoorwaarden door de onmiddellijke nabijheid van oefenterreinen zeer gunstig lijkt'.⁴⁰ Dat gold volgens de legercommissie overigens niet voor Breda, waar een tekort zou bestaan aan oefenterreinen en de beschikbare legering in alle opzichten onvoldoende was. Ook gaf de commissie aan dat zij het samenbrengen van ruim 750 jongemannen op één locatie uit opvoedkundig oogpunt ongewenst achtte.⁴¹ Als laatste argument tegen de concentratie van de gehele officiersopleiding in Breda vreesde de commissie dat het overbrengen van de school voor verlofs-officieren naar die stad gepaard zou gaan met aanzienlijke uitgaven.⁴²

De gedachtewisseling over een eventuele samenvoeging en concentratie was in 1924 in een besluitvormende fase gekomen. Uit de rapporten van verschillende commissies en uit de adviezen van de officiersverenigingen bleek dat er een brede wens bestond tot samenvoeging van de verschillende officiersopleidingen. Op basis hiervan kon de gewenste eenheid

in opleidingen worden gerealiseerd. De vraag was alleen hoe en waar die samenvoeging precies moest worden vormgegeven. Moesten de scholen voor de verlofsofficieren geconcentreerd worden op de KMA in Breda of moesten ze zelfstandig blijven bestaan, waarbij de opleiding tot verlofsofficier en het eerste jaar van die tot beroepsofficier aan die scholen dienden te worden gegeven? De afrondende discussies over het voorstel tot samenvoeging en concentratie van de opleidingen tot beroeps- en verlofsofficier vonden eind 1924 plaats in het parlement. De uitgangspunten daarbij waren de besluiten van minister Van Dijk voor de invoering van een gecombineerde éénjarige opleiding van aanstaande beroeps- en verlofsofficieren van de infanterie per 1 oktober 1924 in Kampen.⁴³ De basis hiervoor zou de opleiding zijn, zoals die al aan de scholen voor verlofsofficieren werd gegeven. De vooropleidingseis voor de toelating van zowel aanstaande beroeps- als verlofsofficieren zou het diploma van de vijfjarige hbs moeten zijn of het diploma van een daarmee gelijkgestelde scholing.

Op 14 oktober 1924 werden de voorstellen besproken in de Tweede Kamer. De linkerkant was niet te spreken over de plannen. Vanuit de Vrijheidsbond bestond bezwaar tegen een concentratie van de verlofsscholen van de infanterie en tegen de uitbreiding van het aantal in opleiding te nemen verlofsofficieren. Bovendien was men ontevreden over het feit dat het voorstel tot concentratie niet werd afgehandeld met een wetsontwerp. Ook door tegenwerking uit de hoek van de SDAP kreeg de minister de handen voor zijn plannen niet op elkaar. Deze partij was van mening dat de minister op de muziek vooruitliep en was tegen de beoogde samenvoeging. Uit de rechts-confessionele gelederen waren de geluiden positiever. Deckers (RKSP) gaf aan dat hij bereid was mee te werken aan een 'proefneming tot concentratie'. Het was een woordkeuze die de minister van Oorlog in de verdere behandeling goed uitkwam. Het gaf hem namelijk de politieke ruimte, buiten een brede wijziging van de *Wet van 21 juni 1890 tot regeling van het Militair Onderwijs* om, zijn plannen ten uitvoer te brengen en de aanstaande beroepsofficieren als tijdelijke proefneming te detacheren in Kampen. Verder bepleitte Deckers de handhaving van een deel van de opleiding tot verlofsofficier van de infanterie in het zuiden van het land – een voorstel dat door zijn fractiegenoot L.J.M. Feber werd omarmd. De concrete vraag van laatstgenoemde aan de minister van Oorlog luidde dan ook 'of de minister onderzoek wilde doen naar de genegenheid van de Gemeente Breda zodanige toestanden te scheppen dat een deel van de gehele opleiding van de school voor verlofsofficieren in Breda kon blijven'.⁴⁴ Op 29 december 1924 vond ten slotte de behandeling van de voorstellen in de Eerste Kamer plaats. Het leidde veelal tot een herhaling van zetten uit de behandeling in de Tweede Kamer. Op 14 januari 1925 volgde het bericht dat de Staten-Generaal hadden ingestemd met het *Wetsontwerp betreffende de regeling van de verlofsscholen*. De minister van Oorlog zou vervolgens in 1925 zijn belofte gestand doen door te besluiten een deel van de opleiding voor verlofsofficieren van de infanterie in Breda te laten.

De uiteindelijke beslissing van minister Van Dijk voor een samenvoeging in Kampen, met behoud van een opleidingsdetachement in het Zuiden, was goed te verklaren.⁴⁵ Nader onderzoek had namelijk aangetoond dat door problemen met legeringsruimte en oefenterreinen de mogelijkheden voor concentratie van alle infanterieopleidingen in Breda, Harderwijk of Amersfoort niet of niet volledig aanwezig waren. Kampen speelde daar handig op in. Door het vertrek van de Hoofdcursus, de Centrale Cursus en de opheffing van het Instructiebataljon, kwamen legeringsruimtes en oefenterreinen beschikbaar, die na enige aanpassing uitstekend voldeden voor de concentratie van de opleidingen van aanstaande reserve-officieren. Bij een keuze voor het concentreren van de opleidingen op slechts één locatie zou het argument van een centrale ligging niet meer van toepassing zijn geweest. Een keuze voor Breda zou waarschijnlijk op grote bezwaren hebben gestuit bij de noordelijke provincies. Over-

eenkomstig gold dit ook voor de zuidelijke provincies indien zou zijn gekozen voor een concentratie in Kampen. Het besluit van de minister voor Kampen én Breda kwam tegemoet aan de belangen van het doorgaans protestantse Noorden én het katholieke Zuiden. Bovendien werd op die manier vanuit beide regio's de werving van het vrijwillige reservekader gestimuleerd en het probleem van extra lange reistijd voorkomen. Wanneer zou zijn gekozen voor de samenvoeging van de scholen op één locatie dan zou dat ook economisch en financieel afbreuk hebben gedaan aan die garnizoenen of regio's waar zich geen school in de buurt meer bevond. Als laatste argument voor de gekozen opleidingsstructuur gold dat het totale aantal verlofsofficieren van de infanterie, dat jaarlijks moest worden opgeleid, het aantal aspirant-beroepsofficieren aanzienlijk oversteeg. De nadruk op de kwantiteit, waarbij geen van de garnizoenen – anders dan Kampen, – adequate voorzieningen had voor een concentratie van de officiersopleidingen, ondersteunden de logica van de besluitvorming van minister Van Dijk. Het was een uitkomst die uiteindelijk dus op voldoende steun kon rekenen.

Dat de samenvoeging van een deel van de officiersopleidingen niet zonder slag of stoot tot stand zou komen, was duidelijk, maar zelfs zonder een volledige aanpassing van de *Wet van 21 juni 1890 tot regeling van het Militair Onderwijs* wist Van Dijk de besluitvorming handig door het parlement te loodsen. De rust in de discussies over de samenvoeging en concentratie van de officiersopleidingen was vanaf midden 1925 teruggekeerd. De scholen voor verlofsofficieren, anders dan van de infanterie, bleven zelfstandig.⁴⁶ Op 1 juli 1925 werden de scholen voor verlofsofficieren van de infanterie in formele zin samengevoegd. De 1e, 2e en 4e compagnie bleven te Kampen en de 3e compagnie, werd ondergebracht in Breda als dependance van de school te Kampen. Ten aanzien van het aantal leerlingen bij de 3e compagnie ging het ongeveer om een kwart van de totale opleidingsbehoefte aan toekomstige verlofsofficieren, dat wil zeggen 100 tot 120 man. Op 30 juli 1925 werden de deuren van de oorspronkelijke scholen in Breda en Amersfoort gesloten. Tot een nieuwe wettelijke regeling van het militair onderwijs zou het niet meer komen.

Op 1 december 1927 werd de benaming 'verlofsofficier' gewijzigd in 'reserve-officier'.⁴⁷ Dit betekende dat ook de naam van de school werd gewijzigd in School voor Reserve-Officieren Infanterie. Verdere aanpassingen in de organisatie van de SROI volgden in 1928 met de opheffing van de 4e compagnie te Kampen. In 1928 kwam definitief een einde aan de Hoofdcursus in Breda en was daar nog slechts sprake van één opleiding voor beroepsofficieren. Op 1 september 1938 ten slotte werd de 3e compagnie te Breda qua nummering gewijzigd in de 5e compagnie en werd een 6e compagnie toegevoegd. Gelijkijdig werden in Kampen de 3e en 4e compagnie aan de SROI toegevoegd. Met de mobilisatie in augustus 1939 ging de vredesorganisatie van het leger over in de oorlogsorganisatie. Voor de SROI betekende het dat zij onder het gezag kwam van de gouverneur van de Koninklijke Militaire Academie en werd opgenomen in de Centrale Onderwijs Inrichting (COI).⁴⁸ Ook werd de SROI overgebracht van Kampen naar Breda, waar zij werd ondergebracht in leegstaande kazernes, omdat 'de SROI met het oog op de ligging van Kampen te dier plaatse niet te handhaven was'.⁴⁹ Minister Dijkhoorn gaf in de *Memorie van Antwoord voor 1940* aan dat het evenwel niet in het voornemen lag de SROI, na demobilisatie, naar een andere locatie over te brengen.⁵⁰ Met de ontbinding van de Centrale Onderwijs Inrichting op 2 mei 1940 kreeg de SROI weer een zelfstandige status, zij het voor korte tijd. De scholen voor reserveofficieren werden opgeheven op 7 juni 1940.

2. De kwantitatieve behoefte

De behoefte aan jaarlijks op te leiden reserveofficieren werd bepaald door het aantal dat nodig was voor een adequate vulling van de reserveofficiersfuncties in de oorlogsorganisatie van het leger. Die behoefte was het grootst bij de infanterie, het hoofdwapen van het leger, waar ongeveer 55 à 60% van het totale aantal beschikbare reserveofficieren in oorlogstijd zou worden ingezet. Na de infanterie volgde als belangrijkste ondersteunende wapen de artillerie. Gelet op de omvang van dat wapen was de behoefte aan reserveofficieren aanzienlijk kleiner dan die voor de infanterie: die betrof ongeveer 25% van het totale aantal reserveofficieren van het Nederlandse leger.⁵¹

De Regeling betreffende de Scholen voor Verlofs-officieren Infanterie uit 1913 gaf aan dat het aantal leerlingen op de SROI niet meer dan zestig zou bedragen.⁵² Begin jaren twintig voldeed die richtlijn niet meer, gelet op het eerdergenoemde voornemen van de minister van Oorlog uit 1919 om het aantal beroepsofficieren aanzienlijk terug te brengen. Dezelfde regeling gaf echter ook aan dat het aantal leerlingen dat tot de school zou worden toegelaten, bepaald werd door de minister.⁵³ Uit een aantal bronnen blijkt dat de vaststelling van de opleidingsbehoefte aan reserveofficieren geen gemakkelijke opgave was. Het *Verslag van de Legercommissie over de Regeling van het Militair Onderwijs* van 12 februari 1924 stelde dat jaarlijks 450 verlofs-officieren van de infanterie moesten worden opgeleid om te voorzien in de oorlogsbehoefte van het leger. Deze behoefte was volgens het verslag gebaseerd op de gegevens verstrekt door de wapeninspecteurs en het ministerie van Oorlog.⁵⁴ Een verdere onderbouwing van dat cijfer werd in het verslag niet gegeven. In februari 1925 verscheen in het maandblad *A.R.K.O.* van de Algemeene Rooms-Katholieke Officierenvereniging een artikel van J.H. Alting von Geusau, docent aan de Hogere Krijgsschool in Den Haag, waarin bij mobilisatie werd uitgegaan van een behoefte aan 62 reserve-luitenants per regiment infanterie.⁵⁵ Voor 48 regimenten ging het dus in totaal om 2976 reserve-luitenants. Daarbij werden zonder verdere uitleg 500 luitenants opgeteld voor 'allerlei betrekkingen' en werd het cijfer van 3500 vermeerderd met 25% reserve, in verband met mobilisatieverloop en eerste verliezen. In totaal werd de behoefte aan reserve-luitenants van de infanterie gesteld op 4500 man. Alting von Geusau ging ervan uit dat dit aantal door de eerste vijftien lichten zou worden geleverd, wat per lichte neerkwam op 300 aspirant-verlofs-officieren.

Voor de Commissie Wittert, die in maart 1925 met haar rapport was gekomen, vormden de 24 actieve vredesregimenten van het veldleger het uitgangspunt voor het berekenen van de opleidingsbehoefte aan verlofs-officieren van de infanterie. In geval van mobilisatie en oorlog zouden uit elk van die infanterieregimenten drie actieve, drie reserve- en drie depotbataljons moeten worden samengesteld.⁵⁶ Voor elk bataljon werd de behoefte aan subalterne verlofs-officieren gesteld op 25 man, 225 in totaal per regiment. Daar kwamen vervolgens nog aanvullingen bij, zoals officiereninstructeurs die nodig waren voor de opleiding van de aanvullingsreserve van buitengewone dienstplichtigen en officieren, in totaal 84 instructeurs.⁵⁷ Ten slotte werd er rekening mee gehouden dat 27 à 28 van de op groot verlof gestelde verlofs-officieren bij mobilisatie niet zouden opkomen als gevolg van ziekte, verblijf in het buitenland of door onmisbaarheid in hun civiele werkkring. De Commissie kwam tot de conclusie dat voor een regiment infanterie in de oorlogsorganisatie in totaal 323 subalterne verlofs-officieren nodig waren: voor de 24 regimenten in totaal dus 7752 man. Rekening houdend met een toekomstig regulier verloop berekende de commissie een jaarlijkse opleidingsbehoefte van 432 verlofs-officieren van de infanterie. Dat aantal werd nog verhoogd met de jaarlijkse behoefte aan

zeventien officieren voor het regiment wielrijders.⁵⁸ Het totale aantal van 449 week nauwelijks af van dat van 450, zoals aangegeven in het *Verslag van de Legercommissie over de Regeling van het Militair Onderwijs* uit 1924. Net als de legercommissie hield de Commissie Wittert echter geen rekening met een bepaald uitvalpercentage van aspirant-officieren als gevolg van het niet opkomen aan het begin van de eerste-oefening en uitval gedurende de opleiding. Indien dat wel het geval zou zijn geweest, dan zou de jaarlijkse behoefte aan op te leiden verlofsofficieren nog aanzienlijk hoger zijn geweest.

In februari 1926 verscheen het *Verslag van de Legercommissie over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie*⁵⁹. Wat betreft de kwaliteit van de opleiding en vorming op de SVOI was de commissie positief gestemd; die gaf een gunstige indruk.⁶⁰ Het was een kwalificatie die overeenkwam met het standpunt van de legercommissie in 1924, waarin melding werd gemaakt van 'alleszins bevredigende resultaten'.⁶¹ Over de concentratie van de opleidingen werd in het verslag met geen woord meer gerept. Voor het vaststellen van de opleidingsbehoefte hanteerde de commissie een afwijkende benadering dan die in de hiervoor genoemde bronnen. In de inleiding van het verslag werd aangegeven dat het de commissie was opgevallen dat, bij het vaststellen van het aantal op te leiden verlofsofficieren voor de infanterie, onvoldoende rekening was gehouden met de behoefte van het oorlogsleger.⁶² De legercommissie hanteerde als uitgangspunt dat de bataljons, compagnieën en secties gecombineerd zouden worden door verlofsofficieren, terwijl de regimentscommando's en functies bij de hogere staven door actief dienende en gewezen beroeps-officieren zouden worden vervuld.⁶³ Ook stelde de commissie 'dat het oorlogsinstrument ten gevolge van de steeds voortschrijdende techniek, zoo ingewikkeld was geworden, dat de hogere leiding alleen aan mannen van het vak kan worden toevertrouwd. Eene richtige vervulling van de daarmee samenhangende functies kan daardoor alleen worden verwacht van hen, die deze als hunne levenstaak beschouwen'.⁶⁴ De legercommissie stelde verder in haar verslag dat het aantal verlofsofficieren dat jaarlijks tot officier kon worden benoemd, afhankelijk was van de mogelijkheid adequaat invulling te geven aan de praktische verdere vorming, waaraan de reservist in de jaren volgend op zijn opleiding aan de school frequent moest voldoen. Zij was van mening dat 'met een uitbreiding van het aantal verlofsofficieren en zonder rekening te houden met mogelijkheden tot praktisch oefenen en commandovoeren, een verlaging van het peil der individuele geschiktheid niet zou kunnen uitblijven'.⁶⁵ De commissie gaf aan dat het maximale aantal aspirant-verlofsofficieren van de infanterie dat jaarlijks tot officier kon worden benoemd, op niet meer dan 330 kon worden gesteld. Bij dat aantal moest dan nog wel rekening worden gehouden met 10% uitval tussen de aanwijzing voor het volgen van de officiersopleiding en de daadwerkelijke start, en 20% uitval tijdens de opleiding als gevolg van vrijstellingen en de overgang naar andere wapens.⁶⁶ Derhalve moesten ongeveer 450 kandidaten voor de opleiding worden aangewezen om aan het einde daarvan jaarlijks ongeveer 330 man te kunnen benoemen tot verlofsofficier.⁶⁷ Bij een diensttijd van twintig jaar en rekening houdend met een regulier verloop moest dit voldoende zijn om te kunnen voorzien in de eerste behoefte van de oorlogsorganisatie.

Uit het vorenstaande blijkt dat begin 1926 nog steeds geen heldere en eenduidige berekening bestond van het jaarlijkse aantal op te leiden aspirant-verlofsofficieren voor de infanterie in oorlogstijd. Wel kwamen de becijferingen overeen van de parlementaire legercommissie uit 1924 en de door de minister benoemde Commissie Wittert uit 1925, maar alleen laatstgenoemde gaf een gedegen onderbouwing van de opleidingsbehoefte. Bij het door de legercommissie opgegeven cijfer in 1924 was het niet duidelijk van hoeveel jaarklassen of lichteningen zij was uitgegaan. Opvallend is dat de uitkomsten van de legercommissie in 1924 en die van de Commissie Wittert in 1925 aanzienlijk afweken van de ramingen van kapitein

Alting von Geusau in 1925 en die van diezelfde legercommissie in 1926. De reden hiervan was dat de uitgangspunten voor de berekeningen van de opleidingsbehoefte te verschillend waren en dat het niet altijd te herleiden was welke uitgangspunten waren gebruikt, zoals in het geval van de legercommissie in 1924. De Commissie Wittert ging uit van een opleidingsbehoefte die voorzag in het benodigde aantal subalterne verlofsofficieren van de infanterie (kapiteins en luitenants). Alting von Geusau richtte zich op de behoefte aan reserve-luitenants, en de legercommissie ging in 1926 uit van een totale behoefte, tot en met het niveau van regimentscommandant. Het is niet te achterhalen waarom de parameters voor het vaststellen van de jaarlijkse opleidingsbehoefte aan aspirant-verlofsofficieren in de verschillende berekeningen zoveel van elkaar verschilden. Waarschijnlijk had dat niet te maken met het ontbreken van de noodzakelijke kennis.⁶⁸ Toch was in de verschillende berekeningen sprake van onzorgvuldigheden. Denkbaar is ook dat het karakter van de verschillende verslagen en berekeningen meer indicatief dan absoluut van aard was. Gelet op de adviesrollen van zowel de legercommissie als de Commissie Wittert mag hier echter niet van worden uitgegaan. Mogelijk was er dan toch een andere reden waarom de cijfers van elkaar verschilden, bijvoorbeeld de betaalbaarheid van de voorstellen. Ook die reden lijkt niet aannemelijk. De legercommissie gaf in de inleiding van haar verslag uit 1924 aan dat zij bij het onderzoek om tot een vereenvoudigde reorganisatie van het militair onderwijs te komen, streefde naar een minder kostbare opleiding van de aanstaande verlofsofficieren.⁶⁹ De enige commissie die echter vooraf van de minister de opdracht had gekregen met de betaalbaarheid rekening te houden was de Commissie Wittert. 'Zij zou bij hare voorstellen niet uit het oog moeten verliezen, dat deze slechts dan voor verwezenlijking vatbaar zouden zijn, indien van de schatkist niet zéér groote offers gevraagd zouden worden.'⁷⁰ Desondanks was het totaalcijfer van het benodigde aantal verlofsofficieren voor de infanterie bij de commissie Wittert het hoogst van alle voorstellen en werden de opleidingskosten van het jaarlijks aantal op te leiden verlofsofficieren door haar blijkbaar als haalbaar beschouwd.

De diverse gedachtevormingen over de behoefte aan jaarlijks op te leiden verlofsofficieren werden eind 1926 ingekaderd in het standpunt van minister Lambooy dat 'verschillende maatregelen moesten worden genomen die versobering zouden aanbrengen in het legerhuishouden op al die onderdelen, waarop dit, zonder de weerkracht van het geheel te schaden, kan geschieden'.⁷¹ Op 29 september 1926 had Lambooy de Tweede Kamer een nota doen toekomen over *De encadreering van de Landmacht*.⁷² In de *Memorie van Antwoord voor 1927* wees hij op die nota en op het punt dat de door hem genoemde aantallen aanzienlijk afweken van die van de Commissie Wittert.⁷³ De reden daarvoor was volgens Lambooy dat door die Commissie 'eischen werden gesteld van zóó ver gaande strekking, dat zij budgettair onmogelijk waren en ook lager konden worden gesteld'. Deze benadering paste in het beleidsstreven om zoveel mogelijk invulling te geven aan het strikt noodzakelijk of het absolute minimum. De gedachte echter allereerst vast te stellen of de behoeftestelling van de Commissie Wittert terecht was, bleef bij hem achterwege. Wat betreft het naar beneden bijstellen van de eisen ging het volgens de minister om een drietal aspecten. Het aantal officieren bij de oorlogscompagnieën van de infanterie kon worden bijgesteld van vijf naar vier, aangezien dit in vroegere organisaties van het leger altijd al het geval was geweest. Verder kon één van de vier secties waaruit een infanteriecompagnie bestond, worden aangevoerd door een onderofficier (sergeant-majoor infanterie). Ook hier was het argument dat dit vroeger zo was geweest, dat hiertegen nooit bezwaren waren gemaakt, en dat 'het steeds als een voordeel was beschouwd in de compagnie over de diensten van een ouder onderofficier te kunnen beschikken'. Ten slotte ging Lambooy uit van één depotbataljon per regiment in plaats van drie volgens het advies van Wittert.⁷⁴ In de nota van 29 september 1926 werd aangegeven dat

voor de organieke sterkte van de infanterie 4171 officieren en vaandrags benodigd waren en dat het beschikbare aantal 4729 bedroeg. Hoe dit was berekend, werd niet aangegeven. Voor de aantallen beschikbare officieren werd verwezen naar de cijfers uit de bijlages van de *Defensiebegroting voor 1927*. Ervan uitgaand dat het leger in 1926 beschikte over ruim 800 beroepsofficieren kwam de behoefte aan verlofsofficieren daarmee onder de 4000 uit (zie Tabel 3, p. 60). Dit was het laagste aantal van alle genoemde behoeftecijfers. Uit de nota werd evenmin duidelijk wat precies de jaarlijkse opleidingsbehoefte was voor de SROI. Wel werd op enigszins cryptische wijze aangegeven dat de ervaring ten aanzien van het vaststellen van de grootte van deze behoefte de nodige aanwijzingen gegeven had.⁷⁵

In de daaropvolgende jaren kwam er niet veel meer duidelijkheid. Veelal gaf de jaarlijkse *Memorie van Antwoord* wel informatie over het aantal leerlingen dat in opleiding was aan de SROI en over het aantal leerlingen dat de eerste-oefening met succes had afgerond.⁷⁶ Meer specifieke informatie over de opleidingen bleef doorgaans achterwege. In de *Memorie van Antwoord voor 1928* kwam Lambooy terug op de encadreringsbehoefte voor het oorlogsleger. Daaruit bleek de totale vraag naar reserveofficieren en vaandrags voor de infanterie 4684 te zijn.⁷⁷ Het aantal aanwezige officieren en vaandrags werd gesteld op 4978. Over het jaarlijks aantal op te leiden reserveofficieren werd niet gesproken. Verder maakte minister Lambooy zich blijkbaar weinig zorgen over de kennis van de reserveofficieren, want de opleiding en verdere vorming gaven naar zijn zeggen 'grond om te mogen verwachten dat de militaire kennis van de reserveofficieren voldoende zal zijn'.⁷⁸ Door de praktische mogelijkheden van de verdere vorming als uitgangspunt te nemen, werd de kwantitatieve behoefte aan verlofsofficieren aangepast aan de oefenmogelijkheden binnen het leger, in plaats van die mogelijkheden te vergroten om daarmee een groter aantal verlofsofficieren praktisch effectief te kunnen oefenen. Voor dit laatste zou dan wel het jaarlijkse contingent dienstplichtigen moeten worden uitgebreid en de duur van de vervolg- en de frequentie van de herhalingsoefeningen moeten worden vergroot. Dat was binnen de kaders van de *Dienstplichtwet van 1922*, de wens van de regering op het leger te bezuinigen en het budgettaire kader van de defensieorganisatie op dat moment ten ene male onmogelijk. Lambooy had een hele andere benadering in gedachte. Wat betreft de oorlogsorganisatie van de infanterie gaf hij in de *Memorie van Antwoord voor 1927* aan maatregelen te zullen nemen om het benodigde personeel voor het oorlogsleger en de beschikbare financiële middelen met elkaar in evenwicht brengen en 'op die manier een sluitende oorlogsorganisatie zoveel mogelijk te bevorderen'.⁷⁹ In dezelfde *Memorie van Antwoord* maakte hij zijn plannen bekend voor de reorganisatie van de vredes- en oorlogsorganisatie van de infanterie, waarop reeds in hoofdstuk II is ingegaan.⁸⁰

De planning van de jaarlijkse opleidingsbehoefte aan subalterne reserveofficieren van de infanterie werd vanaf 1927 dus gebaseerd op de behoeftecijfers en uitgangspunten van minister Lambooy. Twijfel over de behoeftecijfers of zorgen over een tekort aan officieren bij de infanterie waren in zijn woorden niet te bespeuren. Uit de cijfers die Lambooy in de *Memorie van Antwoord voor 1928* presenteerde, bleek dat er bij die groep officieren geen tekorten bestonden.⁸¹ In de *Memorie van Antwoord voor 1930* stelde hij dat 'met de tegenwoordige sterkte van het gemobiliseerde leger redelijkerwijs zal kunnen worden voldaan aan de eischen, welke in oorlogstijd aan dat deel der strijdmacht zullen worden gesteld. Tusschen de verschillende wapensoorten bestaat een harmonische sterkteverhouding, welke in den loop der laatste jaren is vastgesteld aan de hand van de conclusiën, waartoe de studie van den wereldoorlog heeft geleid'.⁸² Hoe die uitkomsten van de studie over de Eerste Wereldoorlog zich verhielden tot de cijfers van de Commissie Wittert was niet duidelijk en ook bleek dat de discussies over tekorten bij de (reserve)officieren, die blijkbaar toch bestonden, nog niet waren afgerond.

Gezien de grote verschillen in de behoeftcijfers aan reserveofficieren bleef het al met al ongewis of de benadering van Lambooy in geval van mobilisatie zou voorzien in voldoende reserveofficieren van de infanterie voor de vulling van de oorlogsorganisatie.

Dat toch tekorten aan reserveofficieren bestonden, bleek onder meer uit de constatering van commandant veldleger naar aanleiding van de vraag van de minister op 4 mei 1937 of het nodig was een aantal reserveofficieren naar de regimenten grenadiers en jagers over te plaatsen.⁸³ In zijn antwoord gaf commandant veldleger aan dat in ieder geval bij de Ie divisiegroep een ernstig tekort aan (reserve)officieren bestond; in totaal ging het om ongeveer 160 officieren.⁸⁴ Bij de IIIe en IVe divisiegroep was het bestaande tekort kleiner, te weten 105 en 126 (reserve)officieren. Vanuit de IIe divisie werd aangegeven dat er geen sprake was van grote tekorten, maar wel dat een aanzienlijk aantal functies werd vervuld door officieren van een lagere rang en door vaandrags. Volgens commandant veldleger kon vooral het probleem bij de Ie divisiegroep worden verkleind door een herverdeling vanuit de andere divisiegroepen en door 'vaceerende functies te laten vervullen door personeel van lagere rang'. Het gevolg hiervan was dat het tekort uiteindelijk tot de categorie der luitenants werd teruggebracht, 'met als nadeelig gevolg, dat zoolang hierin niet door aanvulling van onderaf wordt voorzien, luitenantsfuncties voor een groot deel door onderofficieren moeten worden vervuld'.⁸⁵

Tekorten bestonden ook bij de beroepsofficieren. Dat bleek uit opmerkingen in 1937 van commandant veldleger. Volgens hem bestond een tekort van 350 beroepsofficieren voor de vredesaanvoering van het leger.⁸⁶ Over dat er te weinig reserveofficieren zouden zijn, zei hij niets. Het tekort bij de beroepsofficieren van de infanterie zou gedeeltelijk worden ingelopen door reserveofficieren de gelegenheid te geven voor langere tijd vrijwillig in werkelijke dienst te komen, het versneld benoemen van cadetten van de Koninklijke Militaire Academie tot tweede-luitenant, en door reserveofficieren vanaf 1939 de gelegenheid te bieden in vier jaarlijks opeenvolgende groepen over te gaan naar de categorie beroepsofficieren. Dat kwam naar voren uit de woorden van minister Van Dijk die in de *Memorie van Antwoord voor 1939* aangaf dat een periode van drie tot vier jaar nodig zou zijn de tekorten bij de beroepsofficieren als gevolg van de reorganisaties op doeltreffende wijze op te lossen.⁸⁷ In het licht van het vorenstaande was het opvallend dat minister Dijxhoorn eind 1939, in de *Memorie van Antwoord voor 1940*, alleen maar melding maakte van een ontoereikendheid bij de reserve- en niet bij de beroepsofficieren.⁸⁸ Hij gaf echter aan dat er geen sprake was van een groot probleem. Volgens Dijxhoorn was dat tekort het gevolg van 'het destijds opgestelde programma volgens hetwelk de wederopbouw van de weermacht over een tijdvak van vijf jaar zou worden verdeeld'.⁸⁹ De minister ging niet in op de omvang van de tekorten: 'Het komt den ondergeteekende niet gewenscht voor aan de aantallen ontbrekende officieren en onderofficieren bekendheid te geven (...). Overigens zijn er maatregelen genomen om deze tekorten zo spoedig mogelijk in te halen.'⁹⁰

Eind jaren dertig was het duidelijk dat zowel bij de beroeps- als bij de reserveofficieren kwantitatieve tekorten bestonden. Dat was één zijde van de personeelsmedaille. De andere zijde – die van kwaliteit van de aanvoerders – werd in beginsel bepaald door de opleiding aan de SROI en daarop aansluitend de praktische tewerkstelling bij één van de infanterieregimenten. Daarmee werd de basis gelegd voor de kwaliteit van de toekomstige reserveofficieren voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties.

3. Op weg

Het traject van binnenkomst van de dienstplichtige tot diens benoeming tot reserveofficier kende diverse stappen en duurde betrekkelijk lang. Vanaf vrijwillige aanmelding of inloting, de

keuring en selectie, de aanwijzing voor de opleiding, en vervolgens de scholing aan de SROI en de aansluitende praktische vorming, nam het traject bijna drie jaar in beslag. Naast de toekomstig reserveofficier zelf waren er in de defensieorganisatie diverse personen die op verschillende momenten in dat traject verantwoordelijkheden hadden. Voor de aspirant-reserveofficieren vormde de opleiding aan de SROI de theoretische en praktische basis voor het toekomstig functioneren als officier in het oorlogsleger. Het begin van die opleiding was voor de leerlingen een belangrijk moment. Niet alleen waren zij in actieve dienst getreden, ook was het voor het merendeel het eerste moment dat ze in nauwe aanraking kwamen met het leger. Het betekende dat de aspirant-officieren tijdelijk hun burgerbestaan opgaven en zich gingen richten op het geven van leiding en uitoefenen van gezag in een volledig nieuwe omgeving met een andere cultuur, inhoud van functies, waarden, normen en gebruiken. Voor het grootste gedeelte van het interbellum vond de benoeming tot reserveofficier plaats na de succesvolle afronding van de officiersopleiding. Eerst zal nu worden ingegaan op het voortraject, tot aan de opleiding aan de SROI, vervolgens wordt het opleidingsproces beschouwd.

Het voortraject tot aan de opleiding

Het voortraject startte met de loting voor de dienstplicht. Dat gebeurde in het jaar waarin een jongeman achttien jaar oud werd en bepaalde wie van de totale jaarklasse van die leeftijd bestemd zou worden tot dienstplichtige. In het daaropvolgende jaar vond de medische en fysieke keuring plaats bij de keuringsraad. Volgens kapitein van de artillerie G. Fabius was het vaststellen van de geschiktheid voor de opleiding tot reserveofficier een nauwgezet proces, omdat er kandidaten waren die de opleiding als een opstap zagen naar betere mogelijkheden in de maatschappij. Fabius sprak van 'hoop om bij een sollicitatie meer kans van slagen te hebben wanneer men reserveofficier is. Die hoop wordt temeer gekoesterd door diegenen, die niet tot de beste behoren en derhalve deze steun behoeven.'⁹¹ Het kaf moest dus wel van het koren worden gescheiden. Na gebleken geschiktheid volgde de algemene inschrijving als dienstplichtige.

De rekrutering van de aspirant-reserveofficieren kon op drie manieren plaatsvinden: door het aanwijzen van dienstplichtigen - een mogelijkheid die sinds de *Militiewet van 1912* bestond -, door het bieden van de mogelijkheid een verbintenis aan te gaan als vrijwilliger, en door gewezen beroepsofficieren, waarop nog verplichtingen rustten op grond van de *Wet van 21 juni 1890 tot regeling van het Militair Onderwijs*, als reserveofficier op te nemen in de legerorganisatie.⁹² Het proces van rekrutering van toekomstige reserveofficieren startte met de jaarlijkse bekendmaking, begin november, van de indelingsbeschikking voor het daaropvolgende opkomstjaar.⁹³ Dat gebeurde door uitgifte van een *legerorder* waarin die beschikking ter kennis werd gebracht.⁹⁴ Het aantal leerlingen dat aan de SROI kon worden toegelaten, werd bepaald door de minister.⁹⁵ Daarbij werd tevens rekening gehouden met hen die zich als vrijwilliger van het reservekader hadden opgegeven voor het volgen van de opleiding tot reserveofficier. Voor die vrijwilligers waren de regels voor het aangaan van een verbintenis zeer dwingend.⁹⁶ De verbintenis moest bijvoorbeeld afgesloten worden vóór de eerste dag van de maand waarin de loting plaatsvond.⁹⁷ Gebeurde dat niet dan was het zonder een daartoe verleende machtiging door de minister niet meer mogelijk een verbintenis als vrijwilliger bij het reservekader af te sluiten. Zodra de verbintenis was aangegaan, werd de vrijwilliger toegelaten tot de intermitterende opleiding, tenzij de betrokkene te kennen had gegeven in plaats daarvan de zogenaamde onafgebroken opleiding te willen volgen.⁹⁸ Op beide soorten van opleiding wordt hieronder ingegaan. De beroepsofficieren die de dienst hadden verlaten en waarop nog een reserveplicht rustte, alsmede de groep aspirant-reserveofficieren die werden opgeleid voor de

Vrijwillige Landstormkorpsen, blijven in deze studie verder buiten beschouwing. De eerste groep was namelijk al opgeleid tot officier en in het tweede geval ging het om aspirant-reserve-officieren die een verbintenis bij de Vrijwillige Landstorm hadden gesloten om na de opleiding bij één van de landstormkorpsen te dienen als reserveofficier voor Speciale Diensten.⁹⁹

Ongeacht de categorie waaruit de rekrutering van een aspirant-reserveofficier van de infanterie plaatsvond, moesten de kandidaten voldoen aan een aantal toelatingseisen. Deze waren bij *koninklijk besluit* vastgelegd en intern aan het leger bekend gemaakt door middel van een *legerorder*.¹⁰⁰ De toelatingseisen konden verdeeld worden in drie categorieën: de algemene, de fysiek-mentale en de eisen van vooropleiding. Wat betreft de algemene eisen ging het erom Nederlander, ongehuwd en van onbesproken gedrag te zijn. Om een verbintenis als vrijwilliger te kunnen aangaan, mocht de kandidaat niet zijn ingeloot en tot gewoon dienstplichtige zijn bestemd en ook niet jonger zijn dan zeventien of ouder dan 24 jaar. Wat betreft de fysieke en mentale eisen moest de kandidaat medisch en psychisch zijn goedgekeurd door de keuringsraad.¹⁰¹ Ten slotte moest de aspirant-reserveofficier, om tot tweede-luitenant te kunnen worden benoemd, het 20ste levensjaar hebben volbracht en beschikken over het diploma van de vijfjarige hbs, gymnasium of een daarmee gelijkgesteld diploma.¹⁰² Gelijkgesteld waren onder meer het diploma van de middelbare landbouwschool, hogere handelschool en vanaf eind 1939 ook de akte van bekwaamheid als hoofdonderwijzer. Bij de selectie van toekomstige reserveofficieren speelde de genoten vooropleiding, de intellectuele achtergrond, dus een bepalende rol. Zonder de juiste vooropleiding stond de weg naar het reserve-officierschap voor jongemannen in Nederland niet open. Daarmee lijkt sociale afkomst in het interbellum een aanzienlijke rol te hebben gespeeld bij het selectieproces voor de opleiding tot reserveofficier.¹⁰³

In landen als Duitsland en Frankrijk was de situatie anders. In Duitsland werd geen getuigschrift van een specifiek opleidingsniveau gevraagd.¹⁰⁴ De leiderschapskwaliteiten van de reserveofficieren waren daar meer gestoeld op 'kunnen en karakter dan op weten'.¹⁰⁵ Wel moesten de aspirant-reserveofficieren voldoen aan de eisen van 'levensopvatting, persoonlijkheid en levenswandel, die ook aan de toekomstige beroepsofficieren werden gesteld' en moest sprake zijn van 'behoorlijk geregelde zakelijke toestanden'.¹⁰⁶ De geschiktheid voor de toekomstige functie-uitoefening werd in de praktijk verkregen en werd na deelname aan de voorgeschreven oefeningen vastgesteld op basis van militaire resultaten en karaktereigenschappen.¹⁰⁷ De officieren van het militaire onderdeel waarbij de aspirant-reserveofficier zijn praktische tewerkstelling had vervuld, stemden over de toelating van een kandidaat tot het officierskorps.¹⁰⁸ In Frankrijk was in principe wel een diploma van een erkende vooropleiding vereist, maar degenen die dat diploma niet hadden, konden zich door deelname aan een wetenschappelijk examen alsnog kwalificeren voor toelating tot het traject van reserveofficier.¹⁰⁹ Het lijkt redelijk te veronderstellen dat ook in Nederland veel jongemannen, zonder het eindexamen hbs of een daarmee gelijkgesteld diploma, zouden hebben kunnen voldoen aan het niveau van opleidbaarheid. De opleiding tot officier via het traject van de Hoofdcursus was daar het voorbeeld van. Desondanks kwamen zij niet voor de opleiding tot reserveofficier aan de SROI in aanmerking. Waren er dan wel jaarlijks voldoende dienstplichtigen beschikbaar die aan de vooropleidingseisen voldeden?

Uit de *Memorie van Antwoord voor 1927* was duidelijk geworden dat minister Lambooy om financiële reden niet kon instemmen met de adviezen van de Commissie Wittert over de berekening van het benodigde aantal officieren en de eisen die daarbij werden gesteld. In lijn met het advies van de legercommissie uit 1926 was Lambooy van mening 'dat alles wat niet noodzakelijk werd geacht met het oog op de praktische mogelijkheden achterwege moest blijven'.¹¹⁰ Daarmee volgde hij het advies van de legercommissie uit 1926 om het aantal te

benoemen verlofsofficieren afhankelijk te stellen van de mogelijkheid adequaat invulling te geven aan de praktische vorming van die officieren. Volgens de legercommissie kon dat aantal voor de infanterie voorlopig op niet meer dan 330 verlofsofficieren worden gesteld.¹¹¹ De commissie berekende in haar verslag dat, rekening houdend met een niet-opkomstpercentage van 10% van de leerlingen aan het begin van de opleiding en een uitvalpercentage gedurende de opleiding van ongeveer 20%, jaarlijks 450 kandidaten in opleiding moesten worden genomen.¹¹² Volgens de Commissie Wittert had ervaring geleerd dat van een jaarklasse, die gemiddeld 63.000 man groot was, ongeveer 21.000 man overbleven om als dienstplichtige in het leger ingelijfd te worden.¹¹³ Van dat laatste aantal beschikte ongeveer 3% over een diploma vijfjarige hbs, gymnasium of een daarmee gelijkgesteld diploma, in totaal dus bijna 630 man.¹¹⁴

In sommige jaren, zoals in 1924 en 1925, was het aantal dienstplichtigen met de juiste vooropleiding zelfs nog kleiner, respectievelijk 494 en 584.¹¹⁵ Het aantal diplomahouders zou weliswaar voldoende zijn geweest voor het benodigde aantal op te leiden reserveofficieren van de infanterie, maar de Commissie Wittert had berekend dat voor het leger als geheel jaarlijks 820 reserveofficieren moesten worden aangesteld.¹¹⁶ Daarvoor was het aantal op te leiden officieren met de juiste vooropleiding dus te gering. Er was dus een andere regeling nodig om genoeg geschikte kandidaten tot de opleiding voor reserveofficier te kunnen toelaten. De oplossing die werd gevonden, hield in dat jaarlijks een aantal vrijwilligers van het reservekader werd toegelaten tot de intermitterende opleiding die in de zomermaanden aan de SROI werd gehouden. Hierdoor kon het aantal dienstplichtigen worden beperkt dat voor de onafgebroken officiersopleiding moest worden aangewezen. Omgekeerd kon het aantal vrijwilligers niet al te groot worden. Dat had te maken met de verschillende voordelen die volgens de Commissie Wittert aan de vrijwilligers moesten worden verleend, waaronder deelname aan de gefaseerde opleiding en een verkorting van de duur van de dienstdtijd bij het reservepersoneel. Daardoor zou echter vanuit het bestand aan vrijwilligers van het reservekader nauwelijks meer doorstroming plaatsvinden naar het niveau van kapitein, want de totale looptijd in de luitenantstrangen was daarvoor te lang. Van doorstroming zou alleen sprake kunnen zijn indien de vrijwilliger na afloop van zijn verbintenis opnieuw een contract voor de duur van acht jaar zou afsluiten – wat alleen als reëel werd ingeschat als daaraan een financiële toelage werd verbonden.¹¹⁷ Die toelage maakte de verlengingsoptie dan wel weer extra duur, hetgeen niet raadzaam was gelet op het uitgangspunt voor de adviezen van de Commissie Wittert dat van de schatkist niet te grote financiële offers zouden worden gevraagd.¹¹⁸ Om die reden adviseerde de commissie het aantal vrijwilligers te beperken ‘zoodanig dat met de uit de gewone dienstplichtigen aangewezenen juist het vereischte aantal op te leiden reserveofficieren wordt verkregen’.¹¹⁹ Uitgaande van het beschikbare aantal instructeurs berekende de Commissie Wittert dat maximaal 180 man per jaar vrijwillig aan de intermitterende opleiding konden deelnemen.¹²⁰ De legercommissie noemde in haar verslag uit 1924 een getal van 150 man.¹²¹ In het verslag van de legercommissie uit 1926 werd gesproken van jaarlijks maximaal 100 vrijwilligers.¹²²

De volgende stap betrof het bekendmaken van de indelingsbeschikking. In deze beschikking werd onder meer aangegeven welk proces moest worden gevolgd voor het aanwijzen van dienstplichtigen voor de officiersopleiding. Begin november moesten de twaalf indelingsdistrictscommandanten aan de wapeninspecteurs een nominatieve opgave doen van de tot gewoon dienstplichtig bestemde personen.¹²³ Op basis van de keuringsuitkomsten en in onderling overleg bepaalden de wapeninspecteurs vervolgens wie tot de meest geschikte dienstplichtigen behoorden om aangewezen te worden voor de opleiding tot reserveofficier bij de infanterie en de andere wapens.¹²⁴ De instructeur van de infanterie speelde een belangrijke rol bij de indeling voor de opleiding aan de SROI.¹²⁵ Hij bepaalde ook het aantal leerlingen dat

binnen de onafgebroken opleiding werd opgeleid tot specialist. Wie bestemd zou worden voor de verbindingdienst werd vastgesteld door de inspecteur van de artillerie. De aantallen voor de gasdienst werden bepaald in de indelingsbeschikking.¹²⁶ De verdeling van de aspirant-reserveofficieren over de regimenten behoorde ook tot de verantwoordelijkheid van de wapeninspecteur.¹²⁷ De inspecteur van de infanterie bepaalde tevens bij welke school en – na 1925 – op welke locatie van de SROI de aspirant-leerlingen werden ingedeeld. Nadat de wapeninspecteurs hun besluiten omtrent de aanwijzingen hadden genomen, stelden ze de indelingsdistrictscommandanten hiervan op de hoogte. Vervolgens deelden de laatsten de voor de officiersopleiding bestemde dienstplichtigen in bij de verschillende opkomstploegen.¹²⁸ De start van de aaneengesloten officiersopleiding aan de SROI was gepland in het daaropvolgende jaar, het jaar waarin de aangewezenen 20 jaar oud werd. Het exacte aanvangstijdstip werd bepaald door de datum van opkomst van de ploeg waarin de indeling had plaatsgevonden. Tijdig voor aanvang van de opleiding werden de regiments- en indelingsdistrictscommandanten en de commandant van de SROI door de inspecteur van de infanterie op de hoogte gesteld van de bepalingen voor het in werkelijke dienst komen van de dienstplichtigen en kaderreservisten.¹²⁹ Daarnaast leverde de inspecteur jaarlijks, vóór 20 september, bij de commandant van de SROI een voorlopige opgave aan van het aantal en de namen van de aspirant-leerlingen die aan de komende onafgebroken cursus zouden deelnemen.¹³⁰ Zo nodig volgde een maand later nog een aanvullende opgave.

De School Reserve-Officieren Infanterie

De hoofdlocatie van de SROI was vanaf 1925 gevestigd in Kampen, waar zich gedurende het grootste gedeelte van het interbellum twee opleidingscompagnieën bevonden.¹³¹ De 1e compagnie SROI hield zich bezig met de onafgebroken opleiding tot reserveofficier. Hiervoor werd ook wel de naam tirailleuropleiding of niet-specialisten opleiding gebruikt. De 2e compagnie SROI verzorgde eveneens de onafgebroken opleiding voor de tirailleurs, en daarnaast de opleiding van de specialisten. Bovendien werd in de zomermaanden de intermitterende opleiding gegeven. Naast de twee compagnieën SROI in Kampen was er nog een dependance van de school gevestigd in Breda. Deze 3e compagnie SROI hield zich bezig met de onafgebroken opleiding van reserveofficieren en de opleiding van specialisten die bestemd waren voor de gasdienst en het regiment wielrijders. Bovendien werd in Breda in de zomermaanden een intermitterende opleiding verzorgd.

Zoals eerder aangegeven vond in 1938 een reorganisatie en hernummering plaats van de verschillende compagnieën behorende tot de SROI. Van de vier compagnieën in Kampen verzorgden de 1e tot en met de 3e compagnie de onafgebroken opleidingen van de maart- en septemberploegen; in totaal betrof het 350 aspirant-reserveofficieren. De 4e compagnie bestond uit een oefendetachment van 200 dienstplichtigen van de februariploeg en 110 van de augustusploeg, die aan de SROI de eerste-oefening vervulden en ten dienste stonden van de opleiding van de aanstaande reserveofficieren. Dat laatste gold ook voor het detachment van 90 dienstplichtigen dat in februari in Breda opkwam en aldaar werd ondergebracht bij de 5e compagnie. De 6e compagnie in Breda verzorgde de onafgebroken opleiding van aspirant-reserveofficieren van de infanterie en het regiment wielrijders.¹³² De gefaseerde opleiding werd vanaf september 1938 alleen nog in Breda gegeven. Op 1 september 1938 vond tevens een uitbreiding plaats van het aantal leerlingen aan de SROI, die het gevolg was van het in februari 1938 gestarte wederopbouwprogramma voor het leger. Het jaarlijkse aantal leerlingen werd door de minister, althans voorlopig, vastgesteld op 525.¹³³ Deze uitbreiding zou het bestaande

tekort aan reserveofficieren van de infanterie vóór het uitbreken van de oorlog in mei 1940 echter niet meer oplossen.

Wat betreft de opleidingen tot specialist bij de infanterie werd onderscheid gemaakt tussen de opleiding tot reserveofficier bestemd voor de verbindingdienst, de mortieren van 8¹³⁴, de zware mitrailleurs, de wielrijders, en de gasdienst.¹³⁵ Vanaf september 1937 kwam daar nog de opleiding bij tot reserveofficier bestemd voor het pantserafweergeschut PAG Böhler, dat vanaf 1938 zou worden ingevoerd in het leger. Reserveofficieren bestemd voor de gasdienst volgden gedurende zes maanden de opleiding aan de SROI te Kampen of Breda. Na die tijd werd de opleiding tot specialist voor de duur van drie maanden voortgezet aan de militaire gasschool te Utrecht. Ter afronding van hun opleiding volgden die leerlingen nog een maand praktische tewerkstelling bij een infanterieregiment. De specialisten bestemd voor de verbindingdienst werden de laatste maand van hun opleiding gedetacheerd bij het regiment genietroepen.¹³⁶ Bij de specialisten ging het doorgaans om twee opleidingsklassen van elk zestien leerlingen.¹³⁷

De onafgebroken opleiding tot reserveofficier van de infanterie werd gevolgd door de categorie dienstplichtigen die aangewezen waren voor de officiersopleiding en door de groep vrijwilligers die een verbintenis als gewoon dienstplichtige hadden gesloten en bestemd waren voor de opleiding tot reserveofficier. Indien gewenst konden ook de vrijwilligers van het reservekader de onafgebroken opleiding volgen. In een artikel uit 1933 gaf kapitein G. Fabius aan dat het maximale aantal deelnemers aan de onafgebroken opleiding per compagnie in Kampen 135 bedroeg en 105 in Breda.¹³⁸ De indeling van de leerlingen vond plaats in klassen van ongeveer vijftien leerlingen. Enkele jaren eerder werd door eerste-luitenant F.J. Molenaar, instructeur aan de SROI, aangegeven dat het aantal leerlingen per compagnie ongeveer 100 tot 120 leerlingen bedroeg.¹³⁹ Vóór 1927 duurde die opleiding acht en een halve maand en liep deze van 1 oktober tot 15 juni van het daaropvolgende jaar.¹⁴⁰ Aansluitend vond in de zomer gedurende anderhalve maand nog een praktische tewerkstelling plaats bij één van de regimenten infanterie. Die periode viel samen met de vervolgoefeningen van de dienstplichtigen, die in het voorjaar hun vijf en een halve maand durende opleiding tot geoefend soldaat bij de verschillende regimenten waren begonnen. Met de totstandkoming in 1927 van de gewijzigde *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905* werd de duur van de eerste-oefening voor de aspirant-reserveofficieren wettelijk vastgesteld op maximaal twaalf maanden.¹⁴¹ Pas op 1 april 1936 werd de daadwerkelijke duur van de eerste-oefening op twaalf maanden gebracht: tien en een halve maand opleidingstijd bij de SROI en anderhalve maand praktische vorming bij één van de actieve infanterieregimenten, in de rang van sergeant-titulair. Vóór die tijd, tussen 1927 en april 1936, was de totale duur van de eerste-oefening voor de aspirant-reserveofficieren van de infanterie elf maanden: negen maanden opleidingstijd aan de SROI met aansluitend nog twee maanden praktische tewerkstelling bij één van de regimenten infanterie.¹⁴² Eén maand dienst werd vervuld in de rang van sergeant en één maand in die van vaandrig.

De intermitterende opleiding aan de SROI, die jaarlijks gedurende twee maanden in de zomer werd gegeven, werd in principe gevolgd door de vrijwilligers van het reservekader en kende geen opleiding tot specialist. De opleiding richtte zich op de geschiktheid om te kunnen functioneren als reserveofficier bij een tirailleurcompagnie. De dienstplichtigen, die bij het Vooroefeningsinstituut het examen voor reservesergeant met succes hadden afgelegd en als sergeant-titulair waren aangesteld, volgden slechts de laatste periode van de intermitterende opleiding aan de SROI. Binnen anderhalf jaar na hun bevordering tot reserve-vaandrig moesten zij nog zes weken praktische tewerkstelling bij een infanterieregiment vervullen.¹⁴³

Op het Vooroefeningsinstituut wordt onderstaand teruggekomen. Voor het grootste gedeelte van het interbellum bestond de gefaseerde opleiding aan de school uit drie jaarlijks opeenvolgende opleidingsperiodes van respectievelijk 60, 75 en 75 dagen. Verder gold dat de aspirant-reserveofficieren binnen anderhalf jaar na hun bevordering tot reserve-vaandrig nog zes weken praktische tewerkstelling bij een infanterieregiment moesten vervullen. Na elke zomerperiode vertrokken de vrijwilligers van het reservekader met groot verlof om in de daaropvolgende zomer hun opleiding aan de school te vervolgen. Aan het eind van elke periode volgde een examen en werd de leerling na gebleken geschiktheid bevorderd tot respectievelijk reserve-korporaal, reserve-sergeant-titulair en reserve-vaandrig. Inhoudelijk kwam de opleiding per opleidingsperiode zoveel mogelijk overeen met die van de onafgebroken opleiding, maar per saldo was er minder tijd per periode beschikbaar. De in november 1927 gewijzigde *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905* bepaalde dat de eerste-oefening in ten hoogste vijf niet aaneengesloten tijdvakken kon plaatsvinden.¹⁴⁴ Dit leidde overigens initieel niet tot een aanpassing van de bestaande opleidingstijd. Alleen in de periode 1934 tot en met 1936 werd aan geschikte dienstplichtigen de mogelijkheid geboden de intermitterende opleiding te volgen, die bestond uit vijf jaarlijks opeenvolgende opleidingsperiodes van 60, 75, 75, 75 dagen en een afsluitende periode van 41 dagen praktische tewerkstelling bij de troepen. De totale duur van die opleiding bedroeg daarmee elf maanden. Het laatste tijdvak van 41 dagen, die van de praktische tewerkstelling, werd gedeeltelijk doorgebracht in de rang van sergeant en gedeeltelijk als vaandrig.¹⁴⁵

De intermitterende opleidingsvorm kwam nadrukkelijk tegemoet aan de belangen van de vrijwilligers van het reservekader. De condities waaronder zij de gefaseerde opleiding konden volgen, waren aanzienlijk gunstiger dan die voor de dienstplichtige aspirant-reserveofficieren, die aangewezen waren voor het volgen van de onafgebroken opleiding. Een belangrijk aspect was dat het vrijwillige reservekader, voor zover zij daar zelf om vroegen, op 40- in plaats van 50-jarige leeftijd eervol werden ontslagen uit de dienst. Verder konden zij door het verdelen van hun eerste-oefening over opeenvolgende zomervakanties beter rekening houden met hun studiebelangen. Hierdoor was het mogelijk de studies, die eventueel werden gevolgd, zonder onderbreking voort te zetten en af te ronden. De kaderreservisten mochten bovendien de vierde periode van praktische tewerkstelling in een tijdvak vervullen waarin voldoende gelegenheid bestond 'om hen met een commando overeenkomstig hun rang te kunnen belasten'.¹⁴⁶ Dit in tegenstelling tot de deelnemers aan de onafgebroken opleiding. Zij werden voor hun praktische tewerkstelling gekoppeld aan één van de periodes waarin de divisies hun jaarlijkse zomeroefeningen hielden.

Ondanks deze voordelen waren er ook nadelen verbonden aan de intermitterende opleiding. Het duurde in totaal minstens vier jaar voordat de benoeming tot reserveofficier plaatsvond. Het gevolg was dat de leerlingen, door de lange tijdspannes die tussen de opeenvolgende opleidingsperiodes lagen, bij hun jaarlijkse terugkeer op de school alweer veel van hun opgedane kennis en ervaring uit het voorgaande jaar kwijt waren. Een totale opleidingsduur van vier jaar betekende ook dat rekening moest worden gehouden met wisselingen in het bestand aan instructeurs en leraren. Die wisselingen hadden mogelijk een negatief effect op de continuïteit en kwaliteit van de opleiding. Bovendien betekende de jaarlijkse start van de twee tot twee en een halve maand durende intermitterende opleiding, op of rond 20 juli, dat er geen goede aansluiting was op het begin van het civiele studiejaar. Ten slotte bracht de intermitterende opleiding een zware last met zich mee voor de staf en instructeurs van de opleidingsscholen. Wanneer jaarlijks rond half juni de onafgebroken opleiding werd afgerond, duurde het nog maar een maand voordat de intermitterende opleiding in juli van start ging. Voor de duur van de resterende zomermaanden kwamen dan gelijktijdig drie jaargangen

aspirant-officieren bij de SROI in opleiding en was vrijwel het voltallige bestand aan docenten en instructiekader in die maanden nodig voor de intermitterende opleiding. Als gevolg hiervan bestond weinig ruimte voor andere noodzakelijke activiteiten. Bovendien resteerden na afronding van de gefaseerde opleiding nog ongeveer twee weken voordat de oktoberploeg voor de onafgebroken opleiding op de school arriveerde.

Vanaf 1934 werden geen verbintenissen meer gesloten bij het vrijwillige reservekader en was het voor die categorie niet meer mogelijk de intermitterende opleiding te volgen. De aspirant-reserveofficieren die eerder waren begonnen aan de gefaseerde opleiding konden die nog wel afronden onder het voor hen geldende opleidingsregime. De vulling van de jaarlijkse opleidingsbehoefte aan aspirant-reserveofficieren bij de SROI vond vanaf 1934 alleen nog plaats vanuit de groep dienstplichtigen, als zodanig benoemd onder de bepalingen van de *Dienstplichtwet*, en aangewezen voor het volgen van de onafgebroken opleiding aan de SROI. In de *Memorie van Antwoord voor 1935* werd aangegeven dat de intermitterende opleiding nog slechts voor een beperkte groep dienstplichtigen zou worden gehandhaafd.¹⁴⁷ De opleiding voor die groep werd vanaf dat jaar over vijf opeenvolgende jaren verdeeld. In juli 1936 bepaalde de minister dat ook voor dienstplichtigen de mogelijkheid werd stopgezet de eerste-oefening gefaseerd te volgen.¹⁴⁸ Dit betekende dat vanaf 1937 geen dienstplichtigen meer werden toegelaten tot die scholing. Vanaf 1938 werden de resterende groepen die de intermitterende opleiding nog volgden uitsluitend opgeleid in Breda. In 1939 viel definitief het doek voor die opleiding. De commandant van de SROI kreeg de opdracht om voor de laatste deelnemers een tijdige en goede aansluiting met de onafgebroken cursus te regelen.¹⁴⁹

Ter ondersteuning van de onafgebroken opleiding van de aspirant-reserveofficieren werd gebruikgemaakt van de eerdergenoemde oefeningsdetachementen, die voor de duur van hun eerste-oefening en op vrijwillige basis werden ingedeeld bij verschillende opleidingscompagnieën van de SROI.¹⁵⁰ Een oefeningsdetachment kwam ongeveer vier maanden na het begin van de officiersopleiding op bij de School voor Reserve-Officieren.¹⁵¹ Dit betekende dat de aspirant-officieren aan de SROI op dat moment al ervaring hadden opgedaan als geoefend soldaat en als korporaal. Dit bood volgens Molenaar in principe voldoende gelegenheid zich in het vervolg van de opleiding en in samenwerking met het oefeningsdetachment verder te bekwamen voor de functie van groeps- en sectiecommandant.¹⁵² Daarnaast gaven de aspirant-reserveofficieren theorielessen aan de dienstplichtigen en verrichtten zij huishoudelijke diensten bij het detachement. Hierbij ging het onder meer om diensten als groepscommandant en sergeant van de week.¹⁵³ In de praktijk bleek dat de net tot korporaal benoemde aspirant-reserveofficieren regelmatig vakkundige hulp nodig hadden.¹⁵⁴ De gezamenlijke opleiding van de aspirant-officieren en de dienstplichtigen van het oefeningsdetachment werd afgerond met een verblijf van een week op het Infanterie Schietkamp Harskamp op de Veluwe, waar gezamenlijk schietoefeningen werden gehouden. Ook voor de intermitterende opleiding stonden in de zomermaanden oefeningsdetachementen ter beschikking. Het verschil met de detachementen voor de onafgebroken opleiding lag in de samenstelling ervan. Bij de onafgebroken opleiding werd gebruikgemaakt van groepen dienstplichtigen die nog volledig moesten worden opgeleid en daartoe hun eerste-oefening volbrachten aan de SROI. Voor de intermitterende opleiding stonden in de zomermaanden drie opeenvolgende oefeningsdetachementen ter beschikking. Die bestonden uit reeds in eerdere lichtingen opgeleide dienstplichtigen, die elk voor de duur van zeventien dagen bij de SROI hun verplichte herhalingsoefeningen voltooiden.

Hiervoor is al het Vooroefeningsinstituut (1922) genoemd. Dit instituut herstelde een in 1912 opgeheven mogelijkheid voor dienstplichtigen om bekorting op hun dienstitijd te krijgen door in

eigen tijd vooropleidingen te volgen en deze met succes af te ronden. Met de *Dienstplichtwet van 1922* werd, om vooral politieke redenen, weer nieuw leven geblazen in de militaire vooroefening van dienstplichtigen bij het Vooroefeningsinstituut. Die instelling maakte deel uit van de Vrijwillige Landstorm.¹⁵⁵ De dienstplichtigen en de vrijwilligers van het reservekader, die voorbestemd waren voor de opleiding tot reserveofficier en die bij het Vooroefeningsinstituut het bewijs van voorgeoefendheid hadden behaald, kregen een bekorting van vier maanden op de duur van de officiersopleiding, zowel bij de onafgebroken als intermitterende opleiding. Daarnaast waren er meer mogelijkheden de lengte van de opleiding aan de SROI te beperken. Tot 1933 was de duur van de opleiding van een voorgeoefende vaandrig tot reserveofficier nog maar één maand. De invulling van die periode bestond uit praktische tewerkstelling bij één van de regimenten.¹⁵⁶ Vanaf 1933 werd de resterende opleidingsduur voor de voorgeoefende vaandrigh vastgesteld op anderhalve maand. Sergeanten-titulair die het vaandrigh-examen hadden afgelegd, maar nog niet in die rang waren aangesteld, kregen een bekorting van tien maanden. Zij hoefden dus nog maar twee maanden praktische tewerkstelling te verrichten bij één van de infanterieregimenten om de eerste-oefening volledig af te ronden.¹⁵⁷ Sergeanten-titulair die aan de eisen voor reserve-sergeant hadden voldaan, moesten tot 1933 nog een opleiding volgen van vier en een halve maand. Na die tijd duurde die opleiding nog maar vier maanden. Zij volgden de laatste opleidingsperiode aan de SROI tezamen met de aspirant-reserveofficieren van de onafgebroken opleiding.¹⁵⁸

De opleiding

Met een kwantitatief voldoende aanmelding van competente vrijwilligers van het reservekader en met de aanwijzing van het noodzakelijke aantal geschikte dienstplichtigen kon de opleiding tot reserve-officier van start gaan. De grondslagen voor de opleiding en de opleidingsverantwoordelijkheden aan de SROI waren vastgelegd in de *Regeling nr. 105 betreffende de Scholen voor Verlofsofficieren der Infanterie* uit 1913, alsmede in verschillende *legerorders*.¹⁵⁹ De *Regeling* bestond uit een *Algemeen Voorschrift voor de Scholen voor Verlofsofficieren* en een deel dat handelde over de *Algemeene Bepalingen voor de Scholen voor Verlofsofficieren*.¹⁶⁰ In het laatstgenoemde deel werden de volgende zaken geregeld: onderwijs en oefeningen, toelating tot de school, beloning en ontslag, verlof, inwendige dienst, 'van den commandant' en 'van het verdere personeel', ziekte, en het examen. Een bijlage bij de *Algemeene bepalingen* ging nader in op het *Programma van het examen voor den rang van Vaandrig der Infanterie*.¹⁶¹ Doel van het onderwijs aan de SROI was de aspirant-reserveofficieren theoretisch en praktisch zoveel mogelijk klaar te stomen voor het vervullen van een diversiteit aan functies in het oorlogsleger, met name die van aanvoerder en instructeur van een sectie.¹⁶² Dat daarbij ook voldoende aandacht moest zijn voor de zedelijke en karaktervorming van de leerling blijkt uit het gestelde dat de commandant en het personeel van de SROI werd opgedragen hier bijzondere zorg aan te besteden.¹⁶³

Ten aanzien van de verantwoordelijken die betrokken waren bij de opleiding van reserveofficieren aan de SROI moet onderscheid worden gemaakt tussen de functionarissen die niet direct aan de school waren verbonden en degenen die dagelijks werkzaamheden op school verrichtten. Wat betreft de eerste groep functionarissen lag de algemene verantwoordelijkheid voor de opleidingen van de reserveofficieren bij de minister van Defensie. De minister was gemachtigd 'zoodanige maatregelen te nemen, als hem in het belang van dat onderwijs en van de betrokken leerlingen het meest nuttig zullen voorkomen'.¹⁶⁴ De inspecteur van de infanterie was verantwoordelijk voor het organiseren en uitvoeren van de opleidingen en stond onder gezag van de minister. Waar die bemoeienissen het veldleger betroffen, stond de

inspecteur onder rechtstreeks bevel van de commandant van het veldleger. Volgens de *Regeling betreffende Scholen voor Verlofs officieren der Infanterie* voerde de inspecteur het onmiddellijke bevel over de SROI en oefende hij het gezag uit van korpscommandant over het aan de school verbonden personeel.¹⁶⁵ Dit punt van de gezagsuitoefening werd tijdens het interbellum enkele keren gewijzigd. Begin 1923 werd bepaald dat de commandant van de SROI het gezag uitoefende van korpscommandant.¹⁶⁶ In de herziene *Regeling opleiding reserveofficieren*, die met ingang van 1 september 1937 formeel in werking trad, werd wederom aangegeven dat de commandant van de school rechtstreeks onder het bevel van de wapeninspecteur stond en dat die laatste het gezag van korpscommandant uitoefende over het militaire personeel en de leerlingen van de school.¹⁶⁷

De tweede groep betrof de commandant en het personeel van de SROI. Op voordracht van de inspecteur, wees de minister de commandant van de SROI aan.¹⁶⁸ Voor het overige personeel van de school gebeurde dat door de inspecteur van de infanterie.¹⁶⁹ De minister van Defensie stelde ook de verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de commandant vast, alsmede de inwendige regeling van de school.¹⁷⁰ De schoolcommandant was onder meer verantwoordelijk voor de handhaving van alle reglementen en voorschriften die voor de SROI van toepassing waren en regelde, in overeenstemming met het vastgestelde leerplan, het onderwijs aan de school en de lesroosters.¹⁷¹ Wat betreft de inhoudelijke opleiding en de gerelateerde kosten was de commandant SROI gehouden jaarlijks tijdig voorstellen te doen voor de in het volgend jaar te houden oefeningen.¹⁷² Bovendien moest hij jaarlijks, uiterlijk op 1 april, een ontwerpbegroting van de kosten voor de school voor het volgende jaar indienen.¹⁷³ Verder was de commandant gehouden de inspecteur tijdig voorstellen aan te bieden voor het aanstellen of vervangen van officieren die aan de SROI waren verbonden en van het overige personeel.¹⁷⁴

De opleiding aan de school ving aan op de eerste werkdag van de maand waarin de verschillende opkomstploegen voor de onafgebroken cursus gedurende het jaar bij de SROI arriveerden.¹⁷⁵ Die systematiek maakte in het interbellum een ontwikkeling door. Vóór 1928 was sprake van één ploeg. De opkomst vond jaarlijks plaats op 1 oktober. In de jaren 1928 tot en met 1930 was sprake van drie opkomstploegen. Een derde van het totaal aantal aspirant-reserveofficieren begon de opleiding in de maand april (de aprilploeg) en werd opgeleid bij de 1e compagnie SROI te Kampen. Zij waren bestemd voor alle divisies (Ie tot en met de IVe divisie). Verder werden in de aprilploeg alle voorgeoefenden van alle divisies opgeleid. De 'algemeen voorgeoefenden', die bestemd waren voor de officiersopleiding aan de SROI, voegden zich half juli bij de opleiding, die in april was begonnen. Daarnaast was er een septemberploeg die werd opgeleid bij de 2e compagnie te Kampen en bestond uit twee derde van de officieren, die bestemd waren voor de IIe en IVe divisie. De oktoberploeg ten slotte werd opgeleid bij de 3e compagnie SROI te Breda en bestond uit twee derde van de reserveofficieren bestemd voor de Ie en IIIe divisie. In 1931 werd de septemberploeg vervangen door een oktoberploeg en was er nog slechts sprake van twee opkomstploegen: in april en oktober. Na 1 april 1936 wijzigde de opkomst van de aprilploeg naar een opkomst in maart; de oktoberploeg bleef ongewijzigd. Met de beëindiging van de mogelijkheden tot vooroefening, eind 1935, was vanaf dat moment ook geen sprake meer van leerlingen die verkorting van de opleiding kregen als gevolg van enige vorm van voorgeoefendheid.

Na aankomst in het jaar van de verschillende opkomstploegen voor de onafgebroken opleiding en na het arriveren van de leerlingen voor de intermitterende opleiding, jaarlijks in juli, kon invulling worden gegeven aan de inhoudelijke opleiding tot reserveofficier. Het onderwijs werd gegeven door het instructiekader dat aan de school was verbonden. De vakken werden door meerdere instructeurs gegeven. Volgens Molenaar was het uitgangspunt dat 'wil

men een goed sectiecommandant opleiden, dan zal op het karakter van den leerling moeten worden ingewerkt. Dan zal men den leerling door en door moeten kennen, wat alleen verkregen wordt door de praktische en theoretische oefeningen in zo weinig mogelijk handen te leggen (...).¹⁷⁶ De opleiding aan de SROI was verdeeld in drie tijdvakken met, aansluitend aan de laatste periode, een termijn van praktische troependienst bij één van de regimenten.¹⁷⁷ In de jaren dat de opleiding aan de SROI nog acht en een half of negen maanden duurde, was de verdeling per tijdvak ongeveer drie maanden. In april 1936 werd de duur van de opleiding aan de SROI verlengd tot tien en een halve maand, verdeeld in tijdvakken van achtereenvolgens vier, drie, en drie en een halve maand. De aspirant-officier werd aan het begin van de eerste opleidingsperiode opgeleid tot rekrut. De resterende tijd werd besteed aan de verdere opleiding tot geoefend soldaat. In dit eerste tijdvak werd tevens een begin gemaakt met de opleiding tot groepscommandant. De tweede periode was gericht op de verdere afronding van die opleiding. Bovendien werd een aanvang gemaakt met de opleiding tot sectiecommandant. De opleiding werd afgerond in het derde tijdvak. In deze laatste opleidingsperiode werden onder leiding van de compagniescommandanten tevens oefeningen op compagniesniveau gehouden. Deze werd afgesloten met het examen voor reserve-vaandrig van de infanterie. De praktische oefeningen van de aspirant-officieren tijdens de tweede en derde opleidingsperiodes werden zoveel mogelijk gezamenlijk met het oefeningsdetachement gehouden.

Uitgangspunt voor de opleiding was het inhoudelijke *leerplan* en het uitgewerkte *programma van studie*, met daarin de theoretische en praktische leerstof per opleidingsperiode.¹⁷⁸ Wat de aspirant-reserveofficieren tijdens de onafgebroken opleiding precies moesten kennen en kunnen, was beschreven in het *Programma van het examen voor den rang van Vaandrig der Infanterie*.¹⁷⁹ Het studieprogramma van de onafgebroken opleiding werd gespecificeerd naar gelang het soort van opleiding dat werd gevolgd, tot tirailleur of specialist. Het werd voor de eerste tot en met derde opleidingsperiode aan de SROI uitgewerkt in een wekelijks overzicht van theorielessen en praktische oefeningen, waarbij de nadruk van die oefeningen lag bij de exercities buiten en op het gevechtveld, bij velddienstoefeningen, versterkingskunst en schietonderricht. Wat betreft de theoretische vakken ging het om de kennis van de reglementen en voorschriften, tactiek, versterkingskunst, militaire wetten, wapenkennis, dienstcorrespondentie en bijzondere onderwerpen, zoals het moreel van de troep en militaire opvoeding en inleiding in de psychologie van de massa.¹⁸⁰ Beide thema's werden toentertijd veel besproken binnen officierskringen. Inzake de tactiek ging het om de doelstelling en samenstelling van het Nederlandse leger, in het bijzonder het veldleger en de samenstelling van het bataljon. Verder omvatte dit vak onderwerpen als het moreel van de troepen, eigenschappen van de commandant, uitrusting en strijdmiddelen van de infanterie, de bestrijding van vliegtuigen en cavalerie, en – in globale zin – de samenwerking met andere wapens.¹⁸¹ Wat betreft dit laatste punt schreef het examenprogramma voor dat de aanstaande vaandrig 'eenig inzicht moest hebben in de tactiek van het gebruik van lichte troepen, artillerie, genietroepen, luchtsrijdkrachten, vechtwagens en chemische strijdmiddelen en van de tactiek der verbonden wapens, een en ander aan de hand van de reglementen en voorschriften van het Nederlandse leger'.¹⁸² Van een daadwerkelijk gezamenlijk oefenen met de andere wapens was echter tijdens de verschillende opleidingsperiodes geen sprake.

Het onderwijs aan de SROI werd gegeven aan de hand van leerboeken, brochures, reglementen, voorschriften en autografieën.¹⁸³ Daarbij was vooral de kennis die gevraagd werd op het gebied van reglementen en voorschriften groot – zo groot zelfs dat de commandant van de SROI, majoor J.K. Lammerts, hierover in 1936 zijn zorgen uitte. Weliswaar was hij van mening dat de in aantal en omvang toegenomen reglementen en voorschriften het onderwijs

hadden vergemakkelijkt, maar ook dat hierdoor een overlading van het leerplan had plaatsgevonden.¹⁸⁴ Wat die werklast betreft, verwees hij naar het examenprogramma dat aangaf dat de aanstaande vaandrig kennis moest bezitten van de reglementen en voorschriften, voor zover dat nodig was voor de dienstverrichting in die rang. Lammerts gaf aan dat het aantal reglementen en voorschriften dat moest worden gekend niet minder dan 50 bedroeg, terwijl het slechts één eis was van het examenprogramma.¹⁸⁵ Hoe groot het exacte aantal reglementen en voorschriften was dat de toekomstige reserveofficieren moesten kennen en kunnen toepassen, is niet geheel duidelijk. Dat dit echter het aantal van vijftig oversteeg, blijkt uit de *Mededeelingen voor de reserveofficier van de Infanterie 1938*. Daarin wordt melding gemaakt van zeventig reglementen, voorschriften, overzichten, leidraden, handleidingen en aanwijzingen, waarvan de reserveofficieren en de vaandrigen moesten worden voorzien.¹⁸⁶ De vage omschrijving van de leerstof en de grote uitbreiding die sommige vakken hadden ondergaan, waren Lammerts een doorn in het oog: '(...) zij geven aanleiding enerzijds tot schromelijke overdrijving in bepaalde vakken (...), anderzijds tot een tekort aan belangstelling in andere vakken'.¹⁸⁷ Lammerts was ervan overtuigd dat door het achterwege laten van alle overbodige leerstof voldoende tijd overbleef om – wat hij noemde – ‘ontwikkeld les te geven en daardoor voldoende kennis bij te brengen die beklijft’.¹⁸⁸

De theoretische en praktische scholing vormde dus de ruggengraat van het opleidingsstelsel en bepaalde wat de aspirant-reserveofficier allemaal moest kennen en kunnen. De vraag daarbij was hoe theoretisch of praktisch gericht de opleiding moest zijn. De *Algemeene Bepalingen voor de Scholen voor Verlofs officieren der Infanterie* spraken wat dit betreft duidelijk taal: ‘Het op de School te geven onderricht moet in hoofdzaak ten doel hebben de leerlingen praktisch geschikt te maken om onder meer te kunnen optreden als aanvoerder, vuurleider en onderwijzer van eene sectie.’¹⁸⁹ Ook de legercommissie sprak zich in 1924 nadrukkelijk uit voor de praktische gerichtheid: ‘Het bestaande stelsel tot opleiding van de aanstaande verlofs officieren, dat berust op het verwerven van praktische bekwaamheid, mag niet verdrongen worden door een zucht tot opvoeren van de theoretische kennis, welke voor den jongen verlofs officier volmaakt overbodig moet worden geacht.’¹⁹⁰ Voorts liet het verslag van de legercommissie uit 1926, over *De vorming en de voortgezette opleiding van het verlofs kader der Infanterie*, geen misverstand bestaan over dit punt: ‘Militaire eischen voor een goede vervulling van zijn oorlogscommando, de praktische vorming en besluitvaardigheid, zijn belangrijker dan theoretische kennis. Alleen in het terrein kan blijken wat de aanvoerder waard is. De verlofs officier zal de noodige vakkennis in den meest eenvoudigen vorm moeten beheerschen en wel zoo, dat in moeilijke ogenblikken als het ware intuïtief wordt gehandeld. Op dit beginsel moet (...) de geheele opleiding berusten.’¹⁹¹ De commandant van de SROI benadrukte in 1936 in het *Algemeen studieplan voor de opleiding tot reserveofficier van de infanterie* het belang van vereenvoudiging van de leerstof ‘door afsnijding van alles wat voor de kennis of de vorming van den aspirant reserveofficier geen waarde heeft (...), maar daarnaast verdieping en belijning van die zaken, welke voor de kennis en karaktervorming onontbeerlijk of noodig zijn (...)’.¹⁹² Dat de praktische bekwaamheid de theoretische kennis overheerste, wordt ook duidelijk uit het overzicht van de wekelijkse lessen en oefeningen bij de onafgebroken opleiding tot vaandrig aan de SROI.¹⁹³ Gedurende die opleiding werden wekelijks minstens drie dagen praktische vakken onderwezen en werden de overige twee en een halve dagen gevuld met theoretische vakken.

De commandant van de SROI regelde het onderwijs in overeenstemming met de van toepassing zijnde regelgeving en zorgde daarmee voor een goede gang van zaken van de opleiding.¹⁹⁴ In het geval van een opmerkelijke afwijking van het leerplan of bij buitengewone voorvallen was hij gehouden de minister en de inspecteur hierover direct te informeren.¹⁹⁵ Voor

de uitvoering van de opleiding beschikte de commandant van de SROI over een vast instructiekader, dat bestond uit de compagniescommandanten die als hoofden van onderwijs de algemene coördinatie van de opleiding verzorgden en als mede-instructeur optraden. Verder had elke opleidingsklas een luitenant die als klasse-officier fungeerde en onder leiding stond van het hoofd onderwijs. De klasse-officier was belast met de opleiding, het onderwijs en de instructie. Bij de SROI werd de klasse-officier bijgestaan door een adjudant of sergeant-majoor-instructeur, en een sergeant die zich bezighield met alle aspecten van de inwendige dienst. De klasse-officier en de onderofficieren, die als instructeurs optraden, hielden zich bezig met het praktisch en theoretisch onderwijs. De onderofficieren waren daarnaast belast met het reguleren van en toezicht houden op de instructie van het oefeningsdetachement. Daartoe stonden ze onder leiding van de compagniescommandant en een officier die speciaal was belast met dat detachement.

De leerlingen aan de SROI werden gedurende de opleidingscursus tweemaal beoordeeld op hun praktische geschiktheid en hun theoretische kennis.¹⁹⁶ De inspecteur van de infanterie bepaalde de data waarop dit gebeurde. De leerlingen werden door de schoolcommandant per vak, groepen van vakken, of praktische oefening in kennis gesteld van de behaalde beoordelingsresultaten. Bij voldoende kennis en geschiktheid kon de leerling ongeveer drie maanden na aanvang van de opleiding worden bevorderd tot korporaal en ongeveer zes maanden na het begin van de opleiding tot sergeant-titulair.¹⁹⁷ Het studieprogramma culmineerde in het examen voor de rang van vaandrig van de infanterie. De datum daarvan werd bepaald door de wapeninspecteur, maar moest in principe vóór 1 juni van het lopende opleidingsjaar zijn afgerond.¹⁹⁸ Het uitgebreide examen bij de SROI duurde ongeveer een week en werd afgenomen ten overstaan van een examencommissie, die door de inspecteur was aangewezen.¹⁹⁹ De eisen voor dit examen waren vastgelegd in het *Programma van het examen*, dat deel uitmaakte van de *Regeling betreffende de Scholen voor Verlofs officieren der Infanterie*.²⁰⁰ De eisen waren onderverdeeld in die voor de dienst bij een tirailleurcompagnie, de zware mitrailleurs, de mortieren van 8, de verbindingdienst en de wielrijders. Leerlingen bestemd voor de gasdienst volgden de laatste maanden van hun opleiding aan de gasschool te Utrecht en deden daar ook hun examen voor de rang van vaandrig.

Voor het vaandrigsexamen bij een tirailleurcompagnie moest de aspirant-reserve-officier zijn geschiktheid tonen in een veelheid van theoretische en praktische vaardigheden. Het ging dan vooral om zijn bekwaamheid, tijdens oefeningen en op het gevechtsveld, op te kunnen treden als aanvoerder en instructeur.²⁰¹ Verder moest de leerling zijn geschiktheid laten zien voor het vervullen van de functies van commandant van een kantonnements- en bivakwacht, van een patrouille en van een zogenaamd 'voorpostendetachement'. Bovendien werd verwacht dat hij de nodige kennis en kunde bezat van tactiek, schietonderricht, seinen, versterkingskunst, reglementen en voorschriften, militaire wetten, dienstcorrespondentie en wapenkennis. Ten slotte moest de aspirant-officier voldoen aan de eisen van lichamelijke geoefendheid.²⁰² In september 1937 werd die *Regeling* gewijzigd in een nieuw *Voorschrift voor de opleiding van reserveofficieren*.²⁰³ Niet langer meer maakte het *Programma van het examen* en de specifieke eisen deel uit van dit voorschrift. De verantwoordelijkheid voor het jaarlijks opstellen van de inhoud van het examen en de daarbij behorende exameneisen werd vanaf dat moment in handen gelegd van de inspecteur van de infanterie. Indien gewenst splitste de examencommissie zich op in subcommissies om de examens op een zo efficiënt mogelijke manier te kunnen uitvoeren. Schriftelijke examenvragen werden van tevoren opgesteld door de schoolcommandant en de instructeurs en vóór het begin van het examen toegezonden aan de voorzitter van de examencommissie. De examencommissie op haar beurt

bepaalde vóór aanvang van het examen per vak welke vragen zouden worden gesteld. De resultaten werden opgenomen in een verzamelstaat, samen met de cijfers die gedurende het leerjaar waren behaald. Van een voldoende voor een vak was sprake als het aantal toegekende punten gemiddeld 50 of meer bedroeg. Aan de hand van deze uitslagenlijst werd een rangschikking opgesteld, die was gebaseerd op het totaal van de behaalde resultaten per vak tijdens het examen.²⁰⁴ Op grond daarvan beslisten de voorzitter en leden van de examencommissie welk advies er over elke individuele geëxamineerde zou worden uitgebracht.²⁰⁵ Vervolgens zond de voorzitter van de examencommissie, door tussenkomst van de commandant van de SROI, een beknopt verslag van het examen aan de inspecteur, voorzien van het advies per leerling; het departement van Oorlog ontving hier een kopie van.²⁰⁶ Daarop bepaalde de minister, aan de hand van het advies dat was uitgebracht, of een leerling al dan niet geslaagd was voor het examen.²⁰⁷ Het antwoord gaf de minister weer door aan de inspecteur van de infanterie, die op zijn beurt de commandant van de SROI en de regimentscommandanten (door tussenkomst van commandant veldleger) op de hoogte stelde van de uitkomst van de beslissing van de minister.²⁰⁸ Overigens werd in 1937, met het herziene *Voorschrift voor de opleiding reserveofficieren*, de beslissingsbevoegdheid over de uitslag van het examen neergelegd bij de inspecteur van de infanterie.²⁰⁹ Ook aan het eind van de opleiding was een belangrijke rol weggelegd voor de inspecteur. Op basis van het verwachte aantal geslaagden voor het examen voor de rang van vaandrig, en rekening houdend met de behoefte bij de verschillende infanterieregimenten, bepaalde de inspecteur hoeveel leerlingen als vaandrig bij een regiment konden worden tewerkgesteld. De beslissing over de daadwerkelijke plaatsing bij een regiment infanterie was voorbehouden aan de commandant van de SROI. Die hield daarbij onder meer rekening met de uitslag van het examen en daarmee de klassering, alsmede de woonplaats van de geslaagde.²¹⁰

Na het succesvol afleggen van het examen voor de rang van reserve-vaandrig vertrokken de aspirant-reserveofficieren en de oefeningsdetachementen van de SROI naar het Infanterie Schietkamp Harskamp voor het houden van schietoefeningen. Na deze schietseries gingen de leerlingen op studiereis om kennis te maken met verschillende onderdelen van het veldleger. Daarbij werd een bezoek gebracht aan de Vesting Holland met haar fortelinies en stellingen en haar mogelijkheden tot het onder water zetten van strategisch belangrijke gebieden en tevens aan de luchtvaartafdeling, het regiment genietroepen en de stormschool. De aansluitende praktische detachering bij de regimenten infanterie viel samen met de vervolgoefeningen van de dienstplichtigen aan het einde van hun eerste-oefening en met de zomeroefeningen van de divisies. Met het afronden van de praktische vorming bij de regimenten kwam formeel een einde aan de eerste-oefening of opleiding en vertrokken de aanstaande reserveofficieren met groot verlof. Vóór 1 april 1936 werden de aspirant-reserveofficieren aansluitend benoemd tot reserve-tweede-luitenant. Na die datum gingen de aspirant-reserveofficieren met groot verlof in de rang van sergeant-titulair. Bevordering tot vaandrig vond plaats op 1 januari van het daaropvolgende jaar. De benoeming tot reserve-tweede-luitenant liet vervolgens nog twee jaar op zich wachten.²¹¹

Bij hun vertrek met groot verlof waren de aspirant-reserveofficieren in formele zin operationeel inzetbaar, al waren zij operationeel nog niet ervaren. Die ervaring moest worden opgedaan door deel te nemen aan de wettelijke opkomstverplichtingen en het in eigen tijd onderhouden en verbeteren van de theoretische kennis. Met name voor dit laatste werd van de reserveofficier 'zelfcontrole, zelftucht en zelfontwikkeling' verwacht.²¹² De uiteindelijke geschiktheid voor het uitoefenen van de oorlogsfunctie werd dus vooral bepaald door de kwaliteit en de effectiviteit van die verdere vorming en de betrokkenheid daarbij van de reserveofficier. Van een deel van de leerlingen aan de SROI was bekend dat zij na afronding van de

opleiding aan de SROI door wilden gaan met de opleiding tot beroepsofficier aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Leerlingen die het examen aan de SROI met goed gevolg hadden afgerond konden zich aanmelden voor de KMA-opleiding. Als ze die intentie hadden, kon dat echter ook nog in een latere fase, als reserveofficier, kenbaar worden gemaakt. De geselecteerden werden toegelaten tot het tweede studiejaar aan de Koninklijke Militaire Academie en vervolgden daar hun opleiding tot beroepsofficier.

4. Appreciatie kwaliteit van de opleiding

Uit een analyse van de *Memories van Antwoord* in de periode 1920-1940 blijkt dat de opleiding van de reserveofficieren vrijwel geen politieke aandacht kreeg. Opeenvolgende defensiebegrotingen gaven blijkbaar geen aanleiding vragen te stellen of opmerkingen te maken over de kwaliteit van de scholing. Alleen in de *Memorie van Antwoord voor 1937* werd daarop inhoudelijk ingegaan, waarbij de opmerkingen van minister Colijn zich overigens meer richtten op de mogelijkheden voor een effectieve praktische vorming tijdens de vervolg- en de herhalingsoefeningen, dan op de kwaliteit van de opleiding als geheel. Colijn gaf aan dat hij ernaar streefde met de beschikbare middelen de opleiding van de reserveofficieren, zowel theoretisch als praktisch, zo hoog mogelijk op te voeren.²¹³ Wat betreft de praktische opleiding van die officieren was hij van mening 'dat de omgang met den troep voor den aanvoerder de eerste eisch is, waaraan hij moet voldoen. De korte duur der eerste-oefening en de geringe sterkte van het jaarlijksch contingent maken echter een in hoofdzaak praktische opleiding der reserveofficieren niet mogelijk. Verlenging van den duur van der eerste-oefening en uitbreiding van het contingent zal slechts de gelegenheid bieden om hierin de gewenschte verbetering te brengen.'²¹⁴ Dit waren opmerkelijke uitspraken aangezien de regering hiermee expliciet erkende dat er beperkingen bestonden bij de praktische opleiding en vooral bij de verdere vorming van de reserveofficieren. Dat betekende echter niet dat de opleiding van de reserveofficieren als geheel als onvoldoende kon en moest worden gekwalificeerd.

Zo weinig als vanuit het parlement inhoudelijke belangstelling bestond voor de kwaliteit van de opleiding van aspirant-reserveofficieren, des te meer was hier aandacht voor binnen de defensieorganisatie. Niet alleen de minister hield zich zeer frequent met dit onderwerp bezig, maar ook de commandant van de SROI, de inspecteur van de infanterie, en de commandant van het veldleger met zijn regimentscommandanten. De commandant van de SROI was eraan gehouden jaarlijks verslagen van de opleiding van de verschillende opleidingsploegen te maken. Die verslagen werden opgesteld ingevolge de opdracht van de minister van Oorlog van 16 juni 1920 en de daaropvolgende aanwijzingen van de inspecteur van de infanterie.²¹⁵ Eind 1923 volgde een verdere aanwijzing van de inspecteur aan de regimentscommandanten over de rapportage omtrent de opleiding van de verlofsofficieren.²¹⁶ Het streven van de inspecteur was gericht op een 'meer stelselmatige bewerkte rapportage betreffende de geoefendheid der lichten'. Daartoe moest die berichtgeving een beschouwing bevatten van de praktische vorming van de leerlingen van de vorige opleidingslichting bij de troepen.²¹⁷ De rapportages moesten jaarlijks op 1 oktober aan de inspecteur worden aangeboden door tussenkomst van de brigade- en divisiecommandanten.

Eind 1926 gaf de commandant van het veldleger, T.F.J. Muller Massis, opdracht om jaarlijks een oefeningsverslag in te dienen over de geoefendheid en geschiktheid van de vaandrigs.²¹⁸ Het moest dan niet gaan om individuele beoordelingen, maar om een algemeen beeld. De meer individuele benadering volgde op 18 juni 1930. De inspecteur van de infanterie informeerde luitenant-generaal E.F. Insinger, die Muller Massis als commandant van het veldleger was opgevolgd, dat de opleiding alleen dan volledig tot haar recht kon komen en de

beste uitkomst kon opleveren als sprake zou zijn van samenwerking en waardering over en weer tussen de commandant van de SROI en de troepencommandanten.²¹⁹ Die samenwerking en kwaliteitsverbetering zouden gestalte moeten krijgen door de invoering van een individueel gerichte staat van inlichtingen over de leerlingen. Hierop moesten dan zowel de ervaringen met de leerling op de SROI als de opgedane indrukken tijdens de praktische tewerkstelling worden genoteerd. De invulling van de staat van inlichtingen was niet vrijblijvend: zowel de commandant van de SROI als de betrokken regimentscommandanten zouden verplicht worden om de staten met inlichtingen over de leerlingen tijdig en volledig ingevuld aan elkaar te doen toekomen.²²⁰ Hierdoor zou er een beter totaalbeeld van de geschiktheid van de leerling voor de functie-uitoefening in het oorlogsleger ontstaan, en daarmee voor het uiteindelijke advies voor diens benoeming tot reserve-tweede-luitenant. Tevens kon de commandant van de SROI met die terugkoppeling zo nodig de schoolopleiding verbeteren. De belangrijkste informatie uit de staat van inlichtingen betrof de volgende punten: wel of niet voorgeoefend, gevolgde opleiding (onafgebroken of intermitterend), gedrag, ijver, praktische geschiktheid, wijze van optreden tegen meerderen, gelijken en minderen, en karaktereigenschappen.

Begin oktober 1930 volgde de opdracht van commandant veldleger aan de commandanten van de infanterieregimenten om gedurende de gehele periode van praktische tewerkstelling gegevens over de leerlingen te registreren.²²¹ Naar de mening van commandant veldleger zouden de in de loop der tijd aan de school verzamelde gegevens namelijk al hun waarde verliezen, indien 'zij niet werden getoetst aan de resultaten van de opleiding bij de regimenten'.²²² De uitvoering van die taak werd opgedragen aan de compagniescommandanten. Na afloop van de periode van tewerkstelling moesten de schriftelijke gegevens naar de inspecteur van de infanterie worden gestuurd. Een verdere stap in de kwaliteitsverbetering vond plaats in 1937, vooral als gevolg van militair-tactische en technische organisatieontwikkelingen in het leger en de noodzaak tot kwalitatieve verbetering van de opleiding door de toegenomen intensiteit van het studieprogramma aan de SROI. Op 11 augustus 1937 gaf minister Van Dijk aan dat de regelingen voor de verschillende scholen voor reserveofficieren geheel waren verouderd en derhalve om herziening vroegen. Het gevolg was dat de minister nieuwe uniforme richtlijnen liet ontwerpen.²²³ Op 21 augustus 1937 informeerde de inspecteur van de infanterie de commandant van de SROI over de herzieningsplannen van de minister.²²⁴ In de nieuwe voorschriften zouden de vakken waarin op de school werd onderwezen niet meer worden genoemd, noch de eisen waaraan bij het vaandrigsexamen diende te voldoen. Het vaststellen hiervan zou voortaan tot de verantwoordelijkheden van de inspecteur behoren. Deze regeling was opgenomen om de flexibiliteit in de opleiding te vergroten. In het nieuwe ontwerp van de voorschriften werd verder onder meer bepaald dat zowel de commandant van de opleidingsschool als de regimentscommandanten voortaan rapporten moesten opstellen over de theoretische kennis en praktische geschiktheid van de leerlingen.²²⁵ Verder had de minister aangegeven dat hij, nog meer dan voorheen, vóór de aanstelling tot reserve-vaandrig en tweede-luitenant, de nadruk wilde leggen op de beoordeling van de praktische bruikbaarheid van de aanstaande reserveofficieren. In zijn woorden 'een factor van betekenenenden invloed voor de aanstelling'. Om die reden zouden de regimentscommandanten gedurende de periode van praktische vorming speciale aandacht moeten schenken aan de wijze waarop de leerlingen hun tewerkstelling vervulden. De minister achtte dit noodzakelijk, 'omdat de praktijk bij den troep eischen stelt welke tijdens de opleiding bij de school, ook al wordt daar beschikt over een oefendetachment, niet steeds in voldoende mate door de leerlingen beheerscht kunnen worden'.²²⁶ In een uitgebreide reactie op het *Ontwerp Voorschrift voor de opleiding tot reserveofficier* stelde de commandant van de SROI, begin september 1937, onder meer dat

de duur van de opleiding aan de school tien en een halve maand zou moeten bedragen – dit in verband met het uitgebreide studieprogramma.²²⁷ In een toelichting op het punt over het afnemen van het examen voor de rang van vaandrig gaf de commandant van de SROI aan dat de praktische tewerkstelling bij de regimenten de meeste zekerheid gaf over, en de beste controle betekende voor de kwaliteit van het onderwijs en het examen aan de school. Als randvoorwaarden voor die kwaliteitsborging noemde hij ‘het waarborgen van een welwillende houding tegenover de jonge aanstaande reserveofficier, een doelbewuste leiding, en een objectief oordeel’.²²⁸

Naast de schriftelijke vastlegging van de gegevens over de leerlingen in de staten van inlichtingen werden gedurende het interbellum ook verslagen opgesteld over de opleiding van de aspirant-reserveofficieren aan de SROI en over de resultaten van de praktische tewerkstelling. De rapporten waren kort van inhoud en de verslaglegging was algemeen en feitelijk van aard, zonder verdere inhoudelijke toelichting of onderbouwing. Daarin werden onder meer uitspraken gedaan over de betoonde dienstijver en de wijze waarop de leerlingen tijdens de praktijkoefeningen voldeden, hun kennis van reglementen en voorschriften, en de kwaliteit van de toepassing ervan, de oefeningen waaraan de leerlingen hadden deelgenomen en de bereikte resultaten tijdens de opleiding. Daarnaast moest worden voldaan aan het *Programma van het examen voor de rang van Vaandrig der Infanterie*.²²⁹ Dit examen met zijn specifieke doelstellingen en opleidingseisen vormde, zoals eerder aangegeven, het kwalitatief normerende aspect van de officiersopleiding. In de verslagen werd ook melding gemaakt van het aantal leerlingen dat in opleiding was geweest, het aantal dat had deelgenomen aan het vaandrigsexamen, het gedeelte daarvan dat was geslaagd, en een overzicht van de redenen van uitval uit de cursus. Verder gaven de rapporten veelal inzicht in de mate waarin en wijze waarop de leerlingen de opgedane theoretische kennis tijdens de praktische vorming hadden weten toe te passen. Doorgaans voldeed dit min of meer aan de verwachtingen, maar ook kritiek bleef niet achterwege. Dit blijkt onder andere uit de uitkomsten van een aantal verslagen.

In het verslag van de cursus van de oktoberploeg 1935 maakte de commandant van de SROI melding van in totaal vijftien klassen met leerlingen die in dat jaar waren opgeleid.²³⁰ Kort en zakelijk deelde hij mee dat de opleiding over het geheel genomen een normaal verloop had gehad.²³¹ De commandant gaf aan dat de leerlingen, zowel in Kampen als Breda, in het algemeen veel ijver hadden betoond en dat hun gedrag ‘goed’ was geweest. Vooral door de leerlingen die meedongen naar een plaatsing in het tweede studiejaar van de Koninklijke Militaire Academie was ‘hard en met onderlingen naijver gewerkt, hetgeen ook andere leerlingen tot meerdere krachtsontplooiing aanspoorde’. Commandant SROI meldde dat de geest onder de leerlingen uitstekend was geweest en dat het bereikte opleidingsresultaat alle reden gaf tot tevredenheid. Wel maakte hij zich zorgen over de beschikbare opleidingstijd aan de school. Die was volgens hem te kort om de veelomvattende oefenstof te verwerken. Hij gaf dan ook aan voorstander te zijn van een uitbreiding van de opleidingstijd aan de SROI tot elf maanden.²³² Uit het bijgevoegde overzicht van het verloop van het aantal leerlingen van de cursus oktoberploeg 1935 blijkt dat van de 270 opgekomen leerlingen uiteindelijk 238 voor het vaandrigsexamen slaagden: een afvalpercentage van bijna 12%. De redenen daarvan varieerden van uitstel van opkomst, afkeuring, overplaatsing, ontslag op eigen verzoek, en ontheffing.

Uit de verslagen van de opleidingen van de april-, juli- en oktoberploeg bij de SROI in 1936 bleek dat alle ploegen goede ijver en een ‘goed tot zeer goed’ gedrag hadden getoond.²³³ Gedurende de cursussen was de geest onder de leerlingen ‘zeer goed’ geweest. In enkele gevallen moest corrigerend worden opgetreden wegens gebrek aan ijver en krijgstuuchtelijke overtredingen. In het verslag van de april- en julploeg 1936 uitte de commandant van de SROI

zijn zorgen over de vele mutaties bij de klasse-officieren. Verder gaf hij aan dat de opleiding in de maanden november en december sterk beïnvloed was geweest door het slechte weer en de slechte gezondheidstoestand van veel leerlingen. Soms was wel 40% van die leerlingen niet inzetbaar geweest vanwege de griep. Het slechte weer en de gezondheidstoestand vertraagden niet alleen de theoretische opleiding, maar zetten ook de praktische vorming onder druk. Diverse praktische oefeningen moesten worden afgebroken of afgelast. Van de in totaal 76 leerlingen die aan het vaandrigsexamen hadden deelgenomen, slaagden er 75. Commandant SROI gaf verder nog aan dat de praktische geoefendheid en de elementaire kennis van de voorgeoefenden die in juli opkwamen niet gelijk was aan die van de aprilploeg. Het was echter aan de buitengewone ijver van de leerlingen van die ploeg te danken dat de achterstand kon worden ingelopen.

Wat betreft de oktoberploeg 1936 liet commandant SROI weten dat in het algemeen sprake was van een normaal verloop van de opleiding. Van de oktoberploeg werd één leerling wegens onbetrouwbaarheid tijdens de praktische tewerkstelling voorgedragen voor ontheffing. Het is niet bekend of die voordracht een politiek motief had. In totaal werden veertien klassen opgeleid: acht in Kampen en zes in Breda. Wat betreft het bereikte resultaat was er alle reden tot tevredenheid.²³⁴ Wel uitte commandant SROI zijn zorg over de tijd die de leerlingen moesten besteden aan het aanbrengen van wijzigingen in de reglementen en voorschriften. Hij sprak over minstens 45 uur die hiervoor nodig waren. Dit was de reden waarom hij aandrang op een spoedige vernieuwing van de reglementen en wenste dat de hoeveelheid voorschriften tot het noodzakelijke beperkt zou worden. Bij het doorzenden van het verslag aan de minister van Defensie gaf de inspecteur van de infanterie aan dat er voor hem geen aanleiding bestond tot het maken van opmerkingen of het doen van voorstellen. Van de in totaal 256 leerlingen die voor de oktoberploeg waren opgekomen, slaagden 213 voor het vaandrigsexamen – een afvalpercentage van bijna 17%. In zijn verslag van de intermitterende cursus 1936 liet de commandant SROI weten dat het onderwijs was gegeven overeenkomstig het ingediende lesrooster.²³⁵ Zowel bij de klassen die in Kampen waren opgeleid als die in Breda was de ijver en het gedrag in het algemeen ‘goed’ en liet de geest van de leerlingen niets te wensen over. Het optreden tegenover de manschappen werd alleszins bevredigend genoemd. Van de elf sergeanten-titulair die in Kampen aan het vaandrigsexamen hadden deelgenomen, slaagden allen. Van de oorspronkelijk 41 opgeroepen sergeanten-titulair namen in Breda 38 deel aan het vaandrigsexamen. 33 van hen slaagden, wat erop neerkomt dat 13% voor het examen zakte. In het verslag van de intermitterende cursus in 1937 gaf commandant SROI opnieuw aan dat de ijver en het gedrag van de leerlingen ‘goed’ waren.²³⁶ De geest bij de leerlingen kwalificeerde hij zelfs als ‘zeer goed’. Van de 25 sergeanten-titulair die het vaandrigsexamen aflegden, slaagden alle kandidaten.

Het algemeen positieve beeld van de kwaliteit van de aspirant-reserveofficieren werd nogmaals bevestigd in het verslag van de inspecteur van de infanterie over de in 1936 gehouden oefeningen.²³⁷ Hierin rapporteerde hij dat het oordeel van de korpscommandanten, over de vraag hoe bij vertrek met groot verlof de tot vaandrig aangestelde leerlingen van de officiersopleiding voor hun oorlogstaak waren berekend, over het algemeen ‘voldoende tot goed’ was.²³⁸ Ook het oordeel over de leerlingen die de intermitterende cursus hadden gevolgd, was gunstig. In dit verslag kwam de inspecteur terug op het punt van de bijzondere omstandigheid dat een aantal regimentscommandanten hun zorgen hadden geuit over de nadelige invloed die tijdens de voortgezette praktische opleiding was ontstaan door de aanwezigheid van een verhoudingsgewijs te groot aantal vaandrigen ten opzichte van de beschikbare manschappen. De inspecteur gaf aan dat de bezwaren in belangrijke mate zouden worden opgeheven, omdat de vervolgoefeningen van alle dienstplichtigen bij de divisies vanaf

1937 zouden samenvallen. Hierdoor zou het beschikbare aantal manschappen worden verhoogd van 75% naar 100%.²³⁹ Een jaar later, eind 1937, werd commandant veldleger door de inspecteur van de infanterie op de hoogte gesteld van de resultaten van de oefeningsverslagen over de periode oktober 1936-oktober 1937.²⁴⁰ Wat betreft het oordeel van de verschillende regimentscommandanten over de vraag hoe goed de aspirant-reserveofficieren bij vertrek met groot verlof voor hun oorlogstaak waren berekend, antwoordden vrijwel alle commandanten met 'voldoende tot goed'. Alleen de commandant van het regiment jagers beoordeelde de geschiktheid als 'onvoldoende'. De meerderheid van de regimentscommandanten gaf in de oefeningsverslagen aan dat van nadelige invloeden tijdens de praktische tewerkstelling geen sprake was geweest. Negen regimentscommandanten uitten hun zorg over de aanwezigheid van een te groot aantal reserveofficieren en vaandrags tijdens de vervolgoefeningen. Hierdoor zou er te weinig mogelijkheid voor de leerlingen zijn geweest om als sectiecommandant te oefenen.

Het probleem van de verhouding tussen het aantal aspirant-reserveofficieren en de beschikbare manschappen was al langer bekend. Niet alleen minister Van Dijk wees al in 1924 op dit probleem, maar ook Lambooy gaf in 1926 aan bekend te zijn met het bezwaar dat in de zomermaanden regelmatig te veel aspirant- en reserveofficieren moesten worden geoefend, waarvoor te weinig manschappen ter beschikking stonden om allen naar behoren te trainen.²⁴¹ Verder uitte de commandant van het veldleger, Insinger, in 1930 zijn zorgen over de inadequate oefenmogelijkheden van de aspirant-reserveofficieren tijdens de praktische tewerkstelling.²⁴² Hij was van oordeel dat de oorzaak van deze beperking voor een groot deel schuilde in het leger- en oefenstelsel van 1922. Tegelijkertijd kon hij niet anders dan beamen dat 'een grondige verbetering onder de bestaande politieke constellatie voorlopig wel tot de vrome wenschen zal moeten blijven behoren'.²⁴³ Andere zorgen of aandachtspunten, die door de commandanten in de verschillende verslagen aan de orde werden gesteld, betroffen onder meer de onbekendheid met het aantal leerlingen dat in opleiding zou worden genomen, de wens tot verlenging van de duur van de opleiding vanwege de toegenomen complexiteit van het studieprogramma, de behoefte aan meer gelegenheid voor praktische oefening gedurende de schoolopleiding en de aansluitende praktische tewerkstelling, restricties met het oefeningsdetachement aan de school, zorgen ten aanzien van de houding van het beroepskader tegenover de jeugdige en onervaren aspirant-reserveofficieren, de te frequente wijzigingen in het instructiekader gedurende de opleiding en ten slotte de achterstand in geschiktheid van de voorgeoefenden bij aanvang van de opleiding op de SROI.

Ook in de militaire vakliteratuur en andere militaire bronnen werd soms kritisch geoordeeld over de resultaten van de eerste-oefening en daarmee getwijfeld over de geschiktheid van de aspirant-reserveofficieren. In 1933 verscheen in de *Militaire Spectator* een artikel van S. Veldmeijer, kapitein bij de infanterie en oud-medewerker bij de scholen voor verlofs-officieren, over 'De opleiding en vorming van den Troep'.²⁴⁴ Hij zei het te betreuren dat de handen van de vaandrags, afkomstig van de SROI, in het begin 'volkomen verkeerd staan om hun aandeel te nemen aan de voortzetting van de vorming van de dienstplichtigen. Ze weten niet over welke kennis deze beschikken en hoe hen het onderricht werd gegeven'.²⁴⁵ Opmerkelijk is dat Veldmeijer slechts enkele maanden later een genuanceerder standpunt in *De Militaire Spectator* innam: 'Het is ons gebleken dat aan de regelen, die wij schreven in *De Militaire Spectator* van November 1933 over de opleiding aan de SROI, een andere beteekenis zou kunnen worden gehecht, dan in onze bedoeling lag. Wij weten, dat de opleiding aan de SROI op het peil staat, waarop zij, gelet op enkele minder gunstig inwerkende factoren, kan worden gebracht'.²⁴⁶ Hoogstwaarschijnlijk had kritisch commentaar op de uitspraken van Veldmeijer aan deze nuancering bijgedragen. Verder gaf de Algemeene Vereeniging van

Nederlandsche Reserve-Officiëren (AVNRO) enige kritiek op de eerste-oefening. Weliswaar was het *Rapport Voortgezette Opleiding*, dat eind 1937 verscheen, vooral gericht op de voortgezette vorming van de reserveofficiëren na benoeming tot tweede-luitenant, maar het hoofdbestuur gaf wel aan dat het van mening was dat de eerste-oefening van de aspirant-reserveofficiëren te veel gericht was op de theorie.²⁴⁷ De inspecteur van de infanterie was het oneens met de inhoud van het AVNRO-rapport. Als eerstverantwoordelijke voor de (aspirant-)reserveofficiëren van de infanterie was hij zelfs niet gehoord in het onderzoek.

Ten slotte kwam ook van buitenaf enig commentaar op de opleiding van de reserveofficiëren. In 1931 gaf de Centrale Commissie voor Bezuiniging, ingesteld door de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, onder meer aan dat zij van mening was dat verschillende verbeteringen in de opleiding van reserveofficiëren mogelijk waren, waardoor oefeningen en cursussen nog beter konden worden ingevuld.²⁴⁸ Als mogelijk verbeterpunt voor de opleiding noemde de commissie onder meer het creëren van de mogelijkheid de aanstaande reserveofficiëren 'een werkzaam aandeel te geven aan de opleiding van manschappen en lager kader gedurende vervolgoefeningen om daarmee de bestaande rol van toeschouwer te voorkomen'.²⁴⁹ Toch was zij van oordeel dat op het gebied van oefening en opleiding van het reservepersoneel in de achterliggende jaren aanmerkelijke vooruitgang was geboekt en dat zij de indruk had gekregen dat de reserveofficiëren hun taak met opgewektheid vervulden.²⁵⁰ In een aanvullend schrijven, medio 1933, aan de chef van de generale staf had de Centrale Commissie voor Bezuiniging gemeend hem in kennis te moeten stellen van de opmerkingen die zij in de richting van de minister van Defensie had gemaakt over de eerste-oefening van het reservekader.²⁵¹ De bezuinigingscommissie gaf aan dat de beschikbare tijd voor de opleiding en aanvullende praktische tewerkstelling van de aspirant-reserveofficiëren niet steeds overal even goed was benut.²⁵² Overigens was zij milder over de opleiding aan de school zelf. Daar werd de beschikbare tijd 'in het algemeen nuttig en productief besteed, zij het dat het onderwijs misschien niet altijd even efficiënt en animeerend wordt gegeven. Zo gunstig is de toestand bij den troep nog niet.'²⁵³ Tevens ging de commissie in op de vraag of de dienstplichtige, na beëindiging van zijn opleiding aan de SROI en zijn tewerkstelling bij het regiment, voldoende was voorbereid voor de vervulling van zijn taak in het leger.²⁵⁴ Zij liet weten de indruk te hebben gekregen dat de praktische opleiding vaak niet als voldoende kon worden beschouwd – dit in tegenstelling tot de theoretische vorming, 'waarbij hier en daar eerder van een teveel dan van een te weinig mag worden gesproken'.²⁵⁵ De commissie liet verder niet na te wijzen op de grote rol die persoonlijkheid en karakter van de aspirant-reserveofficier tijdens de praktische tewerkstelling speelden. Als werkelijk sprake was van belangstelling en verantwoordelijkheidsbesef, en als de opleidingstijd niet als straf werd gezien, dan zouden de aanstaande reserveofficiëren binnen afzienbare tijd geschikt zijn voor het vervullen van een leidende functie.²⁵⁶

Uit het voorgaande zou de indruk gewekt kunnen zijn dat de kritische oordelen overheersten. Van zorgen over tekortkomingen van de opleiding was zeker sprake, maar de opmerkingen kwamen vaak van een enkele regimentscommandant of scribent. Om die reden waren de commentaren niet minder juist, maar ze werden door de meerderheid van de regimentscommandanten echter niet bevestigd in de oefeningsverslagen. Een aantal aandachtspunten werd breed gedragen. Doorgaans waren er te veel (aspirant-)officiëren tijdens de vervolgoefeningen aanwezig, waardoor die niet allemaal op gelijkwaardige wijze konden worden geoefend, en de aspirant-reserveofficier was na afronding van de opleiding praktisch nog té onervaren. Ook was er een algemeen gevoel dat de opleiding nog praktijkgericht zou moeten zijn. Uitbreiding van de praktische ervaring moest vooral plaatsvinden in de jaren na de opleiding, net als de borging en vergroting van de kennis van de vele reglementen en

voorschriften. Toch deden de geuite zorgen té weinig recht aan de kwaliteit van de opleiding, met name aan de SROI, want de gunstige reacties over de opleiding waren veel talrijker dan het aantal hiervoor genoemde negatieve commentaren. In die positieve reacties werd gesproken over een opleidingskwaliteit variërend van 'vrij algemeen bevredigend tot alleszins bevredigend' en zelfs 'zeer goed'.²⁵⁷ In het interbellum streefden de minister van Defensie, de inspecteur van de infanterie, commandant veldleger, de regimentscommandanten, en de commandant van de SROI herhaaldelijk naar een vergroting van de inzichtelijkheid van de opleiding en naar verbetering van de opleidingskwaliteit. In de loop van die jaren werd een systeem van *checks and balances* ingevoerd, dat een beter inzicht gaf in de geschiktheid van de aspirant-reserveofficier voor de geplande functie-uitoefening in het oorlogsleger. In de staten van inlichtingen werden de bevindingen over de leerlingen tijdens de opleiding aan de SROI en gedurende de praktische tewerkstelling bij de regimenten bijgehouden. Het resulteerde tevens in terugkoppelingsgegevens waarmee de commandant van de SROI de opleiding zo nodig inhoudelijk kon verbeteren. Uit verschillende uitspraken bleek dat het oordeel over de praktische vorming van de leerlingen bij de regimenten heel dicht lag bij het standpunt dat het personeel van de school had over het functioneren van die aspirant-officieren. De bereikte resultaten tijdens de schoolopleiding en de aansluitende praktische tewerkstelling wijzen erop dat de opleidingseisen en kwaliteitsnormen doorgaans werden gehandhaafd.

Opvallend was het relatief hoge uitvalpercentage tijdens de opleiding, met name bij het vaandrigsexamen. Dit examen vormde blijkbaar een bruikbaar selectiemechanisme om uiteindelijk het kaf van het koren te scheiden. Waarschijnlijk speelden bij het hoge uitvalpercentage tijdens de opleiding tekortkomingen in het selectieproces een rol van betekenis. Weliswaar werden de geschiktste dienstplichtigen aangewezen voor het volgen van de opleiding tot reserveofficier, maar dat betekende niet dat elke aangewezen cursist stond te popelen om reserveofficier te worden. In het geval van aanwijzing speelden persoonlijke belangstelling, betrokkenheid en verantwoordelijkheidsbesef een belangrijke rol bij de wijze van opstelling en inzet van de leerling tijdens de opleiding. Het is moeilijk voorstelbaar dat de tijd die op de school beschikbaar was voor de opleiding niet goed gebruikt zou zijn. De opleidingssystematiek, waaronder het *leerplan en het programma van studie*, was namelijk zo optimaal mogelijk ontwikkeld. Dat van een inefficiënt gebruik van de tijd aan de SROI geen sprake was, blijkt tevens uit de woorden van de door de Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel ingestelde bezuinigingscommissie, die vond dat de beschikbare opleidingstijd in het algemeen nuttig en productief werd besteed.

Het is de vraag of de hiervoor genoemde zorgen over de opleiding wel oplosbaar waren, zodanig dat dit een directe en substantiële verbetering van het opleidingsproces tot gevolg zou hebben. De zorg die het meest werd geuit, betrof de oefenmogelijkheden van de aspirant-reserveofficieren bij de regimenten tijdens de periode van praktische tewerkstelling. Die detachering vond plaats gedurende de vervolgoefeningen van de dienstplichtigen. Het probleem tijdens die oefeningen was dat het evenwicht ontbrak tussen het aantal dienstplichtigen dat voor oefening beschikbaar was en het vaak te grote aantal aspirant-reserveofficieren dat praktische ervaring moest opdoen. Dit probleem werd versterkt door de deelname van verschillende reserveofficieren die met goedkeuring hun herhalingsverplichtingen vervulden tijdens de vervolgoefeningen. Bovendien was er een beperkte groep van jonge subalterne beroepsofficieren die ook nog praktijkervaring moest opdoen. Daar kwam bij dat de begeleiding door het beroepspersoneel niet optimaal was, vanwege het gelimiteerde aantal daarvan bij het regiment.

Dat oplossingen niet eenvoudig voor de hand lagen, blijkt onder andere uit de reactie van de hiervoor genoemde bezuinigingscommissie in 1931. Die was van oordeel dat in de garnizoenen te veel rekening moest worden gehouden met onder meer de belangen van algemene dienst en de oefening van de manschappen. De eveneens door deze commissie voorgestelde mogelijkheid de aanstaande reserveofficieren tijdens de vervolgoefeningen actief te betrekken bij de opleiding van manschappen en lager kader, om daarmee te voorkomen dat de cursisten noodgedwongen als toeschouwer aan de kant moesten blijven staan – iets wat regelmatig voorkwam –, kon niet op steun van de militaire leiding rekenen. Het was een thema dat in die periode ook in de militaire vakbladen, in pro's en contra's, aandacht kreeg.²⁵⁸ Mogelijkheden deze beperkingen op korte termijn op te lossen, waren er niet. Daarvoor zou het contingent dienstplichtigen dat aan de vervolgoefeningen deelnam groter hebben moeten zijn, de duur van de oefeningen zijn verlengd, het aantal beroeps-officieren in de legerorganisatie uitgebreid of het aantal aspirant-reserveofficieren tijdens de praktische tewerkstelling worden verminderd. Het waren factoren die direct gekoppeld waren aan de regelingen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922. Bovendien was, gezien de politieke en economische constellatie in Nederland en het gevoerde beleid van het absolute minimum in het interbellum, van regeringszijde lange tijd geen wijziging van het oefenstelsel en daarmee verbetering van de oefenmogelijkheden te verwachten. Het was dus een probleem om alle aspirant-reserveofficieren tijdens de vervolgoefeningen in gelijke mate te oefenen en praktische ervaring te laten opdoen. Dit leidde regelmatig tot een situatie van meelopen en meekijken. Pas vanaf 1937 ontstond onder invloed van de snel verslechterende internationale veiligheidssituatie meer politieke ruimte voor verbetering van de oefenmogelijkheden. De gewijzigde *Dienstplichtwet* van februari 1938 breidde de omvang van het jaarlijks contingent dienstplichtigen aanzienlijk uit en verlengde de duur van de eerste-oefening van de dienstplichtigen. Toch mochten die wijzigingen niet meer baten, de tijd tot het uitbreken van de oorlog in mei 1940 was daarvoor gewoonweg te kort.

Uit de geanalyseerde militaire documentatie komt het beeld naar voren dat de aspirant-reserveofficieren bij hun vertrek met groot verloop voldeden aan de opleidingseisen. Daarmee had de SROI haar opleidingstaken naar behoren vervuld. De vraag is of hiermee niet een al te rooskleurig beeld van de opleiding tot reserveofficier wordt gecreëerd. Daar lijkt het niet op. De opleiding van de aspirant-reserveofficier kende voldoende zekerheden om een weloverwogen oordeel te geven over de geschiktheid van een leerling voor de benoeming tot reserveofficier. Desondanks was het duidelijk dat de toekomstige reserveofficieren na vertrek met groot verloop nog niet over een ruime theoretische en praktische ervaring beschikten. Die moest in de daaropvolgende jaren worden opgedaan door deel te nemen aan de verplichte verdere vorming.

Hoofdstuk V. De verdere vorming en geschiktheid van de reserve-officieren

Na afronding van de opleiding vertrok de toekomstig reserveofficier met groot verlot. De eerste-oefening had hem de basale kennis en kunde bijgebracht voor het uitoefenen van zijn oorlogsfunctie. Van een gedegen praktische operationele ervaring was op dat moment echter nog geen sprake; die moest in de daaropvolgende jaren worden opgedaan door frequent deel te nemen aan de verplichte herhalingsoefeningen en de meer theoretisch gerichte cursussen.¹ Van de reserveofficier werd verwacht dat hij, in de periodes die lagen tussen de momenten van opkomst in werkelijke dienst, door zelfstudie zijn kennis van de reglementen en voorschriften op peil zou houden. Door het steeds groter wordende belang van de reserveofficieren voor het leger in het interbellum en gelet op de operationele ervaringen met die officieren in de mobilisatieperiode 1914-1918 was het overduidelijk dat in vredetijd hard zou moeten worden gewerkt aan het verwerven van een volledige operationele geschiktheid.² Daarvoor was dan wel een gedegen stelsel van opkomstverplichtingen nodig voor de theoretische en praktische verdere vorming.

Om een goed beeld te krijgen van de ontwikkeling van de verdere vorming en de operationele geschiktheid van de reserveofficieren wordt 1930 als cesuur gehanteerd. In de jaren twintig bestond lange tijd stelselloosheid in de opzet en uitvoering van de verdere vorming en bestond een roep om aandacht voor de ontwikkeling van een effectief systeem voor de theoretische en praktische voortgezette opleiding. Daarna was de stelselloosheid weliswaar opgeheven, maar door diverse oorzaken bleven nog steeds beperkingen bestaan. Aan de hand van oefeningsverslagen uit de jaren 1924, 1929, 1931 en 1935 is een meer gedetailleerde analyse van de operationele geschiktheid van de reserveofficieren gemaakt.³ Die verslagen werden in opdracht van de inspecteur van de infanterie jaarlijks door alle commandanten van de infanterieregimenten opgesteld en gaven een algemeen oordeel over de geschiktheid van de toekomstige reserveofficieren en het overige personeel, die in dat jaar de eerste-oefening hadden volbracht of bij het betrokken regiment hadden deelgenomen aan vervolg- of herhalingsoefeningen.⁴ Het deelnemen aan de herhalingsoefeningen maakte deel uit van de algemene opkomstverplichtingen van de reserveofficier na zijn eerste-oefeningstijd. Het oefeningsverslag moest jaarlijks op 1 oktober door de regimentscommandant aan de inspecteur van de infanterie worden aangeboden. De reserveofficieren werden hierbij onderscheiden in vier categorieën: tirailleurs, mitrailisten, mortieristen en verbindingsofficieren. Aan de hand van de oefeningsverslagen zijn per regiment de beoordelingen van de regimentscommandanten over de geschiktheid van de reserveofficieren verzameld, geanalyseerd en verwerkt (zie de Tabellen 11 tot en met 22). De aandacht ging daarbij uit naar het formele oordeel en de bijzondere opmerkingen die werden gemaakt over die officieren. De beoordeling over de geschiktheid kwam tot uiting in de aanduidingen 'goed' (g), 'voldoende' (v), 'even voldoende' (ev) of 'onvoldoende' (ov).⁵ Enkele commandanten maakten toch nog verder onderscheid in deze aanduidingen, waaronder 'even voldoende tot voldoende' (ev-v), 'ruim voldoende' (rv), 'vrij goed' (vg) en 'zeer goed' (zg). Dat liet zien dat de vier basiswaarderingen uit de oefeningsverslagen te generiek waren en niet altijd genoeg ruimte lieten voor de gewenste differentiatie. Voor de verschillende waarderingen bestonden geen heldere definities of omschrijvingen waarin vaste criteria werden gehanteerd. Van onderbouwing of individualisering van de

beoordeling was evenmin sprake. Wel maakten sommige regimentscommandanten onderscheid tussen jongere en oudere reserveofficieren, waarbij de ouderen vaak nog konden teren op hun praktijkervaring opgedaan tijdens de mobilisatieperiode 1914-1918. Regimentscommandanten konden in het oefeningsverslag bovendien opmerkingen maken over bijzondere omstandigheden die negatief van invloed waren geweest op de uitkomsten van de gehouden oefeningen. In een aantal gevallen plaatsten ook hogere commandanten, zoals de brigade- en divisiecommandanten en de inspecteur van de infanterie, opmerkingen bij de oefeningsverslagen, die tot een aanvullend of soms afwijkend standpunt leidden van dat van de regimentscommandanten. De beoordelingen door de regimentscommandanten zijn in deze studie uitgedrukt in aantallen en in percentages. De verslagen van de oefeningen en de begeleidende correspondentie voorzien in de belangrijkste informatie voor het onderzoek naar de formele geschiktheid van de reserveofficieren.

De resultaten van de geschiktheid voor de verschillende categorieën personeel werden, behalve in de oefeningsverslagen, vastgelegd in door de inspecteur van de infanterie samengestelde grafische overzichten. Voor de onderzochte jaren is die informatie alleen beschikbaar uit 1931 en 1935. Zo'n overzicht gaf in één oogopslag een totaalbeeld van het algemene oordeel over de geschiktheid van de diverse categorieën personeel, waaronder de reserveofficieren. Per brigade en regiment werd door middel van een lijn het oordeel van de regimentscommandant aangegeven. Uit de toelichting bij de beschikbare grafische overzichten blijkt dat de waardering 'even voldoende' de ondergrens of het minimumniveau was, waarbij nog net werd voldaan aan de norm van geschiktheid.⁶ Hoe dat niveau precies werd gedefinieerd, bleef onduidelijk. Wat ontbrak voor een 'voldoende' niveau is dus helaas niet bekend. Een grotere helderheid over de betekenis van 'even voldoende' zou nuttig zijn geweest, omdat een aanzienlijk aantal reserveofficieren, dat in de onderzochte jaren voor oefeningen in werkelijke dienst kwam, op dat niveau van geschiktheid werd beoordeeld. Weliswaar zaten de officieren die de waardering 'even voldoende' kregen nog net aan de goede kant van de scheidslijn met het niveau 'onvoldoende', maar duidelijk was wel dat het bij die beoordeling noodzakelijk was de theoretische en praktische bekwaamheid nog te verbeteren. 'Even voldoende' betekende met andere woorden dat de reserveofficieren nog niet over voldoende operationele vaardigheid beschikten, wat toch het minimale niveau zou moeten zijn geweest. Wat betreft de beoordelingssystematiek van de regimentscommandanten, die op het oog zorgvuldig leek, moet het a priori duidelijk zijn dat hun oordeel over de operationele bekwaamheid van de reserveofficieren was gebaseerd op het totaal aan subjectieve indrukken van de instructeurs, de commandanten van de tijdelijk geformeerde oorlogsbataljons en compagnieën, en soms ook op impressies van henzelf. De indruk van de geschiktheid was dus altijd persoonlijk gekleurd. Iedere beoordelaar had tot op zekere hoogte zijn eigen kijk op de bekwaamheid. Desondanks is bij de analyse van de geschiktheid in dit hoofdstuk toch uitgegaan van de formele beoordelingen door de regimentscommandanten in de oefeningsverslagen en de aanvullende opmerkingen die werden gemaakt door de hogere commandanten. Een alternatieve en bruikbaarere bron is namelijk niet aanwezig.

Eerder is aangegeven dat de reserveofficieren behoorden tot de tirailleurs of de specialisten. De tirailleurs vormden verreweg de grootste groep; de specialisten bestonden voor het merendeel uit mitrailisten. Het aantal reserveofficieren werkzaam bij de mortieren van 8 en bij de verbindingdienst was het kleinst.⁷ Van de specialisten zijn veel minder oefeningsgegevens bekend dan van de tirailleurs. In de oefeningsverslagen over 1924 worden nauwelijks uitspraken gedaan over de geschiktheid van de reserveofficieren-specialist. Ook over 1929 is slechts van een beperkt aantal regimenten informatie beschikbaar over die

categorie. Uit de oefeningsverslagen van 1931 en 1935 is daarentegen meer informatie voorhanden over de specialisten, met name over de mitrailisten en in mindere mate over de mortieristen en het verbindingspersoneel.⁸ Alleen over 1935 kan een integraal beeld worden gegeven van de geschiktheid van alle groepen specialisten die in dat jaar aan de herhalingsoefeningen hadden deelgenomen. Om een zo consistent mogelijk beeld van de ontwikkeling van de geschiktheid van de grootste groep reserveofficieren te kunnen geven, is de analyse van de bekwaamheid vooral gericht op de groep tirailleurs. Slechts indien bij een meerderheid van de regimenten voldoende informatie over de specialisten beschikbaar was, worden hierover uitspraken gedaan. Dat was het geval in de oefeningsverslagen over 1931 en 1935.

Bij de analyse van de geschiktheid staan de volgende vragen centraal: wat was het formele beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in het interbellum en was in de loop van de onderzochte jaren sprake van een positieve ontwikkeling in geschiktheid? Het antwoord hierop heeft slechts betrekking op één zijde van de medaille, namelijk de formele beoordelingssituatie, zoals verwoord door de regimentscommandanten in de oefeningsverslagen. Uit die verslagen en begeleidende correspondentie komen ook aanwijzingen naar voren die erop wijzen dat er misschien niet alleen sprake was van wat kapitein Veldmeijer in 1933 'de oppervlakkige waarnemingen van uiterlijke dingen' noemde, maar dat er ook andere oorzaken waren, die verregaand beperkingen oplegden aan de mogelijkheden voor een effectieve verdere vorming van de reserveofficieren.⁹ Deze aanwijzingen betreffen dus de keerzijde van de medaille. In het volgende hoofdstuk wordt uitgebreid ingegaan op die oorzaken van beperkingen, alsmede op de verbetermogelijkheden die werden nagestreefd.

Voor het grootste deel van het interbellum bepaalden de wettelijk vastgelegde opkomstverplichtingen dat de reserveofficieren, in elke periode van drie jaar, eenmaal voor deelname aan de herhalingsoefeningen in werkelijke dienst moesten komen. De opkomst werd zodanig geregeld dat jaarlijks in beginsel een derde van het totaal aantal reserveofficieren evenredig over de infanterieregimenten werd verdeeld. Uitgangspunt was dat deelname plaatsvond bij het eigen regiment, het 'stamregiment'. Met deze systematiek werd beoogd dat in drie jaar tijd alle reserveofficieren aan de opkomstverplichtingen hadden voldaan. Ondanks de geplande evenredige deelname aan de herhalingsoefeningen liep het werkelijke aantal opgekomen reserveofficieren jaarlijks uiteen. Het kwam namelijk veelvuldig voor dat, in plaats van het deelnemen aan de herhalingsoefeningen, met toestemming werd geparticipeerd in de vervolgoefeningen bij het regiment. Daarnaast was het mogelijk om, na het indienen van een verzoek hiertoe, de opkomstverplichting bij een ander regiment te vervullen. Het kwam zelfs voor dat reserveofficieren bij het regiment opkwamen in periodes die buiten de genoemde herhalings- of vervolgoefeningen lagen. Ten slotte leidden veelvuldige verzoeken tot uitstel of verlof, ziektes en buitenlands verblijf tot wijzigingen in het moment dat men moest opkomen. De commandant van de 1e divisie maakte in november 1935 melding van veel uitstel bij de herhalingsoefeningen, waardoor grote verschillen ontstonden tussen de geraamde en werkelijke oefensterktes van de regimenten, 'dit tot schade van de oefening van het kader'.¹⁰ Degenen die met toestemming of een geldige reden niet aan de opkomstverplichtingen hadden voldaan, moesten in het daaropvolgende jaar als zogenaamde 'uitsteller' in werkelijke dienst komen. Dit betekende dat het totale aantal reserveofficieren dat in een willekeurig jaar opkwam, verschilde van het aantal uit het voorafgaande jaar, dan wel het daaropvolgende jaar. Er is geen bruikbare indicatie beschikbaar, waaruit voldoende betrouwbaar kan worden opgemaakt hoe groot die cijfers in totaal per jaar waren en in hoeverre die tussen de regimenten exact verschilden. Uit de oefeningsverslagen over 1924 kan worden opgemaakt dat de opkomstcijfers varieerden van ongeveer 20 tot 50 reserveofficieren per regiment.¹¹ De commandant van het 2e regiment infanterie liet echter weten dat 55 officieren voor herhaling

waren opgekomen.¹² In een artikel in *De Militaire Spectator* van 1929 gaf de commandant van de IIe brigade, kolonel P. Donk, aan dat in 1928 bij de Ie divisie ongeveer 250 luitenants voor herhaling onder de wapenen waren geweest, terwijl de daadwerkelijke behoefte aan reserveofficieren 150 bedroeg.¹³ Voor de zes regimenten infanterie die deel uitmaakten van de Ie divisie betekende dit een gemiddelde deelname van ruim 40 reserveofficieren.

Bij de analyse van de geschiktheid zijn de volgende voorbehouden gemaakt. Jaarlijks werd door alle 24 commandanten van de infanterieregimenten een oefeningsverslag opgesteld met daarin de resultaten over de bij het regiment gehouden opleidingen en oefeningen. Het eerste voorbehoud is van toepassing op het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren. Voor deze studie is ervan uitgegaan dat dit beeld pas op bruikbare wijze kan worden gevormd als uit bronnenonderzoek blijkt, dat voor een te analyseren jaar minimaal achttien van de in totaal 24 regimentsoefeningsverslagen beschikbaar zijn (75%). In dat geval is sprake van een absolute meerderheid. Bij het kleine aantal van maximaal 24 oefeningsverslagen wordt dit noodzakelijk geacht om een goed beeld te kunnen geven van de formele geschiktheid van de reserveofficieren in een bepaald jaar. Indien voor een onderzoeksjaar minder dan achttien oefeningsverslagen beschikbaar zijn dan is er sprake van een 'indicatief beeld'.

Het tweede voorbehoud is dat bij de analyse van de bekwaamheid alleen gebruikgemaakt is van de jaarlijkse oefeningsverslagen en van bijgevoegde correspondentie van hogere commandanten. Verslagen van de deelname aan de zogenaamde 'winter-' en 'gecomprimeerde cursussen' en van die voor de naasthogere rang hebben geen deel uitgemaakt van die analyse, hoewel die cursussen integraal behoorden tot het stelsel van opkomstverplichtingen voor de verdere vorming. Dit had de volgende redenen. De cursussen waren van korte duur en hoofdzakelijk theoretisch van opzet. Alleen de cursus voor de naasthogere rang, die in twee opeenvolgende jaren werd gegeven, was in het tweede jaar volledig gericht op de praktijk. Van die opleiding zijn over het tweede jaar geen verslagen bekend. Daarnaast is er alleen over het jaar 1936 de beschikking over een voldoende aantal verslagen om, aan de hand van de toelichtingen daarin, een algemene uitspraak te kunnen doen over de resultaten van de deelname aan de gecombineerde cursussen en die voor de naasthogere rang. Van andere jaren, zoals 1931, 1933, 1934, 1937 en 1938, is het aantal beschikbare verslagen van de cursussen zo klein dat daaraan geen kwalitatieve conclusies kunnen en mogen worden verbonden. Bovendien werd overeenkomstig de instructie van de inspecteur van de infanterie slechts een beknopt verslag ingediend over de gecombineerde cursussen.¹⁴ Anders dan de namen van de reserveofficieren die boven- of ondergemiddeld hadden gepresteerd, werden geen individuele resultaten genoemd. Het bleef bij een algemeen kwalitatief beeld van de reserveofficieren die eraan hadden deelgenomen. De belangrijkste reden is echter dat het resultaat van de deelname aan de veelal theoretische cursussen pas zichtbaar werd tijdens de praktisch gerichte herhalingsoefeningen, in het bijzonder in de beoordeling van de regimentscommandant over de geschiktheid van de reserveofficieren. De vraag is hoe de verdere vorming en de geschiktheid van de reserveofficieren zich ontwikkelde in de periode 1920-1930.

1. 1919-1930: roep om aandacht en einde van de stelselloosheid

De wapenstilstand van november 1918 betekende voor het Nederlandse leger het einde van een mobilisatieperiode die ruim vier jaar had geduurd. Vrijwel gelijktijdig luidde het een betrekkelijk lange periode van demobilisatie in.¹⁵ Tussen eind 1918 en december 1920 verliet een groot aantal verlofsofficieren het leger. Van aandacht voor die groep officieren vanuit de

legerleiding was in de eerste jaren na demobilisatie nauwelijks sprake. Toch was dat wel nodig, zoals bleek uit de woorden van minister Alting von Geusau, die aangaf dat bijzondere aandacht nodig was voor de opleiding en verdere vorming van de reserveofficieren die voortkwamen uit de militia.¹⁶ Met die uitspraak doelde hij overigens niet alleen op de noodzakelijke verbetering van de verdere vorming voor het functioneren op het niveau van subaltern- en hoofdofficier bij de verschillende regimenten, maar ook op die van de kwaliteit van de reserveofficieren voor de invulling van staffuncties.¹⁷ Nieuwe ontwikkelingen werden pas weer zichtbaar tijdens de bewindsperiode van Van Dijk.

De bewindsperiode van minister Van Dijk

De geringe aandacht van militaire zijde voor de reserveofficieren bleef ook onder het ministerschap van Van Dijk niet onopgemerkt. Dat bleek vooral uit reacties in de bladen van de officiersverenigingen. In september 1921 schreef kapitein Alting von Geusau in het blad *A.R.K.O.* dat de kwaliteit van het nieuwe legerstelsel afhankelijk zou zijn van de bekwaamheid van de verlofsofficieren.¹⁸ Veel belangstelling van de zijde van de verlofsofficieren zelf was er echter niet, maar dat was volgens Alting von Geusau toe te schrijven aan de omstandigheid dat door de legerleiding weinig werd gedaan om die belangstelling te stimuleren. Toch twijfelde hij er niet aan dat de verdere vorming van de reserveofficieren door de militaire leiding 'met kracht ter hand zou worden genomen'. In dat geval zou naar verwachting niet alleen de belangstelling van de reserveofficieren toenemen, maar ook het besef dat hun positie verplichtingen met zich meebracht.¹⁹ De geringe aandacht kwam ook naar voren in een artikel van reservekapitein J.P. Boots, lid van het hoofdbestuur van de Algemeene Rooms-Katholieke Officierenvereniging, dat in oktober 1921 verscheen in het verenigingsblad *A.R.K.O.* Daarin constateerde hij dat de legerleiding de reserveofficieren na demobilisatie totaal had losgelaten en alle belangstelling voor die groep schijnbaar had verloren.²⁰ In mei 1922 verscheen in *De Verlofsofficier* een artikel geschreven door ene G.²¹ Deze sprak over het militair bekende begrip 'de pas markeren' en vergeleek de ontwikkeling van de verdere vorming met de geest van deze bepaling: 'doen alsof je iets uitvoert en in werkelijkheid niet vooruitkomen'.²² Hij gaf aan dat alle officiersverenigingen het erover eens waren dat verbetering moest komen in de voortgezette opleiding en dat voor het verlofpersonnel nog heel veel moest worden geregeld, maar 'uit officiële kringen hoort men niets'.²³ Hij kon zich niet voorstellen dat het departement van Oorlog, en in het bijzonder de afdeling II B (generale staf), geen plan had voor de regeling van de theoretische en praktische voortgezette vorming.

In juni 1922 werd, in *A.R.K.O.*, verslag gedaan van een door reservekapitein H.A. Habets gehouden toespraak, waarin deze inging op de wensen van de verlofsofficieren ten aanzien van de verdere vorming.²⁴ Habets, in het maatschappelijk leven burgemeester van de gemeente Kerkrade, gaf aan dat tot dan toe in de verdere opleiding geen systeem was gevolgd en 'eenieder die ermee belast werd, die deed maar wat. Onderwerpen werden zonder enig logisch verband behandeld'.²⁵ Hij vroeg zich af wie zich onder deze omstandigheden nog wilde committeren aan een winterbijeekoms. Zijn belangrijkste eis was het tot stand komen van een vast programma voor de verdere vorming, waarin een logisch verband zou zitten. Op die manier kon over het gehele land op basis van dezelfde uitgangspunten invulling worden gegeven aan de voortgezette opleiding. Naar zijn mening moest de minister, als eerste stap, een algemene regeling voor de theoretische en praktische vorming opstellen. Verder moest onder meer sprake zijn van een centrale leiding. Een maand later maakte *De Verlofsofficier* melding van een lezing die de historicus H.P. Geerke, voorzitter van het hoofdbestuur van de Algemeene Vereeniging van Verlofsofficieren en reeds reserveofficier sinds 1905, had

gehouden voor één van de onderafdelingen van die vereniging.²⁶ In deze voordracht, 'De voortgezette opleiding van den reserveofficier', klaagde Geerke over de geringe steun en medewerking van de regering voor het realiseren van een goed onderlegde krijgsmacht. Vanuit het departement van Oorlog werd zo goed als niets vernomen over de verdere vorming van de verlofsofficieren. Het verslag van de bijeenkomst maakte melding van een slechte opkomst, met als reden de 'lauwe moderne geest'. Onbesproken bleef wat daaronder moest worden verstaan. Wellicht ging het om de kritische houding die tot op zekere hoogte binnen het leger bestond tegenover de moderne richting waarin de organisatie zich ontwikkelde, in het bijzonder de democratisering van de persoonlijke verhoudingen en de meer individualistische houding van de jongere generatie.²⁷

Toch was de beeldvorming door Geerke niet helemaal juist. Hoewel de deelname aan de winterbijeenkomsten nog steeds vrijwillig was en de uitvoering ervan in verschillende handen lag, probeerde de legerleiding stap voor stap meer grip op die uitvoering te krijgen. Dat bleek onder meer uit de mededeling van het hoofdbestuur van de Algemene Vereeniging van Verlofsofficieren, waarvan melding werd gemaakt in het oktobernummer van *A.R.K.O* in 1922.²⁸ Daarin verwees het hoofdbestuur naar een schrijven van de inspecteur van de infanterie gericht aan de brigadecommandanten. Deze laatsten waren verantwoordelijk voor het toezicht op de winterbijeenkomsten van de reserveofficieren. Het doel van de brief was meer eenheid te brengen in de stof die op elke samenkomst moest worden behandeld. Zo gaf de inspecteur aanwijzingen over de wijze van lesgeven en ging hij inhoudelijk in op de te behandelen stof voor elk van de acht avondbijeenkomsten. Ondanks zijn goede bedoelingen bleven de problemen met de winterbijeenkomsten bestaan en was er nog steeds geen gedegen stelsel voor de verdere vorming. De moeilijkheden konden pas worden opgelost als de vrijwillige deelname zou verdwijnen, de belangstelling en betrokkenheid van de reserveofficieren aanzienlijk zou stijgen, eenheid in programmering zou ontstaan en de kwaliteit van de instructeurs door het aanstellen van vaste en geschikte onderwijzers zou worden vergroot.

De druk om een gedegen stelsel voor de verdere vorming op te zetten, nam intussen steeds meer toe en de verklaring hiervoor was duidelijk. In februari 1922 stelde kapitein Alting von Geusau, in een artikel in *A.R.K.O.*, dat de eisen die sinds de Eerste Wereldoorlog aan militairen werden gesteld aanzienlijk waren verzaamd als gevolg van een sterke toename van kracht, uitwerking en technologische complexiteit van het wapenarsenaal en, daarmee gepaard gaand, grote druk op de soldaat.²⁹ Gelet op deze ontwikkelingen wees hij op het negatieve effect van de doorgevoerde bekorting van de eerste-oefentijd. Volgens hem was het onvermijdelijk dat de geoefendheid van de manschappen tekortkomingen zou laten zien.³⁰ Een oplossing hiervoor had hij niet.³¹ Wel kon volgens Alting von Geusau het gebrek aan individuele geoefendheid worden verlicht door de aanwezigheid van een capabel en daarmee voor zijn taken berekend aanvoerderskorps. Dat korps zou in het nieuwe legerstelsel voor het overgrote deel bestaan uit verlofsofficieren. In een artikel dat een maand later in *A.R.K.O.* verscheen, stelde hij noodzaak van een goede operationele geschiktheid nog nadrukkelijker: 'Met de bekwaamheid der verlofsofficieren staat of valt onze nieuwe weermacht.'³²

Ook oud-opperbevelhebber Snijders, het hele interbellum door een gezaghebbende stem, liet van zich horen. In september 1923 schreef hij in *De Verlofsofficier*: 'Sedert maanden en jaren roepen – neen, schreeuwen – de verlofsofficieren, maar te vergeefs, om een behoorlijke regeling hunner voortgezette opleiding en vorming voor hooger rang.'³³ Verder uitte hij zijn zorgen over de gevolgen van het leger- en oefenstelsel van maart 1922, in het bijzonder de onvoldoende gelegenheid voor een effectieve praktische verdere vorming als gevolg van de kortstondige herhalingsoefeningen, het te grote aantal reserve-officieren en de te beperkte

sterkte aan troepen.³⁴ Het was Snijders onduidelijk hoe de verlofsofficieren voldoende praktijk-oefening konden krijgen en op hun geschiktheid voor de naasthogere rang konden worden beoordeeld: 'Hoe dit in de toekomst zal gaan, indien men althans aan werkelijke waarborgen voor de geschiktheid vasthoudt, is onbegrijpelijk, vooral als uit zuinigheid de herhalings-oefeningen en oefeningen op groote schaal tot het uiterste beperkt worden.'³⁵ Met deze woorden liet Snijders zien dat hij heel goed wist hoe de hazen in het leger liepen. Hij onderkende het gevaar dat onder invloed van bepaalde factoren de waarborg voor de geschiktheid op een glijdende schaal terecht kwam. In dezelfde maand september werd in het lustrum-nummer van *A.R.K.O.* melding gemaakt van de zorgen die door de voorzitter van het hoofdbestuur, de latere minister Lambooy, bij de opening van de algemene vergadering waren geuit over de geoefendheid van de verlofsofficieren.³⁶ Lambooy wees erop dat ondanks de vele veranderingen in het leger er nog steeds verlofsofficieren waren die sinds de demobilisatie niet meer in werkelijke dienst waren geweest. Enigszins vertwijfeld vroeg hij zich af 'wat onder deze omstandigheden terecht moest komen van het veldleger, dat vooral voor de vulling van de luitenants en kapiteinsfuncties zo afhankelijk was van verlofsofficieren?'³⁷

Minister van Dijk liet op zijn beurt zien dat het hem ernst was met de reserveofficieren. In de *Memorie van Antwoord voor 1923* gaf hij aan dat in het oorlogsleger moest worden gerekend 'op de aanwezigheid van een groot aantal goed onderlegde verlofsofficieren, zowel op subaltern niveau als op het niveau van hoofdofficier'.³⁸ De inzetbaarheid van de verlofsofficieren moest tot het vereiste peil worden opgevoerd, zowel door het geven van wintercursussen als door de theoretische en praktische herhalingsoefeningen. Hij omschreef dit als een aangelegenheid van het allerhoogste gewicht voor de waarde van het oorlogsleger en de reden waarom hij zich daarop bij uitstek op wilde richten.³⁹ Hij gaf bovendien aan dat de regeling van de bijeenkomsten voor de verlofsofficieren in de winter van 1922/1923, meer dan voorheen, door de legerleiding zelf met kracht was opgepakt.⁴⁰ Tot die tijd waren die bijeenkomsten vooral tot stand gekomen door persoonlijke initiatieven van bekwame beroeps-officieren of via de regimenten infanterie, de officiersverenigingen en/of de scholen van verlofsofficieren. De opkomstverplichtingen voor de verdere vorming werden vervolgens in februari 1923 bij *koninklijk besluit* vastgesteld en binnen het Nederlandse leger bekend gemaakt in de vorm van een *legerorder*.⁴¹ In dat besluit werd gesproken over een verplichte opkomst in werkelijke dienst van, om het andere jaar, eenmaal voor ten hoogste zes weken, dan wel jaarlijks voor ten hoogste drie weken.⁴² Over een verplichte participatie aan de wintercursussen werd niets gezegd. Waarom werd vastgehouden aan de vrijwilligheid van de deelname werd niet duidelijk gemaakt – dit ondanks de slechte ervaringen met de vrijwillige deelname aan wintercursussen.⁴³ Dat de minister het treffen van een regeling voor de verdere vorming van belang vond, bleek uit de op 2 maart 1923 door hem ingestelde commissie onder leiding van generaal-majoor Wittert, die het vraagstuk van de opleiding en voortgezette opleiding van de verlofsofficieren zou gaan bestuderen.⁴⁴ In de Commissie zaten ook vertegenwoordigers van de verschillende officiersverenigingen die er overigens pas na het nodige aandringen aan waren toegevoegd. Zij voerde gesprekken met de militaire leiding, de inspecteurs van de verschillende wapens en dienstvakken, en de officiersverenigingen.⁴⁵ Bij die laatste bestond de hoop dat de Commissie Wittert spoedig met goede voorstellen zou komen 'en dat die reeds ten volle in 1924 hun weldadige invloed zullen doen gevoelen'.⁴⁶ Dat was zeker nodig, want er was nog steeds geen grondig stelsel voor de verdere vorming. Vooralsnog sleepte de stelselloosheid zich voort.

In de periodieken van de officiersverenigingen, in het bijzonder *A.R.K.O.* en *De Verlofs-officier*, werden regelmatig zorgen geuit over het probleem van de geoefendheid van de

reserveofficieren, de achterstand in hun verdere vorming en de noodzaak tot gerichte verbeteracties. In maart 1922 schreef bijvoorbeeld Alting von Geusau dat de reserveofficieren na de eerste-oefening geschikt waren voor de dienst als jong-luitenant, 'maar ook niet meer'. Van een geschiktheid voor moeilijker luitenantfuncties of het tijdelijk vervangen van de compagniescommandant was geen sprake.⁴⁷ In juli 1922 stelde een anonieme schrijver in een artikel in *De Verlofsofficier*, dat in vier jaar tijd minstens 99% van de verlofsofficieren geen werkelijke dienst had verricht.⁴⁸ Verder gaf hij aan dat slechts enkelen kennis hadden genomen van de wijzigingen in de reglementen en voorschriften en dat weinigen zich een denkbeeld hadden kunnen vormen van de tactische veranderingen. Verder maakte hij melding dat de legerleiding zich hiervan bewust was en opdracht zou hebben gegeven om in de eerste dagen van de herhalingsoefeningen grondige besprekingen te houden over al het nieuwe.⁴⁹ Ook minister Van Dijk wees in december 1922 op de betekenis van de herhalingsoefeningen.⁵⁰ Vooral de oefeningen in zogenaamd groter verband – de brigade, divisie- en legeroefeningen – waren de laatste jaren slechts in beperkte mate gehouden. In een verdere beperking daarvan kon volgens Van Dijk geen nieuwe bron van bezuiniging worden gevonden.⁵¹ De herhalingsoefeningen boden naar zijn mening de gelegenheid om in zogenaamde oorlogsverbanden te oefenen en om legeraanvoerders verder voor hun taken te bekwamen.⁵² Ondanks deze bemoedigende bewoordingen uit december 1922 bleven tot 1924, om financiële redenen, beperkingen bestaan in de uitvoering van de herhalingsoefeningen. De duur ervan bleef begrensd tot veertien in plaats van zeventien dagen.⁵³ In september 1923 werden voor het eerst sinds jaren weer oefeningen met eenheden op grotere schaal gehouden en vanaf september 1924 was sprake van oefeningen op divisieniveau.⁵⁴ Gelet op deze positieve ontwikkelingen was het dan ook opmerkelijk dat Van Dijk in de *Memorie van Antwoord voor 1925* aangaf dat het in zijn bedoeling lag in de eerstvolgende jaren de oefeningen in groter verband weer te zullen beperken. Als alternatief hiervoor refereerde hij aan het denkbeeld, wat in de Tweede Kamer was geopperd, om te gaan oefenen met de staven, met enkele commandanten en verbindingsafdelingen.⁵⁵ Ook dat was nogal opmerkelijk, omdat begin 1925 naar voren kwam dat van de ongeveer 900 reserveofficieren die tussen 1919 en 1923 tot officier waren benoemd, ongeveer 300 niet en 600 slechts éénmaal in werkelijke dienst waren geweest.⁵⁶

Na 1923 was sprake van een hoog politiek ambitieniveau gericht op het, op goede wijze, invulling geven aan de verdere vorming van de verlofsofficieren. In de *Memorie van Antwoord voor 1924* stelde van Dijk 'dat het streven er op gericht moet zijn het verlofspersoneel steeds meer voor zijne oorlogstaak te bekwamen'.⁵⁷ Opnieuw maakte hij duidelijk dat hard werd gewerkt aan verbeteringen voor de verdere vorming. Als suggestie noemde hij onder meer dat, bij de opkomst voor de herhalingsoefeningen, allereerst een theoretische aanvullings- of herhalingscursus aan de verlofsofficieren zou worden gegeven, voordat daadwerkelijk aan die oefeningen kon worden deelgenomen.⁵⁸ Verder zou bij het organiseren van de wintercursussen voortaan meer rekening worden gehouden met de theoretische voorbereiding voor de verschillende oorlogsfuncties. Ook zouden de verlofsofficieren op de hoogte worden gehouden van de laatste gegevens omtrent tactische en andere voorschriften. De minister van Oorlog liet in de *Memorie van Antwoord voor 1924* niet na een voorschot te nemen op de uitkomsten van de Commissie Wittert. Hij gaf hierin aan dat maatregelen ter verbetering waren genomen, of in voorbereiding waren, waarbij op bepaalde punten al rekening kon worden gehouden met de adviezen van de commissie.⁵⁹ In het bijzonder wees hij op het voornemen om met een stelsel van opkomstverplichtingen voor de verdere vorming te komen. Het betrof een combinatie van jaarlijks afwisselende herhalingsoefeningen en korte theoretische cursussen 'tot onderhouding van het geleerde, hetzij tot verdere opleiding voor den hoogere rang'.⁶⁰ Hierbij zou zoveel mogelijk rekening worden gehouden met de persoonlijke belangen

van de verlofsofficieren. Ondanks zijn wens zo snel mogelijk verbetermaatregelen te nemen, zat Van Dijk met een belangrijk punt van zorg dat, zowel bij de eerste-oefening van de aanstaande reserveofficieren als bij de verdere vorming, moeilijkheden en beperkingen opleverde bij de uitvoering van de praktische oefeningen. Het ging om het vinden van een oplossing voor het spanningsveld dat tijdens de praktische verdere vorming bestond tussen het relatief kleine aantal eenheden in de vredesorganisatie, het beperkte aantal oorlogseenheden dat daaruit voor de oefeningen kon worden samengesteld, en het steeds groter wordende aantal reserveofficieren dat jaarlijks voor die oefeningen werd opgeroepen. Daar kwam bij dat het jaarlijkse contingent dienstplichtigen in omvang te gering was om elke reserveofficier tijdens de herhalingsoefeningen voldoende in praktische vaardigheden te oefenen.⁶¹ Hoe hij dit probleem dacht op te lossen, bleef vooralsnog de vraag.

De verschillende voorstellen voor de verdere vorming van de reserveofficieren, die vooral tussen 1919 en 1924 werden geopperd, waren gericht op het tot stand brengen van een werkzaam systeem voor die theoretische en praktische ontwikkeling. Het merendeel van die voorstellen verscheen in *A.R.K.O* en *De Verlofsofficier*. Ook in *Orgaan van de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap*, vanouds een belangrijk medium voor vooral beroepsofficieren, werd met enige regelmaat aandacht besteed aan ideeën over de opleiding en verdere vorming van de verlofsofficieren. De meeste voorstellen werden op persoonlijke titel gedaan of waren het resultaat van denkwerk in één of meer onderafdelingen van een officiersvereniging.⁶² Met name kapitein J.Th. Alting von Geusau, majoor C.C. de Gelder, en H.P. Geerke waren opvallend actief in hun bijdragen. Van de onderafdelingen van de Rooms-Katholieke Officierenvereniging verschenen er bijdragen over dit onderwerp uit de regio's Breda, Den Haag, Maastricht en Zuid-Limburg.⁶³ Vanuit die vereniging werd herhaaldelijk melding gemaakt van de voorstellen over de verdere vorming die het hoofdbestuur aan de minister van Oorlog had gezonden.⁶⁴ Zonder diepgaand op de verschillende voorstellen in te gaan, kan worden gesteld dat de gedachten voor de verdere vorming nogal uiteenliepen. Een voorbeeld daarvan zijn de standpunten over de duur van opkomst in werkelijke dienst voor het deelnemen aan herhalingsoefeningen. Die varieerden van drie weken per jaar tot drie of zes weken om de twee jaar.⁶⁵ Snijders stelde als eis een opkomst in werkelijke dienst van 25 dagen in de eerste drie jaar na benoeming tot officier en daarna eenmaal in de twee jaar een deelname voor de duur van 25 dagen.⁶⁶ Alting von Geusau ging in zijn eisen echter nog verder. Hij sprak van jaarlijks drie weken opkomst in de eerste zeven jaar na benoeming tot officier, en in de daaropvolgende acht jaar moest de reserveofficier dan nog in totaal vier periodes van zes weken in werkelijke dienst komen.⁶⁷ Ondanks deze variatie in tijdsbelasting hadden de voorstellen één ding met elkaar gemeen: de voorgestelde opkomstverplichtingen voor de verlofsofficieren waren in alle gevallen zwaar te noemen. Ook de voorstellen voor een verplichte deelname aan de winterbijekomsten verschilden. Ze varieerden in het *A.R.K.O.*-plan voor de voortgezette opleiding van de verlofsofficieren van tien tot veertien avonden per winter (à twee uur per avond) tot in totaal 44 uur in de periode oktober tot en met maart.⁶⁸ Een ander voorstel voor de verdere vorming betrof de indeling van de verlofsofficieren in categorieën gebaseerd op anciënniteit in rang en het instellen van een centrale leiding of inspectie.⁶⁹ Een dergelijke categorale indeling zou als voordeel hebben dat de verlofsofficieren ongeveer naar gelijke ervaringsopbouw werden ingedeeld. Een ander punt van aanbeveling ten slotte betrof de eis van wederkerigheid. Alting von Geusau stelde het als volgt: de staat moest regelend optreden met als doel de verlofsofficieren de bekwaamheid te verschaffen die nodig was voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. De verlofsofficieren op hun beurt zouden alles in het werk moeten stellen zichzelf voor de oorlogsfunctie geschikt te maken, want 'ontbreekt in een van beide richtingen iets, dan komt er van die verdere vorming niets terecht'.⁷⁰

Alle aandacht ten spijt was het thema van de opleiding en verdere vorming van het verlofspersoneel binnen het departement van Oorlog in 1924 nog niet verder gekomen dan de instelling van de Commissie Wittert. Een richting in de stelselmatige ontwikkeling van de verdere vorming was op dat moment nog onduidelijk. Wat betekende dit voor het beeld van de geschiktheid van de verlofsofficieren op dat moment? Gelet op de status van de verdere vorming in het begin van de jaren twintig konden de verwachtingen over de operationele geschiktheid eigenlijk niet te hooggespannen zijn. Maar klopte dit ook met de formele indruk die naar voren kwam uit de oefeningsverslagen?

Geschiktheid van de reserveofficieren in 1924

1924 was het eerste jaar waarin de regimentscommandanten de aanwijzing van de inspecteur van de infanterie, uit december 1923, opvolgden om te komen tot stelselmatig bewerkte rapporten van de geoefendheid.⁷¹ Voor de infanterie was bepaald dat over de reserveofficieren twee vragen moesten worden beantwoord: wat is het oordeel van de regimentscommandant over de geschiktheid van de reserveofficieren voor de uitoefening van hun oorlogsfunctie bij vertrek met groot verlof en, zijn er bijzondere omstandigheden die negatief van invloed zijn geweest op de uitkomsten van de gehouden oefeningen? Aan de jaarlijkse herhalingsoefeningen werd over het algemeen deelgenomen door een tweetal lichteningen van dienstplichtig kader en manschappen, én door reserveofficieren die in dat jaar verplicht waren voor herhalingsoefeningen onder de wapenen te komen. De regimentscommandanten moesten jaarlijks op 1 oktober het oefeningsverslag aanbieden aan de inspecteur van de infanterie, door tussenkomst van de betrokken brigade en divisiecommandant. In een aantal gevallen maakten die hogere commandanten opmerkingen bij de oefeningsverslagen die tot een aanvullend of soms afwijkend standpunt leidden van dat van de regimentscommandanten. Deze oefeningsverslagen, al dan niet voorzien van aanvullende opmerkingen, verzond de inspecteur aan de commandant van het veldleger, die daarop zijn reactie gaf. Bovendien informeerde commandant veldleger de minister van Defensie over de geschiktheid van de diverse categorieën personeel tijdens de gehouden oefeningen.

De uitkomsten van de oefeningsverslagen en de analyse van de bekwaamheid van de reserveofficieren worden in dit hoofdstuk in verschillende tabellen gepresenteerd. Tabel 11 (p. 118) laat het formele oordeel zien van de regimentscommandanten over de geschiktheid van de reserveofficieren voor hun oorlogsfuncties. Tabel 12 (p.119) biedt een overzicht van het totaal aantal regimentscommandanten, dat in het betreffende jaar de reserveofficieren op een bepaald niveau van geschiktheid voor de oorlogsfuncties had beoordeeld. Het genoemde percentage duidt op het aantal regimentscommandanten in verhouding tot het maximale aantal van 24, waarvan de jaarverslagen over het betreffende jaar beschikbaar zijn. In beginsel kan noch uit het aantallen commandanten, noch uit de genoemde percentages een conclusie worden getrokken over het aantal reserveofficieren dat in dat jaar op een bepaald niveau van geschiktheid werd beoordeeld. Ook is geen gevolgtrekking mogelijk over de totale omvang van de groep reserveofficieren die in werkelijke dienst was geweest. Dat komt omdat het aantal reserveofficieren dat voor herhaling in dienst kwam per regiment kon verschillen en de cijfers ontbreken over het totale aantal reserveofficieren dat daadwerkelijk in het betreffende jaar aan de herhalingsoefeningen deelnam. Het percentage geeft tevens aan hoeveel procent van het totale aantal regimentscommandanten de geschiktheid van de reserveofficieren in dat jaar op een bepaald waarderingsniveau beoordeelden. Een percentage van meer dan 50% zou bijvoorbeeld hebben betekend dat de meerderheid van de regimentscommandanten eenzelfde waardering van geschiktheid had uitgesproken. Of dit dan ook het merendeel betrof van het

totale aantal reserveofficieren dat in het betreffende jaar in werkelijke dienst was geweest, is niet aan te geven. Een grotere zekerheid hierover kan pas worden verkregen indien de opkomstcijfers over een periode van drie jaar bekend zouden zijn. Volgens de toentertijd bestaande regelgeving zouden namelijk in elke periode van drie jaar alle reserveofficieren van de infanterie moeten hebben voldaan aan hun opkomstverplichtingen. Bij die systematiek is het dan niet meer relevant of in een bepaald jaar meer of minder dan het geplande aantal reserveofficieren in werkelijke dienst was geweest. In elke periode van drie jaar zou het aantal reserveofficieren dat per jaar voor herhaling opkwam gemiddeld vrijwel gelijk zijn geweest. Op basis hiervan lijkt het redelijk om aan te nemen dat het genoemde percentage overeenkomt met een evenredig deel van het totale aantal reserveofficieren dat aan de herhalingsoefeningen had deelgenomen. Indien bijvoorbeeld meer dan 50% van de regimentscommandanten de reserveofficieren op een bepaald niveau van geschiktheid zou hebben beoordeeld, dan mag worden aangenomen dat deze waardering ook het merendeel van het aantal reserveofficieren gold dat in het betreffende jaar in werkelijke dienst was geweest.

De opmerkingen of toelichtingen die de regimentscommandanten in de oefeningsverslagen konden maken over de bijzondere omstandigheden die negatief van invloed waren geweest op de uitkomsten van de gehouden oefeningen, zijn niet opgenomen in Tabel 11 (p. 118). Niet elke regimentscommandant vond het namelijk nodig aanvullende opmerkingen te maken. De opmerkingen die gemaakt werden, betroffen vrijwel altijd oorzaken die in het betreffende jaar beperkingen aan de praktische verdere vorming van de reserveofficieren hadden opgelegd of nuanceringen ten aanzien van de geschiktheid. Voorbeelden uit 1924 zijn onder meer een te korte oefentijd om alle reserveofficieren voldoende te oefenen, militaire kennis die bij opkomst zeer middelmatig of zelfs onvoldoende bleek te zijn, gemis aan beroepskader, verschil in geschiktheid tussen jongere en oudere reserveofficieren, gebrek aan routine en toepassing van de theoretische kennis, en onvoldoende mogelijkheden om alle reserveofficieren een commando te geven. Verder wordt bij de beoordelingen van de regimentscommandanten in Tabel 11 aangegeven dat er soms sprake was van een appreciatie van de geschiktheid. Een dergelijke appreciatie komt overigens niet alleen voor bij de beeldvorming over de geschiktheid van de reserveofficieren in 1924, maar ook – hoewel in mindere mate – bij de analyse van de geschiktheid over het jaar 1929, en in een enkel geval in 1935.⁷² De verklaring voor de noodzaak zelf een waardering te geven over de geschiktheid vloeit voort uit de eerdergenoemde aanwijzing van de inspecteur van de infanterie, uit december 1923, waarin de opdracht werd verstrekt voor het opstellen van een beschouwing over de geoefendheid van de verlofsofficieren die onder de wapenen waren geweest. Daardoor werden in de oefeningsverslagen soms geen eenduidige uitspraken gedaan of, in plaats daarvan, juist een combinatie van verschillende beoordelingen gegeven over de geschiktheid van de reserveofficieren.⁷³ Aan de hand van de beschikbare informatie heeft dat in die gevallen geleid tot een eigen waardering van de geschiktheid. In vrijwel alle situaties waren de bijzondere opmerkingen of toelichtingen van de regimentscommandant of de beoordelingsgegevens duidelijk genoeg om een zo eenduidig mogelijke inschatting te kunnen maken.⁷⁴ Pas in juli 1930 droeg de inspecteur van de infanterie de commandanten op om de geschiktheid van het reservepersoneel slechts met een enkel woord aan te geven.⁷⁵ In die situaties dat een regimentscommandant bij zijn beoordeling van de geschiktheid een onderscheid maakte tussen de jongere en oudere reserveofficieren, leidde de uiteindelijke appreciatie in alle gevallen tot een lagere waardering van de groep oudere reserveofficieren dan die aanvankelijk was gegeven. Ik ben mij ervan bewust dat de oudere reserveofficieren in die gevallen qua beoordeling enigszins miskend worden in verhouding tot de oorspronkelijke waardering door de regimentscommandant.

Over de oefeningen in 1924 zijn, voor zover kon worden nagegaan, in totaal achttien van de maximaal 24 oefeningsverslagen bewaard gebleven. Daarmee voldoet dit aantal aan de gestelde eis van beschikbaarheid van 75% van de oefeningsverslagen om uitspraken te kunnen doen over het beeld dat in dat jaar bestond over de geschiktheid van de reserve-officieren-tirailleur. Van de specialisten zijn ten slotte te weinig gegevens beschikbaar om op de geschiktheid van die groep in te kunnen gaan. Het beeld over 1924 is als volgt:

Tabel 11

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen reserveofficieren-tirailleur bij de verschillende regimenten infanterie

Regiment ⁷⁶	Beoordeling
grenadiers	appreciatie: ev-v
jagers	appr: ev-v
4	v
10	
15	
22	appr: v
1	
9	v-vg
12	v
8	appr: ev-v
11	
19	
2	appr: ev-v
13	appr: ev-v
17	appr: ev-v
3	
6	appr: ev-v
14	ev
7	zg
18	v
20	zg
5	v
16	appr: ev-v
21	appr: v-rv

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 10 november 1924; Archief HKVL, inv.nr. 452. Betekenis afkortingen: ev-v: 'even voldoende tot voldoende', v: 'voldoende', v-vg: 'voldoende tot vrij goed', v-rv: 'voldoende tot ruim voldoende', rv: 'ruim voldoende', zg: 'zeer goed'.

In de onderstaande tabel zijn de getotaliseerde cijfers uit Tabel 11 weergegeven. Het gaat om het totale aantal regimentcommandanten (rc) dat de reserveofficieren in 1924 op een bepaald niveau van geschiktheid waardeerde. Tevens wordt dit aantal uitgedrukt in een percentage van het totale aantal regimentcommandanten.

Tabel 12

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van de reserveofficieren-tirailleur in 1924

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	1	6%
ev-v	8	44%
v	5	28%
v-vg/rv	2	11%
zg	2	11%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 10 november 1924; Archief HKVL, inv.nr. 452

Bovenstaande gegevens leiden tot het volgende beeld van de geschiktheid van de reserve-officieren voor de uitoefening van hun oorlogstaak. Eén regimentscommandant was van mening dat de reserveofficieren ‘even voldoende’ geschikt waren voor hun oorlogsfuncties (6%). Acht regimentscommandanten beoordeelden de geschiktheid van de reserveofficieren op het niveau ‘even voldoende’ tot ‘voldoende’ (44%). Zij waren van mening dat de operationele geschiktheid een fractie onder het niveau ‘voldoende’ lag, anders gezegd: het was ‘welhaast of nagenoeg voldoende’. Het is niet duidelijk op basis waarvan dit nuanceverschil met het niveau ‘voldoende’ werd vastgesteld. Het betrof geen gevalideerde beoordelingsuitspraak. Waarschijnlijk ging het meer om de indruk en het gevoel dat de beoordelaar had over de bekwaamheid van de reserveofficieren. Negen regimentscommandanten beoordeelden de geschiktheid van de reserveofficieren op het niveau ‘voldoende’ of hoger (50%). Twee van die negen waren van oordeel dat de reserveofficieren ‘voldoende tot ruim voldoende’ geschikt waren (11%) en twee waren van mening dat de reserveofficieren ‘goed’ of zelfs nog beter voldeden aan de vereiste bekwaamheid voor hun taken in het oorlogsleger (11%). Geen van de commandanten was van mening dat de geschiktheid ‘onvoldoende’ was. Wel werd bij een drietal regimenten een verschil in bekwaamheid geconstateerd tussen de oudere reserveofficieren, die de mobilisatieperiode hadden meegemaakt, en de jongere reserveofficieren die na 1918 tot reserveofficier waren benoemd.⁷⁷

Het oordeel van de regimentscommandanten over de geschiktheid van de reserveofficieren was dus over het algemeen niet buitengewoon positief, maar het was ook niet uitzonderlijk ongunstig. Het beeld van de formele geschiktheid dat uit de oefeningsverslagen van 1924 naar voren komt, lijkt dus overeen te komen met het beeld dat aan het begin van de twintiger jaren bestond over de kwaliteit van de reserveofficieren. Meerdere regimentscommandanten benadrukten in de oefeningsverslagen over 1924 het gebrek aan theoretische en praktische kennis. Onderkend werd dat degenen die de winterbijeenkomsten hadden gevolgd theoretisch beter onderlegd waren dan de officieren die daar niet aan hadden deelgenomen. Duidelijk was dat extra aandacht moest worden besteed aan een verbetering van de bekwaamheid van de reserveofficieren. Het wachten was echter nog steeds op de voorstellen van de Commissie Wittert. Van Dijk maakte in dit kader duidelijk dat er geen nieuwe verplichtingen ten aanzien van de verdere vorming van de verlofsofficieren konden worden opgelegd, zolang de *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905* niet was gewijzigd.⁷⁸ Voor de herziening van die wet was het nodig dat het verslag van de Commissie Wittert volledig gereed zou zijn en in overleg met de commissie zou zijn beoordeeld. Het is duidelijk dat machine voor de totstandkoming van het stelsel voor de verdere vorming enigszins haperde.

Dat het nodig was de voortgezette opleiding en de geschiktheid van de reserve-officieren naar een hoger plan te tillen, werd rond 1924 ook onderschreven in artikelen die in *De Verlofsofficier* en in *A.R.K.O.* werden gepubliceerd. In het artikel 'Opkomst onder de wapenen' gaf een onbekende auteur te kennen dat gedurende de herhalingsoefeningen, waaraan hij in 1923 had deelgenomen, veel nog een ongunstige indruk had gemaakt.⁷⁹ Over de vraag of de kosten van de oefening opwogen tegen het behaalde resultaat was de schrijver duidelijk: dat was niet het geval. De oefeningen hadden te veel in het teken gestaan van het grotere bataljonsverband en het kunnen voldoen aan de eisen van tactische vakbekwaamheid door de hoofdofficieren en oudere beroepskapiteins. Er was ook geen consistentie in de uitvoering geweest: 'Vrijwel elke dag wisselde de leiding van het bataljon, waardoor elke band of samenwerking met de ondercommandanten ontbrak en ook bij de compagnieën traden voortdurend verschillende luitenants op als sectiecommandanten.'⁸⁰ Veel van de fouten en tekortkomingen waren een gevolg van gebrek aan samenwerking door onderlinge onbekendheid.⁸¹

In het artikel 'Voortgezette Opleiding Verlofsofficieren' in *A.R.K.O.* uitte kapitein Alting von Geusau in februari 1925 zijn zorgen over de voortgang van de verdere vorming. Hoewel iedereen wel doordrongen was van de noodzaak van die voortgezette opleiding gebeurde volgens hem 'eigenlijk nog zo weinig om dit deel onzer legervorming naar behooren te verzorgen'.⁸² Verder maakte hij zich zorgen over de beperkingen van de oefenmogelijkheden voor de verlofsofficieren als gevolg van de *Dienstplichtwet van 1 maart 1922*. 'Wat hebben wij eraan of wij een groot aantal verlofsofficieren in de regimenten brengen, als er zooals onder de vigerende dienstplichtwet het geval is toch geen voldoende oefeningsgelegenheid met troepen is.'⁸³ Het zou naar zijn mening mogelijk zijn de verdere vorming te verbeteren, indien de opkomst in werkelijke dienst alleen dan zou plaatsvinden als ook daadwerkelijk kon worden geoefend, de cursussen voor de naasthogere rang zouden worden gehouden aan een hogere verlosschool en deze onder leiding zouden staan van speciaal daarvoor aangewezen instructeurs; ook zou de keuze van het moment van opkomst in werkelijke dienst moeten worden beperkt. Zorgen over de geoefendheid en voortgang in de verdere vorming waren eveneens belangrijke thema's in het artikel 'Onze bekwaamheid', dat in 1925 verscheen in het september-oktobernummer van *De Verlofsofficier*.⁸⁴ Hierin stelde reserve-kapitein en bataljonscommandant E.P. Weber zich de vraag of de verlofsofficieren berekend waren op de taak die de legerorganisatie hun had toegedacht. Hij maakte zich zorgen aangezien nog steeds geen maatregelen waren genomen opdat de bestaande kennis op peil kon blijven en de vakkundigheid toenam.⁸⁵ Voor Weber was het duidelijk: de kennis en kunde van de verlofsofficieren waren er sinds de mobilisatie niet op vooruitgegaan. Hij uitte sterke kritiek op de voortvarendheid van de legerleiding die 'tot dusver, dat is zeven jaar na de mobilisatie, nog steeds in gebreke is gebleven met een afgerond deugdelijk systeem voor de voortgezette opleiding voor den dag te komen'.⁸⁶ Weber zette zijn kaarten voor de realisatie van een integrale regeling van de verdere vorming op de nieuwe minister van Oorlog Lambooy. Die was in augustus 1925 aangetreden in het eerste kabinet-Colijn. 'Hetgeen den verlofsofficieren ontbrak, zal hij naar wij verwachten weten te geven, omdat er welhaast geen bewindsman denkbaar is, die beter ons korps tot in den grond kent, doordien hij daarmee jarenlang ten nauwste voeding heeft gehouden.'⁸⁷ De toekomst zou moeten uitwijzen of de hooggespannen verwachtingen daadwerkelijk zouden uitkomen.

Intussen was in maart 1925 het verslag van de Commissie Wittert verschenen, dat uitgebreid inging op de wijze waarop de voortgezette opleiding van de reserveofficieren zou kunnen plaatsvinden.⁸⁸ Het verslag voorzag tevens in een regeling voor de praktische troependienst. Ondanks de diverse voorstellen over de verdere vorming, die al eerder in de bladen

van de officiersverenigingen en in het *Orgaan van de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap* waren verschenen, vormden de uitkomsten van de Commissie Wittert tot dan toe het uitvoerigste, meest doorwrochte en breedst gedragen advies aan minister van Oorlog Van Dijk over de theoretische en praktische verdere vorming. De aanbevelingen waren onder meer de volgende. Gelet op anciënniteit en rang zouden de reserveofficieren onderverdeeld moeten worden in vijf categorieën, waarbij voor elke categorie een eigen oefenprogramma moest worden vastgesteld. Het ging om de groep tweede-luitenants, eerste-luitenants met minder dan zes jaar dienst in die rang, eerste-luitenants met meer dan zes jaar, kapiteins met minder dan vier jaar ervaring in rang en de kapiteins met meer dan vier jaar. De commissie onderkende dat die splitsing bij de praktische troependienst moeilijk toepasbaar zou zijn, maar bij de theoretische cursussen zou die indeling wel kunnen worden gevolgd.⁸⁹ De reserveofficieren zouden om het andere jaar voor troependienst in werkelijke dienst moeten komen. In de tussenliggende jaren konden zij deelnemen aan twaalf tot zestien verplichte winterbijeenkomsten per jaar, elk van twee uur, of deelnemen aan een gecombineerde cursus van zes dagen die bij het eigen regiment zou worden gehouden.⁹⁰

De commissie vond het van belang dat de theoretische cursussen gedurende meerdere opeenvolgende jaren in bekwame handen van zoveel mogelijk dezelfde instructeurs zouden komen.⁹¹ De verplichte deelname aan de theoretische cursussen gold overigens niet voor de reserve-tweede-luitenants: die zouden jaarlijks alleen troependienst verrichten. De conclusie van het verslag luidde dat deelname van alle reserveofficieren aan de gecombineerde cursussen het doelmatigst was voor het benodigde aantal instructeurs. Bovendien berustte de theoretische verdere vorming dan volledig bij het eigen regiment. Wel waren er financiële nadelen verbonden aan het in werkelijke dienst komen tijdens de gecombineerde cursussen. Het belangrijkste bezwaar tegen de winterbijeenkomsten was volgens de commissie dat het verband met het eigen regiment werd verbroken.⁹² Bovendien waren aan die bijeenkomsten ook kosten verbonden. Toch adviseerde de Commissie Wittert een gecombineerd stelsel van zowel winter- als gecombineerde cursussen in te voeren. Voor een dergelijk stelsel waren weliswaar extra instructeurs nodig, maar op die manier kon meer rekening worden gehouden met de belangen van de reserveofficieren. Die konden zelf kiezen waar hun voorkeur naar uitging. Verder ging het verslag in op de aanvullende cursussen die gevolgd moesten worden voor bevordering tot kapitein, majoor of luitenant-kolonel. Die drieweekse cursussen bestonden uit een combinatie van theoretische vorming en praktische troependienst.⁹³ Met het verslag van de Commissie Wittert beschikte de minister over een gedegen stuk werk waarin alle facetten van de verdere vorming van de reserveofficieren aan de orde kwamen. Nu kwam het aan op daadkracht van de bewindspersoon. Veel kon Van Dijk echter niet meer doen: de Tweede Kamerverkiezingen van 1925 werden op 1 juli van dat jaar gehouden en stonden in het teken van de bezuinigingspolitiek van minister van Financiën Colijn. Met dertig zetels werd de RKSP de grootste partij in de Tweede Kamer. Op 4 augustus 1925 trad het eerste kabinet-Colijn aan met Lambooy als minister van Oorlog.

De bewindperiode van minister Lambooy

Lambooy was gelet op zijn langjarige militaire achtergrond uitstekend op de hoogte van hetgeen er binnen de legerorganisatie speelde. Niet alleen was hij als officier afgestudeerd aan de KMA en de Hogere Krijgsschool, maar – als oud-voorzitter van het hoofdbestuur van de Algemeen Rooms-Katholieke Officierenvereniging – ook goed vertrouwd met veel van de belangrijke dossiers binnen de defensieorganisatie. Lambooy voldeed al op zeer korte termijn aan de hooggespannen verwachtingen die over hem bestonden: anderhalve maand

na zijn aantreden kondigde hij beleidsmaatregelen af die, vooruitlopend op de formele wetgeving, 'de theoretische opleiding van de reserveofficieren meer tot haar recht zullen doen komen'.⁹⁴ Het ging volgens Lambooy om maatregelen in de geest van het verslag van de Commissie Wittert.⁹⁵ De reserveofficieren werden in drie categorieën ingedeeld. Categorie a bestond uit officieren die bereid waren jaarlijks de winterbijeenkomsten te volgen. Categorie b betrof de reserveofficieren die in plaats daarvan de voorkeur gaven aan het jaarlijks deelnemen aan een gecombineerde cursus van zes dagen. Beide categorieën hoefden in elke periode van drie jaar slechts eenmaal aan herhalingsoefeningen van ten hoogste 27 dagen deel te nemen. Categorie c ten slotte betrof de reserveofficieren die niet vrijwillig wilden deel te nemen aan één van de genoemde cursussen en derhalve moesten voldoen aan de bestaande bepalingen van de *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905*. Dit betekende dat zij om het andere jaar voor de duur van ten hoogste zes weken in werkelijke dienst moesten komen of, indien gewenst, dit konden verdelen over een periode van twee jaar. Dat Lambooy inderdaad tot op zekere hoogte in de geest van de Commissie Wittert handelde, bleek uit zijn keuze om de winterbijeenkomsten te combineren met de gecombineerde cursussen. Daar bleef het wat dat betreft overigens wel bij. Bij de maatregelen van Lambooy was bijvoorbeeld geen sprake van een categorale indeling naar rang en ervaring, cursussen voor de naasthogere rang, noch min of meer gedetailleerde uitvoeringsbepalingen voor de verdere vorming.⁹⁶ Het opvallendst was dat Lambooy koos voor een opkomst in werkelijke dienst van eenmaal per drie jaar voor ten hoogste 27 dagen. Hiermee week hij niet alleen af van plannen van de Commissie Wittert, maar ook van vrijwel alle eerdere voorstellen op het punt van de verdere vorming. Lambooy koos in september 1925 voor een minimalistische benadering van de opkomstverplichtingen, waarvan hij – met zijn achtergrond en ervaring – redelijkerwijs had kunnen weten dat daarmee de noodzakelijke praktische verdere vorming van de reserveofficieren niet optimaal werd gediend.

De interim-beleidsmaatregelen voor de verdere vorming werden wisselend ontvangen. *De Verlofsofficier* juichte de maatregelen toe: 'Dit is alvast een eerste schrede op den weg van zekerheid omtrent onze toekomst.'⁹⁷ Vanuit de Rooms-Katholieke Officierenvereniging was men niet erg enthousiast. In een uitgebreid artikel in *A.R.K.O.* over 'De voortgezette opleiding der Reserveofficieren' bracht de schrijver v. S. eerst hulde aan de Commissie Wittert over het gedegen werk dat zij had geleverd.⁹⁸ Hij wees op de voorstellen voor de verdere vorming van de commissie, die gekoppeld werden aan de periodes die in de loop van de dienstduur van een reserveofficier konden worden onderkend.⁹⁹ Volgens de schrijver voldeed het systeem van het departement van Oorlog – lees de interim-maatregelen van Lambooy – daarentegen niet aan redelijk te stellen eisen. Hij gaf aan dat de praktische tewerkstelling van drie en een halve week in elke periode van drie jaar in dat systeem wel van zeer korte duur was. Bovendien werd geen rekening gehouden met de noodzaak de reserveofficier voor te bereiden op de naasthogere rang. Duidelijk was dat in het systeem van de Commissie Wittert veel meer tijd voor de praktijk was gereserveerd dan in dat van het departement. Bovendien wees de schrijver op de 'klaarblijkelijke veronderstelling van het departement dat de reserveofficier zijn theoretische kennis in de loop van zijn dienstduur zou behouden en tegen het bereiken van een volgende rang zou uitbreiden'.¹⁰⁰ Eerdere ervaringen hadden echter geleerd dat de verwachting dat de reserveofficier zichzelf de nodige theoretische kennis zou bijbrengen niet was uitgekomen en dat de cursussen, juist door hun korte duur, die kennis ook niet konden bijbrengen. Tegenover deze nadelen stond dat de kosten van het door het departement van Oorlog uitgedragen systeem beperkt waren en de lasten voor de reserveofficier niet zwaar.

Ook commandant veldleger, Muller Massis, had een aantal bezwaren tegen de tijdelijke beleidsmaatregelen voor de verdere vorming van Lambooy.¹⁰¹ Met spijt gaf hij aan dat de

minister die maatregelen had aangekondigd zonder dat hij in de gelegenheid was gesteld daarover zijn mening te geven – een niet bijster handige manoeuvre van Lambooy aangezien de commandant van het veldleger in de militaire lijn de eerstverantwoordelijke was voor de verdere vorming van de reserveofficieren. Verder gaf Muller Massis aan dat een aantal belangrijke punten in de regeling ontbrak.¹⁰² Het was onduidelijk hoe lang een reserveofficier zich tot een bepaalde categorie zou moeten verplichten en het zou moeilijk zijn nadien zwaardere verplichtingen op te leggen. In het bijzonder wees hij op twee categorieën reserveofficieren waarvoor dat gold: zij die net tot reserveofficier waren benoemd en nog niet volledig operationeel bekwaam waren in hun rang, en zij die qua geschiktheid in aanmerking kwamen voor bevordering tot de naasthogere rang. Ook was Muller Massis van mening dat een brede keuze voor optie c of dreigen met het toepassen van die optie praktisch vrijwel onuitvoerbaar was. Daarvoor ontbraken naar zijn mening de benodigde oefenmogelijkheden en waarschijnlijk ook de financiën.

De vraag is waarom Lambooy zijn interim-maatregelen zo presenteerde, zonder rekening te houden met eerdere voorstellen, met de mening van commandant veldleger, en slechts in beperkte mate met die van de Commissie Wittert, en dat terwijl het verslag van de Commissie Wittert nog niet uitgebreid met die commissie was besproken en slechts aan een beperkt aantal leden van de Tweede Kamer was toegestuurd.¹⁰³ Lambooy was ongetwijfeld op de hoogte van de voorstellen en eisen die bestonden voor een gedegen theoretische en praktische verdere vorming. Hoe kon hij dan de relatief lichte opkomstverplichtingen rijmen met de vereiste volledige geschiktheid voor de uitoefening van de oorlogsfunctie? Redelijkerwijs had Lambooy kunnen weten dat zijn maatregelen onvoldoende tegemoetkwamen aan de noodzakelijke verdere vorming. Het lijkt er sterk op dat de wens om daadkracht te tonen en duidelijkheid te creëren een belangrijker rol heeft gespeeld dan de zorgvuldige afweging en bruikbaarheid van de maatregelen. Met zijn daadkracht en duidelijkheid kwam Lambooy tegemoet aan de hooggespannen verwachtingen over zijn persoon en was er in ieder geval enige mate van helderheid in de systematiek van de verdere vorming. Verder speelde mee dat de verkiezingen in het teken hadden gestaan van de bezuinigingsplannen om tot belastingverlaging te komen. Het betekende dat binnen het kabinet niet werd getornd aan het, al sinds november 1922 bestaande, rijksbrede algemene financiële uitgangspunt van het absolute minimum en de voortzetting van het financiële beleid dat Colijn vanaf 1923 als minister van Financiën had gevoerd. De minimalistische maatregelen van Lambooy voldeden ontegenzeggelijk aan dat beleid. Zwaardere opkomstverplichtingen zouden zeker extra kosten met zich meegebracht hebben en daarmee politiek onwenselijk zijn geweest. Het was duidelijk dat de nieuw aangetreden politicus Lambooy nog weinig gewicht in de schaal kon leggen waar het aankwam op het verkrijgen van meer financiële armslag voor het leger.¹⁰⁴ Kortom, meer zat er voor Lambooy op dat moment niet in, en de uitslag van een eventueel politiek gevecht over de wens tot verzwaring van de opkomstverplichtingen stond bij voorbaat vast. Het doortastende optreden van Lambooy inzake de verdere vorming was dus vooral een beleid van daadkracht zonder een grote mate van effectiviteit.

Hoewel Lambooy al in september 1925 een besluit had genomen over de inrichting van de verdere vorming verscheen begin februari 1926 nog het verslag van de legercommissie over *De vorming en voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie*.¹⁰⁵ Dit verslag was het gevolg van het besluit van die commissie om haar aandacht te richten op de verlofs-officieren van dat wapen. De commissie was van mening 'dat bij de opleiding van het verlofskader te weinig rekening werd gehouden met de behoeften van het oorlogsleger en dat de opleiding en verdere vorming van dat kader te wensen overliet door gemis aan omgang met de troep'.¹⁰⁶ Verder stelde zij dat 'de aanvoering van het leger alleen met vertrouwen in handen

van verlofsofficieren en onderofficieren kon worden gelegd als dit personeel praktisch goed onderlegd en de bezetting in de verschillende rangen verzekerd zou zijn'.¹⁰⁷ Het is niet bekend of Lambooy, voorafgaand aan de afkondiging van zijn maatregelen, een idee had van de richting waarin de conclusies van de legercommissie tenderden. Nu kwamen die voorstellen voor de inrichting van de verdere vorming enigszins als mosterd na de maaltijd. De grootste zorg van de legercommissie was de verhouding tussen het aantal reserveofficieren dat jaarlijks in de praktijk moest worden geoefend en de beschikbaarheid van voldoende troepen om de oefeningen op effectieve wijze te kunnen houden: 'Indien men het aantal verlofsofficieren uitbreidt, zonder rekening te houden met de mogelijkheden van praktische verdere vorming, dan kan verlaging van het peil van de individuele geschiktheid niet uitblijven.'¹⁰⁸ De legercommissie zag verder niets in de winterbijeenkomsten. 'De meest onbeteekenende reden tot verzuim gaf vaak aanleiding om weg te blijven.'¹⁰⁹ Zij zag meer heil in een verplichte deelname aan meer praktijkgerichte, gecompriëerde cursussen met oefeningen in het terrein. Toch bood ook die cursus niet de gewenste oplossing. Die zou alleen mogelijk zijn 'door eene uitsluitend op de praktijkgerichte regeling, waarbij eene stelselmatige verdere vorming is verzekerd, en de verlofsofficier zijn verplichtingen en rechten voor zijn geheelen dienstdienst ziet vastgelegd (...)'.¹¹⁰

Het lijkt erop dat de minister niet veel meer met de voorstellen van die commissie heeft gedaan. Voor hem stonden de kaders voor de verdere vorming vast en kwam het nu aan op de wettelijke vastlegging van de opkomstverplichtingen door het wijzigen van de *Wet voor het reservepersoneel landmacht 1905* en het tot stand brengen van doelgerichte uitvoeringsbepalingen. Dat werd langzamerhand ook wel tijd. Niet alleen was het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1924 niet onverdeeld gunstig, ook lieten de oefeningsverslagen over 1925 zien dat nog het nodige op het gebied van de verdere vorming te doen viel, vooral wat betreft de grondbeginselen van het tactisch optreden. Dit bleek begin 1926 ook uit een brief van de minister Lambooy aan de commandant van het veldleger, waarin hij refereerde aan de resultaten van de gehouden oefeningen in 1925 die hij, alhoewel ze niet bepaald ongunstig waren, voor het geheel toch niet meer dan voldoende kon noemen.¹¹¹ Hoewel de minister eind 1925 had ingestemd met het voorstel van commandant veldleger oefeningen in groot verband met deelnemende troepen te houden, kwam hij daar begin 1926 alweer op terug.¹¹² Hij gaf aan overtuigd te zijn van het belang van dat soort oefeningen, maar tegelijkertijd was hij van mening dat 'nu het verlofskader nog zoveel heeft te leren en zich in tal van nieuwe zaken heeft in te werken', het van nog meer belang zou zijn eerst aandacht te besteden aan de oefeningen in klein verband, op het niveau van sectie en compagnie. Om die reden verzocht hij de commandant van het veldleger bij het ontwerpen van de oefeningen voor 1926 veel tijd te willen spenderen aan laatstgenoemde oefeningen.¹¹³

Het eerste kabinet-Colijn was een kort politiek leven beschoren. In november 1925 viel het over het aannemen van het amendement van het Staatkundig Gereformeerde Kamerlid G.H. Kersten, die voorstelde de gelden voor het Nederlandse gezantschap te Rome te schrappen.¹¹⁴ Net als voor de andere katholieke ministers van het kabinet-Colijn was dit voor minister Lambooy reden een verzoek tot ontslag in te dienen. In maart 1926 trad vervolgens het eerste kabinet-De Geer aan. De functie van minister van Oorlog werd nu ingevuld door de oud-officier en hoogleraar mechanische technologie aan de Technische Hogeschool te Delft, L.A. van Royen. Die legde echter na anderhalve maand zijn functie alweer neer, omdat hij niet kon instemmen met de gewenste samenvoeging van de departementen van Oorlog en Marine. Eind april 1926 trad Lambooy voor de tweede maal aan als minister.

Lambooy kwam meteen terug op het onderwerp van de verdere vorming en de geoefendheid.¹¹⁵ De reden was dat hij 'de vraag had aangetroffen of hij vermeent, dat het verlofskader even bruikbaar is als het beroepskader en of het wel in alle opzichten voor zijn taak berekend kan worden geacht'.¹¹⁶ Het antwoord van de minister was duidelijk. In algemene zin kon de bekwaamheid van het verlofskader niet op hetzelfde peil staan als die van het beroepskader. Wel gaf hij de verzekering dat steeds zou worden gestreefd naar een verbetering van de geoefendheid van dat kader.¹¹⁷ Wat betreft de verlofsofficieren verwees hij naar de afkondiging van de tijdelijke maatregelen voor de verdere vorming in september 1925. De toelichting in de *Memorie van Antwoord* maakte duidelijk dat het volgen van de winterbijeenkomsten niet langer meer was gebaseerd op een vrijwillige deelname. Bovendien werd aangegeven dat die bijeenkomsten, na afronding van de totale duur van de cursus, zouden worden gevolgd door een kaderoefening in het terrein. Verder werd gewezen op de aanvullende cursussen voor de naasthogere rang. Eerste-luitenants en kapiteins, die voor bevordering in aanmerking kwamen, zouden op de daartoe geëigende tijdstippen moeten deelnemen aan afzonderlijke opleidingscursussen. Uit de woorden van Lambooy sprak tevredenheid. Volgens hem was hiermee de voortgezette oefening van de verlofsofficieren 'in geregelde banen geleid en bestaat bij ondergeteekende het vertrouwen, dat hiervan op den duur de goede invloed niet zal uitblijven'.¹¹⁸ De maatregelen voor de verdere vorming kwamen volgens Lambooy ook tegemoet aan de maatschappelijke belangen van de verlofsofficieren. Die konden nu zelf kiezen of zij voor het meer theoretische gedeelte van hun verdere vorming wilden deelnemen aan winterbijeenkomsten of aan de gecompriëerde cursussen, 'een en ander in overeenstemming met in dien zin uit het korps verlofsofficieren zelf voortgekomen wenschen'.¹¹⁹

Intussen was het wachten op de wijziging van de *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905*. Bij de behandeling van het wetsontwerp in het parlement, in oktober 1927, werden de laatste discussies gevoerd. K. ter Laan (SDAP) deed nog een poging reserveofficieren met een sociaaldemocratische overtuiging 'buiten de verplichte opleiding te houden en althans geen moeilijkheden in de weg te leggen bij propaganda voor het socialisme'.¹²⁰ Maar Lambooy kon zich daar niet in vinden. Hij gaf aan 'dat uit pedagogische overwegingen politieke propaganda in het leger niet geduld kon worden'.¹²¹ Wel ging Lambooy mee met het amendement van H.W. Tilanus (CHU) om een selectie toe te passen waar het ging om degenen die werd toegestaan een wintercursus te volgen in plaats van het deelnemen aan een gecompriëerde cursus.¹²² Op 10 november 1927 was het zover. Ruim twee jaar na de afkondiging van de interim-maatregelen voor de verdere vorming kwam eindelijk de voorziene wijziging van voornoemde wet tot stand. Hiermee was sprake van een heldere omschrijving van de algemene verplichtingen, die na afloop van de eerste-oefening voor de reserveofficieren golden.¹²³ Dit stelsel zag er als volgt uit: De reserveofficieren moesten periodiek in werkelijke dienst komen om de bestaande militaire kennis en ervaring te onderhouden en waar mogelijk te vergroten. In het eerste en tweede jaar na de benoeming tot reserveofficier was sprake van een opkomst in werkelijke dienst voor ten hoogste twintig dagen per jaar of ten hoogste 41 dagen in één van beide jaren.¹²⁴ Vanaf het derde dienstjaar gold voor elk driejarig tijdvak van de dienstduur een éénmalige opkomst van ten hoogste 27 dagen (herhalings-oefening) en in elk van beide andere jaren een opkomst van tweemaal zes dagen voor het volgen van een gecompriëerde cursus. In plaats van die cursus kon de reserveofficier aangegeven in aanmerking te willen komen voor het volgen van een wintercursus van ten hoogste twintig lesuren. In de praktijk kwam dit neer op het voor de duur van de cursus volgen van twee aaneengesloten lesuren per avond in elke periode van twee weken.¹²⁵ De wintercursus werd gevolgd door een opkomst in werkelijke dienst van twee dagen voor kaderoefeningen in het terrein. De wet gaf aan dat de gecompriëerde cursus ook vervangen kon worden door

een schriftelijke cursus.¹²⁶ De schriftelijke cursus beperkte zich niet tot de winterperiode, maar kon qua totale duur wel twee jaar in beslag nemen. Uit de toelichting in de *Wet van 10 november 1927* over de algemene verplichtingen, bleek dat de schriftelijke cursussen vooral waren bestemd voor de reserveofficieren die in het buitenland verbleven en om die reden niet aan een gecompriëerde of wintercursus konden deelnemen.¹²⁷ De reserveofficieren die in aanmerking kwamen voor bevordering tot de naasthogere rang moesten een opleidingscursus voor die rang volgen. In twee opeenvolgende jaren kwamen zij telkens voor 27 dagen in werkelijke dienst. Deze lasten kwamen dan wel in de plaats van de verplichtingen die in elke driejarige periode van de diensttijd voor de reserveofficieren van toepassing waren.¹²⁸

Lambooy was tevreden met de gerealiseerde wettelijk regeling van de opkomstverplichtingen en sprak hierover in de *Memorie van Antwoord voor 1928* zijn vertrouwen uit: 'De opleiding tot reserveofficier, alsmede de regeling van de cursussen en detacheringen, ten doel hebbende de verkregen kennis te onderhouden en aan te vullen, (...), geven grond om te mogen verwachten, dat de militaire kennis der reserveofficieren voldoende zal zijn.'¹²⁹ Weliswaar waren de maatregelen voor de regeling en verbetering van de verdere vorming op dat moment nog van vrij recente datum, maar volgens Lambooy was al sprake van een merkbare vooruitgang. Hij voegde hier met voldoening aan toe, 'dat ook de laatstgehouden oefeningen in groter verband in dit opzicht een alleszins bevredigende indruk hebben gevestigd'.¹³⁰ Zo kwam een nieuw wettelijk stelsel van oefeningen en cursussen voor de verdere vorming tot stand, dat gedurende de resterende periode van het interbellum ongewijzigd zou blijven. Daarmee was de periode van stelselloosheid ten aanzien van de verdere vorming grotendeels voorbij. Wat nu nog ontbrak, was het vaststellen van de uitvoeringsbepalingen. Daarvoor moest dan wel eerst een algemene herziening plaatsvinden van de bepalingen ten aanzien van de reserveofficieren, zoals opgenomen in het *Koninklijk Besluit van 12 februari 1923*. Dit besluit was in de legerorganisatie bekend gesteld als *Legerorder* (1923) nr. 150.¹³¹

Op 14 januari 1928 kwam Lambooy, in een brief aan de chef van de generale staf en de commandant van het veldleger, met een aantal bepalingen voor de verdere vorming van het reservepersoneel.¹³² Hij gaf onder meer aan dat, door de wijziging van de *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905*, zijn eerdere brief van 21 september 1925, over de interim-maatregelen voor de voortgezette opleiding, zijn betekenis had verloren. De keuze voor optie c van die maatregelen verviel.¹³³ Daarmee was het niet langer mogelijk om, om het andere jaar, voor de duur van ten hoogste zes weken in werkelijke dienst te komen, dan wel die verplichting over een periode van twee jaar te verdelen. Het betekende dat alle reserveofficieren nu moesten kiezen tussen het deelnemen aan de gecompriëerde of aan de wintercursussen. Tevens werd aangegeven dat de commandant van het veldleger algemene aanwijzingen zou geven voor het regelen van de opkomst voor de herhalingsoefeningen van het reservepersoneel van de infanterie dat onder zijn bevel stond. Hetzelfde gold voor de chef van de generale staf ten aanzien van het reservepersoneel dat in zijn organisatie werkzaam was. Beide autoriteiten bepaalden voor hun personeel ook de tijdstippen van opkomst en de duur van de herhalingsoefeningen. Voor zover nodig werd de inspecteur van de infanterie aangewezen als verantwoordelijke voor de regeling van de opkomst in werkelijke dienst.¹³⁴ Het daadwerkelijk oproepen in werkelijke dienst was voorbehouden aan de regiments- of korpscommandanten.¹³⁵ Wat betreft de cursusinhoud werd aangegeven dat in de gecompriëerde cursus dezelfde leerstof zou worden behandeld als in die van de winterbijeenkomsten.¹³⁶ Ten slotte werden richtlijnen gegeven voor het deelnemen aan de cursussen voor de naasthogere rang.

Op 14 januari 1928 verscheen ook *Legerorder* (1928) nr. 31, die onder meer bepaalde dat de beslissingsbevoegdheid voor deelname aan wintercursussen een verantwoordelijkheid

was van de regiments- en korpscommandanten.¹³⁷ Jaarlijks vóór 1 juli moesten de reserve-officieren aangeven of zij in het daaropvolgende jaar aan een wintercursus wensten deel te nemen. De betrokken commandanten moesten vervolgens uiterlijk op 1 augustus de inspecteur van de infanterie informeren over de namen van de reserveofficieren die zich voor deelname hadden aangemeld.¹³⁸ De commandant van het veldleger was verantwoordelijk voor het regeling van die cursussen en de inspecteur van de infanterie werd belast met de uitvoering ervan en het toezicht op die cursussen.¹³⁹ Wat betreft de inhoud van de winterbijeenkomsten werden de volgende onderwerpen genoemd: aandacht voor militair-technische ontwikkelingen die van actueel belang waren voor de reserveofficieren en onderwerpen van militairrechtelijke of militair-administratieve aard.¹⁴⁰ Wederom was geen sprake van verdere detaillering en van eenheidsvorming in de te onderwijzen stof. De deelnemende reserveofficieren zouden in groepen worden verdeeld, waarbij rekening zou worden gehouden met rang, ouderdom in rang, militaire kennis en mobilisatiebestemming.¹⁴¹ De wintercursus zou worden gehouden van november tot en met maart. In elk van die maanden zou tweemaal een bijeenkomst worden georganiseerd.

Met de hiervoor genoemde bepalingen werden belangrijke piketpalen geslagen voor de regeling en uitvoering van de verdere vorming. Toch ontbrak nog een aantal stappen in het proces van definitieve afronding. Daarom verscheen het ontwerp van de ministeriële uitvoeringsbepalingen voor de verdere vorming.¹⁴² De belangrijkste aanvullende bepalingen betroffen de volgende. In de eerste twee jaar na benoeming tot officier moesten de reserve-officieren telkenjare voor twintig dagen in werkelijke dienst komen of in totaal 41 dagen, indien gekozen werd voor eenmalige opkomst in die periode van twee jaar. Het eerste jaar zouden de reserveofficieren moeten deelnemen aan theoretische cursussen, terwijl in het tweede jaar werd deelgenomen aan de herhalingsoefeningen bij het eigen regiment.¹⁴³ Wat betreft de cursussen voor de naasthogere rang werd eenzelfde onderscheid gemaakt. Het eerste jaar betrof een theoretische opleiding en in het tweede jaar werd praktische dienst verricht – in beide jaren overigens voor 24 achtereenvolgende dagen.¹⁴⁴ Verder werden de reserveofficieren verplicht de reglementen en voorschriften goed bij te houden en eventuele wijzigingen aan te brengen. Controle daarop kon plaatsvinden bij opkomst in werkelijke dienst of tijdens de deelname aan de winterbijeenkomsten.¹⁴⁵ De ministeriële uitvoeringsbepalingen werden begin 1929 vastgesteld en vormden de grondslag voor de finale herziening van het *Koninklijk Besluit van 12 februari 1923, nr. 25*.¹⁴⁶ Begin 1930 werd de gewijzigde tekst van dat besluit als *Legerorder (1930) nr. 139* in het leger bekendgemaakt. De periode van stelselloosheid was voorbij. Voor de vereiste geschiktheid van de reserveofficieren voor hun oorlogsfuncties zou het in het vervolg vooral aankomen op de kwalitatieve uitvoering van de theoretische en praktische verdere vorming. Al met al had de realisatie bijna tien jaar in beslag genomen.

In de *Memorie van Antwoord voor 1929* stak minister Lambooy de loftrumpet over de geoefendheid in het algemeen en de kwaliteit van de reserveofficier in het bijzonder. De geoefendheid van infanterie en van de andere wapens voldeden volgens hem aan redelijk te stellen eisen en waren in het algemeen goed te noemen. ‘Ook het optreden van de reserve-officieren en hun inwerking op den troep gaven in het algemeen reden tot groote tevredenheid en toonden vooruitgang vergeleken met de voorgaande jaren.’¹⁴⁷ Dat gold overigens niet voor de reserveonderofficieren bij de infanterie die meerdere malen een tekort aan initiatief en onvoldoende leidinggevende capaciteiten hadden laten zien.¹⁴⁸ Lambooy benadrukte opnieuw de betekenis van het reservekader. Hij gaf aan dat hij in vreedstijd alle aandacht schonk aan een deugdelijke opleiding ervan. Hierbij verwees hij naar de verschillende maatregelen die hij sinds zijn aantreden had genomen om zowel de reserveofficieren als onderofficieren geschikt te maken voor hun oorlogstaak.¹⁴⁹ Lambooy was ook hoopvol gestemd over de toekomst. Hij

sprak de verwachting uit dat het reservekader geschikt zou zijn voor de opgedragen taken in het oorlogsleger. Dat vermoeden baseerde hij op de vooruitgang in geschiktheid die al een aantal jaren waarneembaar was en op de ervaringen die met dat kader waren opgedaan in de oefeningen in groter verband.¹⁵⁰ Op 10 augustus 1929 werd minister Lambooy opgevolgd door Deckers, die, net als zijn voorgangers, bijzondere aandacht wilde geven aan de verbetering van de geoefendheid van de reserveofficieren en onderofficieren.¹⁵¹ Vooral laatstgenoemden hadden naar zijn mening meer aandacht nodig, aangezien de geoefendheid van die groep niet in alle opzichten bevredigend was te noemen. Deckers gaf aan dat 'de aanmerkelijke vooruitgang in de laatste jaren grond geeft voor de verwachting, dat zoodra, de ten deze genomen maatregelen geheel zullen hebben doorgewerkt, een duurzame verhooging van het peil van geoefendheid zal kunnen worden vastgesteld'.¹⁵²

Met deze over het algemeen positieve woorden van opeenvolgende ministers van Defensie over de aandacht voor de verdere vorming en de gunstige verwachtingen over de ontwikkeling van de geschiktheid van het personeel is het de vraag wat het beeld was van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1929.

Geschiktheid van de reserveofficieren in 1929

Over 1929 zijn de oefeningsverslagen beschikbaar van alle 24 infanterieregimenten. Het is dus mogelijk over dat jaar een goed onderbouwd beeld te geven van de uitspraken die de regimentscommandanten deden over de geschiktheid van de reserveofficieren voor hun oorlogsfuncties. Voor wat betreft de specialisten kan, vanwege een tekort aan gegevens, geen voldoende onderbouwde uitspraak worden gedaan over die geschiktheid.

Tabel 13

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen reserveofficieren-tirailleur bij de verschillende regimenten infanterie

Regiment ¹⁵³	Beoordeling
grenadiers	v
jagers	appr: rv (j: v, o: g)
4	v
10	v
15	v
22	v
1	ev
9	v
12	v
8	rv
11	v
19	v
2	ev-vg
13	v
17	appr: v (j: v, o: rv)
3	appr: v (j: v, o: rv)
6	appr: v (j: v-ov, o: rv)
14	appr: ev (j: ov-ev, o: v-g)
7	v
18	v
20	appr: v-vg
5	v
16	appr: v-rv/g
21	v

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 23 november 1929; Archief HKVL, inv.nr. 564
Tussen haakjes: o: ouderen, j: jongeren

In onderstaand overzicht worden de getotaliseerde cijfers uit Tabel 13 weergegeven. Het gaat om het totale aantal regimentscommandanten dat de reserveofficieren in 1929 op een bepaald niveau van geschiktheid beoordeelde. Tevens wordt aan dit aantal het percentage van de regimentscommandanten gekoppeld.

Tabel 14

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van de reserveofficieren-tirailleur in 1929

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	2	8,5%
ev-vg	1	4%
v	17	71%
v-vg	1	4%
v-rv/g	1	4%
rv	2	8,5%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 23 november 1929; Archief HKVL, inv.nr. 564

Uit het algemene beeld van de reserveofficieren-tirailleur in 1929 komt naar voren dat het overgrote deel ervan als 'voldoende' geschikt of zelfs op een hoger niveau werd beoordeeld. 21 van de 24 regimentscommandanten waren die mening toegedaan (87,5%). Van die commandanten waren er twee die de geschiktheid beoordeelden op het niveau 'voldoende tot ruim voldoende' en twee die geschiktheid van de reserveofficieren 'ruim voldoende' vonden voor de uitoefening van hun oorlogstaken. Iets meer dan 8% van de regimentscommandanten waardeerde de geschiktheid op het niveau als 'even voldoende' en één commandant beoordeelde de bekwaamheid in een breed spectrum van 'even voldoende tot vrij goed'. Geen van de commandanten vond de reserveofficieren 'onvoldoende' geschikt voor hun oorlogstaken. Diverse regimentscommandanten constateerden een onderscheid in geschiktheid tussen de jongere en de oudere reserveofficieren. Dat was vooral een gevolg van de betrekkelijk geringe praktische ervaring die, sinds 1919, door een relatief grote groep nieuwbenoemde reserveluitnants was opgedaan en de operationeel meer ervaren groep oudere reserveofficieren die de mobilisatieperiode 1914-1918 nog had meegemaakt.¹⁵⁴ Het formele totaalbeeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1929 was zonder meer gunstig. Het aantal regimentscommandanten dat de reserveofficieren in 1929 als 'even voldoende' beoordeelde, was weliswaar ten opzichte van 1924 verdubbeld naar twee, maar in 1929 was er nog maar één regimentscommandant die de reserveofficieren op het niveau 'even voldoende tot vrij goed' beoordeelde. Het aantal regimentscommandanten dat die officieren geschikt genoeg vond voor hun oorlogsfuncties steeg ten opzichte van 1924 van vijf naar zeventien. Net als in 1924 waren er in 1929 twee commandanten die de geschiktheid van de reserveofficieren als 'voldoende tot ruim voldoende' waardeerden. In 1929 waren er echter geen beoordelingen meer op het niveau van 'goed tot zeer goed'. Waar twee regimentscommandanten in 1924 die beoordeling uitspraken, waren in 1929 de commandanten van diezelfde regimenten van mening dat de algemene indruk van de geschiktheid 'ruim voldoende' was. Uit een vergelijking van de beoordelingsniveaus bij de verschillende regimenten in 1924 en 1929 blijkt dat in 1929 bij zeven regimenten de waardering voor de prestaties van de reserveofficieren-tirailleur gelijk was gebleven. Bij twee regimenten daalde de beoordeling en bij negen was sprake van een stijging. Van zes regimenten ontbraken in 1924 de oefeningsverslagen en daarmee de beoordelingsgegevens, waardoor een vergelijking met diezelfde regimenten in 1929 dus niet mogelijk is.

Opvallend is dat het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1929 – in positieve zin – aanzienlijk afweek van het beeld over 1924. Dat dit het directe en volledige gevolg was van de afkondiging van de tijdelijke maatregelen in september 1925 en de meer

gerichte aandacht voor de reserveofficieren in de jaren erna kan niet met zekerheid worden gesteld. Wel staat vast dat de in september 1925 afgekondigde maatregelen door veel reserveofficieren positief werden ontvangen. Voor het eerst was sprake van gerichte actie voor de verbetering van hun verdere vorming. Daar kwam bij dat de deelname aan de wintercursussen en de aansluitende tweedaagse praktische oefening in het terrein met ingang van de winter 1926/1927 verplicht waren geworden. Het lijkt er dus op dat de stelselmatige opkomstverplichtingen, die door Lambooy in september 1925 waren afgekondigd en in november 1927 ook wettelijk werden vastgelegd, een mogelijk positief effect hebben gehad op de verbetering van de geschiktheid. De reserveofficieren die in 1929 voor herhaling in werkelijke dienst kwamen, hadden namelijk in de voorafgaande driejarige periode deelgenomen aan de herhalingsoefeningen in 1926 en aan winterbijeenkomsten of gecombineerde cursussen in 1927 en 1928. Toch valt het te betwijfelen of de stelselmatige opkomstverplichtingen de aanzienlijke vooruitgang in geschiktheid volledig konden verklaren. Daarvoor was het aantal opkomstverplichtingen tussen 1926 en 1929 toch relatief gering. Vóór september 1925 kwamen de reserveofficieren namelijk jaarlijks voor drie weken in actieve dienst. Bovendien speelde mee dat een aanzienlijk deel van de reserveofficieren, dat tussen 1919 en 1924 tot officier was benoemd, aansluitend niet meer in werkelijke dienst was geweest.¹⁵⁵ Hierdoor was een boeg golf aan achterstand in operationele geoefendheid ontstaan, waarvan het nadelige effect niet op korte termijn volledig was weg te werken.

Aan het eind van de jaren twintig werd de kwaliteit van de cursussen nog steeds niet degelijk geborgd en bleef de wens bestaan de inhoud en uitvoering ervan te verbeteren. Dit bleek bijvoorbeeld uit het artikel 'De voortgezette opleiding der reserveofficieren' uit 1929 van kapitein Veldmeijer.¹⁵⁶ Hij gaf aan dat ondanks de aanmerkelijke vooruitgang in de voortgezette opleiding nog het een en ander te wensen overbleef. De voortgezette vorming en in het bijzonder de uitvoering van de cursussen 'zooals thans geregeld, schenkt slechts matige bevrediging'.¹⁵⁷ Eén van de wensen die hij noemde, was een meer systematische organisatie van de gecombineerde en de wintercursussen.

Tegenstelling in het beeld van geschiktheid

Uit het vorenstaande blijkt dat het gunstige beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1929 slechts voor een deel kon worden verklaard uit de maatregelen die in de periode 1925-1928 werden genomen ten aanzien van de verdere vorming. Het valt dus niet uit te sluiten dat er een andere reden was voor dat positieve beeld, alsook dat het beeld té geflatteerd was. Het rooskleurige beoordelingsbeeld in 1929 was een bevestiging van het relatief positieve beeld dat minister Lambooy hiervan schetste in de *Memories van Antwoord voor 1928 en 1929*.¹⁵⁸ Toch deed zich in die periode een opmerkelijke tegenstelling voor. Op hetzelfde moment spraken de inspecteur van de infanterie en met name commandant veldleger zich, in de beslotenheid van hun bureaus, juist in zorgelijke termen uit over de geoefendheid en geschiktheid van de infanterie als geheel. Bij het aanbieden van de oefeningsverslagen over 1929 aan de commandant van het veldleger gaf de inspecteur van de infanterie aan dat hij een verre van gunstige algemene indruk over de geoefendheid had.¹⁵⁹ Hij zag weinig mogelijkheden voor een reële verbetering. Daarvan kon alleen sprake zijn 'met zeer ingrijpende wijziging van het weermachtstelsel', en daar viel naar zijn mening niet op te rekenen.¹⁶⁰ Er moest dus geroeid worden met de riemen die men had. De oorzaken van de verre van geruststellende situatie op het gebied van de geoefendheid lagen volgens de inspecteur onder meer bij de ongunstige getalsmatige verhouding tussen de reserveofficieren en het dienstplichtig kader en de sterkte

van het beschikbare aantal manschappen. Hierdoor kregen beide groepen te weinig oefenbeurten. Bovendien had het vrijwel dagelijks wisselen van de directe commandanten bij de oefeningen een nadelige invloed op de ontwikkeling van de manschappen.¹⁶¹ De inspecteur vond het begrijpelijk dat de reserveofficieren, die gedurende de mobilisatiejaren langere tijd met de troepen hadden gewerkt, hoger aangeslagen werden dan diegenen die na de mobilisatieperiode waren benoemd.¹⁶² De jongere reserveofficieren lieten vooral een gebrek aan praktijkervaring zien en onvoldoende handhaving van de tucht.

Ook de commandant van het veldleger, Insinger, had een veel zorgelijker beeld van de geoefendheid dan bleek uit de oefeningsverslagen over 1929 en de woorden van Lambooy hieromtrent in de *Memorie van Antwoord* voor dat jaar. In een brief aan de minister, uit januari 1930, gaf commandant veldleger aan dat het gerapporteerde over de geoefendheid in 1929 een onbevredigende indruk bij hem had achtergelaten, 'waarin niet mocht worden berust'.¹⁶³ Het was volgens Insinger dan ook nodig de eisen voor de geoefendheid van het leger nader in beschouwing te nemen. Net als de inspecteur had commandant veldleger niet veel hoop op een vlotte verbetering van de situatie. De oorzaken van de gebreken waren volgens hem voor een belangrijk deel te wijten aan het bestaande leger- en oefenstelsel, en een grondige verbetering van die oorzaken 'zou onder de bestaande politieke constellatie voorlopig wel tot een vrome wensch moeten blijven behoren'.¹⁶⁴ Insinger wees op een drietal hoofdbezwaren van het leger- en oefenstelsel. Het eerste betrof het relatief grote aantal lichten, waaruit de oorlogsorganisatie na algemene mobilisatie zou worden samengesteld. Hij gaf aan het legerstelsel te vergelijken 'met een vis, waarvan de kop en de staart ontbraken, de lichamelijke vooroefening van de natie en de voortgezette herhalingsoefeningen'. Het tweede betrof de oorlogsformatie van het leger, die volgens Insinger een samenvoeging was 'van mensen wier geoefendheid in het algemeen gering en ten dele zelfs onvoldoende was'.¹⁶⁵ Zijn laatste bezwaar was dat jaarlijks zo weinig manschappen in werkelijke dienst kwamen, dat de samengestelde oorlogseenheden niet voldoende geoefend konden worden en dat de reserveofficieren en het dienstplichtig kader niet effectief getraind konden worden in de aanvoering van die eenheden. Vooral met dit laatste legde Insinger de vinger op de zere plek. Onder de bestaande omstandigheden was het voor hem begrijpelijk dat van een goede geoefendheid vrijwel geen sprake kon zijn. Weliswaar mocht daar naar zijn zeggen niet in worden berust, maar het zou bij maatregelen blijven die voor de gewenste opvoering van de geoefendheid slechts een beperkt positief effect konden sorteren. Wat hem betreft konden de oefeningsverslagen dan ook achterwege blijven.

Naast het houden van oefeningen in groter verband stelde de commandant van het veldleger onder andere voor meer oefeningen buiten de garnizoenen te houden.¹⁶⁶ Vooral de oefeningen van grotere omvang waren volgens hem onmisbaar om het leger voor te bereiden op zijn oorlogstaak. Het is duidelijk dat dit terechte wensen waren, maar om de geoefendheid te verbeteren waren wel voldoende oefengelden nodig. Daar lag echter sinds 1925 een steeds groter wordend probleem. In de jaren 1925-1930 was sprake geweest van een toenemende beperking van die fondsen door de minister.¹⁶⁷ Overigens was dit voor een belangrijk deel een gevolg van het feit dat de toegewezen oefengelden jaarlijks voor een aanzienlijk deel ongebruikt bleven vanwege onjuiste ramingen. De regimentscommandanten misten volgens Insinger een maatstaf op grond waarvan zij de sterkte van de troepen bij de vervol- en herhalingsoefeningen konden berekenen en waren bang te weinig te ramen.¹⁶⁸ Hoewel de commandant van het veldleger begrip had voor de kortingen gaf hij aan dat de toegestane oefenfondsen voor 1930 waren teruggebracht tot een bedrag dat onvoldoende was voor het zekerstellen van een degelijke oefening van de troepen. Voor Insinger was het evident dat er geld bij moest komen, wilde de geoefendheid van het personeel daadwerkelijk naar een hoger

niveau worden gebracht. Dat dit extra geld moest worden gevonden binnen de eigen defensiebegroting was voor hem vanzelfsprekend. 'Een behoorlijke geoefendheid van het leger is een overheersende eis en om hieraan te kunnen voldoen, is het nodig een vermindering van de uitgaven voor andere legerbelangen zoals bewapening, uitrusting etc. te aanvaarden'. Het bracht wel een delicate balans mee ten aanzien van de samenstelling en kwaliteit van het leger. Volgens de commandant van het veldleger moest gestreefd worden naar een evenwichtstoestand, die het midden hield tussen een goed geoefend leger met onvoldoende bewapening en uitrusting, en een onvoldoende geoefend leger met een hoger opgevoerde bewapening en uitrusting.¹⁶⁹ Het pleidooi van Insinger voor extra oefengelden bleek aan dovemansoren gericht te zijn, want van enige uitbreiding daarvan was geen sprake. Integendeel. In de daaropvolgende jaren zouden de oefenmogelijkheden alleen maar verder worden beperkt, vanwege de economische crisis die steeds meer voelbaar werd en de gelijktijdige wens tot bezuiniging op de overheidsuitgaven.

Teneinde de beschikbare tijd voor de verdere vorming beter te benutten, was het nodig dat de parate kennis van de reserveofficieren over de dienstvoorschriften en reglementen sterk zou verbeteren. Dat zou tot tijdsbesparing leiden bij de voorbereiding van de herhalingsoefeningen en tot een betere benutting van de beperkte tijd tijdens de cursussen en de oefeningen. Dat vroeg dan wel een goede betrokkenheid van de reserveofficieren en de bereidheid na vertrek met groot verlot voldoende inspanningen voor de ontwikkeling van de militaire professie te blijven plegen. En juist ook op die punten had de commandant veldleger in zijn brief aan minister Deckers ernstige zorgen geuit. Insinger omschreef het als volgt: 'Zodra het verlofskader onder de wapenen is dan vertoont het een prijzenswaardige belangstelling in zijn taak, zijn werk en instructies. Voor en na het verblijf in werkelijke dienst is deze belangstelling echter vrijwel nihil. Ook in de tijdsruimtes gelegen tussen de avonden waarin tijdens de wintercursussen onderricht wordt gegeven, is het bijna onmogelijk de reserveofficieren, gunstige uitzonderingen niet te na gesproken, tot actief medewerken te krijgen. Wanneer de reserveofficier niet alleen de ervaring mist, maar bovendien niet beschikt over de benodigde kennis, kan die aanvoering nimmer voldoende worden.'¹⁷⁰ Als niet voldaan werd aan vooraf gestelde eisen moest volgens commandant veldleger de oplossing van de matige betrokkenheid worden gezocht in zwaardere verplichtingen. Degenen die de wintercursussen met een onvoldoende resultaat hadden gevolgd, moesten bijvoorbeeld uitgesloten worden van verdere deelname aan die bijeenkomsten. Verder zouden beloningen een positieve uitwerking kunnen hebben op de betrokkenheid van de reserveofficieren en zou de gelegenheid moeten bestaan om die officieren bij keuze te bevorderen, zo nodig met het voorbijgaan van beroepscollega's op de ranglijst. Aan die verruiming bestond naar zijn mening in oorlogstijd toch al de behoefte.¹⁷¹

De discrepantie tussen het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren van de regimentscommandanten en minister van Defensie Lambooy enerzijds, en van de inspecteur van de infanterie en de commandant van het veldleger anderzijds is merkwaardig, omdat in principe elk van die opvattingen gebaseerd zou moeten zijn geweest op dezelfde formele gemeenschappelijke basis: de oefeningsverslagen. Desondanks werd in de reactie van de militaire leiding niet gerefereerd aan dat formele beoordelingsbeeld, noch werd door die leiding kritiek geuit op de gehanteerde beoordelingssystematiek door de regimentscommandanten. Verder is het opvallend dat geen van beide opperofficieren in hun oordeel over de kwaliteit van het reservepersoneel een onderscheid maakte tussen de geschiktheid van de diverse categorieën personeel, te weten de reserveofficieren, het dienstplichtig kader, en de dienstplichtige soldaten. Zeker het positieve oordeel over de geschiktheid van de reserveofficieren in de oefeningsverslagen over 1929 zou voor zowel de inspecteur als de commandant van het

veldleger in principe voldoende moeten zijn geweest een minder generiek oordeel over de geoefendheid van het reservepersoneel van de infanterie uit te spreken. Het verschil in opvattingen over de geschiktheid kan mogelijk worden verklaard uit de mate waarin bij de verschillende appreciaties rekening werd gehouden met de oorzaken van beperkingen die bestonden voor een effectieve praktische verdere vorming. De vraag welke van de tegenstelde opvattingen het meest tegemoetkwam aan het uiteindelijke beeld van de geschiktheid vereist een nadere analyse van de omstandigheden die van invloed waren op de effectiviteit van de praktische verdere vorming. Dat gebeurt in hoofdstuk VI.

Vakkundige militaire schrijvers bevestigden de zorgen van de inspecteur van de infanterie en commandant veldleger.¹⁷² In een uitgebreide presentatie, in 1928, over 'De reserveofficieren van het Nederlandsche leger' stelde majoor Alting von Geusau dat algemeen was vastgesteld dat de jongere reserveofficieren 'te weinig doorkneed waren in de eenvoudige praktische troependienst en bij de Infanterie met name in het optreden van de groep en de sectie in het terrein'.¹⁷³ Bovendien was naar zijn mening het jaarlijks contingent aan dienstplichtigen te klein, de oefeningstijd te kort en waren er in verhouding jaarlijks doorgaans teveel reserve-officieren onder de wapenen. Hierdoor bestond te weinig gelegenheid al die officieren adequaat te oefenen. De oorzaak moest volgens Alting von Geusau liggen in het legerstelsel van 1922, waarbij 'men ten onzent uitstekende verlofsofficieren wenscht te hebben in een minimum van tijd, met zoo min mogelijk personeele opofferingen en voor zo weinig mogelijk geld'.¹⁷⁴ Ook kolonel W.E. van Dam van Isselt, directeur van de Hogere Krijgsschool, gaf in 1930 in een artikel in *De Militaire Spectator* aan de oorzaak van de problemen met de geoefendheid in het legerstelsel van 1922 te zoeken.¹⁷⁵ Voor hem was het tekort aan troepensterkte de reden waardoor de geoefendheid van het personeel te beperkt was. Dit kon alleen worden opgelost door het jaarlijks contingent aan dienstplichtigen te verhogen. Daarvoor zou dan wel eerst de *Dienstplichtwet* moeten worden gewijzigd.

Diverse schrijvers gingen in op de tekortkomingen bij de herhalingsoefeningen. Kapitein Veldmeijer betitelde de herhalingsoefening in zijn voordracht voor de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap, in 1930, als 'de toetssteen voor de waardering die aan de Infanterie moet worden toegekend als de gevechtswaarde in verband met de geoefendheid moet worden bepaald'.¹⁷⁶ Weliswaar was volgens Veldmeijer in de laatste jaren sprake 'van een schoner beeld over die oefeningen, maar het vertoonde ook plekken en scheve lijnen, die het tot een minder fraaie figuur stempelen'.¹⁷⁷ Verder bestonden nog verschillende problemen die van invloed waren op de geoefendheid van het personeel. Zo deed het optreden op het gevechtsveld hem zo nu en dan met angst denken aan wat de gevolgen daarvan in werkelijkheid zouden zijn.¹⁷⁸ Er waren voor Veldmeijer voldoende redenen de oefening van de infanterie op te voeren. Het ging hem er vooral om dat de aanvoerders in de praktijk met de troepen konden oefenen. Voor oudere reserve-luitenants en kapiteins was het nodig dat ze een opfrissing kregen over de details van hun vak en dat ze hun operationele geschiktheid voor de taak als aanvoerder zouden verbeteren.¹⁷⁹ Ook hij constateerde dat de uitkomsten van het legerstelsel van 1922 in hoge mate van invloed waren geweest op de ongunstige situatie wat betreft de geoefendheid.¹⁸⁰

Veldmeijer onderschreef verder de betekenis van de herhalingsoefeningen voor de verdere vorming van de reserveofficieren. Daar lag gelijktijdig ook een belangrijk punt van zorg. Teneinde van die oefeningen te kunnen leren, was het van belang dat daarbij onderscheid werd gemaakt tussen wat goed en wat verkeerd ging.¹⁸¹ Eén storend verschijnsel bij de herhalingsoefeningen vroeg volgens hem om bijzondere aandacht: de reserveofficieren oefenden zonder of zo goed als zonder de leiding van beroepspersoneel. Het was volgens

Veldmeijer van weinig nut als 'met volle ambitie een oefening in strijd met de beginselen der tactiek wordt uitgevoerd, zonder dat de deelnemers daaraan vernemen wat onjuist werd afgewerkt'.¹⁸² Ook majoor van de infanterie T. Beets constateerde in 1929, in een artikel in *De Militaire Spectator*: 'telkens als wij de herhalingsoefeningen meemaken, doen we de weinig bemoedigende ervaring op dat er over de geheele lijn nog zoveel te verbeteren valt'.¹⁸³ Wat betreft de voorbereidingsweek voor de reserveofficieren, die voorafging aan de tweewekelijkse gemeenschappelijke herhalingsoefeningen met de dienstplichtigen, was Beets weinig positief. Er bestond volgens hem geen zekerheid dat de reserveofficieren aan het einde van die week geschikt waren voor het praktische werk tijdens de herhalingsoefeningen.¹⁸⁴ Verder wees hij op het spanningsveld tussen de oefening van de troep en de oefening van de reserveofficieren en het dienstplichtig kader.¹⁸⁵ Hét probleem dat Beets onderkende, was dat te weinig beroeps-officieren beschikbaar waren die bij alle oorlogseenheden als leider én als onderwijzer konden optreden. Dit leidde ertoe dat bij een aantal van die onderdelen een soort onderlinge instructie ontstond, waarbij 'de aanvoerder leert van den troep en deze van den aanvoerder, doch uit de aard der zaak beiden niet veel'.¹⁸⁶ Volgens Beets lag de oplossing in het samenvoegen van de twee herhalingslichtingen van het regiment, om daarmee een zo sterk mogelijk oorlogsbataljon te vormen. Hierdoor ontstond weliswaar een teveel aan reserveofficieren en lager kader, maar het gaf ook de gelegenheid om met alle aanvoerders in twee groepen te werken. De ene groep, bestaande uit reserveofficieren en lager kader, moest gedurende een dag deelnemen aan een theoretisch-praktische oefening, waarbij alle details werden geoefend. De volgende dag zou de oefening met de dienstplichtigen in de praktijk worden herhaald, zo mogelijk op dezelfde locatie. De tweede groep volgde hetzelfde programma, maar startte een dag later dan de eerste groep.

Kolonel P. Donk ten slotte, commandant van de Ite infanteriebrigade, was in zijn artikel in *De Militaire Spectator* in 1929 nog kritischer dan Beets over de uitvoering van de herhalingsoefeningen.¹⁸⁷ Donks grootste zorg betrof eveneens de geringe personele sterktes van de tijdelijk samengestelde oorlogseenheden.¹⁸⁸ Hij had er weinig vertrouwen in dat de herhalingsoefeningen effectief konden bijdragen aan een verbetering van de geschiktheid van de reserveofficieren en het kader; de aanvoering van de troepen tijdens de herhalingsoefeningen week daarvoor te veel af van de oorlogsomstandigheden. Donk omschreef het als volgt: 'De reserve-kapitein, die bij de herhalingsoefeningen een zogenaamde compagnie commandeert, de reserve-majoor die daarbij het bevel over een zogenaamd bataljon voert, mogen zich wellicht verbeelden geoefend te worden in hun oorlogstaak: metterdaad heeft de eerste niet veel meer dan een sectie, de ander niet meer dan een compagnie onder zijn bevelen gehad. En die commando's worden dan nog extra vergemakkelijkt door een, naar verhouding der sterkte aan manschappen, abnormaal sterke encadrering en extra hulp van beroepskader (...). Welk een ontgoocheling wacht die heeren, wanneer in de moeilijke oorlogsomstandigheden tegelijkertijd al die steunselen voor hun beheer wegvallen en de sterkte ongeveer verdrievoudigd wordt'.¹⁸⁹ Voor Donk was het duidelijk: er moest gekozen worden tussen een grotere sterkte van de oefeneenheden óf een groter aantal eenheden dat kon worden samengesteld. Zonder uitbreiding van het jaarlijks contingent dienstplichtigen en het aantal herhalingsoefeningen was een verbetering van beide niet mogelijk. De keuze voor een grotere sterkte betekende een vooruitgang van de kwaliteit van de oefening, waarbij realistischer kon worden geoefend. Meer kwantiteit betekende dat de reserveofficieren en het dienstplichtig kader meer oefenbeurten konden krijgen en dat ook de hogere staven beter konden worden bekwaamd. Voor Donk was de keuze helder, kwaliteit vóór kwantiteit. Volgens hem was de oefengelegenheid voor het reservepersoneel zo beperkt, dat het onduidelijk was hoe daarmee ooit een behoorlijk resultaat

kon worden bereikt. 'Men voelt zich geneigd van een wonder te spreken, als na zulk een voorbereiding het resultaat bij mobilisatie bevredigend zou blijken'.¹⁹⁰ Donk zag wel in dat de keuze voor een vergroting van de sterkte van de oorlogseenheden moeilijkheden voor de reserve-officieren met zich mee zou brengen. Tijdens de herhalingsoefeningen kwamen te veel reserveofficieren tegelijkertijd in werkelijke dienst, waardoor het gevaar ontstond te moeten toekijken.¹⁹¹ Zijn voorstel was het overcompleet aan reserveofficieren, waarvoor geen plaats was tijdens de herhalingsoefeningen, verplicht te laten deelnemen aan cursussen en aan kader- en kadergevechtsoefeningen.

1929 liet een positief beeld zien van de operationele geschiktheid van de reserveofficieren. Dat gold in mindere mate voor de manschappen. Zorg was er vooral over het dienstplichtig kader. Opvallend was echter dat zowel de inspecteur van de infanterie, de commandant van het veldleger en een aantal militaire auteurs een veel negatiever beeld hadden van de geschiktheid van het personeel en de geoefendheid van het leger dan bleek uit de oefeningsverslagen in 1929 en uit de woorden van Lambooy in de *Memorie van Antwoord voor 1929*. En het was meer dan een interpretatieverschil. De kritische signalen lieten zien dat, ondanks alle positieve inspanningen voor een verbetering van de verdere vorming, er toch nog veel knelpunten en wensen bestonden. De uiteenlopende standpunten leidden echter niet tot een discussie over het beoordelingsbeeld of de zuiverheid van de gehanteerde beoordelings-systematiek. Ondanks de zorgen van commandant veldleger over de geoefendheid zou het in de eerste jaren na 1929 niet tot een verbetering van de oefenvoorwaarden komen. Opmerkelijk genoeg leidde dit niet tot een zichtbare afname van de geschiktheid. Niettegenstaande de zorgelijke woorden van Insinger en de bovengenoemde schrijvers zou het formele beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren en het overige personeel in de daaropvolgende jaren alleen nog maar positiever worden.

2. 1930-1940: ontwikkeling verdere vorming en geschiktheid

In februari 1930 verscheen *Legerorder nr. 139, Reserveofficieren bij de Koninklijke Landmacht*, die het meest integrale en geactualiseerde overzicht bood van de algemene, bijzondere en overgangsbepalingen met betrekking tot de rechtspositie en de verdere vorming van de reserveofficieren.¹⁹² Deze bepalingen konden worden beschouwd als de culminatie in het proces van totstandkoming van het stelsel van verdere vorming. De publicatie markeerde bovendien het begin van een periode waarin de kwaliteit van de uitvoering van dat stelsel maatgevend zou zijn voor het antwoord op de vraag of de reserveofficieren van de infanterie aan de vooravond van mei 1940 redelijkerwijs konden voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. Naast de integrale vastlegging van reeds bestaande bepalingen voor de reserveofficieren bood *Legerorder nr. 139* ook een aantal nieuwe regelingen. Nieuw waren onder meer de langverwachte uitvoeringsbepalingen van de wettelijke opkomstverplichtingen voor de verschillende categorieën reserveofficieren.¹⁹³ Bovendien werd ingegaan op drie cursussen voor de naasthogere rang: die voor luitenants, kapiteins en majoors. Het ging respectievelijk om de geschiktheid voor de functie van compagniescommandant, die van bataljonscommandant en de functie van regimentscommandant. De reserveofficieren, die daartoe naar het oordeel van de minister in aanmerking kwamen, werden aangewezen voor deelname aan een cursus voor de naasthogere rang. Zo'n cursus werd gehouden in twee opeenvolgende jaren, waarbij de reserveofficier jaarlijks 24 achtereenvolgende dagen in werkelijke dienst moest komen.¹⁹⁴ Nieuw was verder de opname van een bijlage, waarin specifiek werd ingegaan op de bepalingen voor de wintercursussen.¹⁹⁵

Wat betreft de lesstof werd aangegeven dat de inspecteur van de infanterie daartoe de nodige aanwijzingen zou geven.¹⁹⁶ Het was opvallend dat nog steeds werd vastgehouden aan een inhoudelijk weinig gestandaardiseerd programma voor de leerstof. Daarmee bleef weliswaar bij de instructeurs een grote mate van vrijheid bestaan in hun keuze wat precies tijdens een wintercursus behandeld zou worden, maar van een landelijke eenheid in de selectie van de leerstof en de gewenste diepgang in de behandeling van de materie was geen sprake. Het leidde bovendien ook niet tot standaardisatie van de gecompriëerde cursussen. In de uitvoeringsbepalingen voor de verschillende categorieën reserveofficieren werd namelijk gesteld dat tijdens de gecompriëerde cursussen in algemene zin dezelfde leerstof zou worden behandeld als bij de winterbijeenkomsten.¹⁹⁷ Daarmee bleef voorsnog één van de hoofdproblemen voor een effectieve uitvoering van de winter- en gecompriëerde cursussen bestaan.

Zorgen over de verdere vorming; de bewindsperiode Deckers

Ondanks het wettelijk stelsel van opkomstverplichtingen dat in november 1927 tot stand kwam, het positieve beeld over de geschiktheid van de reserveofficieren in de oefeningsverslagen van 1929 en het begin 1930 voorhanden zijn van de meest actuele uitvoeringsbepalingen, bleef bij de militaire leiding toch nog steeds bezorgdheid bestaan over de geschiktheid van de reserveofficieren en het overige personeel. Dat sprak niet alleen uit de hiervoor genoemde brief van commandant veldleger van 4 januari 1930, het werd ook duidelijk uit een aantal andere reacties. In november 1930 vroeg de minister aan commandant veldleger concept antwoorden aan te leveren op vragen uit het *Voorlopig Verslag*, naar aanleiding van de beschouwing in de Tweede Kamer van de *Defensiebegroting voor 1931*.¹⁹⁸ Het ging om de vragen en opmerkingen van Kamerleden over de herhalingsoefeningen. Eén daarvan betrof de zorgen over de beperkingen voor de reserveofficieren die waren ontstaan door het samenvoegen van meerdere onderdelen tot organieke eenheden tijdens die oefeningen. De positieve kant daarvan was dat de oefeneenheden op die manier wel op oorlogsterkte konden worden gebracht, maar het betekende tegelijkertijd dat een groot deel van de reserveofficieren uitgesloten was geweest van het vervullen van een commandofunctie. Daarom moesten zij de oefeningen als toeschouwer volgen. Verschillende Kamerleden hadden zich afgevraagd hoe de minister het zich onder die omstandigheden voorstelde het grote aantal reserveofficieren, en vooral de ouderen, adequaat voor te bereiden op hun oorlogstaken. Daarnaast werd de vraag gesteld hoe het stond met de geoefendheid van het beroeps- en verlofskader. In 1929 zou namelijk zijn gebleken dat die niet bevredigend was. Was daar in positieve zin verandering in gekomen en welke maatregelen ter verbetering waren daarvoor genomen?¹⁹⁹

In zijn antwoord aan de minister gaf commandant veldleger aan dat bij de herhalingsoefeningen zoveel mogelijk oorlogsverbanden waren gevormd. Hoewel niet alle troepen in dergelijke samenstellingen hadden kunnen oefenen, zag hij niet in waarop de mening van de Kamerleden was gebaseerd dat de herhalingsoefeningen 'zo weinig nut afwierpen'.²⁰⁰ Wat betreft de geoefendheid gaf hij aan verheugd te zijn, dat alles in het werk werd gesteld de bekwaamheid van de reserveofficieren en onderofficieren op te voeren. In het bijzonder wees commandant veldleger op de aandacht die werd besteed aan een meer stelselmatige instructie tijdens de verschillende cursussen en een logische indeling van de leerstof, waardoor een betere aansluiting werd verkregen tussen cursussen in de opeenvolgende jaren.²⁰¹ Commandant veldleger waarschuwde wel voor te hoge verwachtingen wat betreft de verbetering van de geoefendheid; die zou slechts geleidelijk zichtbaar worden. Verder merkte de inspecteur

van de infanterie eind 1930 op dat het steeds meer opviel dat de opleiding van de reserve-officieren over het algemeen eerder theoretisch dan praktisch van aard was en dat de opkomst voor de herhalingsoefeningen gedurende enkele weken, eens in de drie jaar, wel zeer weinig was. 'Bij het optreden in den troep blijkt voortdurend een gemis aan routine.'²⁰² Over de ijver en belangstelling van de reserveofficieren had hij geen klachten.

Kort na de beantwoording van de vragen uit het *Voorlopig Verslag*, in november 1930, kwam commandant veldleger bij de inspecteur van de infanterie terug op wat hij noemde 'de twee tegenstrijdige factoren waarmee bij de indeling van de regimenten tijdens herhalings-oefeningen rekening gehouden moest worden'.²⁰³ Enerzijds ging het om het belang niet met té zwakke eenheden te oefenen en anderzijds om de noodzaak dat alle reserveofficieren regelmatig in staat zouden worden gesteld met troepen te trainen. De commandant van het veldleger gaf aan dat er, hoe de indeling ook zou worden geregeld, steeds voor een aantal reserveofficieren geen gelegenheid tot praktische oefening bestond.²⁰⁴ Daaraan viel volgens Insinger ook niets te veranderen. Het was een direct gevolg van het legerstelsel van 1922. De oplossing die Insinger voor dit euvel zag, was het verminderen van het aantal reserveofficieren dat jaarlijks aan die oefeningen zou deelnemen. Een mogelijkheid daartoe kon worden gevonden in de tweejarige cursussen voor de naasthogere rang: die cursussen zouden dan in beide jaren over het algemeen theoretisch van aard moeten zijn. Daarmee kwam de verplichting te vervallen in dezelfde periode nog deel te nemen aan de herhalingsoefeningen. Ten slotte gaf commandant veldleger aan dat hij voor 1931 een aantal beginselen had voorgescreven aan de divisiecommandanten. De belangrijkste hiervan was dat de reserveofficieren, voor wie tijdens de oefeningen geen commandofuncties beschikbaar waren, als alternatief onder zeer goede leiding aan een cursus van drie en een halve week dienden deel te nemen.²⁰⁵ Volgens de inspecteur van de infanterie en de meeste divisiecommandanten loste dit niets op.²⁰⁶ Weliswaar werd het probleem dat Insinger had geschetst onderkend, maar in alle gevallen moest er volgens de inspecteur en de divisiecommandanten naar gestreefd worden de reserveofficieren tijdens de oefeningen zoveel mogelijk in te delen bij de troepen. Voor het praktisch kunnen oefenen van alle reserveofficieren tijdens de herhalingsoefeningen waren volgens de inspecteur maatregelen nodig waarvoor de *Dienstplichtwet van 1922* moest worden gewijzigd. Hij besepte echter dat een wetswijziging onder de bestaande omstandigheden een stap te ver was. Hij concludeerde dan ook 'dat de moeilijkheden, die de geschetste gelegenheid tot bekwaming van het korps reserveofficieren in de weg staan, moeten worden aanvaard'.²⁰⁷ Wat betreft het idee van commandant veldleger om de tweejaarlijkse cursus voor de naasthogere rang in algemene zin van theoretische aard te laten zijn, was de inspecteur helder in zijn standpunt: dat moest met klem worden afgeraden.²⁰⁸

Het is niet bekend hoe commandant veldleger reageerde op de brief van de inspecteur van de infanterie. Erg enthousiast zal hij er hoogstwaarschijnlijk niet over zijn geweest. Voor geen van zijn voorstellen bleek veel steun te bestaan. Daar kwam nog bij dat de inspecteur lang op zijn reactie had laten wachten. Pas na bijna vier maanden kwam hij met veelal afwijzende adviezen. Wijziging van de inzet van de reserveofficieren tijdens de herhalings-oefeningen in 1931 was op dat moment vrijwel niet meer mogelijk. Voor zover bekend bleef de toestand wat betreft de verdere vorming van de reserveofficieren voorlopig dan ook onveranderd. Van deelname aan een cursus door die reserveofficieren die tijdens de oefeningen niet met een commandofunctie konden worden belast, kwam dus niets terecht. In 1932 werd luitenant-generaal Insinger als commandant van het veldleger opgevolgd door zijn ranggenoot W. Röell. Dat laatstgenoemde geen voorstander was van de genoemde beginselen van zijn voorganger bleek eind 1935.²⁰⁹ Hierop wordt teruggekomen bij de behandeling van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1935.

Naast de zorgelijke reacties van de militaire leiding over de verdere vorming en geschiktheid van de reserveofficieren verschenen in 1930 ook enkele artikelen waarin de schrijvers hun ongerustheid uitten over deze aspecten. In oktober 1930 publiceerde *De Verlofs officier* een anoniem artikel getiteld 'Verdere opleiding reserveofficieren'.²¹⁰ De auteur was weinig te spreken over de mogelijkheden voor die groep de juiste operationele geschiktheid te verwerven. Bovendien verwachtte de legerleiding te veel van de reserveofficieren, die daar echter niet aan konden voldoen. Het was volgens de schrijver het gevolg van de methodiek van de verdere vorming, die 'minder juist' zou zijn.²¹¹ Hij was van mening dat de zelfstudie van de reserveofficier onvolmaakt en onbegonnen werk was. De reserveofficier liep steeds achter: 'Hij komt op een cursus met half vervlogen of verouderde kennis (...).'²¹² 'Als men eist dat een reserveofficier evenveel moet kennen en bruikbaar zijn als een beroepsofficier, eist men het onbereikbare.'²¹³ De oplossing lag volgens de auteur in een veel meer praktijkgerichte benadering van de verdere vorming.²¹⁴ Uit het naschrift van de redactie bleek dat deze het op enkele punten niet eens was met de schrijver. De ervaringen van enkele redactieleden die aan de cursussen voor verdere vorming hadden deelgenomen, waren bijvoorbeeld veel positiever dan de schrijver aangaf. In het artikel ging de anonieme auteur ook in op de beoordeling van de reserveofficier, waarbij hij de nodige vraagtekens zette bij de wijze waarop dat oordeel over de geschiktheid tot stand kwam.²¹⁵ Op welke manier kreeg de reserveofficier de gelegenheid zich te oefenen en onder welke omstandigheden werden de oefeningen daadwerkelijk gehouden? Het was de schrijver duidelijk dat de meeste reserveofficieren slechts bij enkele oefeningen een commandofunctie konden vervullen. Bovendien kon dan meestal niet worden gerekend op steun van kundige en geroutineerde reserveofficieren die toegevoegd waren of als ondercommandant optraden. Het was helder dat 'die omstandigheden niet konden worden aangemerkt als te zijn medewerkend voor den leider'.²¹⁶ Om die reden moest tijdens de praktijkoefeningen niet te streng worden geoordeeld.

Kapitein T. Ziedses des Plantes, secretaris van de Nationale Christen Officieren Vereniging (NCOV) en lid van het georganiseerd overleg van de landmacht, was het eens met de nadruk van de anonieme schrijver op het belang van de praktijkvorming. In een artikel dat eind 1930 gepubliceerd werd in *Mavors* hield hij een krachtig pleidooi voor deze benadering.²¹⁷ Voor Ziedses des Plantes was het duidelijk dat het aanvoeren van een eenheid slechts te leren was door het vaak te doen, en daar zat nu juist het probleem. Enkele jaren na afronding van de eerste-oefening 'zagen de reserveofficieren te nauwnood den troep'.²¹⁸ 'Het is cursus op cursus, doch zijn opleiding in den troep nadert een minimum dat gelijk aan nul kan worden gesteld.'²¹⁹ Voor een behoorlijk korps reserveofficieren was het volgens de schrijver nodig dat de verdere vorming plaatsvond bij de troep. Een bijkomend probleem was echter dat bij de herhalingsoefeningen een te geringe troepensterkte onder de wapenen was om de officier behoorlijk tot commandant te kunnen vormen – een probleem dat onder de gegeven omstandigheden niet oplosbaar was.²²⁰ Ziedses des Plantes bepleitte dat de reserveofficier zich al op jonge leeftijd de theoretische vakkennis eigen moest maken en die vervolgens in de loop der jaren toepassen. Voor de geschiktheid voor de naasthogere rangen was het wel nodig dat die kennis op de geëigende momenten werd vergroot.²²¹ De verdere vorming moest zoveel mogelijk praktijkgericht zijn en bij de troep worden doorgebracht. Deze praktijkgerichte benadering gold ook voor de cursussen. Bij opkomst in werkelijke dienst moesten de reserveofficieren onder leiding van een beroepsofficier worden belast met een commando. Hoe hij zich dit voorstelde, in het licht van het zeer geringe aantal beroepsofficieren dat tijdens een herhalingsoefening voor begeleiding beschikbaar was, schreef hij niet. Wat het leger volgens de auteur nodig had, waren commandanten, desnoods met een beperkte militaire

vakkennis: 'Men kan geen groote militaire geleerden gebruiken die geen sectie kunnen commanderen, zich niet aan onderscheidene omstandigheden weten aan te passen en niet weten door te bijten.'²²²

In het begin van de jaren dertig bleek de eerder geconstateerde tegenstelling tussen het doorgaans positieve beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren, dat naar voren kwam uit de oefeningsverslagen, en de zorgen die de militaire leiding en anderen hadden over die bekwaamheid en de verdere vorming nog hardnekkig aanwezig. Het was ook het tijdvak waarin de eerste twijfels werden geuit over de validiteit van het beoordelingssysteem bij de oefeningen. Het was dus onmiskenbaar dat er nog het nodige moest gebeuren op het gebied van de structurele verbetering van de verdere vorming en de borging van de geschiktheid van de reserveofficieren. Minister Deckers pakte die handschoen op. In de *Memorie van Antwoord voor 1931* gaf hij aan hoge ambities te hebben voor de verbetering van de operationele kwaliteit van de reserveofficieren. Bij de verschillende cursussen voor reserveofficieren was een systematische manier van lesgegeven nodig en door een samenhangende indeling van de lesstof kon een betere aansluiting met de achtereenvolgende cursussen worden bereikt.²²³ Deckers onderstreepte nogmaals het belang van de herhalingsoefeningen en daarmee de noodzaak om hieraan eenheden in organieke oorlogsverbanden te laten deelnemen. Op die manier kon realistischer en onder complexere omstandigheden worden geoefend. Volgens de minister was dit belangrijker dan de eventuele zorgen die als gevolg hiervan konden ontstaan over de afgenomen mogelijkheden tot commandovoering door de reserveofficieren.²²⁴ Het moest wel duidelijk zijn dat verbetering van de geoefendheid alleen tot stand kon komen via de weg van geleidelijkheid.²²⁵ In dezelfde *Memorie van Antwoord* gaf Deckers aan dat bij elk regiment een hoofd van het bureau mobilisatievoorbereiding was aangesteld. Deze nieuwe functionaris had tevens de opdracht gekregen de wintercursussen en de cursussen voor de naasthogere rang van daartoe geschikte reserveofficieren bij dat regiment te organiseren en de uitvoering in goede banen te leiden.²²⁶ In hoeverre er al in 1931 een verbetering van de geoefendheid via de weg van de geleidelijkheid zichtbaar werd, blijkt uit de hiernavolgende analyse.

Geschiktheid van de reserveofficieren in 1931

Voor het analyseren van de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur, die in 1931 in werkelijke dienst waren geweest, zijn de oefeningsverslagen van alle 24 infanterieregimenten beschikbaar. Aan de hand daarvan kan over 1931 een goed onderbouwd beeld worden gegeven van hun bekwaamheid voor oorlogsfuncties. Voor de categorieën specialisten is alleen over de reserveofficieren-mitrailist voldoende informatie beschikbaar om aan de hand daarvan een uitspraak te kunnen doen over het oordeel van de regimentscommandanten over de geschiktheid van die groep officieren.

Tabel 15

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen reserveofficieren-tirailleur bij de verschillende regimenten infanterie

Regiment	Beoordeling
grenadiers	v+
jagers	v
4	v
10	v
15	v
22	g-
1	v
9	v
12	v
8	v+
11	v
19	v
2	v
13	g
17	ev
3	v
6	v
14	v
7	v
18	g
20	v-
5	v
16	v+
21	g-

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 25 november 1931; Archief HKVL, inv.nr. 651. Verklaring afkortingen: v+: 'een weinig meer dan voldoende', v-: 'een weinig minder dan voldoende', g-: 'een weinig minder dan goed'.²²⁷

In de onderstaande tabel zijn de getotaliseerde cijfers uit Tabel 15 weergegeven. Het gaat om het totaal aantal regimentscommandanten dat de reserveofficieren in 1931 op een bepaald niveau van geschiktheid waardeerde. Tevens wordt aan dit aantal het percentage gekoppeld.

Tabel 16

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van de reserveofficieren-tirailleur in 1931

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	1	4%
v	19	79%
g	4	17%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 25 november 1931; Archief HKVL, inv.nr. 651

Nieuw in het overzicht van de geschiktheid van de reserveofficieren is de onderstaande tabel, die een overzicht geeft van de uitkomsten van de formele beoordelingen van de reserveofficieren-mitraillist in 1931. Deze gegevens waren niet beschikbaar over de eerder geanalyseerde jaren 1924 en 1929.

Tabel 17

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van de reserveofficieren-mitraillist in 1931

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	1	4%
v	17	71%
g	6	25%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 25 november 1931; Archief HKVL, inv.nr. 651

Bovenstaande gegevens leiden tot het volgende beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren voor de uitoefening van de oorlogstaak in 1931. De algemene indruk van de regimentscommandanten over de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur was zeer positief. 79% van de regimentscommandanten beoordeelden de reserveofficieren-tirailleur als 'voldoende' geschikt voor de oorlogsfuncties. 17% van de regimentscommandanten was zelfs van oordeel dat de algemene indruk van de geschiktheid 'goed' was. Slechts één regimentscommandant waardeerde de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur als 'even voldoende' (4%). Er waren geen commandanten die de geschiktheid van de tirailleurs over 1931 als 'onvoldoende' beoordeelden. Wat betreft de mitraillisten was het beeld zelfs nog gunstiger dan bij de tirailleurs. 71% van de regimentscommandanten was van oordeel dat de reserveofficieren-mitraillist 'voldoende' geschikt waren en 25% van de commandanten beoordeelde de mitraillisten als 'goed' geschikt voor hun taakuitvoering in het oorlogsleger. Ook hier werd slechts door één regimentscommandant het oordeel 'even voldoende' uitgesproken. Er waren geen commandanten die de mitraillisten 'onvoldoende' geschikt achtten. Dit betekent dat beide categorieën reserveofficieren in 1931, met enige variatie in de beoordeling, als geschikt voor hun oorlogsfunctie werden beschouwd. De inspecteur van de infanterie had dan ook geen bijzondere opmerkingen over die officieren.²²⁸ Waar de beoordelingsresultaten over de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur in 1929 al positief waren, is het opvallend dat het resultaat van de oefeningen in 1931 door de regimentscommandanten nog hoger werd gewaardeerd. Het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur liet dus over de geanalyseerde jaren een gunstige ontwikkeling zien. Uit een vergelijking van de beoordelingsniveaus bij de verschillende regimenten in 1929 en 1931 blijkt dat de waardering van de reserveofficieren-tirailleur in 1931 bij twaalf regimenten hetzelfde was gebleven. Bij vier regimenten had een daling van de beoordeling plaatsgevonden en bij acht was sprake van een stijging. Aangezien over 1929 onvoldoende gegevens beschikbaar zijn over de geschiktheid van de reserveofficieren-mitraillist is het niet mogelijk een uitspraak te doen over de ontwikkeling van de kwaliteit van die groep ten opzichte van dat jaar. Wel kan met zekerheid worden gesteld dat het beeld van de regimentscommandanten over de geschiktheid van de reserveofficieren-mitraillist in 1931 positief was.

In 1931 bleef het formele oordeel over de geschiktheid dus gunstig, terwijl de negatieve beperkingen en de gevolgen ervan bij de praktische verdere vorming onverkort bleven

bestaan. Wat die beperkingen betreft, ging het vooral om de scheve verhouding tussen de sterktes van de lichtenings dienstplichtigen, het aantal oefeneenheden dat daaruit kon worden geformeerd en het doorgaans grote aantal reserveofficieren dat praktisch moest worden geoefend. Desondanks was in 1931, in vergelijking met 1924 en 1929, sprake van een veelbelovende ontwikkeling in bekwaamheid van de reserveofficieren (en de manschappen). Daarom is het niet vreemd dat de inspecteur van de infanterie, in november 1931, bij het aanbieden van de oefeningsverslagen aan commandant veldleger, een veel positievere toon over de geschiktheid van het personeel aansloeg dan het jaar ervoor. Het lijkt aannemelijk dat die toonzetting het gevolg was van de maatregelen voor de verbetering van de verdere vorming van de reserveofficieren, die blijkbaar een algemeen gunstig effect op de geoefendheid sorteerden. Een mogelijk andere oorzaak van het gewijzigde standpunt van de inspecteur van de infanterie zou ook kunnen zijn dat die functie in 1930 was overgedragen van J.H. Borel naar J.H. Hardenberg, en dat de nieuwe inspecteur anders tegen de situatie van de bekwaamheid aankeek dan zijn voorganger. Ondanks het positieve beeld van de operationele geschiktheid van de reserveofficieren in de oefeningsverslagen uit 1931 bleven bij de verdere vorming onverkort beperkingen bestaan en werden nog steeds twijfels geuit over de mogelijkheden de operationele kwaliteit van de reserveofficieren structureel te verbeteren. Dat bleek bijvoorbeeld uit een schrijven van de commandant van de Ie infanteriebrigade aan de inspecteur van de infanterie in oktober 1931, van de commandant van de VIe infanteriebrigade aan de commandant van de IIIe divisie in november 1931, en uit een artikel dat in hetzelfde jaar verscheen in *De Militaire Spectator*.

Op 26 oktober 1931 deelde de commandant van de Ie infanteriebrigade zijn indruk over de oefeningen in 1931 en de problematiek van de aanvoerders met de inspecteur van de infanterie: 'De aard der oefeningen tijdens de periode der vervolgoefeningen en het grote aantal verlofsaanvoerders, dat bij de betrekkelijke zwakken troep moest worden tewerkgesteld en elkander in de te vervullen commando's gestaag aflost, zijn factoren die er geenszins toe meewerken de geoefendheid van den soldaat op peil te houden, laat staan te verhogen.'²²⁹ Het voortdurende aflossen van de aanvoerders bood bovendien geen solide basis voor een effectieve oefening van het gehele palet aan tactische taken dat de reserveofficieren moesten beheersen voor hun functie-uitoefening in het oorlogsleger. Het probleem met de geoefendheid lag volgens de brigadecommandant vooral bij de geschiktheid van het dienstplichtig kader – een kader dat doorgaans onervaren was op praktisch gebied. Tijdens de oefeningen werd zóveel van de tactische taken van het kader gevraagd, dat die nauwelijks aandacht konden schenken aan het behoud van de individuele geoefendheid van de soldaat en in instructieve zin onvoldoende adequaat konden optreden. Waarschijnlijk bleef om die reden ook de benodigde ondersteuning van de reserveofficieren achterwege. De geoefendheid van de individuele man ging er alleen maar op achteruit, in plaats van vooruit. De oplossingen moesten volgens de brigadecommandant worden gevonden in een verlenging van de duur van de eerste oefening en in het oefenen onder leiding van een kwalitatief goed beroepskader: 'Daardoor zou de troep beter onderlegd worden en een geringere behoefte hebben aan onderricht (...), en het kader zou daardoor, in meerdere mate dan thans het geval is, geoefend kunnen worden in zijn aanvoerderstaak.'²³⁰ In de bestaande situatie stonden de subalterne reserveofficieren tijdens die oefeningen er te vaak alleen voor.

In een onderschrift bij de aanbieding van het oefeningsverslag door de commandant van het 6e regiment infanterie aan de commandant van het veldleger uitte ook de commandant van de VIe infanteriebrigade zijn zorgen over de gehouden herhalingsoefeningen.²³¹ Die zorgen betroffen vooral de beperkingen bij de oefeningen in groter verband. Bij één van de regimentsoefeningen waren het 6e en het 14e regiment infanterie samengevoegd, waardoor

weliswaar een grotere oefensterkte was ontstaan, maar tevens minder gelegenheid was geweest de oudere reserveofficieren als regiments- of bataljonscommandant te laten oefenen. Ook lukte het niet om aan het einde van de herhalingsoefeningen in gezamenlijk verband te oefenen met de luchtvaartafdeling en de artillerie, omdat die onderdelen niet beschikbaar waren. Het was voor de commandant van de Vle infanteriebrigade duidelijk dat, bij de oefeningen in groter verband, de kleinere onderdelen zoals compagnie en sectie enigszins in de verdrukking kwamen. Bovendien leverden de oefeningen in kleiner verband meer rendement op voor de subalterne officieren, het kader en de manschappen. Toch was hij van mening dat 'voor de leerling der bevelvoering van grotere onderdelen, oefeningen in groter verband noodzakelijk waren'.²³² Met deze woorden legde hij het spanningsveld bloot tussen de wens – van de subalterne reserveofficieren, maar ook van het kader en de manschappen – voldoende aandacht te schenken aan de detailoefeningen en die van de hogere commandanten om oefeningen in groter verband te houden, op bataljons- en regimentsniveau of zelfs hoger.

In *De Militair Spectator* in 1931 ten slotte besteedde kapitein Veldmeijer aandacht aan de noodzaak van betere oefenvoorwaarden voor de infanterie.²³³ Hij gaf aan dat de laatste jaren veel was gebeurd om de gevechtswaarde naar een hoger peil te brengen, niet alleen wat betreft materieelvoorziening, maar ook de geoefendheid van het personeel.²³⁴ Toch was van het bereiken van de hoogste resultaten bij de oefeningen volgens Veldmeijer geen sprake, omdat de condities waaronder men zich die vaardigheden eigen moest maken nog onvoldoende ontwikkeld waren. Dat was in Nederland naar zijn zeggen niet anders dan in de andere landen om ons heen.²³⁵ Wat betreft de voortgezette vorming van de reserveofficieren trof het Veldmeijer 'hoe algemeen en voortdurend sterker het door de reserveofficieren wordt gevoeld dat hun opleiding zoo weinig een voortgezette opleiding is'.²³⁶ Hoe dat gevoelen zich verhiel tot het positieve beeld van de geschiktheid van die officieren in 1931 en de jaren ervoor werd door hem niet beantwoord. Wel gaf hij aan dat er nog steeds te veel problemen waren met een effectieve invulling van een deel van de opkomstverplichtingen, in het bijzonder de cursussen die werden gehouden in de jaren waarin geen sprake was van herhalingsoefeningen. Een en ander zou volgens hem in betere banen kunnen worden geleid, indien sprake zou zijn van een centrale leiding bij de verdere vorming en er een school zou zijn die helemaal in het teken zou staan van de voortgezette opleiding van de reserveofficieren. Verder zou een groep officieren moeten worden aangewezen die als vaste instructeurs zouden worden belast met de uitvoering van de verschillende verplichtte cursussen. Overigens waren overeenkomstige gedachten al in februari 1925 verwoord door Alting von Geusau in het maandblad *A.R.K.O.*²³⁷

Geconcludeerd kan worden dat het formele oordeel van de regimentscommandanten over de geschiktheid van de reserveofficieren in 1931 zonder meer gunstig was. Er was sprake van een positieve ontwikkeling ten opzichte van de jaren 1924 en 1929. Het formele beoordelingsbeeld over 1931 sloot echter niet aan bij de zorgen over de geoefendheid van het personeel, zoals die in januari 1930 werden verwoord door commandant veldleger, hoofdverantwoordelijke voor de geoefendheid. Ook uit andere reacties kwamen zorgen naar voren die het beeld van de commandant van het veldleger ondersteunden en die aanleiding gaven te pleitten voor een verdere verbetering van de geoefendheid van het personeel. Daar moest dan wel de mogelijkheid toe bestaan. De vooruitzichten waren niet hoopvol, want de grote economische crisis, die in oktober 1929 in de Verenigde Staten was uitgebroken, was intussen ook Nederland niet ongemerkt voorbijgegaan.

Donkere wolken boven de verdere vorming

Dat de economische malaise ook het leger in het algemeen en de verdere vorming van de reserveofficieren in het bijzonder raakte, werd door minister Deckers op een ambivalente manier verwoord in de *Memorie van Antwoord voor 1932*. Enerzijds onderschreef hij in krachtige woorden het belang van de herhalingsoefeningen, die volgens hem één van de fundamenteën van het legervormingsstelsel vormden – reden waarom ze niet mochten ontbreken.²³⁸ Hij gaf tevens aan veel waarde te hechten aan de grote legeroefeningen.²³⁹ Anderzijds gaf de minister aan dat de financiële vooruitzichten veel ongunstiger waren geworden en dat de uitgaven voor die oefeningen moesten worden beperkt. Overigens had Deckers al in het begin van de *Memorie van Antwoord* aangegeven dat hij niets onbeproefd zou laten om, ‘waar eenigszins mogelijk en rekening houdende met de tijdsomstandigheden, de versoberingen aan te brengen, welke blijvend of tijdelijk toelaatbaar zijn, zonder de vitale belangen der weermacht ernstig te benadeelen’.²⁴⁰ Met tevredenheid gaf hij aan dat hij erin was geslaagd de ontwerp-begroting met ongeveer 2,6 miljoen gulden extra te verminderen. Voor het leger was de besparing volledig neergekomen op een beknotting van het bedrag voor oefening en opleiding; op materieel was niet gekort. Deckers gaf aan dat niet alleen de herhalingsoefeningen van 1932 vrijwel volledig naar 1933 zouden worden doorgeschoven, maar dat het doorschuiven van die oefeningen ook voor de volgende jaren was voorzien.²⁴¹ Problematisch zou dat allemaal niet zijn. De gevolgen van de beperkende maatregelen zouden naar verwachting geen blijvende negatieve gevolgen hebben voor de geoefendheid van de troepen en de kwaliteit van de aanvoerders in het leger.²⁴² Voor de reserveofficieren had deze maatregel tot gevolg dat in totaal 1900 officieren, die in 1932 aan de herhalingsoefeningen zouden deelnemen, niet werden opgeroepen. Voor ongeveer 700 reserveofficieren werd dat jaar als alternatief de mogelijkheid gecreëerd een gecomprimeerde cursus van zes dagen te volgen²⁴³ – een alternatief dat voor het opdoen van praktische operationele ervaring geen kwalitatieve overeenkomst had met die van een herhalingsoefening. Wat betreft de legeroefeningen deed Deckers de toezegging dat die in de volgende jaren alleen achterwege zouden blijven, indien de situatie met de overheidsfinanciën dat nodig zou maken.²⁴⁴ Dat die noodzakelijkheid blijkbaar aanwezig was, bleek uit de omstandigheid dat tussen 1932 en september 1936 jaarlijks geen legeroefeningen meer werden gehouden.

Dat de economische recessie goed voelbaar was, bleek ook uit de *Memorie van Antwoord voor 1933*.²⁴⁵ De minister benadrukte daarin dat Nederland, in het licht van de ontwikkelingen in de internationale verhoudingen, een goed geoefend en uitgerust leger nodig had voor de ondersteuning en zo nodig handhaving van zijn soevereiniteit.²⁴⁶ Gelijktijdig echter gaf hij aan dat de regering van plan was bezuinigingen van blijvende aard op de vredesorganisatie van de infanterie en artillerie door te voeren.²⁴⁷ Op die manier zou het mogelijk zijn voldoende financiële middelen vrij te spelen voor de noodzakelijke bewapening en oefening van het leger. Opmerkelijk genoeg meldde de minister dat de structurele bezuinigingen, ‘met het oog op de tijdsomstandigheden’, tijdelijk gepaard zouden gaan met een versobering op de kosten van oefeningen en de aanschaffing van legermaterieel. Wat op de vredesorganisatie werd bespaard, kwam dus tijdelijk niet beschikbaar voor de noodzakelijke bewapening en oefening van het oorlogsleger en had op die manier een directe negatieve invloed op de oorlogsvoorbereiding en de verdere vorming van het personeel. Deckers stelde dat, zodra de financiële middelen het toelieten, ook de oefeningen op grotere schaal weer zouden worden gehouden. Dan zou tevens worden getracht de achterstand in te lopen die het gevolg was van uitstel in aanschaf van benodigd materieel.²⁴⁸ Het was een goede politieke intentie, maar in

het licht van de economische crisis waarin Nederland zich op dat moment bevond ook een weinig hoopvolle mededeling voor de korte termijn.

De minister gaf in de *Memorie van Antwoord voor 1933* geen toelichting op deze ambivalentie tussen het streven naar een goed geoefend leger en het tegelijkertijd bezuinigen op het oefenprogramma en de materiële uitgaven. Deze maatregelen achtte hij acceptabel aangezien de versoberingen in de herhalingsoefeningen naar verwachting maar van korte duur waren en geen structurele negatieve invloed zouden hebben. Gelet op de problemen met de geoefendheid binnen het leger zou echter in principe elke versobering van het oefenprogramma onwenselijk moeten zijn geweest. De woorden van Deckers over de voorgenomen bezuinigingen waren dus op zijn minst wat cryptisch en zelfs schijnbaar onlogisch van aard. Ook werd niet duidelijk hoe dit beleid zich verhiel tot het in 1922 aanvaarde beleidsbeginsel van het absolute minimum. Het besluit tijdelijk op de kosten voor oefeningen te bezuinigen, betekende in ieder geval dat tussen 1932 en 1936 belangrijke onderdelen van het jaarlijkse oefenprogramma niet of niet volledig werden uitgevoerd. Het gevolg hiervan was dat de ontwikkeling van de operationele geschiktheid van een aanzienlijk deel van de reserve-officieren verder onder druk kwam te staan.

Ondanks de hiervoor aangegeven redenen voor de versoberingsmaatregelen op het gebied van oefeningen en aanschaf van materiaal was nog een andere verklaring mogelijk. Die lezing was gebaseerd op de uitkomst van een discussie tussen de minister, de chef van de generale staf Seyffardt en commandant veldleger Röell over de betaalbaarheid van de legerorganisatie. Wat was het geval? In 1932 was het rapport verschenen van de Staatscommissie tot verlaging van de overheidsuitgaven.²⁴⁹ Deze commissie, onder leiding van oud-minister van Koloniën Ch.J.I.M. Welter, deed ook bezuinigingsvoorstellen voor het departement van Defensie. De financiële omvang van die voorstellen bedroeg structureel 3,5 miljoen gulden per jaar. Hiermee zou de defensieorganisatie in evenredigheid met de andere departementen meebetalen aan de beoogde verlaging van de overheidsuitgaven. In een brief aan de chef van de generale staf en de commandant van het veldleger, in mei 1932, verzocht de minister om commentaar en advies ten aanzien van de voorstellen van de Commissie Welter.²⁵⁰ Volgens die commissie had het geen zin binnen de bestaande legerorganisatie te zoeken naar bezuinigingsmogelijkheden. Dat zou zonder meer leiden tot onvoldoende uitrusting en oefening van het leger. De oplossingsmogelijkheden moesten volgens de commissie vooral worden gezocht in een structurele aanpassing van de vredesorganisatie. Hierdoor zouden financiële middelen vrijkomen, waarmee een dubbel doel kon worden gediend. Enerzijds ging het om een verlaging van de uitgaven en anderzijds om het gebruikmaken van de besparing voor het verbeteren van de uitrusting en geoefendheid van de krijgsmacht. Hoe de bezuinigingen dan ten goede moesten komen aan de structurele verlaging van de overheidsuitgaven bleef onduidelijk. Dat zou alleen mogelijk zijn als de bezuinigingsbedragen ergens anders in de begroting werden gecompenseerd. In het licht van de dubbele doelstelling vond de Commissie Welter het redelijk dat, nadat op de kosten van de legerorganisatie 3,5 miljoen gulden zou zijn bezuinigd, de al eerder doorgevoerde kortingen op materieel en oefeningen opnieuw beschikbaar zouden worden gesteld. Het ging hierbij om een bedrag van 537 duizend gulden voor de aanschaf van nieuw materieel en een bedrag van 1 miljoen gulden voor oefeningen, zoals voorgesteld in de *Defensiebegroting voor 1932*. De bedragen voor oefening en materieel die weer aan de begroting zouden worden toegevoegd, waren daarmee de facto een koekje van eigen deeg. Extra geld kwam er niet bij en bovendien moesten er alsnog structurele maatregelen worden genomen voor het totaal van de beoogde bezuinigingen.²⁵¹

Het lijkt erop dat de chef van de generale staf en de commandant van het veldleger dit addertje onder het gras tijdig hadden onderkend. Om die reden zochten zij naar alternatieve en vooral tijdelijke oplossingen. Volgens beiden waren die ook aanwezig. Seyffardt verwees naar de Commissie betreffende de vredessamenstelling der landmacht, waarvan hij de voorzitter was en die tot doel had een nieuwe vredesorganisatie van het leger uit te werken.²⁵² Seyffardt wilde wel bijdragen aan de bezuinigingen, maar niet in de voorgestelde vorm. Aanpassing van de vredesorganisatie was volgens hem niet mogelijk zonder de oorlogsorganisatie te veranderen. Dit zou dan betekenen dat ook de strategische doelstellingen voor het leger moesten worden aangepast, en daarmee zou de legerorganisatie niet meer kunnen voldoen aan haar grondwettelijke eisen.²⁵³ Zij zou hiermee terechtkomen op een hellend vlak, waarvan de einduitkomst hoogst onvoorspelbaar was. De chef van de generale staf en commandant veldleger voelden daar niets voor. Het probleem was dat zowel de Commissie Welter, waarvan ook de secretaris-generaal van Defensie deel uitmaakte, als de minister bereid waren de legerorganisatie aan te passen vanwege een gewenste generieke en structurele bijdrage aan een verdere overheidsbezuiniging, zelfs als dit tot gevolg had dat de haalbaarheid van de strategische doelstellingen van het leger onder druk kwamen te staan. Of dit gelet op de ontwikkelingen in de internationale veiligheidssituatie wel paste, wat precies de strategische prioriteiten zouden moeten zijn, en of er bruikbare tijdelijke alternatieven bestonden, waren vragen die de commissie en de minister van Defensie zich niet stelden. Die maakten echter wel deel uit van de overwegingen van de militaire leiding.

Seyffardt stelde Deckers een plan voor dat was opgesteld in samenspraak met de commandant veldleger en waarin voor een deel bezuinigingen van tijdelijke aard waren opgenomen. Voor een ander deel bevatte het plan bezuinigingen van blijvende aard, die niet zo ingrijpend waren dat uitvoering ervan 'onherstelbare schade aan de paraatheid van het leger zou toebrengen'.²⁵⁴ In de lijst van voorgestelde maatregelen van de chef van de generale staf bleven opmerkelijk genoeg, om pragmatische redenen, de bij de defensiebegroting doorgevoerde kortingen op bewapening en oefening staan. Kennelijk ging van die tijdelijke kortingsmaatregelen, hoe ongewenst ook, minder dreiging voor het leger uit dan van andere opties die zouden leiden tot aanpassing van de vredes- en oorlogsorganisatie en daarmee de noodzaak tot aanpassing van de strategische doelstellingen. Voorgesteld werd de herhalingsoefeningen met vijf dagen te bekorten en de grote legeroefeningen tijdelijk te laten vervallen. De conclusie is dus dat de beperkingen in het oefenprogramma voor de jaren 1932-1936 een gevolg waren van een bewust advies van de militaire leiding. Minister Deckers kon zich in die voorstellen vinden. Op die manier droeg Defensie toch evenredig bij aan de opgelegde rijksbrede bezuinigingen. Zodra de financiële middelen het mogelijk maakten, zouden de legeroefeningen weer worden gehouden. Bovendien zouden dan ook de uitgestelde materieelaanschaffingen versneld ongedaan worden gemaakt. De bezuinigingen hadden dus een tijdelijk negatief effect op de herhalingsoefeningen, dit ondanks het belang dat vanuit de militaire en politieke leiding werd gehecht aan die oefeningen. In de *Memorie van Antwoord voor 1933* beklemtoonde Deckers, net als het jaar ervoor, het belang van de herhalingsoefeningen in krachtige bewoordingen.²⁵⁵ Maar evenals als in 1932 bleven die oefeningen ook in 1933 en 1934 niet volledig gevrijwaard van beperkende maatregelen. Het betrof weliswaar niet het volledig doorschuiven van de geplande herhalingsoefeningen naar het daaropvolgende jaar, zoals van 1932 naar 1933, maar die oefeningen werden in 1933 en 1934 wel met vier dagen bekort, van zeventien naar dertien dagen.²⁵⁶ Deckers gaf aan dat dit het uiterste was waartoe hij uit bezuinigingsoverwegingen kon gaan.²⁵⁷ Het betekende tegelijkertijd dat zorgen over de oefenmogelijkheden en daarmee de geschiktheid van het reservepersoneel bleven bestaan.

Over die zorgen bleef ook Veldmeijer publiceren. In 1933 schreef hij 'De opleiding en vorming van den troep'. Ondanks de vooruitgang die nog altijd werd gemaakt op het gebied van de verdere vorming bleven volgens hem problemen bestaan met onder meer de geschiktheid van reserveofficieren: 'Wie midden in den troep staat, ziet dat er nog veel ontbreekt aan de vereischte vaardigheid.'²⁵⁸ Het radicaal herzien van de verdere vorming was dan ook noodzakelijk.²⁵⁹ Hij maakte zich zorgen over de grote verantwoordelijkheden die de reserveofficieren in het oorlogsleger hadden en over de wijze waarop die officieren hun opdrachten tijdens de herhalingsoefeningen uitvoerden: 'De uitvoering geschiedt dikwijls weifelend, hetgeen moet worden toegeschreven aan onvoldoende zelfvertrouwen, voortspruitende uit het niet geheel beheerschen van de bevelstechniek en uit een te kort aan praktische vaardigheid.'²⁶⁰ Naast het reeds bestaande *Handboek der reserveofficieren*, met daarin uittreksels van de belangrijkste regelgeving, was volgens Veldmeijer nog een leidraad nodig waarin aanwijzingen werden gegeven voor het ontwerpen, houden van en uitvoeren van oefeningen. Die leidraad zou vooral uitgewerkte voorbeelden moeten bevatten van tactische onderwerpen en situaties op het niveau van sectie en compagnie. Verder kon en moest van de reserveofficieren worden geëist dat zij de eerder behandelde leerstof kenden, voordat zij voor oefening in werkelijke dienst in aanmerking kwamen. Voor een radicale herziening en verbetering van de verdere vorming waren volgens Veldmeijer nodig: concentratie van de voortgezette vorming, centrale leiding en vaste leerkrachten voor de instructie. Bovendien moest structuur worden gebracht in de vorming van de klassen.²⁶¹

Ongerustheid over de paraatheid van het leger, in het bijzonder over de geoefendheid van het personeel, bleef ook bij de commandant van het veldleger Röell bestaan. Dat bleek in het voorjaar van 1934. In een brief aan de wapeninspecteurs stelde hij een mogelijk tekort aan geoefendheid van het leger in de eerste weken na mobilisatie aan de orde en vroeg hij zich af hoe het stond met de paraatheid van onder meer de infanterie voor de uitoefening van haar oorlogstaken.²⁶² De inspecteur van de infanterie gaf aan dat voor het beantwoorden van die vraag drie aspecten in beschouwing moesten worden genomen: de geoefendheid, de encadrering en de organisatie. Wat betreft de geoefendheid van de reserveofficieren was de inspecteur van mening dat de praktische bekwaamheid en bruikbaarheid van het korps reserveofficieren als geheel door hem op een 'even voldoende' niveau werd beoordeeld. De theoretische kennis was volgens hem 'voldoende'.²⁶³ Het waren opmerkelijke constatering, omdat het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren dat voorkwam uit de oefeningsverslagen substantieel afweek van dat van de inspecteur van de infanterie. Verder gaf de inspecteur aan 'dat het bestuderen van de oefeningsverslagen over een periode van acht jaar tot de conclusie had geleid, dat de geoefendheid van de Infanterie als geheel, na het volbrengen van de eerste-oefeningsperiode, door de verschillende korpscommandanten met gemiddeld even voldoende tot voldoende beoordeeld werd.'²⁶⁴ De inspecteur benadrukte in zijn brief het spanningsveld dat tijdens de herhalingsoefeningen bestond tussen enerzijds de wens om sectie-, compagnies- en oefeningen in hoger verband te houden en anderzijds die om voldoende tijd te hebben voor het op een hoger peil brengen van de geoefendheid van de individuele man.²⁶⁵ Ook onderstreepte hij het probleem dat door de sporadische aanwezigheid van beroepsofficieren en onderofficieren in de gemobiliseerde regimenten wel een hele zware taak kwam te liggen bij het reservekader.²⁶⁶ De inspecteur concludeerde 'dat hij de besliste overtuiging had dat de infanterie, zowel door haar te geringe geoefendheid, de geringe samenhang in de onderdelen, als door hare encadrering in hoofdzaak met verlofskader, bij het intreden van een mobilisatie niet paraat is te achten voor haar oorlogstaak'.²⁶⁷

Op de vraag van commandant veldleger wanneer na mobilisatie de paraatheid van de infanterie voldoende zou zijn om haar taak te velde in een bewegingsoorlog redelijkerwijs te

kunnen vervullen, antwoordde de inspecteur dat dit ongeveer vijf weken na afkondiging van de algemene mobilisatie het geval zou zijn.²⁶⁸ Dit oordeel van de inspecteur, dat er extra tijd nodig was om de gewenste paraatheid te bereiken, klonk plausibel, zeker wanneer rekening werd gehouden met de omstandigheid dat Nederland in vreedstijd geen oorlogsleger bezat en dat dit leger pas na afkondiging van de algemene mobilisatie werd geformeerd. Verder paste het beeld over de beperkte paraatheid binnen het gevoerde beleid van het absolute minimum, waarbij rekening werd gehouden met een noodzakelijke periode om het leger weer operationeel op peil te brengen. Net als commandant veldleger in januari 1930 was de inspecteur van de infanterie in 1934 van mening dat een verbetering van de geoefendheid van de infanterie in vreedstijd alleen mogelijk zou zijn door aanpassing van het leger- en oefenstelsel. Onder invloed van de negatieve ontwikkelingen in de internationale veiligheidssituatie was het stilaan duidelijk dat daarin verandering ten goede nodig was.

De regering echter trok uit de toegenomen spanningen tussen verschillende volken in Europa en daarbuiten de conclusie niet aan een bewapeningswedloop deel te willen nemen.²⁶⁹ Zij wilde niet verder gaan dan wat onder de gegeven omstandigheden voor het realiseren van de doelstellingen van het leger strikt onmisbaar werd geacht.²⁷⁰ Dat ambitieniveau sloot goed aan bij de mening van Deckers dat 'het gevaar, dat voor ons land uit een mogelijk conflict in Europa zou kunnen voortvloeien, voor de naaste toekomst niet overdreven hoog moet worden aangeslagen'.²⁷¹ Eén van de maatregelen die nodig werd geacht het leger aan haar doelstellingen te laten beantwoorden, betrof het weer terugbrengen van de duur van de herhalingsoefeningen naar zeventien dagen²⁷² – een maatregel die vanwege 'de voorgenomen verlenging van de duur van die oefeningen' vanuit de linkerzijde van de Tweede Kamer op het nodige bezwaar stuitte.²⁷³ Deckers sprak duidelijke taal; van een verlenging was geen sprake. Het ging juist om een terugkeer naar de oorspronkelijke duur van de herhalingsoefeningen. De tijdelijke bekorting was volgens Deckers het directe en noodzakelijke gevolg geweest van de slechte staat van de overheidsfinanciën in die tijd en daarmee de noodzaak van ingrijpende bezuinigingen.²⁷⁴

Naast uitingen van ongerustheid waren er ook optimistische geluiden te horen. In een artikel dat eind 1934 in *De Reserve-Officier* verscheen, sprak reserve-kapitein en bataljonscommandant Weber over een verbetering die had plaatsgevonden in het onderwijs van de reserveofficieren.²⁷⁵ Hij gaf aan de indruk te hebben dat de waarde van het leger aanzienlijk was gestegen en dat de uitrusting, zowel kwantitatief als kwalitatief, er heel wat beter voorstond dan in 1914.²⁷⁶ Minder positief was hij over het vraagstuk van de beoordelingen van de geschiktheid van de reserveofficieren, waarbij volgens hem nogal vaak werd afgegaan op de uiterlijke schijn. Die conclusie baseerde hij niet alleen op eigen ervaringen, maar ook op basis van hetgeen hij had gehoord van anderen.²⁷⁷ Weber noemde de beoordeling een terrein met voetangels en klemmen: 'Het is bekend, hoe ieder mensch tracht zich van zijn beste zijde te laten zien, terwijl er uitzonderingen zijn, die juist de neiging vertoonen zich minder voor te doen dan zij zijn. De beoordelaar moet wel scherp psycholoog zijn om te ontdekken waar de camouflage begint en waar zij eindigt.'²⁷⁸ Aan de hand van voorbeelden over verschillende manieren van optreden van reserveofficieren maakte Weber duidelijk hoe moeilijk de beoordeling kon zijn: 'Men moet eigenlijk altijd aan zijn beoordeling in gedachten toevoegen: is zij wel juist?'²⁷⁹ De vraagtekens die Weber zette bij de beoordeling van de geschiktheid sloten goed aan bij die van de eerdergenoemde anonieme schrijver uit 1930 over de omstandigheden waaronder het oordeel over de bekwaamheid van de reserveofficieren tot stand kwam.²⁸⁰

Het begin van de jaren dertig liet dus een tweeslachtig beeld zien over de verdere vorming en geschiktheid van de reserveofficieren. Enerzijds werd het positieve beeld dat daarvan aan het

eind van de twintiger jaren bestond, voortgezet in de uitkomsten van de oefeningsverslagen over 1931. Anderzijds bleven over die aspecten uitingen van zorg bestaan en vormden de slechte economische omstandigheden in het begin van de jaren dertig geen basis voor verbetermaatregelen door de regering. In plaats van verbetering bestond daar sinds 1931 de wens om rijksbreed te bezuinigen, dus ook bij het departement van Defensie. De zorgen die begin 1930 door de commandant van het veldleger over de geoefendheid van het personeel waren geuit, werden door anderen in de daaropvolgende jaren met enige regelmaat herhaald. Gelijktijdig waren er ook positieve opmerkingen over wat de legerleiding had gedaan om de oefeningen beter vorm te geven. In het licht van deze constatering is het van belang te zien wat het beeld was van de geschiktheid van de reserveofficieren die in 1935 aan de jaarlijkse herhalingsoefeningen deelnamen en vast te stellen of de positieve ontwikkeling in geschiktheid in 1935 nog steeds zichtbaar was.

Geschiktheid van de reserveofficieren in 1935

Voor een analyse van de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur en de specialisten die in 1935 in werkelijke dienst waren geweest, zijn de oefeningsverslagen van alle 24 infanterieregimenten beschikbaar. Aan de hand daarvan kan over 1935 een goed onderbouwd beeld worden gegeven van de uitspraken van de regimentscommandanten over de bekwaamheid van die reserveofficieren voor hun oorlogsfuncties.

Tabel 18

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen reserveofficieren-tirailleur en specialisten bij de verschillende regimenten infanterie

Regimenten	Tirailleurs	Mitrailisten	Mortieristen	Verbindingen
grenadiers	v	v	v	v
jagers	v	v	v	g
4	g	g	n.i.w.d.	vg
10	v	v	v	v
15	v	v	v	v
22	v	v	v	g
1	v	v	v	v
9	g	g	n.i.w.d.	g
12	rv	g	g	g
8	ev-g	vg	ev	g
11	ev	ev	ev	ev
19	v	v	bij 8e regiment	v
2	v	v	v	v
13	v	v	v	v
17	ev	g	g	g
3	ev	ev	ev	ev
6	rv-g	g	ev-v	g
14	appr.: v ²⁸¹	appr.: v	appr.: v	appr.: v
7	g	v-zg	g	g
18	v-g	v-g	n.i.w.d.	v-g
20	v	g	g	g
5	v	v	v	v
16	v	v	n.i.w.d.	v
21	v	g	g	v

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935; Archief HKVL, inv.nr. 1040. Betekenis n.i.w.d.: niet in werkelijke dienst opgekomen

In de Tabellen 19 t/m 22 zijn, separaat voor alle categorieën reserveofficieren, de getotaliseerde cijfers uit de voorgaande tabel weergegeven. Het gaat om het aantal regimentscommandanten dat de reserveofficieren in 1935 op een bepaald niveau van geschiktheid waardeerde. Tevens wordt aan dit aantal het percentage gekoppeld. In deze tabellen is bij de percentages gewerkt met een decimaal achter de komma. Dat is gedaan vanwege het brede spectrum aan beoordelingsniveaus dat door de regimentscommandanten in 1935 werd gehanteerd. Indien alleen met hele getallen zou zijn gewerkt, dan zouden slechts één of twee beoordelingsniveaus van de afronding hebben geprofiteerd.

Tabel 19

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van reserveofficieren-tirailleur in 1935

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	3	12,5%
ev-v	1	4,2%
v	14	58,2%
rv	1	4,2%
rv-g	1	4,2%
v-g	1	4,2%
g	3	12,5%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935; Archief HKVL, inv.nr. 1040

Tabel 20

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van reserveofficieren-mitraillist in 1935

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	2	8,2%
v	12	50%
vg	1	4,2%
v-g	1	4,2%
v-zg	1	4,2%
g	7	29,2%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935; Archief HKVL, inv.nr. 1040

Nieuw in dit overzicht van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1935 zijn de onderstaande Tabellen 21 en 22, die een overzicht geven van de uitkomst van de beoordelingen over de reserveofficieren-mortierist en verbindingdienst. Deze gegevens waren bij de eerder geanalyseerde jaren 1924, 1929 en 1931 niet beschikbaar.

Tabel 21

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van reserveofficieren-mortierist in 1935

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	3	15,8%
ev-v	1	5,3%
v	10	52,6%
g	5	26,3%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935; Archief HKVL, inv.nr. 1040. Het gaat om gegevens van negentien regimenten. Bij vijf regimenten waren in 1935 geen mortieristen voor herhalingsoefeningen in werkelijke dienst.

Tabel 22

Totaaloverzicht van de formele beoordelingen en bijbehorende percentages van de reserveofficieren van de verbindingdienst in 1935

Beoordelingsniveau	Aantal regimentscommandanten	Percentage
ev	2	8,3%
v	11	45,8%
vg	1	4,2%
v-g	1	4,2%
g	9	37,5%

Gegevens afkomstig uit NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935; Archief HKVL, inv.nr. 1040

De algemene indruk van de regimentscommandanten over de reserveofficieren-tirailleur was dus zonder meer positief. 83% beoordeelde de tirailleurs als 'voldoende tot goed' geschikt voor hun oorlogsfunctie. Bijna 60% van de regimentscommandanten was van mening dat ze 'voldoende' bekwaam waren. 25% was van oordeel dat de reserveofficieren 'ruim voldoende' of zelfs 'goed' voor hun taak berekend waren. Vrijwel 17% vond dat die officieren 'even voldoende' geschikt waren voor hun taakuitvoering in het oorlogsleger. Geen van de commandanten beoordeelde de reserveofficieren op het niveau 'onvoldoende'. Het beeld van de geschiktheid van de tirailleurs in 1935 was iets minder gunstig dan in 1931. In 1931 beoordeelde 93% van de regimentscommandanten de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur als 'voldoende tot goed'; in 1935 was dat 83% – een daling van 10%-punt. In 1931 beoordeelde 71% van de commandanten de geschiktheid van de tirailleurs als 'voldoende'; in 1935 was dat 58%, een verschil van 13%-punt. Verder daalde het aantal commandanten dat van oordeel was dat de reserveofficieren 'goed' voor hun taak berekend waren, namelijk van 24% in 1931 naar 12,5% in 1935. Dit verschil van 12,5%-punt kwam in 1935 tot uiting in de beoordeling van drie regimentscommandanten, die de reserveofficieren in meer of mindere mate als 'ruim voldoende' geschikt voor hun taak achtten. Van de in totaal 24 actieve regimenten bleef tussen 1931 en 1935 bij twaalf het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren gelijk. Bij vijf werd dit beeld positiever en bij zeven nam het beeld van geschiktheid af ten opzichte van 1931. De positieve ontwikkeling in bekwaamheid van de reserveofficieren-tirailleur, die in 1929 en 1931 onderkend werd, zette in 1935 dus niet door.

De algemene indruk van de regimentscommandanten over de geschiktheid van de reserveofficieren-mitraillist was in 1935 zelfs zeer positief. In totaal was 92% van die commandanten van oordeel dat de mitraillisten 'voldoende tot goed' geschikt waren voor hun oorlogsfuncties. 50% daarvan was van mening dat die bekwaamheid 'voldoende' was. 30% beoordeelde de reserveofficieren als 'goed'. De overige 12% betrof regimentscommandanten, die een beoordeling gaven variërend tussen 'voldoende en goed'. Slechts 8% van de commandanten was van mening dat het niveau 'even voldoende' was. Geen gaf een 'onvoldoende' als beoordeling. Het beeld van de geschiktheid van de mitraillisten in 1935 was een fractie gunstiger dan dat in 1931: in dat laatste jaar beoordeelde iets meer dan 70% van de regimentscommandanten de mitraillisten als 'voldoende' geschikt en 24% als 'goed'. In 1935 was nog 50% van de commandanten van oordeel dat de mitraillisten 'voldoende' geschikt waren, maar ruim 40% was van mening dat die bekwaamheid boven het niveau 'voldoende' lag. Ook het beeld van de kundigheid van de overige categorieën specialisten, de mortieristen en verbindingsofficieren, was positief. Bijna 80% van de commandanten was van mening dat de geschiktheid van de mortieristen 'voldoende tot goed' was, voor de verbindingsofficieren was dit zelfs bijna 92% van de regimentscommandanten. 20% van de commandanten was van oordeel dat de mortieristen 'even voldoende' geschikt waren voor hun oorlogstaak, terwijl dat voor de verbindingsofficieren slechts 8% was. Bij geen van beide categorieën was sprake van een 'onvoldoende' beoordeling. Een vergelijking in bekwaamheid van deze beide categorieën tussen 1931 en 1935 is niet mogelijk, omdat er geen gegevens over de geschiktheid uit 1931 bekend zijn.

Ondanks de positieve resultaten uit de oefeningsverslagen van 1935 valt op dat, net als in 1929 en 1931, zowel vanuit de hoek van de militaire leiding als in externe publicaties voortdurend ongerustheid werd geuit over de verdere vorming en de geschiktheid van de reserveofficieren. Overigens gold dat in 1935 niet voor de inspecteur van de infanterie: die was van mening dat het beeld van de oefeningen in dat jaar alleszins bevredigend was. Deze ambivalentie in beeldvorming bevestigt de reeds geconstateerde tegenstelling tussen de doorgaans positieve uitspraken over de operationele geschiktheid door de regimentscommandanten en de zorgen over de geoefendheid die werden verkondigd door de commandant van het veldleger, andere hooggeplaatste militairen, en door auteurs in externe publicaties. Dat dit ook rond 1935 het geval was, kwam onder meer naar voren in een anonieme, handgeschreven notitie, die hoogstwaarschijnlijk door de commandant veldleger zelf was opgesteld. Deze notitie werd aangetroffen in het Nationaal Archief bij de brief waarin de commandant reageerde op de aangeboden oefeningsverslagen over 1935.²⁸² Daarin stond 'dat de oefenverslagen de bekende klachten en oorzaken voor een minder goede geoefendheid bevatten'. Volgens de schrijver was geen sprake van een noemenswaardige stijging van de geoefendheid. Hij gaf aan dat alles wat gedaan kon worden, gedaan was. Verder wees hij op verbeterpunten die al waren doorgevoerd, zoals de wijziging van de intermitterende opleiding van de reserveofficieren aan de SROI en extra officieren voor het onderricht bij de gecombineerde cursussen. Daarenboven meende hij 'dat verschillende voorstellen en suggesties, hier en daar in de verslagen voorkomende, reeds door hogere chefs in de bijgevoegde adviezen zijn getorpedeerd'.²⁸³

Voor de commandant veldleger was het allemaal wel duidelijk. Met wat hij noemde 'allerlei mogelijkheden in het verschiep' zag hij geen aanleiding voorstellen te doen aan de minister van Defensie.²⁸⁴ Hij vroeg zich bovendien af of wellicht aanleiding bestond de oefeningsverslagen in de bestaande vorm voorlopig te laten vervallen of te beperken. Mocht

de inspecteur desondanks willen vasthouden aan de bestaande vorm van de oefeningsverslagen, dan had commandant veldleger daar geen bezwaar tegen.²⁸⁵ De inspecteur nam de suggestie van Röell over, zo bleek uit het feit dat er na 1936 geen oefeningsverslagen meer in de oude stijl verschenen. Voor deze studie betekent het dat de analyse van de geschiktheid van de reserveofficieren over 1935 het laatst bekende volledige beeld geeft van de geschiktheid van die officieren in de dertiger jaren. Voor de legerleiding hield het in dat na 1936 jaarlijks geen integraal beeld meer bestond van de geschiktheid van de diverse categorieën personeel. Röell vond dat geen probleem. Dat gold blijkbaar ook voor zijn opvolger J.J.G. van Voorst tot Voorst. Dat is opmerkelijk, omdat de jaarlijkse oefeningsverslagen niet alleen een beeld gaven van het algemene oordeel over de geschiktheid van het personeel door de regimentscommandanten, maar ook de hogere commandanten in de lijn van bevelvoering een goede gelegenheid boden positieve opmerkingen te maken, zorgen te uiten, of verbeteringsuggesties te doen ten aanzien van de uitkomst van de gehouden oefeningen.

Ook in de militaire vakbladen werden rond 1935 zorgen geuit over aspecten van de verdere vorming en de geschiktheid van de reserveofficieren, ofschoon tevens gewezen werd op positieve ontwikkelingen.²⁸⁶ Begin 1935 verscheen bijvoorbeeld in *De Militaire Spectator* een helder, maar vooral kritisch betoog over 'De voortgezette opleiding van reserveofficieren'²⁸⁷ waarin reserve-kapitein en leraar in het middelbaar onderwijs J.H. Ronhaar toegaf dat weliswaar al heel veel was gedaan om de reserveofficieren te bekwaamen voor hun oorlogstaak, maar dat hij recentelijk weinig had gehoord over de voortgang van de verdere vorming. Hij begreep dat zijn artikel mogelijk verbazing zou wekken bij de militaire leiding: die zou zich waarschijnlijk 'met verwondering afvragen wat er dan nog aan ontbreekt en waarom er zoo weinig medewerking van de kant van de betrokken reserveofficieren bestaat'.²⁸⁸ Ronhaar ging in zijn artikel op een systematische manier na hoe invulling werd gegeven aan de winter- en gecompriëerde cursussen. Uit die beschouwing bleek dat er nogal wat schortte aan de uitvoering van de verdere vorming. Vooral ten aanzien van de wintercursussen was hij kritisch. De combinatie van leerlingen liet nog steeds veel te wensen over. Verder was de keuze van geschikte instructeurs niet altijd gelukkig en waren er leraren die de leerstof onvoldoende beheersten.²⁸⁹ Bij de wintercursussen werd volgens Ronhaar te veel gedoceerd en te weinig vastgelegd, werden hoofd- en bijzaken niet voldoende uit elkaar gehouden, ontbrak nog veel aan de wijze van toezicht en werkten reserveofficieren niet altijd mee.²⁹⁰ Duidelijk was dat het probleem dus niet alleen bij de organisatie lag, maar voor een deel ook bij de betrokkenheid van de reserveofficieren zelf. Ronhaar gaf aan dat veel van de problemen eveneens van toepassing waren op de gecompriëerde cursussen.²⁹¹ Naast kritische bevindingen kwam hij met verbetervoorstellen, zoals het volgen van schriftelijke cursussen, gecombineerde schriftelijke en mondelinge lessen, en de noodzaak van detacheringen bij andere wapens.

In een naschrift bij het artikel stelde de redactie van *De Militaire Spectator* dat ook de legerleiding het onbevredigende in de voortgezette opleiding van de reserveofficieren onderkende.²⁹² Dit kwam volgens de redactie tot uiting in de mededeling van de minister van Defensie, in de *Memorie van Antwoord voor 1934*, dat na opheffing van het Vooroefeningsinstituut, per infanteriebrigade een majoor en een kapitein zich uitsluitend zouden gaan bezighouden met de verdere vorming. Met als doel het rendement van de cursussen zo hoog mogelijk op te voeren, was de inspecteur van de infanterie medio 1934 met het voorstel gekomen dit reeds lang bestaande probleem nu definitief aan te pakken. Daartoe had hij de commandant veldleger voorgesteld de functie van leraar bij de cursussen uitsluitend toe te vertrouwen aan 'alleszins geschikte beroepsofficieren en de gave bezittend als bezielend docent te kunnen optreden en die zo mogelijk zich tot deze werkzaamheden aangetrokken voelen'.²⁹³ Dat dit voorstel bij commandant veldleger en vervolgens de minister in goede aarde viel, bleek uit de

aanstelling per 1 januari 1936 van twee beroepsofficieren per brigade.²⁹⁴ Deze maatregel vormde weliswaar een oplossing voor het geschetste probleem met de leerkrachten, maar kon niet verhullen dat praktische tekortkomingen bij de reserve-officieren bleven bestaan.²⁹⁵

Vermeldenswaard is verder dat meerdere militaire commandanten zich in een begeleidend schrijven bij de oefeningsverslagen uit 1935 kritisch uitlieten over de verschillende maatstaven en de gehanteerde systematiek voor de beoordeling van de geschiktheid van het personeel. Deze kritische opmerkingen waren een extra indicatie dat in bepaalde militaire kringen twijfels bestonden over de wijze van tot stand komen en de kwaliteit van de formele beoordelingen door de regimentscommandanten. Het betekende dat mogelijk licht scheen tussen dat beoordelingsbeeld en de werkelijke toestand van de geschiktheid. Het hield ook in dat het beoordelingsbeeld met enige voorzichtigheid zou moeten worden gehanteerd. Zo gaf de commandant van de Ie divisie aan de inspecteur van de infanterie te kennen dat zijn zienswijze over de zelfstandigheid in optreden van de reserveofficieren gunstiger was dan het oordeel van de commandant van de Ie infanteriebrigade. Laatstgenoemde was er op basis van persoonlijke waarnemingen van overtuigd 'dat de vrij gunstige beoordeling van de reserve-officieren en het dienstplichtig kader mede op het feit berustte, dat de beoordeelde bij hun dienstverrichtingen leiding ontvingen van beroepspersoneel en dat de geoefendheid in algemene zin niet zodanig was, dat het merendeel hunner zelfstandig optredende, de hun toekomende oorlogstaak met vertrouwen op een richtige uitvoering zal kunnen vervullen'.²⁹⁶ Verder was volgens deze brigadecommandant soms sprake van beoordelingen die sterk afweken van het dominerende beoordelingsbeeld. Dit moest volgens hem worden toegeschreven aan de verschillende maatstaven die de beoordelaars hanteerden.

In november 1935 sprak de commandant van de IIe divisie eveneens zijn zorgen uit over 'het gevaar dat bestaat dat men zijn eisen gaat aanpassen (...) en daardoor genoegzaam neemt met een resultaat dat op zichzelf beneden het noodzakelijke blijft, maar bevredigend is gelet op de omstandigheden'.²⁹⁷ Naar zijn mening bestond er een kans dat men huiverig zou zijn een minder gunstig eindresultaat te signaleren, omdat dit zou kunnen worden toegeschreven aan onvoldoende bekwaamheid van de instructeurs.²⁹⁸ Uit de gegeven beoordelingen konden, volgens hem, niet zo maar conclusies worden getrokken over de bruikbaarheid van het personeel in het gemobiliseerde oorlogsleger. Bij het aanbieden van de oefeningsverslagen over 1935 aan de commandant van het veldleger kwam de inspecteur van de infanterie terug op de opmerkingen van de commandant van de IIe divisie.²⁹⁹ De inspecteur sprak de verwachting uit dat pas enkele maanden na afkondiging van een algemene mobilisatie gesproken zou kunnen worden van een behoorlijke paraatheid.³⁰⁰ Hij sloot zich aan bij de zorgelijke opmerkingen van de commandant van de IIe divisie over de gehanteerde beoordelingsystematiek en vond dat bij de beoordeling van de geoefendheid steeds rekening moest worden gehouden met het persoonlijke inzicht van de beoordelaar. Uit één enkele beoordeling mocht echter geen conclusie voor het geheel worden getrokken: 'Welk soort van beoordeling men ook zou toepassen, indien niet één commissie voor het gehele wapen een oordeel over alle onderdelen uitspreekt, blijft het door de commandant van de IIe divisie naar voren gebrachte bezwaar bestaan'.³⁰¹ Opmerkelijk is dat Röell, in zijn reactie op de oefeningsverslagen over 1935 niet meer terugkwam op de opmerkingen van de inspecteur en van de commandant van de IIe divisie.³⁰² Waar hij wel op reageerde, waren de voorstellen van de inspecteur van de infanterie voor het vergroten van de opkomstmogelijkheden en het vinden van een oplossing voor het probleem van het teveel aan reserveofficieren tijdens de oefeningen in verhouding tot het beschikbare aantal manschappen.³⁰³ Eind 1935 gaf Röell aan dat hij niet kon instemmen met het voorstel van de inspecteur om de opkomstmomenten voor reserveofficieren uit te breiden door hen al in de periode voorafgaand aan de vierde maand te

laten deelnemen aan de eerste-oefening van de dienstplichtigen. Die periode was volgens hem namelijk van zo'n groot belang voor de opleiding van die militairen, dat de leiding daarvan geheel in handen van beroepsofficieren zou moeten liggen. Ook reageerde commandant veldleger negatief op het voorstel van de inspecteur het teveel aan reserveofficieren, waarvoor tijdens de herhalingsoefeningen geen troepenfunctie beschikbaar was, tijdens die oefeningen samen te brengen in cursussen. Hij gaf er de voorkeur aan die reserveofficieren de praktische vorming te laten meemaken als niet-ingedeelden en in de vorm van doublures in functies. Met enige vindingrijkheid zou dat volgens Röell mogelijk moeten zijn en wel op een manier 'dat zij hier meer nut van trekken dan van de theorie'.³⁰⁴ Zijn reacties op deze voorstellen laten zien dat hij een duidelijk ander standpunt innam dan zijn voorganger in 1932.

Begin 1936 kwam reserve-kapitein Weber in *De Militaire Spectator* terug op het aspect van de beoordelingen van de reserveofficieren.³⁰⁵ Hij had zich daarover ook al eerder in *De Reserve-Officier* kritisch uitgelaten.³⁰⁶ In het artikel 'De herhalingsoefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant' gaf Weber aan dat bij de beoordeling over de geschiktheid niet uit het oog verloren mocht worden dat 'een allround reserveofficier een rara avis was', lees een zeldzame vogel.³⁰⁷ Hij wees op diverse factoren en eigenschappen die een rol spelen bij de totstandkoming van een goede beoordeling, zoals de ontwikkeling en geschiktheid, het karakter, het milieu en de werkkring. Weber twijfelde er niet over dat reserveofficieren naast goede eigenschappen ook over andere kenmerken konden beschikken, waardoor de beoordeling negatief kon worden beïnvloed.³⁰⁸ Het was volgens hem vrijwel onmogelijk een gedetailleerde beoordeling op te maken: 'Wil men dit serieus doen en daarbij niet afgaan op enkele toevallig opgemerkte handelingen of gehoorde woorden, dan is het ons altijd nuttig gebleken vooral ook buiten den dienst contact te zoeken. (...). Op die manier komt men soms achter de verklaring van bepaalde houdingen en gedragingen, die anders duister blijven of waarvoor men maar een verklaring aanneemt op grond van een oppervlakkig oordeel'.³⁰⁹ De kanttekeningen van Weber sloten goed aan bij de hiervoor genoemde kritische opmerkingen van de commandanten van de Ie infanteriebrigade en de IIe divisie over de gehanteerde systematiek voor het beoordelen van de geschiktheid. In hetzelfde artikel liet Weber zich ook kritisch uit over de mogelijkheid voor de reserveofficieren de benodigde kennis omtrent de reglementen en voorschriften op te doen. Van een reserveofficier kon niet worden verwacht dat hij die documenten met eenzelfde kennis van zaken zou lezen als een beroepsofficier. Bovendien waren hoofd- en bijzaken niet altijd goed uit elkaar te houden.³¹⁰ 'De reserveofficier die, voordat hij onder de wapenen komt, zich vlug weer eens wil inlezen in de militaire stof, ziet zich geplaatst voor de wanhopige taak een rijstebrijberg van enige duizenden bladzijden druks door te worstelen en zal zich tot enige hoofdzaken bepalen (...) of halverwege het geheel òf zelfs vóórdien blijven steken'.³¹¹ Dit schoot bij de redactie van *De Militaire Spectator* in het verkeerde keelgat. In een naschrift bij het artikel stelde zij dat de benodigde kennis van de reglementen en voorschriften een overkomelijke hoeveelheid betrof. Het ging om het bestuderen van datgene wat direct van belang was voor de uitvoering van de oorlogsfunctie, wat dus redelijkerwijs verwacht mocht worden van een tactisch bekwame commandant.³¹² De redactie was ten slotte van oordeel dat 'met officieren wier vakkennis, om welke reden dan ook, beneden het toelaatbare minimum zou blijven, zou in den oorlog geen enkel succes te verwachten zijn en noodeloos bloed worden vergoten!'³¹³

Uit de oefeningsverslagen over 1935 kwam dus geen zorgelijk beeld naar voren over de geschiktheid van de reserveofficieren. Opvallend is dat dit niet overeenkwam met eerdere zorgelijke uitspraken van de opeenvolgende commandanten van het veldleger over de geoefendheid van de infanterie als geheel en ook niet klopten met het oordeel van de inspecteur

van de infanterie in juli 1934 over de geschiktheid van de reserveofficieren.³¹⁴ Verder kwam het beeld van de geschiktheid in 1935, net als in voorafgaande jaren, niet overeen met de zorgelijke indrukken van de verdere vorming en de geschiktheid van de reserveofficieren, die in de eerste helft van de dertiger jaren in artikelen naar voren kwamen. Het algemene oordeel over de geschiktheid van de reserveofficieren-tirailleur was in 1935 weliswaar wat lager dan in 1931, maar dat betekende niet méér dan dat de stijgende curve van geschiktheid van die officieren, die al sinds 1929 bestond, aan het afvlakken was. Een mogelijke reden hiervan zou kunnen zijn dat het beeld over 1935, onder de toentertijd bestaande oefenmogelijkheden, een soort realistisch maximum van het niveau van geschiktheid liet zien. Verder zouden wellicht de beperkingen, die in de jaren ervoor werden opgelegd aan de herhalings- en legeroefeningen, een oorzaak hebben kunnen zijn van het relatief minder gunstige beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1935. Het is echter moeilijk dat directe verband aan te tonen. Een laatste reden kan misschien worden gevonden in een kritischer wijze van beoordelen. Die zou dan het gevolg moeten zijn geweest van de eerdergenoemde zorgen van de inspecteur van de infanterie in 1934 over de paraatheid van de infanterie als geheel. Mogelijk leidde dit ertoe dat de regimentscommandanten in het daaropvolgende jaar scherper keken naar de geschiktheid van het personeel. Ook de veranderingen in de internationale veiligheids-situatie in Europa rond 1935 vormden mogelijk een reden kritischer naar de geschiktheid van de reserveofficieren te kijken. Wellicht was de som van deze argumenten de oorzaak van het gewijzigde beeld van de bekwaamheid van de reserveofficieren in 1935. Mocht al sprake zijn geweest van een wat kritischer opstelling bij de beoordeling, dan is het opvallend dat het formele beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in 1935 nog steeds zo positief was. Opmerkelijk is verder het relatief grote aantal van tien regimentscommandanten dat melding maakte van de aanwezigheid van te veel reserveofficieren bij de oefeningen, in het bijzonder bij de vervolgoefeningen, en dat dit de praktische oefeningen benadeelde.³¹⁵ Het lijkt er echter op dat dit negatieve effect niet tot uiting kwam in het algemene beoordelingsbeeld van de reserveofficieren.

Het is van belang goed naar 1935 te kijken, temeer omdat de negatieve ontwikkelingen in de internationale veiligheidssituatie in Europa, en met name de herbewapening van Duitsland, het gevoel van dreiging in Nederland deden toenemen. Dat een onverhoedse aanval een reële mogelijkheid leek,³¹⁶ bleek uit de alarmerende brief van de chef van de generale staf Reynders aan minister Deckers in februari 1935.³¹⁷ In een uitgebreide analyse van de politiek-militaire verhoudingen tussen de Nederland omringende landen schetste Reynders de dreiging die daarvan uitging en de maatregelen die nodig waren ter afwending van het gevaar.³¹⁸ Hij stelde dat het afschrikkend vermogen van het Nederlandse leger naar verwachting te gering zou zijn ons land buiten een toekomstige oorlog te houden.³¹⁹ Er waren dan ook operatieplannen voor een toekomstig te voeren oorlog in de maak. Om te voorkomen dat Nederland betrokken zou raken bij een oorlog waren naar Reynders' mening ingrijpende maatregelen nodig.³²⁰ Het ging onder meer om een uitbreiding van het jaarlijks contingent dienstplichtigen, verbetering van de geoefendheid door in het bijzonder uitbreiding van het aantal herhalingsoefeningen, materiële verbeteringen, en maatregelen die een einde zouden maken aan het gebrek aan paraatheid door het ontbreken van geoefende troepen.³²¹ Over de specifieke noodzaak de bekwaamheid van de aanvoerders te verhogen, sprak hij geen woord. Blijkbaar was dat voor hem geen onderwerp van zorg.

Toch was het onder de bestaande veiligheidssituatie van strategisch belang dat de reserveofficieren vanaf dag één van de algemene mobilisatie direct en volledig operationeel zouden zijn om hun taken in het oorlogsleger adequaat te kunnen vervullen. Mocht een onverhoedse aanval op Nederland plaatsvinden, dan was er namelijk geen tijd meer voor een

operationeel herstel van het leger, voor het vergroten van de geoefendheid van de reserve-officieren en het overige personeel, en voor het samenstellen van inzetbare oorlogseenheden. Onder die politiek-militair strategische omstandigheden was het opvallend dat bij de regering niet het besef doordrong dat de redenen voor acceptatie van het beleid van het absolute minimum waren weggevallen, dat dit beleid dus zo spoedig mogelijk moest worden stopgezet en alles in het werk moest worden gesteld het leger weer volledig operationeel op peil te brengen. Nog steeds ging de regering ervan uit dat zij voldoende tijd had voor de wederopbouw van het leger. Het gevoel van urgentie bij de regering was kennelijk niet zo groot als bij de militairen. Dat gold niet alleen voor Deckers, maar zeker ook voor zijn opvolger Colijn die op 2 september 1935 als minister van Defensie ad interim was aangetreden in een kabinet, waarvan hij tevens de minister-president was.³²² Dat Colijn zich weinig zorgen maakte over de dreiging die uitging van Duitsland en tot begin 1940 van mening bleef dat Nederland naar verwachting, net als in 1914, buiten een eventuele toekomstige oorlog zou kunnen blijven, wordt onderschreven door Colijn-biograaf Langeveld.³²³ Die verwijst naar talloze voorbeelden over die opvattingen van Colijn.³²⁴ Het door de regering continueren van het beleid van het absolute minimum na 1935 betekende niet alleen een schending van de vitale belangen van de krijgsmacht, maar ook dat, zolang het leger niet operationeel op peil was gebracht en de dreiging van een onverhoedse aanval bestond, de soevereiniteit van het land en daarmee de hoogste overlevingsbelangen van de staat direct konden worden aangetast.

Op weg naar de wederopbouw van het leger

Ondanks de zorgen van Reynders speelde het thema van de verdere vorming en geschiktheid van de reserveofficieren in 1936 op dat niveau geen rol. Dat gold ook voor de regering. In de *Memorie van Antwoord voor 1936* werd aan die onderwerpen geen directe aandacht geschonken. Wel maakte minister van Defensie Colijn melding van de noodzaak een derde herhalingsoefening voor de dienstplichtigen in te voeren, en dat er maatregelen werden getroffen om dit mogelijk te maken.³²⁵ De eerste van die extra oefeningen werd gehouden in oktober 1937.³²⁶ Daaraan werd vooral deelgenomen door oudere lichten dienstplichtigen, die al geruime tijd niet meer onder de wapenen waren geweest. In september 1936 werden voor het eerst sinds 1931 ook weer legeroefeningen onder leiding van de commandant veldleger gehouden.³²⁷ Die manoeuvres maakten als eindoefening deel uit van het programma voor de herhalingsoefeningen van dat jaar. Uit zijn verslag van de legeroefening bleek dat Röell tevreden was over het verloop van de oefening. Wel constateerde hij dat nog altijd het aloude onderscheid in geschiktheid bestond tussen de oudere reserveofficieren, die de mobilisatie 1914-1918 hadden meegemaakt, en de jongere reserveofficieren.³²⁸ Hoewel het aantal reserveofficieren dat de mobilisatietijd had doorgemaakt steeds kleiner werd en al veel ervaring was verdwenen, bleken de ouderen nog altijd over enige routine in het terrein te beschikken en over vaardigheid en overwicht in het werken met de dienstplichtigen.³²⁹ Wat betreft de jongere reserveofficieren was Röell weinig positief. Die lieten naast een gemis aan voldoende ervaring in het omgaan met de manschappen ook zien dat ze te weinig routine hadden in het werken in grotere verbanden. Bovendien misten ze volgens commandant veldleger 'een voldoende kijk op het bedrijf in zijn vollen omgang te velde'.³³⁰ Veel van de tekortkomingen van de reserveofficieren konden naar zijn mening worden tenietgedaan door het indelen van beroepsofficieren en onderofficieren, waarbij de eersten als mentor optraden. Hoewel de reserveofficieren een grote ambitie toonden en een theoretische kennis lieten zien die volgens Röell langzamerhand beter werd, was het volgens hem aan het beroepspersoneel te danken dat de legeroefening over het algemeen goed was verlopen. Het probleem was

echter dat ook de beroepsmilitairen gemis aan ervaring vertoonden, omdat de aanvoering tijdens oefeningen grotendeels werd opgedragen aan reserveofficieren. Het valt op dat commandant veldleger in zijn verslag van de legeroefeningen in 1936 zulke kritische kanttekeningen maakte over de geschiktheid van vooral de jongere reserveofficieren. Die opmerkingen kwamen namelijk niet overeen met de uitspraken hieromtrent die de inspecteur van de infanterie had gemaakt bij het aanbieden van de oefeningsverslagen over 1936.³³¹ In de aanbiedingsbrief aan de commandant van het veldleger gaf de inspecteur aan dat het antwoord op de vraag hoe de reserveofficieren bij vertrek met groot verlof in 1936 voor hun oorlogstaak berekend waren, voor het merendeel van hen 'voldoende tot goed' luidde en voor enkelen 'even voldoende'. Hij was van mening dat dit oordeel zeer bevredigend kon worden genoemd. Wat betreft een vergelijking van de oefeningsresultaten over 1936 met die over 1935 constateerde hij 'dat de toestand dezelfde was gebleven'.³³²

Ondanks de toegenomen aandacht bij de militaire leiding voor de verdere vorming bleef de behoefte aan verbetering van die voortgezette opleiding bestaan. Dit bleek duidelijk uit Webers artikel in *De Militaire Spectator*, uit 1937, waarin hij terugkwam op de eerdergenoemde reactie van de redactie van dat blad op de inhoud van zijn artikel 'De herhalingsoefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant'.³³³ Het doel van Weber was nogmaals zijn standpunt over de kennis van de voorschriften van de reserveofficier uiteen te zetten. Ten opzichte van de inhoud van het artikel uit 1936 viel nu, een klein jaar later, vooral de positieve toonzetting op over de verbeteringen die waren bereikt ten aanzien van de verdere vorming. Zo wees hij op 'de werkelijk doeltreffende opleiding die de reserveofficier geniet gedurende zijn praktische dienst' en was er naar zijn mening een grote verbetering zichtbaar in de gehouden cursussen.³³⁴ Dit waren opvallende woorden aangezien Weber in zijn artikel uit 1936 uitgebreid kritiek had geuit op die verdere vorming.³³⁵ Volgens Weber waren de verbeteringen een direct gevolg van de aanstelling in elke infanteriebrigade van twee beroepsofficieren, die speciaal belast waren met het geven van instructie bij de verschillende verplichte cursussen. Ook over de kwaliteit van de gecombineerde cursus was Weber positief. Refererend aan een recente deelname van hemzelf aan zo'n cursus gaf hij met tevredenheid aan, dat sprake was een voortdurend lescontact tussen de reserveofficieren en de leraar. Verder was Weber van mening dat het voor een reserveofficier op het gevechtveld belangrijker was te beschikken over persoonlijke eigenschappen als wilskracht, doorzettingsvermogen, flinkheid en zelfvertrouwen, dan dat hij tot in detail kennis had van de voorschriften.³³⁶

Ten slotte ging Weber in op de vraag of de reserveofficier praktisch gesproken de gelegenheid had zich de vereiste kennis van de reglementen en voorschriften eigen te maken. Ondanks zijn flatterende opmerkingen over de gecombineerde cursus had hij daarvan geen hooggespannen verwachtingen. De bestaande cursussen waren naar zijn mening ontoereikend om de reserveofficieren op de hoogte te brengen en te houden van datgene wat zij voor een effectieve uitoefening van hun oorlogsfuncties moesten kennen. Bovendien was het duidelijk dat de benodigde vakkennis opgedaan moest worden in de tijd dat de reserveofficier met groot verlof was. Weber was van mening dat het 'graue Theorie' was te veronderstellen dat er een noemenswaardig aantal reserveofficieren zou zijn, dat zich, anders dan korte tijd vóór het in werkelijke dienst komen, actief zou bezighouden met de bestudering van de voorschriften. 'Men mag het verkeerd vinden. Men mag het betreuren. Doch het is nu eenmaal zool'³³⁷ Het had volgens hem allemaal te maken met de primaire belangstelling van de reserveofficier, die uitging naar zijn burgerpositie en dat hij zich juist daarvoor maximaal wilde inzetten. Daar kwam bij dat de reserveofficier te veel zelfstandig bezig was met de voorschriften, zonder dat het duidelijk was wat hij specifiek moest kennen.³³⁸ De oplossing lag volgens Weber in een

handboek waarin stond wat de verschillende categorieën reserveofficieren moesten weten.³³⁹ Met die kennis zou de reserveofficier dan op hoofdzaken volkomen de gelijkwaardige van de beroepsofficieren zijn.

Gelet op de woorden van Weber was het wachten dus op verdere actie van de militaire leiding. Naast de eind 1935 verschenen aanwijzingen voor leraren en richtlijnen voor het onderwijs verstrekte de inspecteur van de infanterie, in januari 1937 en januari 1938, directieven voor de te behandelen leerstof tijdens de gecomprimeerde cursussen aan de commandanten van de brigades. Die commandanten waren namelijk belast met de leiding en het direct toezicht op die jaarlijkse cursussen.³⁴⁰ Het ging om de kennis die benodigd was voor een tiental specifieke functies, alsmede om een 'leidraad nopens de te behandelen stof'. De functies betroffen onder meer die van regiments- en bataljonscommandant en die van compagnies- en sectiecommandant bij een tirailleureenheid. Bovendien ging het om leidinggevende specialistenfuncties, zoals die van de commandant van een mitrailleurcompagnie of compagnie mortieren. In 1938 verstrekte de inspecteur van de infanterie bovendien aanwijzingen voor de in dat jaar te houden wintercursussen, waarbij de deelnemers ingedeeld werden in negen verschillende klassen.³⁴¹ Daarbij was rekening gehouden met rang, anciënniteit in rang en met een indeling naar specialisme. Geconcludeerd kan worden dat de militair verantwoordelijken voor de verdere vorming in de loop van de dertiger jaren steeds gedetailleerdere aanwijzingen gaven voor de uitvoering van de verplichte cursussen en het toezicht op de behandeling van de leerstof. Daarmee was eindelijk de tijd van het ontbreken van eenheid in uitvoering bij die cursussen voorbij.

Rekening houdend met de dreigende ontwikkelingen in de internationale veiligheidssituatie was het begrijpelijk dat de minister van Defensie in de *Memorie van Antwoord voor 1937* ook weer uitgebreid inging op de verdere vorming van de reserveofficieren.³⁴² Dat was voor het eerst sinds 1931. De *Memorie van Antwoord* gaf minister Colijn de gelegenheid helder uiteen te zetten wat de situatie was omtrent de voortgezette opleiding, hoe daar invulling aan werd gegeven en welke verbeterstappen in de afgelopen tijd op dat gebied waren gemaakt. Volgens Colijn werd steeds de grootst mogelijke zorg aan de verdere vorming van de reserveofficieren besteed, met als doel – met de beschikbare middelen – de theoretische en praktische bekwaamheid zo hoog mogelijk op te voeren.³⁴³ Verder gaf hij onder meer aan dat hij het aantal reglementen, dat aan de reserveofficieren ter kennisname werd uitgereikt, wilde verminderen en tegelijkertijd wilde nagaan of voorschriften konden worden verstrekt die zich zouden beperken tot de hoofdzaken van datgene wat men moest weten. Wat dit laatste betreft: de inspecteur van de infanterie meldde in oktober 1938 dat een speciaal daartoe door de minister ingestelde commissie een nieuw *Handboek voor den reserve-officier, Algemeen gedeelte (Deel A)* had opgesteld.³⁴⁴ Tevens liet hij weten dat de laatste hand werd gelegd aan een specifiek voor de infanterie geldend *Bijzonder gedeelte*, waarin de kerninformatie voor de uitvoering van de tactische taken van de reserveofficier zou worden opgenomen.³⁴⁵ Waarom de totstandkoming ervan zo lang had moeten duren, bleef onduidelijk. Het getuigde allemaal niet van een buitengewoon gevoel van urgentie, ook niet vanuit de militaire organisatie.

Eind 1936 herhaalde Colijn wat hij een jaar eerder ook al had aangegeven, namelijk dat het wenselijk was de regelingen uit de *Dienstplichtwet van 1922* zo nodig te wijzigen.³⁴⁶ Hij was van mening dat het kunnen omgaan met de manschappen, dus beschikken over goede leiderschapskwaliteiten, essentieel was voor een aanvoerder.³⁴⁷ Het probleem daarbij was volgens hem de korte duur van de eerste-oefening van de dienstplichtigen en de geringe sterkte van het jaarlijks contingent, wat een gedegen praktische opleiding van de reserveofficieren vrijwel onmogelijk maakte.³⁴⁸ Volgens de minister moest de oplossing dan ook worden

gezocht in het verlengen van de opleidingsduur en het uitbreiden van de omvang van het jaarlijks contingent dienstplichtigen. Op die manier kon de geoefendheid en paraatheid van het leger weer in overeenstemming worden gebracht met de nieuwe veiligheidsomstandigheden. Colijn had gelijk met zijn uitspraak over de praktische opleiding van de reserveofficieren. De door hem genoemde zorgpunten waren inderdaad belangrijke oorzaken van beperkingen voor een effectieve praktische verdere vorming, maar de uitspraak was wel stellig. Letterlijk zou dit hebben betekend dat de reserveofficieren in praktisch opzicht ongeschikt waren voor de uitvoering van hun oorlogstaken. Dat beeld was onjuist en werd bovendien niet ondersteund door de positieve uitspraken over de bekwaamheid van de reserveofficieren in de oefeningsverslagen van 1929, 1931 en 1935. Als trouwens de geschiktheid van de reserveofficieren voor Colijn zo belangrijk zou zijn geweest, waarom kwam hij daar dan pas mee in de *Memorie van Antwoord voor 1937*? Al veel eerder waren er zorgen geuit over de verdere vorming. Kort na 1922 werd reeds in de oefeningsverslagen en in diverse artikelen gewezen op de beperkingen bij de voortgezette opleiding als gevolg van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922. Bovendien hielden uitingen van zorg ook in de latere jaren van het interbellum aan. Het lijkt dan ook redelijk te veronderstellen dat de oud-militair Colijn, die in de jaren twintig en dertig diverse regeringsfuncties bekleedde – zoals die van minister van Financiën, minister-president en minister van Defensie – kennis had van de beperkingen als gevolg van het leger- en oefenstelsel van 1922. Indien gewenst had hij deze kwestie dus al veel eerder kunnen aanpakken. Het probleem was echter dat de prioriteiten van de opeenvolgende regeringen in het interbellum lange tijd niet bij de krijgsmacht lagen.

Zogezegd kwam pas in februari 1938 een gewijzigde *Dienstplichtwet* tot stand. Het jaarlijks contingent dienstplichtigen werd aanzienlijk uitgebreid en de duur van de eerste-oefening van de onbereden dienstplichtigen werd verdubbeld. Slechts via de weg van de geleidelijkheid zouden deze wijzigingen de voorwaarden kunnen scheppen voor een verbetering van de verdere vorming en daarmee vergroting van de geschiktheid van de reserveofficieren voor hun oorlogsfuncties. Vóór mei 1940 waren de positieve effecten van de gewijzigde *Dienstplichtwet* echter vrijwel te verwaarlozen. Het is mogelijk dat tijdens de vervolgoefeningen in 1939 een ruimer aantal reserveofficieren heeft kunnen profiteren van de aanwezigheid van een grotere lichter dienstplichtigen.³⁴⁹ Vanwege de algemene mobilisatie in augustus 1939 werden in dat jaar geen herhalingsoefeningen meer gehouden. De eerste lichter dienstplichtigen met een verlengde opleidingsduur zou overigens pas na 1940 voor herhaling onder de wapenen zijn komen.³⁵⁰

Het door Colijn geschetste probleem was koren op de molen van de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging Ons Leger, die opkwam voor de belangen van de krijgsmacht. In februari 1937 verscheen in haar blad '*Ons Leger*' het anoniem artikel 'Verlenging van den eersten oefeningstijd is noodzakelijk'.³⁵¹ In besliste bewoordingen gaf de schrijver aan dat de geoefendheid van de infanterie onvoldoende was en dat het wapen ontoereikend was voorbereid op zijn oorlogstaak.³⁵² Wat betreft de reserveofficieren was volgens de auteur, aansluitend bij Colijn, sprake van onvoldoende gelegenheid voor oefening. De verplichte cursussen waren volgens de schrijver ontoereikend om van de reserveofficieren in de praktijk goed bruikbare aanvoerders te maken. Daar kwam bij dat, door de korte duur van de eerste-oefening en de geringe omvang van het jaarlijks contingent bij de praktische verdere vorming, op 'onoverkomelijke bezwaren' werd gestuit.³⁵³ De enige optie voor een betere praktische voorbereiding op de oorlogsfunctie was volgens hem een wijziging van de *Dienstplichtwet*, in het bijzonder een uitbreiding van de lichtingssterkte en verlenging van de eerste-oefeningstijd.³⁵⁴ Opvallend was de stelligheid waarmee de schrijver zijn uitspraken deed. Nergens refereerde hij aan een bredere, meer genuanceerde context. Van het werk dat was verzet om de verdere

vorming te verbeteren, werd niet gerept. Ook werd geen relatie gelegd met het politiek gevoerde beleid van het absolute minimum en de gedachte dat, zonder daarbij vitale schade aan te richten, het leger zo nodig weer tijdig op peil kon worden gebracht. Ten slotte scheen er licht tussen de uitspraken van de schrijver over de ongeoefendheid van de infanterie en de resultaten van de geschiktheid van het personeel genoemd in de oefeningsverslagen van de regimentscommandanten. Van enige differentiatie in geschiktheid tussen de verschillende categorieën personeel was in het artikel evenmin sprake. Waar de schrijver zijn uitgesproken negatieve oordeel over de geoefendheid van de infanterie als geheel op baseerde, blijft gissen. De perceptie van een lezer van dit artikel kon niet anders zijn dan dat het leger onge oefend en jarenlang verwaarloosd was – een beeld dat in het licht van het regeringsbeleid, de uitspraken van opeenvolgende ministers van Defensie over dat beleid en de resultaten van de oefeningsresultaten van de reserveofficieren feitelijk geen stand kon houden. Een genuanceerder beeld van de geoefendheid en geschiktheid, zeker van de reserveofficieren, zou op zijn plaats zijn geweest. In 1937 deed zich een kentering voor in toonzetting over de kwaliteit van het leger in het algemeen en de geoefendheid van de reserveofficieren in het bijzonder. Wellicht gebeurde dat om een breder politiek-maatschappelijk draagvlak voor de gewenste veranderingen te creëren en hadden verbeteringen in het leger meer baat bij uitgesproken negatieve connotaties over de kwaliteit van dat leger en haar aanvoerders. Zonder een bredere context, nuancering of zelfs correctie van bepaalde waardeoordelen had de negatieve beeldvorming op die manier alles in zich om te verworden tot een zichzelf vervullende voorspelling.³⁵⁵ Het valt dan ook niet uit te sluiten dat de negatieve afschildering na de Tweede Wereldoorlog, van de geoefendheid en kwaliteit van het Nederlandse leger in het interbellum, voor een belangrijk deel is terug te voeren op de ongunstige toonzetting en beeldvorming over dat leger en de aanvoering ervan vanaf 1937.

Intussen had de chef van de generale staf, Reynders, op 4 februari 1937 de minister van Defensie een overzicht van de maatregelen aangeboden die in de naaste toekomst moesten worden uitgevoerd 'ter aanvulling en verbetering van de bewapening en uitrusting van het leger'.³⁵⁶ Dit zogenaamde *Urgentieprogramma* moest ertoe leiden dat het leger, 'gelet op de eischen welke de modernen oorlogvoering stelt, met een redelijke kans van slagen aan hare doelstelling kan beantwoorden'.³⁵⁷ Colijn besloot de financiële gevolgen van dit *Urgentieprogramma* begrotingstechnisch niet meer te verwerken in de *Voorjaarsnota* van 1937, maar de besluitvorming daarover mee te nemen in het proces van totstandkoming van de *Defensiebegroting voor 1938*. Op die manier werden de beslissingen over de verkiezingen van mei 1937 heen getild. Het betekende dat pas in februari 1938 in formele zin kon worden gestart met het wederopbouwprogramma van het leger. Dat zou volgens planning in totaal vijf jaar in beslag nemen. Verdere vorming en geschiktheid van de reserveofficieren hadden geen plaats in dat programma, hoe belangrijk de kwaliteit van de operationele geschiktheid van de reserveofficieren ook was voor het oorlogsleger.

De voortgezette ontwikkeling en de geschiktheid van de reserveofficieren kwam opnieuw aan de orde in het *Rapport Voortgezette Opleiding* van de Algemeene Vereeniging van Nederlandsche Reserve-Officieren (AVNRO).³⁵⁸ Dit rapport werd in november 1937 door het hoofdbestuur aan minister Van Dijk aangeboden, die in juni dat jaar Colijn was opgevolgd. In het rapport werd geconstateerd dat de theoretische kennis en praktijkervaring van de reserveofficieren in 1937 nog gebreken vertoonde en dat in de kringen van de officiersverenigingen tot ver in de dertiger jaren twijfels bleven bestaan over de kwaliteit van de verdere vorming. Het was gebaseerd op gegevens van het ministerie van Defensie en op de invulling van een vragenlijst die onder de leden was verspreid. De in het rapport genoemde problemen over de

verdere vorming gingen onder meer over de klacht dat er te weinig gelegenheid was voor de praktische oefening van de reserveofficieren en dat een uitbreiding van het contingent en verlenging van de eerste-oefeningstijd noodzakelijk waren. Het hoofdbestuur was van oordeel dat het bestaande systeem van praktische verdere vorming voor de reserveofficieren onvoldoende was.³⁵⁹ Bovendien werd gewezen op de relatief zwakke oefeningseenheden die tijdens de herhalingsoefeningen werden samengesteld en op het gemis aan voldoende beroepskader. In het rapport kwam ook kritiek naar voren op de invulling en uitvoering van de cursussen, die deel uitmaakten van het wettelijk stelsel van opkomstverplichtingen.

Het probleem van de beperkingen lag niet alleen bij het leger, maar was deels ook het gevolg van een te geringe betrokkenheid van de reserveofficieren zelf.³⁶⁰ Veel nieuws, anders dan de toonzetting, zal het rapport overigens voor de militaire leiding en direct verantwoordelijken voor de verdere vorming niet hebben gebracht. Wel bestond verschil van mening over de inhoud ervan. Op verzoek van de commandant van het veldleger werd de wapeninspecteurs gevraagd commentaar op het rapport van het hoofdbestuur van de AVNRO te geven.³⁶¹ Uit de reactie van de inspecteur van de infanterie bleek dat er weinig instemming was met de inhoud ervan.³⁶² Hoewel in het rapport werd vermeld dat er contact met diverse militaire autoriteiten was geweest, gaf de inspecteur van de infanterie (evenals de inspecteur van de artillerie) aan dat met hem, als verantwoordelijke voor de algemene regeling van de verdere vorming van de reserveofficieren van de infanterie, niet was gesproken. Dat de inspecteur weinig ophad met het rapport bleek uit zijn eindindruk daarover: 'Het rapport geeft den indruk dat de samenstellers de materie welke zij behandelen niet ten volle beheerschen.' Naar zijn mening werd in het rapport veel te weinig waardering uitgesproken voor het vele werk dat in de voorgaande jaren was verricht ter verbetering van de verdere vorming.³⁶³ Die geringe waardering was volgens de inspecteur in tegenspraak met de diverse positieve reacties die hijzelf had mogen ontvangen bij zijn vele bezoeken aan de cursussen van reserveofficieren.

Aandacht voor de kwaliteit van de reserveofficieren kwam ook naar voren in de rede die de toenmalige commandant van het veldleger, Van Voorst tot Voorst, op 22 december 1937 uitsprak ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de Algemeene Vereeniging van Nederlandsche Reserve-Officieren.³⁶⁴ In deze toespraak, die tevens in de vorm van een brochure werd uitgegeven, gaf Van Voorst tot Voorst zijn visie op de reserveofficier als militair en uitte hij verwachtingen over de voorbereiding op diens taakuitvoering in het oorlogsleger. Hij wees op het punt dat zaken als onverschilligheid, traagheid, gebrek aan plichtsopvatting en aarzelende plichtsbetrachting niet in het korps reserveofficieren thuishoorden.³⁶⁵ Hij gaf verder aan dat vooral het praktisch kunnen het werk van de reserveofficier domineerde, maar dat het kennen van de tactische voorschriften tevens van belang was: 'Kennis immers verhoogt de zekerheid van optreden, terwijl onkunde het begin is van een moreel minderwaardigheidsgevoel.'³⁶⁶ Om die reden moest de reserveofficier zich vóór het kunnen vooral de kennis van de reglementen en voorschriften eigen maken. Verder benadrukte Van Voorst tot Voorst dat een competente bevelvoering alleen kon worden geleerd door voortdurende oefening.³⁶⁷ Daarvoor was het nodig dat de reserveofficier, ook in de periodes dat hij met groot verlof was, tijd besteedde aan zelfontwikkeling op militair gebied, zowel in de theorie als in de praktijk. Van Voorst tot Voorst: 'Hetgeen ik herhaaldelijk aan gemis, zelfs van parate kennis en van fysiek kunnen heb gezien, heeft mij wel eens doen afvragen waar blijft het zelfrespect, om niet te spreken van eergevoel en ambitie?'³⁶⁸ De commandant van het veldleger had ook kritiek op de verplichte cursussen. Weliswaar waren die vooral bedoeld als stimulans tot verdere ontwikkeling, maar de stof was zo uitgebreid dat die nooit zeer diepgaand kon worden behandeld.³⁶⁹ Bovendien moest de leerstof tijdens de cursussen te vaak worden herhaald, omdat het eerder behandelde nog onvoldoende door de reserveofficieren werd gekend. 'En

zoo blijft men veelal aan den buitenkant en dringt de stoot ter ontwikkeling van de neiging tot zelfstudie niet krachtig genoeg door.³⁷⁰ Toch had de commandant veldleger wel vertrouwen in een eventuele verdediging van het land, zeker als aan de juiste voorwaarden zou zijn voldaan. Maar dan moest de verdediger wel paraat zijn en tijdig over de nodige reserves kunnen beschikken, alsmede over gemechaniseerde en gemotoriseerde eenheden en relatief snel verplaatsbare motor- en wielrijdersformaties. Bovendien moesten dan ook 'reserve-officieren van stavast en mannen van daad' gereedstaan.³⁷¹ Gelet op zijn woorden was het blijkbaar op dat moment nog niet zover met de geschiktheid van de reserveofficieren.

De laatste jaren vóór de oorlog

Van de militaire leiding kwam in de jaren 1938 en 1939 slechts beperkt nieuws over maatregelen voor verbetering van de verdere vorming. De spreiding van de opkomst van de reserveofficieren zou in 1938 over meerdere periodes per jaar worden verdeeld en wel op die momenten dat ook daadwerkelijk troepen beschikbaar waren waarmee in de praktijk kon worden geoefend. Toch bleek uit de toelichtingen bij oefeningsverslagen nieuwe stijl over 1938 dat ook dat jaar bij de verschillende regimenten weer te veel reserveofficieren aan de vervolgoefeningen hadden deelgenomen.³⁷² Verder ging de aandacht van de militaire leiding uit naar het verstrekken van gedetailleerde instructies en programma's voor de wintercursussen in 1938/1939 en de regeling van de jaarlijkse herhalingsoefeningen en opkomst in werkelijke dienst.³⁷³ Ten slotte verscheen medio 1939, ter vervanging van *Legerorder* (1930) nr. 139, een nieuwe *Legerorder* (1939) nr. 296, waarin de algemene en bijzondere bepalingen voor de verschillende categorieën reserveofficieren waren opgenomen.³⁷⁴

Vanwege de voortzetting van het beleid van het absolute minimum bleef één specifieke wens van de commandant van het veldleger on vervuld. Die had met het oog op een betere geoefendheid aan de minister van Defensie voorgesteld de duur van de jaarlijkse herhalingsoefeningen met ingang van 1938 uit te breiden tot een minimum van drie oefeningen van elk zeventien dagen. Volgens commandant veldleger zou dat van groot belang zijn voor een betere geoefendheid van het veldleger.³⁷⁵ De minister antwoordde daarop dat hij het op zich wel eens was met dat standpunt, maar het geen geschikt moment vond om, naast de reeds beoogde uitbreiding van het contingent en de verlenging van de duur van de eerste-oefening, ook nog een verlenging van de duur van de herhalingsoefeningen naar voren te brengen.³⁷⁶ Voor Van Dijk was het voldoende dat, met de beoogde wijzigingen van de *Dienstplichtwet*, de oefenvoorwaarden al aanzienlijk waren verbeterd.³⁷⁷ Ondanks het belang van meer oefen gelegenheid voor een effectieve inzet van het veldleger was het merkwaardig dat de minister niet meeging met de wensen van de commandant veldleger. Het getuigde niet van een groot gevoel van urgentie. De afwijzing was alleen dan te begrijpen als de minister die uitbreiding niet strikt noodzakelijk achtte voor een redelijke waarborg van de vervulling van de oorlogstaken van het veldleger. Toch bestonden voldoende redenen de oefenmogelijkheden voor het veldleger uit te breiden om zo spoedig mogelijk weer de volledig operationele status te bereiken. De defensiebegroting kan geen beperkende factor zijn geweest. Die werd namelijk voor 1938 vastgesteld op 297 miljoen gulden, een stijging met 207 miljoen gulden ten opzichte van de begroting voor 1937. Bovendien was in het interbellum jaarlijks sprake van een aanzienlijke onderschrijding van de defensiebegroting. Dat wetende hadden gelden kunnen worden gereserveerd om de oefenduur in 1938 en de daaropvolgende jaren te verlengen. Voor 1938 werd van de beschikbare 297 miljoen gulden uiteindelijk slechts 152 miljoen gulden uitgegeven.³⁷⁸

Tot het uitbreken van de oorlog in mei 1940 werd in de jaarlijkse *Memories van Antwoord* geen aandacht meer besteed aan de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren.³⁷⁹ Gelet op het ontbreken van belangstelling voor deze onderwerpen in het *Urgentieprogramma* was dat niet verwonderlijk. Bovendien waren in 1937 belangrijke stappen gezet: de derde herhalingsoefening voor met name de oudere lichten dienstplichtigen was ingevoerd, het wederopbouwprogramma van het leger werd begrotingstechnisch verwerkt, en het ontwerp tot wijziging van de *Dienstplichtwet* werd door het parlement aangenomen.³⁸⁰ 1938 en 1939 waren vervolgens jaren van werk in uitvoering, en een broedende kip moest niet te veel worden gestoord. Volgens Van Dijk zouden de maatregelen ter versterking van het leger zich beperken tot het strikt noodzakelijke, teneinde 'de weermacht in zoo kort mogelijken tijd op een zodanig peil te brengen, dat een redelijke waarborg wordt verkregen voor het vervullen van de taak, welke haar in verband met de defensieve doelstelling kan worden opgedragen'.³⁸¹ Daarbij zou niet worden gestreefd buitenlandse krijgsmachten in hun uitrusting te evenaren en was er bij de regering evenmin behoefte om mee te doen met een bewapeningswedloop.³⁸²

De op 10 augustus 1939 aangetreden minister Dijkhoorn, benadrukte in de *Memorie van Antwoord voor 1940* dat hij zou doen wat in zijn vermogen lag de uitrusting en opleiding van de weermacht te verbeteren.³⁸³ Er werd volgens hem met kracht gewerkt aan het in staat van verdediging brengen van Nederland en hij verwees bovendien naar de zeer gunstige resultaten die al waren bereikt.³⁸⁴ Toch was het wederopbouwprogramma op het moment van algemene mobilisatie, op 28 augustus 1939, 'noch ten aanzien van het materieel, noch ten aanzien van het personeel' geheel uitgevoerd.³⁸⁵ Dijkhoorn was hierover duidelijk: aan het oefenen in groter verband was de hogere legerleiding nog niet toegekomen.³⁸⁶ Dat zou pas weer in het voorjaar van 1940 gebeuren.³⁸⁷ Wat betreft het opvoeren van de geoefendheid ging de aandacht allereerst uit naar die van de enkele man en van de kleine eenheden. Over de noodzaak aandacht te schenken aan een verdere verbetering van de praktische inzetbaarheid van de reserveofficieren werd niet gesproken.³⁸⁸ Blijkbaar lagen daar niet de zorgen en daarmee ook niet de prioriteiten van de regering. Dat was opvallend, omdat nog tot vlak voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog geluiden hoorbaar waren over de houding en geschiktheid van de reserveofficieren, sommige positief, de meeste kritisch.

Kritiek op de reserveofficieren kwam vooral uit de hoek van de commandant van het veldleger. In januari 1940 richtte hij zich in een schrijven, getiteld *Gehoorzamen*, tot zijn ondercommandanten en via hen tot alle officieren van het veldleger.³⁸⁹ Van Voorst tot Voorst gaf aan ernstige zorgen te hebben over het slechte voorbeeld, de onverschilligheid en de ongehoorzaamheid van veel officieren. Het was volgens hem een situatie die de krijgstucht tot 'in den wortels aantast'.³⁹⁰ Als voorbeeld gaf hij onder meer aan, dat sinds het begin van de mobilisatie meer dan tweehonderd disciplinaire straffen aan officieren waren opgelegd, een situatie die niet geaccepteerd mocht worden.³⁹¹ Alle officieren moesten zijn schrijven beschouwen als 'de inzet van een korte, doch krachtige campagne ter verbetering van de krijgstucht'.³⁹² De bedoeling was dat de commandanten de inhoud ervan dagelijks met alle onder hun bevelen staande officieren zouden bespreken 'en zulks met den ernst en den nadruk, welke dezen in wezen diep ernstige aangelegenheid verdient'. Van Voorst tot Voorst gaf aan dat buiten het officierskorps niemand anders van zijn schrijven kennis mocht nemen,³⁹³ het was strikt persoonlijk van aard. Hoewel Van Voorst tot Voorst in het document over officieren sprak en doelde op alle rangen van hoog tot laag, was het impliciet duidelijk dat de toonzetting en strekking van zijn boodschap zich in essentie richtte op de grootste groep officieren in het veldleger: de subalterne reserveofficieren. Voor het weer op peil brengen van de tucht in het gemobiliseerde veldleger was het nodig dat de officieren voldeden aan wat hij noemde 'de

zwaarste eisen'. 'Zij moeten zelf weten hoe het moet, zij moeten de bepalingen, voorschriften en bevelen kennen (...), zij moeten allereerst zelve het goede voorbeeld geven door strikte naleving van alle voorschriften (...) en door met pijnlijke nauwkeurigheid na te laten al hetgeen daarmee in strijd is, en zij moeten bezielde zijn met voldoende verantwoordelijkheidsgevoel en plichtsbesef.' Van Voorst tot Voorst gaf aan dat hij tot zijn leedwezen herhaaldelijk had moeten vaststellen dat velen niet of slechts in geringe mate aan deze drie eisen voldeden.³⁹⁴ Volgens hem was sprake van heel veel halve kennis en zelfs onwetendheid, en was dit de hoofdoorzaak van de vele tekortkomingen. Ook wees hij op de geringe betrokkenheid van veel officieren. 'Aan deze onmisbare kennis en den wil zichzelf op de hoogte brengen ontbreekt bij vele officieren zeer veel, zulks ten nadele van de krijgstuicht. Het verantwoordelijkheidsgevoel is bij vele officieren (...) nog zo ver te zoeken, er is nog zoveel gemis aan waar plichtsbesef, om niet te spreken van geestdrift voor de goede vervulling van de verantwoordelijke taak die hun is opgelegd. De eigen persoonlijke belangen, soms ook sloomheid en gemakzucht, overheersen zoo dikwijls de eischen van den plicht. (...). Dit is niet toelaatbaar.'³⁹⁵ Voor Van Voorst tot Voorst was er slechts één adagium leidend: er moest gehoorzaamd worden.

Ongeveer tegelijkertijd met deze niet mis ter verstande boodschap hield Van Voorst tot Voorst een pleidooi om het onderscheid tussen beroeps- en reservepersoneel uit het veldleger te bannen.³⁹⁶ De reden hiervan was dat commandanten zich erover beklaagden dat veel van de onder hun bevel staande officieren en onderofficieren geen beroepsmilitairen waren, maar slechts reserveofficieren en -onderofficieren. Commandant veldleger gaf op een veel meer gematigde toonzetting dan in zijn *Gehoorzamen* aan dat in het verleden tekortkomingen hadden bestaan bij de verdere vorming van de reserveofficieren, maar dat nu, ruim vier maanden na afkondiging van de algemene mobilisatie, de geschiktheid met de dag verbeterde. Reserveofficieren deden er volgens hem alles aan hun geschiktheid te verhogen en velen hadden al laten zien kundige commandanten te zijn. Hen derhalve een stempel opdrukken van minderwaardigheid kon dan ook niet worden goedgekeurd. Tegenover reserveofficieren die soms tekortschoten, waren er in de praktische omgang met de dienstplichtigen velen die hadden laten zien geschikte commandanten te zijn. Hij riep de beroepsofficieren op hun reserve-collega's te steunen en geen verschil meer te maken tussen beroeps- en reservepersoneel. De militaire waarde van de reserveofficier moest het uitgangspunt zijn bij de waardering die naar de persoon uitging. In formele zin kon het onderscheid tussen beide categorieën niet worden weggenomen, maar commandant veldleger gaf aan dat in de dagelijkse omgang niet meer mocht worden gesproken van reserveofficieren; het noemen van de rang zou volstaan. Het aanzien van het reservepersoneel moest op alle mogelijke manieren worden vergroot. Dat moest dan gebeuren door alles te vermijden wat aanleiding kon zijn voor een gevoel van minderwaardigheid ten opzichte van de beroepsmilitairen. Bovendien moest alles in het werk worden gesteld het zelfvertrouwen en de bekwaamheid van de reserveofficieren te versterken. Dat kon door hen 'op hetzelfde hoge peil te stellen, dat zij zelf wenschen te bereiken'. Of hiermee het punt van zorg over de houding van het beroepskader tegenover de reserveofficieren definitief was opgelost, mag worden betwijfeld. Blijkbaar was het gebaseerd op dieperliggende en reeds langer bestaande gevoelens – gevoelens die zich eind 1939 duidelijker manifesteerden, omdat het Nederlandse oorlogsleger al enige maanden was gemobiliseerd.

3. Ter afsluiting

Uit het onderzoek naar de ontwikkeling van de verdere vorming en geschiktheid van de reserveofficieren in het interbellum komt een tegenstelling naar voren, namelijk die tussen de

doorgaans positieve beoordeling van de bekwaamheid van de reserveofficieren door de regimentscommandanten én de steeds aanhoudende zorgen, die door opeenvolgende commandanten veldleger en in sommige gevallen ook de inspecteurs van de infanterie werden geuit over de geoefendheid van het personeel en de beperkte mogelijkheden voor een effectieve praktische verdere vorming. Uitingen van zorg en kritiek op de voortgezette opleiding van de reserveofficieren kwamen in die jaren ook naar voren in diverse artikelen in militaire vakbladen en in publicaties van onder meer de officiersverenigingen. De geconstateerde discrepantie versterkt het vermoeden dat mogelijk sprake was van een vertekend beeld over de formele geschiktheid van de reserveofficieren voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. Voor het beantwoorden van de hoofdvraag van deze studie is het nodig dit vraagstuk verder te onderzoeken. Dat gebeurt in het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk VI. Schijn of werkelijkheid?

In welke mate konden de reserveofficieren van de infanterie in het interbellum redelijkerwijs voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor hun oorlogsfuncties en was het formele beeld van die bekwaamheid, zoals dat uit de oefeningsverslagen van verschillende jaren naar voren kwam, schijn of werkelijkheid? Het antwoord op deze vragen is essentieel voor een juiste beeldvorming van de geschiktheid van de reserveofficieren aan de vooravond van de oorlog in mei 1940. Het oordeel over die vakkundigheid geeft de mate aan waarin de reserveofficieren beschikten over de vereiste capaciteiten voor een volledig doeltreffende uitoefening van de opgedragen taken in het oorlogsleger. Dat oordeel moest inclusief zijn. Naast de operationele taken ging het ook om die van de mobilisatievoorbereiding en het verrichten van opdrachten verbonden aan de inwendige of garnizoensdienst, de gang van zaken in het dagelijkse militaire leven. De beoordeling van de geschiktheid moest dus niet gebaseerd zijn op slechts datgene wat in een bepaalde oefenperiode kon worden bereikt. In dat geval zou genoeg worden genomen met wat de commandant van de IIe divisie in 1935 omschreef als een resultaat dat op zichzelf beneden het noodzakelijke blijft, maar bevredigend is gelet op de omstandigheden.¹ Een volledige bekwaamheid voor de taakuitvoering in het oorlogsleger was van vitaal belang voor de effectiviteit van het leger en de aanvoering ervan in het bijzonder. Elke afwijking van die norm zou in een toekomstig conflict mogelijk de doeltreffendheid van het leger in gevaar kunnen brengen en zou ultiem het risico betekenen van onnodig verlies aan mensenslevens. Daarom was het belangrijk dat de uitspraak in het oefeningsverslag over de geschiktheid overeenkwam met de werkelijke waarborg voor een adequate operationele inzetbaarheid van de reserveofficier. En juist daar was een tegenstelling aanwijsbaar.

Uit de oefeningsverslagen van de regimentscommandanten en uit opmerkingen van hogere commandanten in de bevelslijn komen aanwijzingen naar voren, die erop duiden dat bij de beoordelingen niet alleen sprake was van wat kapitein Veldmeijer noemde 'de oppervlakkige waarnemingen van uiterlijke dingen', maar dat het om verschillende redenen ook schortte aan de juiste mogelijkheden voor de gewenste uitvoering van de praktische verdere vorming.² Veldmeijer doelde met zijn uitspraak op het gevaar van een niet al te diepgaand onderzoek naar de geoefendheid van de reserveofficieren en het overige personeel. Naar zijn mening zou dat geen onbevredigend resultaat opleveren, maar 'wie midden in den troep staat, ziet dat er nog veel ontbreekt aan de vereischte vaardigheid'. De aanwijsbare tegenstelling en vooral de twijfel over het formele beeld van bekwaamheid worden versterkt doordat in het interbellum voortdurend meerdere oorzaken van beperkingen bestonden die, zowel onafhankelijk van elkaar als soms in samenhang, verregaand restricties oplegden aan de mogelijkheden voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op deze kernproblematiek van de voortgezette opleiding van de reserveofficieren en de discrepantie met het formele beeld van bekwaamheid. Alvorens daartoe over te gaan, is het van belang specifiek te zijn over de eisen van volledige geschiktheid. Dat is nodig voor de uiteindelijke beantwoording van de hoofdvraag van deze studie.

1. Eisen voor volledige operationele geschiktheid

Het minimumniveau van volledige operationele geschiktheid van de reserveofficieren werd bepaald door het op voldoende wijze kunnen uitvoeren van alle taken en verantwoordelijkheden die verbonden waren aan de uitoefening van de oorlogsfuncties. Deze standaard gaf dus aan wat de officieren theoretisch moesten kennen en praktisch moesten kunnen voor een afdoende operationele inzet in het oorlogsleger en zou het resultaat zijn van voortdurende kennisontwikkeling en een incrementeel proces van steeds toenemende praktische ervaring en routine. Dit proces strekte zich uit over de totale duur van de opkomstverplichtingen. Voor de subalterne reserveofficieren ging het om het bereiken van een volledige geschiktheid voor het tactisch-uitvoerend niveau. De meest bekleedde functies op dat niveau waren die van sectie- en compagniescommandant. Voor de reservehoofdofficieren ging het om de bekwaamheid voor het functioneren op het tactisch en tactisch-operationeel niveau, veelal in de functies van bataljons- of regimentscommandant. Slechts een enkele reserveofficier was in mei 1940 tewerkgesteld op het operationeel-strategisch niveau.³ Hoewel 'voldoende' geschikt het minimaal noodzakelijke waarderingsniveau was voor een volledige bekwaamheid werd in de oefeningsverslagen de grens met het niveau 'onvoldoende' aangegeven met de aanduiding 'even voldoende'. Die waardering liet echter een geschiktheid zien die enigmatische ontoreikend was en waarbij het streven gericht moest zijn op een verbetering naar het niveau van 'voldoende'. Het lijkt namelijk niet aannemelijk dat de legerleiding tevreden zou zijn geweest met reserveofficieren die niet voldeden aan de minimale eisen van volledige bekwaamheid voor hun oorlogstaken. Daarvoor waren de risico's verbonden aan een onvolledige geschiktheid gewoonweg te groot.

De vereiste basiskennis voor alle reserveofficieren betrof zoals gezegd de inhoud van een groot aantal reglementen en voorschriften, in totaal meer dan 70 stuks.⁴ Direct op de functie-uitoefening in het oorlogsleger gerichte kennis voor de subalterne reserveofficieren was onder meer opgenomen in het *Voorschrift Velddienst* deel I en II, het *Algemeen Oefenvoorschrift*, het *Reglement Inwendigen Dienst der Koninklijke Landmacht*⁵ en het *Infanteriereglement* deel I en II.⁶ Ten slotte waren er nog verschillende reglementen en voorschriften die ingingen op onder meer het gebruik van materieel, bepalingen voor het schieten met verschillende wapens, de geneeskundige dienst en verbindingen. Alle reserveofficieren werden van rijkswege voorzien van de voor hen van belang zijnde boekwerken. Zo konden zij in de periodes van groot verlof, door zelfstudie, hun kennis over de inhoud van de reglementen en voorschriften onderhouden en waar mogelijk vergroten. Voor de beoogde theoretische bekwaamheid van de reserve-tweede en eerste-luitenanten voldeed in principe de opleiding aan de SROI, het frequent deelnemen aan meer theoretisch gerichte cursussen, en het in periodes van groot verlof zelf bijhouden en zo mogelijk vergroten van de kennis van de reglementen en voorschriften. Voor de niveaus van compagnies, bataljons, of regimentscommandant, waaraan in beginsel de respectieve rangen van kapitein, majoor en luitenant-kolonel waren verbonden, moesten de reserveofficieren vóór bevordering tot de naasthogere rang eerst nog een cursus volgen.⁷ Duidelijk was dat alleen al op basis van het grote aantal reglementen en voorschriften en de regelmatig voorkomende wijzigingen veel werd gevraagd van de kennis van de reserveofficieren. Naast de formeel voorgeschreven publicaties bestonden bovendien nog diverse andere boekwerken die voor een beter begrip van de tactiek en het optreden op het niveau van verbonden wapens ter kennisname werden aanbevolen, zoals de publicaties die besteld konden worden bij het bureau *Mavors* te Arnhem.⁸ Uiteindelijk moest het totaal aan theoretische kennis zoveel mogelijk worden toegepast in de praktijk. Dat gebeurde tijdens het vervullen van de praktische opkomstverplichtingen.

2. Oorzaken van beperkingen voor een effectieve verdere vorming

In dit deel van het hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de gegevens uit de oefeningsverslagen van de onderzochte jaren, alsmede de begeleidende correspondenties die direct verbonden waren aan die verslagen.⁹ Het gaat om een verdieping op grond waarvan de formele beoordelingen over de reserveofficieren in een breder perspectief kunnen worden geplaatst. In de oefeningsverslagen werd namelijk geen relatie gelegd tussen de uitspraken over de geschiktheid en de beperkingen die negatief van invloed waren geweest op de oefenmogelijkheden in een bepaald jaar. De analyse wil antwoorden geven op de volgende vragen: wat waren de oorzaken die tot beperkingen leidden bij een effectieve praktische verdere vorming, wat waren de gevolgen, en welke verbeteringen werden door de militaire commandanten voorgesteld met het oog op een vervolmaking van de voortgezette opleiding? Voor de beantwoording van de laatste vraag wordt tevens ingegaan op verbetervoorstellen die aan de orde werden gesteld in *De Militaire Spectator*, in voordrachten, en in publicaties van de officiersverenigingen. Uit de analyse zal blijken dat de formele beoordelingen van de geschiktheid door de regimentscommandanten niet los konden worden gezien van de oorzaken die restricties oplegden aan een effectieve verdere vorming.

Het blijft moeilijk in absolute termen uitspraken te doen over de geschiktheid van de reserveofficieren. Hoewel bij de analyses en in de conclusies de feitelijkheid in bewijsvoering zoveel mogelijk voorop staat, gaan sommige conclusies in dit hoofdstuk toch uit van een hogere mate van waarschijnlijkheid. Dat is vooral het geval in situaties waar de som van de argumenten en de aannames van die waarschijnlijkheid de betreffende situaties beter onderbouwt dan de feitelijke constatering die uit het onderzoek naar voren komen. Waar sprake is van aannames worden die ook gevoed en ondersteund door eigen professionele ervaringen, die zijn gebaseerd op een brede militaire achtergrond. Het is die kennis van de militaire organisatie en met name de cultuur daarbinnen die sommige van de aannames begrijpelijker of soms zelfs logischer maken. De gevolgde onderzoeksmethodiek en de gehanteerde transparantie maken de bij tijd en wijle noodzakelijke subjectiviteit in dit deel van de studie aanvaardbaar om onderbouwd antwoord te kunnen geven op de hiervoor gestelde vragen.

Aan het einde van de opleiding aan de SROI en de aansluitende praktische tewerkstelling bij een regiment hadden de nieuw te benoemen reserveofficieren nog weinig operationele ervaring. Die moest in de daaropvolgende jaren worden opgedaan door zelfstudie in tijden van groot verlof en door het frequent deelnemen aan wettelijk verplichte cursussen en herhalingsoefeningen. De kwaliteit van die voortgezette opleiding, de mogelijkheden effectief te kunnen oefenen en de betrokkenheid van de reserveofficier zelf vormden de voorwaarden om een volledig operationele geschiktheid voor de oorlogsfunctie te kunnen bereiken. Teneinde te kunnen vaststellen of die basis voldoende werd geborgd, is onderzoek gedaan naar de oorzaken van beperkingen die bestonden bij de verdere vorming van de reserveofficieren. Uitgangspunt bij dat onderzoek zijn de oefeningsverslagen uit 1924, 1929, 1931 en 1935.¹⁰ Specifiek ging het om opmerkingen die de regimentscommandanten als toelichting hadden gemaakt onder het punt van bijzondere omstandigheden, die negatief van invloed waren geweest op de in dat jaar gehouden oefeningen. Verder ging het om reacties over de uitkomsten van de verslagen door hogere commandanten in de lijn van bevelvoering. In tegenstelling tot de analyse van de geschiktheid in het vorige hoofdstuk is in dit deel van de studie ook gekeken naar verwijzingen van oorzaken van beperkingen in de beschikbare verslagen van

gecomprimeerde cursussen en die voor de naasthogere rang uit 1936. 1936 is het enige jaar waarvan voldoende verslagen bekend zijn. Deze aanvullende informatie is dus gebaseerd op de verslagen van slechts één enkel jaar. Dat maakt de uitkomsten van de analyse niet minder interessant, maar het betekent wel dat die niet meer mogen zijn dan een indicatieve aanvulling op het bredere beeld van de oorzaken van beperkingen. In de onderstaande Tabellen 23 en 24 is per geanalyseerd jaar aangegeven of in de oefeningsverslagen en in de gerelateerde correspondenties sprake was van verwijzingen naar oorzaken van beperkingen. In Tabel 23 zijn alleen die oorzaken van beperkingen opgenomen die in drie of meer van de geanalyseerde jaren werden genoemd. Tabel 24 vermeldt de oorzaken van beperkingen die slechts in één of in twee van de onderzochte jaren een restrictieve rol speelden. De in de cursusverslagen van 1936 genoemde beperkingen zijn in de onderstaande tabellen niet opgenomen. Die uitkomsten worden separaat in dit hoofdstuk aan de orde gesteld.

Tabel 23

Belangrijkste oorzaken van beperkingen (in drie of meer jaren genoemd)

Oorzaken van beperkingen	1924	1929	1931	1935
Dienstplichtwet en leger- en oefenstelsel (inclusief de wettelijke opkomstverplichtingen)	x	x	x	x
Betrokkenheid reserve-officieren	x	x	x	x
Weersomstandigheden en slecht bereik en beperkte bruikbaarheid oefenterreinen	x	x	x	x

Gegevens afkomstig uit NA, oefeningsverslagen 1924, 1929, 1931 en 1935; Archief HKVL, inv.nrs. 452, 564, 651 en 1040

Tabel 24

Overige oorzaken van beperkingen (in één of twee jaren genoemd)

Oorzaken van beperkingen	1924	1929	1931	1935
Beperkte mogelijkheden samenwerking andere wapens		x	x	
Te veel uitstel/versnipperde opkomst	x	x		
Onttrekking aan oefeningen i.v.m. deelname godsdienst-oefeningen e.d.		x		x
Griep		x		
Nieuwe voorschriften en ontbrekende voorschriften		x		

Gegevens afkomstig uit NA, oefeningsverslagen 1924, 1929, 1931 en 1935; Archief HKVL, inv.nrs. 452, 564, 651 en 1040

De in Tabel 23 genoemde oorzaken van beperkingen waren structureel van aard en deden zich voor in alle onderzochte jaren. De oorzaken genoemd in Tabel 24 konden zich in principe ook altijd voordoen, maar dat gebeurde in de praktijk meer incidenteel en werden daardoor slechts in één of maximaal twee van de geanalyseerde jaren genoemd. Oorzaken van restricties die zich beperkten tot 1924, en die in de latere jaren niet meer voorkwamen omdat de oefenvoorwaarden waren aangepast, zijn in Tabel 24 niet opgenomen. In het bijzonder gaat het om de reserveofficieren die lang niet onder de wapenen waren geweest en daardoor een achterstand in praktische verdere vorming hadden, evenals het veelvuldig geconstateerde tekort in kennis dat bestond als gevolg van het niet-deelnemen aan winterbijeenkomsten. Uit de onderstaande beschouwingen blijkt dat de drie oorzaken van de beperkingen genoemd in Tabel 23 niet alleen qua veelvuldigheid, maar juist ook vanwege hun intensiteit de grootste negatieve invloed hadden op de mogelijkheden voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming. De in Tabel 24 genoemde oorzaken van beperkingen waren qua gevolgen minder restrictief voor de praktische oefenmogelijkheden. Om die reden wordt onderstaand uitgebreider ingegaan op de in de eerste tabel vermelde oorzaken en wordt aangegeven hoe vaak daarnaar in de oefeningsverslagen en begeleidende correspondenties werd verwezen. Over de oorzaken genoemd in de tweede tabel wordt alleen een korte toelichting gegeven.

3. Analyse van de belangrijkste oorzaken van beperkingen

In Tabel 23 worden de belangrijkste oorzaken van beperkingen voor een effectieve verdere vorming genoemd. Achtereenvolgens wordt op elk van die oorzaken dieper ingegaan.

Dienstplichtwet, het leger- en oefenstelsel van 1922 en de wettelijke opkomstverplichtingen van 1927

De uitkomsten hiervan hebben in het interbellum vrijwel voortdurend geleid tot verregaande beperkingen voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming. Met de uitkomsten van de legerreorganisatie in 1922 werd het leger in vreedstijd een opleidingsfabriek, met slechts een beperkte oefening van het geleerde. Alleen gedurende de herhalingsoefeningen werd getracht de oorlogsomstandigheden zoveel mogelijk na te bootsen. Dat was echter niet goed mogelijk onder de gegeven oefenomstandigheden, frequentie en duur van de oefeningen, en beperkingen in oefensterkte en ondersteunende mankracht. De omstandigheden waarmee de reserveofficieren in geval van mobilisatie en oorlogstijd werden geconfronteerd, weken dus aanzienlijk af van die van de oefenomstandigheden in vreedstijd. Wat betreft het systeem van opkomstverplichtingen was sprake van een minimalistisch stelsel. Met de wettelijke vastlegging ervan in 1927 was het duidelijk dat daarmee nauwelijks voldaan zou kunnen worden aan de doelstellingen van de vereiste theoretische en praktische verdere vorming. Daarvoor waren de frequentie en de duur van opkomst in werkelijke dienst in elke periode van drie jaar te beperkt. Dat niet volledig werd voldaan aan de in bredere kringen noodzakelijk geachte verdere vorming werd blijkbaar minder belangrijk geacht dan een minimalistische en daarmee beter betaalbare opzet. Het door minister Lambooy ingevoerde stelsel van opkomstverplichtingen bleef in het interbellum dan ook een voortdurende oorzaak van beperkingen voor de verbetering van de kwaliteit en effectiviteit van de theoretische en praktische voortgezette opleiding.

Gelet op het beperkte aantal van in totaal twee herhalingsoefeningen, waaraan het dienstplichtig kader en de manschappen moesten voldoen, konden de reserveofficieren in

principe maar tweemaal met hun eigen lichter oefenen. De opleidingsduur van de dienstplichtigen was met een eerste-oefentijd van vijf en een halve maand erg kort, zeker als daar nog anderhalve maand vanaf ging voor vervolgoefeningen en nog geen rekening was gehouden met vrije weekenden en overig verlof (zoals religieuze feestdagen). De duur van de eerste-oefening van de dienstplichtige onderofficieren van de infanterie bedroeg volgens de *Dienstplichtwet van 1922* maximaal negen maanden.¹¹ Belangrijke beperkingen voor velen van dat dienstplichtig kader lagen vooral in het bevattingsvermogen, een gebrek aan persoonlijkheid en een tekort aan praktische ervaring en routine. Het lagere kader had vaak niet meer dan enkele jaren voortgezet onderwijs genoten en stak qua persoonlijkheid en kennis niet ver boven de manschappen uit. Een veelvuldig gevolg was een gebrek aan zelfvertrouwen en daardoor te weinig overwicht op de manschappen. Het in kennis en kunde begrensde kader werd tijdens de herhalingsoefeningen bovendien hoofdzakelijk in beslag genomen door eigen taken en had derhalve te weinig mogelijkheden de manschappen verder op te leiden.¹² Gelijktijdig ontbrak daardoor de gelegenheid de veelal nog weinig praktisch ervaren of geroutineerde reserveofficieren bij te staan in hun rol als aanvoerder van een sectie of compagnie. Het was een vicieuze cirkel die alleen doorbroken kon worden door verbetering te brengen in de geoefendheid van de verschillende categorieën personeel. Daarvoor moest dan wel de duur van de eerste-oefening worden verlengd, hetgeen een wijziging van de *Dienstplichtwet* inhield. Dat gebeurde pas in februari 1938.

Weliswaar moesten de reserveofficieren om de drie jaar aan herhalingsoefeningen deelnemen, maar deze frequentie was te gering om de noodzakelijke uitbreiding van kennis en kunde structureel te kunnen borgen. Al in 1924 stelde de commandant van het 5e regiment infanterie dat een verblijf in werkelijke dienst van drie weken om het andere jaar het uiterste minimum was. Die frequentie werd door hem zelfs onvoldoende geacht voor het operationeel geschikt maken van de reserveofficieren en die inzetbaarheid ook te bestendigen.¹³ Verder was de duur van de herhalingsoefeningen te kort. Voor de reserveofficieren ging het gewoonlijk om drie weken, waarvan de eerste week in de regel werd besteed aan het weer oprispen van kennis, het informeren over de laatste ontwikkelingen op het gebied van bewapening, tactische-doctrine en andere regelgeving, en aandacht voor mobilisatievoorbereiding. Die week bleek, hoe nuttig ook, veelal te kort te zijn voor het weer volledig op de hoogte brengen van de reserveofficieren. De mogelijkheid om met de troep te oefenen, beperkte zich tot de dagen dat de dienstplichtigen voor herhaling in werkelijke dienst waren. Van die zeventien dagen bleef in totaal minder dan twee weken over voor praktische oefeningen.¹⁴ Daarbij deed zich opnieuw een aantal restricties voor. Het aantal reserveofficieren dat voor herhaling onder de wapenen kwam, was in de regel te groot voor de relatief kleine omvang van het contingent dienstplichtigen. Het kwam herhaaldelijk voor dat niet alle reserveofficieren konden worden ingedeeld, dat zij regelmatig van aanvoerdersfunctie moesten wisselen, en slechts een beperkt aantal oefenbeurten konden vervullen. Daar kwam bij dat tijdens de vervolgoefeningen ook nog een aanzienlijk aantal aspirant-officieren moest worden geoefend. Uit de twee lichter dienstplichtigen die jaarlijks voor herhaling werden opgeroepen, kon slechts een beperkt aantal oefeneenheden worden geformeerd, waarbij de oefensterkte vrijwel altijd te zwak was en dus afweek van die van de daadwerkelijke omvang van de oorlogseenheden.

Belangrijke beperkingen werden verder veroorzaakt door het spanningsveld dat tijdens herhalingsoefeningen bestond als gevolg van de relatief geringe tijd die aan detailoefeningen kon worden besteed en de wens bij de hogere commandanten snel over te gaan naar het niveau van oefeningen in grotere verbanden.¹⁵ Aangezien op beide niveaus moest worden geoefend, stond de kwaliteit van allebei onder druk. Voor alle twee was feitelijk te weinig tijd beschikbaar om tot een goed oefenniveau te komen. Detailoefeningen hadden als voordeel

dat relatief veel aandacht kon worden besteed aan de grondslagen van operationeel optreden op het niveau van de individuele man, groep, sectie en compagnie en had verder als pluspunt dat bepaalde activiteiten zo nodig meerdere keren konden worden herhaald. Oefeningen in grotere verbanden hadden het voordeel dat oorlogseenheden konden worden samengesteld waarbij de complexiteit toenam, dat met andere wapens en dienstvakken kon worden geoefend en dat de reserveofficieren zich op het niveau van hoofdofficier konden bekwamen in de bevelstechniek. Dat laatste was ook zeker nodig, vooral als vastgesteld moest worden of de reserveofficieren voldeden aan de eisen van de naasthogere rang.¹⁶

Voor de subalterne reserveofficieren waren de detailoefeningen van groter belang en leverden een beter en directer positief operationeel rendement op. Vaak moest echter tijdens de herhalingsoefeningen te vroeg worden opgeschaald naar oefeningen in grotere operationele verbanden, soms zelfs tot het niveau van divisie of divisiegroep en onder persoonlijke leiding van de commandant van het veldleger. Dat soort grootschalige oefeningen konden vanwege hun omvang niet meer op de reguliere garnizoens oefenterreinen worden gehouden. Het negatieve gevolg hiervan was dat de reeds beperkte oefentijd nog verder onder druk kwam te staan vanwege de tijd die nodig was om zich naar en van de grotere oefengebieden te verplaatsen en vanwege de lange wachttijden die vaak het resultaat waren van deelname aan de omvangrijke manoeuvres. Zulke verplaatsingen betekenden al vlug een verlies aan praktische oefentijd van in totaal twee dagen. Bij de verplaatsing kon wel de marsdiscipline onder leiding van de reserveofficieren en het lagere kader worden geoefend. Ten slotte waren door de voortdurende vermindering van het beroepspersoneel, vooral tijdens de herhalingsoefeningen, te weinig beroepsofficieren en onderofficieren aanwezig. In een drietal publicaties uit 1929 en 1930 werd onder meer ingegaan op de gevolgen van het gebrek aan beroepspersoneel voor de praktische vorming van de reserveofficieren.¹⁷ Uit deze artikelen blijkt dat de reserveofficieren er daardoor te veel alleen voorstonden. Wanneer er voldoende beroepsofficieren aanwezig waren, konden die als instructeur en mentor optreden.¹⁸ Het tekort aan beroepspersoneel leidde ertoe dat veel van de reserveofficieren onvoldoende werden begeleid en niet werden gecorrigeerd als dat nodig was. Het gebrek aan voldoende beroepspersoneel tijdens herhalingsoefeningen bracht nog een ander ongewenst effect met zich mee: het betekende dat de slager vaak zijn eigen vlees moest keuren.

In de oefeningsverslagen werd regelmatig verwezen naar de belangrijkste oorzaken van beperkingen.

Tabel 25

*Verwijzingen in oefeningsverslagen naar de Dienstplichtwet en het leger- en oefenstelsel (inclusief wettelijke opkomstverplichtingen)*¹⁹

	1924	1929	1931	1935
Aantal keren genoemd	5	12	13	18
Door welke commandanten?	6e, 8e, 12e, 16e, en 21e regiment	VI, Ie divisie, Ie, IVe en VIe infanteriebrigade 1e, 4e, 7e, 8e, 16e en 21e regiment	VI, Ie en VIe infanteriebrigade grenadiers, 3e, 4e, 6e, 10e, 14e, 16e, 18e, 19e en 20e regiment	IIIe divisie, Ie en IVe infanteriebrigade grenadiers en jagers, 1e, 3e, 4e, 8e, 9e, 10e, 11e, 12e, 13e, 14e, 19e en 22e regiment

Gegevens afkomstig uit NA, oefeningsverslagen 1924, 1929, 1931 en 1935; Archief HKVL, inv.nrs. 452, 564, 651 en 1040

De beperkingen die het gevolg waren van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel (inclusief de wettelijke opkomstverplichtingen van 1927) werden dus in alle onderzochte jaren diverse keren in de oefeningsverslagen genoemd. Dat gebeurde niet alleen door de regimentscommandanten, maar ook door hogere commandanten in de lijn van bevelvoering tot en met de commandant veldleger toe. Opvallend is dat verwijzingen naar deze beperkingen reeds vanaf 1924 in de oefeningsverslagen zichtbaar waren, dus al kort na de besluitvorming in 1922 over dat stelsel. Blijkbaar was het toen al bij meerdere commandanten duidelijk dat de gevolgen van de keuzes uit 1922 van negatieve invloed waren op de praktische oefenmogelijkheden. Opmerkelijk is verder dat het aantal keren dat in de loop van de jaren twintig en dertig naar de oorzaak van deze beperkingen werd verwezen alleen maar steeg. Kennelijk was sprake van een toenemende constatering van min of meer knellende restricties.

Betrokkenheid

De volgende belangrijke oorzaak van beperkingen voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming was die van een te geringe betrokkenheid van veel reserveofficieren bij het door zelfstudie opdoen van de benodigde kennis van de reglementen en voorschriften. De basis voor die kennis werd verkregen tijdens de opleiding aan de SROI. Na afronding van de opleiding werd vervolgens, tijdens de verplichte jaarlijkse cursussen en in de voorbereidingsweek van de herhalingsoefeningen, aandacht besteed aan het oprispen en waar mogelijk uitbreiden van die kennis. Van de reserveofficier werd vervolgens verwacht dat hij die theoretische basis in de periodes van groot verlof door zelfstudie op niveau zou houden en zo mogelijk uitbreiden. In principe was dit mogelijk, omdat elke reserveofficier in het bezit werd gesteld van de belangrijkste publicaties en in voorkomend geval de wijzigingsinstructies. Toch bleek dat die kennis weer vlot wegzakte als gevolg van een veelvoorkomend gebrek aan zelfstudie en zelfcontrole in de periodes van groot verlof.²⁰ Opmerkelijk is dat in een aantal gevallen in zeer heldere bewoordingen werd gewezen op het gebrek aan betrokkenheid van de reserveofficieren, zoals in de reeds genoemde brief van commandant veldleger uit januari

1930 en in oefeningsverslagen van regimentscommandanten.²¹ De commandant van het 5e infanterieregiment gaf bijvoorbeeld in september 1924 aan 'dat de meeste verlofsofficieren geen ernstige studie maakten van de dienstvoorschriften gedurende de tijd, dat zij niet onder de wapenen waren'.²²

De vaak gebrekkige kennis van de reglementen en de voorschriften was een punt van zorg dat niet alleen frequent werd genoemd in de oefeningsverslagen van de geanalyseerde jaren, maar ook in beschikbare rapporten van de cursussen over 1936.²³ Dat bleek onder meer uit opmerkingen van de commandant van de 1e infanteriebrigade die, in september 1936, in een verslag over de opleidingscursussen voor de naasthogere rang zijn twijfel uitte over de geschiktheid van de deelnemende officieren voor de praktische uitvoering van hun functies in troepenverband.²⁴ Volgens hem moest dit, naast een tekort aan praktisch inzicht, in hoofdzaak worden toegeschreven aan 'de geringe mate van vertrouwdheid met de oefenstof als gevolg van beperkte kennis van reglementen en voorschriften bij aanvang van de cursussen. (...). De cursus zou een belangrijk groter effect hebben wanneer door eigen studie voor de aanvang een betere grondslag bestond.' Toch was niet altijd sprake van een negatieve teneur als het ging om de participatie van de reserveofficieren. De diverse oefeningsverslagen en de cursusverslagen uit 1936 tonen ook dat de betrokkenheid van die officieren bij hun opkomst in werkelijke dienst goed te noemen was en dat op een positieve manier werd gesproken over onder meer de getoonde belangstelling, gedrag, dienstijver en goede wil tijdens hun verblijf onder de wapenen.²⁵ De positieve aspecten konden echter het tekort aan kennis van de reglementen en voorschriften niet compenseren. Daarvoor was het gebrek aan parate tactische kennis veelal te groot. Bovendien verdween bij vertrek met groot verlof weer snel de goede wil om in eigen tijd de reglementen en voorschriften te bestuderen.

Waarom was die betrokkenheid van de reserveofficieren bij de zelfstudie van de reglementen en voorschriften vaak zo gering? Leidinggevend en erkenden de moeilijke positie waarin de reserveofficieren zich bevonden, laverend tussen hun primaire belangen als burger en die van het officier zijn. Dat bleek bijvoorbeeld uit het verslag van de staf van de 1e infanteriebrigade over de cursussen voor de naasthogere rang, die in 1936 werden gehouden. Daarin toonde die staf het nodige begrip voor de moeilijke positie van de reserveofficieren. 'De onvoldoende kennis van de deelnemers schuilt niet in gemis aan ijver, doch heeft andere gronden. Ten eerste gemis aan tijd wegens drukke werkzaamheden in het burgerleven. Ten tweede dat de in de laatste jaren verschenen nieuwe voorschriften en de uitbreiding van de oefenstof de reserveofficieren niet in staat stellen in kort tijdsbestek de grote lijnen op te sporen en het nodige verband te leggen.'²⁶ De hoofdinstructeur van dezelfde brigade gaf aan ervan overtuigd te zijn dat de reserveofficier zich wel degelijk wilde bezighouden met de voorbereiding van zijn oorlogstaak, maar dat de kennis daartoe ontbrak.²⁷ Volgens hem was het bijbrengen van de theoretische kennis vooral een taak voor de legerorganisatie; op de reserveofficieren zelf kon te weinig worden gerekend. Volgens de hoofdinstructeur was een en ander wel verklaarbaar. De reglementen en voorschriften werden na thuiskomst opgeborgen en bleven daar veelal liggen tot het moment dat de reserveofficier weer in werkelijke dienst moest komen. Van zelfstudie van de boekwerken in periodes van groot verlof was nauwelijks sprake, de goeden natuurlijk niet te na gesproken.²⁸ Als voorbeeld van deze houding wees hij op de woorden die aan het einde van een cursus door een reserveofficier waren gesproken: 'U kunt er zeker van zijn dat wij allen naar huis gaan met het vaste voornemen om ook in het groot verlof onze reglementen en voorschriften te bestuderen. Helaas is echter de weg naar de hel met goede voornemens geplaveid. Toch beloven wij u ons best te doen om dit gezegde onwaar te maken, maar er is voor ons in het burgerleven zo weinig prikkel om tot bestudering van de militaire boeken te komen.'²⁹ Maar zelfs als die prikkel er wel was dan leidde dat niet tot het

gewenste effect. Zo vroeg de inspecteur van de infanterie zich in 1936 af hoe het mogelijk was dat de studieopdrachten niet of onvoldoende waren bestudeerd, terwijl die toch tijdig aan de deelnemers van de gecompriëerde cursussen waren verstrekt?³⁰ Het gevolg daarvan was dat de kaderoefeningen op de kaart waren blijven steken in een bespreking van de reglementen en voorschriften, omdat wat theoretisch niet werd gekend in de praktijk ook niet kon worden toegepast. Niet alleen ontbrak de prikkel tot zelfstudie in het burgerleven, maar wellicht nog belangrijker was dat die prikkel, zonder politieke steun voor verandering van de rechtspositie van de reserveofficieren, hoogstwaarschijnlijk ook niet zou komen.

Een plausibele verklaring voor het intrinsieke gebrek aan betrokkenheid, en daarmee een terughoudende opstelling van veel reserveofficieren in tijden van groot verlof, was dat het grootste deel van die officieren was aangewezen voor het volgen van de opleiding tot reserveofficier aan de SROI. In tegenstelling tot de vrijwilligers van het reservekader was dus bij het grootste deel van de reserveofficieren geen sprake geweest van vrijwilligheid voor die opleiding. Zij misten daardoor vaak de innerlijke motivatie, de ambitie en mogelijk zelfs het verantwoordelijkheidsbesef om de benodigde belangstelling voor hun militaire neventaak te kunnen opbrengen, zeker buiten de periodes van daadwerkelijk opkomst. De aanwijzing ging dikwijls gepaard met een gevoel van onredelijkheid ten opzichte van het overgrote deel van de leeftijdgenoten, dat was uitgeloot. Het gevolg van de aanwijzing voor de officiersopleiding en, aansluitend, de benoeming tot reserveofficier was dat gedurende tientallen jaren verplicht moest worden deelgenomen aan een wettelijk stelsel van jaarlijkse opkomstverplichtingen. Daar kwam bij dat die lasten regelmatig in de zomer werden vervuld – een tijd die anders mogelijk bestemd was voor familieactiviteiten. In aansluiting op de dagelijkse burgerwerkzaamheden vond een eventuele deelname aan wintercursussen in de avonduren plaats. Zeker als daarvoor naar een in de buurt gelegen garnizoensplaats moest worden gereisd, betekende dat een extra opgave. Bovendien ondervonden de reserveofficieren bij de vervulling van de militaire verplichtingen vaak maatschappelijke bezwaren. Veel werkgevers kozen liever voor een werknemer die geen opkomstverplichtingen kende of meer had. Ook waren er werkgevers die moeite hadden hun personeel in de gelegenheid te stellen aan de verplichtingen voor de dienst te voldoen.

Werkgeversondersteuning was een thema dat regelmatig terugkwam in de periodieken van de officiersverenigingen, de voordrachten voor de Vereniging ter Beoefening der Krijgswetenschap, en andere publicaties.³¹ In 1928 stipte majoor Alting von Geusau dat punt nadrukkelijk aan in zijn voordracht voor die vereniging.³² Hij maakte onderscheid tussen reserveofficieren die als rijksambtenaar of als gemeenteambtenaar werkzaam waren, degenen die in dienst waren bij particulieren, en de reserveofficieren die een eigen zaak of beroep hadden. Voor de reserveofficieren die als rijksambtenaar werkzaam waren, bestempelde hij de situatie van de werkgeversondersteuning als goed; opkomst in werkelijke dienst ging niet ten koste van hun verloftijd en de salarisbetaling liep gewoon door.³³ De meeste problemen werden ondervonden door de reserveofficieren die een baan hadden als gemeenteambtenaar of in dienst waren bij particulieren. Wat betreft de gemeentes speelde mee dat de steun in hoge mate afhankelijk was van de politieke samenstelling van het college van burgemeester en wethouders. Alting von Geusau gaf aan dat van sommige gemeentes, zoals Den Haag, bekend was dat zij onderscheid maakten tussen de reserveofficieren die aangewezen waren en zij die als vrijwilliger besloten hadden de opleiding tot officier te volgen. De eerste groep kreeg in de tijd dat deze in werkelijke dienst was weliswaar geen salaris, maar behield wel het recht op verlof. De tweede groep reserveofficieren kreeg eveneens geen salaris doorbetaald, maar moest ook nog eens de opkomstverplichtingen vervullen ten koste van het reguliere jaarlijkse verlof.³⁴ Bij de particuliere werkgevers kwam het regelmatig voor dat in vacatures

melding werd gemaakt van de voorwaarde 'vrij van militaire dienst'.³⁵ Het probleem bij de gemeentes en bij particuliere ondernemingen was dat de overheid niet dwingend kon optreden in aangelegenheden van werkgeversondersteuning. Voor een bevredigende situatie kwam het dus vooral aan op goede communicatie en goede afspraken tussen de werkgever en de reserveofficier. De nadelen voor hen die een eigen zaak of beroep hadden, vond Alting von Geusau overdreven. Voor die groep moest het naar zijn mening toch mogelijk zijn naast de opkomstverplichtingen nog een gelegenheid te vinden enige tijd verlof te nemen?³⁶ Hij sprak zich hardop uit voor een betere werkgeversondersteuning. Op dat gebied was ook nog het nodige voor de reserveofficieren te winnen. Waar die officier soms minder kansen had op de arbeidsmarkt dan een persoon die geen opkomstverplichtingen kende, sprak hij een positieve hoop uit: 'wat zou toch de lust om reserveofficier te worden niet geweldig stijgen, indien er in de bladen eens advertentiën verschenen waarin sollicitanten gevraagd werden met de toevoeging: reserveofficieren genieten de voorkeur!'³⁷

Dat werkgeversondersteuning ook de aandacht van de minister had, bleek uit een artikel dat op 25 oktober 1929 in de *R.K. Werkgever* verscheen.³⁸ Daarin werd door L.G. Kortenhorst, lid van de Tweede Kamer en secretaris van de Algemeene R.K. Werkgeversvereniging, melding gemaakt van een circulaire die hij van het departement van Defensie had ontvangen en waarin werd aangegeven dat de regering had bepaald 'dat het vervullen van militaire dienst of reserveplicht in geen enkel geval mocht leiden tot blijvend ontslag uit of tot eenig nadeel ten opzichte van een rijksbetrekking'.³⁹ De minister gaf aan zorgen te hebben over de wijze waarop werkgevers met reserveofficieren omgingen. Niet alleen kwam het regelmatig voor dat reserveofficieren bij sollicitaties werden achtergesteld ten opzichte van hen die dienstplichtvrij waren, maar het kwam zelfs voor dat die officieren hun baan dreigden te verliezen door deel te nemen aan de wettelijke opkomstverplichtingen. Het leidde er regelmatig toe dat reserveofficieren eieren voor hun geld kozen en niet altijd hun opkomstverplichtingen vervulden.⁴⁰ Dat reserveofficier zijn in Nederland tot het eind van de jaren dertig nog niet automatisch tot aanbeveling strekte, bleek ook uit het beroep dat de secretaris van het hoofdbestuur van A.R.K.O. in 1937 deed op de Rooms-Katholieke werkgevers om bij sollicitaties de voorkeur te geven aan werkeloze katholieke reserveofficieren.⁴¹

Tenslotte waren er rechtspositionele factoren die bijdroegen aan een beperkte betrokkenheid van de reserveofficieren. De bevordering was traag. In de *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905* werd in artikel 15 gesteld: 'officieren komen eerst dan voor bevordering in aanmerking, wanneer bij het wapen, (...), waartoe zij behooren, geen daarbij op bevordering aanspraak hebbende officier, die tot het beroepspersoneel behoort, aanwezig is met een hooger en ouderdom in rang'.⁴² Bovendien werden reserveofficieren, nog lang in het interbellum, bij opkomst in werkelijke dienst als laagste in hun rang betaald. Verder werd bij de berekening van de jaarwedde en de toelagen uitgegaan van het principe dat de reserveofficier ongehuwd was. Geconcludeerd kan worden dat sprake was van een breed palet aan redenen, dat in samenhang hoogstwaarschijnlijk een grote negatieve invloed had op de betrokkenheid van een groot deel van de reserveofficieren bij de vervulling van zijn verplichtingen als officier. Duidelijk was dat de burgerwerkkring en de privésituatie in de periodes van groot verlof nadrukkelijk voorrang kregen boven de verantwoordelijkheden die behoorden tot het reserveofficier zijn.

Hoe vaak werd in de geanalyseerde jaren verwezen naar beperkingen als gevolg van een gemis aan geëngageerdheid? De cijfers hierover zijn uiteengezet in Tabel 26.

Tabel 26*Verwijzingen naar beperkingen als gevolg van geringe betrokkenheid*

	1924	1929	1931	1935
Aantal verwijzingen	13	7	1	3
Door welke commandanten?	VIIIe infanteriebrigade grenadiers en jagers, 2e, 5e, 6e, 8e, 12e, 13e, 14e, 16e, 17e en 22e regiment	VI, Ie en VIe infanteriebrigade jagers, 4e, 9e en 14e regiment	6e regiment	3e, 11e en 12e regiment

Gegevens afkomstig uit NA, oefeningsverslagen 1924, 1929, 1931 en 1935; Archief HKVL, inv.nrs. 452, 564, 651 en 1040

Opvallend in dit overzicht is dat na 1924 het aantal verwijzingen in de oefeningsverslagen afnam. Alleen in 1935 was nog een beperkte stijging te zien. Het grootste aantal verwijzingen was zichtbaar in 1924. De verklaring daarvoor is waarschijnlijk dat een belangrijk deel van de reserveofficieren in dat jaar al geruime tijd niet meer voor deelname aan herhalingsoefeningen in werkelijke dienst was geweest. Ook waren diverse nieuwe tactische voorschriften verschenen, hetgeen eveneens invloed had op het actuele kennisniveau van de reserveofficieren in 1924.⁴³ Verder bleek uit de opmerkingen van de commandanten van het 12e, 13e, 16e en 17e regiment infanterie dat de reserveofficieren die niet vrijwillig aan de winterbijeenkomsten hadden deelgenomen, qua kennis van de reglementen en voorschriften achterstonden bij hen die daarin wel hadden geparticipeerd.⁴⁴ Dat onderscheid viel in positieve zin weg door het besluit die bijeenkomsten met ingang van de winter 1926/1927 verplicht te stellen voor hen die de keuze hadden gemaakt aan de wintercursussen deel te nemen. 1924 was bovendien het eerste jaar dat er voor de reserveofficieren een voorbereidingsweek werd georganiseerd, voorafgaand aan de herhalingsoefeningen. Hoe daaraan het beste invulling kon worden gegeven, was in 1924 nog niet volledig duidelijk. Toch bleek ook in latere jaren dat de behandeling van de theorie tijdens de verplichte cursussen en in de week voorafgaand aan de herhalingsoefeningen geen volledige compensatie bood voor een gebrek aan betrokkenheid en zelfstudie. Daarvoor was de beschikbare tijd in beide gevallen te kort, de vereiste diepgang te beperkt en de borging van kennis te gering. Van een voldoende kennisniveau kon vrijwel alleen sprake zijn indien de instructie van de theorie en de zelfstudie elkaar wederzijds zouden versterken. Als de zelfstudie achterbleef, was het niet vreemd dat ook de theoretische en praktische geschiktheid tekortkomingen liet zien. Veel van de reserveofficieren hadden dus voortdurend een achterstand als het ging om het benodigde theoretische kennisniveau. Waar de verwijzingen naar de betrokkenheid in de oefeningsverslagen over de jaren in het algemeen afnamen, bleek dat het gebrek aan geëngageerdheid vooral zichtbaar werd in de verplichte cursussen. Aan die cursussen ging geen gereguleerde opfrissingscursus van de kennis vooraf, wat direct beperkingen opleverde voor de mogelijkheden kwalitatief goed invulling te geven aan de winter- en gecombineerde cursussen.

Wat waren nu belangrijke negatieve gevolgen of beperkingen van deze geringe betrokkenheid? Een aantal ervan is hiervoor al kort aangestipt. Het gebrek aan zelfstudie leidde ertoe

dat menig reserveofficier met een te geringe theoretische bagage aan een cursus of herhalingsoefening begon. Voor de cursussen betekende het dat relatief veel tijd moest worden besteed aan het oprissen van de theoretische kennis. De tijd voor een grondige behandeling van de reglementen en voorschriften ontbrak en van een echte uitbreiding en borging van die kennis was sowieso nauwelijks sprake. De waarnemend commandant van de Ve infanteriebrigade wees in november 1936 op de noodzaak maatregelen te nemen om de zelfstudie aan te wakkeren en te voorkomen dat de verkregen resultaten tot onder het minimaal benodigde niveau zouden komen.⁴⁵ Van maatregelen daartoe vanuit de legerorganisatie zou het in de daaropvolgende jaren echter niet komen; zonder wijziging bood de *Wet voor het reservepersoneel landmacht 1905* daarvoor niet de mogelijkheid.⁴⁶ De reserveofficier bleef dus zelf verantwoordelijk de hem bijgebrachte kennis frequent en grondig door te nemen. Van het vlug even bijwerken van de kennis, kort voor opkomst in werkelijke dienst, kon geen sprake zijn, want daarvoor was het geheel aan reglementen en voorschriften te complex en te omvangrijk.

Weersomstandigheden en bereik en bruikbaarheid van de oefenterreinen

Naast de twee hiervoor genoemde dominante oorzaken van beperkingen voor een effectieve praktische verdere vorming was er nog een andere factor die restricties kon opleggen tijdens oefeningen. Het ging om negatieve invloeden van het weer op een effectieve en ongestoorde doorgang van het geplande oefenprogramma, zoals de vereiste bereikbaarheid van de oefenterreinen. Bij een slechte toestand van de wegen ging veel tijd verloren bij de dagelijkse verplaatsingen, die veelal te voet plaatsvonden. Die verplaatsingen hadden relatief weinig oefenwaarde, anders dan het handhaven van de marsdiscipline en het beoefenen van de marsvaardigheid. Het grote verschil met de twee andere hoofdoorzaken van beperkingen is dat de problematiek van de weersomstandigheden een niet te beïnvloeden factor was die, hoewel structureel van aard, incidenteel invloed uitoefende. Hoewel slecht weer in een aantal gevallen als een beperkende factor werd beschouwd, die negatief van invloed was geweest op de gehouden oefeningen, kon het naar oorlogsomstandigheden gemeten eigenlijk geen oorzaak van beperkingen zijn. Juist in die situaties vormde het weer één van de imponderabilia waarmee rekening moest worden gehouden. Het was waarschijnlijk meer vanuit een sociaal standpunt en vanuit het oogmerk van een goed moreel van de troepen dat commandanten in vredesomstandigheden rekening wensten te houden met de beperkingen als gevolg van het weer. Ook om andere redenen was de bruikbaarheid van de oefenterreinen soms te gering. De infanterieregimenten maakten in principe gebruik van de oefenterreinen die tot het garnizoen behoorden waarin het regiment was gevestigd. In sommige van die garnizoenen waren naast infanterie ook eenheden van andere wapens aanwezig, die eveneens de beschikbare oefenmogelijkheden wensten te benutten. Bovendien waren er tussen de garnizoenen verschillen in de ligging, omstandigheden en grootte van de oefenterreinen. De detailoefeningen kenden nauwelijks terreinbeperkingen. Die ontstonden pas als in grotere verbanden moest worden geoefend. Afhankelijk van de omvang van de deelnemende eenheden kon de geplande oefening dan wel of niet op het beschikbare oefenterrein plaatsvinden.

In de oefeningsverslagen van de verschillende onderzochte jaren werd diverse keren verwezen naar de slechte weersomstandigheden en de beperkende invloed die ervan uitging op de oefenmogelijkheden, onder meer in het oefeningsverslag van de commandant van het 17e regiment infanterie uit 1924.⁴⁷ Daarin gaf hij aan dat veel schietoefeningen door het slechte weer geen doorgang hadden kunnen vinden. Voorts liet de commandant van het 9e regiment infanterie in oktober 1929 weten dat door de ongunstige weersomstandigheden bij de her-

halingsoefeningen een bataljonsoefening bij duisternis en een regiments- en een divisie-oefening moesten worden afgelast. Enige maanden later ging commandant veldleger, in een brief aan de minister van Defensie over de opvoering van de geoefendheid, onder meer in op het aspect van de oefenterreinen.⁴⁸ Insinger vermeldde daarin dat er nog steeds verschillende kleine garnizoenen waren die niet beschikten over behoorlijke oefengebieden en goede schietbanen. Bovendien waren die oefenterreinen niet geschikt voor het oefenen in grotere verbanden of met andere wapens.⁴⁹ Volgens hem werd het ook steeds moeilijker om, voor oefeningen nabij of buiten de garnizoenen, 'terreinen te verkrijgen die aan particulieren e.a. toebehoorden'.⁵⁰ Dat punt was volgens hem van belang, omdat alleen oefenen in de garnizoenen niet voldoende was voor het bereiken van de gewenste graad van geoefendheid en daarmee een waarborg voor de operatievaardigheid van het leger te velde.⁵¹ Onderstaand overzicht laat zien om hoeveel verwijzingen naar beperkingen als gevolg van slecht weer het in totaal gaat.

Tabel 27

*Verwijzingen naar beperkingen als gevolg van slechte weersomstandigheden*⁵²

	1924	1929	1931	1935
Aantal verwijzingen	1	5	2	10
Door welke commandanten?	17e regiment	VI, VIe infanteriebrigade 1e, 8e en 9e regiment	IVe infanteriebrigade	IVe infanteriebrigade grenadiers, 2e, 7e, 8e, 9e, 10e, 11e en 14e regiment

Gegevens afkomstig uit NA, oefeningsverslagen 1924, 1929, 1931 en 1935; Archief HKVL, inv.nrs. 452, 564, 651 en 1040

Zoals uit het overzicht blijkt, werd in elk van de onderzochte jaren gewezen op de negatieve invloed van de weersomstandigheden op de oefenmogelijkheden, maar vooral in 1929 en zeker in 1935. Het is niet te kwalificeren wat precies de mate van die negatieve invloed was op de praktische geoefendheid van de reserveofficieren en het overige personeel. Uit de oefeningsverslagen komen geen voorbeelden naar voren waaruit blijkt dat slecht weer negatief van invloed was op het moreel van het personeel.

4. Analyse van de overige oorzaken van beperkingen

De in Tabel 24 genoemde overige oorzaken van beperkingen betroffen de geringe mogelijkheid tijdens oefeningen in grotere verbanden met andere wapens samen te werken, te veel uitstel en een versnipperde opkomst van reserveofficieren gedurende het jaar, onttrekking aan oefeningen in verband met deelname aan bijeenkomsten met een godsdienstig karakter, griep, en nieuwe voorschriften, dan wel juist het ontbreken van de benodigde voorschriften en reglementen. Deze oorzaken werden slechts in één of maximaal twee van de onderzochte jaren genoemd. Bovendien werd in de oefeningsverslagen van die jaren slechts incidenteel naar die oorzaken verwezen. In vergelijking met de drie belangrijkste oorzaken van beperkingen zullen de gevolgen van de overige oorzaken bescheiden zijn geweest. Maar het gaat

uiteindelijk om de som van de negatieve gevolgen van alle oorzaken van beperkingen die van invloed waren op de effectiviteit van de verdere vorming, en daarmee op de geschiktheid van de reserveofficieren. Op elk van de genoemde overige oorzaken wordt hierna kort ingegaan.

Beperkte mogelijkheden voor samenwerking met andere wapens

In de jaren 1929 en 1931 werd in enkele oefeningsverslagen gewezen op beperkingen in de samenwerking met andere wapens, in het bijzonder met de veldartillerie en het luchtwapen. Die coöperatie kon kleinschalig van aard zijn en plaatsvinden op regimentsniveau, maar normaliter vond samenwerking plaats op het niveau van de zogenaamde 'verbonden wapens', het brigade- en divisieniveau of dat van de divisiegroep.⁵³ Die oefenervaring was vooral van belang voor de reservehoofdofficieren op het niveau van bataljons- en regimentscommandant. Dat sloot overigens niet uit dat ook de subalterne reserveofficieren enige kennis moesten hebben van het gezamenlijk optreden met andere wapens. Aan dat laatste schortte het blijkbaar nog weleens. De commandant van het 14e regiment infanterie gaf in zijn oefeningsverslag over 1929 aan dat de kennis van de jonge reserveofficieren ten aanzien van de meest eenvoudige zaken beneden peil was: 'Bij een oefening, waarbij de officieren van twee bataljons aanwezig waren, wist geen van de jonge reserveofficieren wat een afdeling artillerie was.'⁵⁴ Dat was opmerkelijk, omdat de doctrinaire richtlijn was dat er een innige samenwerking moest zijn tussen de infanterie en de veldartillerie, en dat de aanvoerders bekend moesten zijn met de tactische en technische mogelijkheden van elk wapen.⁵⁵ Gebrek aan samenwerking was soms het gevolg van het niet beschikbaar zijn van materieel en van oefenmomenten die niet synchroon liepen, maar kon ook het gevolg zijn van een meer principiële standpunt dat samenwerking weinig zin had als niet op voorhand aan een bepaald niveau van geoefendheid werd voldaan en dat zelfstandig optreden een hoger oefenrendement opleverde.

Dat meer principiële standpunt bleek bijvoorbeeld uit een schrijven van de inspecteur van de artillerie aan de commandant van het veldleger in 1934, waarin hij reageerde op de standpunten van de commandant van het 1e regiment veldartillerie, de commandant van de IVe artilleriebrigade en de commandant van de IVe divisie ten aanzien van de samenwerking met de infanterie.⁵⁶ De kern was dat de regiments- en brigadecommandant van mening waren dat bij oefeningen in samenwerking met de infanterie alleen artilleriestaven ingedeeld moesten worden. Zelfstandige oefeningen van de veldartillerie leverden voor de deelnemende troepen 'een aanmerkelijk groter nuttig effect op'.⁵⁷ De commandant van de IVe divisie was het daar niet mee eens.⁵⁸ Hij was van mening dat gezamenlijk oefenen met eenheden een veel groter nut zou hebben dan wanneer slechts een artilleriestaf zou deelnemen. Niet alleen van belang vanwege wrijvingen die zeker zouden ontstaan, waardoor het realistisch gehalte van de oefeningen veel groter zou zijn, maar ook omdat met elkaar rekening moest worden gehouden, waardoor informatie-uitwisseling van het grootste belang was. Het is opmerkelijk dat de inspecteur van de artillerie het standpunt van de commandant van de IVe divisie niet volgde. Hij onderkende wel dat oefeningen met de infanterie nuttig en nodig waren, maar dat niet bij alle oefeningen de aanwezigheid van een afdeling of batterij – of een deel ervan – noodzakelijk was.⁵⁹ Vaak kon worden volstaan met een artilleriestaf. Hij ontraadde het om een regiment veldartillerie, dat een oefening in oorlogsverband zou houden, te laten deelnemen aan oefeningen met de infanterie: 'De artillerie kan beter alleen oefenen en de tijd uitbuiten en kan datgene behandelen wat nodig is en zo nodig een niet goed uitgevoerde handeling herhalen.'⁶⁰ Deze wat de artillerie betreft doctrinaire incorrecte houding van de inspecteur van de artillerie bood weinig extra mogelijkheden voor gezamenlijke oefeningen en daarmee een leereffect voor de reserveofficieren van de infanterie.

Te veel uitstel en een versnipperde opkomst van reserveofficieren

Deze oorzaken van beperkingen werden genoemd in de oefeningsverslagen van 1924 en 1929.⁶¹ Het betekende dat jaarlijks aan een aantal reserveofficieren, maar ook overig personeel, uitstel van opkomst werd verleend dan wel dat de opkomstmogelijkheid buiten de periodes van de herhalingsoefeningen lag. In het laatste geval viel de opkomst in werkelijke dienst veelal samen met de vervolgoefeningen, waar normaliter al te veel aanvoerders aan deelnamen, of met andere opkomstmomenten waarbij geen troepen voor herhaling aanwezig waren. Wat betreft de dienstplichtigen had uitstel van opkomst tot gevolg dat het contingent dat voor oefening beschikbaar was nóg kleiner werd. Uitstel of spreiding betekende ook dat minder encadrering beschikbaar was voor de geplande vulling van de oefeneenheden tijdens de herhalingsoefeningen en bovendien dat in het daaropvolgende jaar extra reserveofficieren aan de herhalingsoefeningen zouden deelnemen, hetgeen het probleem van de verhouding tussen omvang van het contingent en het relatief grote aantal aanvoerders alleen maar extra zou belasten. Ten slotte betekende een versnipperde opkomst dat personeel van de vaste staf van het regiment moest worden aangewezen voor begeleiding en verdere vorming, en daarmee niet langer volledig beschikbaar was voor de taken bij de opleidings- of schoolcompagnieën van het regiment. Dat een verbrokkelde opkomst van negatieve invloed was, bleek uit de woorden van de commandant van het 1e regiment infanterie in 1929. Die maakte in zijn oefeningsverslag over dat jaar melding van een zeer verbrokkelde opkomst 'die een oneconomisch gebruik van het kader meebrengt'.⁶²

Onttrekking aan de oefening

Deelname aan bijeenkomsten met een godsdienstig karakter werd in 1929 en 1935 genoemd als een reden die van nadelige invloed was op de gehouden oefeningen. Die onttrekking aan de oefening kwam voort uit de toestemming die gelovigen van een bepaalde gezindte konden krijgen om deel te nemen aan godsdienstoefeningen, toespraken of besprekingen van godsdienstige aard. Het ging om bijeenkomsten op dagen die, anders dan de zondag, tot het reguliere oefenprogramma behoorden. Het gevolg was dat daardoor tijdelijk aanzienlijke aantallen militairen ontbraken bij de oefeningen, hetgeen de uitvoering nadelig beïnvloedde. Dat bleek bijvoorbeeld uit de woorden van de commandant van het 1e regiment infanterie in 1929, die stelde dat het nadelig was dat katholieken en protestanten werden onttrokken aan de herhalingsoefeningen voor het deelnemen aan godsdienstige bijeenkomsten.⁶³ In het oefeningsverslag over 1935 maakte ook de commandant van het 3e regiment infanterie hierover opmerkingen.⁶⁴ Hij gaf aan dat donderdag 15 augustus voor de Rooms-Katholieke militairen een feestdag is: 'De andere gezindten doen op die dag gewoon dienst, echter op een zeer verminderde sterkte zodat het nut der oefeningen problematisch is'. De regimentscommandant stelde voor dat een dergelijke dag voor allen als een zondag zou worden beschouwd, dan wel in een verlofregeling zou worden verwerkt. 'Zulks temeer waar de Goede Vrijdag door de Rooms-Katholieken wordt medegevierd, hoewel dit voor hen feitelijk geen zondag is'.⁶⁵

Griep

Griep was een van de beperkingen die alleen in 1929 werd genoemd. De nadelige gevolgen richtten zich vooral op de afwezigheid van personeel. Het ging niet alleen om de reserveofficieren, maar in feite al het personeel dat ermee werd geconfronteerd. De afwezigheid als

gevolg van deze ziekte had een nadelige invloed op de aanvoering, maar ook de omvang van de oefende eenheden die doorgaans toch al relatief zwak waren bemand. Daar waar 'griep' werd genoemd, bleef het bij een feitelijke constatering.

Voorschriften

De laatste oorzaak van beperkingen betrof de invoering van nieuwe voorschriften dan wel het ontbreken van benodigde publicaties. Nieuwe voorschriften werden uitgevaardigd vanwege ontwikkelingen op militair-doctrinair en technologisch gebied of nieuwe regelgeving. Zeker als die nieuwe voorschriften kort voor de herhalingsoefeningen uitkwamen en de reserveofficieren ze nog niet hadden bestudeerd, moest er tijdens de voorbereidingsweek van de herhalingsoefeningen extra veel tijd aan die nieuwe publicaties worden besteed. Dat zette de noodzakelijke opfrissing van de bestaande kennis van de reserveofficieren over de voorschriften en reglementen verder onder druk, omdat de theoretische kennis van die officieren al zo gering was. Soms gebeurde het ook dat voorschriften niet beschikbaar waren, bijvoorbeeld in verband met een herdruk. In 1929 maakte de commandant van het regiment jagers er melding van dat vlak voor de herhalingsoefeningen nog nieuwe voorschriften waren uitgekomen en dat de gevechtsvoorschriften van het bataljon en compagnie ontbraken. De commandant gaf aan dat dit een nadelige invloed had op de oefeningen.⁶⁶

5. Slotsom van de oorzaken van beperkingen

In het voorgaande is uiteengezet dat er verschillende oorzaken van beperkingen waren, waarvan de gevolgen – binnen de kaders van tijd, plaats en omstandigheden – tot situaties leidden die op zijn minst onwenselijk waren voor het bereiken van een volledige geschiktheid van de reserveofficieren voor hun oorlogsfuncties. Die negatieve effecten namen toe naarmate de verschillende restricties min of meer gelijktijdig hun negatieve gevolgen konden doen gevoelen. Duidelijk was dat slecht weer en de griep de enige niet-beïnvloedbare factoren waren. De overige oorzaken van beperkingen mochten dan in principe wel te beïnvloeden zijn, maar de sleutel daartoe lag bij hen die daar om moverende redenen dan ook de wenselijkheid van moesten willen inzien en vervolgens bereid waren actie te ondernemen. Dat gold wat betreft de *Dienstplichtwet*, het leger- en oefenstelsel, en de wettelijke opkomstverplichtingen met name voor de politiek-verantwoordelijken. Ten aanzien van de geringe betrokkenheid van veel van de reserveofficieren lag een belangrijk deel van de oplossing in het scheppen van betere rechtspositionele voorwaarden voor die officieren. Daarnaast moest een wezenlijk deel van de oplossing voor deze oorzaak van beperkingen ook bij de reserveofficieren zelf worden gevonden. Zonder de intrinsieke motivatie om de eigen betrokkenheid te vergroten, bleef het dweilen met de kraan open. Het is opvallend hoe kritisch de oordelen over de theoretische geschiktheid van de reserveofficieren waren in de verslagen van de gecoprimeerde cursussen en die voor de naasthogere rang in 1936. Dat beeld is bijna onthutsend. Zelfs bij laatstgenoemde cursussen, die toch ook in hoge mate tegemoetkwamen aan het eigen belang van de reserveofficieren, bleek dat sprake was een veelvoorkomend gebrek aan kennis van de reglementen en voorschriften. De negatieve consequenties daarvan voor een doelgerichte praktische taakuitvoering in het oorlogsleger moeten ongetwijfeld groot zijn geweest.

Gedurende vrijwel het gehele interbellum werd zowel binnen als buiten de legerorganisatie gewezen op tekortkomingen en beperkingen in de verdere vorming van de reserveofficieren en op de noodzaak de operationele geschiktheid van het personeel te vergroten.

Ook de politieke leiding van het departement werd daar regelmatig door de militaire verantwoordelijken voor de verdere vorming over geïnformeerd. Die oorzaken van beperkingen en de gevolgen ervan waren dus zowel de politieke als militaire leiding bekend. Het was echter lange tijd in het interbellum niet reëel te verwachten dat de regering bereid was met doelgerichte oplossingen te komen. Daarvoor lagen de politieke prioriteiten te weinig bij een leger dat operationeel weer volledig op peil zou zijn. Voor de militaire commandanten was dat duidelijk. Weliswaar uitten zij hun zorgen, maar tegelijkertijd in het besef dat structurele oplossingen niet in het verschiet lagen. De negatieve invloed van de som van de oorzaken van beperkingen op de effectiviteit van de theoretische en praktische verdere vorming bleef in het interbellum steeds dermate groot, dat het niet realistisch is te veronderstellen dat de meeste reserveofficieren volledig geschikt waren of konden zijn voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. Toch is het buitengewoon opmerkelijk dat uit de analyses van de oefeningsverslagen een formeel beoordelingsbeeld van de geschiktheid van die officieren naar voren kwam, dat doorgaans positief was en zelfs gedurende het interbellum een veelal stijgende kwalitatieve lijn liet zien. De vraag is wat deze tegenstelling betekent voor het definitieve beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren. Voordat die vraag wordt beantwoord, wordt eerst nog ingegaan op voorstellen die werden gedaan voor de verbetering van de verdere vorming.

6. Voorstellen tot verbetering

Uit het onderzoek is gebleken dat in de oefeningsverslagen van 1924, 1929, 1931 en 1935, en in de daarbij gevoegde reacties van diverse hogere commandanten, regelmatig aandacht werd besteed aan voorstellen ter verbetering van de voortgezette opleiding. Verbetervoorstellen kwamen ook naar voren in artikelen die, in en rond die jaren, in *De Militaire Spectator* en in publicaties van de officiersverenigingen verschenen. Hetzelfde geldt voor de verslagen over de verplichte cursussen die in 1936 werden gehouden. Het doel van al die suggesties was het vergroten van de effectiviteit van de theoretische en praktische verdere vorming en daarmee de operationele geschiktheid van de reserveofficieren. Sommige van die ideeën zijn reeds in het vorige hoofdstuk aan de orde gekomen. In dit deel wordt er dieper op ingegaan.

1924 was het jaar waarin de oefeningsverslagen nog veel ruimte lieten zien voor de vervolmaking van geschiktheid van de reserveofficieren. Hoewel gewerkt werd aan een stelselmatige aanpak van de opkomstverplichtingen was op dat moment alleen sprake van verplichte deelname aan herhalingsoefeningen. Met het doel numeriek sterkere oefeneenheden te kunnen formeren en meer mogelijkheden te creëren voor het beoefenen van de aanvoering door reserveofficieren en het dienstplichtig kader, stelde de inspecteur van de infanterie in 1924 voor om jaarlijks twee lichteningen per divisie in werkelijke dienst op te roepen.⁶⁷ Dit advies werd in 1926 opgevolgd en vanaf 1928 structureel ingevoerd.⁶⁸ Verder was de inspecteur in 1924 van mening dat in de eerstvolgende jaren geen oefeningen in grotere verbanden dan het regiment dienden te worden gehouden.⁶⁹ Op die manier kon meer de nadruk worden gelegd op detailoefeningen, die dan vervolgens aan het einde van de herhalingsoefeningen culmineerden in een bataljons- of, maximaal, een regimentsoefening. Het betekende een beperking van de oefenmogelijkheden voor de hogere staven. Blijkbaar werd het voorstel van de inspecteur positief ontvangen door de commandant van het veldleger en de minister van Oorlog, want in de *Memorie van Antwoord voor 1925* gaf minister Van Dijk aan dat het zijn bedoeling was in de eerste jaren de oefeningen in groter verband enigszins te beperken.⁷⁰ Andere verbeteropties die dat jaar aan de orde werden gesteld, waren onder meer gericht op de verbetering van de theoretische kennis van de reglementen en voorschriften. Daartoe deed

de commandant van het 2e regiment infanterie de aanbeveling om de reserveofficieren geregeld de wintercursussen te laten volgen.⁷¹ Die aanbeveling werd nodig geacht, omdat deelname aan die cursussen op dat moment nog niet verplicht was gesteld; dat gebeurde met ingang van de winter van 1926/1927.

Ondanks het positieve beeld in 1929 over de geschiktheid van de reserveofficieren werden in de oefeningsverslagen van dat jaar toch nog verschillende verbetervoorstellen voor de verdere vorming gedaan. Belangrijk ook was de brief van de commandant veldleger in januari 1930, waarin hij de minister diverse suggesties deed voor de verbetering van de geoefendheid.⁷² Naar zijn mening moest alle cursusonderricht samengaan met een onderzoek naar de resultaten die redelijkerwijs konden worden verwacht. Werd daaraan niet voldaan, dan moesten zwaardere verplichtingen worden opgelegd. Andere voorstellen betroffen de verbetering van hulpmiddelen voor instructie en oefening, waarbij hij in het bijzonder doelde op het opheffen van het tekort aan oefenterreinen nabij of buiten de garnizoenen, een beter gebruik van de beschikbare oefentijd, verbetering van het instructie- en het beroepskader, en een pleidooi voor het houden van oefeningen in grotere verbanden.⁷³ Deze voorstellen laten zien dat de commandant van het veldleger het nut van die oefeningen hoger aansloeg dan het besteden van aandacht aan detailoefeningen, die volgens hem niet de garantie gaven dat het samenstel van staven en troepen goed zou functioneren.⁷⁴ Dat mocht dan wel zo zijn, maar met deze benadering ging hij voorbij aan de constatering dat in tactische zin moeilijk valt te werken met een leger dat de grondbeginselen van het optreden in het gevecht niet volledig beheerst.

Zich baserend op eigen waarnemingen tijdens de oefeningen in 1929 was de commandant van de Ie divisie van mening 'dat de reserveofficieren tijdens herhalingsoefeningen krijgstuchtig verantwoordelijke commando's moesten krijgen'.⁷⁵ Voor verbetering van de gevechtsaanvoering was het dan wel nodig dat tijdens die oefeningen ervaring werd opgedaan met het leidinggeven aan numeriek sterke oorlogseenheden. Daartoe konden naar zijn mening oefeningen van verschillende compagnieën worden samengevoegd. Bovendien stond de divisiecommandant op het standpunt dat een derde herhalingsoefening nodig was. Hij besepte echter dat dit, onder de gegeven politieke omstandigheden, waarschijnlijk niet haalbaar zou zijn.⁷⁶ Ook vanuit de hoek van de regimentscommandanten werden in 1929 verbetervoorstellen gedaan. In een begeleidend schrijven bij zijn oefeningsverslag deed de commandant van het 14e regiment infanterie concrete voorstellen voor de verhoging van de geoefendheid.⁷⁷ Hij was onder meer van mening dat tactiek bij de oefeningen te veel overheerste en dat uit de oefeningen een hoger rendement kon worden gehaald als meer technisch zou worden geoefend. Verder stelde hij voor de voorbereidingsweek voorafgaand aan de herhalingsoefeningen alleen te gebruiken voor het aanleren of verbeteren van die vaardigheden, die de reserveofficier nodig had voor datgene wat bij de herhalingsoefeningen praktisch met het kader en de manschappen moest worden geoefend. Dat wat de reserveofficieren ook kon worden bijgebracht tijdens de gecombineerde cursussen en winterbijeekkomsten, moest in de voorbereidingsweek achterwege blijven.

Eind jaren twintig werden tevens verbeter suggesties gedaan die niet in de oefeningsverslagen werden genoemd. Eén van de uitgesproken pleitbezorgers van het verbeteren van de praktische kwaliteit van de reserveofficieren was majoor Alting von Geusau. In een voordracht voor de Vereniging ter Beoefening der Krijgswetenschap, in 1928, uitte hij niet alleen zijn zorgen over de verdere vorming van de reserveofficieren, maar deed hij ook verschillende suggesties die tot verbetering van die situatie moesten leiden.⁷⁸ Alting von Geusau was onder meer van mening dat te veel leidinggevendenden zich met de verdere vorming van de reserveofficieren bemoeiden. Die personen waren echter zo druk dat van gerichte aansturing

en invulling van die vorming onvoldoende sprake was.⁷⁹ Voor Alting von Geusau lag de oplossing in het instellen van een centraal gezag in de vorm van een directeur van het reservekader.⁸⁰ Die directeur zou er vooral voor moeten zorgen dat de militaire en particuliere belangen van de reserveofficier overeen zouden komen. Belangrijke taken daarbij waren die van bemiddelaar tussen de reserveofficieren, gemeentebesturen en werkgevers, en het vaststellen van gedetailleerde programma's voor de verschillende cursussen.⁸¹ Ook moest er volgens hem een separate school komen voor de verdere vorming van de reserveofficieren. Die school moest direct onder de directeur van het reservekader worden geplaatst en uit een achttal vaste instructeurs bestaan. Verdere voorstellen ter verbetering betroffen de gedachte de jongere reserveofficieren praktisch beter voor te bereiden op hun deelname aan de herhalingsoefeningen en het aanwakkeren van meer lust tot zelfstudie bij die groep. Wat dit laatste betreft, moest een eenvoudig bruikbare handleiding voor de reserveofficier beschikbaar komen. Alting von Geusau sprak zijn verbazing uit over het feit dat zo'n handleiding nog niet bestond: 'De noodzakelijkheid van een dergelijk boekwerk is voor mij zoo vanzelfsprekend, dat het mij werkelijk een raadsel is waarom het er niet reeds is.'⁸² Ten slotte stelde hij voor dat de reserveofficieren, voorafgaand aan de opkomst van de herhalingslichtingen, een zogenaamde 'kleine cursus' zouden volgen. Die cursus moest gericht zijn op datgene wat de reserveofficieren nodig zouden hebben voor de praktische tewerkstelling.⁸³

Tot de nog niet eerdergenoemde verbeteringsuggesties behoorde ook het idee van kapitein Veldmeijer, uit 1930, om de oudere reserve-luitenants en kapiteins een opfrissing te geven 'in de fitnesses van hun vak' – dit met als doel een verbetering van de geschiktheid voor de uitvoering van hun taak als aanvoerder.⁸⁴ Waarschijnlijk doelde Veldmeijer hier op de reserveofficieren afkomstig van de oorspronkelijke militie of landweer die benoemd waren tot reserveofficier op basis van de bepalingen van de *Militiewet van 1912* of de *Landweeerwet van 1913*.⁸⁵ Voor hen was in 1923 bepaald dat zij tot 1 oktober van het jaar waarin zij 50 jaar oud werden tot het reservepersoneel bleven behoren.⁸⁶ Zij waren echter niet meer verplicht om, gedurende de tijd dat zij nog dienden ná het tijdstip waarop zij volgens één van beide hiervoor genoemde wetten ontslagen zouden zijn, aan herhalingsoefeningen deel te nemen. Teneinde die oudere officieren weer voor een praktische oefening in werkelijke dienst te kunnen laten opkomen, was het nodig een extra herhalingsoefening te houden. Daarvoor was dan wel politieke goedkeuring benodigd. In 1930 waren de politieke geesten daar echter nog niet rijp voor. Een jaar later verscheen in *De Militaire Spectator* wederom een artikel van Veldmeijer, waarin hij onder meer stelde dat er nog steeds te veel problemen waren met een effectieve invulling van de verplichte cursussen.⁸⁷ Om een en ander in betere banen te leiden, moest er volgens hem een centrale leiding komen, een in de organisatie opgenomen vaste groep van officieren die als leraar bij de verdere vorming konden optreden, alsmede een school voor de voortgezette vorming van de reserveofficieren. Het waren suggesties die overeenkwamen met sommige verbetervoorstellen van Alting von Geusau uit 1928. Het maakte duidelijk dat de militaire leiding tot dan toe geen actie had ondernomen ten aanzien van één of meer van deze gedachten. In Alting von Geusau en Veldmeijer bezat de landmacht twee beroepsofficieren die zich beiden nadrukkelijk het lot van de reserveofficieren aantrokken en onvermoeibaar bleven ijveren voor een verbetering van de verdere vorming en geschiktheid van die officieren.⁸⁸

In 1931 kwam opnieuw het idee naar voren beter gebruik te maken van de voorbereidingsweek, die aan de daadwerkelijke herhalingsoefeningen voorafging. Dit keer stelde de commandant van het 6e regiment infanterie voor in die week een theoretisch-praktische oefening met officieren en kader te houden.⁸⁹ De gedachte de voorbereidingsweek voor dit soort gerichte oefeningen te gebruiken, was meer dan begrijpelijk in het licht van het gemis

aan theoretische kennis en praktische ervaring en routine van een groot aantal reserve-officieren. Om dezelfde redenen was het echter niet mogelijk om in de voorbereidingsweek direct met praktijkoefeningen aan te vangen. Eerst moest een opfrissing van de theorie plaatsvinden, waarmee kostbare oefentijd verloren ging. Verder gaf de commandant van het 16e regiment infanterie in zijn oefeningsverslag aan meer tijd te wensen voor individuele oefening, alvorens tijdens de herhalingsoefeningen begonnen werd met oefeningen in groeps-, sectie- of hoger verband.⁹⁰ Ook uit de oefeningsverslagen over 1935 bleek dat verschillende regimentscommandanten in dat jaar voorstellen deden ter verbetering van de praktische verdere vorming. De commandant van het 14e regiment infanterie stelde bijvoorbeeld voor de regimentscommandanten te machtigen tijdens vervolgoefeningen reserve-eerste-luitenants in werkelijke dienst op te roepen. Die konden dan in de laatste drie weken van die oefeningen als compagniescommandant optreden. Het was volgens hem een periode die zich beter leende voor de praktische verdere vorming en voor een juiste beoordeling, omdat toezicht en leiding van de beroepsofficieren gedurende de vervolgoefeningen veel groter was dan tijdens de herhalingsoefeningen.⁹¹ Verder verschenen er rond 1935 nog artikelen in militaire vakbladen waarin verbeteringsuggesties werden gedaan. In 1935 publiceerde *De Militaire Spectator* zo'n artikel van reserve-kapitein J.H. Ronhaar.⁹² Die legde onder andere de nadruk op het volgen van schriftelijke cursussen en de noodzaak van detacheringen bij andere wapens. Het voorstel voor schriftelijke cursussen was ook al door Alting von Geusau aan de orde gesteld in zijn hiervoor genoemde voordracht voor de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap in 1928. Duidelijk was dat hij niets voelde voor invoering daarvan bij de infanterie. Dat gold ook voor de legerleiding. Wel werd vanaf 1930 bij de bereden artillerie met succes gebruikgemaakt van deze vorm van onderwijs.⁹³ Blijkbaar leende de kennis over bewapening, uitrusting en de meer technisch-operationele inzet van de bereden artillerie zich beter voor schriftelijk onderwijs dan die over het wapen van de infanterie.

Naast de tot nu toe genoemde verbetervoorstellen werden ook in de beschikbare verslagen van de gecomprimeerde cursussen en die voor de naasthogere rang in 1936 suggesties gedaan voor verbetering van de verdere vorming. In zijn verslag over de cursussen voor de naasthogere rang constateerde de commandant van de Ie infanteriebrigade dat die bijeenkomsten een aanzienlijk groter effect zouden hebben gehad als door eigen studie van de reserveofficieren voor de aanvang een betere grondslag had bestaan.⁹⁴ De hoofdinstructeur van de staf van de IIIe infanteriebrigade was van mening dat het onderwijs bij een kleiner aantal deelnemers aan de gecomprimeerde cursussen meer nut zou kunnen afwerpen.⁹⁵ De hoofdinstructeur van de VIIe infanteriebrigade kwam in het verslag over de gecomprimeerde cursussen met de gedachte dat in elke periode van drie jaar één winterbijeenkomst verplicht moest worden gesteld. De verwachting was dat daardoor het theoretische gedeelte van de verdere vorming beter zou zijn verzorgd. Verder zou in die periode deelgenomen moeten worden aan één gecomprimeerde cursus, met als belangrijkste element een meerdaagse kaderoefening in het terrein. Als onderbouwing gaf de hoofdinstructeur aan dat bij dit soort oefeningen de achterblijvende indrukken dieper waren dan die bij de theoretische lessen of bij kaartoefeningen, omdat bij de kaderoefeningen in het terrein 'weinig of niets aan de fantasie van de leerling werd overgelaten'.⁹⁶ Ten slotte vond de commandant van de IVe infanteriebrigade het van groot belang dat tijdens theoretische cursussen, en vooral ook bij de praktische oefeningen, de reserveofficieren 'in meerdere mate voor niet alledaagse tactische opdrachten zouden worden geplaatst, zodat hun algemene tactische inzicht langzamerhand op een hoger plan komt te staan'. Meer nadruk op de verschillende aspecten van de bevelvoering en zelfstudie was naar zijn mening bepaald noodzakelijk.⁹⁷

7. Resultaten verbetervoorstellen

Enkele voorstellen werden direct door de legerleiding overgenomen, zoals het voorstel van de inspecteur van de infanterie in 1924 om de oefeningen in grotere legerverbanden enigszins te beperken. Nu en dan ging het om het verleggen van de nadruk op activiteiten binnen de bestaande oefensystematiek, zoals de focus op detailoefeningen, meer technisch oefenen of een beter gebruik van de beschikbare tijd. In andere gevallen ging het om aanpassing van de oefenmethodiek, bijvoorbeeld de invoering van numeriek sterkere eenheden. Enkele suggesties, die al in de jaren twintig naar voren waren gekomen, werden pas aan het eind van de jaren dertig – en daarmee erg laat – geïmplementeerd. Het ging onder meer om de wens tot uitbreiding van het aantal herhalingsoefeningen, het aanstellen van vaste instructeurs voor het geven van de verplichte cursussen, het vergroten van het jaarlijks contingent dienstplichtigen en het verlengen van de eerste-oefeningstijd. Deze voorstellen werden veelal gedaan in het besef dat politieke steun hiervoor op dat moment niet viel te verwachten. De beleidsprioriteiten van de opeenvolgende regeringen in het interbellum lagen tot ver in de jaren dertig gewoonweg niet bij de krijgsmacht. Bovendien was personeelsuitbreiding vrijwel alleen mogelijk als daarvoor binnen de legerorganisatie compensatie werd gevonden.

Toch was het belangrijk dat die suggesties ter tafel kwamen. Ze legden de vinger op de zere plek en maakten duidelijk wat de consequenties waren van het voortzetten van het defensie- en financiële beleid door de regering. Hoe merkwaardig het ook klinkt, dat gold grotendeels ook voor het oplossen van het probleem van de geringe betrokkenheid van veel van de reserveofficieren. Weliswaar mocht vanuit het verantwoordelijkheidsbesef van die officieren in principe een voldoende participatie worden verwacht, maar voor die vereiste intrinsieke motivatie ontbraken de noodzakelijke politiek geaccordeerde rechtspositionele randvoorwaarden. Verder bleef het realiseren van sommige voorstellen achterwege, omdat ze direct in de militaire commandolijn werden afgewezen of getorpedeerd, zoals commandant veldleger het in december 1935 uitdrukte.⁹⁸ Voorbeelden hiervan zijn de voorstellen die commandant veldleger begin 1931 deed, maar waarvoor op dat moment geen steun bestond bij de inspecteur van de infanterie en de divisiecommandanten. Omgekeerd stemde commandant veldleger in 1935 niet in met verbeter suggesties van de inspecteur van de infanterie, ideeën die overeenkwamen met de voorstellen van commandant veldleger uit 1931. Dit alles maakt duidelijk dat bij de militair verantwoordelijken voor de verdere vorming geen eenheid van opvatting bestond over de beste methode om daaraan invulling te geven. Dat veel voorstellen vanuit de eigen organisatie vroegtijdig werden onderuitgehaald, laat tevens zien dat de organisatorische kortzichtigheid groter was dan het vereiste gemeenschappelijk gevoel van urgentie.

Zeker tot het midden van de jaren dertig was de politieke bereidheid invulling te geven aan de militair gewenste verbetervoorstellen voor de verdere vorming niet erg groot. Daar waar aan die opties financiële consequenties waren verbonden, bleven de aangedragen oplossingen vrijwel altijd onvervuld. De belangrijkste oorzaken van beperkingen voor een effectieve verdere vorming bleven daarmee in het interbellum nagenoeg voortdurend bestaan en de geschiktheid van de reserveofficieren bleef daardoor minder dan suboptimaal. De politieke bereidheid de noodzakelijke verbetermaatregelen te nemen, veranderde pas ten goede in de late dertiger jaren toen de internationale veiligheidssituatie in Europa zich al zodanig in negatieve zin had gewijzigd, dat sprake was van direct gevaar voor een strategische overval van Nederland. Het grootste deel van de twintiger en dertiger jaren moesten de militairen dus roeien met de riemen die ze hadden, meer zat er voor hen niet in. Hoewel hiervan geen uitingen bekend zijn, moet het voor de militaire leidinggevenden tot op zekere hoogte

frustrerend zijn geweest op deze manier invulling te geven aan de voortgezette opleiding van de reserveofficieren. De metafoor dringt zich op van het leger als bokser die, met één hand op de rug gebonden, de wedstrijd moet ingaan. Toch had ook een aantal verandervoorstellen vanuit de hoek van de militair verantwoordelijken al veel eerder en met relatief weinig moeite tot verbetering kunnen leiden. Het ging onder meer om de mogelijkheid schriftelijke cursussen bij de infanterie in te voeren, iets waarvoor de *Wet reservepersoneel der landmacht 1905* de ruimte bood, het besluit de opkomst van de reserveofficieren over meerdere tijdvakken te spreiden en het eerder dan in 1937 laten samenvallen van de vervolgoefeningen van alle dienstplichtigen bij de divisies. Verder ging het om verbetering van de opzet en inhoud van de verplichte cursussen en een vroegtijdige totstandkoming van een handleiding voor de reserveofficieren, met daarin de essentie van de reglementen en voorschriften. Ook had het oefeningseffect kunnen worden vergroot door gevechtsoefeningen te houden waarin meer tijd zou zijn besteed aan de detailoefeningen op het niveau van sectie en compagnie. Na een goede opbouw van de detailoefeningen zouden de geformeerde bataljons met hun compagnieën zich in de loop van de tweede week al in het veld hebben kunnen bevinden, van waaruit – zonder verlies van tijd – direct had kunnen worden opgeschaald naar een oefening op regimentsniveau onder leiding van een brigadestaf. Daarbij zou in die laatste oefenfase ook meer aandacht moeten zijn besteed aan de samenwerking met en ondersteuning door andere wapens, in het bijzonder het luchtwapen en de veldartillerie. Tenslotte had de militaire leiding meer moeten appelleren aan de zelfcontrole en zelfstudie van de reserveofficieren, onder gelijktijdige aanscherping van de sancties bij aantoonbaar gebrek aan betrokkenheid.

8. Beeld van de operationele geschiktheid

Welk definitief beeld komt nu naar voren over de geschiktheid van de reserveofficieren voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties? Wanneer wordt vastgehouden aan het formele oordeel van de regimentscommandanten, dan is dat beeld doorgaans gunstig te noemen. Indien dat beeld in een bredere context wordt geplaatst en rekening wordt gehouden met de bijzondere omstandigheden en de verschillende oorzaken van de beperkingen, dan is het echter veel diffuser en minder positief. Hoewel de hogere commandanten in de lijn van bevelvoering soms kritische kanttekeningen plaatsten bij de oefeningsverslagen bleven de formele oordelen van de regimentscommandanten toch het beeld van geschiktheid van de reserveofficieren bepalen. Voor zover bekend maakte de commandant van het veldleger, bij het aanbieden van de oefeningsverslagen aan de minister, in geen van de geanalyseerde jaren een voorbehoud over de bruikbaarheid van die verslagen of de gehanteerde beoordelings-systematiek, of vond aanpassing of nuancering plaats van het formele beeld van de geschiktheid. Het betekende dat commandant veldleger, zo nodig na het opvragen van aanvullende informatie, leek in te stemmen met de inhoud van de oefeningsverslagen. Het betekende ook dat de minister onverkort kennisnam van het formele beoordelingsbeeld uit de oefeningsverslagen, dat voor de reserveofficieren hoofdzakelijk positief was. In dit verband is het opmerkelijk dat commandant veldleger, Insinger, zich in januari 1930 kritisch uitliet over de geoefendheid van het personeel, terwijl het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren in de oefeningsverslagen zonder meer veelbelovend was.⁹⁹ Dat gebeurde opnieuw in 1934 toen de commandant van het veldleger en de inspecteur van de infanterie kritische opmerkingen maakten over de geschiktheid van de reserveofficieren en de paraatheid van het leger als geheel.¹⁰⁰ Deze constatering leidde tot de vraag waarom Insinger en Röell onverkort instemden met het beeld van de geschiktheid uit de oefeningsverslagen, terwijl zij in separate reacties kritische kanttekeningen maakten over de geoefendheid of paraatheid van

het personeel, overigens zonder daarbij een positieve uitzondering te maken voor de reserveofficieren.

Voor de beantwoording van die vraag zijn vooral de aspecten directe betrokkenheid, personele capaciteit en steun aan de commandanten van belang. Wat de participatie en uitvoering bij de herhalingsoefeningen betreft, waren de hogere commandanten minder direct betrokken dan de lagere tactische regimentscommandanten. In een aantal gevallen brachten de brigade- en divisiecommandanten wel bezoeken aan oefenende eenheden, maar dat was niet voldoende om het eindoordeel van de regimentscommandant inhoudelijk te kunnen toetsen, laat staan te corrigeren. In totaal waren er in de defensieorganisatie slechts drie functionarissen die een integraal beeld hadden van de geoefendheid en geschiktheid van het personeel bij de infanterie: de inspecteur van de infanterie, commandant veldleger en de minister. De inspecteur verzamelde de oefeningsverslagen van alle regimenten en zond die voorzien van commentaar op hoofdlijnen door naar de commandant van het veldleger. Die stuurde vervolgens de oefeningsverslagen zonder aanvullende analyse door naar de minister. Wellicht dat de benodigde tijd voor zo'n beschouwing ontbrak. Een uitgebreide analyse was ook bijna niet mogelijk, omdat voor de commandant van het veldleger gedetailleerdere gegevens over de geschiktheid van het beoordeelde personeel ontbraken en de personele stafcapaciteit van het hoofdkwartier van het veldleger in vredestijd beperkt was tot slechts enkele stafofficieren. Bovendien: waarom zouden die moeten twifelen aan het oordeel van al die regimentscommandanten? Kritische opmerkingen of verbetervoorstellen door betrokkenen in de lijn van bevelvoering waren er vaak al eerder uitgefilterd, voordat de oefeningsverslagen door commandant veldleger aan de minister werden aangeboden. Een laatste reden waarom werd vastgehouden aan het formele beoordelingsbeeld is waarschijnlijk dat de hoogste commandant zijn ondercommandanten niet wilden afvallen. Negatieve kritiek op de inhoud van de oefeningsverslagen door de commandant van het veldleger zou moeilijk zijn geweest. Dat zou niet alleen hebben betekend dat een door hemzelf geaccordeerde rapportagesystematiek zou zijn afgewezen, maar ook dat, bij twijfel aan de validiteit van de uitspraken over de geschiktheid, door hem een brevet van onvermogen zou zijn uitgereikt aan de regimentscommandanten en hogere commandanten in de lijn van bevelvoering. Toch was er af en toe wel degelijk gelegenheid zich aan te sluiten bij kritiek vanuit de commandolijn, zoals in het geval van de commandant van de IIe divisie en de commandant van de IVe infanteriebrigade die, in 1935, in een begeleidende brief bij de oefeningsverslagen hun zorgen uitten over de bruikbaarheid van de gehanteerde beoordelingssystematiek.¹⁰¹ De kritiek van met name de commandant van de IIe divisie werd door de inspecteur van de infanterie ook gemeld aan commandant veldleger Röell, maar daarop volgde geen reactie.

Het was voor Insinger en Röell overigens ook niet nodig het eigen systeem van verslaglegging aan te passen of het eigen personeel af te vallen. Er was een eenvoudiger optie beschikbaar. Beiden waren ervan overtuigd dat, zonder een fundamentele aanpak van de belangrijkste oorzaken van beperkingen, geen structurele verbetering in de praktische verdere vorming van de reserveofficieren en het overige personeel mogelijk was. Zij begrepen heel goed de tekortkomingen van het bestaande leger- en oefenstelsel en de beperkingen op basis waarvan de oefeningsverslagen waren opgesteld. Dat bleek uit hun reacties op de respectieve oefeningsverslagen uit 1929 en 1936.¹⁰² Zonder structurele verbeteringen lieten de jaarlijkse verslagen het maximaal haalbare zien op het gebied van de operationele geschiktheid, en dat was minder dan wat nodig was voor volledige geschiktheid voor de taken in het oorlogsleger. Zonder een wezenlijke aanpassing van in het bijzonder het leger- en oefenstelsel hadden de oefeningsverslagen voor de beide commandanten dan ook geen toegevoegde waarde of nut. Voor hen zou het beeld over de geschiktheid uit die verslagen ongeveer hetzelfde en daarmee

onvoldoende realistisch blijven. Beiden gaven dan ook aan geen behoefte meer aan die verslagen te hebben.¹⁰³ Mogelijk dat daarbij als achterliggende gedachte een rol heeft gespeeld dat zij dan ook geen afbreuk hoefden te doen aan het bestaande rapportagesysteem of kritiek te uiten op de realiteitswaarde van de geschiktheidsuitspraken. Bovendien hadden zij zo hun handen vrij separaat hun zorgen aan te geven over de geoefendheid en paraatheid van de infanterie. Het leidde er uiteindelijk toe dat na 1936 geen oefeningsverslagen meer verschenen met daarin uitspraken over de geschiktheid van de diverse categorieën personeel. Daarvoor in de plaats kwam geen bruikbaar alternatief. Vorenstaande laat wel zien dat het optreden van beide commandanten enigszins ambivalent was, want hoewel zij wisten dat het bestaande beoordelingssysteem van de geschiktheid voor de oorlogsfuncties weinig bruikbaar was, lieten zij na het beoordelingsbeeld van de bekwaamheid van de verschillende categorieën te nuanceren of in een bredere context te plaatsen. Ook werd – in dit geval door Röell – kritiek genegeerd op de bruikbaarheid van het beoordelingssysteem. Voor beide commandanten van het veldleger was het duidelijk dat alleen politieke goedkeuring voor een wijziging van de *Dienstplichtwet* en van het leger- en oefenstelsel (inclusief de wettelijke opkomstverplichtingen) tot significante en structurele verbeteringen van de praktische verdere vorming zouden leiden. Dat zou echter nog de nodige tijd op zich laten wachten.

De combinatie en het diepgaand effect van de verschillende oorzaken van beperkingen hadden grote negatieve invloed op de mogelijkheden de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren op een hoger plan te brengen. Bovendien hadden de diverse verbetersuggesties in die jaren verhoudingsgewijs weinig positieve invloed op een structurele vooruitgang. In elke periode van drie jaar nam de reserveofficier eenmaal gedurende enkele weken deel aan een herhalingsoefening. In elke periode van tien jaar – de eerste twee jaar na benoeming tot reserveofficier niet meegerekend – werd in totaal slechts iets meer dan twee maanden aan herhalingsoefeningen besteed. Indien de voorbereidingsweken buiten beschouwing worden gelaten dan bleef daarvan in die periode slechts anderhalve maand (driemaal twee weken) over voor praktische oefeningen. In de twee weken waarin tijdens een herhalingsoefening daadwerkelijk met de dienstplichtigen en het lagere kader kon worden geoefend, was het niet mogelijk alle facetten van het tactisch optreden, de inwendige dienst en die van de oorlogsvoorbereiding in praktische zin de revue te laten passeren.¹⁰⁴ De som van de activiteiten die tijdens een herhalingsoefening kon worden beoefend, was dus veel minder omvattend dan het palet aan kennis en kunde dat noodzakelijk was voor een volledige geschiktheid van de oorlogstaken. Dat probleem werd versterkt door de wens in de beperkt beschikbare tijd zowel aandacht aan detailoefeningen te besteden, als aan het oefenen in grotere organisatorische verbanden. Daardoor gebeurde precies datgene waar al veel eerder voor was gewaarschuwd, namelijk dat bij de herhalingsoefeningen onvoldoende aan de werkelijke waarborgen voor geschiktheid werd vastgehouden.¹⁰⁵ De reserveofficieren, die nog praktisch onervaren van de SROI kwamen, konden zich in de jaren erna vrijwel onmogelijk volledig praktisch bekwamen voor hun oorlogsfuncties.

Van belang voor een juiste beeldvorming over de kwaliteit van de verdere vorming en geschiktheid van de reserveofficieren was verder de door de regimentscommandanten gehanteerde beoordelingssystematiek. Het betrof een werkwijze die al sinds 1923 werd gehanteerd op aanwijzing van de inspecteur van de infanterie.¹⁰⁶ De kwestie van de beoordelingen van de reserveofficieren is reeds in hoofdstuk V aan de orde gesteld, maar toen meer als een waarschuwend constatering van sommige commandanten en militaire auteurs die twijfels hadden over de bruikbaarheid ervan. Dit beeldbepalende aspect wordt hier verder aangescherpt aangezien de beoordelingssystematiek van belang was voor een juiste inschatting van de

geschiktheid van de reserveofficieren en daarmee voor de operationele inzetbaarheid van het leger. En juist die systematiek droeg een gevaar in zich. Het oordeel over de geschiktheid voor de functie-uitoefening was namelijk gebaseerd op algemene indrukken, was doorgaans inhoudelijk weinig onderbouwd, en vormde een uitspraak voor de gehele groep reserveofficieren die bij het regiment aan de oefeningen had deelgenomen. Het ging om het risico van vergeneralisering en te veel optimisme en goedgelovigheid, met als uiteindelijk resultaat een perceptie van tevredenheid en vertrouwen, terwijl de mate van geschiktheid in werkelijkheid waarschijnlijk minder gunstig was. In dat geval was de kans groot dat extra aandacht voor het verbeteren van de verdere vorming achterwege zou blijven, hoewel dat feitelijk wel nodig was. Daarmee vormde de gehanteerde beoordelingssystematiek een indirecte oorzaak van beperkingen voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming. De algemene impressies van de geschiktheid tijdens de herhalingsoefeningen waren gebaseerd op de indrukken van verschillende beoordelaars over dat wat geoefend werd. In veel gevallen waren het de reserveofficieren zelf die gelijktijdig als instructeurs, beoordelaars en als beoordeelde optraden. Het beoordelingssysteem was dus niet meer dan een systeem van subjectieve waarnemingen en indrukken van de beoordelaars over de handelingen en activiteiten van de reserveofficieren tijdens de oefeningen. De beoordeling van het niveau van geschiktheid was gebaseerd op een algemene indruk van een aantal opgedragen activiteiten en handelingen.¹⁰⁷ Daar kwam bij dat het onduidelijk was wat precies werd geobserveerd en gemeten, en of dit vervolgens voldoende was om een goed onderbouwde uitspraak te kunnen doen over de geschiktheid voor de uitoefening van oorlogsfuncties. Het ontbrak aan een gevalideerde set van geschiktheidscriteria waarmee zo objectief mogelijk kon worden gemeten wat de reserveofficieren kenden en konden. Bovendien was er geen betrouwbaar registratiesysteem waarin de uitgevoerde handelingen en de kwaliteit van de (individuele) geoefendheid van de reserveofficieren werden vastgelegd. Kortom: er bestond geen gevalideerde grondslag om te bepalen of en in welke mate de reserveofficieren geschikt waren voor hun oorlogstaak. Wel werden oefenprogramma's opgesteld, maar die waren generiek van aard. Met name bij de detailoefeningen was het aan de sectie- en compagniescommandant te bepalen wat precies beoefend werd en hoe vaak handelingen moesten worden herhaald. De commandant van het 14e regiment bevestigde in 1929 de moeilijkheden die bij het beoordelen bestonden. Hij gaf aan dat 'de troep spoedig over een grote oppervlakte is verspreid en de weinige handelingen die commandanten en onderdelen verrichten, ontsnappen dikwijls aan de goede controle terwijl de oefening soms zeer slecht verloopt, zonder dat er gelegenheid bestaat de oefening nog eens te herhalen'.¹⁰⁸

Op basis van het vorenstaande kunnen vraagtekens worden gezet bij de formele beoordeling door de regimentscommandanten over de algemene indruk van de geschiktheid van de reserveofficieren. Die beoordeling kon de facto niet meer zijn dan een oordeel over de kwaliteit van de activiteiten die beoefend hadden kunnen worden en gaf daarmee geen antwoord op de vraag in hoeverre de reserveofficieren bij vertrek met groot verloop voor hun oorlogstaak berekend waren. Het doorgaans positieve beeld van de beoordelingen van de reserveofficieren door de regimentscommandanten zal, indien vastgehouden zou zijn aan de werkelijke waarborgen voor geschiktheid, in werkelijkheid hoogstwaarschijnlijk lager moeten zijn geweest dan de beoordeling die werd gegeven. Ter verduidelijking van deze discrepantie spreekt het volgende voorbeeld. In een brief aan de inspecteur van de infanterie maakte de commandant van de 1e infanteriebrigade in oktober 1931 duidelijk dat de oefeningen in sectie- en compagniesverband voor de subalterne reserveofficieren, kader en manschappen van overwegend belang waren, maar dat die vanwege de bataljons- en regimentsoefeningen in de tweede week niet voldoende konden worden gehouden.¹⁰⁹ Toch beschouwde de commandant

van het regiment grenadiers de reserveofficieren als 'voldoende' geschikt voor hun oorlogstaak en de mitrailleurs zelfs als 'goed'. Uit het oefeningsverslag werd niet duidelijk wat precies was beoefend en hoe dit werd beoordeeld. Ging het om de geschiktheid van de uitgevoerde activiteiten of om een beoordeling van de bekwaamheid voor de oorlogstaak? Gelet op de beperkingen in de uitvoering van de oefeningen was hoogstwaarschijnlijk het eerste het geval. Duidelijk is dat in het interbellum voldoende indicaties bestonden die wezen op de gebrekking van het gehanteerde beoordelingssysteem en dat er redenen waren te twifelen aan de validiteit van de beoordelingen. Duidelijk is ook dat niet volledig werd gemeten wat gemeten moest worden. Daarbij werd soms de vraag gesteld of het beeld van de beoordeling wel echt was. De som van de verschillende verklaringen leidt tot de conclusie dat het in de jaren twintig en dertig een illusie was te veronderstellen dat de reserveofficieren redelijkerwijs konden voldoen aan een volledige bekwaamheid voor hun oorlogsfuncties. Veel van die officieren, de goede niet te na gesproken, waren na vertrek met groot verlot hoogstwaarschijnlijk niet volledig operationeel geschikt voor de uitoefening van hun taken in het oorlogsleger. Met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid was zodoende in het interbellum voor veel reserveofficieren sprake van een vertekend beeld in geschiktheid ten opzichte van het feitelijk positieve beoordelingsbeeld. Het beeld van de operationele bekwaamheid was dus meer schijn dan werkelijkheid. Toen eenmaal de beperkingen ten aanzien van het leger- en oefenstelsel begin 1938 werden opgeheven, bleek de resterende tijd tot het uitbreken van de oorlog in mei 1940 te kort te zijn om de praktische geschiktheid nog te kunnen verbeteren. De politieke voorwaarden voor een verbetering van de intrinsieke betrokkenheid van de reserveofficieren kwamen in het geheel niet tot stand.

9. Ter afronding

Met de conclusie dat hoogstwaarschijnlijk sprake was van een vertekend beeld van de geschiktheid van veel reserveofficieren tijdens het interbellum, blijven nog twee vragen over. Ten eerste: wat zou de reden geweest kunnen zijn waarom de commandanten van de infanterieregimenten over de geschiktheid van de reserveofficieren oordeelden zoals ze deden en, ten tweede, wat is dan waarschijnlijk een realistischer beeld van die geschiktheid? De beschikbare primaire bronnen geven geen direct antwoord op de eerste vraag. Toch biedt de gehanteerde oefen- en beoordelingssystematiek enige aanknopingspunten. De reserveofficieren die jaarlijks voor praktische oefening in werkelijke dienst kwamen, namen in principe deel aan de herhalingsoefeningen. In het geval van bijzondere omstandigheden kon echter toestemming worden gevraagd deel te nemen aan de vervolgoefeningen. Die oefeningen vormden het zes weken durende sluitstuk van de eerste-oefening van de dienstplichtigen. Het verschil met de herhalingsoefeningen was dat daar niet in oorlogsverbanden, maar binnen de regimentssstructuur van de school en opleidingscompagnieën werd geoefend. De nadruk tijdens de vervolgoefeningen lag op de praktische oefening van de dienstplichtigen in groeps-, sectie- en compagniesverband. Het voordeel van deelname aan de vervolgoefeningen was dat een relatief groot aantal beroepsofficieren en onderofficieren aanwezig was voor ondersteuning, begeleiding, coaching en – indien nodig – correctie. Wel was bij die oefeningen ook regelmatig sprake van een teveel aan toekomstige aanvoerders die geoefend moesten worden. Het oordeel van de regimentcommandanten over de algemene indruk van de geschiktheid van de reserveofficieren tijdens de vervolgoefeningen was gebaseerd op de som van de impressies van de vaste staf van het regiment, in het bijzonder die van de commandanten van de schoolcompagnieën en de opleidingscompagnie. Zolang onder

begeleiding en met steun van dat beroepspersoneel werd geoefend, was het oordeel over de uitgevoerde activiteiten voor de meeste reserveofficieren doorgaans positief.

De situatie tijdens de herhalingsoefeningen was duidelijk anders. Tijdens die oefeningen werden per regiment verhoudingsgewijs een groot aantal oorlogseenheden geformeerd. Hoewel het oefeningsnut het meest gebaat was bij een zo sterk mogelijke organieke eenheid werd toch vastgehouden aan een structuur waarbij meer oefeneenheden werden ingezet. Weliswaar leidde dit tot relatief numeriek zwakke eenheden, maar het voordeel was dat op die manier het betrekkelijk grote aantal reserveofficieren beter over meerdere eenheden kon worden verdeeld. Het aantal beroepsofficieren en onderofficieren dat ingedeeld was bij het regiment was echter bij lange na niet voldoende om, bij alle tijdelijk geformeerde oorlogseenheden, te kunnen optreden als begeleider, coach en beoordelaar. Slechts een beperkt aantal oefeneenheden kon steunen op de aanwezigheid van een beroepsofficier. Het was echter voor die officier niet altijd goed mogelijk de reserveofficieren continue in de gaten te houden en te beoordelen. Daarvoor was sprake van een te groot aantal gelijktijdige handelingen en activiteiten en verspreidde een eenheid zich tijdens de oefening teveel. Bij de herhalingsoefeningen was de rol van beoordelaar door het beroepspersoneel duidelijk minder groot dan bij de vervolgoefeningen. De beoordelingsverantwoordelijkheid tijdens de herhalingsoefeningen lag voor het belangrijkste deel bij de sectie- en compagniescommandanten, die vrijwel altijd zelf reserveofficieren waren. Daar kwam bij dat – zoals eerder aangegeven – de beoordeling zich concentreerde op datgene wat daadwerkelijk aan activiteiten werd beoefend en niet op wat nodig was voor het verkrijgen van een algemene indruk van de volledige geschiktheid. Daarbij bestond een gerede kans dat die indruk positiever werd weergegeven dan feitelijk het geval was. De reden hiervan was dat iedere instructeur tot op zekere hoogte zijn eigen kijk had op de geschiktheid in de vorm van een gepercipieerde werkelijkheid en daarbij bovendien veelal optrad als de slager die zijn eigen vlees keurde. De conclusie is dus dat het beoordelingsbeeld tijdens de herhalingsoefeningen niet alleen grotendeels door de reserveofficieren zelf werd bepaald, maar bovendien was gebaseerd op de beoordeling van een beperkt aantal activiteiten, in een relatieve korte tijdsduur, en zonder dat sprake was van helder omschreven en gevalideerde beoordelingscriteria.

De mogelijkheid bestaat dat door commandanten van de oefeneenheden een rooskleuriger beeld van de resultaten werd voorgesteld dan feitelijk het geval was. Dit argument wordt ondersteund door de uitspraak van de commandant van de IIe divisie, die eind november 1935 in een brief aan de inspecteur van de infanterie aangaf dat de kans bestond 'dat men huiverig is een minder gunstig eindresultaat te signaleren omdat dit toegeschreven zou kunnen worden aan onvoldoende bekwaamheid der instructeurs'.¹¹⁰ Voor een commandant was het bovendien niet erg wenselijk om, op basis van een eigen oordeel, een onvoldoende kwalificatie uit te spreken over het behaalde resultaat van de herhalingsoefening en zo een brevet van onvermogen aan het eigen adres af te geven. Ook wilde geen enkele commandant het predicaat hebben de baas te zijn van een kwalitatief zwakke eenheid. Hiervan zou bijvoorbeeld sprake kunnen zijn geweest indien de organisatie van de herhalingsoefeningen of de betrokkenheid en kwaliteit van de beroeps- en reserveofficieren te veel te wensen zou hebben overgelaten. Ten slotte lijkt het er sterk op dat de regimentscommandanten de oordelen van hun ondercommandanten of instructeurs niet wilden of konden afvallen, terwijl sommige hogere commandanten, zoals de commandant van de IIe divisie in 1935, meer vanaf een afstand leken te oordelen vanuit hun bredere operationele ervaringen, overzicht en kritische visie.

Er bestond waarschijnlijk een discrepantie tussen het feitelijke beoordelingsbeeld van de regimentscommandanten over de geschiktheid van veel van de reserveofficieren en het

werkelijke beeld daarvan. De daaraan gekoppelde vraag is: wat betekende dit voor het werkelijke beeld? De discrepantie kan, gelet op de oorzaken van beperkingen, alleen maar negatief van aard zijn. Het was voor de reserveofficieren vrijwel niet mogelijk redelijkerwijs te voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor hun oorlogsfuncties. Waar het merendeel van die reserveofficieren in de onderzochte jaren door de verschillende regimentscommandanten op een 'voldoende' of zelfs hoger niveau van bekwaamheid werd beoordeeld, lijkt het realistischer aan te nemen dat het werkelijke niveau van geschiktheid minimaal één niveau lager lag, dat van 'even voldoende' in plaats van 'voldoende'. En dat komt, wellicht niet toevallig, overeen met het oordeel van de inspecteur van de infanterie over de geschiktheid van de reserveofficieren in de beschouwing over de paraatheid van de infanterie in 1934.¹¹¹ Overeenkomstig zou het hebben betekend dat de operationele geschiktheid van een kleiner deel van de reserveofficieren in werkelijkheid onder het niveau van 'even voldoende' lag. In de praktijk bleef waarschijnlijk slechts een geringe groep reserveofficieren over die daadwerkelijk 'ruim voldoende' of zelfs 'goed' geschikt was voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. Naar het zich laat aanzien was de militaire leiding op de hoogte van de situatie dat door de bestaande oorzaken van beperkingen het gros van de reserveofficieren redelijkerwijs niet kon voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor de oorlogsfuncties. Niet dat dit een acceptabel gegeven was: het streven moest tenslotte gericht zijn op een voldoende geschiktheid voor een volledige taakuitvoering. Dit verklaart ook de tegenstelling tussen het beoordelingsbeeld van de regimentscommandanten in de oefeningsverslagen en het kritische en meer zorgelijke beeld van de geschiktheid door de militaire leiding, zonder daarbij een uitzondering te maken voor de reserveofficieren. Het verklaart ook waarom de opeenvolgende commandanten van het veldleger, Insinger en Röell, wilden afzien van de oefeningsverslagen. Zolang geen wijziging kwam in de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel, en zolang de betrokkenheid van de reserveofficieren niet in positieve zin zou veranderen, waren zij van mening dat een verbetering van de effectiviteit van de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren (en het overige personeel) niet te verwachten was. Voor wijziging van beide was politieke steun onontbeerlijk. Dat zou echter – zoals Insinger in januari 1930 al had aangegeven – naar verwachting nog vele jaren een vrome wens blijven.

Dat zelfs tot aan de vooravond van mei 1940 zorgen bleven bestaan over de verdere vorming en de geschiktheid van de reserveofficieren blijkt uit reacties van de commandant veldleger in 1939 en 1940, die reeds in het vorige hoofdstuk aan de orde zijn gesteld. Niet alleen was Van Voorst tot Voorst van mening dat de reserve-hoofd- en subalterne officieren nog beter in hun commando moesten worden geoefend, maar nog veelzeggender waren zijn uitspraken, in een eerdergenoemd schrijven van januari 1940, aan alle officieren behorende tot het veldleger.¹¹² Daarin stelde hij dat veel van de reserveofficieren niet of slechts in geringe mate voldeden aan de eis van voldoende kennis van de reglementen en voorschriften, niet voldeden aan het gewenste voorbeeldgedrag, en niet voldoende bezielde waren met verantwoordelijkheidsgevoel en plichtsbesef.¹¹³ Deze reacties van de commandant veldleger maken duidelijk dat van een volledige geschiktheid van veel van de reserveofficieren, kort voor het uitbreken van de oorlog in mei 1940, geen sprake was en onderbouwen het vertekende beeld van die geschiktheid. Dat beeld geeft tevens antwoord op de hoofdvraag van dit proefschrift: in hoeverre konden de reserveofficieren van de infanterie in het interbellum redelijkerwijs voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor hun oorlogsfuncties? De tot ver in de jaren dertig bestaande belangrijkste oorzaken van beperkingen voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming stonden het bereiken van een volledige geschiktheid van de reserveofficieren vrijwel voortdurend in de weg. In tegenstelling tot het formele beeld dat naar voren komt uit de

oefeningsverslagen van de onderzochte jaren luidt het antwoord dat het overgrote deel van de reserveofficieren van de infanterie hoogstwaarschijnlijk minder operationeel geschikt was voor hun oorlogsfuncties dan dat uit die verslagen bleek. Zoals hiervoor al is aangegeven, lag het niveau van die bekwaamheid naar alle waarschijnlijkheid minstens één niveau lager dan het formele beeld uit de oefeningsverslagen. Voor de door de commandant veldleger noodzakelijke geachte reserveofficieren van “stavast en mannen van daad” was dat een belangrijke kwalitatieve restrictie in geval van daadwerkelijk militair optreden.¹¹⁴

In hoofdstuk II is aangegeven dat de militaire strategie van het Nederlandse leger op drie pijlers berustte. Uit analyse van het defensiebeleid in de periode 1918-1940 blijkt dat de eerste pijler, die van de politieke en militair-strategische doelstellingen, helder was gedefinieerd. Voor de tweede pijler, het defensie- of krijgsbeleid, is vastgesteld dat die weinig krachtig en stabiel was. Het Nederlandse leger kende aanzienlijke materiële beperkingen en beleidsmatige tekortkomingen. In hoofdstuk II werd de vraag gesteld of die situatie kwalitatief zou kunnen worden gecompenseerd door de kwaliteit van de aanvoerders in het leger, in het bijzonder van de reserveofficieren. Uit de constatering dat in het interbellum hoogstwaarschijnlijk sprake was van een vertekend beeld van de geschiktheid van veel van de reserveofficieren moet worden geconcludeerd dat de beperkingen en tekortkomingen, die in mei 1940 in het leger bestonden, niet konden worden gecompenseerd door de beschikbare operationele kwaliteit van die officieren. Daarmee is het duidelijk dat de uitkomsten van het defensie- en het financieel beleid van opeenvolgende regeringen in de jaren twintig en dertig het Nederlandse leger in mei 1940 onvoldoende in staat hebben gesteld op adequate wijze te voldoen aan de derde pijler van de militaire strategie: het gewenste militair- en operationeel-strategisch optreden. Daarmee schoot de militaire strategie voor het leger in mei 1940 tekort voor het zekerstellen van het Nederlandse veiligheidsbeleid.

Hoofdstuk VII. Slotbeschouwing

Recente gebeurtenissen in Oost-Europa laten opnieuw zien dat ervaringen uit het verleden geen garantie zijn voor hedendaagse wijsheid en dat de nieuwswaarde van deze studie aan toont dat als de omstandigheden erom vragen een volledig operationeel herstel van de krijgsmacht op korte termijn een illusie is. Op basis van de uitkomsten van dit onderzoek kan de noodzakelijkheid van een onmiddellijke ophoging van het defensiebudget tot 2% van bruto binnenlands product zonder moeite worden verklaard. Wanneer we terugkeren naar het tijdvak waarop deze studie is gericht, dan laten de uitkomsten tevens zien waarom veel van de reserveofficieren in mei 1940 redelijkerwijs niet konden voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor hun oorlogsfuncties. Dit antwoord op de hoofdvraag van de studie is een gevolg van wat Blom noemt 'de logische of althans begrijpelijke uitkomst van het samengaan van een reeks factoren die soms diep in Nederlands verleden wortelden'.¹

Het einde van de mobilisatieperiode, in november 1918, luidde voor Nederland een periode van grote veranderingen in, niet alleen in culturele en politiek-economische zin, maar ook op militair gebied. De regelingen van de *Dienstplichtwet* en het nieuwe leger- en oefenstelsel van maart 1922 brachten fundamentele veranderingen binnen het leger met zich mee, die leidden tot een langdurige afbrokkeling van zekerheden voor het personeel.² Het ging om besluiten van de regering die op dat moment goed te verklaren waren, gelet op de operationele ervaringen uit de mobilisatieperiode 1914-1918, de bestaande veiligheidsomstandigheden, en de verwachtingen voor de toekomst. De vraag of met die beslissingen de effectiviteit van het leger in oorlogstijd ook het beste zou worden gediend, werd echter niet gesteld. Deze kwamen in ieder geval wel tegemoet aan de wensen van de regering en het parlement, en boden voldoende ruimte voor bezuinigingen binnen de legerorganisatie. Daar ging het de regering in eerste instantie om, niet om een stelsel dat tot een zo sterk mogelijk leger in oorlogstijd zou leiden. Nederland zou voldoende hebben aan een krijgsmacht die een redelijke waarborg kon bieden voor de veiligheid van het land.³

De regelingen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van maart 1922 definieerden voor het leger het absolute minimum en markeerden een breuk met het verleden. Aan die grondslagen voor het leger zou tot het einde van de jaren dertig nauwelijks meer iets veranderen. De operationele inzetbaarheid van het leger werd in de loop van het interbellum voortdurend minder. Dat was het gevolg van het samengaan van de volgende factoren. Begin jaren twintig besloot de regering de omvang van het beroepspersoneel aanzienlijk in te krimpen en de aanvoering van het oorlogsleger grotendeels in handen te leggen van reserveofficieren. Ondanks talrijke verwijzingen naar negatieve ervaringen met de operationele kwaliteit van de reserveofficieren in de mobilisatieperiode 1914-1918 leidde dit in Nederland lange tijd niet tot aanpassingen in het systeem voor de theoretische en praktische verdere vorming van die officieren. Daaruit bleek dat die ervaringen wel werden onderkend, maar in onvoldoende mate beklifden. Naast de tekortkomingen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel legden ook de wettelijke opkomstverplichtingen uit 1927 en gebrek aan betrokkenheid bij veel reserveofficieren beperkingen op voor wat betreft hun verdere vorming. Daar kwam bij dat de regering in het interbellum voortdurend een absoluut minimalistisch financieel beleid voerde, waarbij werd gestreefd naar verdere besparing op het leger. Dat beleid liet geen ruimte voor verbetering van de materiële uitrusting en geoefendheid van het personeel. Dat werd acceptabel geacht zolang bij de voortdurende bezuinigingen geen vitale

schade aan het leger werd toegebracht en de gedachte bestond dat, indien nodig, het leger weer tijdig operationeel op peil kon worden gebracht. Beide beleidsaspecten bleken eind jaren dertig een illusie te zijn. Het was duidelijk dat het leger in het grootste deel van het interbellum geen prioriteit had bij de regering, hoewel vanuit de militaire leiding diverse keren werd geappelleerd aan de noodzakelijke verbetering van de geoefendheid en verhoging van de paraatheid. Pas aan het einde van de dertiger jaren werd dat herstel bittere noodzaak voor de regering. Hoewel de verslechtering van de veiligheidssituatie in Europa in de tweede helft van het Interbellum al jaren zichtbaar was, betekende het naïeve, pragmatische en trage handelen van de regering, dat de wederopbouw van het leger in mei 1940 nog verre van compleet was.

Op basis van deze constatering is de neiging groot een ethisch oordeel te geven over de onderliggende redenen van die bevindingen, waarbij het omschreven geheel van politieke en militaire beleidsopvattingen, handelingen en gedragingen in het interbellum, achteraf bezien, in termen van goed of fout beoordeeld zou kunnen worden. De vraag is echter of dat terecht zou zijn en of er wel een ethisch oordeel mag worden ingenomen over iets wat vanuit een hedendaags perspectief niet of moeilijk te beoordelen valt. Heeft het dan wel zin een aantal belangrijke bevindingen van deze studie in die termen te beschouwen? Een oordeel over goed of fout zou mij plaatsen op de stoel van beoordelaar, zonder enige betrokkenheid en verantwoordelijkheid voor de manier waarop dat beleid in het interbellum tot stand kwam en de uitvoering gestalte kreeg. Het zou een subjectief oordeel achteraf zijn, gebaseerd op de consequenties van dat beleid, dat na bijna een eeuw na dato, nu in voldoende mate duidelijk is. De totstandkoming en de inhoud van het defensiebeleid van de Nederlandse regering in de jaren twintig en dertig moeten vooral worden bezien in de context van de ontwikkelingen van die tijd en de politieke en militaire belangen die toen speelden. De geschiedschrijving moet zich dus in principe richten op een reconstructie van het verleden en dient een zo objectief mogelijke weergave te zijn van hetgeen de historie ons leert over gedachten, stemmingen, ideeën, discussies en gevolgen. Dat is ook wat in deze studie is nagestreefd.

Toch leidt deze moralistische zuiverheid tot een enigszins ambivalent gevoel. Enerzijds voorkomt het dat vanuit een hedendaags perspectief of op basis van onvolledige kennis onterechte verwijten worden gemaakt. In die zin is die zuiverheid dus terecht. Anderzijds leidt het tot een gevoel van onbehagen over dezelfde moralistische zuiverheid die een ethisch oordeel over belangrijke constatering uit de studie zou verduisteren. Dan blijft het onduidelijk of er redenen zijn op grond waarvan de regering en de militaire leiding, achteraf, moreel verantwoordelijk zouden kunnen worden gehouden voor de beleidsontwikkeling en de besluitvorming over dat beleid, zonder dat een goed beeld van de consequenties ervan bestond. Het doel van de bezuiniging, verkregen door verregaande veranderingen in het leger, zou tenslotte niet alle middelen hebben mogen heiligen. Dat een ethisch oordeel over het gevoerde beleid in beginsel gerechtvaardigd is en dat een regering of een andere organisatie met maatschappelijke invloed moreel verantwoordelijk is en achteraf aansprakelijk kan worden gesteld voor haar handelwijze, blijkt ook uit enkele recente gebeurtenissen, zoals het aftreden van de regering-Rutte III op 15 januari 2021 als gevolg van de uitkomsten van de Parlementaire Onderzoekingscommissie Kinderopvangtoeslag en het besluit tot strafvervolging van de oud-topman van de ING-bank, in december 2020, vanwege het echech bij het toezicht op de witwaspraktijken bij die bank.⁴

In hoofdstuk II is bij de bespreking van de betekenis van de uitkomsten van het defensiebeleid in de periode 1918-1940 gewezen op de constatering van Blom 'dat de laakbare verwaarlozing van de Nederlandse defensie in de periode voorafgaand aan de oorlog een centraal thema is geworden, als gevolg waarvan het Duitse leger in alle opzichten in mei 1940 superieur was'.⁵ Maar was er sprake van laakbaar handelen ten aanzien van het leger

of mogelijk zelfs verwaarlozing ervan en was verwijtbaarheid in het geding? Antwoorden zijn van belang, omdat het defensiebeleid direct raakt aan de strategische veiligheidsbelangen van het land en politieke en militaire waakzaamheid bij die beleidsvorming en uitvoering een eerste vereiste is. De beantwoording van de vragen richt zich op twee beleidsaspecten: ten eerste het leger- en oefenstelsel van 1922 en de wijze waarop opeenvolgende kabinetten daarmee omgingen, en ten tweede de inhoud en implementatie van de wettelijke opkomstverplichtingen van 1927 voor de reserveofficieren. Signalen over tekortkomingen in beide stelsels waren al snel na de totstandkoming ervan te horen.⁶ Blijkbaar was bij de beleidsvorming onvoldoende de vraag beantwoord wat de mogelijke gevolgen zouden kunnen zijn van dat beleid. In de dertiger jaren kwamen daar nog op verschillende momenten zorgelijke signalen bij van de militaire leiding over het gebrek aan geoefendheid en paraatheid van het leger, in het bijzonder de infanterie.

Voor de beantwoording van de vraag of laakbaar handelen in het spel was, is het van belang aan te geven dat het woord 'laakbaar' wordt gebruikt in de betekenis van afkeurenswaardig, verwerpelijk, gebrekkig, funest of schadelijk. Of verwaarlozing in het geding was, is een daaropvolgende vraag. Daarvan zou sprake zijn in de omstandigheid dat geen of onvoldoende aandacht zou zijn besteed aan de mogelijke gevolgen van beleid of is verzuimd tot een noodzakelijke actie over te gaan. Ten slotte moet het helder zijn of verwijtbaarheid ten aanzien van het gevoerde beleid in het spel was. Daarvoor zou het op voorhand voldoende duidelijk moeten zijn geweest dat de beleidskeuzes negatief van invloed waren op de gevechtskracht van het leger in oorlogstijd en op de opleiding of verdere vorming van de reserveofficieren, dan wel dat dit op basis van ex ante beleidsonderzoek redelijkerwijs duidelijk had kunnen zijn. Bovendien zou daarvan sprake zijn geweest indien de uitvoering van het beleid of uitingen daarover bewust afweken van de oorspronkelijke beleidsbepalingen. Het beleid zou dan gekenmerkt zijn door herkenbare tegenstrijdigheden. De korte toetsing van de twee beleidsaspecten, die hieronder volgt, vindt plaats op basis van de genoemde maatstaven. Een breder oordeel over een mogelijke laakbare verwaarlozing van de samenstelling en kwaliteit van het leger als geheel blijft achterwege, omdat het aantal aspecten dat daarvoor geanalyseerd had moeten worden veel verder strekt dan het onderzoek en de uitkomsten van deze studie.

Zoals aangegeven kwamen de veranderingen in het leger- en oefenstelsel van 1922 niet direct voort uit de noodzaak een zo effectief mogelijk oorlogsleger in te richten, maar waren zij het resultaat van de wens van de regering en het parlement diepgaand te bezuinigen op de overheidsuitgaven. Ook het regeringsbesluit uit 1920 om de omvang van het beroepspersoneel aanzienlijk in te krimpen en de aanvoering van het leger grotendeels in handen te leggen van reserveofficieren was financieel gedreven. Van het oorspronkelijke idee achter de reserveofficier – goed opgeleiden die konden optreden als leiders binnen de krijgsmacht om daarmee intern de kwaliteit en extern de maatschappelijke draagkracht te vergroten – bleef om die reden weinig over. Het leger- en oefenstelsel, zoals dat in maart 1922 van kracht werd, vormde de weerslag van het politiek wenselijke en haalbare. Indien de militaire leiding echter de consequenties van dat systeem al bij de ontwikkeling van het beleid grondig zou hebben geanalyseerd, dan zou het duidelijk zijn geworden welke voorwaarden hadden moeten worden ingevuld om van een effectief leger- en oefenstelsel voor een geloofwaardig operationeel inzetbaar leger in oorlogstijd te kunnen spreken.⁷ Het zou dan in hoofdlijnen helder zijn geweest welke personele, materiële en financiële middelen jaarlijks nodig waren en of er wel genoeg politieke bereidheid bestond voor de toewijzing van die middelen, in ieder geval op dat moment. Mocht die bereidheid om moverende redenen er niet volledig zijn geweest, dan was het begrijpelijk dat het oorlogsleger zonder aanvullende maatregelen op diverse fronten

operationeel tekort zou schieten en zou twijfel hebben bestaan over de geloofwaardigheid van dat leger voor het vervullen van de opgedragen taken. Indien gewenst hadden de minister en de regering vervolgens, na het inwinnen van advies bij de militaire leiding, andere keuzes kunnen maken en die begrotingstechnisch door de Staten-Generaal kunnen laten goedkeuren. Van een ex ante beleidsevaluatie door de militaire leiding is voor zover bekend echter geen sprake geweest. De reeds vroeg in de jaren twintig onderkende tekortkomingen van het leger- en oefenstelsel van 1922 bleven vrijwel in het gehele interbellum voortbestaan. Een aantal van die gebreken had ook direct negatieve invloed op de kwaliteit van de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren, maar verbeteringen bleven uit. Het financiële beleid van het absolute minimum en maatregelen waarmee zelfs onder dat niveau werd gedoken, alsmede de aanhoudende kortingen op het leger in de jaren twintig en dertig, stonden constant op gespannen voet met het streven naar een klein, modern uitgerust en goed geoefend leger. Betekent dit nu dat gesproken kan worden van laakbaar handelen door de regering? Het defensiebeleid leidde in ieder geval tot een gebrekkig leger- en oefenstelsel, waarvan de regering pas aan het eind van het interbellum erkende dat het niet voldeed aan het vereiste kwaliteitsniveau. Voor het leger was het beleid van de regering in het interbellum, alsook de volgzaamheid daarin van de militaire leiding, funest en schadelijk voor de vereiste operationele gevechtskracht. Dat gold niet alleen voor de situatie in mei 1940, maar ook voor de twee decennia daarvoor. De conclusie lijkt dus gerechtvaardigd dat met de ontwikkeling en de uitvoering van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922, sprake was van schadelijk handelen voor het leger.

Dat gold ook voor het wettelijk stelsel van opkomstverplichtingen voor de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren. Uit deze studie is naar voren gekomen dat hoogstwaarschijnlijk veel van de reserveofficieren aan de vooravond van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in mei 1940 redelijkerwijs niet konden voldoen aan de eisen van volledige operationele geschiktheid voor de uitoefening van hun oorlogstaken. Dit werd niet alleen veroorzaakt door een veelvoorkomend gebrek aan betrokkenheid bij henzelf, maar vooral ook door de beperkingen die voorkwamen uit het leger- en oefenstelsel van 1922 en het minimalistische stelsel van wettelijke opkomstverplichtingen voor de verdere vorming uit 1927. Toch hadden juist de operationele ervaringen met de kwaliteit van de reserveofficieren in de mobilisatieperiode 1914-1918 voldoende indicaties moeten opleveren dat nog veel te verbeteren viel aan de operationele geschiktheid van die officieren en dat begin jaren twintig hard gewerkt moest worden aan het realiseren van een effectief stelsel van opkomstverplichtingen voor het reservepersoneel. De minister en de militaire leiding hadden dus kunnen weten dat er met het stelsel van opkomstverplichtingen uit 1927 onvoldoende gelegenheid zou zijn om te voldoen aan de vereiste theoretische en praktische bekwaamheid, en dat dus sprake was van gebrekkig beleid. Bovendien konden ze zich niet verschuilen achter het argument dat ze niet voldoende waren gewaarschuwd. Daarvoor was het aantal voorstellen en adviezen van commissies en individuele militairen te groot en te frequent. Ook hier werd uiteindelijk de keuze voor het wettelijk stelsel van opkomstverplichtingen geleid door het beleid van het absolute minimum, en ook hier was doelmatigheid kennelijk belangrijker dan doeltreffendheid, omdat ervan werd uitgegaan dat, als het nodig was, er voldoende tijd zou zijn het leger en personeel weer volledig op het benodigde operationele peil te brengen. Dat dit laatste eind dertiger jaren dertig een illusie bleek te zijn, kwam door de vijf jaar die door de regering nodig werden geacht voor de wederopbouw van het leger en de complexiteit die bestond bij de planning en de uitvoering van het herstelprogramma. De formele start van dat programma, in februari 1938, betekende dat bij het uitbreken van de oorlog in mei 1940 slechts een beperkt deel van de aanvulling en verbetering van de bewapening en de uitrusting was gerealiseerd.

Er was bovendien sprake van verwaarlozing. De beperkte aandacht vanuit de militaire leiding voor de reserveofficieren aan het begin van de jaren twintig en de trage wijze waarop werd gewerkt aan het realiseren van een bruikbaar stelsel voor de verdere vorming deden afbreuk aan de benodigde duidelijkheid over en kwaliteit van de oefeningen en cursussen. Het door minister Lambooy vastgestelde interim-stelsel van opkomstverplichtingen in september 1925 en vervolgens de wettelijke vastlegging ervan in november 1927 brachten niet de voorwaarden voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming. Het was een eigenzinnig, minimalistisch en daarmee relatief goedkoop systeem van opkomstverplichtingen voor de reserveofficieren, waarvan Lambooy als oud-officier van de generale staf en oud-voorzitter van de katholieke officierenvereniging A.R.K.O., wist of had kunnen weten dat, op basis daarvan, niet aan een volledige operationele geschiktheid van de reserveofficieren kon worden voldaan. Hierover werd wel ongerustheid geuit – niet door minister Lambooy, maar door de militaire leiding. Desondanks bleven de benodigde veranderingen uit. Volg- en lijdzaamheid karakteriseerden in een groot deel van het interbellum de houding van de militaire leiding.⁸ Blijkbaar was het voor die verantwoordelijken lange tijd voldoende duidelijk dat de politieke bereidheid ontbrak om de belangrijkste oorzaken van beperkingen voor een effectieve verdere vorming weg te nemen. Daardoor bleef echter de voortgezette opleiding voortdurend gebrekkig en op zijn minst beperkend voor de noodzakelijke geoefendheid en geschiktheid van het personeel binnen het leger. Die volgzaamheid en gelatenheid werden in belangrijke mate beïnvloed door het primaat van de politiek, dat in de twintiger en dertiger jaren bij de militaire leiding doorgaans niet ter discussie stond. Toch had net als in 1932, bij de bezuinigingsvoorstellen van de Commissie Welter, van die militaire leiding verwacht mogen worden dat zij de operationele risico's die het gevolg waren van de uitkomsten van het defensiebeleid, en in het bijzonder de uitkomsten van leger- en oefenstelsel van 1922 en de wettelijke opkomstverplichtingen van 1927, veel scherper zou hebben geduid.⁹ Ook had de militaire leiding eerder de vraag moeten stellen of het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren meer schijn dan werkelijkheid was. Daarvoor hadden dan wel de uitkomsten van de jaarlijkse oefeningsverslagen diepgaander moeten worden geanalyseerd en had de militaire leiding serieuzer moeten omgaan met het commentaar op de beoordelingssystematiek bij het bepalen van de geschiktheid van de reserveofficieren in spé. Beide bleven achterwege. Dit handelen, of liever gezegd het niet-handelend optreden, past in de hiervoor aangegeven omschrijving van verwaarlozing.

Mogelijk was het optreden van de militaire leiding ook een gevolg van wat Lijphart de eigenschappen van de pacificatiedemocratie noemde, waarbij in dit geval het defensiebeleid gesteund werd door een grote mate van passiviteit en gelatenheid van de militaire leiding, 'door trouw aan en respect voor de leiders in de eigen zuil'.¹⁰ R. Schuursma onderkent dit punt ten aanzien van het buitenlandsbeleid in de jaren dertig, waarbij de bewindslieden nauw gebonden waren aan de politieke hoofdlijnen 'die in overleg met, zo niet door Colijn werden bedisseld en besloten'.¹¹ De gewilligheid en volgzaamheid van de officier kwam ook naar voren uit een toespraak die in 1931 werd gehouden door de voorzitter van de Algemene Rooms-Katholieke Officierenvereniging, majoor H. van Voorst tot Voorst, broer van de latere commandant veldleger. In zijn voordracht *Eenige gedachten over "den Officier"* sprak hij over de gewilligheid en volgzaamheid van de officieren tegenover meerderen, en de bereidheid medewerking te verlenen aan het uitvoeren van ontvangen bevelen.¹² Uitgaande van het primaat van de politiek mag zonder meer worden aangenomen dat die bereidheid ook gold voor opdrachten die door de politiek verantwoordelijken voor Defensie aan de militaire leiding werden gegeven.

Blijft over de vraag: was van verwijtbaarheid sprake? Daarvoor zou het op voorhand duidelijk moeten zijn geweest dat de beleidskeuzes negatief van invloed waren op de gevechtskracht van het leger in oorlogstijd en op de opleiding of verdere vorming van de reserveofficieren, dan wel dat dit op basis van beleidsanalyse redelijkerwijs duidelijk had kunnen worden. Al vanaf het begin van de jaren twintig was het bekend dat de tekortkomingen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel een effectieve geoefendheid in de weg stonden. Dat gold ook voor het stelsel van opkomstverplichtingen. Er zaten drie jaar tussen het besluit, begin 1920, om het beroepspersoneel aanzienlijk af te bouwen ten gunste van het reservepersoneel, en het begin van de werkzaamheden van de Commissie Wittert in maart 1923 om tot een advies te komen over onder meer de toekomstige verdere vorming van de reserveofficieren. En toen dat advies er in maart 1925 lag, werd er vervolgens vrijwel niets meer mee gedaan door de opdrachtgever, Van Dijk, noch door zijn opvolger Lambooy. De constatering van Colijn, in 1937, dat de reserveofficieren onder de gegeven omstandigheden niet konden voldoen aan de eisen van praktische geschiktheid, sloot aan bij constateringen die daarover al 1922, 1923 en 1924 waren gemaakt.¹³ Bijna vijftien jaar na dato en na legio zorgen die werden geuit over de beperkte mogelijkheden voor een effectieve verdere vorming van de reserveofficieren - kwam pas met de gewijzigde *Dienstplichtwet* van februari 1938 beweging in de verbetering van het leger- en oefenstelsel.¹⁴ Onmiskenbaar was dat daaraan in de jaren ervoor onvoldoende aandacht was besteed. Maar het was vooral de trage politieke reactie in besluitvorming tussen 1935 en 1938 die ertoe leidde dat de wederopbouw van het leger pas vanaf februari 1938 formeel startte, drie jaar nadat de chef van de generale staf de minister in februari 1935 had geïnformeerd over de ernstige tekortkomingen in de paraatheid van het leger. De gevolgen van het naïef pragmatische defensiebeleid en dat van het financiële beleid van het absolute minimum betekenden dat de achterstand in operationele gevechtskracht van het leger in het interbellum steeds groter werd. Het wederopbouwprogramma kon die achterstand in de korte tijdsperiode tot mei 1940 niet meer volledig overbruggen, met alle schadelijke gevolgen van dien.

Verder zou verwijtbaarheid in het geding zijn geweest als de uitvoering van het beleid, of uitingen daarover, bewust afweken van de oorspronkelijke beleidsbepalingen. Ook dat was aan de orde. Met het leger- en oefenstelsel van 1922 werd het absolute minimum van de legerorganisatie vastgesteld. Beleidsmaatregelen ten aanzien van het leger- en oefenstelsel waren volgens opeenvolgende ministers alleen acceptabel als daarmee geen vitale (lees onherstelbare) schade aan het leger zou worden toegebracht. Tevens zou met de beleidsmaatregelen niet onder het niveau van het absolute minimum mogen worden gezakt. Toch gebeurde dat in het interbellum een aantal keer. Bijvoorbeeld in 1927 toen minister Lambooy besloot de oorlogsorganisatie met 144 infanteriecompagnieën te verkleinen om op die manier de grootte van het oorlogsleger en de vulling ervan beter met elkaar in evenwicht te brengen. Verder was met de bepalingen in de *Dienstplichtwet* van 1922, over het aantal lichten en de omvang van het jaarlijks contingent dienstplichtigen, het personele plafond voor het leger in oorlogstijd vastgesteld.¹⁵ Het betekende dat elke vorm van personeelsuitbreiding binnen dat plafond moest worden geregeld. In de praktijk kwam dat doorgaans neer op een verkleining van de omvang van de infanterie – niet alleen het grootste, maar tevens het hoofdwapen van het leger. Ook hierdoor zakte de organisatie van de infanterie tot onder het niveau van het absolute minimum. Gelet op het vorenstaande zijn er voldoende redenen, en lijkt het dus billijk te constateren dat ten aanzien van de genoemde beleidsaspecten sprake is geweest van verwijtbaar handelen van regeringszijde, en tot op zekere hoogte ook van de militaire leiding.

Met deze korte ethische beschouwing is de vraag opportuun of er alternatieven waren. Voor een verbetering van het leger- en oefenstelsel van 1922 had in ieder geval de *Dienstplichtwet* van 1922 moeten zijn gewijzigd en militair en politiek een nieuw stelsel moeten worden gedefinieerd. Het is onduidelijk of daarvoor voldoende politieke bereidheid zou hebben bestaan. De langdurige discussies in het parlement tussen 1919 en 1922, die twee ministers van Oorlog de kop kostten, en de gevoeligheid van de materie maakten dat bijna geen geloofwaardige optie. Gelet op de consequenties en de prioriteitstelling van opeenvolgende regeringen lijkt het niet reëel dat op dit gebied dus een bruikbaar en geloofwaardig alternatief voorhanden was. Daarvoor moest eerst een situatie van bittere noodzaak bij de regering en het parlement ontstaan, en dat gebeurde niet eerder dan in 1937. Toch waren er wel mogelijkheden om de theoretische en praktische verdere vorming van de reserveofficieren te verbeteren. De benodigde financiële middelen daartoe waren, ondanks voortdurende bezuinigingen, voor het grootste deel van de jaren twintig in principe voldoende aanwezig. Zeker tussen 1924 en 1929, met de jaarlijkse begrotingsoverschotten op de rijksuitgaven, had de regering meer tegemoet kunnen komen aan een geloofwaardiger stelsel van opkomstverplichtingen dan met het wettelijke stelsel van Lambooy in november 1927 werd gerealiseerd. Dat zou dan wel een verzwaring van de opkomstverplichtingen voor de reserveofficieren met zich meegebracht hebben. In hoeverre dat vanuit een maatschappelijk gezichtspunt voor regering en parlement wenselijk en haalbaar zou zijn geweest, blijft de vraag. Waarschijnlijk zouden voor het idee van lastenverzwaring ook de handen van veel reserveofficieren niet spontaan op elkaar zijn gekomen. Daarvoor stond de positie van degenen die ingeloot en aangewezen werden voor het volgen van de opleiding tot reserveofficier al te veel achter bij hun vrijgelote leeftijdsgenoten. De kwaliteit van de aanvoering zou er waarschijnlijk wel enigszins door zijn verbeterd. Het probleem van de beperkte oefenmogelijkheden als gevolg van de relatief kleine jaarlijkse lichten zou onverkort zijn blijven bestaan. Geld voor een financiële dekking van een ruimer stelsel van opkomstverplichtingen voor de reserveofficieren en het kader had overigens ook kunnen voortkomen uit een adequater financieel beheer bij het departement van Oorlog, zeker als de jaarlijkse onderrealisatie in defensie-uitgaven tijdig alternatief aanwendbaar zou zijn geweest. Nu bleef in het interbellum gemiddeld jaarlijks ongeveer 15% van de defensiebegroting onuitgegeven. Toch koos de regering, hoewel er voldoende geld voor was, niet voor verbetering van de verdere vorming, integendeel. De ervaringen met de totstandkoming van de legerorganisatie in het begin van de jaren twintig, de noodzaak de *Dienstplichtwet* weer open te breken, en de geringe politieke voorkeur die op dat moment voor Defensie bestond, maakten een beleidswijziging een weinig aantrekkelijke prioriteit voor de regering.

Naïef politiek wensdenken en pragmatisme wonnen het in de jaren twintig van militair realisme en idealen om de noodzakelijke verbeteringen binnen het leger door te voeren. Dat gold ook nog voor een groot deel van de jaren dertig, maar dan om een andere reden dan in de periode ervoor. De economische crisis, die tot en met 1936 aanhield in Nederland, maakte een alternatieve opstelling van de regering op dat moment weinig reëel. Daarvoor waren de negatieve effecten van die crisis te groot en te zorgwekkend, de protectionistische regeringsmaatregelen van onder meer steun aan de landbouw, scheepvaart, exportindustrie, en de gevolgen van de hoge handelstarieven te verstrekkend en financieel te veeleisend. Bovendien bleven een sluitende begroting en aanpassingspolitiek uitgangspunten van het beleid van de opeenvolgende kabinetten-Colijn en bleef de economische crisis in Nederland langer aanhouden dan in de meeste Europese landen. Dit laatste was met name het gevolg van het op dogmatische wijze langer vasthouden in Nederland aan de zogenaamde 'Gouden Standaard' dan in veel van de andere Europese landen. Tenslotte zou een snellere verbetering van de

operationele gevechtskracht van het leger, en vooral een optimalisatie van de verdere vorming van de reserveofficieren aanwezig zijn geweest, als de regering in de jaren dertig eerder had ingespeeld op de snel verslechterende internationale veiligheidsontwikkelingen in Europa. Daar was ook alle reden toe, gelet op de veiligheidsomstandigheden en de notie dat Nederland in een toekomstig Europees conflict niet langer gevrijwaard zou zijn van oorlog. De eind 1937 door minister van Defensie Van Dijk genoemde 'bittere noodzaak' was al veel eerder aanwezig. Bij een hoger ontwikkelde en scherpere strategische visie van de regering en tijdige onderkenning van de verslechtering in de internationale veiligheidssituatie in Europa hadden de benodigde verbetermaatregelen voor het leger redelijkerwijs eerder kunnen en moeten zijn genomen.¹⁶ Als de bittere noodzaak in plaats van in 1937 al in 1934/35 door de regering zou zijn onderkend en omarmd en de defensiebegroting dienovereenkomstig aangepast, dan zou weliswaar de staatsschuld enigszins zijn opgelopen, maar dan had het Nederlandse leger tijdig een volledig wederopbouwprogramma kunnen ondergaan. Het leger zou dan, wat betreft samenstelling en kwaliteit, in mei 1940 veel geloofwaardiger zijn geweest en effectiever invulling hebben kunnen geven aan zijn grondwettelijke veiligheidstaken. Veiligheid mag tenslotte een prijs hebben. Toch bleef die politieke keuze achterwege. Hierdoor werd de operationele inzetbaarheid, en daarmee de geloofwaardigheid van het leger, ondergraven. Om met de woorden van majoor H. van Voorst tot Voorst te spreken, was dat 'toch wel een zeer minderwaardig doel als men overigens wel van plan is zich in geval van nood achter die militairen te verschuilen'.¹⁷

De uitkomsten en betekenis van deze studie hebben hopelijk een meervoudig effect. Niet alleen wordt door het uit de vergetelheid halen van de voor het Nederlandse leger belangrijke groep van reserveofficieren van de infanterie bijgedragen aan de militaire geschiedschrijving van het Nederlandse leger in het interbellum, ook wordt een beter inzicht geboden in de ontwikkeling van het defensiebeleid in de periode 1918-1940 en de achterliggende motieven waarop belangrijke beleidskeuzes voor het leger tot stand kwamen. Op die manier kan het bestaande beeld van het leger en de mensen in die organisatie tijdens het interbellum worden aangevuld of verduidelijkt, alsmede bestaande mythes daarover worden ontkracht. De studie laat zien wat de consequenties waren van het ontbreken van een gedegen beleidsanalyse van het defensiebeleid in het begin van de jaren twintig en van het gemis aan controle op de uitvoering en de gevolgen van dat beleid. Dan blijkt dat in het interbellum geen sprake meer was van een geloofwaardig veiligheids- en defensiebeleid. Aan de hand van deze studie kunnen historisch-geïnteresseerden en beleidsverantwoordelijken hun kennis vergroten en een beeld krijgen van de wijze waarop beleidskeuzes in het verleden tot stand kwamen, het beleid werd uitgevoerd, en van de consequenties van die aanpak. Daar ligt de kracht van de uitkomst van deze studie en de confrontatie met het heden. De traumatische ervaringen van de oorlog in mei 1940 worden door deze studie niet weggenomen, maar hopelijk draagt zij wel bij aan een beter begrip over hoe het zover heeft kunnen komen en wat er kan gebeuren als de consequenties van politiek en militair handelen niet duidelijk genoeg zijn.

De moraal die uit deze studie volgt, kent meerdere dimensies, namelijk dat defensiebeleid alleen haalbaar is als vooraf helderheid bestaat over de consequenties van dat beleid, de politieke bereidheid aanwezig is tot allocatie van de benodigde personele, materiële en financiële middelen, en op gerichte en zo effectief mogelijke wijze van militaire zijde uitvoering wordt gegeven aan dat beleid. In politieke en militaire zin gaat het dus niet alleen om woorden, maar juist ook om daden. Zou hiervan in het interbellum sprake zijn geweest, dan zou dit voor de reserveofficieren hebben betekend dat tijdig de voorwaarden voor een effectieve theoretische en praktische verdere vorming zouden zijn geschapen, op basis waarvan zij naar

verwachting hadden kunnen voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties. Defensiebeleid dat niet op goede gronden berust en niet naar behoren wordt getoetst, vormt een bedreiging voor de effectiviteit en de geloofwaardigheid van dat beleid. Dat risico reikt nog verder, want het strekt zich ook uit naar het veiligheidsbeleid en daarmee ultiem zelfs de soevereiniteit van een land. Dat was het geval met het defensiebeleid in het interbellum waarbij jarenlang het absolute minimum als uitgangspunt werd gehanteerd, werd vastgehouden aan de gedachte dat daarmee geen vitale schade werd toegebracht aan de gevechtskracht van de strijdkrachten, en dat het leger zo nodig weer tijdig volledig operationeel op peil gebracht zou kunnen worden. Deze aannames waren misleidend omdat het niet voortdurend en volledig helder was hoe het stond met die gevechtskracht en wat in materiële, personele en financiële zin nodig was om dat leger weer tijdig operationeel op peil te brengen. Dat de gedachte van een tijdige wederopbouw van het Nederlandse leger niet meer dan een illusie was, bleek aan het eind van de jaren dertig. Over de operationele geschiktheid van de reserveofficieren werd op dat moment met geen woord gerept. Blijkbaar lag daar niet direct de zorg van de militaire leiding. Toch had het duidelijk kunnen en moeten zijn dat veel van die aanvoerders redelijkerwijs niet voldeden, noch konden voldoen, aan de eisen van volledige geschiktheid voor hun taakuitvoering in het oorlogsleger.

Hopelijk zetten de uitkomsten van deze studie aan tot nadenken en dragen zij in het algemeen bij aan de vergroting van de kennis over een historisch belangwekkend thema voor de Nederlandse militaire geschiedenis in het interbellum. Hopelijk ondersteunen die lessen en ervaringen ook de ontwikkeling van een geloofwaardig en solide veiligheids- en defensiebeleid van Nederland, nu en in de toekomst.

Bijlage I

Overzicht politieke en militaire leiding 1918-1940

	Minister van Oorlog/Defensie*	Chef Generale Staf*	Commandant Veldleger*	Inspecteur Infanterie*
1918	jhr. B.C. de Jonge	generaal C.J. Snijders luitenant-generaal W.F. Pop (vanaf 11 november 1918 waarnemend opperbevelhebber van land- en zee-macht; vanaf 7 december 1918 chef generale staf)	luitenant-generaal W.H. van Terwisga	generaal-majoor W.D.A. Ophorst
1919	jhr. G.A.A. Alting von Geusau (vanaf 9 september 1918)	luitenant-generaal W.F. Pop	luitenant-generaal J. Burger (vanaf december 1918)	generaal-majoor W.D.A. Ophorst
1920	jhr. G.A.A. Alting von Geusau (tot 5 januari 1920) jhr. Ch.J.M. Ruys de Beerenbrouck (ad interim tot 31 maart 1920) W.F. Pop (vanaf 31 maart 1920)	luitenant-generaal W.F. Pop (tot en met 31 maart 1920)	luitenant-generaal J. Burger	generaal-majoor H. Crookewit
1921	W.F. Pop (tot 28 juli 1921) J.J.C. van Dijk (vanaf 29 juli 1921)	generaal-majoor J.H. van der Hegge Zijnen (waarnemend vanaf 1 april 1920)	luitenant-generaal J. Burger	generaal-majoor A.J.W. van der Grinten
1922	J.J.C. van Dijk	luitenant-generaal M.D.A. Forbes Wels (vanaf 1 februari 1922)	generaal-majoor H.C.A. de Block (waarnemend augustus 1921-februari 1922)	generaal-majoor A.J.W. van der Grinten
1923	J.J.C. van Dijk	luitenant-generaal M.D.A. Forbes Wels	luitenant-generaal T.F.J. Muller Massis (vanaf 1 februari 1922)	generaal-majoor W.H.C. Boellaard
1924	J.J.C. van Dijk	luitenant-generaal M.D.A. Forbes Wels	luitenant-generaal T.F.J. Muller Massis	kolonel W.S.A.A.H.M. Rijswijk de Jong (vanaf 16 september 1924)

	Minister van Oorlog/Defensie*	Chef Generale Staf*	Commandant Veldleger*	Inspecteur Infanterie*
1925	J.J.C. van Dijk (tot 4 augustus 1925) J.M.J.H. Lambooi (vanaf 4 augustus 1925)	luitenant-generaal M.D.A. Forbes Wels (tot 1 november 1925)	luitenant-generaal T.F.J. Muller Massis	generaal-majoor W.S.A.A.H.M. Rijswijk de Jong
1926	J.M.J.H. Lambooi L.A. van Roijen (8 maart tot 24 april 1926) J.M.J.H. Lambooi vanaf 25 april 1926)	generaal-majoor P.J.H. van der Palm (vanaf 1 november 1925)	luitenant-generaal T.F.J. Muller Massis	generaal-majoor W.S.A.A.H.M. Rijswijk de Jong
1927	J.M.J.H. Lambooi	luitenant-generaal P.J.H. van der Palm	luitenant-generaal T.F.J. Muller Massis	generaal-majoor J.H. Borel (vanaf 1 oktober 1926)
1928	J.M.J.H. Lambooi (vanaf 1 september 1928: minister van Defensie in plaats van minister van Oorlog)	luitenant-generaal P.J.H. van der Palm	luitenant-generaal T.F.J. Muller Massis	generaal-majoor J.H. Borel
1929	J.M.J.H. Lambooi (tot 10 augustus 1929) L.N. Deckers (vanaf 10 augustus 1929)	luitenant-generaal P.J.H. van der Palm (tot 1 mei 1929)	luitenant-generaal E.F. Insinger (vanaf 1 januari 1929)	generaal-majoor J.H. Borel
1930	L.N. Deckers	luitenant-generaal H.A. Seyffardt (vanaf 1 mei 1929)	luitenant-generaal E.F. Insinger	generaal-majoor J.H. Borel
1931	L.N. Deckers	luitenant-generaal H.A. Seyffardt	luitenant-generaal E.F. Insinger	generaal-majoor J.H. Hardenberg (vanaf 16 januari 1931)
1932	L.N. Deckers	luitenant-generaal H.A. Seyffardt	luitenant-generaal E.F. Insinger (tot 1 mei 1932) luitenant-generaal jhr. W. Röell (vanaf 1 mei 1932)	generaal-majoor J.H. Hardenberg
1933	L.N. Deckers	luitenant-generaal H.A. Seyffardt	luitenant-generaal jhr. W. Röell	kolonel I.H. Reynders

	Minister van Oorlog/Defensie*	Chef Generale Staf*	Commandant Veldleger*	Inspecteur Infanterie*
1934	L.N. Deckers	luitenant-generaal H.A. Seyffardt (tot 1 mei 1934) generaal-majoor I.H. Reynders (vanaf 1 mei 1934)	luitenant-generaal jhr. W. Röell	generaal-majoor I.H. Reynders
1935	L.N. Deckers (tot 2 september 1935) H. Colijn (ad interim tot 24 juni 1937)	luitenant-generaal I.H. Reynders	luitenant-generaal jhr. W. Röell	generaal-majoor H. de longh
1936	H. Colijn	luitenant-generaal I.H. Reynders	luitenant-generaal jhr. W. Röell	generaal-majoor H. de longh
1937	H. Colijn (tot 24 juni 1937) J.J.C. van Dijk (vanaf 24 juni 1937)	luitenant-generaal I.H. Reynders	luitenant-generaal jhr. W. Röell (tot 1 april 1937) luitenant-generaal baron J.J.G. van Voorst tot Voorst (vanaf 1 april 1937)	generaal-majoor W.F.A. Hackstroh
1938	J.J.C. van Dijk	luitenant-generaal I.H. Reynders	luitenant-generaal baron J.J.G. van Voorst tot Voorst	generaal-majoor W.F.A. Hackstroh
1939	J.J.C. van Dijk (tot 10 augustus 1939) A.Q.H. Dijkhoorn (vanaf 10 augustus 1939)	luitenant-generaal I.H. Reynders (vanaf 28 augustus 1939: opperbevelhebber van land- en zee-macht en bevorderd tot generaal)	luitenant-generaal baron J.J.G. van Voorst tot Voorst	generaal-majoor W.F.A. Hackstroh
1940	A.Q.H. Dijkhoorn	generaal I.H. Reynders (tot 6 februari 1940) generaal H.G. Winkelman (vanaf 6 februari 1940 opperbevelhebber van land- en zee-macht)	luitenant-generaal baron J.J.G. van Voorst tot Voorst	generaal-majoor W.F.A. Hackstroh

Naam- en Ranglijst der Officieren van het Nederlandsche leger (1918-1940)

* Voor zover bekend zijn de exacte datums van de aanvaarding en overdracht van de functie vermeld.

Noten

Hoofdstuk I

¹ Tot en met 1927 werd de naam verlofsofficier gebruikt, daarna reserveofficier.

² De betiteling 'amateurs' werd door de commandant van het veldleger gebruikt in een reactie op het artikel NL-HANa, 'De Oude Sleur duurt voort', *De Haagsche Post* (6 mei 1939). Nationaal Archief (NA), Archief 2.13.16 (Hoofdkwartier Veldleger), inv.nr. 832. NL-HaNa verder te noemen: NA.

³ De verdere vorming bestond uit de algemene cursus- en oefenverplichtingen die golden voor de reserveofficier na afloop van zijn eerste-oefening.

⁴ *Dienstplichtwet* (4 februari 1922), *Staatsblad* (1922), nr. 43. Hoewel in het interbellum de maandaanduiding met een hoofdletter werd geschreven, is in deze studie vastgehouden aan de moderne schrijfwijze, met een kleine letter.

⁵ Ongeveer 250.000 man.

⁶ Zie onder meer De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden*, II (1969), p. 325, 343 en 345; *Enquêtecommissie Regeringsbeleid (ECRB) 1940-1945*, I B, bijlage 86. *Memorie van generaal-majoor Nierstrasz over de houding van de troepen in de Meidagen 1940* (1969), p. 183; Schulten en Koster, 'Tussen hoop en vrees. De Nederlandse krijgsmacht in het Interbellum' in: Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940* (1990), p. 51.

⁷ Zie onder meer: Van Oorschot en Roelofsen, *Militaire Beschouwingen* (1948), p. 27, en Nierstrasz, *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II, De voorgeschiedenis 1922-1939. Hoofdstuk XI, G. Samenvatting 'z.j.'*

⁸ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden* II (1969), p. 345 en 346.

⁹ Zie onder meer Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland. Oorlogsbeeld, strategie en operationele planning van het Nederlandse Leger in het Interbellum* (2007); Amersfoort, 'De ongelijke strijd. Een beschouwing over de oorzaken van de snelle nederlaag van Nederland in mei 1940' in: Jonker e.a., etc. *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* (1990), p. 11-22; Amersfoort, 'Expeditionaire krijgsmacht en Veldleger. De ambities van een klein land in een grote wereld' (2008), p. 39-52; Amersfoort, 'Give us Back our Field Army! The Dutch Army Leadership and the operational planning during the Interwar Years' in: Amersfoort en Klinkert, *Small Powers in the Age of total War, 1900-1940* (2011); Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940*, in het bijzonder hoofdstuk 3 *Tussen hoop en vrees. De Nederlandse krijgsmacht in het Interbellum* (1990), p. 51-83 en Amersfoort, *De proef op de som*, p. 299-314; Beunders, *Weg met de Vlootwet! De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (1984), Bijkerk, 'Nederlands defensiebeleid in de jaren '20. Het bestaande beeld nader bezien' (1995), p. 90-96; Blom, 'Durch kamen sie doch'. Het Nederlandsche defensiebeleid in de jaren dertig opnieuw beschouwd' in: Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (1984); Blom, 'Het verslagen leger. Enkele aspecten van de geschiedenis van het Nederlandse leger na de nederlaag in mei 1940' in: Jonker e.a., *Vijftig jaar na de inval* (1990), p. 41-57; De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden* I-III (1969); Discussiegroep Stichting De Greb. *De Slag om de Grebbeberg en Betuwestelling in mei 1940. Defensiebeleid in de jaren '20 en '30*; Kamphuis, 'Eenzijdige ontwapening is redeloos, maakt reddeloos' (1984), p. 57-93; Klinkert, 'A Dutch mass army? Dutch liberal ideas and practices to enlarge the Army 1914-1922' (2011), p. 233-248; Klinkert, *Defending neutrality. The Netherlands prepares for War, 1900-1925* (2013); Klinkert, 'Het Nederlands Militair-

Strategisch Beleid 1870-1990' in: G. Teitler e.a., *Inleiding Militaire Strategie* (2002), p. 325-366; Klinkert, 'Lessons from the Great War for a Small Country. The military debate in the Netherlands 1918-1923' in: *Baltic Security Defence Review*, deel 12 (2010), p. 81-107; Klinkert, *Van Waterloo tot Uruzgan. De militaire identiteit van Nederland* (2008); Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1839-1939* (2006). Zie met name III, hoofdstuk 8: *Nooit meer oorlog (1919-1934)*, 9: *De onhoudbare stelling (1935-1939)*, en 10: *Tekens aan de wand (1839-1939)*; Oud, *Het Jongste Verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1918-1940*, I-VI (1948-1949); Romijn en Bank, 'Het (historisch) perspectief van bezuinigingen op Defensie. De kruik gaat net zolang te water ...' (1994) p. 319-324; Ruissen, *Artillerie mei 1940. De krijgsverrichtingen en achtergronden* (2005); Schöffer, 'Het trauma van de Nederlandse nederlaag', deel 84 (1971), p. 536-551; Schulten, 'Gewapende neutraliteit en Tweede Wereldoorlog (1870-1949)' in: Bruijn en Wels red., *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (2003), p. 313-336; Schulten, 'The Netherlands and its Army 1900-1940' (1984), p. 73-95. Hetzelfde artikel is tevens opgenomen in: Amersfoort en Kamphuis (ed.), 'Je Maintiendrai. A concise history of the Dutch Army' (1985), p. 73-96; Schuurisma, *Vergeefs onzijdig. Nederlands neutraliteit 1919-1940* (2005); Snapper, *De gevechtswaarde van de Nederlandse Landmacht in de periode 1914-1918 en 1940* (1980), p. 30-35; Snapper, 'Durch kamen sie doch'. Dankzij de luchtmacht. De defensie gedurende de periode 1928-1938 in Europa, Japan en de Verenigde Staten' (1986), p. 43-74; Snapper, *Enige sterktecijfers betreffende de Nederlandse Landmacht in de periode 1840-1940* (1981), p. 80-118; Van Gent, *Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit, september 1939-mei 1940* (2009); Willems, *Van bezuiniging naar bewapening. Een studie naar het omgaan van het Nederlandse defensiebeleid in de jaren dertig* (1997); Wilson, *Vijf oorlogsdagen*; Zwitser en Kamphuis, 'De afbraak van de Nederlandse defensie tijdens het Interbellum' (1960), p. 32-34.

¹⁰ Zie onder meer Boterman en Vogel red., *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking in contacten van politiek tot literatuur*, De Keizer en Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* (2004).

¹¹ Amersfoort en Kamphuis red., *Mei 1940* (1990), p. 8.

¹² Klinkert, 'De opmars van de militaire geschiedenis', bespreking van Bruijn en Wels (red.), *'Met man en macht'* (2003), p. 567-571.

¹³ Van Gent, Bespreking van Amersfoort en Klinkert ed., *Small Powers in the Age of Total War, Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN) - Low Countries Historical Review*. Vol. 127-4 (2012).

¹⁴ Van den Berg, *Reserve-Kapitein* (2013), p. 15.

¹⁵ Ibidem, p. 9.

¹⁶ Meuwese. Bespreking van Maas en de Natris, 'Verplicht, Vrijwillig & Verbonden' in: *De Militaire Spectator (De MS)* 188 (2019), p. 570.

¹⁷ Schöffer, 'Het trauma van de Nederlandse nederlaag' (1971), p. 546.

¹⁸ De Keizer en Tates, *Moderniteit* (2004), p. 15.

¹⁹ Dat het thema 'de oorlog in mei 1940 en wat eraan voorafging' nog steeds nadrukkelijk aandacht krijgt, blijkt onder meer uit recente publicaties als Amersfoort. *Een harmonisch leger* (2007); Amersfoort en Klinkert ed., *Small powers in the age of total war* (2012); Bijkerk, *Een korte oorlog* (2015); Klinkert, *Defending neutrality* (2013); Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand* (2006); Schuurisma, *Vergeefs onzijdig* (2005); Van Gent, *Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit* (2009); Van den Berg, *Reserve-Kapitein* (2013); en Van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (2009).

- ²⁰ Bouwman, 'Ons schuldgevoel over de Tweede Wereldoorlog mag wel wat minder' (4 februari 2020).
- ²¹ Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 117.
- ²² Ibidem.
- ²³ Jonker e.a., *Vijftig jaar na de inval* (1990).
- ²⁴ Ibidem, achterzijde boek.
- ²⁵ In primaire bronnen wordt ook gesproken van 'voortgezette opleiding'. In deze studie wordt doorgaans het begrip 'verdere vorming' gebruikt.
- ²⁶ Onderzocht zijn de volgende bronnen: *A.R.K.O., Officieel Orgaan van de Algemene Rooms-Katholieke Officieren Vereeniging*; *Christelijk Militair Blad*, Orgaan van de Nationale Christen Officieren Vereeniging; *De Verlofs officier, Orgaan van den Algemeene Vereeniging van Verlofs officieren der Nederlandse Land en Zeemacht*. In 1932 werd de naam gewijzigd in *De Reserve-Officier, Maandschrift voor Militaire en Reserve-officieren (Mavors)*; *De Militaire Spectator*, waarin opgenomen het *Artilleristisch en Cavaleristisch Tijdschrift*, *Ons Leger, Maandblad van de Algemene Nederlandse Officieren Vereniging*; *Orgaan van de Garde, Vereeniging van Grenadiers en Jagers*; *Krijgswetenschap, Orgaan der Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap*.
- ²⁷ Van Oorschot en Roelofsen, *Militaire Beschouwingen* (1948).
- ²⁸ Ibidem, p. 27.
- ²⁹ Schulten, 'Kadervorming door Reserve-officieren (1880-1914)' (1977), p. 32-35.
- ³⁰ Ibidem, p. 35.
- ³¹ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog II, Neutraal*. Hoofdstuk 12. *De Nederlandse Krijgsmacht, kader en manschappen*, (1969), p. 345-346.
- ³² Ibidem, p. 345.
- ³³ Nierstrasz, *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens de Wereldoorlog II*, hfdst. 11. Dát De Jong hier Nierstrasz citeerde, blijkt uit de woorden 'wij willen weer naar Nierstrasz luisteren'. Zie *Het Koninkrijk der Nederlanden I, Voorspel* (1969), p. 553.
- ³⁴ Ibidem Nierstrasz, 5e conclusie.
- ³⁵ Ibidem, 6e conclusie.
- ³⁶ Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940* (1990).
- ³⁷ Ibidem, p. 7.
- ³⁸ Ibidem, hfdst. 3, Schulten en Koster, *Tussen hoop en vrees. De Nederlandse krijgsmacht in het Interbellum* (1990), p. 51-83, en hfdst. 11, Amersfoort, *De proef op de som* (1990), p. 299-314.
- ³⁹ Schulten, *De Nederlandse officier en zijn geschiedenis. Honderdvijfentwintig jaar KVEO* (2002).
- ⁴⁰ Klinkert, 'De reserve-officier in het Nederlandse leger 1880-1950' in: *De Reserve-Officier der Artillerie. SROBA, SROOA, SROA en SROLuA* (2003).
- ⁴¹ Kroon, 'Kampen blijft garnizoensstad' (2007), p. 107-128.
- ⁴² Van den Berg, *Reserve-Kapitein* (2013).
- ⁴³ Ibidem, p. 15.
- ⁴⁴ Maas en de Natris, *Verplicht, Vrijwillig & Verbonden* (2017).
- ⁴⁵ De Natris, 'De Nederlandse reserve-officier 1893 1940. Versterking van het leger en voor een hechte band tussen leger en volk' (2017), p. 30-35.
- ⁴⁶ Andere onderzoeksgebieden over de reserveofficier zijn onder meer hun rol als bruggenbouwer tussen leger en maatschappij en de mate waarin zij in staat waren maatschappelijke invloed uit te oefenen.

- ⁴⁷ Respectievelijk: NA, Archief 2.13.01 (minister van Oorlog), 2.13.16 (Hoofdkwartier Veldleger), 2.13.65 (Chef Wapen der Infanterie), 2.13.70 (Generale Staf/GS) en het Archief Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Van Voorst tot Voorst en Nierstrasz.
- ⁴⁸ De Handelingen betreffen de woordelijke Kamerverslagen. Bij de Kamerstukken gaat het om de schriftelijk uitgewisselde stukken tussen de regering en het parlement. Bron: Tweede Kamer der Staten-Generaal en Koninklijke Bibliotheek, Den Haag; zie www.statengeneraaldigitaal.nl.
- ⁴⁹ Bron: www.tweedekamer.nl.
- ⁵⁰ Zie over dit standpunt: 'algemene politieke beschouwingen' op www.parlement.com.
- ⁵¹ *Mavors, Maandschrift voor militaire en verlofsofficieren, voor vaandrags en kader-reservisten*. Het blad stond tijdens het interbellum onder redactie van reserve-kapitein, later reserve-majoor van de infanterie, D.H. Schilling.
- ⁵² Achtereenvolgens de periodieken van de Algemene Vereeniging van Verlofsofficieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht, de Algemeene Rooms-Katholieke Officieren-vereening, en de Nationale-Christen-Officieren-Vereeniging.
- ⁵³ *Ons Leger, Officieel Orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Ons Leger' en het Orgaan van De Garde. Vereeniging van Grenadiers en Jagers*.
- ⁵⁴ Verslaglegging vond plaats in *Krijgswetenschap*, het *Orgaan der Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (VTBK)*, dat in opeenvolgende jaargangen werd uitgegeven.
- ⁵⁵ NA, Pool, *De Infanterie is de koningin van het slagveld* (1999). Archief HKVL, inv.nr. 1120.
- ⁵⁶ *Checkpoint. Magazine voor veteranen*. Uitgegeven door het Nederlands Veteranen-instituut.
- ⁵⁷ Ruyten, *Indrukken over het Nederlandsche Leger gedurende acht maanden mobilisatie en 5 dagen oorlog*. Ruyten, reserve-majoor van de infanterie, was in mei 1940 commandant van het 1e bataljon van het 15e regiment infanterie ('z.j.').
- ⁵⁸ *Dertig millioen bezuiniging. Het militaire vraagstuk*. Overdruk van twaalf hoofdartikelen in het dagblad *De Standaard* (1924), p. 1-55.
- ⁵⁹ Groen, P. en W. Klinkert red., *Studeren in Uniform* (2003), p. 491-548.
- ⁶⁰ Van Baak, 'Inzichten over de opleiding der officieren bij het Fransche leger en eenige mededeelingen betreffende samenstelling van het regiment, het bataljon, de compagnie, de sectie en de groep aldaar' (1921), p. 151-156; Van Baak, 'Uittreksel uit het verslag van den Franschen Kolonel G. Lagrue, Directeur de l'Infanterie, aan den Minister van Oorlog A. Lefevre' (1920), p. 177-182; Geerke, 'Vorming van verlofsofficieren in het Fransche leger' (1923), p. 332-334; en V., 'De Reserve-Officieren in het Fransche Leger' (1923) p. 88-89.
- ⁶¹ 'Het Zwitserse leger' (1929), p. 14-15; Heitz, P., 'Die Stellung des Militzoffiziers in der Schweizerischen Armee' (1919), p. 80-83 en p. 94-96 en 'Zwitserland en wij' (1929), p. 108-110. Zie verder: Drunen, P.G. van, 'Legervorming tot het Zwitserse stelsel' (1926).
- ⁶² Jacob, 'Das neue Deutsche Heer und seine Führer' (1937), p. 252; Feenstra, 'De officiers-opleiding in Deutschland' (1937), p. 311-312; en Lokhorst, van, 'Wat kan de nieuwe Deutsche weermacht ons leeren?' (1937), p. 256-264.
- ⁶³ 'Tekort aan actieve officieren in het Belgische leger' (1938), p. 222. Andere relevante publicaties betreffen: 'De oefening van de Fransche reservisten' (1934), p. 688; Delafield, 'Our Defense Needs. We Lack Reserves of Trained Officers and Modern Arms' (1936), p. 225-227; Doughty, *The Seeds of Disaster. The Development of French Army Doctrine 1919-1939* (1985), p. 14-40; Drunen, van, 'Legervorming tot het Zwitserse stelsel' (28 augustus 1926); Gelder, 'De opleiding der Verlofsofficieren' (1919-1920), p. 237-250; Goltz, von der, *Das Volk in Waffen. Ein Buch über Heerwesen und Kriegsführung unserer Zeit* (1899), p. 45-

54; Hartmut, *Das Reserveoffizierkorps im deutschen Kaiserreich 1890-1914. Ein sozial-geschichtlicher Beitrag zur Untersuchung der gesellschaftlichen Militarisierung im Wilhelminischen Deutschland* (1981); J.R., 'Die Stellung des Militzoffiziers in der Schweizerischen Armee' (juli 1920), p. 80-83 en p. 94-96; 'Zwitserland een voorbeeld voor Nederland' (1934), p. 80.

⁶⁴ Forczyk, Case (red.) *The collapse of France* (2017), p. 14.

⁶⁵ Ongeveer 55% van de reserveofficieren behoorde tot de infanterie, het hoofdwapen. Het korps veldartillerie was het belangrijkste ondersteunende wapen met ongeveer 25% van de reserveofficieren. Van die 25% was tweederde werkzaam de bereden artillerie.

⁶⁶ Zie onder meer: Boterman, *Tussen utopie en crisis. Nederland en het Interbellum 1918-1940*; De Jonge, *Crisis en critiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*; en De Keizer en Tates red., *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland 1914-1940* (2004).

⁶⁷ Zie, naast het hiervoor genoemde jaarboek van De Keizer en Tates, onder meer M.H. Würzner: 'Aspecten van het Interbellum. Beeldende kunst, film, fotografie, cultuurfilosofie en literatuur in de periode tussen de twee wereldoorlogen' in: *Themanummer Spiegel Historiae. Maandblad voor Geschiedenis en Archeologie* 26 (september 1991), p. 9; Boterman en Vogel red., *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (2003); Hartmans, *Schaduwjaren. De jaren dertig in Nederland* (2018).

⁶⁸ De Jonge, *Crisis en critiek der democratie* (1968), p. 26-27. Zie ook: De Jong. *Het Koninkrijk der Nederlanden I* (1969), p. 216-364.

⁶⁹ Voor de Vrijzinnig-Democratische Bond gold dat al vanaf mei 1933.

⁷⁰ De Grondwetwijziging van 1917 maakte een einde aan de schoolstrijd. Openbaar en bijzonder onderwijs werden gelijkgeschakeld en kregen beide vanaf dat moment dezelfde financiële steun van de overheid.

⁷¹ *Volkenbondverdrag*, artikel 16, lid 3 maakt melding van wederkerige steun teneinde weerstand te bieden (...). Verder wordt gemeenschappelijk optreden genoemd 'om de Bondsplichten te doen eerbiedigen'.

⁷² Nederland kende tussen 1919 en 1931 in totaal 32 antimilitaristische verenigingen.

⁷³ Chef generale staf (CGS) aan minister van Defensie (minDef), 4 februari 1937. *Urgentieprogramma*. Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnr. 418, inv.nr. 324. Overigens had de militaire leiding al eerder aangedrongen op kwaliteitsverbetering van het leger, onder meer in januari 1930.

⁷⁴ Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 117.

Hoofdstuk II

¹ *Dienstplichtwet* (4 februari 1922), *Staatsblad* (1922), nr. 43.

² Wijziging *Militiewet* (2 februari 1912), *Staatsblad* (1912), nr. 19, wijziging *Landweeerwet* (1913) en de *Landstormwet* (28 april 1913), *Staatsblad* (1913), nr. 149.

³ *HTK* (13 februari 1919), nr. 2. VIII.13. Vel 352, 1383.

⁴ *Ibidem*, 1390.

⁵ *Ibidem*, 1391.

⁶ *Ibidem*, 1393.

⁷ *Memorie van Toelichting op Hoofdstuk VIII van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1920*, p. 19. Hierna kortheidshalve genoemd *MvT* (1920) 2.VIII.2.19.

⁸ Het Nederlandse krijgsbeleid in het interbellum steunde primair op het veldleger, dat mobiel moest kunnen optreden om het land zo dicht mogelijk tegen de grenzen te verdedigen. Mocht die verdediging niet langer houdbaar zijn dan zou het veldleger zich terugtrekken binnen de Vesting Holland, een stelsel van linies en stellingen dat het strategisch kerngebied van de Nederlandse landsverdediging omvatte. Van daaruit zou de verdediging worden voortgezet, in afwachting van bondgenootschappelijke steun.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ *Volkenbondverdrag* (28 juni 1919), artikelen 8, lid 1, en 16, lid 3.

¹² *MvT* (1920) 2.VIII.2.19.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Van Dam van Isselt, 'De verdere ontwikkeling van onze weerkracht na de demobilisatie' (1918), p. 159-184; Van Slobbe, 'Eenige gedachten over de toekomst van ons leger' (1918), p. 271-280; Brouwer, 'Onze toekomstige weermacht' (1919), p. 792-804; en Verberne, 'Welke richting?' (1922), p. 691-693. Zie ook: Van den Belt, 'Onze nieuwe weermacht' (1919), p. 1-24; en Froger, 'Enkele beschouwingen over de modernisering van ons leger' (1919), p. 355-362.

¹⁷ Ibidem Van den Belt, p. 9.

¹⁸ Ibidem, p. 10 en p. 11.

¹⁹ Ibidem, p. 11 en p. 12.

²⁰ Zie voetnoot 11. Zie ook *VTBK* (1918-1919), p. 241-351; en *Dertig miljoen bezuiniging. Het militaire vraagstuk* (1924), p. 1-55.

²¹ Zie onder meer Beunders, *Weg met de Vlootwet. De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (1984); Dunk, 'Neutralisme en defensie: het dilemma in de jaren dertig', Janssen, 'Kerk, coalitie en defensie in het Interbellum' en Vonhoff, 'Defensiepolitiek van Liberalen en Vrijzinnig-Democraten in de jaren dertig' in: Teitler red., *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en Krijgsmacht in de jaren '30* (1984); Zie verder: Oud, *Het Jongste verleden Parlementaire geschiedenis van Nederland 1918-1940 I, 1918-1922* (1948); en Wijne, *Tussen dogma en werkelijkheid. De ideologische gijzeling van de sociaaldemocratie in Nederland als bijdrage tot haar isolement tijdens het Interbellum* (1992). Tot de vredesbewegingen hoorden onder meer de *Vereeniging Volk en Vrede* en de *Nooit Meer Oorlog Federatie* (NMOF), bestaande uit verschillende bewegingen zoals: Kerk en Vrede, Jongeren Vredes Actie, de Algemeen Nederlandsche Vrouwenbond, de Roomsche Katholieke Volkspartij, de Haagsche Esperantobeweging, de Politieke Partij VDB, de Bond van Ambtenaren bij 's Rijks Belastingen, de Spiritisten Vereeniging Harmonia, de Theosofische Orde van Dienst, en de Arbeidersgroep voor Doopsgezinden tegen krijgsmacht.

²² *De Grondwet 1917*, artikel 181.

²³ Zie voor de strategische belangen: *De Grondwet 1917*, artikel 180.

²⁴ *Memorie van Antwoord op het voorlopig verslag van de Tweede Kamer betreffende het wetsontwerp van het VIIIe Hoofdstuk van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1920*. Kamerstuk 2.VIII.10, p.15-19. Hierna kortheidshalve *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.15-19. Waar in de tekst verwezen wordt naar een *Memorie van Antwoord* gaat het, anders dan aangegeven, om een Kamerstuk gericht aan de Tweede Kamer.

²⁵ Ibidem. Leger: zes lichten (115.000 man); reserve van het leger: twee lichten (35.000 man); landweer: drie lichten (50.000 man).

- ²⁶ Ibidem. Bekorting tot twee maanden voor die miliciens, die over een zekere lichamelijke geoefendheid en enige militaire vaardigheid beschikten.
- ²⁷ Ibidem, p. 18.
- ²⁸ Ibidem. Gesteld werd 'dat de opleiding tot officier uit de militie bijzondere zorg zou eischen aangezien tijdens de mobilisatie gebleken is, dat vele reserveofficieren in de handhaving van hun gezag wegens gebrek aan ervaring moesten te kort schieten'.
- ²⁹ Oud, *Het Jongste Verleden I* (1948), p. 179-180.
- ³⁰ Ibidem, p. 181.
- ³¹ Ibidem, p. 182.
- ³² *HTK* (14 december 1920), vel 254, 991.
- ³³ Al in 1902 had staatsraad generaal Jhr. J.J.C. den Beer Portugael beweerd dat de onafhankelijkheid en onzijdigheid van Nederland onmisbaar waren voor de Europese vrede, in: Schuurma, *Jaren van opgang. Nederland 1900-1930* (2000), p. 429.
- ³⁴ *HTK* (14 december 1920), vel 254, 991-992.
- ³⁵ Ibidem, 992.
- ³⁶ Groustra, *De Dienstplichtwet voorzien van aantekeningen* (1922), p. 12.
- ³⁷ De opleiding van een lichte dienstplichtigen werd afgesloten met zogenaamde vervolgoefeningen, die in totaal zes weken duurden. Herhalingsoefeningen behoorden tot stelsel van de wettelijke opkomstverplichtingen.
- ³⁸ Ibidem, 13.
- ³⁹ *HTK* (14 december 1920), vel 254, 994.
- ⁴⁰ *Voorlopig Verslag Eerste Kamer* (10 januari 1921). Zie ook: Groustra, *De Dienstplichtwet*, p. 10.
- ⁴¹ Ibidem, p. 18.
- ⁴² *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.19.
- ⁴³ Groustra, *De Dienstplichtwet* (1922), p. 22-23. De kleine marge krijgt een bijzondere betekenis doordat twee leden van de Tweede Kamerfractie van de SDAP om zwaarwegende redenen niet aanwezig waren.
- ⁴⁴ *Dienstplichtwet* (4 februari 1922), *Staatsblad* (1922) nr. 43.
- ⁴⁵ Tot 1929 werd gesproken over de *Staatsbegroting* (Hoofdstuk VIII), daarna van de *Rijksbegroting*. Het *Volkenbondverdrag* tussen Duitsland en de zogenaamde Entente werd op 28 april 1919 ondertekend.
- ⁴⁶ Oud-opperbevelhebber Snijders omschreef het minimum van weerkracht als 'de grens waarbeneden niet mag worden gegaan' in: Snijders, 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer Landsverdediging' (1923), p. 7-8, p. 75-79 en p. 87-95.
- ⁴⁷ Weliswaar heeft de Eerste Kamer ook het recht van begroting, maar de algemene politieke beschouwingen in de Tweede Kamer worden politiek belangrijker geacht dan de beschouwingen in de Eerste Kamer. Zie www.tweedekamer.nl.
- ⁴⁸ *Grondwet 1917*, hfdst. 8, artikel 181: Zee en Landmacht: verplichtingen krijgsmacht. In de toelichting op de ontwikkeling van artikel 181 werd gewezen op artikel 122 van de *Grondwet* van 1814. Hierin werd gesproken over 'het onderhouden van een toereikende landmacht'. Zie www.denederlandsegrondwet.nl.
- ⁴⁹ *MvT* (1920 2.VIII.2.19).
- ⁵⁰ Ibidem.
- ⁵¹ *Volkenbondverdrag* (28 april 1919); zie de artikelen 8, 10, lid 1, en 16, lid 3.
- ⁵² *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.15.
- ⁵³ Ibidem, p. 16.

- ⁵⁴ *MvA/TK* (1926) 2.VIII.11.19. Indien de beoogde afschrikking zou falen, moest het leger in staat zijn de neutraliteit gewapenderhand te handhaven.
- ⁵⁵ *MvA/TK* (1928) 2.VIII.11.25.
- ⁵⁶ *Ibidem*.
- ⁵⁷ *MvA/TK* (1933) 2.VIII.2125.11.
- ⁵⁸ *MvA/TK* (1935) 2.I.5.35.
- ⁵⁹ *Troonrede* (17 september 1935).
- ⁶⁰ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.14. Voor de omschrijving van de doelstelling werd verwezen naar het regeringsbeleid zoals aangegeven in hoofdstuk 1 van de *Rijksbegroting: MvA/TK* (1935) 2.I.5.39 en 40.
- ⁶¹ *MvA/TK* (1935) 2.I.5.39.
- ⁶² *Ibidem*, p. 40. De verdediging van ‘zoo groot mogelijk gedeelte van het grondgebied’ was een impliciete verwijzing naar artikel 181 van de *Grondwet* van 1917. Uit de historische toelichting op dit artikel blijkt dat onder de belangen van de staat moesten worden verstaan: de handhaving van de vrijheid van het volk en de handhaving van het grondgebied (*Grondwet* 1798, artikel 67); zie www.denederlandsegrondwet.nl.
- ⁶³ *Ibidem*.
- ⁶⁴ *Ibidem*, p. 39 en 40.
- ⁶⁵ *Ibidem* p. 40.
- ⁶⁶ *MvA/TK* (1936) 2.VIII.23.13.
- ⁶⁷ *Ibidem*.
- ⁶⁸ *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11.
- ⁶⁹ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.16
- ⁷⁰ In de *HTK* (7 december 1937) over de vaststelling van de *Defensiebegroting voor 1938* gaf Van Dijk aan dat de krijgsmacht onder de tegenwoordige omstandigheden volkomen onvoldoende was (vel 681) en dat een legeropbouw een aantal jaren zou vorderen (vel 688).
- ⁷¹ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.20.
- ⁷² De militair-strategische doelstelling was gericht op het zo nodig voeren van een strategisch defensief.
- ⁷³ Lykke Jr., ‘Towards an understanding of military strategy’ (1989), p. 3-8.
- ⁷⁴ Muller Massis, ‘De beteekenis van ons Veldleger’ (1923), p. 523-524.
- ⁷⁵ *MvT* (1920) 2.VIII.2.19.
- ⁷⁶ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.10-11.19.
- ⁷⁷ *MvA/TK* (1926) 2.VIII.11.19.
- ⁷⁸ *MvA /TK* (1927) 2.VIII.10.21.
- ⁷⁹ *Ibidem*.
- ⁸⁰ *MvA/TK* (1928) 2.VIII.11.25.
- ⁸¹ *Ibidem*.
- ⁸² *Ibidem*.
- ⁸³ *MvA/TK* (1930) 2.VIII.29.22.
- ⁸⁴ *Ibidem*, p. 32.
- ⁸⁵ *MvA/TK* (1933) 2.VIII.24-25.11.
- ⁸⁶ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.13.
- ⁸⁷ *MvA/TK* (Wijziging van de *Dienstplichtwet* 1938). 279, nr. 6, p. 21-27.
- ⁸⁸ *MvT/TK* (1920) 2.VIII.2.19. De wens tot bezuinigen stond echter op gespannen voet met noodzakelijke aanpassingen in de bewapening en uitrusting als gevolg van militaire ervaringen en technologische ontwikkelingen in de Eerste Wereldoorlog.
- ⁸⁹ *Verdrag van Versailles* (28 juni 1919).

- ⁹⁰ *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.15.
- ⁹¹ *Volkenbondverdrag* (28 juni 1919), artikel 8, lid 1 t/m 3.
- ⁹² *Ibidem*, lid 2.
- ⁹³ Den Hartog, 'Zelfstandigheidspolitiek. De achtergrond van een cruciale term in het buitenlands beleid van Nederland 1900-1940' in: *BMGN*, deel 124, (2009), p. 163-166 en p. 174-185.
- ⁹⁴ *Ibidem*, 180. Hier wordt bedoeld op de bepalingen van artikel 16 van het *Volkenbondverdrag*.
- ⁹⁵ *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.15.
- ⁹⁶ *MvA/TK* (1921) 2.VIII.11.13.
- ⁹⁷ *Ibidem*.
- ⁹⁸ Generaal b.d. Snijders ging in 1923 wel in op het benodigde minimum. Zie: '*Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer landsverdediging*' (1923) p. 7-8, 75-79 en 87-95.
- ⁹⁹ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.16.
- ¹⁰⁰ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.10-11.19.
- ¹⁰¹ *Ibidem*. Uit de woorden van Van Dijk zou kunnen worden opgemaakt dat de inschatting van de dreiging het uitgangspunt was voor de inrichting van het leger. In werkelijkheid volgde Nederland een minimalistische capaciteitsplanning met een redelijke waarborg voor de veiligheid van het land.
- ¹⁰² *MvA/TK* (1922) 2.VIII.11.13.
- ¹⁰³ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.15.
- ¹⁰⁴ *MvA/TK* (1925) 2.VIII.9.15.
- ¹⁰⁵ *MvA/TK* (1928) 2.VIII.11.25.
- ¹⁰⁶ *MvA/TK* (1931) 2.VIII.23.19.
- ¹⁰⁷ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.13.
- ¹⁰⁸ *Ibidem*.
- ¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 14.
- ¹¹⁰ *MvA/TK* (1937) 2.VIII.24.15.
- ¹¹¹ *Ibidem*, p. 17.
- ¹¹² In februari 1936 besloot de regering een Defensiefonds van 31 miljoen gulden in te stellen. Dat bedrag was niet voldoende voor de operationele wederopbouw van het leger.
- ¹¹³ *MvA/TK* (1937) 2.VIII.24.20.
- ¹¹⁴ *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11.
- ¹¹⁵ *Ibidem*.
- ¹¹⁶ *Ibidem*.
- ¹¹⁷ *Ibidem*.
- ¹¹⁸ *MvA/TK* (1939) 2.VIII.26.14.
- ¹¹⁹ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.24.
- ¹²⁰ *MvA/TK* (1922) 2.VIII.11.13.
- ¹²¹ *Ibidem*.
- ¹²² *MvA/TK* (1926) 2.VIII.19.19.
- ¹²³ *MvA/TK* (1931) 2.VIII.23.23.
- ¹²⁴ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.23.
- ¹²⁵ *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11.
- ¹²⁶ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.21.
- ¹²⁷ *Ibidem*. Van een verdere aanpassing of modernisering van de artillerie zou gedurende het interbellum geen sprake meer zijn, anders dan de herindeling van het kanon 6-veld,

aanpassing van het kanon 7-veld, 12 l. en 15 l. staal, en de invoering in 1927 van het kanon 10,5 cm.

¹²⁸ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.21.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 18. Lambooy gaf aan dat van dit beperkte fonds in 1927 pas 9 miljoen gulden was verwerkt.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 16.

¹³¹ *Ibidem*, p. 15.

¹³² *MvA/TK* (1928) 2.VIII.11.27.

¹³³ *MvA/TK* (1930) 2.VIII.29.21.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 32.

¹³⁵ *Dienstplichtwet* (4 februari 1922), artikel 27, lid 1.

¹³⁶ Het ging om een vermindering van één groep per sectie. Een compagnie bestond uit vier secties en sectie uit vier groepen. Het betekende dus een afname van de operationele capaciteit van een compagnie met 25%.

¹³⁷ Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 131. Blom laat het verschil zien in militaire uitgaven en militair personeel tussen Nederland en zeventien andere landen. De gemiddelde militaire uitgaven per hoofd van de bevolking in Nederland, in de periode 1920-1938, bedroegen, omgerekend in dollars, gemiddeld \$ 4,95. In België, qua inwonertal vergelijkbaar met Nederland, bedroegen de gemiddelde uitgaven \$ 4,80. Landen als Spanje, Portugal, Oostenrijk, Polen, Noorwegen en Denemarken zaten daar gemiddeld nog onder.

¹³⁸ Cijfers voor het jaar 1919 ontbreken.

¹³⁹ Oud, *Het jongste verleden* III (1949), p. 161. De jaarlijkse begrotingsoverschotten in de periode 1925-1929 bedroegen respectievelijk 44, 66, 75, 57 en 58 miljoen gulden. Daarnaast leverde het Leningfonds 1914 evenzeer belangrijke saldi.

¹⁴⁰ De defensiebegroting over de periode 1920-1937 bedroeg gemiddeld 104 miljoen gulden per jaar. Wanneer de jaren 1938 en 1939 worden meegerekend, komt het gemiddelde over twintig jaar uit op jaarlijks 129 miljoen gulden.

¹⁴¹ Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 120-121.

¹⁴² Snapper. 'Durch kamen sie doch' (1986), p. 45-46. Snapper stelde dat het probleem van de onderbesteding kleiner was dan door Blom was geschetst. De uitgaven aan de Artillerie-Inrichtingen moesten namelijk bij de defensieuitgaven worden opgeteld, waardoor het verschil tussen begroting en uitgaven kleiner werd.

¹⁴³ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.21.10.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 21.

¹⁴⁵ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.15.

¹⁴⁶ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.10-11.19.

¹⁴⁷ *MvA/TK* (1926) 2.VIII.11.19.

¹⁴⁸ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.17.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 18.

¹⁵⁰ *Ibidem*. Kanon lange dracht met kaliber 10,5 cm.

¹⁵¹ *MvA/TK* (1929) 2.VIII.33.17.

¹⁵² *MvA/TK* (1930) 2.VIII.29.31-32.

¹⁵³ *MvA/TK* (1931) 2.VIII.23.19.

¹⁵⁴ *MvA/TK* (1933) 2.VIII. 24-25.11.

¹⁵⁵ *MvA/TK* (1933) 2.VIII.2425.11. Zie ook de cijfers van Blom over de uitgaven per hoofd van de bevolking in Blom 1984, p. 132-140.

¹⁵⁶ NA, minDef aan CGS en CVL, *Bezuinigingsvoorstellen van de Commissie Welter*, 17 mei 1932; Archief GS, inv.nr. 30, p. 4-5.

- ¹⁵⁷ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.24.25.13.
- ¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 14.
- ¹⁵⁹ Reynders, *Paraatheid Nederlandsche Weermacht* (1935), p. 15-17.
- ¹⁶⁰ *MvA/TK* (1936) 2.VIII.23.16.
- ¹⁶¹ CGS aan minDef, *Urgentieprogramma* (1937), p. 1-15. Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnr. 418, inv.nr. 324.
- ¹⁶² *MvA/TK* (1937) 2.VIII.24.15. Zie ook: Artikel 16 lid 3 van het Volkenbondverdrag. Dit artikel stelde onder meer dat de leden van de Volkenbond elkaar wederkerig steun zouden verlenen 'ten einde weerstand te bieden aan iedere bijzondere maatregel genomen tegen een hunner door den Staat, die het Verdrag schendt'.
- ¹⁶³ *Ibidem*.
- ¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 17.
- ¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 20, en *MvA/TK* (1938) *Wijziging Dienstplichtwet*, 279. 6. 26.
- ¹⁶⁶ *MvA/TK* (1937) 2.VIII.24.17.
- ¹⁶⁷ *Ibidem*.
- ¹⁶⁸ *Dienstplichtwet* (21 februari 1938), *Staatsblad* (1938), nr. 500.
- ¹⁶⁹ *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11.
- ¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 12.
- ¹⁷¹ *Ibidem*.
- ¹⁷² *Ibidem*. Zie ook *HTK* (7 december 1937), vel 684.
- ¹⁷³ *Ibidem*, p. 19.
- ¹⁷⁴ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.19.
- ¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 21. Uit het *Overzicht van den stand der bewapening van het K.N.L.* (1 juli 1939) blijkt dat op dat moment nog werd gewerkt aan het voltooiën van de bewapenings- en uitrustingsplannen van de zogenaamde eerste urgentie. In totaal waren er drie groepen van urgentie. Bron: Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnr. 418, inv.nr. 324, 2.
- ¹⁷⁶ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.11.25.
- ¹⁷⁷ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.15.
- ¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 21.
- ¹⁷⁹ *MvA/TK* (1929) 2.VIII.33.26.
- ¹⁸⁰ *MvA/TK* (1930) 2.VIII.29.22.
- ¹⁸¹ *Ibidem*, 31-32.
- ¹⁸² *MvA/TK* (1931) 2.VIII.23.19.
- ¹⁸³ *MvA/TK* (1932) 2.VIII.25.34.
- ¹⁸⁴ *MvA/TK* (1933) 2.VIII.24 - 25.11.
- ¹⁸⁵ *Ibidem*.
- ¹⁸⁶ *Ibidem*, 14.
- ¹⁸⁷ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.14.
- ¹⁸⁸ *MvA/TK*, *Wijziging van de Dienstplichtwet* (23 November 1937), 279. Nr.6. 26.
- ¹⁸⁹ *Ibidem*.
- ¹⁹⁰ *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11.
- ¹⁹¹ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.21.
- ¹⁹² Lykke, 'Towards an understanding of military strategy' (1989), p. 3-8, en Lykke, 'A methodology for developing a military strategy' (1989), p. 9-11.
- ¹⁹³ Bovendien bestond de nationale doelstelling dat het leger de interne rust en orde in het land moest kunnen handhaven.
- ¹⁹⁴ *Volkenbondverdrag*, artikel 8, lid 1.

¹⁹⁵ 'Het eerste een voornaamste doel van ons weerstelsel is dus gewapende handhaving onzer onzijdigheid en het beletten van het misbruik van ons grondgebied voor strategische doeleinden'; zie Snijders. 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer Landsverdediging (1923), p. 89.

¹⁹⁶ Na het wegvallen van het geloof in de Volkenbond, in 1936, zou bondgenootschappelijke steun vooral van Frankrijk en Engeland moeten komen.

¹⁹⁷ Zie onder meer: Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007), p. 16-38; De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden II* (1969), p. 182-198; Schulten en de Koster, 'De Nederlandse krijgsmacht in het Interbellum' in: Amersfoort en Kamphuis red., *Mei 1940* (1990), p. 68-83; *Enquêtecommissie Regeringsbeleid (ECRB) 1940-1945. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek IB, Militair Beleid 1939-1940*, bijlagen 15 t/m 19, p. 29 en 59, hfdst. I-V (1949); Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, (2006), p. 428-432.

¹⁹⁸ *ECRB, deel 1 A, Militair Beleid, V. De opdracht van 7 januari 1940 van de Regering aan de opperbevelhebber, voor zover betrekking hebbend op het voorgenomen krijgsbeleid ten noorden van de grote rivieren* (1949), p. 44-50.

¹⁹⁹ *HTK* (12 december 1939), vel 777. De minister van Defensie gaf aan: 'Men vergete niet, dat na de mobilisatie de troepen in hun opstellingen geen enkele dekking aantreffen.'

²⁰⁰ Ruyten, *Indrukken over het Nederlandse leger gedurende acht maanden mobilisatie en 5 dagen oorlog* ('z.j.'), p. 4.

²⁰¹ Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst (19 februari 1939). Toegangsnr. 489, inv.nrs. 8 en 9. Commandant veldleger zag daarentegen goede mogelijkheden voor mobiel optreden.

²⁰² Michels komt in zijn proefschrift tot de conclusie dat eind jaren dertig geen sprake was van een samenhangend beeld in stellingbouw in Nederland (2020), p. 251-253.

²⁰³ Van Tijen en Wilson, 'De grondslagen van onze defensie' (1932), p. 766-768.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 767.

²⁰⁵ Vanuit strategisch oogpunt ging het om de vraag of Nederland het opmarsgebied van een vijandelijk leger zou zijn, dan wel dat een eventuele aanvaller de annexatie van Nederland zou beogen.

²⁰⁶ Oud, *Het jongste verleden II* (1948), p. 43-44.

²⁰⁷ *HTK* (7 december 1937), vel 684. Bij de vaststelling van de *Defensiebegroting voor 1938* gaf de minister aan dat '(...) niet is gestreefd de buitenlandsche krijgsmachten in haar uitrusting te evenaren, maar zoodanige voorzieningen te treffen als voor de defensieve taak van het Nederlandsche leger noodzakelijk is'.

²⁰⁸ Reynders, *Paraatheid Nederlandsche Weermacht* (1935)

²⁰⁹ Reynders, *Urgentieprogramma* (1937).

²¹⁰ Jonker, Kersten, Van der Plaat, *Vijftig jaar na de inval* (1990). *Flaptekst*.

²¹¹ De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog I* (1969), p. 555.

²¹² Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 117.

²¹³ *Ibidem*.

²¹⁴ Zie onder meer: Amersfoort, *Een harmonisch leger*; Blom (1984), p. 116-143; Amersfoort en Klinkert, 'Small States in a big World' in: *Small Powers in the Age of total War, 1900-1940* (2011); Beunders, *Weg met de Vlootwet!*; Bijkerk, 'Nederlands defensiebeleid in de jaren '20' (1995) p. 90-96; De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden I en II* (1969); Klinkert, *Defending Neutrality* (2013); Klinkert, *Lessons from the Great War* (2010), p. 81-107; Klinkert en Teitler, 'Nederland van neutraliteit naar bondgenootschap. Het Nederlandse veiligheids- en defensiebeleid in de twintigste eeuw' (2003) p. 9-36; Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, deel 3 (2006); Oud, *Het jongste verleden I-VI* (1948-1949); Schulten en Koster, 'Tussen hoop en vrees' in: *Mei 1940* (1990), p. 51-83; Wilson, *Vijf oorlogsdagen I en II* (1960).

- ²¹⁵ Bijkerk, 'Nederlands defensiebeleid in de jaren '20' (1995), p. 90-96; Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand*, deel 3 (2006).
- ²¹⁶ Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 117.
- ²¹⁷ Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007) en Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940* (1990).
- ²¹⁸ Klinkert, *Defending Neutrality* (2013) en *Lessons from the Great War* (2010), p. 81-107.
- ²¹⁹ Achtereenvolgens: Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 117; Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007), p. 7, 39 en 41; Bijkerk, 'Nederlands defensiebeleid in de jaren '20' (1995), p. 90; Klinkert, *Defending Neutrality* (2013), p. 294.
- ²²⁰ Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007), p. 7.
- ²²¹ Ibidem, p. 5 en 39.
- ²²² Ibidem, p. 20.
- ²²³ Ibidem, p. 5.
- ²²⁴ Ibidem, p. 16.
- ²²⁵ Ibidem, p. 22.
- ²²⁶ Ibidem, p. 30.
- ²²⁷ Ibidem, p. 32.
- ²²⁸ Ibidem, p. 38.
- ²²⁹ Ibidem, p. 39.
- ²³⁰ Ibidem, p. 41.
- ²³¹ *MvT* (1920) 2.VIII.2.19.
- ²³² Ibidem. Zie ook: *HTK* (7 december 1937), vel 684.
- ²³³ Ibidem.
- ²³⁴ Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007), p. 41.
- ²³⁵ Snijders, 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer landsverdediging' (juli 1923), p. 75-79 en (augustus 1923), p. 87-95.
- ²³⁶ Ibidem, p. 76.
- ²³⁷ Ibidem, p. 77. Het wedijveren met de legers van de grote mogendheden was ook in de daaropvolgende jaren geen uitgangspunt van beleid. Dat blijkt uit de *HTK* (7 december 1937), vel 684. Bij de vaststelling van de *Defensiebegroting voor 1938* in de Tweede Kamer gaf minister Van Dijk aan dat 'Indien men vergelijkingen zou treffen met de onderdeelen van de buitenlandsche krijgsmachten, dan zou men tot de overtuiging komen, dat zeker niet meer dan het onvermijdelijke wordt gevraagd, gelet op hetgeen in de krijgsvoering op ons grondgebied wordt vereischt'.
- ²³⁸ Snijders, 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer landsverdediging' (juli 1923), p. 75-79 en (augustus 1923), p. 87-95.
- ²³⁹ Ibidem, p. 87.
- ²⁴⁰ Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007), p. 7 en 41.
- ²⁴¹ Ibidem. Zie ook: NA, CVL aan minDef, 20 januari 1930, met daarbij in afschrift CVL aan minDef, 4 januari 1930, 1; en NA, CVL aan minDef, 7 januari 1930. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ²⁴² Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland*, (2007), p. 32.
- ²⁴³ Wat betreft de verantwoordelijkheden voor het ontwerpen en goedkeuren van de hoofdlijnen voor de aanvankelijke opstelling en indeling van het gemobiliseerde leger, zie: *Instructiën in vreedetijd. Nr. 40* (1929), *Instructie voor den Chef van den Generalen Staf*, p. 3-4.
- ²⁴⁴ Ibidem, p. 39.
- ²⁴⁵ Van Slobbe, 'Hedendaagsche strategische inzichten' (1929), p. 195-214. Zie ook: Van Tijen en Wilson, 'De grondslagen van onze defensie' (1932), p. 767.

- ²⁴⁶ De nieuwe chef staf, H.F.M. van Voorst tot Voorst, oud-commandant van de lichte divisie, gaf aan 'dat hij en Winkelman de manoeuvreervaardigheid van de troepen niet hoog aansloegen' in: *Enquêtecommissie Regeringsbeleid (ECRB) 1940-1945*, deel 1B, bijlage 59 (1949).
- ²⁴⁷ NA, CVL aan CGS, 16 juli 1937. Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 9. p. 5.
- ²⁴⁸ CVL, 11 juli 1937. Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 9, p. 7.
- ²⁴⁹ Ibidem, p. 3 en p. 6.
- ²⁵⁰ CVL aan CGS, 16 juli 1937. Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 9, p. 7. Zie voor een uitgebreide beschrijving van de discussies tussen CVL en CGS: Schulten en Koster, *Tussen hoop en vrees*' (1990), p. 71-78.
- ²⁵¹ Ibidem.
- ²⁵² Blom, 'Het verslagen leger' in: Jonker. *Vijftig jaar na de inval* (1990), p. 41-56.
- ²⁵³ NA, CGS aan minDef, 8 augustus 1932. Archief GS, inv.nr. 30.
- ²⁵⁴ Ibidem.
- ²⁵⁵ NA, minDef aan CGS, 14 December 1932. Archief GS, inv.nr. 30. Zie ook: NA, minDef aan CGS en CVL, 17 Mei 1932. Archief GS, inv.nr. 30.
- ²⁵⁶ Amersfoort, *Een harmonisch leger voor Nederland* (2007), p. 14.
- ²⁵⁷ Ibidem, p. 15.
- ²⁵⁸ NA, CGS aan minDef, 31 mei 1932. Archief GS, inv.nr. 30, p. 2.
- ²⁵⁹ Ibidem.
- ²⁶⁰ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.15-16.
- ²⁶¹ Amersfoort en Kamphuis, *Mei 1940* (1990), p. 312.
- ²⁶² Ibidem.
- ²⁶³ Zie, naar analogie van de gedachten van Amersfoort, de reactie van C.J. Snijders op het Verslag van de legercommissie over de waarnemingen bij de gemobiliseerde landmacht (april 1919) in 'Slooperswerk' (1919), p. 134-141.
- ²⁶⁴ Rede van president Abraham Lincoln, uitgesproken op 19 november 1863 bij de ingebruikname van de begraafplaats te Gettysburg, Pennsylvania.
- ²⁶⁵ Klinkert, *Lessons from the Great War for a Small Country* (2010), p. 82.
- ²⁶⁶ Ibidem, p. 103 en 104.
- ²⁶⁷ Klinkert, *Defending neutrality* (2013), p. 291.
- ²⁶⁸ Ibidem, p. 293.
- ²⁶⁹ Ibidem.
- ²⁷⁰ Ibidem, p. 295.
- ²⁷¹ Ibidem.
- ²⁷² Ibidem, p. 296.
- ²⁷³ Ibidem.
- ²⁷⁴ Ibidem, p. 297.
- ²⁷⁵ Klinkert, *Lessons from the Great War for a Small Country* (2010), p. 93.
- ²⁷⁶ Ibidem, p. 99. In het bijzonder ging het om W.E. van Dam van Isselt en P.W. Scharroo.
- ²⁷⁷ *MvT* (1920) 2.VIII.2.19.
- ²⁷⁸ Klinkert, *Defending neutrality* (2013), p. 294.
- ²⁷⁹ *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11-12.

Hoofdstuk III

¹ Zie voor een korte beschrijving van de ontstaansgeschiedenis van de categorie reserve-officieren: Klinkert, 'De reserve-officier in het Nederlandse leger 1880-1950' (2003).

² Vennink, *De Rechtspositie van het reservepersoneel der Landmacht* (1902), p. 6.

Gesproken wordt over een grondwet voor de reserve, die totstandkwam met de *Wet van 2 mei 1897*, *Staatsblad* (1897) nr. 119.

³ Cool, 'Generaal-Majoor J.T.T.C. van Dam van Isselt 1842-1916' (1916), p. 574-575. Het aantal aangenomen aspirant-vaandrigs en kornetten (alle wapens) bedroeg in de jaren 1895-1901 achtereenvolgens 131, 184, 204, 707, 413, 357 en 309.

⁴ *Wet* (6 juni 1905), *Staatsblad* (1905), nr. 177. Met de *Wet van 10 november 1927*, *Staatsblad* (1927) nr. 355 werd de *Wet van 6 juni 1905* geactualiseerd.

⁵ In 1914, 1915 en in de eerste acht maanden van 1916 verbonden zich bij de infanterie respectievelijk 514, 782 en 675 aspirant-reserveofficieren.

⁶ *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.18.

⁷ Snijders (1923), p. 105.

⁸ *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.18.

⁹ *Ibidem*, p. 19.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.16.

¹² Alting von Geusau, 'De opleiding tot beroepsofficier' (1934-1935), p. 6 en 9.

¹³ Het onderzoek is uitgevoerd aan de hand van de *Naam- en Ranglijst der Officieren* (1918-1940), de zogenaamde *Dispositief en Kaderlijst mei 1940*, *Stichting de Greb* (zie www.zuidfrontholland1940.nl) en de *Numerieke Categoriestatuten Koninklijke Militaire Academie* (1918-1939).

¹⁴ De Gelder, 'De opleiding der Verlofsofficieren' (1919-1920), p. 235-236. De Gelder wees op een verschuiving in de sterkteverhouding tussen de beroeps- en de verlofsofficieren. Voor die laatsten wijzigden zich niet alleen de taken, maar ook het aandeel in de verantwoordelijkheid voor de innerlijke waarde in het leger.

¹⁵ Bron: *Dispositief en Kaderlijst mei 1940; Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. Algemene Inleiding/Militair Beleid 1939-1940*, deel 1b (1949), p. 114; Kruls en Staring, *Op de Bres voor Neerlands Onafhankelijkheid* (1947), p. 342-343.

¹⁶ Luchtstrijdkrachten maakten integraal deel uit van de landmacht. Pas in 1953 zouden de luchtstrijdkrachten een zelfstandig krijgsmachtdeel worden, de Koninklijke Luchtmacht.

¹⁷ Er waren drie territoriaal bevelhebbers: Brabant, tevens commandant van de Peeldivisie, Overijssel en Friesland. Bovendien bestond de functie van commandant Zeeland. Tot de belangrijkste stellingen behoorde de stelling Den Helder, waartoe onder meer het detachement Kornwerderzand behoorde.

¹⁸ Naast de operationele eenheden en depots waren beroeps- en reserveofficieren van de infanterie onder meer ook werkzaam op departementaal niveau, zoals de generale staf, bij de verschillende opleidingsscholen (SROI, KMA en Hogere Krijgsschool), het Infanterie Schietkamp Harskamp, bij de Vrijwillige Landstorm, en als adjudant of ordonnansofficier bij het Koninklijke Huis.

¹⁹ Vermeer, *Nederlands Leger, organisatie en opbouw 1939-1940* (2005).

²⁰ Brigade A in de Betuwestelling, brigade B in de Maas-Waalstelling; brigade C (Groep Kil en Groep Spui) binnen de Vesting Holland/Oud Beijerland; en brigade G in de Waal-Lingstelling bij Culemborg. Verder behoorde ook de Peeldivisie nog tot het veldleger, speciaal bedoeld voor inzet in de Peel-Raamstelling.

²¹ Zie voor een overzicht van de bevelsverhoudingen op 10 mei 1940: Amersfoort en Kamphuis (red.), *Mei 1940*, bijlage 2 (1990), p. 318.

²² Op 10 mei 1940 bestond de 2e divisie uit bijna vier regimenten infanterie en de 4e divisie uit twee regimenten. Elk van de acht divisies beschikte over een genummerd opleidingsdepot met drie depotbataljons voor de uitrusting en eerste-oefening van dienstplichtigen.

²³ Vermeer, *Nederlands Leger, organisatie en opbouw 1939-1940* (2005).

²⁴ Tot de stafeenheden van het regiment behoorden onder meer een compagnie pantserafweergeschut, een mortiercompagnie en een batterij veldartillerie.

²⁵ Het ging om het regiment grenadiers, jagers en het 1e tot en met het 22e regiment infanterie.

²⁶ Het 23e tot en met het 46e regiment infanterie. Vulling vond in principe plaats vanuit lichte acht tot en met vijftien. De lichten zestien tot en met twintig waren bestemd voor de aanvullingsreserve.

²⁷ Naast de actieve en reserve-regimenten infanterie bestond de infanterie in mei 1940 nog uit de volgende eenheden: 25 grensbataljons (grenadiers, jagers, het 1e tot en met het 22e grensbataljon en het 37e bataljon), twee regimenten wielrijders, elk bestaande uit drie bataljons, zeventien reserve-grensbewakingscompagnieën, acht mitrailleurcompagnieën, één bataljon bewakingstroepen, en één bataljon marine-infanterie.

²⁸ Op 1 december 1926 werd de commandant veldleger tevens belast met het commando over de Vesting Holland. Er was wel sprake van afzonderlijke hoofdkwartieren.

²⁹ Zie ook Amersfoort en Kamphuis (red.), *Mei 1940*, bijlagen 1 tot en met 3 (1990), p. 317-320.

³⁰ Bij de presentaties van de kwantitatieve gegevens zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd. De gegevens uit de *Naam- en Ranglijsten der Officieren* zijn gebruikt zonder verwerking van de mutaties onder het afdrucken. Beroeps- en reserveofficieren van de infanterie ingedeeld bij andere wapens of dienstvakken zijn bij de inventarisatie van de infanterie meegeteld. Officieren voor Speciale Diensten en tijdelijk benoemde officieren zijn in de tellingen bij de reserveofficieren verwerkt. Gedetacheerde officieren van de infanterie zijn niet meegeteld. Van detachering was namelijk niet in alle jaren sprake en daarnaast waren de aantallen zo gering dat die nauwelijks van invloed waren op de uitkomst van de totaalcijfers. Verder zijn op non-actief gestelde officieren niet meegenomen in de opsommingen. Ondanks dat bij de tellingen van de *Naam- en Ranglijsten der Officieren* de grootst mogelijke zorgvuldigheid is betracht, zijn omissies niet volledig uit te sluiten. Om die reden heeft hertelling plaatsgevonden van vijf willekeurige jaren: 1923, 1928, 1930, 1934 en 1939, waarbij slechts minieme afwijkingen werden vastgesteld. Aangenomen mag worden dat de numerieke overzichten een betrouwbaar beeld geven van de kwantitatieve ontwikkelingen.

³¹ *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.18.

³² *MvA/TK* (1922) 2.VIII.11.13.

³³ *Ibidem*, p. 15.

³⁴ *Ibidem*, p. 13.

³⁵ Nierstrasz, *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II*, (196-).

³⁶ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.15.

³⁷ De instroom bedroeg twaalf cadetten.

³⁸ De instroom bedroeg 29 cadetten.

³⁹ In Tabel 3, over de kwantitatieve ontwikkelingen van de beroepsofficieren, waren die aantallen in 1938 nog niet zichtbaar. In 1939 werden de namen en bevorderingsdata van de groep van 1938 voor het eerst in de *Naam- en Ranglijst der Officieren* opgenomen.

⁴⁰ *Wet tot verlaging van de openbare uitgaven* (29 november 1935), *Staatsblad* (1935) nr. 685. Die wet was een gevolg van de uitkomsten van de bezuinigingscommissie Idenburg, die op 11 september 1933 was ingesteld met als doel 12 miljoen gulden te besparen op leger en vloot.

⁴¹ *MvA/TK* (1937), *Wijziging van de Dienstplicht wet*, 279.6.21. Zie ook: Kruls en Staring, *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid*, bijlage B (1947), p. 340-341. De grensbataljons zouden bij de Buitengewone Oproep Uitwendige Veiligheid (BOUV) in werkelijke dienst komen en maakten deel uit van de strategische beveiliging van Nederland.

⁴² Reserveofficieren hadden regelmatig de mogelijkheid over te gaan in beroepsdienst, zoals in 1918, 1929 en 1938. In 1938 ging het om 30 reserve-tweede-luitenants en 86 reserve-eerste-luitenants van onder de meer de infanterie, die het jaar daarop beroepsofficier werden.

⁴³ In mei 1940 kende het leger één reserve-luitenant-generaal en twee reserve-generaal-majors. Die cijfers zijn hier niet weergegeven, omdat de *Naam- en Ranglijst der Officieren 1940* daar nog geen melding van maakte.

⁴⁴ *MvA/TK* (1922) 2.VIII.11.14. Gesproken werd over ongeveer 2300 beroepsmilitairen die de dienst moesten verlaten. Zie voor een verdeling over de verschillende groepen: *HTK* (1922) *Aanhangsel*, vel 51.

⁴⁵ In 1936 werden alleen die aspirant-reserveofficieren tot officier benoemd die in september en oktober 1935 aan de opleiding waren begonnen. De regeling gold niet voor hen die de opleiding vóór 1 april 1936 hadden aangevangen.

⁴⁶ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.16.

⁴⁷ Informatie is met name afkomstig uit een analyse van de *Kaderlijst mei 1940*.

⁴⁸ Ook het departement van Defensie behoorde in mei 1940 tot het militair-strategisch organisatieniveau. Gegevens over functievervulling op het departement zijn niet bekend.

⁴⁹ Verder kende de organisatie nog een bataljon bewakingstroepen en het bataljon marine-infanterie. Hierover is geen informatie bekend.

⁵⁰ Geen van de laag-genummerde regimenten (regiment jagers, regiment grenadiers en het 1e tot en met het 22e regiment infanterie) werd in mei 1940 aangevoerd door een reserveofficier.

⁵¹ Van de zeventien reserve-grenscompagnieën werden vijftien gecommandeerd door reserve-kapiteins (88%) en twee door beroepskapiteins (12%).

⁵² De facto ging het om 228 commandanten. Op 10 mei 1940 had het 41e regiment infanterie geen regimentscommandant.

⁵³ De reden dat deze functies ook werden vervuld door onderofficieren was het besluit van minister Lambooy, in 1927, om één van de vier secties per infanteriecompagnie te laten aanvoeren door een onderofficier. Ook een cadetvaandrig of reserve-vaandrig kon worden belast met de functie van sectiecommandant.

⁵⁴ Informatie afkomstig van www.grebberg.nl.

⁵⁵ De overige 32 werden aangevoerd door aspirant-officieren en onderofficieren.

⁵⁶ Uit vergelijking van de *Naam- en Ranglijst der Officieren* van 1924 en 1939 blijkt dat in 1939 de enige reserve-generaal-majoor een oud-beroepsofficier was. 75% van de reserve-kolonels, 43% van de reserve-luitenant-kolonels, 37,5% van de reserve-majors, en 8,6% van de reserve-kapiteins (tot en met nummer 100 op ranglijst) waren eveneens ex-beroepsofficier. Vanaf nummer 100 van de lijst van reserve-kapiteins was vrijwel geen sprake meer van oud-beroepsofficieren.

Hoofdstuk IV

¹ Operationele gereedheid is een kernelement van de gevechtskracht van een militaire eenheid, die voornamelijk wordt bepaald door de kwaliteit van de opleiding en de verdere vorming en door het moreel van de militair zelf. Gevechtskracht kan worden gedefinieerd als de som van het aantal inzetbare militairen, hun operationele kwaliteit en conceptueel denkvermogen, het individuele en groepsmoreel en de beschikbaarheid van voldoende en geschikte bewapening en uitrusting.

² Tot 1 december 1927 was sprake van de School voor Verlofsofficieren Infanterie (SVOI). Op die datum werd bij *Koninklijk Besluit* (1927) nr. 45 de naam veranderd in School Reserve Officieren Infanterie (SROI).

³ De enige categorie waarvoor dat niet gold waren de reserve-tweede-luitenants; daar ging de kwantitatieve afbouw door tot 1925.

⁴ Zie onder meer: *Christelijk Militair Blad*, 21 (1920) nrs. 3 en 4, p. 21; De Bas, 'De opleiding van Verlofsofficieren' (1920), p. 417-426; De Gelder, 'De opleiding van verlofsofficieren' (1919-1920), p. 235; *De Verlofsofficier* 22 (juli 1922), p. 82; *Maandblad van de Algemeene Roomsche Katholieke Officierenvereniging A.R.K.O.*, 1 (maart 1920) en 2 (september 1921), p. 6-7 en 3 (maart 1922), p. 6; *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.18 en (1922) 2.VIII.11.14; en 'Onze Nieuwe Weermacht' (1919).

⁵ De Hoofdcursus bood vanaf 1882 de mogelijkheid aan beroepsonderofficieren en jongemannen met een driejarige hbs-opleiding om opgeleid te worden tot beroepsofficier. Zie: Kroon, 'Kampen blijft garnizoenstad' (2007).

⁶ *Wet van 21 Juni 1890 tot regeling van het Militair Onderwijs bij de Landmacht*, *Staatsblad* (1890) nr. 126. In 1924 werd de Hoofdcursus verplaatst naar Breda. Opheffing van die cursus vond plaats in 1928.

⁷ NA, *Academische Wetten* (17 juli 1869), *Staatsblad* (1869) nr. 141; Archief HKVL, inv.nr. 1120.

⁸ NA, briefwisseling minO, CGS en minFin in 1927. Archief HKVL, inv.nr. 1120.

⁹ Het ging onder meer om de inkrimping van het beroepspersoneel, minder herhalingsoefeningen, een kleiner jaarlijks contingent dienstplichtigen en een kortere opleidingsduur.

¹⁰ *HTK* (13 februari 1919).

¹¹ *HTK* (16 december 1920); Groen en Klinkert (red.), *Studeren in uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (2003), p. 174.

¹² *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.34.

¹³ *MvA/TK* (1921) 2.VIII.11.25-26.

¹⁴ *MvT/TK* (1921) 2.VIII.2.20.

¹⁵ *HTK* (15 december 1920) 1051.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Kemper, 'De opleiding tot officier bij de Landmacht' (1927), p. 250.

¹⁹ Zie voor een beschrijving van het Bredase Plan 1921: Groen en Klinkert (red.), *Studeren in Uniform* (2003), p. 174-177.

²⁰ 'Opleiding beroepsofficieren', praeadvies (december 1921), p. 2-4.

²¹ *Ibidem*, p. 2.

²² *MvA/TK* (1923). 2.VIII.9.31 en 34.

²³ Zie voor een overzicht van die voorstellen: Kemper, 'De opleiding tot officier bij de Landmacht' (1927), p. 253.

- ²⁴ Het ging om ideeën over het belang van een civiele opleiding en het versterken van de relatie tussen de maatschappij en het officierskorps.
- ²⁵ Het Instructiebataljon leidde sinds 1850 jongeren vanaf 16 jaar op tot korporaal of sergeant. De Centrale Cursus leidde sinds 1918 geschikte sergeanten op voor toelating tot de Hoofdcursus.
- ²⁶ De KMA was echter eerder een protestants dan een katholiek opleidingsinstituut.
- ²⁷ *Ministeriële Beschikking* (2 maart 1923) IIe Afdeling, nr. 115. *Verlag van de Commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier en verlofsonderofficier van alle wapens en dienstvakken* (17 maart 1925).
- ²⁸ *Ibidem*, p. 57.
- ²⁹ *Ibidem*.
- ³⁰ *Ibidem*.
- ³¹ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.11.23-24.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ *Ibidem*.
- ³⁴ Dit was een permanente parlementaire commissie, ingesteld in 1909, waarin burgerpolitici de meerderheid vormden. Ze deed voorstellen om uitgaven voor defensie efficiënter te besteden en daarmee tot een op de lange termijn gericht en goedkoper defensiebeleid te komen. De Generale Staf was terughoudend in het samenwerken met de legercommissie, omdat ze vreesde voor het lekken van vertrouwelijke informatie. De personele samenstelling van de legercommissie werd jaarlijks opgenomen in de *Naam- en Ranglijst der Officieren*.
- ³⁵ *Verlag van de Legercommissie over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924).
- ³⁶ *Ibidem*, p. 1.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 2 en 17.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 17.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 6.
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.10-11 en 23-24.
- ⁴⁴ *HTK* (14 oktober 1924), p. 95.
- ⁴⁵ Het Comité van Kamper Ingezetenen, *Wetsontwerp inzake de concentratie van de Scholen voor Verlofsofficieren der Infanterie te Kampen en de agitatie in de Pers tegen dit voorstel, open brief aan de Leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*, Kampen (september 1924), p. 3-20.
- ⁴⁶ Onder meer de Scholen Reserve-Officieren Bereden en Onbereden Artillerie.
- ⁴⁷ *Koninklijk Besluit* (1 december 1927), nr. 45.
- ⁴⁸ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.36.
- ⁴⁹ *Ibidem*.
- ⁵⁰ *Ibidem*.
- ⁵¹ *Verlag van de Legercommissie over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924) p. 5.
- ⁵² *Regeling nr. 105 betreffende de Scholen voor Verlofsofficieren der Infanterie. Algemeen Voorschrift voor de Scholen voor Verlofsofficieren* (Breda 1913) 4B, lid 3.
- ⁵³ *Ibidem*, 3, lid 2.
- ⁵⁴ *Verlag van de Legercommissie over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924), p. 5.

- ⁵⁵ Alting von Geusau, 'Voortgezette opleiding verlofsofficieren' (februari 1925), p. 66-69.
- ⁵⁶ *Verslag van de Commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier* (17 maart 1925), p. 5-6.
- ⁵⁷ Ibidem.
- ⁵⁸ Ibidem, p. 8.
- ⁵⁹ *Verslag van de Legercommissie over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926).
- ⁶⁰ Ibidem, p. 8.
- ⁶¹ *Verslag van de Legercommissie over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924), p. 7.
- ⁶² *Verslag van de Legercommissie over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926), p. 5.
- ⁶³ Ibidem, p. 6.
- ⁶⁴ Ibidem, p. 6. Het was een wat ongelukkige uitspraak van de legercommissie. Blijkbaar kon het niveau van bataljonscommandant en lager wel worden toevertrouwd aan mannen die niet van het vak waren en van wie niet altijd verwacht kon worden dat 'eene richtige vervulling van de daarmee samenhangende functies was gebaseerd op de gedachte dat het hunne levenstaak was'. In geval van oorlog werd juist het zo belangrijke tactische gevecht gevoerd op het niveau van bataljon, compagnie en sectie.
- ⁶⁵ Ibidem, p. 6.
- ⁶⁶ Ibidem, p. 7.
- ⁶⁷ Ibidem. De legercommissie maakte nog melding van tekorten bij de mitrailleursofficieren. Daarom moesten jaarlijks 35 verlofsofficieren extra worden opgeleid (inclusief 25% reserve). Verder gaf zij aan dat 125 aspirant-verlofsofficieren in opleiding moesten worden genomen om aan het einde ervan 100 verlofsofficieren over te houden.
- ⁶⁸ De legercommissie bestond in 1926 uit de volgende personen: lid en voorzitter A.C. van Vuuren, lid van de Tweede Kamer. Commissieleden L.F. Duymaer van Twist, K. ter Laan en P.J. Oud, allen lid van de Tweede Kamer, en W. de Vos van Steenwijk en H. Blomjous, beiden lid van de Eerste Kamer. Lid van de commissie was oud-Tweede Kamerlid J. de Kanter. Als adviserend militair lid trad op kolonel J.C. de Josselin de Jong. Algemeen secretaris was luitenant-kolonel J. Loeff. Verder kende de commissie nog twee tijdelijk adviserende militaire leden en twee subalterne militaire secretarissen.
- ⁶⁹ *Verslag van de Legercommissie over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924), p. 1.
- ⁷⁰ *Verslag van de Commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier* (17 maart 1925), p. 3.
- ⁷¹ *MvT/TK* (1927) 2.VIII.2.21.
- ⁷² NA, nota minO aan TK, 29 september 1926, nr. 7. Archief minO, inv.nr. 5004. De nota is alleen in conceptvorm in het archief van de minister van Oorlog aangetroffen.
- ⁷³ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.18.
- ⁷⁴ *Verslag van de Commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier* (17 maart 1925), p. 16.
- ⁷⁵ NA, conceptnota minO aan TK, 29 september 1926, nr. 7.
- ⁷⁶ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.11.29-30. In 1923 werden 191 aspirant-officieren aan de SROI tot vaandrig benoemd. In de *Memories van Antwoord* (1933-1939) en infrequent in de jaren daarvoor werd het aantal aspirant-officieren genoemd dat in opleiding was aan de SROI. Voor de periode 1933-1939 bedroegen de aantallen achtereenvolgens: 326, 295, 329, 335, 360, 554 en 501. Die cijfers gaven geen volledig beeld, omdat ze nog niet waren

gecorrigeerd voor de uitval tijdens de cursus (ongeveer 20%). *In de Strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II, Hoofddeel I, Hoofdstuk XI* kwam Nierstrasz tot de volgende aantallen dienstplichtigen die tussen 1925 en 1939 als aspirant-reserveofficier in opleiding waren genomen: 430, 427, 392, 395, 317, 377, 370, 370, 350, 359, 380, 386, 397, 384 en 729. Hierbij waren nog niet de vrijwilligers van het reservekader geteld die de intermitterende opleiding volgden. Zie voor de opleidingsterktes aan de SROI onder meer ook: *MvA/TK* (1934) 2.VIII.23.18, (1935) 2.VIII.23. 28, (1936) 2.VIII.23.26, (1938) 2.VIII.26, bijlage A, 29 en (1939) 2.VIII.26.23.

⁷⁷ Niet duidelijk is waardoor de organieke sterkte van de infanterie, ten opzichte van september 1926, in een jaar tijd met ruim 500 reserveofficieren was toegenomen. De oorlogsorganisatie van de infanterie was intussen planmatig kleiner geworden.

⁷⁸ *MvA/TK* (1928) 2.VIII.11.26.

⁷⁹ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.15 en 16.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *MvA/TK* (1928) 2.VIII.11.26.

⁸² *MvA/TK* (1930) 2.VIII.29.31 en 32.

⁸³ NA, nota minDef aan CVL, 4 mei 1937. Archief HKVL, inv.nr. 1069.

⁸⁴ NA, minute CVL aan minDef, 4 oktober 1937. Archief HKVL, inv.nr. 1069.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Nierstrasz, *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II*, hfdst. 16 en deelhoofdstuk H 'z.j.'

⁸⁷ *MvA/TK* (1939) 2.VIII.26.22. Wat betreft de reorganisaties ging het onder meer om de in 1938 opgerichte 3e schoolcompagnieën bij de regimenten infanterie, de 2e bataljons en grensbataljons en compagnieën, de invoering in 1938 van het infanteriegeschut 4,7 cm PAG-Böhler; de oprichting van de infanterie schietschool op 2 januari 1939, de oprichting van het 2e regiment wielrijders op 1 maart 1939, en de oprichting van de staven van de Ie-VIIIe divisie op 1 juli 1939. Verder werd in maart 1939 de organisatie van een regiment infanterie vastgesteld op twee bataljons, elk met vier compagnieën (drie tirailleur en een mitrailleur-compagnie). Deze veranderingen zorgden voor een aanzienlijke toename van de behoefte aan officieren en lager kader.

⁸⁸ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.36.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 36.

⁹⁰ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.36. Dijkhoorn verwees naar de toeloop voor de opleiding tot reserveofficier, die zeer groot was: 'Het aantal der kandidaten overtrof de laatste jaren dat der beschikbare plaatsen aanmerkelijk.'

⁹¹ Fabius, 'De recruteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), p. 2.

⁹² *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905*. Gewijzigd bij *Wet* (10 november 1927), *Staatsblad* (1927) nr. 355, artikel 1, aantekening.

⁹³ Zie bijvoorbeeld *Legerorder* (1923) nr. 435 en *Ministeriële Beschikking* (2 november 1923) VIIe Afdeling nr. 139 O, p. 1-3.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ Regeling nr. 105 betreffende de Scholen voor Verlofs-officieren der Infanterie (Breda 1913) 1918, 3, *Algemeen Voorschrift voor de Scholen voor Verlofs-officieren der Infanterie*, behorende bij *Koninklijk Besluit* (25 april 1913) nr. 89, lid 1.

⁹⁶ Het ging om degenen die na 1922, onder de bepalingen van de *Dienstplichtwet*, als vrijwilliger van het reservekader waren opgeleid en tot reserveofficier waren benoemd. Vóór

1922 was sprake van reservekader dat wel of niet ingelijfd was bij de militie (op basis van de *Militiewet* van 1912).

⁹⁷ Dit was de situatie vanaf 1929. Vóór die tijd kon tot en met 31 juli van het jaar waarin de loting voor de lichte plaatsvond een verbintenis tot vrijwilliger van het reservekader worden gesloten.

⁹⁸ Behalve over de onafgebroken werd ook gesproken over de aaneengesloten opleiding.

⁹⁹ De Vrijwillige Landstorm kende vier componenten: de luchtwacht, motoren, vaartuigen en de spoorwegdienst.

¹⁰⁰ *Koninklijk Besluit* (24 februari 1925) nr. 71/*Legerorder* 1925, nr. 101, gewijzigd bij *Koninklijk Besluit* (24 april 1929)/*Legerorder* (1929) nr. 110.

¹⁰¹ Harmen Hoogenboom verwijst naar de *Algemeene Praktische Intelligentietest*, die in 1925 in het leger werd ingevoerd (Hoogenboom (2021), p. 141).

¹⁰² Zie voor een overzicht van de eisen voor benoeming tot reserve-tweede-luitenant onder meer artikel 18 van *Legerorder* (1923) nr. 150 en *Koninklijk Besluit* (12 februari 1923) nr. 25.

¹⁰³ Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de vooropleiding veelal een directe relatie had met de sociale herkomst of status van de aspirant-reserveofficier. Uitgaande van de indeling in sociale lagen van de socioloog J.J.M. van Tulder uit 1962, de sociale achtergrond van de KMA-cadetten in de periode 1895-1940, en het gegeven dat voor opleiding aan de SROI eenzelfde vooropleiding was vereist als voor de KMA, wordt aangenomen dat de instroom van aspirant-reserveofficieren doorgaans plaatsvond vanuit de sociale lagen 2 (hogere burgerij), 3 (maatschappelijke middenklasse) en 4 (kleine burgerij). Bron: Groen en Klinkert, *Studeren in uniform* (2003), p. 512-527. Verder onderzoek naar de achtergrond van de reserveofficieren moet uitwijzen of deze aanname correct is.

¹⁰⁴ Lokhorst, 'Wat kan de nieuwe Duitse Weermacht ons leren' (1937), p. 259.

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem.

¹⁰⁷ Ibidem, p. 260.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Geerke, 'Vorming van verlofsofficieren in het Fransche leger' (1923), p. 333.

¹¹⁰ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.18.

¹¹¹ *Verslag van de Legercommissie over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926), p. 6.

¹¹² Ibidem, p. 7.

¹¹³ *Verslag van de Commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier* (17 maart 1925), 14-16. Archief NIMH, Het Nederlandse leger, organisatie en mobilisatie 1922-1940, Toegangsnummer 418, inv.nr. 2.23-434. p. 12.

¹¹⁴ Ibidem, p. 15. De commissie refereerde hierbij aan gegevens uit het *Verslag van de Staat van Onderwijs 1920-1921*.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem, p.10. De opleidingsbehoefte die de Commissie Wittert voor de infanterie had vastgesteld, week niet substantieel af van de 430 in opleiding te nemen reserveofficieren.

¹¹⁷ Ibidem, p. 15.

¹¹⁸ Ibidem, p. 3.

¹¹⁹ Ibidem, p. 15.

¹²⁰ Ibidem, p. 21.

¹²¹ *Verslag van de Legercommissie over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924), p. 5.

¹²² *Verslag van de Legercommissie over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926), p. 12.

¹²³ *Indeelingsbeschikking 1924*, artikelen 3 en 4. *Legerorder* (1923) nr. 435 en *Ministeriële Beschikking* (2 november 1923), VIIe Afdeling nr. 139 O, p. 1-3.

¹²⁴ *Legerorder* (1923) nr. 435, paragrafen 4 en 5c. Het aantal voor de officiersopleiding bestemde personen mocht niet meer bedragen dan 3% van de bij de infanterie in te lijven dienstplichtigen, verminderd met het aantal vrijwilligers van het reservekader die in verband met hun leeftijd geacht werden tot de lichte te behoren.

¹²⁵ NA, Toelichting op het Archief Chefs van het Wapen der Infanterie, 2.13.65, p. 14: Het toezicht op het militair onderwijs was sedert 1878 toegewezen aan de inspecteur van het militair onderwijs (IMO). In 1886 werd die verantwoordelijkheid belegd bij de inspecteur van de infanterie. In 1891 werd de functie van IMO en zijn verantwoordelijkheid voor het toezicht weer in ere hersteld. Tot 1925 bleef die functie bestaan naast die van de wapeninspecteurs. Met het verdwijnen van de functie van IMO werden de overkoepelende verantwoordelijkheden voor en het toezicht op de opleidingen aan de scholen voor reserveofficieren belegd bij het ministerie van Oorlog, in het bijzonder bij de wapeninspecteurs.

¹²⁶ Fabius, 'De recluteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), bijlage, I, 2d.

¹²⁷ *Legerorder* (1923) nr. 435, paragraaf 4, lid 4 en 5.

¹²⁸ *Ibidem*, paragrafen 6 en 7.

¹²⁹ Zie bijvoorbeeld: NA, brief inspecteur van de infanterie aan onder meer de regiments- en indelingsdistrictscommandanten, 12 april 1937. Archief IDI, inv.nr. 51.

¹³⁰ *Regeling 1913, Algemeene Bepalingen Infanterie*, artikel 10.

¹³¹ Pas in september 1938 werd de organisatie in Kampen uitgebreid met twee compagnieën en hernummerd tot de 1e tot en met de 4e compagnie. Ook het deel van de SROI dat zich in Breda bevond, werd uitgebreid met één compagnie en hernummerd tot de 5e en 6e compagnie.

¹³² Nierstrasz, *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II*, hfdst. 11 'z.j.'.

¹³³ NA, brief minDef aan CGS en CVL, 24 januari 1938. Archief HKVL, inv.nr. 1089.

¹³⁴ Bij de mortieren van 8 ging het om krombaangeschut van de Franse fabriek Brandt met een kaliber van 81,4 mm. Deze bewapening werd ook in eigen licentie gebouwd bij de Nederlandse Artillerie Inrichtingen. Zie 'Mortier van 8', www.grebbeberg.nl.

¹³⁵ Fabius, 'De recluteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), bijlage I, p. 11.

¹³⁶ Fabius, 'De recluteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), bijlage I, p. 11. Zie ook Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier' (1930), p. 252.

¹³⁷ *Ibidem*, bijlage I, p. 12.

¹³⁸ *Ibidem*, bijlage I, p. 11.

¹³⁹ Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier bij de school voor Reserve Officieren der Infanterie' (1930), p. 251.

¹⁴⁰ *Verslag van de Legercommissie over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924), p. 5.

¹⁴¹ *Wet voor het reservepersoneel der landmacht* (6 juni 1905), *Staatsblad* (1905), nr. 177, 1e Afdeling. *Van den rechtstoestand*, artikel 5. Gewijzigd bij *Wet* (10 november 1927), *Staatsblad* (1927), nr. 355.

¹⁴² Fabius, 'De recluteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), p. 4. V.E. Nierstrasz sprak over een opleidingsduur van

negen maanden voor de onberedenen: Nierstrasz, *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II*, (196-), hfdst. 11.

¹⁴³ Fabius, 'De recrueteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), bijlage I, p. 12.

¹⁴⁴ *Wet* (10 november 1927) tot wijziging van de *Wet voor het reservepersoneel der Landmacht* (6 juni 1905), *Staatsblad* (1927), nr. 355. 1e Afdeling. Van den rechtstoestand, artikel 5.

¹⁴⁵ De opleidingsduur van de niet-voorgeoefende dienstplichtigen, die in 1935 en 1936 toestemming kregen voor het volgen van de intermitterende opleiding, bedroeg in totaal elf maanden. De duur van de intermitterende en de onafgebroken opleiding voor niet-voorgeoefenden werd daarmee gelijkgetrokken.

¹⁴⁶ Fabius, 'De recrueteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), bijlage I, p. 12.

¹⁴⁷ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.23.

¹⁴⁸ NA, brief minDef aan de wapeninspecteurs, 23 juli 1936. Archief Chefs Wapen der Infanterie (IDI), inv.nr. 44. Zie ook: NA, minDef aan IDI, 10 november 1937. Archief IDI, inv.nr. 5.

¹⁴⁹ Nierstrasz, *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II*, hfdst. 11 'z.j.'

¹⁵⁰ Fabius, 'De recrueteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), bijlage I, p. 13.

¹⁵¹ Idem, bijlage I, 12, en Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier' (1930), p. 254.

¹⁵² Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier' (1930), p. 254-255.

¹⁵³ Ibidem.

¹⁵⁴ Ibidem.

¹⁵⁵ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.20. Hierin stelde de minister: 'Voorts was, hetzij gezegd zonder iemand daarvan een verwijt te maken, bij den aanvankelijken opzet van het Vooroefeningsinstituut (in 1922) het legerbelang al te zeer op den achtergrond geraakt.'

¹⁵⁶ Fabius, 'De recrueteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), p. 4.

¹⁵⁷ Ibidem.

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ NA, *Regeling nr. 105 betreffende de Scholen voor Verlofs officieren der Infanterie* uit 1913, hierna genoemd *Regeling 1913*. Archief IDI, inv.nr. 50. In september 1937 kwam een herziening van die *Regeling* tot stand. Vanaf 1 september 1937 was sprake van een ministerieel *Voorschrift voor de opleiding tot reserveofficier*.

¹⁶⁰ Respectievelijk vastgesteld bij *Koninklijk Besluit* (25 april 1913) nr. 89 en *Ministeriële Beschikking* (17 maart 1913) IIe Afdeling, nr. 237.

¹⁶¹ Op 1 september 1937 werd de herziene *Regeling opleiding reserve-officieren* van kracht. Daarin was geen *Programma van het examen* meer opgenomen. Vanaf die datum werden het examenprogramma en de daaraan gekoppelde eisen jaarlijks vastgesteld door de inspecteur van de infanterie.

¹⁶² *Regeling 1913, Algemene Bepalingen Infanterie*, artikel 1.

¹⁶³ Ibidem, artikel 23.

¹⁶⁴ Ibidem, D. Zie ook: *Koninklijk Besluit* (25 april 1913) nr. 89.

¹⁶⁵ *Regeling 1913, Algemeene Bepalingen Infanterie*, artikel 21.

¹⁶⁶ *Legerorder* (1923), nr. 27: *Gezag van de Korpscommandant*.

¹⁶⁷ NA, brief minDef aan de inspecteurs van de artillerie en infanterie (11 augustus 1937); Archief IDI, inv.nr. 50.

- ¹⁶⁸ *Regeling 1913, Algemeene Bepalingen Infanterie*, artikel 20.
- ¹⁶⁹ *Regeling opleiding reserve-officieren Infanterie*, 1 september 1937, paragraaf 4. Hierin werd aangegeven dat de commandant en het personeel van de SROI door de minister werden aangewezen op 'daartoe vereischte voorstellen van de inspecteur'. Zie ook NA, brief minDef aan IDA en IDI, 11 augustus 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ¹⁷⁰ *Regeling 1913, Algemeen Voorschrift Infanterie*, artikel 1.
- ¹⁷¹ *Algemeene Bepalingen Infanterie*, artikel 22.
- ¹⁷² Ibidem, artikel 28.
- ¹⁷³ Ibidem.
- ¹⁷⁴ Ibidem, artikel 29.
- ¹⁷⁵ *Regeling 1913, Algemeen Voorschrift Infanterie, lid 4*. Hierin wordt gesproken over een aanvang op 1 oktober.
- ¹⁷⁶ Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier' (1930), p. 254.
- ¹⁷⁷ Ibidem 253. Hierbij is uitgegaan van de opleiding tot reserveofficier van de infanterie (tirailleur). De opleidingsgang bij een specialistenklasse was ongeveer dezelfde.
- ¹⁷⁸ Ibidem. Zie ook: *Leerplan en Programma van studie voor de School voor Reserve-Officieren der Infanterie*, deel 1 (1 oktober 1936), p. 14.
- ¹⁷⁹ *Regeling 1913, Algemeen Voorschrift Infanterie*, bijlage C (*Programma van het examen voor den rang van Vaandrig der Infanterie*).
- ¹⁸⁰ Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier' (1930), p. 269.
- ¹⁸¹ *Leerplan* behorende bij het *Programma van studie voor de School voor Reserve-Officieren der Infanterie*, deel 1 (1 oktober 1936), p. 4.
- ¹⁸² Ibidem, 5. Aantekening van commandant 3 SROI betreffende het *Leerplan voor de SROI (Infanterie en voor zoover den klasse-officier betreft)*.
- ¹⁸³ *Studieplan*, behorende bij het voornoemde *Programma van studie*, p. 14. Zie voor een overzicht van de reglementen en voorschriften: *Mededeelingen voor de reserve-officier der Infanterie* ('s-Gravenhage 1938), p. 58-61.
- ¹⁸⁴ Ibidem, p. 15.
- ¹⁸⁵ *Programma van studie voor de SROI*, deel 1 (1 oktober 1936); aantekening commandant 3 SROI.
- ¹⁸⁶ *Mededeelingen voor de reserve-officieren der Infanterie* (1938), p. 58.
- ¹⁸⁷ *Programma van studie voor de School voor Reserve-Officieren der Infanterie*, deel 1 (1 oktober 1936), p.16.
- ¹⁸⁸ Ibidem.
- ¹⁸⁹ *Regeling 1913, Algemeene Bepalingen Infanterie*, artikel 1.
- ¹⁹⁰ *Verslag over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924), p. 14.
- ¹⁹¹ *Verslag over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926), p. 9.
- ¹⁹² *Leerplan en programma van studie voor de School voor Reserve-Officieren der Infanterie*, deel 1, 1 oktober 1936.
- ¹⁹³ Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier' (1930), p. 269.
- ¹⁹⁴ *Regeling 1913, Algemeene Bepalingen Infanterie*, artikel 24.
- ¹⁹⁵ Ibidem, artikel 26.
- ¹⁹⁶ Ibidem, artikel 2.
- ¹⁹⁷ Ibidem, artikel 17. Na april 1936 werd de opleidingsduur aan de SROI op tien en een halve maand gebracht. Vanwege de toegenomen complexiteit van het opleidingsprogramma vond de bevordering naar korporaal nu plaats na ongeveer vier maanden.
- ¹⁹⁸ Ibidem, artikel 31.

- ¹⁹⁹ Ibidem, artikel 35.
- ²⁰⁰ Ibidem, bijlage C: *Programma van het examen voor den rang van vaandrig van de infanterie*.
- ²⁰¹ Molenaar, 'De opleiding tot reserve-officier' (1930), p. 257.
- ²⁰² Ibidem, 258. Zie ook: *Leerplan en het Programma van studie voor de School voor Reserve-Officieren der Infanterie*, deel 1 (1 oktober 1936), p. 4 en 17.
- ²⁰³ NA, brief Inspecteur der Infanterie aan commandant SROI, 21 augustus 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²⁰⁴ Zie als voorbeeld: *Beknopt verslag betreffende het examen voor den rang van Vaandrig der Infanterie*, 1 oktober 1936. Archief IDI, inv.nr. 45.
- ²⁰⁵ Ibidem, artikel 41.
- ²⁰⁶ *Regeling 1913, Algemeene Bepalingen Infanterie*, artikel 42. Zie ook: NA, brief commandant SROI aan inspecteur der infanterie, 2 februari 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²⁰⁷ NA, brief minDef aan inspecteur der infanterie, 4 februari 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²⁰⁸ NA, brief Inspecteur der Infanterie aan regimentscommandanten d.t.v. CVL, 5 februari 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²⁰⁹ NA, *Voorschrift voor de opleiding tot reserve-officier bij het Wapen der Infanterie* [...], paragraaf 8, behorende bij brief minDef aan de inspecteur van de artillerie en infanterie, 11 augustus 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²¹⁰ Fabius, 'De recrueteering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht' (1933), bijlage I, p. 12.
- ²¹¹ Het tijdstip van benoeming tot reserveofficier wijzigde per 1 april 1936 als gevolg van artikel 45 van de *Wet tot verlaging van de openbare uitgaven* (29 november 1935), *Staatsblad* (1935) nr. 685.
- ²¹² Van Voorst tot Voorst, 'De Reserve-Officier in den huidige tijd' (1938), p. 5, 6 en 10.
- ²¹³ *MvA/TK* (1937) 2.VIII.24.23.
- ²¹⁴ Ibidem.
- ²¹⁵ NA, minDef aan IDI, 16 juni 1920, en IDI aan commandant SVOI, 22 juni 1920. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²¹⁶ NA, IDI aan de commandanten van le t/m IVe Divisie, le t/m VIIIe Brigade en de regimenten infanterie, 29 december 1923. Archief HKVL, inv.nr. 452.
- ²¹⁷ Ibidem.
- ²¹⁸ Hiervan wordt melding gemaakt in NA, brief van IDI aan CVL, 18 juni 1930. Archief HKVL, inv.nr. 597.
- ²¹⁹ Ibidem.
- ²²⁰ Ibidem.
- ²²¹ NA, CVL aan commandant regiment grenadiers en jagers en commandanten infanterie-regimenten, 9 oktober 1930. Archief IDI, inv.nr. 51.
- ²²² Ibidem.
- ²²³ NA, brief minDef aan de wapeninspecteurs, 11 augustus 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²²⁴ Brief IDI aan commandant SROI, 21 augustus 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²²⁵ Ibidem.
- ²²⁶ Ibidem, p. 3.
- ²²⁷ NA, brief commandant SROI aan IDI, 6 september 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²²⁸ Ibidem, toelichting op paragraaf 8, punt 4 van het *Ontwerp Voorschrift voor de opleiding tot reserve-officier*.
- ²²⁹ *Regeling 1913. Algemeene Bepalingen Infanterie*, bijlage C.
- ²³⁰ NA, commandant SROI aan minDef, 31 juli 1936. Archief IDI, inv.nr. 739.

- ²³¹ Ibidem, p. 2.
- ²³² Ibidem, p. 4.
- ²³³ NA, brief commandant SROI aan minDef, 6 februari 1937 en brief commandant SROI aan de minDef, 28 juli 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²³⁴ Ibidem verslag cursus oktoberploeg, p. 2.
- ²³⁵ NA, commandant SROI aan minDef, 12 oktober 1936. Archief IDI, inv.nr. 45.
- ²³⁶ NA, brief commandant SROI aan minDef, 15 oktober 1937. Archief IDI, inv.nr. 51.
- ²³⁷ NA, brief IDI aan CVL, 16 november 1936. Archief IDI, inv.nr. 45.
- ²³⁸ Ibidem.
- ²³⁹ Ibidem, p. 2.
- ²⁴⁰ NA, brief IDI aan CVL, 13 november 1937. Archief IDI, inv.nr. 50.
- ²⁴¹ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.11.24 en NA, brief minO aan CVL, 22 januari 1926. Archief GS, inv.nr. 1311
- ²⁴² NA, brief CVL aan de minDef, 4 januari 1930. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ²⁴³ Ibidem.
- ²⁴⁴ Veldmeijer was een krachtig pleitbezorger van een kwalitatief goede opleiding en verdere vorming van de reserveofficieren en het overige personeel.
- ²⁴⁵ Veldmeijer, 'De opleiding en vorming van den troep' (1933), p. 679.
- ²⁴⁶ Veldmeijer, 'De opleiding en vorming van den troep' (1934), p. 80.
- ²⁴⁷ NA, *Rapport Voortgezette Opleiding*. Hoofdbestuur van de Algemeene Vereeniging van Nederlandsche Reserve-Officieren aan minDef, 1 november 1937. Archief GS, inv.nr. 1311, p. 13.
- ²⁴⁸ NA, *Rapport Opleiding reserve-officieren*. De Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, centrale commissie voor bezuiniging, aan minDef, 7 november 1931. Archief GS, inv.nr. 1294. Voor een korte beschrijving van de geschiedenis van de Maatschappij zie: www.zaanwiki.nl. Het algemene doel van de in 1922 ingestelde bezuinigingscommissie was te komen tot een beter verantwoord financieel beleid en een doelmatige organisatie van de overheidsdiensten en bedrijven. Of in de commissie militairen zitting hadden, is niet bekend.
- ²⁴⁹ Ibidem, p. 4.
- ²⁵⁰ Ibidem, p. 3.
- ²⁵¹ NA, *Rapport Opleiding van reservekader*. De Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel, centrale commissie voor bezuiniging, aan CGS, 25 juli 1933. Archief GS, inv.nr. 1294.
- ²⁵² Ibidem, p. 2.
- ²⁵³ Ibidem.
- ²⁵⁴ Ibidem, p. 3.
- ²⁵⁵ Ibidem.
- ²⁵⁶ Ibidem.
- ²⁵⁷ Het ging om uitspraken in onder meer de volgende primaire bronnen: Westerveld, 'De opleiding van verlofsofficieren bij de bereden wapens' (1919-1920), p. 273; Snijders, 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer Landsverdediging' (1923), p. 9; Snijders, 'Waar moeten wij heen?' (1923), p. 106; *Verslag over de regeling van het Militair Onderwijs* (12 februari 1924), p. 7; *Verslag over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926), p. 8 en 23, Kemper, 'De opleiding tot Officier bij de Landmacht' (1927), p. 263, Alting von Geusau, 'De reserve-officier van het Nederlandsche leger' (1928-1929), p. 4-5, en 'Persstemmen' (1930), p. 10 en 112.

²⁵⁸ Zie onder meer: Schol, 'De plaats van beroeps- en reservepersoneel in ons leger. Is de opleiding van dienstplichtigen door ander dan beroepspersoneel noodig en mogelijk? I. Pro' (1932), p. 214-217, Lagerwerf, 'II. Pro' (1932), p. 220-225, Van Alphen, 'De taak van het dienstplichtig kader' (1931), p. 666-671, en 'Verlofskader en Instructie' (1934), p. 19-21.

Hoofdstuk V

¹ De verdere vorming omvat de opkomstverplichtingen die de reserveofficieren, na hun benoeming tot officier, jaarlijks of in een andere vastgestelde periode moesten volgen. Voor het grootste deel van het interbellum golden de algemene verplichtingen omschreven in artikel 5 van de *Wet voor het reserve-personeel der landmacht 1905*, gewijzigd bij de *Wet* (10 november 1927), *Staatsblad* (1927) nr. 177.

² Zie onder meer E.A.I.J. (1923); Weber, 'Onze Bekwaamheid' (1925), p. 9 en 81- 84; en 'v. S.', 'De voortgezette opleiding der Reserve-officieren' (1925), p. 3 en 23.

³ 1936 wordt in de analyse tevens genoemd, omdat het beeld van de geschiktheid van de reserveofficieren overeenkwam met dat van 1935.

⁴ Het ging om de volgende brieven: NA, brief IDI aan CVL, 10 november 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452; NA, brief IDI aan CVL i.a.a. C-le-IVe divisie, 23 november 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564; NA, brief IDI aan CVL, 25 november 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651; en NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.

⁵ NA, brief IDI aan de regimentscommandanten, commandant regiment wielrijders en commandant SROI, 31 juli 1930. Archief HKVL, inv.nr. 651.

⁶ Ibidem.

⁷ Nederland beschikte in 1940 over 360 mortieren van acht. Elke regiment had een mortier-compagnie bestaande uit zes mortieren, ingedeeld in drie secties. Het aantal reserve-officieren-mortierist bedroeg ruim 200. Zie www.waroverholland.nl.

⁸ Dat was het gevolg van het besluit van minister Lambooy in 1927 om 168 pelotons zware mitrailleurs bij de infanterie in te voeren.

⁹ Veldmeijer, 'De opleiding en vorming van den troep' (1933), p. 674-680.

¹⁰ NA, brief C-le divisie aan CVL, 1 november 1940. Archief HKVL, inv.nr. 1040.

¹¹ NA, brief IDI aan CVL, 10 november 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.

¹² NA, rapport C-2e regiment infanterie aan IDI d.t.v. de C-Ve infanteriebrigade en -IIIe divisie 25 september 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.

¹³ Donk, 'Herhalingsoefeningen bij het wapen der Infanterie' (1929), p. 180.

¹⁴ NA, brief IDI aan de brigade- en regimentscommandanten, 16 december 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.

¹⁵ November 1918 ving de demobilisatie aan. Op 1 december 1920 werd zij als voltooid beschouwd.

¹⁶ *MvA/TK* (1920) 2.VIII.10.19.

¹⁷ Ibidem, p. 19.

¹⁸ Alting von Geusau, 'De nieuwe legerwet en de reserve-officier' (1921), p. 1 en 7.

¹⁹ Ibidem, p. 6.

²⁰ Boots, 'De Nieuwe Legerwet en de reserve-Officier' (1921), p. 5.

²¹ G., 'De pas markeren' (1922), p. 3, 53 en 54. Waarschijnlijk ging achter 'G' de naam H.P. Geerke schuil, voorzitter van de Algemeene Vereeniging van Verlofs-officieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht.

²² Dit soort belangwekkende editoriaalen waren doorgaans van H.P. Geerke of van J.W. Klein, respectievelijk voorzitter en commissaris in het bestuur.

- ²³ G., 'De pas markeren' (1922), p. 53.
- ²⁴ Habets, 'De voortgezette opleiding' (1922), p. 5.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ 'De voortgezette opleiding en nog iets' (1922), p. 82.
- ²⁷ Froger, 'Enkele beschouwingen over de modernisering van het Leger' (1919), p. 355-362.
- ²⁸ Mededeelingen Hoofdbestuur. I. 'Winterbijeenkomsten van Verlofsofficieren' (1922), p. 2.
- ²⁹ Alting von Geusau, 'Verdere vorming van Officieren' (1922), p. 4.
- ³⁰ Ibidem.
- ³¹ Ibidem.
- ³² Alting von Geusau, 'Verdere vorming van Verlofsofficieren' (1922), p. 7.
- ³³ Snijders, 'Waar moeten wij heen?' (1923), p. 107.
- ³⁴ Ibidem.
- ³⁵ Ibidem.
- ³⁶ Lambooy, 'Algemene vergadering. Welkomstwoord door de Voorzitter van het Hoofdbestuur' (1923), p. 13.
- ³⁷ Andere artikelen waaruit zorgen bleken over de geschiktheid van de reserveofficieren zijn onder meer: Froeling, 'Verdere vorming van Beroeps- en verlofsofficieren' (1921), p. 3.; 'Verslag van de Openbare Vergadering van de Algemeene Rooms-Katholieke Officieren-vereeninging' (7 juni 1922), punt 11; 'Voortgezette opleiding van de verlofsofficieren' (1922), p. 5-7; E., 'De voortgezette opleiding' (1923), p. 28-31; en v. S., 'De voortgezette opleiding der Reserve-officieren' (1925), p. 23.
- ³⁸ *MvA/TK* (1923). 2.VIII.9.16.
- ³⁹ Ibidem.
- ⁴⁰ Ibidem, 31. *IXe Afdeling Studiën, onderwijs en oefening Artikel 60.*
- ⁴¹ *Koninklijk Besluit* (12 februari 1923), nr. 25, op voordracht van de minister van Oorlog van 8 februari 1923, IIIe Afdeling, nr. 100, en *Legerorder 1923*, nr. 150.
- ⁴² *Legerorder* (1930), nr. 139, artikel 2.
- ⁴³ Zie onder meer Alting von Geusau, 'Verdere vorming van officieren. B. Verlofsofficieren' (1922), p. 8; en toespraak van Habets, 'Voortgezette opleiding verlofsofficieren' (1922), p. 5.
- ⁴⁴ Ingesteld bij *Ministeriële Beschikking*, 2 maart 1923, IIe Afdeling, nr. 115.
- ⁴⁵ *Verslag van de commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier en verlofsonderofficier van alle wapens en dienstvakken*, p. 4.
- ⁴⁶ Lambooy, 'Algemene vergadering. Welkomstwoord door Voorzitter van het Hoofdbestuur' (1923), p. 13.
- ⁴⁷ Alting von Geusau, 'Verdere vorming van officieren. B. Verlofsofficieren' (1922), p. 7.
- ⁴⁸ G., 'Het opkomen der verlofsofficieren' (1922), p. 79.
- ⁴⁹ Ibidem, p. 79-80.
- ⁵⁰ *MvA/TK* (1923) 2.VIII.9.22.
- ⁵¹ Ibidem, p. 27.
- ⁵² Ibidem, p. 22.
- ⁵³ Sinds 1925 kwamen jaarlijks twee lichten dienstplichtigen voor herhalingsoefeningen onder wapens. Pas in 1938 werden de herhalingsoefeningen bij de verschillende divisies gelijktijdig gehouden.
- ⁵⁴ Klinkert, 'De vernietigende macht van hedendaagse wapenen. De Lessen van de Eerste Wereldoorlog in het militaire debat in Nederlands 1918-1923', deel 22 (2011), p. 66.
- ⁵⁵ *MvA/TK* (1925) 2.VIII.9.18.

⁵⁶ *Verslag legercommissie over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926), p. 10. Hierna kortheidshalve genoemd: *Verslag legercommissie* (6 februari 1926).

⁵⁷ *MvA/TK* (1924) 2.VIII.11.22.

⁵⁸ *Ibidem*. In 1924 werd voor de eerste keer een dergelijke voorbereidingsweek gehouden.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Artikelen of voordrachten op persoonlijke titel in de periode 1919-1923 waren onder meer: De Gelder, 'De opleiding der Verlofsofficieren' (1919-1920), p. 235-270; De Gelder, 'De voortgezette opleiding der verlofsofficieren' (1922), p. 3-15; Alting von Geusau, 'Verdere vorming van Officieren' (1922), p. 7 en 8; Habets, 'Voortgezette opleiding verlofsofficieren' (1922), p. 5 en 6; G., 'De pas markeeren' (1922), p. 53-54; K., van de, 'Het Hoofdbestuur en de voortgezette opleiding voor verlofsofficieren' (1922), p. 77-79; Geerke, 'De reserve-officieren van het Nederlandse leger' (1923-1924), p. 8-90; en Snijders, 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer Landsverdediging' (juli en augustus 1923), p. 7-8, 75-79 en 87-95.

⁶³ Bijdragen van onderafdelingen verschenen in 'Positieregeling Verlofsofficieren' (februari 1920), p. 6 en 7; 'Positieregeling Verlofsofficieren' (maart 1920), p. 4 en 5; en 'Voortgezette opleiding der verlofsofficieren' (1922), p. 27-29.

⁶⁴ In *A.R.K.O.* 3 (mei 1922) 9, p. 5. Onder *Jaarverslag* werd aangegeven dat de verdere opleiding van de verlofsofficieren meermaals in het hoofdbestuur was besproken en in verzoeken aan de minister van Oorlog aanbevolen. In *A.R.K.O.*, 3 (september 1922) 1 werd onder 'III. Verdere opleiding der verlofsofficieren' melding gemaakt van een brief aan de minister van Oorlog met voorstellen voor de verdere opleiding. In *A.R.K.O.* 4 (december 1922) 4, p. 28 werd melding gemaakt van een rapport van de commissie van de onderafdeling Maastricht en Omstreken over *De voortgezette opleiding der verlofsofficieren*. De goedgekeurde voorstellen uit dit rapport werden door het hoofdbestuur naar de minister gestuurd en stonden bekend als het 'A.R.K.O. plan voor de voortgezette opleiding der verlofsofficieren'.

⁶⁵ De optie van om de twee jaar drie weken lang herhalingsoefeningen wordt vermeld in L., 'Verdere vorming der verlofsofficieren en regeling hunner positie' (1922), p. 3 en in 'Voortgezette opleiding van verlofsofficieren' (1922), p. 28 (*het A.R.K.O. plan*). De Gelder sprak van drie weken per jaar of om het andere jaar zes weken, in: 'De voortgezette opleiding der Verlofsofficieren' (1922), p. 14. De zwaarste optie van Alting von Geusau werd genoemd in 'Verdere vorming van officieren' (1922), p. 7 en 8.

⁶⁶ Snijders, 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer Landsverdediging' (1923), p. 109.

⁶⁷ Alting von Geusau, 'Verdere vorming van Officieren' (1922), p. 7.

⁶⁸ Respectievelijk 'Het Hoofdbestuur en de voortgezette opleiding voor verlofsofficieren' (1922), p. 78 en 'Voortgezette opleiding der verlofsofficieren' (1922), p. 28.

⁶⁹ Zie voor de categorale indeling het laatstgenoemde artikel, p. 28, en met betrekking tot de voorstellen voor een centrale leiding: Alting von Geusau, 'Verdere vorming van Officieren' (1922), p. 7, en Habets, 'Voortgezette opleiding verlofsofficieren' (1922), p. 5.

⁷⁰ Alting von Geusau, 'Verdere vorming van Officieren' (1922), p. 7.

⁷¹ NA, brief IDI aan C-Ie-IV divisie, C-Ie-VIIIe infanteriebrigade en de commandanten van de regimenten infanterie, 29 december 1923. Archief HKVL, inv.nr. 452. In 1930 gaf de inspecteur van de infanterie nieuwe aanwijzingen omtrent de vragen die beantwoord

moesten worden over de beoordeling van de geschiktheid voor de te onderscheiden categorieën personeel. De specifieke vraag naar de geschiktheid van de reserveofficieren werd hernummerd van Va en Vb naar VIIa en VIIb (ref. NA, brief IDI aan de commandanten van de infanterieregimenten, commandant regiment wielrijders en commandant SROI, 31 juli 1930. Archief HKVL, inv.nr. 651). De laatste wijziging van de rapportagestructuur was van december 1933. De vraag over de geschiktheid van de reserveofficieren werd hernummerd van VIIa en b naar VIa en b. Er was geen sprake van een inhoudelijke wijziging van de te beoordelen categorieën reserveofficieren, noch van de beoordelingsterminologieën (ref. NA, brief IDI aan de commandanten van de infanterieregimenten infanterie, in afschrift aan CVL, 5 december 1933. Archief HKVL, inv.nr. 1040).

⁷² Zie bijvoorbeeld: NA, rapport C-13e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade, 1 oktober 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452. Afweging van de inhoudelijke toelichting van C-13e regiment infanterie leidt tot een 'even voldoende tot voldoende' indruk van de geschiktheid.

⁷³ NA, brief IDI aan alle divisie, brigade- en regimentscommandanten, 29 december 1923. Archief HKVL, inv.nr. 452.

⁷⁴ Om de beoordelingen uit de oefeningsverslagen van de verschillende regimenten onderling te kunnen vergelijken en over de geschiktheid van de reserveofficieren zoveel mogelijk een eenduidige uitspraak te kunnen doen, worden de volgende uitgangspunten gehanteerd. De beoordelingsuitspraak van de regimentscommandant betrof een algemene indruk van de geschiktheid van de reserveofficieren. Waar sprake was van een combinatie van beoordelingen wordt op basis van de beschikbare informatie een zo betrouwbaar mogelijke inschatting gemaakt van de geschiktheid van de groep als geheel. Dit doet zich vooral voor in die situaties waarin een regimentscommandant onderscheid maakte tussen de geschiktheid van de jongere en oudere reserveofficieren. Deze benadering heeft in de analyse van de geschiktheid geleid tot de volgende appreciaties: jongeren (j) 'onvoldoende tot even voldoende' en ouderen (o) 'voldoende tot goed': 'even voldoende'; (j) 'voldoende tot onvoldoende' en (o) 'ruim voldoende': 'voldoende'; (j) 'voldoende' en (o) 'ruim voldoende': 'voldoende'; (j) 'voldoende' en (o) 'goed': 'ruim voldoende'. Een andere vorm van een combinatie van beoordelingen was die waarbij in algemene zin onderscheid werd gemaakt in de beoordeling van de groep reserveofficieren. Dit heeft in de analyses geleid tot de volgende appreciaties voor de geschiktheid van de groep als geheel. 'Even voldoende tot voldoende' en enkelen 'goed': 'voldoende'. Het merendeel 'voldoende' en enkelen 'even voldoende': 'voldoende'. Indien sprake was van een beoordeling in een bepaalde bandbreedte, bijvoorbeeld 'even voldoende tot voldoende', dan wordt die uitspraak in de analyse onverkort voor de gehele groep gebruikt.

⁷⁵ NA, brief IDI aan de commandanten van de regimenten infanterie, 31 juli 1930. Archief HKVL, inv.nr. 651.

⁷⁶ De volgorde van de regimenten is conform de organisatorische indeling bij de Ie tot en met VIIIe infanteriebrigade (vanaf medio 1939 divisies). Elke infanteriebrigade bestond in vredetijd uit drie zogenaamde 'actieve regimenten'.

⁷⁷ Het ging om het 5e, 8e en 20e regiment infanterie.

⁷⁸ *MvA/TK* (1925) 2.VIII.9.18.

⁷⁹ E.A.I.J., 'Opkomst onder de wapenen' (1923), p. 130.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 131.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Alting von Geusau, 'Voortgezette Opleiding Verlofs-officieren' (1925), p. 66.

⁸³ *Ibidem*, p. 68.

- ⁸⁴ Weber, 'Onze bekwaamheid' (1925), p. 83-84.
- ⁸⁵ Ibidem, p. 83.
- ⁸⁶ Ibidem.
- ⁸⁷ Ibidem, p. 84.
- ⁸⁸ *Verslag van de Commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier en verlofsonderofficier van alle wapens en dienstvakken* (17 maart 1925).
- ⁸⁹ Ibidem, p. 35.
- ⁹⁰ Ibidem, p. 40.
- ⁹¹ Ibidem, p. 41.
- ⁹² Ibidem, p. 42.
- ⁹³ Ibidem, p. 43.
- ⁹⁴ NA, brief minO aan CGS en CVL, 21 september 1925. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ⁹⁵ Ibidem.
- ⁹⁶ *MVA/TK* (1927) 2.VIII.10.19 en 20. Uit de *Memorie van Antwoord* bleek dat deelname aan de winterbijeenkomsten verplicht werd gesteld en dat die bijeenkomsten zouden worden afgerond met een tweedaagse kaderoefening in het terrein.
- ⁹⁷ 'De voortgezette opleiding. Aanschrijving van den Minister' (1925), p. 97-98.
- ⁹⁸ v. S., 'De voortgezette opleiding der Reserve-officieren' (1925), p. 23 27.
- ⁹⁹ Ibidem, p. 24.
- ¹⁰⁰ Ibidem.
- ¹⁰¹ NA, brief CVL aan minO i.a.a. CGS en IDI, 5 oktober 1925. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ¹⁰² Ibidem.
- ¹⁰³ Bij de Algemene Politieke Beschouwingen in 1925 over hoofdstuk VIII van de *Rijksbegroting* werd duidelijk dat het verslag van de Commissie Wittert niet aan elk Tweede Kamerlid was aangeboden. De minister werd gevraagd de Tweede Kamer te informeren over zijn standpunt ten aanzien van de inhoud van dit verslag: *Voorlopig Verslag van de Algemene Beschouwingen Hoofdstuk VIII* (1926) 2.VIII.9.5.
- ¹⁰⁴ Met de minimalistische maatregelen kwam Lambooy ook tegemoet aan de sobere defensiepolitiek waarvoor de RKSP begin jaren twintig had gekozen. Zie J.A.M.M. Janssen, 'Kerk, coalitie en defensie in het Interbellum' in: G. Teitler red., *Tussen crisis en oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (1984), p. 48-49
- ¹⁰⁵ *Verslag over de vorming en voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* (6 februari 1926). De commissie stond onder voorzitterschap van A.C.A. van Vuuren, Kamerlid voor de RKSP en financieel specialist.
- ¹⁰⁶ Ibidem, p. 5.
- ¹⁰⁷ Ibidem.
- ¹⁰⁸ Ibidem, p. 6.
- ¹⁰⁹ Ibidem, p. 11.
- ¹¹⁰ Ibidem, p. 20.
- ¹¹¹ NA, brief minO aan CVL i.a.a. CGS, 22 januari 1926. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ¹¹² NA, brief minO aan CVL i.a.a. CGS, 1 november 1925. Archief GS, inv.nr. 1311. Het ging om oefeningen in divisiegroepsverband met twee oorlogsdivisies op manoeuvresterkte. Per vredesdivisie werd uitgegaan van een vierjaarlijks oefenprogramma: in het eerste jaar regimentsoefeningen, in het tweede jaar oorlogsdivisie-oefeningen, in het derde jaar regimentsoefeningen, en in het vierde jaar oorlogsdivisie-oefeningen met in de laatste dagen oefeningen in divisiegroepsverband.
- ¹¹³ Ibidem.
- ¹¹⁴ Oud, *Het Jongste Verleden III* (1949), p. 62-81.

- ¹¹⁵ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.20.
- ¹¹⁶ *Voorlopig Verslag Algemene Beschouwingen Hoofdstuk VIII* (1927) 2.VIII.8.
- ¹¹⁷ *MvA/TK* (1927) 2.VIII.10.20.
- ¹¹⁸ *Ibidem*.
- ¹¹⁹ *Ibidem*.
- ¹²⁰ *Amersfoorts Dagblad 'De Eemlander'* 26 (20 oktober 1927), nr. 95.
- ¹²¹ *Ibidem*.
- ¹²² *Ibidem*.
- ¹²³ *Wet van 10 november 1927, Staatsblad* (1927), nr. 355 en het *ministeriële besluit ter uitvoering van de gewijzigde Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905* en van het *Koninklijk Besluit* (12 februari 1923), nr. 25/*Legerorder* (1923) nr. 150. Zie voor de ministeriële uitvoeringsbepalingen: NA, brief minDef aan CGS, CVL en IDI en IDA, 26 november 1928. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ¹²⁴ *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905*. Gewijzigd bij *Wet* (10 november 1927), *Staatsblad* (1927), nr. 355, artikel 5, lid 2. Aantekening, algemene verplichtingen.
- ¹²⁵ *Ibidem*, lid 3.
- ¹²⁶ *Ibidem*.
- ¹²⁷ *Ibidem*.
- ¹²⁸ *Ibidem*, lid 4. Om benoembaar te zijn voor de naasthogere rang moesten de reserve-officieren een minimaal aantal dienstjaren per rang hebben vervuld: twee jaar voor een benoeming van tweede- tot eerste-luitenant, acht jaar van eerste-luitenant tot kapitein, vier jaar van kapitein tot majoor, twee jaar van majoor tot luitenant-kolonel en twee jaar van luitenant-kolonel tot kolonel. Bron: *Legerorder* (1930) nr. 130. In de praktijk waren de periodes tussen de benoemingen veel langer. De benoeming tot majoor vond bij de infanterie doorgaans niet eerder plaats dan na ruim 25 jaar te hebben gediend als subaltern officier. Bron: *Naam- en Ranglijst der Officieren* (1939), p. 108.
- ¹²⁹ *MvA/TK* (1928). 2.VIII.11.26.
- ¹³⁰ *Ibidem*.
- ¹³¹ Met deze order werden de algemene en bijzondere bepalingen voor de verschillende categorieën reserveofficieren in de legerorganisatie bekengemaakt.
- ¹³² NA, brief minO aan CGS, CVL etc., i.a.a. IDI 14 januari 1928. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ¹³³ *Ibidem*, punten 1 en 3.
- ¹³⁴ *Ibidem* punten 6 en 7.
- ¹³⁵ *Ibidem*, punt 9.
- ¹³⁶ *Ibidem*, punt 11.
- ¹³⁷ *Legerorder* (1928), nr. 31, *Wintercursussen voor reserve-officieren*. Gebaseerd op *Ministeriële Beschikking* (14 januari 1928), IIe afdeling, nr. 13.
- ¹³⁸ *Ibidem*, paragraaf 3.
- ¹³⁹ *Ibidem*.
- ¹⁴⁰ *Ibidem*, paragraaf 4.
- ¹⁴¹ *Ibidem*, paragraaf 5.
- ¹⁴² NA, brief minDef aan CGS, CVL, IDI en IDA etc., 26 november 1928. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ¹⁴³ *Ibidem*. Zie ook *Koninklijk Besluit* (12 februari 1923), nr. 25, paragraaf 3-1.
- ¹⁴⁴ *Ibidem*, paragraaf 5 1.
- ¹⁴⁵ *Ibidem*, L., artikel 5 bis, paragraaf 2.
- ¹⁴⁶ Het ging om de tekst van het *Koninklijk Besluit* (12 februari 1923), nr. 25, zoals gewijzigd bij *Koninklijk Besluit* (18 mei 1929), nr. 140.

¹⁴⁷ *MvA/TK* (1929) 2.VIII.33.26.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 28.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ *MvA/TK* (1930) 2.VIII.29.21.

¹⁵² *Ibidem*, p. 32.

¹⁵³ De volgorde van de regimenten is conform de organisatorische indeling bij de Ie t/m de VIIIe infanteriebrigade.

¹⁵⁴ Sommige beoordelingen van de regimentscommandanten over 1929 lieten een gedifferentieerder beeld zien, waarvan de oordelen in Tabel 13 een compilatie zijn. Vijf van de in totaal 24 commandanten beoordeelden de oudere reserveofficieren op het niveau 'ruim voldoende' of 'goed'. Bij drie van deze vijf regimenten werden de jongere reserveofficieren als 'voldoende' geschikt voor hun oorlogsfunctie beoordeeld. Bij één regiment van de vijf was de beoordeling van de jongeren 'voldoende tot onvoldoende' en bij één regiment 'even voldoende tot onvoldoende'. Om over het geheel tot één oordeel per regiment te kunnen komen, zijn de beoordelingsresultaten van deze vijf commandanten samengevoegd. Dit leidt tot het volgende beeld van geschiktheid. Bij drie regimenten leidt de combinatie van een 'ruim voldoende en voldoende' beoordeling tot een gemiddeld 'voldoende' niveau van geschiktheid. Voor één regiment leidt de combinatie 'ruim voldoende en even voldoende' tot een gemiddeld niveau 'voldoende'. Bij één regiment leidt de combinatie 'ruim voldoende en onvoldoende' tot een gemiddelde van 'even voldoende' niveau van geschiktheid.

¹⁵⁵ Het ging om ongeveer 300 reserveofficieren van de totale groep van 900 die tussen 1920 en 1924 waren benoemd.

¹⁵⁶ Veldmeijer, 'De voortgezette opleiding der reserve-officieren' (1929), p. 638.

¹⁵⁷ *Ibidem* p. 641.

¹⁵⁸ *MvA/TK* (1928 en 1929), respectievelijk 2.VIII.11.26 en 2.VIII. 33.26.

¹⁵⁹ NA, brief IDI aan CVL, 23 november 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 1.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 2.

¹⁶² *Ibidem*, p. 3.

¹⁶³ NA, brief CVL aan minDef, 20 januari 1930. Archief GS, inv.nr.1311. Daarbij in afschrift brief CVL aan minDef, 4 januari 1930, 1; zie ook brief CVL aan minDef, 7 januari 1930.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 14 en 16.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 19 en 20.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 20.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 8.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 10.

¹⁷² Voordrachten: Alting von Geusau, 'De reserve-officieren van het Nederlandsche leger' (1928), p. 3-93; Veldmeijer, 'De gevechtswaarde van onze Infanterie in verband met hare geoefendheid' (1930), p. 413-507. Artikelen: Beets, 'Herhalingsoefeningen' (1929), p. 18-23; Donk, 'Herhalingsoefeningen bij het Wapen der Infanterie' (1929), p. 175-194; en Veldmeijer, 'De voortgezette opleiding der reserve-officieren' (1929), p. 638-641; Van Dam van Isselt, 'De bloedarmoede van het Nederlandsche Leger, inzonderheid van de Infanterie' (1930), p. 513-532 en 569-590.

- ¹⁷³ Alting von Geusau, 'De reserve-officieren van het Nederlandsche leger' (1928), p. 4 en 36.
- ¹⁷⁴ Ibidem, p. 4.
- ¹⁷⁵ Van Dam van Isselt, 'De bloedarmoede van het Nederlandsche Leger' (1930), p. 515 en 518.
- ¹⁷⁶ Veldmeijer, 'De gevechtswaarde van onze Infanterie' (1929-1930), p. 414.
- ¹⁷⁷ Ibidem.
- ¹⁷⁸ Ibidem, p. 416.
- ¹⁷⁹ Ibidem, p. 453.
- ¹⁸⁰ Ibidem, p. 417.
- ¹⁸¹ Ibidem, p. 456.
- ¹⁸² Ibidem.
- ¹⁸³ Beets, 'Herhalingsoefeningen bij het Wapen der Infanterie' (1929), p. 18.
- ¹⁸⁴ Ibidem, p. 22.
- ¹⁸⁵ Ibidem.
- ¹⁸⁶ Ibidem.
- ¹⁸⁷ Donk 'Herhalingsoefeningen bij het Wapen der Infanterie' (1929), p. 175-194.
- ¹⁸⁸ Ibidem, p. 175.
- ¹⁸⁹ Ibidem, p. 176.
- ¹⁹⁰ Ibidem.
- ¹⁹¹ Ibidem, p. 180.
- ¹⁹² *Legerorder* (1930) nr. 139. *Reserve-officieren bij de Koninklijke Landmacht*. Tekst van het *Koninklijk Besluit* (12 februari 1923) nr. 25, zoals laatstelijk gewijzigd bij *Koninklijk Besluit* (18 mei 1929), nr. 140.
- ¹⁹³ *Ministeriële Beschikking* (24 april 1930) Ite Afdeling B, nr. 10. Uitvoeringsbepalingen met betrekking tot de verschillende categorieën reserveofficieren als bedoeld in de *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905* en het gewijzigde *Koninklijk Besluit* (12 februari 1923) nr. 25.
- ¹⁹⁴ Ibidem, paragraaf 41.
- ¹⁹⁵ Ibidem, bijlage A. *Wintercursussen voor reserve-officieren*, behorende bij *Legerorder* (1930) nr. 139, p. 61-67.
- ¹⁹⁶ Ibidem, paragraaf 4, punt 1.
- ¹⁹⁷ *Legerorder* (1939) nr. 139. *Ministeriële Beschikking* (24 april 1923), Ite Afd. B, nr. 10. *Uitvoeringsbepalingen m.b.t. de verschillende categorieën reserve-officieren (...)*, paragraaf 6.
- ¹⁹⁸ NA, nota minDef aan CVL, 13 november 1930, nr. 313. Archief HKVL, inv.nr. 611.
- ¹⁹⁹ Ibidem.
- ²⁰⁰ NA, conceptnota CVL aan minDef, 15 november 1930. Archief HKVL, inv.nr. 611.
- ²⁰¹ Ibidem.
- ²⁰² NA, brief IDI aan CVL, 12 december 1930. Archief HKVL, inv.nr. 609.
- ²⁰³ NA, brief CVL aan IDI 27, februari 1931. Archief IDI, inv.nr. 141.
- ²⁰⁴ Ibidem, 2.
- ²⁰⁵ NA, brief CVL aan IDI 27, februari 1931. Archief IDI, inv.nr. 141, p. 3.
- ²⁰⁶ NA, brief IDI aan CVL, 9 juni 1931. Archief IDI, inv.nr. 141.
- ²⁰⁷ Ibidem.
- ²⁰⁸ Ibidem, p. 4.
- ²⁰⁹ NA, conceptbrief CVL aan IDI i.a.a. divisiecommandanten, 10 december 1935 (ad oefenverslagen 1241 G). Archief HKVL, inv.nr. 1040.

- ²¹⁰ 'Verdere opleiding reserve-officieren' (1930), p. 98-101.
- ²¹¹ Ibidem.
- ²¹² Ibidem.
- ²¹³ Ibidem, p. 99.
- ²¹⁴ Ibidem, p. 100.
- ²¹⁵ Ibidem.
- ²¹⁶ Ibidem.
- ²¹⁷ Ziedses des Plantes, 'Enkele opmerkingen omtrent de verdere vorming onzer reserve-officieren' (1930), p. 512-516.
- ²¹⁸ Ibidem, p. 513.
- ²¹⁹ Ibidem, p. 514.
- ²²⁰ Ibidem, p. 514.
- ²²¹ Ibidem.
- ²²² Ibidem.
- ²²³ *MvA/TK* (1931) 2.VIII.23.28.
- ²²⁴ Ibidem.
- ²²⁵ Ibidem.
- ²²⁶ Ibidem, p. 26.
- ²²⁷ Dit zijn bewoordingen gebruikt in de oefeningsverslagen.
- ²²⁸ NA, brief IDI aan CVL, 25 november 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.
- ²²⁹ NA, brief C-le infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-le divisie, 26 oktober 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.
- ²³⁰ Tijdens de herhalingsoefeningen in 1931 was bijvoorbeeld bij het 6e regiment niet meer dan één beroepsonderofficier per compagnie tirailleurs aanwezig.
- ²³¹ NA, onderschift C-Vle infanteriebrigade bij het oefeningsverslag van C-6e regiment infanterie, 9 november 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.
- ²³² Ibidem.
- ²³³ Veldmeijer, 'Betere oefenvoorwaarden voor de Infanterie' (1931), p. 659-665.
- ²³⁴ Ibidem, p. 659.
- ²³⁵ Ibidem.
- ²³⁶ Ibidem, p. 664.
- ²³⁷ Alting von Geusau, 'Voortgezette opleiding verlofsofficieren' (1922), p. 69.
- ²³⁸ *MvA/TK* (1932) 2.VIII.25.33.
- ²³⁹ Ibidem. p. 34.
- ²⁴⁰ Ibidem, p. 19.
- ²⁴¹ Ibidem, p. 33.
- ²⁴² Ibidem.
- ²⁴³ Ibidem, p. 30.
- ²⁴⁴ Ibidem.
- ²⁴⁵ *MvA/TK* (1933). 2.VIII.24-25.
- ²⁴⁶ Ibidem, p. 11.
- ²⁴⁷ Ibidem p. 11 en 12.
- ²⁴⁸ Ibidem, p. 12.
- ²⁴⁹ NA, *Bezuinigingsvoorstellen van de Staatscommissie Welter 1932*; Archief GS, inv.nr. 30. De bezuinigingscommissie Welter werd ingesteld bij *Koninklijk Besluit* (26 oktober 1931). Zie voor de bezuinigingsvoorstellen: NA, brief minDef aan CGS en CVL, 17 mei 1932. Archief GS, inv.nr. 30. In de commissie onder leiding van oud-minister van Koloniën Ch. I.J.M.

Welter hadden onder meer zitting hoge ambtenaren, zoals de secretaris van Defensie J. Woltman, (oud-) militairen en industriëlen.

²⁵⁰ Zie de hiervoor genoemde brief van 17 mei 1932.

²⁵¹ NA, *Bezuinigingsvoorstellen van de Staatscommissie Welter 1932*. Archief GS, inv.nr. 30.

²⁵² NA, brief CGS aan minDef, 31 mei 1932. Archief GS, inv.nr. 30.

²⁵³ Artikelen 180 en 181 van de *Grondwet 1917*.

²⁵⁴ NA, brief CGS aan minDef, 31 mei 1932. Archief GS, inv.nr. 30.

²⁵⁵ *MvA/TK* (1933) 2.VIII.24 25.17.

²⁵⁶ *Ibidem*.

²⁵⁷ *Ibidem*.

²⁵⁸ Veldmeijer, 'De opleiding en vorming van de troep' (1933), p. 674-680.

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 680.

²⁶⁰ *Ibidem*, p. 676.

²⁶¹ *Ibidem*, p. 680.

²⁶² NA, brief C-7e regiment veldartillerie aan IDA d.t.v. C-IIIe artilleriebrigade en C-IIIe divisie, 2 juli 1934. Archief IDA, inv.nr. 657. Hierin verwijst de commandant van het 7e regiment naar de brief van CVL dd. 3 april 1934 over de parate geoefendheid van het leger.

²⁶³ NA, brief IDI aan CVL, 14 juli 1934. Archief IDI, inv.nr. 141.

²⁶⁴ *Ibidem*, p. 2.

²⁶⁵ *Ibidem*.

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 4.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 5.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.13.

²⁷⁰ *Ibidem*.

²⁷¹ *Ibidem*.

²⁷² *Ibidem*.

²⁷³ *Ibidem*.

²⁷⁴ *Ibidem*, p. 14.

²⁷⁵ Weber, 'Ervaringen van een reservist' (1934), p. 141-143.

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 142.

²⁷⁷ *Ibidem*.

²⁷⁸ *Ibidem*.

²⁷⁹ *Ibidem*.

²⁸⁰ 'Verdere opleiding reserve-officieren' (1930), p. 100.

²⁸¹ NA, oefeningsverslag C-14e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIe infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 7 oktober 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040. In het verslag werd aangegeven dat de geschiktheid van enkelen 'zeer goed' was. De anderen werden beoordeeld als 'even voldoende tot goed'. Van de 23 opgekomen reserveofficieren werd één reserveofficier 'onvoldoende' geschikt bevonden. Voor de overigen was het oordeel: voor hun taak berekend. Dit heeft geleid tot de algemene appreciatie 'voldoende geschikt'.

²⁸² NA, bief CVL aan IDI i.a.a. divisiecommandanten, 10 december 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040, ad oefenverslagen 1242 G.

²⁸³ *Ibidem*.

²⁸⁴ NA, brief CVL aan IDI, 9 februari 1937. Archief IDI, inv.nr. 41.

²⁸⁵ *Ibidem*, p. 2.

²⁸⁶ Zie ook: Veldmeijer, 'De opleiding van den troep' (1936), p. 148-153; 'De reserve-officier onder de wapenen, door een oud troepenofficier' (1936), p. 405-408.

- ²⁸⁷ Ronhaar, 'De voortgezette opleiding van reserve-officieren' (1935), p. 2-9.
- ²⁸⁸ Ibidem, p. 2.
- ²⁸⁹ Ibidem, p. 3.
- ²⁹⁰ Ibidem, p. 4-6.
- ²⁹¹ Ibidem, p. 6.
- ²⁹² Ibidem, p. 9.
- ²⁹³ NA, brief IDI aan CVL, 31 juli 1934. Archief HKVL, inv.nr. 596.
- ²⁹⁴ NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935, 2. Archief HKVL, inv.nr. 1040. Per infanteriebrigade ging het om twee officieren – een majoor en een kapitein –, die met ingang van 1 januari 1936 bij elk van de acht brigades specifiek voor de verdere vorming van de reserve-officieren te werk zouden worden gesteld.
- ²⁹⁵ NA, brief IDI aan CVL, 16 november 1936. Archief IDI, inv.nr. 45.
- ²⁹⁶ NA, verslag C-Ie infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-Ie divisie ongedateerd. Archief HKVL, inv.nr. 1040. Zie ook brief C-Ie divisie aan IDI, 1 november 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ²⁹⁷ NA, brief C-IIe divisie aan IDI, 1 november 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ²⁹⁸ Ibidem.
- ²⁹⁹ NA, brief IDI aan CVL 20 November 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040. p. 4.
- ³⁰⁰ Ibidem.
- ³⁰¹ Ibidem.
- ³⁰² NA, brief CVL aan IDI i.a.a. divisiecommandanten, 10 december 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ³⁰³ NA, brief IDI aan CVL, 20 november 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ³⁰⁴ NA, brief CVL aan IDI i.a.a. divisiecommandanten, 10 december 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ³⁰⁵ Weber, 'De herhalingsoefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant' (1936), p. 137-145. Weber was secretaris van de Radoraad en werkzaam bij de posterijen, telegraaf en telefonie (PTT).
- ³⁰⁶ Weber, 'Ervaringen van een reservist' (1934), p. 141-143.
- ³⁰⁷ Weber, 'De herhalingsoefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant' (1936), p. 140.
- ³⁰⁸ Ibidem.
- ³⁰⁹ Ibidem, p. 142.
- ³¹⁰ Weber, 'De herhalingsoefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant' (1936), p. 139.
- ³¹¹ Ibidem.
- ³¹² Ibidem, p. 145.
- ³¹³ Ibidem.
- ³¹⁴ NA, brief IDI aan CVL, 14 juli 1934. Archief IDI, inv.nr. 141.
- ³¹⁵ NA, oefeningsverslag C-12e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-IIIe infanteriebrigade en C-IIe divisie, 7 oktober 1935 en brief C-19e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-IVe infanteriebrigade en C-IIe divisie, 3 oktober 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ³¹⁶ In maart 1936 kwam daar nog de remilitarisering van het Rijnland bij.
- ³¹⁷ Brief CGS aan minDef, februari 1935. Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnummer. 418, inv.nr. 129.
- ³¹⁸ Ibidem, p. 8.
- ³¹⁹ Ibidem.
- ³²⁰ Ibidem, p. 9.
- ³²¹ Ibidem.

- ³²² *MvA/TK* (1935) 2.VIII.23.13.
- ³²³ Langeveld, *Schipper naast God* (2004), p. 479-515.
- ³²⁴ Zie onder meer p. 458, 461, 463-466, 468-470, 481-487, 494, 496, 498-500, 509, 510 en 515. Opvallend is dat Colijn de Japanse dreiging tegen Nederlands-Indië wel hoog inschatte.
- ³²⁵ *MvA/TK* (1936). 2.VIII.23.22.
- ³²⁶ Zie voor een korte beschrijving: 'Herhalingsoefening van de oude lichten' (1938), p. 13-14.
- ³²⁷ Voor ervaringen over en belevenissen tijdens die oefeningen, zie onder meer: N.N., 'De legeroefeningen 1936' (1936), p. 188-191; Weber, 'Op manoeuvre. De legeroefening van 1936' (1937), p. 14-15, 44-47, 72-78, en 98-99.
- ³²⁸ *Verslag Legeroefening 1936*. CVL aan minDef i.a.a. CGS, 3 maart 1937. Archief NIMH. Het Nederlandsche leger, organisatie en mobilisatie 1920 1940. Toegangsnummer. 418, inv.nr. 427.
- ³²⁹ *Ibidem*, p. 27.
- ³³⁰ *Ibidem*, p. 28.
- ³³¹ NA, brief IDI aan CVL, 16 november 1936. Archief IDI, inv.nr. 45.
- ³³² *Ibidem*, p. 5.
- ³³³ Respectievelijk: Weber, 'Vakkennis voor den reserve-officier' (1937), p. 67-73 en 'De herhalingsoefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant' (1936), p. 137-145.
- ³³⁴ Weber, 'Vakkennis voor den reserve-officier' (1937), p. 68.
- ³³⁵ Weber, 'De herhalingsoefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant' (1936), p. 139.
- ³³⁶ Weber, 'Vakkennis voor den reserve-officier' (1937), p. 68.
- ³³⁷ *Ibidem*, p. 69.
- ³³⁸ *Ibidem*.
- ³³⁹ *Ibidem*, p. 71.
- ³⁴⁰ NA, brief IDI aan C-le t/m VIIIe infanteriebrigade i.a.a. CVL en divisiecommandanten 13 januari 1937. Archief IDI, inv.nr. 149.
- ³⁴¹ NA, brief IDI aan C-le t/m VIIIe infanteriebrigade i.a.a. CVL en C-le t/m IVe Divisie, 1 augustus 1938. Archief HKVL, inv.nr. 811.
- ³⁴² *MvA/TK* (1937) 2.VIII.24.23.
- ³⁴³ *Ibidem*.
- ³⁴⁴ Hier werd naar verwezen in: NA, brief IDI aan C-brigade grenadiers en jagers en C-Ve en VIIe infanteriebrigade, 27 oktober 1938. Archief IDI, inv.nr. 66. Overigens was al in 1930 een eerdere versie van een *Handboek voor de reserve-officieren* uitgekomen.
- ³⁴⁵ Het is niet bekend wanneer het *Bijzondere gedeelte voor het Handboek voor den reserve-officier* definitief werd uitgegeven. Sommige commentaren werden pas eind december 1939 bij de inspecteur ingediend, waarna deze nog moesten worden verwerkt. Om die reden moet de uitgave daarna hebben plaatsgevonden. Zie ook: NA, brief C-brigade grenadiers en jagers aan IDI, 18 december 1938. Archief HKVL, inv.nr. 66.
- ³⁴⁶ Respectievelijk *MvA/TK* (1937) 2.VIII.24. 20 21 en *MvA/TK* (1936) 2.VIII.23.21.
- ³⁴⁷ *Ibidem*, p. 23.
- ³⁴⁸ *Ibidem*.
- ³⁴⁹ Het betrof de halve lichte van het contingent voor 1939 (volledige sterkte 32.000 man), dat op 1 oktober 1938 was ingelijfd met een eerste-oefentijd van elf maanden. Bron: *MvA/TK. Wijziging van de Dienstplichtwet* (1937-1938) 279, 6.
- ³⁵⁰ Vanwege de algemene mobilisatie bleven die oefeningen dat jaar achterwege.
- ³⁵¹ N.N., 'Verlenging van den eersten oefeningstijd is noodzakelijk!' (1937), p. 30-33.

- ³⁵² Ibidem, p. 30.
- ³⁵³ Ibidem, p. 32.
- ³⁵⁴ Ibidem, p. 33.
- ³⁵⁵ Een zichzelf vervullende voorspelling leidt direct of indirect tot het uitkomen van die voorspelling. Bron: nl.wikipedia.org.
- ³⁵⁶ NA, brief CGS aan minDef, 4 februari 1937 (*Urgentieprogramma*) 1. Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnr. 418, inv.nr. 324.
- ³⁵⁷ Ibidem.
- ³⁵⁸ NA, Hoofdbestuur A.V.N.R.O. aan minDef. *Rapport Voortgezette Opleiding* (1 november 1937). Archief Generale Staf, inv.nr. 1311.
- ³⁵⁹ Ibidem, p. 3.
- ³⁶⁰ Ibidem, p. 6.
- ³⁶¹ NA, brief CVL aan IDI, 20 december 1937. Archief IDI, inv.nr. 51.
- ³⁶² NA, brief IDI aan CVL, 28 december 1937. Archief IDI, inv.nr. 51.
- ³⁶³ Ibidem.
- ³⁶⁴ Van Voorst tot Voorst, 'De reserve-officier in den huidige tijd' (1938).
- ³⁶⁵ Ibidem, p. 5.
- ³⁶⁶ Ibidem, p. 7.
- ³⁶⁷ Ibidem, p. 8.
- ³⁶⁸ Ibidem, p. 10.
- ³⁶⁹ Ibidem, p. 11.
- ³⁷⁰ Ibidem.
- ³⁷¹ Ibidem, p. 19.
- ³⁷² NA, brief IDI aan CVL, 8 december 1938. Archief IDI, inv.nr. 66. De oefeningsverslagen nieuwe stijl gaven geen beeld van de geschiktheid van de diverse categorieën personeel, maar boden de regimentscommandanten wel de mogelijkheid opmerkingen over de gehouden oefeningen te maken.
- ³⁷³ Zie bijvoorbeeld NA, brief IDI aan C-le t/m VIIIe infanteriebrigade, i.a.a. CVL en divisiecommandanten, 1 augustus 1938. Archief HKVL, inv.nr. 811; NA, brief CVL aan divisiecommandanten en wapeninspecteurs, 21 mei 1937. Archief HKVL, inv.nr. 1068; en NA, brief IDI aan divisiecommandanten, 23 december 1938. Archief IDI, inv.nr. 45.
- ³⁷⁴ *Ministeriële Beschikking* (11 juli 1939) nr. 69 en *legerorder* (1939) nr. 296.
- ³⁷⁵ NA, brief CVL aan minDef, 24 april 1937. Archief HKVL, inv.nr. 1068.
- ³⁷⁶ NA, brief minDef aan CVL, 14 mei 1937. Archief HKVL, inv.nr. 1068.
- ³⁷⁷ Ibidem.
- ³⁷⁸ Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 131.
- ³⁷⁹ *MvA/TK* (1939) 2.VIII.26; *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.
- ³⁸⁰ *Wetswijziging van 22 April 1937, waarmee de Dienstplichtwet van 1922 werd aangepast*. In het bijzonder ging het om het aantal keren dat de dienstplichtigen voor herhalings-oefeningen konden worden opgeroepen.
- ³⁸¹ *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11.
- ³⁸² Ibidem, p. 12.
- ³⁸³ *MvA/TK* (1940) 2.VIII.27.19.
- ³⁸⁴ Ibidem, p. 20.
- ³⁸⁵ Ibidem, p. 24.
- ³⁸⁶ Ibidem. In 1939 werden vanwege de mobilisatie in maart dat jaar en de afkondiging van de algemene mobilisatie eind augustus geen legeroefeningen in grotere verbanden gehouden.

³⁸⁷ Vanaf februari 1940 werd door delen van het veldleger frequent geoefend, juist ook in grotere verbanden. Zie onder meer: NA, schrijven CVL aan C-IIIe legerkorps, 20 februari 1940; CVL aan C-IIe en IVe legerkorps en C-brigades A en B 12, april 1940; en schrijven C-IIe legerkorps aan de ondercommandanten, 13 april 1940. Archief HKVL, inv.nr. 848.

³⁸⁸ Voor de beroeps- en reserveofficieren werd jaarlijks een tweedaagse militaire prestatietoets (TMPT) georganiseerd en kon worden deelgenomen aan de jaarlijkse vierdaagse afstandsmarsen in Nijmegen. In 1939 nam prins Bernard deel aan de TMPT.

³⁸⁹ NA, schrijven CVL aan C-IIe-IVe legerkorps, C-brigades A en B etc., i.a.a. de OLZ en C-Ie legerkorps, 15 januari 1940. Archief HKVL, inv.nr. 1117.

³⁹⁰ Ibidem, p. 4.

³⁹¹ Ibidem, p.1 en 2.

³⁹² Ibidem, p. 8.

³⁹³ Ibidem, p. 9.

³⁹⁴ Ibidem, p. 3.

³⁹⁵ Ibidem, p. 7.

³⁹⁶ NA, brief CVL aan C-IIe, IIIe en IVe legerkorps en C-brigades A en B, januari 1940. Archief HKVL, inv.nr. 1119.

Hoofdstuk VI

¹ NA, brief C-IIe divisie aan IDI, 1 november 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.

² Veldmeijer, 'De opleiding en vorming van den troep' (1933), p. 674-680.

³ Het ging onder meer om reserve-luitenant-generaal J. van Andel en de reserve-generaal-majors G. Dames en C.M. Fruyt van Hertog, ex-beroepsofficieren die na hun pensioen weer als reserveofficier in actieve dienst waren gekomen, respectievelijk in de functie van C-Vesting Holland, C-brigade G en C-Oostfront Vesting Holland.

⁴ Zie voor een overzicht van de reglementen en voorschriften: *Mededeelingen voor de reserve-officier der Infanterie* (1938), p. 58-61.

⁵ Deel A kende tevens een aanhangsel met verschillende bijlagen.

⁶ *Infanteriereglement nr. 93 a en 93 b, II. Het gevecht, onderdeel A en B* (1934).

⁷ Voor de kapiteins en majors ging het onder meer om de aanvullende kennis over het *Algemeen Tactisch Voorschrift, I en II* (1921). Voor de luitenant-kolonels en hogere rangen was vooral de *Handleiding voor het gevecht der groote eenheden, I, nr. 44 I, en II, nr. 44 II* (1935 en 1936) van belang. Deze handleiding werd doorgaans aangeduid met de term 'gevechtshandleiding'.

⁸ Lagaaij, *Vuurleiding bij de Infanterie* (1916); De Bruijn, *Beknopt Handboek bij de Studie der Tactiek* (1922); De Gelder, *Handleiding voor het geven van bevelen* (1925); *Tactische Gegevens voor het Veldleger* (1927 en 1928); De Bruijn, *Terreinleer en het gebruik van terrein* (1928); Schmidt, *Bevelvoering* (1930).

⁹ NA, oefeningsverslagen 1924, 1929, 1931 en 1935. Archief HKVL, respectievelijk inv.nrs. 452, 564, 651 en 1040.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Pas na wijziging van de *Dienstplichtwet* in februari 1938 werd de duur van de eerste-oefening voor het kader en de manschappen verlengd naar elf maanden. In juni 1939 werd de *Dienstplichtwet* opnieuw gewijzigd. De duur van de herhalingsoefeningen voor de dienstplichtigen kwam op maximaal 85 dagen en de duur van de eerste-oefening werd op twee jaar gebracht. Deze maatregelen hadden, gelet op het uitbreken van de oorlog in mei

1940, geen effect meer op de verbetering van de geschiktheid van de reserveofficieren en het overige personeel.

¹² NA, brief IDI aan CVL, 14 juli 1934. Archief IDI, inv.nr. 141.

¹³ NA, rapport C-5e regiment infanterie d.t.v. C-VIIIe infanteriebrigade en C-IVe divisie, 30 september 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452. p. 7.

¹⁴ Effectief ging het om ongeveer tien dagen.

¹⁵ NA, rapport C-13e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 1 oktober 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452; NA, oefeningsverslag C-9e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-IIIe infanteriebrigade en C-IIe divisie, 10 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564; NA, brief C-VIe infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIIe divisie, 9 november 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.

¹⁶ NA, brief C-VIe infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIIe divisie, 9 november 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.

¹⁷ Veldmeijer, 'De gevechtswaarde van onze Infanterie in verband met hare geoefendheid' (1930) p. 413-507; Beets, 'Herhalingsoefeningen' (1929) p. 18-23; en Donk, 'Herhalings-oefeningen bij het Wapen der Infanterie' (1929), p. 175-194.

¹⁸ Ibidem Beets, p. 22.

¹⁹ In 1929 en 1935 werden, naast de genoemde commandanten, ook verwijzingen gemaakt door de inspecteur der infanterie.

²⁰ Een enkele maal werd melding gemaakt van voldoende of ruim voldoende kennis van de reglementen en voorschriften. Zie onder meer: NA, rapport C-9e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-IIIe infanteriebrigade en C-IIe divisie, nr. 1662. Archief HKVL, inv.nr. 452; NA, verslag C-21e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIIIe infanteriebrigade en C-IVe divisie, 1 oktober 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.

²¹ NA, brief CVL aan minDef 20 Januari 1930. Archief GS, inv.nr. 1311, p. 8.

²² NA, rapport C-5e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIIIe infanteriebrigade en C-IVe divisie, 30 September 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.

²³ Voor oefeningsverslagen zie onder meer: NA, rapport C-5e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIIIe infanteriebrigade en C-IVe divisie, 30 september 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452; NA, rapport C-2e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe divisie 25 september 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452; NA, oefeningsverslag C-4e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ie infanteriebrigade en C-Ie divisie, 7 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564; NA, oefeningsverslag C-14e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIe infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 15 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564; NA, oefeningsverslag C-5e regiment infanterie aan IDI 9 oktober 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651; NA, oefeningsverslag C-2e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-IIIe divisie, 7 oktober 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040. Zie ook: NA, Archief IDI, inv.nr. 44: verslag C-Ie infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-Ie divisie, 1 september 1936; verslag C-Ie infanteriebrigade aan IDI, 22 september 1936; beknopt verslag waarnemend C-Ve infanteriebrigade aan IDI, 7 november 1936; verslag hoofdinspecteur staf Ve infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIIe divisie, 7 november 1936; verslag C-IVe infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIe divisie, 7 november 1936; en verslag staf Ve infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 1-29 augustus 1936.

²⁴ NA, verslag C-Ie infanteriebrigade aan IDI, 22 september 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.

²⁵ In diverse oefeningsverslagen uit 1924 werd verwezen naar de betoonde ijver, toewijding en ambitie etc. Zie onder meer: NA, verslagen van C-regiment jagers, grenadiers, 4e, 6e 8e, 9e 13e 17e, 20e en 21e regiment infanterie. Archief HKVL, inv.nr. 564; NA, oefeningsverslag C-4e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ie infanteriebrigade en C-Ie divisie, 7 oktober 1929.

Archief HKVL, inv.nr. 564; en NA, oefenverslag C-3e regiment infanterie aan IDI, nr. 2101 A. Archief HKVL, inv.nr. 1040.

²⁶ NA, verslag staf Ve infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIIe divisie, 29 augustus 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.

²⁷ NA, verslag staf Ve infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 1-29 augustus 1936. Archief HKVL, inv.nr. 609.

²⁸ NA, verslag hoofdinstructeur van staf Ve infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIIe divisie, 7 november 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.

²⁹ Ibidem.

³⁰ NA, brief IDI aan C-Ve infanteriebrigade, 27 november 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.

³¹ Zie De Gelder, 'De opleiding der Verlofsofficieren' (1919-1920), p. 266; Westerveld, 'De opleiding van verlofsofficieren bij de Bereden Wapens' (1919-1920), p. 286 en 288; G., 'De pas markeeren' (1922), p. 53-54; G., 'Verzuchtingen' (1923), p. 64-66; Snijders, 'Waar moeten wij heen?' (1923), p. 106; 'Onze Verlofsofficier' (15 december 1924), p. 2; 'De opleiding der verlofsofficieren' (april-juni 1925), p. 4; Roodenburg, 'Nog eens de Voortgezette Opleiding' (1925), p. 86; Holstijn, 'Voortgezette opleiding' (1926), p. 5-6; *Verslag over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie* ('s-Gravenhage, 6 februari 1926), p. 9-10; L., 'Beroeps of verlofskader' (1927), p. 1; Alting von Geusau, 'De reserve-officier van het Nederlandsche leger' (1928-1929), p. 11-14.

³² Alting von Geusau, 'De reserve-officier van het Nederlandsche leger' (1928-1929), p. 11-14.

³³ Ibidem, p. 11.

³⁴ Ibidem, p. 12.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, p. 13.

³⁷ Ibidem, p. 13-14.

³⁸ Deckers, 'Dienst en reserveplicht' (1929), p. 514-515.

³⁹ Ibidem, p. 514.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Fiévez, 'Werklooze reserve-officieren' (1937), p. 183-184.

⁴² *Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905*. Gewijzigd bij *Wet van 10 November 1927 Staatsblad* (1927) nr. 355, artikel 15.

⁴³ Zie opmerking hierover in: NA, rapport C-5e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIIIe infanteriebrigade en C-IVe divisie, 30 september 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.

⁴⁴ NA, Archief HKVL, inv.nr. 452: Rapport C-12e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-IIIe infanteriebrigade en C-IIe divisie, nr 472; Rapport C-13e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe Divisie, 1 oktober 1924; Rapport C-16e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIIIe infanteriebrigade en C-IVe divisie, 1 oktober 1924; Rapport C-17e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 30 september 1924.

⁴⁵ NA, beknopt verslag waarnemend C-Ve infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIIe divisie, 7 november 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.

⁴⁶ NA, brief IDI aan C-Ve infanteriebrigade, 27 november 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.

⁴⁷ NA, rapport C-17e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 30 september 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.

⁴⁸ NA, brief CVL aan minDef, 4 januari 1930. Archief GS, inv.nr. 1311.

⁴⁹ Ibidem, p. 22.

⁵⁰ Ibidem, p. 13.

⁵¹ Ibidem, p. 14.

- ⁵² Ook de inspecteur van de infanterie wees in 1931 en 1935 op deze beperkingen.
- ⁵³ Elke divisie van het veldleger bestond uit een staf, twee infanteriebrigades en één artilleriebrigade.
- ⁵⁴ NA, oefeningsverslag C-14e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIe infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 15 oktober 1929. Archief IDI, inv.nr. 564.
- ⁵⁵ *Algemeen Tactisch Voorschrift. Departement van Oorlog* (1925), p. 89, (1934), p. 23.
- ⁵⁶ NA, onderschrift bij brief IDA aan CVL, 17 december 1934. Archief HKVL, inv.nr. 617.
- ⁵⁷ Verslag C-Ie regiment veldartillerie aan IDA d.t.v. C-IVe artilleriebrigade en C-IVe divisie, nr. 765. Archief HKVL, inv.nr. 617.
- ⁵⁸ NA, brief C-IVe divisie aan CVL d.t.v. IDA, 5 november 1934. Archief HKVL, inv.nr. 617. Commandant IVe divisie op dat moment was generaal-majoor van de infanterie J.J.G. van Voorst tot Voorst, de latere commandant veldleger.
- ⁵⁹ NA, onderschrift bij brief IDA aan CVL, 17 december 1934. Archief HKVL, inv.nr. 617. p. 7.
- ⁶⁰ Ibidem, p. 8.
- ⁶¹ Dit wil niet zeggen dat in de andere onderzochte jaren geen sprake was van uitstel en/of versnipperde opkomst. Mogelijk was het probleem in die jaren minder groot of werd het niet als een probleem ervaren.
- ⁶² NA, oefeningsverslag C-1e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-IIIe infanteriebrigade en C-IIe divisie, 10 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564.
- ⁶³ NA, oefeningsverslag C-1e regiment infanterie aan de IDI d.t.v. C-IIIe infanteriebrigade en C-IIe divisie, 10 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564.
- ⁶⁴ NA, aanhangsel bij oefenverslag C-3e regiment infanterie, nr. 2101 A. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ⁶⁵ Ibidem.
- ⁶⁶ NA, oefeningsverslag C-regiment jagers aan IDI d.t.v. C-Ie infanteriebrigade en C-Ie divisie, 9 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564.
- ⁶⁷ NA, brief IDI aan CVL, 10 november 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.
- ⁶⁸ *Herhalingsoefeningen in 1923 t/m 1939*. Archief NIMH, Het Nederlandse leger, organisatie en mobilisatie. Toegangsnr. 418, inv.nr. 420.
- ⁶⁹ NA, brief IDI aan CVL, 10 november 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.
- ⁷⁰ *MvA/TK* (1925) 2.VIII.9.18.
- ⁷¹ NA, rapport C-2e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-Ve infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 25 september 1924. Archief HKVL, inv.nr. 452.
- ⁷² NA, brief CVL aan minDef, 4 januari 1930. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ⁷³ Ibidem, p. 6 en 14.
- ⁷⁴ Ibidem, p. 17.
- ⁷⁵ NA, brief C-Ie divisie aan CVL, 23 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564.
- ⁷⁶ Ibidem.
- ⁷⁷ NA, oefeningsverslag C-14e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIe infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 15 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564.
- ⁷⁸ Alting von Geusau, 'De reserve-officier van het Nederlandsche leger' (1928-1929), p. 17-43.
- ⁷⁹ Ibidem, 17.
- ⁸⁰ Een dergelijke functie had al eerder bestaan. Bij *Koninklijk Besluit* (29 september 1893) werd luitenant-kolonel J.J.T.C. van Dam van Isselt benoemd tot hoofdofficier van het reservekader.
- ⁸¹ Alting von Geusau, 'De reserve-officier van het Nederlandsche leger' (1928-1929), p. 23-25.

- ⁸² Ibidem, p. 38.
- ⁸³ Ibidem, p. 39.
- ⁸⁴ Veldmeijer, 'De gevechtswaarde van onze Infanterie in verband met hare geoefendheid' (1929-1930), p. 413-453.
- ⁸⁵ *Militiewet van 2 februari 1912*, *Staatsblad* (1912) nr. 21 en *Landweeerwet* (24 juni 1901), *Staatsblad* (1901), nr. 160.
- ⁸⁶ *Legerorder* (1923), nr. 52.
- ⁸⁷ Veldmeijer, 'Betere oefenvoorwaarden voor de Infanterie' (1931), p. 659-665.
- ⁸⁸ Naast deze twee officieren waren er verschillende andere officieren die onvermoeibaar bleven ijveren voor verbetering van de verdere vorming van de reserveofficieren, zoals C.C. de Gelder, en de reserveofficieren E.P. Weber, J.H. Ronhaar en H.P. Geerke.
- ⁸⁹ NA, verslag C-6e regiment infanterie aan IDI, 7 november 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.
- ⁹⁰ NA, verslag C-16e regiment infanterie aan IDI 1, oktober 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.
- ⁹¹ NA, verslag C-14e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIe infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 7 oktober 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ⁹² Ronhaar, 'De voortgezette opleiding van Reserve-Officieren' (1935), p. 2-9.
- ⁹³ Dürst Britt, 'Leven en streven in de Koninklijke Landmacht' (1938), p. 258.
- ⁹⁴ NA, verslag C-Ie infanteriebrigade aan IDI, 22 september 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.
- ⁹⁵ NA, verslag hoofdinstructeur staf IIIe infanteriebrigade aan IDI, 22 september 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.
- ⁹⁶ NA, verslag hoofdinstructeur VIIe infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-VIIe infanteriedivisie, 25 september 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.
- ⁹⁷ NA, verslag C-IVe infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIe divisie, 1 september 1936. Archief IDI, inv.nr. 44.
- ⁹⁸ NA, handgeschreven notitie, waarschijnlijk van CVL gevoegd bij brief CVL aan IDI i.a.a. divisiecommandanten, 10 december 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ⁹⁹ NA, brief CVL aan minDef, 4 januari 1930. Archief GS, inv.nr. 1311.
- ¹⁰⁰ NA, brief IDI aan CVL, 14 juli 1934. Archief IDI, inv.nr. 141.
- ¹⁰¹ NA, brief C-IIe divisie aan IDI, 1 november 1935 en brief C-IVe infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-IIe divisie, 9 oktober 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.
- ¹⁰² NA, brief CVL aan minDef, 4 januari 1930. Archief GS, inv.nr. 1311, en brief CVL aan IDI, 9 februari 1937. Archief IDI, inv.nr. 45.
- ¹⁰³ Ibidem.
- ¹⁰⁴ *HTK* (7 december 1937), vel 687. Dit punt werd door minister van Dijk bevestigd bij de vaststelling van de begroting voor 1938. Hij gaf aan 'dat het bij de herhalingsoefeningen ging om de vorming van de oorlogsverbanden; dan heeft men geen voldoende tijd om nog eens alle dingen te doorlopen (...).'
- ¹⁰⁵ Snijders, 'Waar moeten wij heen?' (1923), p. 107.
- ¹⁰⁶ NA, brief IDI aan C-Ie-IVe divisie, C-Ie-VIIIe infanteriebrigade en C-regimenten infanterie, 29 december 1923. Archief HKVL, inv.nr. 452.
- ¹⁰⁷ Wat betreft het aanvallend gevecht ging het onder meer om de voorbereide aanval en het ontplooiën in diverse formaties (vuur en beweging), het ontwijken van vuur door middel van beweging, de aanval bij duisternis, optreden in bebost en begroeid terrein, vuursteuncoördinatie en wijziging ervan gedurende de uitvoering, de tegenaanval met reserves, en gebruik van flankerend vuur etc. Wat betreft het verdedigend gevecht ging het onder andere over de verschillende manieren van verdedigen: een tijdelijke, krachtige of uiterste verdediging, het inrichten van een voorpost en hoofdweerstandsstrook (inrichten van stellingen), het geordend terugtrekken uit een voorpostenstrook, het verdedigend of vertragend voeren van

het gevecht, vuursteun tijdens de verdediging, het bestrijden van gevechts- en pantserwagens, en troepenbeveiliging.

¹⁰⁸ NA, oefeningsverslag C-14e regiment infanterie aan IDI d.t.v. C-VIe infanteriebrigade en C-IIIe divisie, 15 oktober 1929. Archief HKVL, inv.nr. 564.

¹⁰⁹ NA, schrijven C-Ie infanteriebrigade aan IDI d.t.v. C-Ie divisie, 26 oktober 1931. Archief HKVL, inv.nr. 651.

¹¹⁰ NA, brief C-IIe divisie aan IDI, 1 november 1935. Archief HKVL, inv.nr. 1040.

¹¹¹ NA, brief IDI aan CVL, 14 juli 1934. Archief IDI, inv.nr. 141.

¹¹² NA, brief CVL aan C-IIe-IVe legerkorps, C-brigades A en B etc., i.a.a. OLZ en C-Ie legerkorps, 15 januari 1940. Archief HKVL, inv.nr. 1117.

¹¹³ Persoonlijk schrijven CVL aan C-IIe, IIIe en IVe legerkorps, C-lichte divisie en C-brigades A en B, 15 januari 1940, 3. Archief NIMH, Nierstrasz, Beknopt overzicht. Toegangsnr. 418, inv.nr. 382.

¹¹⁴ Van Voorst tot Voorst, *De reserve-officier in den huidige tijd* (1938), p. 19.

Hoofdstuk VII

¹ Blom, 'Durch kamen sie doch' (1984), p. 117.

² Van Voorst tot Voorst, 'De geest in het leger' (1923), p. 20.

³ Ibidem, p. 16.

⁴ Zowel de regering-Rutte III als de leiding van de ING-bank hadden kunnen en moeten weten wat de negatieve consequenties waren van het gevoerde beleid. Zij werden dus terecht verantwoordelijk gehouden voor de gevolgen ervan. Bronnen: www.rijksoverheid.nl, geraadpleegd op 15 januari 2021. Zie ook fd.nl, 12 februari 2019. Zie verder: Schrijven van officier van justitie Thomas Bosch op 7 april 2017 aan de hoofdofficier van justitie van het functioneel parket, Marianne Bloos. Bron: anticorruptie.nl.

⁵ Blom, 'Het verslagen leger. Enkele aspecten van de geschiedenis van het Nederlandse leger na de nederlaag in mei 1940' (1990), p. 42.

⁶ *Gegevens geoefendheid*. Archief NIMH, Nierstrasz, Beknopt Overzicht. Toegangsnr. 418, inv.nr. 270, p. 4. Hierin stelt de auteur, waarschijnlijk Nierstrasz zelf: 'bij de invoering van de *Dienstplichtwet 1922* heeft men verzuimd met deze, aan het dienstplichtig kader te stellen, eischen rekening te houden'.

⁷ Het is niet bekend of een ex ante analyse of -evaluatie van dat beleid was gemaakt. In de beschikbare informatie uit primaire en secundaire bronnen wordt niet gerefereerd aan een dergelijke analyse of aan de consequenties van het beleid.

⁸ Weliswaar was er sprake van volgzzaamheid, maar niet van kruiperigheid of slaafsheid tegenover meerderen. Bron: 'Eenige gedachten over "den Officier"' (1931), p. 35.

⁹ In 1932 verzetten de chef van de generale staf en de commandant van het veldleger zich met succes tegen de structurele bezuinigingsvoorstellen van de Commissie Welter en de negatieve effecten ervan op de operationele inzetbaarheid van het leger in oorlogstijd.

¹⁰ Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (1992), p. 11.

¹¹ Schuurtsma, *Vergeefs onzijdig. Nederlandse neutraliteit 1919-1940* (2005), p. 71.

¹² 'Eenige gedachten over "den Officier"' (1931), p. 4 en 35.

¹³ Sniijders, 'Waar moeten wij heen?' (1923), p. 107; en Dijk, van, *MvA/TK* (1924) 2.VIII.11.22.

¹⁴ In 1937 was het aantal verplichte herhalingsoefeningen voor de dienstplichtigen en het lager kader uitgebreid tot drie. De eerste aanvullende herhalingsoefeningen werden gehouden in oktober 1937.

¹⁵ *Dienstplichtwet* (1922), Artikel 22. Zie ook: Groustra, *De Dienstplichtwet* (1922), p. 28-31.

¹⁶ Dat eerdere regeringen te weinig strategisch hadden vooruitgezien, werd bevestigd door de uitspraak van minister Van Dijk, zie: *MvA/TK* (1938) 2.VIII.23.11.

¹⁷ 'Eenige gedachten over "den Officier"' (1931), p. 35.

Bronnen en literatuurlijst

Archieven en collecties

Nationaal Archief (NA), Den Haag

Archief Chefs van het Wapen der Artillerie, 1814-1940

Archief Chefs van het Wapen der Infanterie en enige andere Infanterie-instellingen en Commissies, 1816-1941

Archief Hoofdkwartier Veldleger, 1907-1942

Archief Koninklijke Landmacht: Generale Staf en daarbij gedeponeerde archieven, 1914-1940

Archief Ministerie van Oorlog, Openbaar Verbaalarchief en Gedeponeerde archieven (1811), 1813-1945 (1952)

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag

Collectie Afschrift Stamboek Officieren

Collectie Het Nederlandsche leger, organisatie en mobilisatie, 1920-1940

Collectie Losse Stukken

Collectie Nierstrasz

Collectie Van Voorst tot Voorst

Tijdschriftenoverzicht

Tijdschriften

Bibliotheek Koninklijke Militaire Academie

Bibliotheek Universiteit Leiden

Delpher Krantenarchief

Digitaal Archief der Staten-Generaal

Gemeentearchief Kampen

Katholiek Documentatie Centrum Radboud Universiteit Nijmegen

Nationaal Militair Museum (NMM) Soesterberg

Dag-, week- en maandbladen

Algemeen Handelsblad

Allen Weerbaar

Amersfoorts Dagblad 'De Eemlander'

Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland

Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage

De Amsterdammer

De Avondpost

De Groene Amsterdammer

De R.K. Werkgever

De Standaard
De Telegraaf
De Tijd
Elseviers Weekblad
Haagsche Post
Heldersche Courant
Het Vaderland

Literatuur

Anoniem

- Algemeen Tactisch Voorschrift I*, Departement van Oorlog (uitgave 1925 en 1935).
- Almanak der 3^e School voor Verlofsofficieren* (1913-1914). Archief NIMH, Tijdschriftenoverzicht, kast B 4102, signatuur I J 161.
- Almanak der 2^e School voor Verlofsofficieren* (1924-1925). Archief NIMH, Tijdschriftenoverzicht, kast B4102, signatuur I J 141.
- Almanak (aspiranten) der 2^e School voor Verlofsofficieren* (1933-1934). Archief NIMH, Tijdschriftenoverzicht, kast B 4102, signatuur I J 161.
- 'Bataljons bij herhalingsoefeningen', *Maandschrift voor militaire- en verlofsofficieren, voor vaandrags en kader-reservisten (Mavors)* 32 (1938), p. 473.
- 'Belangrijke wijzigingen in de opkomst voor herhalingsoefeningen', *Mavors* 31 (1937), p. 510-512.
- Besluit tot royerling van het lidmaatschap van reserve-kapitein der Infanterie B.P. van der Sloot. Hoofdbestuur van de Algemene Vereeniging van Verlofsofficieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht (Den Haag, 27 september 1927). Archief Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag. Toegangsnummer 418, inventaris nummers 234-722.
- Bezuiniging op Defensie, Centrale Commissie voor Bezuiniging der Nederlandsche Maatschappij voor Nijverheid en Handel* (december 1931).
- Cadetten Almanak* (Breda, jrg. 1899, 1909, 1919, 1929 en 1939).
- Convenant of The League of Nations (Volkenbondverdrag)*. Tekst Yale Law School, *The Avalon Project* (zie avalon.law.yale.edu).
- 'Cursussen in het I.S.K. voor reserve-officieren mitrailist of mortierist', *Mavors* 31 (1937), p. 738.
- 'De encadreering van het leger', *De Standaard* 7 september 1926.
- 'De Kamer en het herstel onzer Weermacht', *Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland* 6 november 1937, p. 2.
- 'De Minister van Defensie en de Tweede Kamer', *Ons Leger, Algemeen Orgaan voor Weermachtbelangen. Officieel Orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Ons Leger'* 24 (januari 1938), 1, p. 5-6.
- 'De nieuwe legerorganisatie', *De Verlofsofficier, Maandblad van de Algemeene Vereeniging van Verlofsofficieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht* 2 (februari 1922), 2, p. 17-18.
- 'De nieuwe reglementen en voorschriften', door een reserve-officier, *De MS*, 105 (1936), p. 203.
- 'De oefening van de Fransche reservisten', *Mavors* 28 (1934), p. 688.

- 'De opleiding en positie van den Verlofsofficier', *Allen Weerbaar, Officieel Orgaan van de Vereeniging 'Volksweerbaarheid'* 26 (4 maart 1927) 5, p. 3, en 26 (18 maart 1927) 6, p. 3.
- 'De opleiding tot officier', *Mavors* 31 (1937), p. 338-340.
- 'De opleiding tot reserve-officier in het Duitse leger', *De Militaire Spectator (De MS), Maandblad voor de Weermacht van Nederland en Indië* 106 (1937), p. 252.
- 'De Oude Sleur duurt voort', *De Haagsche Post* 6 mei 1939.
- 'De positie van den Nederlandschen Reserve-Officier'. Het Hoofdbestuur, *De Reserve-Officier* 19 (mei 1939), 5, p. 63-65.
- 'De reserveofficier onder de wapenen', door een oud-Troepenofficier, *Mavors* 30 (1936), p. 405-408.
- 'De S.R.O.O.A. 25 jaar', *De MS* 107 (1938), p. 259.
- 'De tucht in het leger. Verslag referaat gehouden op de jaarvergadering van de N.C.O.V. (Utrecht, 29 november 1926)', *Christelijk Militair Blad* 27 (1927), 3, p. 20-21.
- De reserve-officier der Artillerie. SROBA, SROOA, SROA, SROLuA, Vereniging officieren Artillerie* (Amsterdam 2003).
- 'De verlofsofficier en het aanzien van de weermacht. Een overpeinzing naar aanleiding van de Algemeene Vergadering', *De Verlofsofficier* 9 (september 1929), 9, p. 110-111.
- 'De voortgezette opleiding. Aanschrijving van den Minister', *De Verlofsofficier* 5 (november 1925), 10, p. 97-98.
- 'De voortgezette opleiding en nog iets', *De Verlofsofficier* 2 (juli 1922) 7, p. 82.
- 'Departement contra reorganisatie', *Algemeen Handelsblad* 19 september 1924.
- Dertig millioen bezuiniging. Het militaire vraagstuk*. Overdruk van twaalf hoofdartikelen in het dagblad *De Standaard* (Amsterdam 1924), p. 1-55.
- Dienstplichtwet* (1 maart 1938), *Staatsblad* (1938), nr. 501, inclusief wetswijziging van 21 februari 1938, *Staatsblad* (1938), nr. 500 (Algemeen Landsdrukkerij, 4 maart 1938).
- Dispositief en kaderlijst mei 1940* (zie www.zuidfrontholland1940.nl).
- 'Eenige gedachten over "den Officier"', *Ons Leger* 17 (15 april 1931), 4, p. 34-36.
- 'Enkele gedachten over de positie van den reserve-officier in het vredes en oorlogsleger', *De Amsterdammer* 5 februari 1934.
- 'Gegevens geoefendheid'. Archief NIMH, Nierstrasz, Beknopt Overzicht. Toegangsnr. 418, inv.nr. 270.
- Gevechtshandleiding*, nr. 44, deel I en II (Breda 1926).
- Grondwet 1917, historische ontwikkeling Artikel 181. 1814, Artikel 122, onderhoud Zee- en Landmagt* (zie www.denederlandsegrondwet.nl).
- Handboek van den subalternen reserve-officier der Infanterie* (KMA Breda 1928).
- 'Handboek voor den reserve-officier der Infanterie', *Ons Leger* 16 (15 mei 1930), 5, p. 59.
- Handboek voor den reserve-officieren der Koninklijke Landmacht*, deel A, Algemeen (Den Haag, 6 juli 1938).
- 'Herhalingsoefeningen in 1923 tot en met 1939'. Archief NIMH, Het Nederlandse leger, organisatie en mobilisatie 1922-1940. Toegangsnr. 418, inv.nr. 420.
- 'Herhalingsoefening van de oude lichten', *Mavors* 32 (1938), p. 13-14.
- 'Het geweer bij den voet', *De Reserve-Officier* 19 (november 1939), 11, p. 129-132.
- 'Het Militaire Vraagstuk. Reeds het streven is schoon', *Het Vaderland* 4 september 1924.
- 'Het tekort aan Officieren bij de nieuwe Oorlogsorganisatie II.', *A.R.K.O.* 4 (december 1922), 4, p. 32-34.
- 'Het Weermachtvraagstuk' (Redactie), *De Verlofsofficier* 1 (juni-juli 1920), p. 3-4.

Het Wetsontwerp inzake de concentratie van de Scholen voor Verlofs officieren der Infanterie te Kampen en De agitatie in de Pers tegen dit voorstel, comité van Kamper ingezetenen (Kampen, september 1924).

'Het zomerprogramma van ons Veldleger', *De MS* 105 (1936), p. 281-282.

'Het Zwitserse leger', *De Verlofs officier* 9 (februari 1929), 2, p. 14-15.

Infanterie-Reglement II, nrs. 93 a en b. Het Gevecht, onderdeel A en B (Breda 1934).

Instructiën in vredetijd. Nr. 40 (8 mei 1929). Archief NMM, objectnr. 1A, 1831-2.

Jaarboek Hoofdcursus (Kampen 1899, 1909, 1919, Breda 1927).

'Legerdemoralisatie en Legerevolutie', *De Verlofs officier* 1 (januari 1920), 1, p. 1-4.

Legerorders, bevattende de wetten, besluiten, ministeriële beschikkingen, kennisgevingen en mededeelingen van belang voor de Nederlandsche Landmacht 1922 en andere jaren ('s-Gravenhage, 1918-1940):

Legerorder nr. 64 (1922). Garnizoenen.

Legerorder nr. 120 (1922). Organisatie van het Wapen der Infanterie.

Legerorder nr. 127 (1922). Garnizoenen der Infanterie.

Legerorder nr. 52 (1923). Verlofs officieren.

Legerorder (1923) nr. 150. Reserve-officieren bij de landmacht.

Legerorder (1923) nr. 435. Indeelingsbeschikking 1924.

Legerorder (1925) nr. 101. Reservekader bij de onbereden en bereden korpsen.

Legerorder (1925) nr. 309. Reserve-officieren bij de landmacht.

Legerorder (1926) nr. 10. Regeling der winterbijeenkomsten van verlofs officieren.

Legerorder (1927) nr. 101. Herhalingsoefening van reserve-officieren.

Legerorder (1927) nr. 383. Scholen voor reserveofficieren.

Legerorder (1928) nr. 31. Wintercursussen voor reserve-officieren.

Legerorder (1928) nr. 115. Wintercursussen voor reserve-officieren.

Legerorder (1928) nr. 216. Wintercursussen voor reserve-officieren.

Legerorder (1929) nr. 28. Duur van de eerste-oefening. Wijziging indeelingsbeschikking 1929.

Legerorder (1929) nr. 110. Reservekader bij de onbereden en bereden korpsen. Wijziging tijdstip sluiten verbintenis.

Legerorder (1929) nr. 233. Winterbijeenkomsten voor reserve-officieren.

Legerorder (1929) nr. 241. Overgang van reserve-tweede-luitenants der infanterie (...) naar het korps beroepsofficieren.

Legerorder (1930) nr. 139. Reserve-officieren bij de Koninklijke Landmacht.

Legerorder (1932) nr. 9. Reserve-officieren bij de Koninklijke Landmacht.

Legerorder (1932) nr. 321. Tabel van de duur der eerste-oefening der Koninklijke Landmacht (...).

Legerorder (1933) nr. 324. Vaststelling van den hoogsten rang, welke door reserveofficieren kan worden bekleed

Legerorder (1936) nr. 253. Tabel van de duur der eerste-oefening der Koninklijke Landmacht (...).

Legerorder (1937) nr. 25. Uitvoering van artikel 97.b van het Algemeen Rijksambtenarenreglement.

Legerorder (1937) nr. 123. Wijziging opleiding tot reserve-officier.

Legerorder (1939) nr. 296 O. Reserveofficieren bij de Koninklijke landmacht.

'Leger en Vloot. De positie der reserve-officier', *De Standaard* 3 februari 1934.

'Leven en streven in de Koninklijke Landmacht. Nieuwe reglementen en voorschriften.

Wenken voor de dienstplichtigen – kader en manschappen – der Infanterie, deel A,

- de tirailleuropleiding', *De MS* 102 (1932) p. 274-275.
- 'Leven en streven in de Koninklijke Landmacht. De nieuwe reglementen en voorschriften, door een res. Officier', *De MS* 106 (1936), p. 203.
- 'Luitenant-Generaal Insinger', *De MS* 101 (1932), p. 290-292.
- 'Luitenant-Generaal Jhr. W. Röell', *De MS* 106 (1937), p. 132-135
- 'Mededeelingen H.B., Winterbijeenkomsten van Verlofsofficieren', *A.R.K.O. Maandblad van de Algemeene Rooms-Katholieke Officierenvereeniging* 4 (oktober 1922), 2, p. 1.
- 'Mededeelingen H.B. II. Voortgezette opleiding der verlofsofficieren', *A.R.K.O.* 4 (december 1922), 4, p. 27-29.
- Mededeelingen voor de reserve-officieren der Infanterie*, bijgewerkt tot 1 maart 1938 ('s-Gravenhage 1938).
- Memories van Antwoord op Hoofdstuk VIII van de Staatsbegrotingen voor de dienstjaren 1919-1940, Tweede Kamer der Staten-Generaal*. www.statengeneraaldigitaal.nl.
- 'Militaire Schijn en Weermachtsbesef', *De Telegraaf* 10 november 1935.
- 'Militaire vooropleiding van toekomstige reserveofficieren', *Mavors* 30 (1936) p. 607.
- Naam- en Ranglijst der Officieren en Reserve-Officieren van het Koninklijk Nederlandsche Leger (...)*. De Directie van J. Noorduyt en zoon N.V. (Gorinchem 1918-1939).
- 'Nederland, let op uw saeck', *De Reserve-Officier* 20 (april 1940), 4, p. 47-49.
- 'Nederland niet tot verkapte mobilisatie in staat!', *Heldersche Courant* 1 december 1938, p. 8.
- 'Nieuwe reglementen en voorschriften. Wenken voor de dienstplichtigen – kader en manschappen – der Infanterie, deel A, de tirailleuropleiding', *De MS* 101 (1932), p. 274.
- 'Notulen der Algemeene Vergadering van de Nationale Christen-Officieren-Vereeniging op 28 November 1927', *Christelijk Militair Blad* 2 (januari 1928), p. 1-4.
- 'Officiersopleiding', *De Verlofsofficier* 4 (mei 1924), 5, p. 37-38.
- 'Onze Verlofsofficier', *Ons Leger* 11 (15 december 1924), 1, p. 2.
- Opbouw van het Nederlandse leger voor de Tweede Wereldoorlog*, zie: www.traces-ofwar.nl/articles.
- 'Opleiding beroepsofficieren', *A.R.K.O.* 3 (december 1921), 4, p. 2-4.
- 'Overzicht van den stand der bewapening van het K.N.L. d.d. 1 Juli 1939'. Archief NIMH, Nierstrasz, toegangsnr. 418, inv.nr. 324.
- 'Persstemmen', *Ons Leger* 16 (15 oktober 1930), 10, p. 111-113.
- 'Positieregeling Verlofsofficieren, A. Opleiding', *A.R.K.O.* 1 (februari 1920), 6, p. 6-7.
- 'Positieregeling Verlofsofficieren'. Onderafdelingen Maastricht en 's-Gravenhage', *A.R.K.O.* 1 (maart 1920), 7, p. 4-5.
- Program van Beginzelen der Anti Revolutionaire Partij* (10 januari 1934).
- Redactie A.R.K.O., VI. 'Commissie opleiding verlofskader', *A.R.K.O.* 4 (april 1923), 8, p. 68.
- Regeling betreffende de Scholen voor Verlofsofficieren der Infanterie 1913. Nr. 105*, KMA Breda 1913. Archief Nationaal Militair Museum (NMM), objectnr. 00051670.
- Regeling betreffende de School der Bereden Artillerie 1918. Nr. 307*, KMA Breda 1918. Archief NMM, objectnr. 00051664.
- 'Regeling der winterbijeenkomsten van reserveofficieren van het Wapen der Infanterie', *Mavors* 29 (1935), p. 573-574.
- Reglement op den Inwendigen Dienst der Koninklijke Landmacht, nrs. 103 B en C* (Breda 1932)
- 'Reserve-officier', *De Tijd* 20 december 1937.
- 'Reserveofficier in algemeenen dienst', *Mavors* 30 (1936), p. 416.

'Schriftelijke cursussen', *De Verlofsofficier* 10 (december 1930), 12, p. 121.

Tactische Gegevens voor het Veldleger, I en II, *Mavors* (Arnhem 1927 en 1928).

'Tekort aan actieve officieren in het Belgische leger', *Mavors* 32 (1938), 222.

'Ter overdenking! "Be"wapening overal; alleen in Nederland "Ont"wapening', *De Garde, Orgaan van de Vereeniging van Grenadiers en Jagers* 4 (1931-1932), p. 86-90.

Troonrede, 18 september 1934; zie <https://troonredes.nl>.

Troonrede, 17 september 1935; zie <https://troonredes.nl>.

'Uit de vakpers. Opleiding van de Infanterie voor het gevecht, bij korten oefeningstijd', *De MS* 101 (1932) p. 129-130.

'Uitstekend bewapend en geoefend', *Ons Leger Officieel Orgaan van de Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Ons Leger'*, 8 (25 juli 1922), p. 101-103.

'Uittreksel uit de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1926. VIIIe Hoofdstuk (Departement van Oorlog)', *De Verlofsofficier* 5 (november 1925), p. 111-112.

Van alles wat, Over landsverdediging, Volkenbond, hooge idealen van natte poedels, brallende leuzen en kamerleden', *Orgaan van de Garde* 5 (december 1932), 2, p. 1-14.

Verbetering promotie in het officierskorps ('s-Gravenhage, 16 november 1932). Brief Nederlandse Officiersverenigingen aan de minister van Defensie. Archief NIMH, Het Nederlandsche leger, organisatie en mobilisatie 1922-1940. Toegangsnummer 418, inv.nr. 2.34.722 (AVNRO).

'Verdere opleiding reserve-officieren', *De Verlofsofficier* 10 (oktober 1930), p. 98-101.

Verdrag nopens de rechten en verplichtingen der onzijdige Mogendheden en personen in geval van oorlog te land (zie www.wikisource.org).

'Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap. Vergadering van Donderdagavond 24 Februari 1887', *Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage* 26 februari 1887, p. 48.

Verslag bijeenkomst Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (VTBK) 29 april 1919, *VTBK* (1918-1919), p. 241-298.

Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek, IA en IB, *Algemene inleiding/militair beleid 1939-1940. Verslag en bijlagen*. Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945 ('s-Gravenhage 1949).

'Verslag Jaarvergadering van de afdeling Beroepsofficieren gehouden te Nijmegen op den 7en Juni, 10.30 voorm', *A.R.K.O.* 3 (juni 1922), 10, 1-7 (vooral agendapunt 11 over de voortgezette opleiding van de verlofsofficieren).

Verslag over de regeling van het Militair Onderwijs Legercommissie ('s-Gravenhage, 12 februari 1924). Archief NIMH, Het Nederlandsche leger, organisatie en mobilisatie 1920-1940. Toegangsnr. 418, inv.nr. 2.23.434.

Verslag over de vorming en de voortgezette opleiding van het verlofskader bij de Infanterie (legercommissie, 's-Gravenhage, 6 februari 1926), 1-24 met bijlagen. Archief NIMH, III C 1.57 u.

Verslag van de bijeenkomst VTBK 29 april 1919, *VTBK* (1918-1919), p. 241-351.

Verslag van de bijeenkomst VTBK 23 april 1920, *VTBK* (1919-1920), p. 375-470.

Verslag van de Commissie in zake de regeling der opleiding enz. tot verlofsofficier en verlofsonderofficier van alle wapens en dienstvakken ('s-Gravenhage, 17 maart 1925). Archief NIMH, Het Nederlandse leger, organisatie en mobilisatie 1922-1940. Toegangsnr. 418, inv.nr. 2.23.434.

Verslag van de Legeroefening 1936. Archief NIMH, Het Nederlandse leger, organisatie en mobilisatie 1922-1940. Toegangsnr. 418, inv.nr. 427.

- 'Verslag van de vergadering van de Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap 25 Februari 1887', *De Avondpost* 26 februari 1887.
- 'Verzuchtingen', *De Verlofsofficier* 3 (juni 1923), 6, 64-66
- 'Voortgezette opleiding der verlofsofficieren. Mededeelingen Hoofdbestuur II', *A.R.K.O.* 4 (december 1922), 4, p. 27-29.
- 'Waarom hield ons leger het maar vijf dagen vol?'. Archief NIMH, Het Nederlandse leger, organisatie en mobilisatie 1922-1940, 'z.j.'. Toegangsnr. 418, inv.nr. 240.
- 'Waarom wisseling in het Opperbevel op 5 Februari 1940?'. Archief NIMH, Het Nederlandse leger, organisatie en mobilisatie 1922-1940 ('z.j.'). Toegangsnr. 418, inv.nr. 405.
- Wenken voor de opleiding van de dienstplichtigen – kader en manschappen – der Infanterie. Deel A, de tirailleuropleiding* ('s-Gravenhage 1937).
- Werkboek Staatskunde, 4e dr. Samengesteld door de Vakgroepen Politieke Wetenschappen en Staatrechtelijke Vakken van de Rijksuniversiteit Leiden* (Alphen aan den Rijn 1986)
- Wet houdende een nieuwe regeling van den dienstplicht* (4 februari 1922), *Staatsblad* (1922), nr. 43.
- Wet tot regeling van het Militair Onderwijs bij de Landmacht, voor zoover daarbij de opleiding voor den officiersrang en de hoogere vorming van den officier zijn betrokken* (21 juli 1890), *Staatsblad* (1890), nr. 126.
- Wet voor het reservepersoneel der landmacht 1905 en de Pensioenwet voor het reservepersoneel der landmacht 1923*, *Staatsblad* (1923), nr. 356.
- 'Wie moet officier worden?', *De MS* 107 (1938), p. 508.
- Wij officieren.... Waarom het officierskorps verloopt. Opgedragen aan alle militaire autoriteiten. Door een Beroepsofficier* (Amsterdam 1918). Archief NMM (brochure).
- 'Zwitserland een voorbeeld voor Nederland', *Mavors* 28 (1934), p. 80.
- 'Zwitserland en wij', *De Verlofsofficier* 9 (september 1929), 9, p. 108-110.

Onder naam, initialen of pseudoniem

- Adema, Janneke, 'Verzuiling als metafoor voor modernisering' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 265-283.
- A.K., 'Onze verlofsofficieren', *Ons Leger* 4 (december 1924), p. 1.
- Akker, E.H. van den, 'De aanvulling en bevordering van het korps beroepsofficieren', *De MS* 99 (1930), p. 109-119.
- Akker, E.H. van den, 'Wordt ons leger voldoende geoefend voor den modernen oorlog?', *De MS* 87 (1918), p. 89-94.
- Alphen, M.W.L. van, 'De taak van het dienstplichtig kader', *De MS* 100 (1931), p. 666-671.
- Alting von Geusau, J.Th., 'De nieuwe Legerwet en de Reserveofficier', *A.R.K.O.* 3 (september 1921), 1, p. 6-7.
- Alting von Geusau, J.Th., 'Verdere vorming van Officieren', *A.R.K.O.* 3 (februari 1922), 6, p. 4-6.
- Alting von Geusau, J.Th., 'Verdere vorming van verlofsofficieren, IIB. Verlofsofficieren', *A.R.K.O.* 3 (maart 1922), 7, p. 7-8.
- Alting von Geusau, J.Th., 'Ons Officierskorps', *A.R.K.O.* 4 (januari 1923), 6, p. 39-40.
- Alting von Geusau, J.Th., 'De Officier en de Legerhervorming', *A.R.K.O.* 6 (september 1924), 1, p. 4-6.

- Alting von Geusau, J.Th., 'Voortgezette Opleiding Verlofs officieren', *A.R.K.O.* 6 (februari 1925), 6, p. 66-69.
- Alting von Geusau, J.Th., 'De Encadreering van ons Leger', *A.R.K.O.* 6 (augustus 1925), 12, p. 115-121.
- Alting von Geusau, J.Th., 'De reserve-officier van het Nederlandsche leger', *VTBK* (1928-1929), p. 3-93.
- Alting von Geusau, J.Th., 'De opleiding tot beroepsofficier', *Orgaan der Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap (VTBK)* (1934-1935), p. 5-81.
- Alting von Geusau, J.Th., *De Koninklijke Landmacht*, Koninklijke Nederlandsche Vereeniging 'Ons Leger' (1938), p. 3-31.
- Amersfoort, H., 'De ongelijke strijd. Een beschouwing over de oorzaken van de snelle nederlaag van Nederland in mei 1940' in: J.P.B. Jonker e.a. (red.), *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1990), p. 11-22.
- Amersfoort, H., 'De proef op de som' in: H. Amersfoort en P.H. Kamphuis (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* ('s-Gravenhage 1990), p. 299-314.
- Amersfoort, H., *Een harmonisch leger voor Nederland. Oorlogsbeeld, strategie en operationele planning van het Nederlandse Leger in het Interbellum*. Oratie (Breda, 7 november 2007).
- Amersfoort, H., 'Expeditionaire krijgsmacht en Veldleger. De ambities van een klein land in een grote wereld', *De MS* 177 (2008) 1, p. 39-52.
- Amersfoort, H., 'Give us Back our Field Army! The Dutch Army Leadership and the Operational Planning during the Interwar Years' in: H. Amersfoort en W. Klinkert (red.), *Small Powers in the Age of Total War, 1900-1940* (Leiden/Boston 2011), p. 251-279.
- Amersfoort, H. en P.H. Kamphuis e.a., *Je maintiendrai. A concise history of the Dutch Army 1568-1940. Historical Section of the Dutch Army* (Den Haag 1985).
- Amersfoort, H. en P.H. Kamphuis (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* ('s-Gravenhage 1990).
- Amersfoort, H., en P.H. Kamphuis (red.), *May 1940. The Battle for the Netherlands* (Leiden/ Boston 2010).
- Amersfoort, Herman, en Wim Klinkert (red.), *Small Powers in the Age of total War, 1900-1940* (Leiden/Boston 2011).
- B., 'Wat nu?', *Ons Leger* 5 (15 april 1919), 5, p. 121-125.
- Baak, A.M.M. van, 'Inzichten over de opleiding der officieren bij het Fransche leger en eenige mededeelingen betreffende samenstelling van het regiment, het bataljon, de compagnie, de sectie en de groep aldaar', *Mavors* 15 (1921), p. 151-156.
- Baak, A.M.M. van, 'Uittreksel uit het verslag van den Franschen Kolonel G. Lagrue, Directeur de l'Infanterie, aan den Minister van Oorlog A. Lefevre', *Mavors* 14 (1920), p. 177-182.
- Bakker, J.J.A., 'Blijvende geschiktheid der verlofs officieren voor hunne taak', *A.R.K.O.* 1 (maart 1920), 7, p. 4 en 6-7.
- Bakker, J.J.A., 'De financieele positie der Reserve-Officieren', *A.R.K.O.* 4 (juli 1923), 11, p. 97-98.
- Bakker, Matthias, *In de schaduw van de totale oorlog. Industriële oorlogsvoorbereidingen in Nederland, 1918-1940* (Amsterdam 2010).
- Bange, P.A., 'Mededelingen voor de reserve-officieren der Infanterie', *Mavors* 33 (1939), p. 158-160.
- Bas, W.G. de, 'lets over de opleiding tot beroepsofficier', *Mavors* 13 (1919), p. 241-251.

- Bas, W.G. de, 'Boekbespreking. De opleiding van verlofsofficieren', *Mavors* 14 (1920), p. 417-426.
- Bas, W.G. de, 'De opleiding van verlofsofficieren II (slot)', *Mavors* 15 (1921), p. 74-80.
- Bas, W.G. de, 'Opdracht, ter uitwerking gegeven aan de deelnemers van den wintercursus te Rotterdam', *Mavors* 21 (1927), p. 47-48.
- Beelaerts van Blokland, F., *Vijftig Jaren. Officieel Gedenkboek van het Gouden Regeringsjubileum van Hare Majesteit Koningin Wilhelmina* (Amsterdam 1948).
- Beening, André, 'Problemen bij beeldvormingsonderzoek, aan de hand van de Nederlands-Duitse relaties' in: Frits Boterman en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003) p. 87-101.
- Beets, T., 'Herhalingsoefeningen', *De MS* 98 (1929), p. 18-23.
- Belt, J.C. van der, 'Onze Nieuwe Weermacht (N.W.)', *De Avondpost* (september 1919), p. 1-24.
- Belt, J.C. van der, 'Onze verlofsofficieren', *De Verlofsofficier* 3 (6 september 1923), 9, p. 111.
- Berg, Caspar van den, *Reserve-Kapitein. Het levensverhaal van de reserve-officier Jan Philip Albach (1903-1940)* (Soesterberg 2013).
- Berg, D. van den, *Cornelis Jacobus Sniijders (1852-1939). Een leven in dienst van zijn Land en zijn Volk. Eene levensbeschrijving mede steunende op zijn eigen 'Herinneringen'* (Den Haag 1949).
- Berg, Hubert F. van den, en Gillis J. Dorleijn, 'Modernisme à tort et à travers. Over modernisme in de Nederlandse letterkunde van de twintigste eeuw' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 101-127.
- Best, J., 'Is de Reserve-Officier ten allen tijde gereed voor zijn Mobilisatiebestemming?', *De Reserve-Officier* 13 (november 1933), 11, p. 149-152.
- Beunders, H.J.G., *Weg met de Vlootwet! De maritieme bewapeningspolitiek van het kabinet-Ruys de Beerenbrouck en het succesvolle verzet daartegen in 1923* (Bergen 1984).
- Bijkerk, Rein, *Een korte oorlog. De slag om Nederland in mei 1940* (Amsterdam 2015).
- Bijkerk, R.P.F., 'Nederlands defensiebeleid in de jaren '20. Het bestaande beeld nader bezien', *De MS* 164 (1995), 2, p. 90-96.
- Bijkerk, R.P.F., 'Hoofdstuk W.F. Pop (1858-1931)' in: G. Teitler en W. Klinkert (red.), *Kopstukken uit de krijgsmacht. Nederlandse vlag- en opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam 1997), p. 282-297.
- Blanksma, D., 'De voortgezette opleiding en nog iets', *De Verlofsofficier* 2 (juli 1922), 7, p. 82-83.
- Bloema, P., 'Een kijkje achter het front bij de legeroefeningen in 1936', *Mavors* 31 (1937), p. 433-443.
- Bloema, P., 'Kleeding en uitrusting van reserveofficieren', *Mavors* 28 (1934), p. 305-310.
- Bloema, P., 'Leerlingen van scholen voor reserveofficieren', *Mavors* 31 (1937), p. 337.
- Blokhuis, G.J., *Weermacht of Schijnmacht. De grondslagen van ons defensiestelsel en de toenemende spanningen in Europa* (Amsterdam 1938), p. 1-47.
- Blom, J.C.H., 'Durch kamen sie doch'. Het Nederlands defensiebeleid in de jaren dertig opnieuw beschouwd' in: G. Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 116-143.
- Blom, J.C.H., 'Het verslagen leger. Enkele aspecten van de geschiedenis van het Nederlandse leger na de nederlaag in mei 1940' in: J.P.B. Jonker e.a., *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1990), p.

- 41-57.
- Blom, R.L. en T. Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (Amsterdam 2004), p. 183-267.
- Bodar, A., 'Huizinga's cultuurkritiek' in: M.H. Würzner e.a. (red.), *Aspecten van het Interbellum. Beeldende kunst, film, fotografie, cultuurfilosofie en literatuur in de periode tussen de twee wereldoorlogen* ('s-Gravenhage 1990), p. 8-36.
- Bonebakker, J.W., *Twee Verdienstelijke Officieren, N. Bosboom en C.J. Snijders* (Nieuwkoop 1974).
- Boots, J.P., 'De Nieuwe Legerwet en de reserve-Officier', *A.R.K.O.* 3 (oktober 1921), 5
- Bos, J.W., 'Korte bijdrage tot de militaire opvoeding van den jongen reserve-officier', *Mavors* 28 (1934), p. 593-599.
- Bosboom, N., *In moeilijke omstandigheden augustus 1914-mei 1917* (Gorinchem 1933).
- Bosmans, J., 'Op zoek naar de ideale samenleving', *Spiegel Historiaeel Maandblad voor Geschiedenis en Archeologie* 26 (september 1991), 9, p. 397-402.
- Bosscher, Ph.M., 'Rondom de verklaring op erewoord' in: G. Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 103-115.
- Boterman, Frits, 'Inleiding' in: Frits Boterman en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 7-19.
- Boterman, Frits, 'Modernisering van Nederland in een Europees perspectief. Internationale revue i 10 (1927-1929)' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 241-262.
- Boterman, Frits, *Tussen utopie en crisis, Nederland in het Interbellum* (Amsterdam/ Antwerpen 2021).
- Bout, J.J., *The nature and extent of antimilitarism and pacifism in the Netherlands from 1918-1940 and the degree to which they contributed to the quick defeat in May 1940* (British Columbia 1972).
- Bouwman, R., 'Ons schuldgevoel over de Tweede Wereldoorlog mag wel wat minder', *Elsevier Weekblad*, 4 februari 2020.
- Brandwijk, D.F., 'De noodzakelijkheid en mogelijkheid van het instandhouden van een goed georganiseerde Weermacht in Nederland', *Ons Belang*. Redevoering (2 en 3 juni 1927).
- Brederoo, J., 'De avant-garde rond Joris Ivens' in: M.H. Würzner e.a. (red.), *Aspecten van het Interbellum. Beeldende kunst, film, fotografie, cultuurfilosofie en literatuur in de periode tussen de twee wereldoorlogen* ('s-Gravenhage 1990), p. 37-52.
- Brieg, T., 'Splitsing van de Officiersopleiding in een Wetenschappelijk en Practisch gedeelte', *A.R.K.O.* 4 (juni 1923), 10, 85-88 en *A.R.K.O.* 3 (oktober 1923), 10, p. 122-126.
- Briel, W.J., 'De voortgezette opleiding van reserve-officieren', *De Verlofs officier* 5 (september-oktober 1925), 9, p. 87-89.
- Broekmeyer, M.W.J.M., 'De samenwerking tusschen den Vliegdiens en de Landmacht', *Mavors* 32 (1938), p. 603-608.
- Brongers, E.H., 'Izaak Herman Reijnders. Een miskend Generaal'. Stichting De Greb (2003)
- Brouwer, D., 'Onze toekomstige weermacht', *De MS* 88 (1919), p. 792-804.
- Brouwer, D., 'Reorganisatie bij het wapen der Infanterie', *De MS* 100 (1931), p. 320-335.
- Brouwer, N.W.C., 'De Nederlandsche weermacht', *De Verlofs officier* 9 (februari 1929), p. 15-18.

- Brugmans, H., *Geschiedenis van Nederland onder de Regeering van Koningin Wilhelmina* (Amsterdam 1938).
- Bruijn, D.R., *Tanks in de polder. De reactie van de Nederlandse krijgsmacht op de ontwikkeling van het tankwapen tijdens het interbellum* (Amsterdam 30 juni 2020).
- Bruijn, J.N. de, J.N. de Bruijn, *Beknopt Handboek bij de Studie der Tactiek, Mavors* (1922).
- Bruijn, J.N. de, *Terreinleer en het gebruik van terrein, Mavors* (1928).
- Bruijn, J.R., en C.B. Wels (red.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003).
- C., 'De opleiding tot reserve-officier in het Duitse leger', *De MS 106* (1937), p. 252.
- Calmeijer, M.R.H., 'De verdediging in het verleden en heden met een blik in de toekomst. IV De toekomst', *De MS 104* (1935), p. 248-251.
- Calmeijer, M.R.H., 'De oorlog van morgen. IX De alzijdige oorlog', *De MS 105* (1936), p. 344-346.
- Calmeijer, M.R.H., 'De taak van onze Huzaren Motorrijders en Pantserwagens', *De MS 108* (1939), p. 95-98.
- Clausewitz, Carl, *Vom Kriege. Jubiläumsausgabe mit erneut erweiterter historisch-kritischer Würdigung von Werner Hahlweg* (Bonn 1980).
- Cochhausen, von, 'Der Weg zum Offizier im Reichsheer', *De MS 93* (1924), p. 200.
- Colenbrander, B., 'Onze Weermacht en de Reserve-Officieren', *De Reserve-Officier 16* (februari 1936), p. 20-22.
- Commandant Veldleger, 'Toespraak C.V. bij het einde der legeroefening, 23 September', *Mavors 31* (1937), p. 577-578.
- Cool, W., 'Generaal-Majoor J.T.T.C. van Dam van Isselt 1842-1916', *De MS 85* (1916), p. 557-583
- Cool, e.a., W., *Rapport Voortgezette Opleidingen, Hoofdbestuur Algemeene Vereeniging van Nederlandsche Reserve-Officieren* (1937).
- Couwenberg, W., *De klassiek-liberale en -democratische opvatting van de liberale democratie als westers constitutioneel ontwikkelingsmodel*, 20 augustus 2014 (zie www.civismundi.nl)
- Craig, A., 'The Political Leader as Strategist' in: P. Paret e.a. (red.), *Makers of Modern Strategy from Machiavelli to the Nuclear Age* (New Jersey 1986), p. 481-509.
- Daalder, H., 'Nederland en de wereld. 1940-1945', *Tijdschrift voor Geschiedenis (TvG)*, 66 (1953), 2, p. 170-200.
- Dam van Isselt, W.E. van, 'De beteekenis van de instelling der verlofsofficieren', *Mavors 2* (1908), p. 1-12.
- Dam van Isselt, W.E. van, 'De verdere ontwikkeling van onze weerkracht na de mobilisatie', *De MS 87* (1918), p. 159-184.
- Dam van Isselt, W.E. van, 'Opleiding van dienstplichtigen door niet-deskundigen', *De MS 96* (1927), p. 384-387.
- Dam van Isselt W.E. van, 'De bloedarmoede van het Nederlandsche Leger, inzonderheid van de Infanterie', *De MS 99* (1930), p. 513-532 en 569-590.
- Dam van Isselt, W.E. van, *Vorming van beroepsofficieren voor hier te lande en voor Ned. Indië uitsluitend uit jeugdige reservisten* ('s-Gravenhage 1936). Boekbespreking door W, *De MS 106* (1937), p. 41-42.
- Deckers, 'Dienst- en reserveplicht', *De R.K. Werkgever*. Officieel Orgaan der Algemeene R.K. Werkgeversvereniging en van het R.K. Verbond van Werkgeversvakverenigingen 29 (25 oktober 1929), 514-515 en (16 april 1939), 16, p. 183-184.
- Dekker, P.C., 'Stormscholen', *De MS 89* (1920), p. 336-345.

- Dekker, W.F., 'Nader voorstel tot soepeler gereedmaking van den Reserve-Officier voor zijn oorlogstaak', *De Reserve-Officier* 14 (januari 1934), 1, p. 7-8.
- Delafield, John Ross, 'Our Defense Needs. We Lack Reserves of Trained Officers and Modern Arms', *Army Ordnance* 16 (januari-februari 1936), 94, 225-227 (uitgave National Defence Industrial Association (zie <https://www.jstor.org/stable/45376217>)).
- Derks, Marjet, 'Steps, shimmies en de wulpsche tango. Dansvermaak in het Interbellum', *Spiegel Historiae* 26 (september 1991), 9, p. 388-396.
- Diepen, R.C. van, *Voor Volkenbond en Vrede. Nederland en het streven naar een nieuwe wereldorde 1919-1946* (Amsterdam 1999), p. 129-162.
- Dijkman, H.M., *De School voor Reserve-Officieren Bereden Artillerie (SROBA) 1935-1936*. Archief NIMH, Collectie Losse Stukken, toegangsnr. 57, inv.nr. 5267.
- Dijxhoorn, A.Q.H., *Antwoord op De wisseling in het Opperbevel van Land- en Zeemacht in februari 1940* van Generaal b.d. I.H. Reynders (Den Haag 1946). p.1-32.
- D.J., 'Onze opleiding', *De Verlofs officier* 4 (juni 1924), 6, p. 60-61.
- D.J., 'Herhalingsoefeningen voor reserve-officieren', *De Verlofs officier* 5 (juni 1925), 6, p. 53-54.
- D.J., 'Mavors en gegevens voor den reservist 1925', *De Verlofs officier* 5 (juli 1925), 7, p. 71-72.
- D.J., 'Onze nieuwe Minister', *De Verlofs officier* 5 (augustus-september 1925), 8, p. 73.
- D.J., 'Schriftelijke cursussen', *De Verlofs officier* 5 (november 1925), 10, p. 100-102.
- D.J., 'Koers houden', *De Reserve-Officier* 15 (april 1935), 4, p. 49-51.
- D.J., 'Legeroefeningen 1937', *De Reserve-Officier* 18 (maart 1938), 3, p. 53-54.
- Donk, P., 'Opleiding van dienstplichtigen door niet-deskundigen', *De MS* 96 (1927), p. 585-589.
- Donk, P., 'Herhalingsoefeningen bij het wapen der Infanterie', *De MS* 98 (1929), p. 175-194.
- Door senior, 'Mortieren van 8 (De Stokes-Brandt Mortier)', *De MS* 97 (1928), p. 225-229.
- Doughty, Robert Allan, *The Seeds of Disaster. The Development of French Army Doctrine 1919-1939* (Archon Books 1985), p. 14-40.
- Drunen, P.G. van, 'Legervorming tot het Zwitserse stelsel', *De Groene Amsterdammer* 28 augustus 1926.
- Dunk, H.W. von der, 'Neutralisme en defensie: het dilemma in de jaren dertig' in: G. Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 5-23.
- Dürst Britt, H.J.J.W., 'De voortgezette opleiding van Reserve-Officieren', *De MS* 104 (1935), p. 114-119.
- Dürst Britt, H.J.J.W., 'Leven en streven in de Koninklijke Landmacht. Schriftelijke cursussen voor reserve-officieren', *De MS* 107 (1938), p. 258.
- Dürst Britt, H.J.J.W., 'Schriftelijke cursussen', *De MS* 120 (1951), p. 218-222.
- Dürst Britt, H.J.J.W., 'Schriftelijke cursussen voor reserve-officieren der Artillerie', *Mavors* 33 (1939), p. 406-410.
- D.v.T., 'Stelsel van Landsverdediging', *Christelijk Militair Blad* 20 (15 februari 1920), 8, p.42-43.
- Duymaer van Twist, L.F., en T. Ziedses des Plantes, 'Plan tot reorganisatie van het militair onderwijs', *Christelijk Militair Blad* 22 (november/december 1921), 4-5, p. 28-29.
- E., 'De voortgezette opleiding', *De Verlofs officier* 3 (maart 1923), 3, p. 28-31.
- E., 'Kapitein titulair', *De Verlofs officier* 3 (1923), 10, p. 146-147.
- E.A.I.J., 'Opkomst onder de wapenen', *De Verlofs officier* 3 (oktober 1923), 10, p. 130-132.
- Elands, M. e.a., etc., *Het Regiment Infanterie Oranje Gelderland* (Amsterdam 2006).

- Essen, van, 'Zwitserland en wij', *De Verlofsofficier* 9 (september 1929), 9, p. 108-110.
- E.W., 'Ervaringen bij het regiment 26 Augustus - 16 September 1922 (slot)', *De Verlofsofficier* 3 (april 1923), 4, p. 41-43.
- Ermel Scherer, H.A.F.G., 'De wederopbouw van ons leger', *De MS* 105 (1936), III, p. 426-429. en *De MS* 106 (1937), V, p. 12-18, VI, p. 90-99, VII, p. 136-142 en IX, p. 265-266.
- F., 'De voortgezette opleiding', *De Verlofsofficier* 3 (maart 1923), 3, p. 28-31.
- Fabius, G., 'De recruetering, de opleiding en de verplichtingen van de reserve-officier der Koninklijke Landmacht', *De MS* 102 (1933), p. 162.
- Fasseur, C., *Wilhelmina. De jonge koningin* (Amsterdam 1998).
- Fasseur, C., *Een dame van ijzer. Koningin Wilhelmina en de nationale gedachte* (Amsterdam 2012), p. 51-74.
- Feenstra, J.E., 'De officiersopleiding in Duitschland', *Mavors* 31 (1937), p. 311-312.
- Fiévez, A.H.J.L., 'Werklooze reserve-officieren', *De R.K. Werkgever* (16 april 1937), 16, p. 183-184.
- Forczyk, Robert, *Case Red: The Collapse of France* (New York 2017), p. 12-13.
- Froeling, 'Verdere vorming van Beroeps- en Verlofsofficieren', *A.R.K.O.* 3 (september 1921, 1, 3-4 en 3 (oktober 1921), 2, p. 3-4.
- Froger, W., 'De conclusies, die voor het leger kunnen worden getrokken uit het congres voor opvoeding van de jeugd boven den leerplichtigen leeftijd', *De MS* 89 (1920), p. 38.
- Froger, W., 'Enkele beschouwingen over de moderniseering van het Leger', *De MS* 88 (1919), p. 355-362.
- Froger, W., 'De toekomstige opleiding tot reserve-officier en in verband daarmee tot beroepsofficier', *Mavors* 14 (1920), p. 60-64.
- Fruyt van Hertog, J.H., 'Beschouwingen aangaande psychologie van de massa', *Mavors* 36 (1932), p. 257-278.
- G., 'Het Defensievraagstuk, Mededeelingen van het Hoofdbestuur der Algemeene Vereeniging van verlofsofficieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht', *De Verlofsofficier* (juli 1921), p. 1-4.
- G., 'Plan tot reorganisatie van het Militair Onderwijs. Mededeelingen van het Hoofdbestuur der Algemeene Vereeniging van verlofsofficieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht', *De Verlofsofficier* (juli 1921), p. 5-7.
- G., 'Algemeen Gevechtsvoorschrift. Ontwerp', *De Verlofsofficier* 2 (februari 1922), 2, p. 15-17.
- G., 'De pas markeren', *De Verlofsofficier* 2 (mei 1922), 5, p. 53-54.
- G., 'Het opkomen der Verlofsofficieren', *De Verlofsofficier* 2 (juli 1922), 7, p. 79-80.
- G., 'De Legerwetten van Van Dijk', *De Verlofsofficier* 2 (juli 1922), 7, p. 80-81.
- G., 'Over ons en zonder ons', *De Verlofsofficier* 3 (april 1923), 4, p. 37-38.
- G., 'Het einde van herhalingsoefeningen', *De Verlofsofficier* 3 (oktober 1923), 10, p. 130.
- G., 'Voortgezette opleiding in België', *De Verlofsofficier* 3 (november 1923), 11, p.146.
- Geerke, H.P., 'Vorming van verlofsofficieren in het Fransche leger', *Mavors* 17 (1923), p. 332-334.
- Geerke, H.P., 'De voortgezette opleiding van den verlofsofficier', *VTBK* (1923-1924), p. 8-90.
- Geerke, H.P., 'Ons leger morgen', *De Verlofsofficier* 5 (november 1925) 10, p. 93-95.
- Geerke, H.P., 'Verbandhouden', *De Verlofsofficier* 8 (1928), 3, p. 153-155.
- Gelder, C.C. de, 'De geest in het leger', *De MS* 87 (1918), p. 743-747.
- Gelder, C.C. de, 'De opleiding der Verlofsofficieren', *VTBK* (1919-1920), 235-272. Zie ook verslag van de bijeenkomst van 23 april 1920, *VTBK* (1919-1920), p. 375-470.

- Gelder, C.C. de, 'De voortgezette opleiding der verlofsofficieren', *De Verlofsofficier* 2 (februari 1922), 2, p. 3-15.
- Gelder, C.C. de, *Handleiding voor het geven van bevelen, Mavors* (1925).
- Gent, Tobias van, *Het falen van de Nederlandse gewapende neutraliteit, september 1939-mei 1940* (Amsterdam 2009).
- Gent, T. van, Bespreking van Amersfoort en Klinkert (red.), 'Small Powers in the Age of Total War' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN) - Low Countries Historical Review*, deel 127-4 (2012).
- Gerwarth, Robert, *The Vanquished. Why the first World War failed to end, 1917-1923* (London 2016).
- Gijswijt, Thomas W., 'Neutraliteit en afhankelijkheid. De Nederlandse-Duitse politieke betrekkingen in de Eerste Wereldoorlog' in: Frits Boterman en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 21-36.
- Goltz, C. von der, *Das Volk in Waffen. Ein Buch über Heerwesen und Kriegsführung unserer Zeit* (Berlijn 1899).
- Goossens, A.M.A., *Het Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen. Een uitgebreide beschouwing van het bedrijf dat in de roerige jaren 1935-1945 de spil was van de Nederlandse wapen en munitieproductie. Stichting de Greb* (april 2006).
- Graafland, J.A.I.H., 'Militair défaitisme', *Ons Leger* 14 (15 januari 1928), 1, 3-6 en 14 (15 februari 1928), 2, 12-15.
- Graafland, J.A.I.H., *Gedenkboek van de Algemeene Rooms-Katholieke Officieren-vereeninging A.R.K.O., 1919-1929* (Maastricht 1929).
- Graafland, J.A.I.H., 'Onze plaats in het sociale leven. Socialisme en liberalisme', *A.R.K.O.* 12 (januari 1931), 5, p. 60-62.
- Gramsma, Jan R., 'Beeld meidagen '40 strookt niet met de werkelijkheid', *Defensiekrant* 29 maart 1990.
- Groen, P. en W. Klinkert red., *Studeren in Uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag 2003).
- Groustra, A.J. en P.W. Oosterhoff, *De Dienstplichtwet voorzien van aantekeningen* (Alphen aan den Rijn 1922).
- Griffith, James, 'Will Citizens Be Soldiers?', *Armed Forces & Society*, volume 31 (Spring 2005), 3, p. 353-383.
- Griffith, James, 'Contradictory and Complementary Identities of U.S. Army Reservists', *Armed Forces & Society*, volume 37 (april 2011) 2, p. 261-283.
- Groenewegen jr., H.Y., 'Een nieuwe koers in militaire geest, encadrering, opleiding, bezuiniging en promotie', *De MS* 94 (1925), p. 119-123.
- Habets, 'Voortgezette opleiding verlofsofficieren', *A.R.K.O.* 3 (juni 1922), 10, p. 5-6.
- Halbertsma, Marlite, 'Culturele arrangementen en stedelijke cultuur. Kunst en cultuur in Rotterdam tijdens het Interbellum' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moder-niteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 149-164.
- Hartmut, J., *Das Reserveoffizierkorps im deutschen Kaiserreich 1890-1914. Ein sozial-geschichtlicher Beitrag zur Untersuchung der gesellschaftlichen Militarisierung im Wilhelminischen Deutschland* (Frankfurt-am-Main/New York 1981).
- H.B., 'Enquête-rapport opkomst onder wapenen van verlofsofficieren in 1922', *De Verlofsofficier* 3 (juni 1923), 6, p. 61-63.
- H.W., 'De Oude Sleur Duurt Voort', *De Haagsche Post* 6 mei 1939.

- Hanssen, Leon, 'Verstrikt in lussen van welsprekendheid. Thomas Mann, Nederland en Europa' in: Frits Boterman en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 137-148.
- Harinck, George, 'Op losse schroeven. Gereformeerden en de moderniteit' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 332-354.
- Hartmans, R., *Schaduwjaren. De jaren dertig in Nederland* (Utrecht 2018).
- Hartog, J. den, 'Zelfstandigheidspolitiek. De achtergrond van een cruciale term in het buitenlands beleid van Nederland 1900-1940', *BMGN*, deel 124 (2009), 2, p. 163-185.
- Heijden, Chris van der, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (2009).
- Heitz, P., 'Die Stellung des Militzoffiziers in der Schweizerischen Armee', *De Verlofs officier* 9 (juli 1919), 7, p. 80-83 en 94-96.
- Hertog, Johan den, 'Zelfstandigheidspolitiek. De achtergrond van een cruciale term in het buitenlands beleid van Nederland 1900-1940', *BMGN*, deel 124 (2002), p. 163-185.
- Hilten, D.A. van, 'Het leiden van kader oefeningen en oefeningen in bevelstechniek', *De MS* 107 (1938), p. 46-54.
- Hoey Schilthouwer Pompe, C.M. van, 'Ervaringen in compagnie en staf', *De MS* 110 (1941), p. 256-261.
- Hoffenaar, J., *Herinneringen. Memoires van een christen, militair en politicus. M.R.H. Calmeyer* (Den Haag 1997).
- Hoffmann, R.J., 'Tactische causerieën', *Mavors* 29 (1935), p. 577-588.
- Hoffmann, R.J., 'De groote legeroefening in Gelderland en Overijssel in 1937', *Mavors* 32 (1938), p. 223-244 en 402-407.
- Holstijn, H.W., 'Voortgezette opleiding', *De Verlofs officier* 6 (januari 1926), 1, p. 5-6.
- Hoofdbestuur, Het, 'De positie van den Nederlandschen Reserve-Officier', *De Reserve-Officier* 19 (1939), 5, p. 63-65.
- Hoofdbestuur der Algemeene Vereeniging van Nederlandsche Reserve-Officieren, *Rapport Voortgezette Opleiding* ('s-Gravenhage, 1 november 1937).
- Hoog, M.J. van der, 'Eenige beschouwingen met betrekking tot het militair onderricht', *Mavors* 31 (1937), p. 279-284.
- Hoogenboezem, Jaap, *H.J. Kruls. Een politieke generaal* (Amsterdam 2010).
- Hoogenboom, Harmen, *Tot de laatste man en de laatste patroon. Gevechtsveldgedrag en heldendom, 11 mei 1940* (Soesterberg 2021).
- Horne, John, 'The European moment between the two world wars (1924-1933)' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 223-240.
- Howell, M. en W. Prevenier, *From Reliable Sources. An Introduction to Historical Methods* (New York 2001).
- Huigen, H.G.J., *Dagboek betreffende zijn dienstdtijd als aspirant-reserve officier bij de School voor Verlofs officieren Vestingartillerie te Utrecht 1920-1921*. Archief NIMH, Losse Stukken, toegangsnr. 57, inv.nr. 3428.
- Iterson (red.), F.K. van, *Parlement en kiezer. Jaarboekje 1918-1919* (Den Haag 1918), 55-58
- Ittersum, W. van, 'Het Instituut van den Hoofdcursus 1869-1928' in: *Reunieboek Oud Hoofdcursianen Kampen 22 en 23 augustus 1939* (1939), p. 35-48.
- Jacob, Berthold, 'Das neue Deutsche Heer und seine Führer', *De MS* 106 (1937), p. 252.
- J., de, 'Gebrek aan aanvoerders bij opkomst der herhalingslichtingen', *De Verlofs officier* 4 (oktober 1924), 10, p. 97.

- J., de, 'Wintercursussen', *De Verlofsofficier* 4 (december 1924), 12, p. 119.
- J., de, 'Het Reserve-Kader', *De Verlofsofficier* 5 (januari 1925), 1, p. 4-6.
- J., de, 'De verdere opleiding van den verlofsofficier. Nieuwe wegen', *De Verlofsofficier* 5 (februari 1925), 2, p. 13-15.
- J., de, 'Voorstellen van Kapitein Alting von Geusau', *De Verlofsofficier* 5 (mei 1925), 5, p. 47-49.
- J., de, 'Herhalingsoefeningen', *De Verlofsofficier* 7 (december 1927), 11, p. 117-119.
- J., de, 'De opleiding tot beroepsofficier', *De Reserve-Officier* 14 (december 1934), 12, p. 166-168.
- J., de, 'Verlofskader en instructie', *De Reserve-Officier* 14 (februari 1934), 2, p. 19-21.
- J., de, 'Legeroefeningen 1937', *De Reserve-Officier* 18 (maart 1938), 3, p. 53-54.
- J.R., 'Die Stellung des Militzoffiziers in der Schweizerischen Armee', *De Verlofsofficier* 9 (juli 1920), p. 80-83 en 94-96.
- Janssen, J.A.M.M., 'Kerk, coalitie en defensie in het Interbellum' in: G. Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 42-62.
- Jolle, G.A. le, 'Een nieuw denkbeeld, reserve-kapitein', *De Verlofsofficier* 8 (september 1928), p. 231-232.
- Jong, J., de, 'De voortgezette opleiding van den beroepsofficier', *De Verlofsofficier* 4 (december 1924), 12, p. 117-119.
- Jong, L., de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, I-III (Den Haag 1969-1970).
- Jong, M. de, en J. Hoffenaar, *Op herhaling. De Koninklijke Landmacht en haar reservisten 1945-2006* (Den Haag 2006).
- Jonge, A.A. de, *Crisis en critiek der democratie. Anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen* (Assen 1968).
- Jongh, J.B. de, 'De positie van den officier als opvoeder en volksleider', *De MS* 87 (1918), p. 481
- Jonker, J.P.B., A.E. Kersten en G.N. van der Plaat (red.), *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en de Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1990).
- K., 'De cursus te Arnhem voor reserve-majors en oudere reservekapiteins', *De Verlofsofficier* 5 (augustus-september 1925), 8, p. 74-75.
- K., 'Uitvoerbaar?', *De Verlofsofficier* 7 (januari 1927), 1, p. 3-5.
- K., v.d., 'Het Hoofdbestuur en de voortgezette opleiding voor verlofsofficieren', *De Verlofsofficier* 2 (juli 1922), 7, p. 77-79.
- Kalman, Channa, 'Tegen de stroom in. Carry van Bruggen en de strijd tegen het collectivisme' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 84-98.
- Kamerling, C.G., 'Juiste verhoudingen', *Ons Leger* 14 (15 februari 1928), 2, p. 11-12.
- Kamphuis, P.H., 'Eenzijdige ontwapening is redeloos, maakt reddeloos', *Mededelingen SMGL*, deel 7 (Den Haag 1984), p. 57-93.
- Kamphuis, P.H., 'Het Comité tot Waarschuwing tegen Eenzijdige Ontwapening en zijn actie tegen de afbraak van de defensie in het interbellum', *De MS* 153 (1984), p. 358-368.
- Keizer, M. de, 'Dutch neutrality in the thirties: voluntary or imposed'. Voordracht Colloque International 'Les États Neutres Européens et la Seconde Guerre mondiale' (Neuchâtel/Bern, 5-9 september 1983).

- Keizer, M. de, *Een land nog niet in kaart gebracht. Historiografie en beeldvorming van het Interbellum in een cultuurhistorisch perspectief*, NIOD (16 juni 2000); herziene versie: 8 januari 2003.
- Keizer, M. de, en S. Tates red., *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) (Zutphen 2004).
- Keizer, Madelon de, 'Inleiding' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 9-44.
- Kemper, H., 'De opleiding tot officier bij de Landmacht', *De MS 96* (1927), p. 249-273.
- Keur, J., 'Legerevolutie', *De Nederlandsche Verlofs officier 2* (februari 1919), 2, 29-32 en 2 (mei 1919), 5, p. 89-90.
- Kieft, Ewoud, 'Kruisbestuivingen. Marsman, Gerard Bruning en de 'grafkamers van het constructivisme' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*, 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 314-331.
- Klein, J.W., 'De voortgezette opleiding', *De Verlofs officier 3* (april 1923), 4, p. 40-41.
- Klein, J.W., 'Opleiding der verlofs officieren', *Christelijk Militair Blad 25* (april-juni 1925), 3-5 en 27 (oktober 1926), 1, p. 6-7.
- Klein, J.W., 'De voortgezette opleiding van 't verlofspersoneel', *Christelijk Militair Blad 28* (november 1927), p. 35-36.
- Klinkert, W., *Het vaderland verdedigd. Plannen opvattingen over de verdediging van Nederland 1874-1914* ('s-Gravenhage 1992).
- Klinkert, W., 'Het Nederlands Militair-Strategisch Beleid 1870-1990' in: G. Teitler e.a., *Inleiding Militaire Strategie* (Breda 1999), p. 325-366.
- Klinkert, W., 'De opmars van de militaire geschiedenis'. Bespreking van J.R. Bruijn en C.B. Wels, *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000*, *BMGN*, 118 (2003), afl. 4, p. 567-571.
- Klinkert, W., 'De reserve-officier in het Nederlandse leger 1880-1950' in: *De reserve-officier der Artillerie. SROBA, SROOA, SROA, SROLuA* (Amsterdam 2003), p. 17-34.
- Klinkert, W., *Nederland en de Vrede van Versailles*, *Stichting Studie Centrum Eerste Wereldoorlog* (14 november 2006); zie www.ssew.nl.
- Klinkert, W., *Van Waterloo tot Uruzgan. De militaire identiteit van Nederland*. Oratie hoogleraarschap Geschiedenis, UvA, Amsterdam (6 juni 2008).
- Klinkert, W., 'Lessons from the Great War for a Small Country. The military debate in the Netherlands 1918-1923', *Baltic Security and Defence Review*, deel 12 (2010), 2, p. 81-107.
- Klinkert, W., 'A Dutch mass army? Dutch liberal ideas and practices to enlarge the Army 1914-1922', *First World War Studies*, volume 2 (2011) 2, p. 233-248.
- Klinkert, W., 'De vernietigende macht der hedendaagse wapenen. De lessen van de Eerste Wereldoorlog in het militaire debat 1918-1923', *De Grote Oorlog. Kroniek 1914-1918*, deel 22 (Soesterberg 2011), p. 53-114.
- Klinkert, Wim, *Defending neutrality. The Netherlands prepares for War, 1900-1925*, deel 90 (Leiden/Boston 2013).
- Klinkert, W., S. Kruizinga en P. Moeyes, *Nederland Neutraal. De Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2014), p. 11-127, 281-325, 374-421.
- Klinkert, W., 'Leren vanaf de zijlijn. Aanpassingen door de Nederlandse krijgsmacht na de Eerste Wereldoorlog', *De MS 187* (2018), 11, p. 552-567.

- Klinkert, W. en G. Teitler, 'Nederland van neutraliteit naar bondgenootschap. Het Nederlands veiligheids- en defensiebeleid in de twintigste eeuw' in: *De Nederlandse buitenlandse politiek in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2003), p. 9-36.
- Knegtmans, Peter Jan, 'De Amerikaanse verleiding. Veranderende oriëntaties in de Nederlandse wetenschapsbeoefening' in: Frits Boterman, en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 233-249.
- Koerselman, J.R., 'Voldoet de voortgezette opleiding der verlofsofficieren aan redelijke eischen?', *De Verlofsofficier* 6 (juli 1926), 7, p. 70-72.
- Koerselman, J.R., 'Het oordeel van een generaal', *De Verlofsofficier* 6 (oktober 1926), 10, 86
- Koning Willem-Alexander, 'De oorlog zit nog in ons'. Toespraak op de Dam, Nationale Herdenking 4 mei 2020, *De Telegraaf* 5 mei 2020.
- Koopmans, J.J., 'De opleiding van de verlofsofficieren der Infanterie', *De Verlofsofficier* 7 (februari 1927), 2, p. 15-19.
- Koops, Enne, 'Een conflict van strijdige levenswijzen. De gereformeerde prediking en de moderne cultuur (1911-1918)' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 66-83.
- Kroon, J., 'Kampen blijft garnizoenstad', *Kamper Almanak* (2007), p.107-128.
- Kruls, H.J., *Generaal in Nederland. Memoires H.J. Kruls* (Bussum 1975).
- Kruls, H.J. en H. Staring, *Op de bres voor Neerlands onafhankelijkheid* (Amsterdam 1947).
- L., 'Verdere opleiding der verlofsofficieren en regeling hunner positie (III) en wintercursussen voor verlofsofficieren (IV)', *A.R.K.O.* 4 (September 1922) 1, p. 3-4.
- L., 'Beroeps- en verlofskader', *Allen Weerbaar* 26 (7 januari 1927), 1, p. 1.
- L., 'De opleiding en de positie van den Verlofsofficier', *Allen Weerbaar* 26 (18 maart 1927), 6, p. 3.
- L., 'De opleiding en positie van den Verlofsofficier', *Allen Weerbaar* 26 (4 maart 1927), 5, p. 3-4.
- Lagaaij, R. *Vuurleiding bij de Infanterie, Mavors* (1916).
- Lagaaij, R. en J.J.D.H. Verschoor, *Samenvatting van wetten en bijzondere voorschriften ten dienste van den verlofsofficier bij alle wapens* ('s-Gravenhage 1916).
- Lagerwerf, T.J., 'De plaats van beroeps- en reservepersoneel in ons leger. Is de opleiding van dienstplichtigen door ander dan beroepspersoneel noodig en mogelijk? I. Pro', *De MS* 101 (1932), p. 220-225.
- Lambooy, 'Het legervraagstuk', *A.R.K.O.* 2 (september 1921), 1, p.4-6.
- Lambooy, 'Te wapen tegen verdeeldheid in eigen gelederen', *A.R.K.O.* 3 (maart 1922), 7, p. 4-6.
- Lambooy, 'De XII Artikelen', *A.R.K.O.* 6 (oktober 1924), 2, p. 15-20.
- Lambrechtsen van Ritthem, C.L.M., 'Ingezonden. Geen "slooperswerk", maar opbouw', *Ons Leger* 5 (15 juni 1919), 7, p. 171-174.
- Lammerts, J.K., *Leerplan en programma van studie voor de School voor Reserve-Officieren der Infanterie*, deel I (Kampen, 1 oktober 1936). Archief NMM, classificatiecode 355.23, plaatscode: HBD F 090-0326.
- Lammerts, J.K., 'Het garnizoen Kampen in den tegenwoordigen tijd' in: *Reünieboek Oud-Hoofdcursianen Kampen 22 en 23 Augustus 1939* (1939), p. 27-31.
- Langeveld, Herman, *Schipper naast God. Hendrikus Colijn 1869-1944*, deel II (Amsterdam 2004).
- Liagre Böhl, H. de, 'Hoofdpijnen in de politieke ontwikkeling van het moderne Nederland' in:

- U. Beckert, *Maatschappij en Nederlandse Politiek: historisch en vergelijkend* (Amsterdam 1998), p. 206-219.
- Linden, W.J.M., 'Opleiding van verlofsofficieren', *Mavors* 18 (1924), p. 737-746.
- Lokhorst, M. van, 'Militair-journalistiek indrukken uit Hongarije en Duitschland. De herfstmanoeuvres in de omgeving van Rothenburg ob der Tauber', *De Garde* (1936-1937), p. 390-392.
- Lokhorst, M. van, 'Wat kan de nieuwe Duitse weermacht ons leeren?', *De MS* 106 (1937), deel I, 214-220, deel II, 256-264 en deel III, p. 305-313.
- Lomsky-Feder, Edna, Nir Gazit en Eyal Ben-Ari, 'Reserve Soldiers as Transmigrants', *Armed Forces and Society* 34 (juli 2008), 4, p. 593-614.
- Loo, F. van, *Het vijandbeeld in de militaire pers. Een verkenning naar de aanwezigheid van een vijandbeeld in de militaire pers in de jaren dertig* (Utrecht 2009).
- Lykke, Jr. A.F., *Military Strategy: theory and application. A Reference Text for the United States Army War College, 1989* (Carlisle, PA 1989).
- Lykke Jr., A.F., 'Towards an understanding of military strategy' in: A.F. Lykke Jr., *Military Strategy: theory and application. A Reference Text for the United States Army War College 1989* (Carlisle PA 1989), p. 3-8.
- Lykke Jr, A.F., 'A methodology for developing a military strategy' in: A.F. Lykke Jr, *Military Strategy: theory and application, A Reference Text for the United States Army War College 1989* (Carlisle PA 1989), p. 9-11.
- Lijphart, A., *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Haarlem 2007).
- Maas, W. en W. de Natris, *Verplicht, Vrijwillig & Verbonden. Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve-officieren 100 jaar* (KVNRO 2017).
- Mante, B.C., 'Beroep en plicht', *Christelijk Militair Blad* 26 (1926), 3-4, p. 24-25.
- Meer, D. van der, *'De legitieme idee'. Het debat over Europese waarden in het Interbellum, onderzocht aan de hand van Menno ter Braak* (Brussel, augustus 2008).
- Melching, W., 'Kurt Hiller, logokraat in de massademocratie' in: M.H. Würzner e.a. (red.), *Aspecten van het Interbellum. Beeldende kunst, film, fotografie, cultuurfilosofie en literatuur in de periode tussen de twee wereldoorlogen* ('s-Gravenhage 1990), 342-354
- Meulen, J. van der, 'Het kadervraagstuk in ons tegenwoordige leger', *Mavors* 23 (1929), p. 108-112.
- Meuwese, S., 'Boekbespreking, "Verplicht, vrijwillig & verbonden". Koninklijke Vereniging van Nederlandse reserve-officieren 100 jaar', *De MS* 188 (2019), 11, p. 570-571.
- Michels, J.C.M., *'... de fictie dat Holland een vesting is'. Vestingbouw door het wapen der genie, 1914-'40* (Amsterdam september 2020).
- Miles, 'Eenige beschouwingen naar aanleiding van het rapport der zoogenaamde "Ontevredenheidscommissie"', *Ons Leger* 5 (15 september 1919), 10, p. 237-241.
- Minjon e.a., (red.), Saskia, *Slag om de Grebbeberg. Strijd om Wageningen en Rhenen in mei 1940* (Utrecht 2015).
- Moeyes, P., 'Het conflict tussen Minister De Jonge en Generaal Snijders april 1918 - juni 1918', *Armamentaria* 39 (2004/2005), p. 8-33.
- Moeyes, Paul, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger & de neutraliteitspolitiek 1939-1939* (Amsterdam/Antwerpen 2006).
- Molenaar, F.J., 'De opleiding tot reserve-officier bij de School voor Reserve Officieren der Infanterie', *De MS* 99 (1930), p. 251-269.
- Moorman, J., 'Beoordeling van subalterne reserve-officieren door den hoofdinstructeur', *De MS* 106 (1937), p. 19-20.

- Muller Massis, T.F.J., 'De beteekenis van ons Veldleger', *De MS* 92 (1923), p. 523-524.
- Munnekrede, P.J., van, 'De verdere vorming van den beroepsofficier en zijn beoordeling voor den hooger rang', *A.R.K.O.* 5 (augustus 1924), 12, p. 116-121.
- Munnekrede, P.J., van, 'Het militair vraagstuk en vredesbeweging. Toespraak voor de studiesectie van den R.K. Vredesbond op Zaterdag 19 Januari 1929', *De Verlofsofficier* 9 (april 1929), 4, p. 37-39.
- N.N., 'De legeroefeningen 1936', *Ons Leger* 22 (oktober 1936), 10, p. 188-191.
- N.N., 'Wijziging van de Dienstplichtwet', *Ons Leger* 24 (januari 1938), 1, p. 7-11.
- N.N., 'Verlenging van den eersten oefeningstijd is noodzakelijk!', *Ons Leger* 23 (februari 1937), 2, p. 30-33.
- Natris, W. de, 'De Nederlandse reserve-officier 1893-1940. Versterking van het leger en voor een hechte band tussen leger en volk', *Reservistenmagazine Koninklijke Landmacht* (november 2017), 2, p. 30-35.
- Nierstrasz, V.E., 'Overzicht van de oefening onder leiding van den Commandant van het Veldleger in september 1936', *De MS* 106 (1937), p. 21-34.
- Nierstrasz, V.E., *De strijd op Nederlands grondgebied tijdens Wereldoorlog II. Hoofddeel I, De Voorgeschiedenis van 1922-1939. Het Nederlandse leger tussen de 1e en 2e Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 196-). Archief NIMH, doos 413 b en 413 c, 'z.j.'. [ongepubliceerd manuscript].
- Nuij, N.-J., 'Gaat u maar rustig slapen'. *Colijn en de mythe van mei '40* (Hilversum 2000).
- Nijgh, W.J.C.A., 'De invloed van de Deutsche herbewapening op de crisis in het algemeen en op de Nederlandse politiek in het bijzonder', *De Reserve-Officier* 15 (april 1935), 4, p. 51-52.
- Nijnatten, A.A. van, 'Verlofsofficieren en kennisgeving', *Christelijk Militair Blad* 21 (september-oktober 1920), 3-4, p. 21.
- Nijnatten, A.A. van, 'De opleiding onzer Infanterie', *De MS* 102 (1933), p. 538-541.
- Onderwater, Pauline, *Vaderland, Vorstenhuis en Weerbaarheid. Generaal C.J. Snijders en debatten over de Nederlandse defensie en samenleving, 1914-1939* (Amsterdam, juni 2007).
- Oorschot, J.W. van, en J.C. Roelofsen, *Militaire Beschouwingen* ('s-Gravenhage 1948).
- Oppedijk van Veen, W.M., 'Gevechtskracht, waar hebben we het over', *De MS* 185 (2016), 3, p. 138-139.
- Oud, P.J., *Het jongste verleden. Parlementaire geschiedenis van Nederland 1918-1940, deel I-VI* (Assen 1948-1951).
- Oud-cadet, 'De K.M.A. in haar nieuwe gedaante', *De MS* 95 (1926), p. 19-20 en 294-295.
- Oudendijk, K.E., 'Leger en Volk', *Ons Leger* 5 (15 juni 1919), 7, p. 162-164.
- Oudendijk, K.E., 'De opvoedende kracht van het leger', *Ons Leger* 17 (maart 1931), 3, p. 26-30.
- Oud-Hoofdcursiaan, Een, 'De opleiding tot officier', *Mavors* 31 (1937), p. 338-340.
- Pafort-Overduin, Clara, 'De Jantjes. Hogerop via het cabaret?' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 165-183.
- Paret, P., G.A. Craig en F. Gilbert red., *Makers of Modern Strategy, from Machiavelli to the Nuclear Age* (New Jersey 1986).
- Pool, R., *De Infanterie is de Koningin van het slagveld. In opleiding bij de School voor Reserve-Officieren der Infanterie (SROI). Kazerne Vloeddijk te Kampen. 2 September 1937-1 September 1938* (Arnhem, juli 1999); NMM, objectnr. 00001966.

- Poort, W.A., en Th.N.J. Hoogvliet, *Slagschaduw over Nederland. De geschiedenis van de oorlog van 10 tot en met 28 mei 1940 op Nederlands grondgebied in Europa* (Haarlem 1946).
- Preij, L.C., 'Donkere wolken in het Westen', *De MS* 103 (1934), p. 2-6.
- Prince, C., 'Kritisch op de eigen krijgsmacht. Kapitein Verbernes campagne voor een moderne krijgsmacht', *De MS* 178 (200), 12, p. 658-669.
- Q., 'Mededeelingen van het Hoofdbestuur. I. Salarissen', *A.R.K.O.* 5 (april 1924), p. 873-876.
- Reeser, T.J., 'Iets over de opleiding tot beroepsofficier', *Mavors* 13 (1919), p. 337-356.
- Reynders, I.H., *Paraatheid Nederlandsche Weermacht* ('s-Gravenhage, februari 1935).
Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnr. 418, inv.nr. 129.
- Reynders, I.H., *Urgentieprogramma* ('s-Gravenhage, 4 februari 1937). Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnr. 418, inv.nr. 324.
- Reynders, I.H., *De wisseling in het Opperbevel van Land- en Zeemacht in Februari 1940. Hare oorzaken en hare gevolgen* (Den Haag 1945); zie: www.grebbenberg.nl.
- Rigthart, Hans, 'Nederland in het Interbellum: voorspel, tussenspel of gezichtsbedrog', *Spiegel Historiae* 26 (september 1991), 9, p. 370-375.
- Ringoir, H., *De Nederlandse Infanterie* (Bussum 1968).
- Röell van Hazerswoude, W.C., 'Toespraak ter gelegenheid van het derde lustrum der School Reserve-Officieren Onbepaalde Artillerie (9 maart 1928)', *Mavors* 22 (1928), p. 209-217.
- Romijn, A.J.G., en H.G.N. Bank, 'Het (historisch) perspectief van bezuinigingen op Defensie. De kruik gaat net zolang te water...', *De MS* 163 (1994), 7, p. 319-324.
- Romijn, P., 'Herbeleving en herinterpretatie: recente literatuur over Nederland en de tweede wereldoorlog', *BMGN, CU* (1987), 2, p. 211-228.
- Ronhaar, J.H., 'De voortgezette opleiding van Reserve-Officieren', *De MS* 104 (1935), p. 2-9.
- Roodenburg, J., 'Nog eens de Voortgezette Opleiding', *De Verlofsofficier* 5 (september-oktober 1925), 9, p. 84-87.
- Roodenburg, J., 'Nog even: de voortgezette opleiding', *De Verlofsofficier* 6 (oktober 1926), 10, p. 84-85.
- Roodenburg, J., 'Wintercursussen', *De Verlofsofficier* 10 (december 1930), 12, p. 149-150.
- Rouffaer, H.C., 'Eenige psychologische opmerkingen betreffende de opleiding van den troep', *De MS* 90 (1921), p. 409-412.
- Rouffaer, H.C., 'Voortgezette opleiding van den Officier', *De MS* 91 (1922), p. 620-621.
- Rouffaer, H.C., 'De kennis van de sociologie een legerbelang?', *De MS* 99 (1930), p. 153-154.
- Rowaan, Ries, 'Naast de grote machten. Nederlands-Duitse politieke en handelspolitieke betrekkingen 1918-1933' in: Frits Boterman en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 207-220.
- Ruissen, C.J., *Artillerie mei 1940. De krijgsverrichtingen en achtergronden* (Amersfoort, 22 mei 2005); zie www.grebbenberg.nl.
- Ruijter, M.J.L. de, *De Nederlandse Militaire Tijdschriften* (Breda 1976).
- Ruyten, H.H.J., *Indrukken over het Nederlandse leger gedurende acht maanden mobilisatie en 5 dagen oorlog*, 'z.j.', p. 1-19 [toegezonden egodocument].
- S., 'Mededeelingen van het Hoofdbestuur der Algemeene Vereeniging van Verlofsofficieren der Nederlandsche Land- en Zeemacht', *Christelijk Militair Blad* 22 (augustus 1921), 1, p. 7.

- S., van, 'De voortgezette opleiding der Reserveofficieren', *A.R.K.O.*, 7 (november 1925), 3, p. 23-26.
- Schaepman, Th.T.M., *Het officierenvraagstuk bij de Landmacht* (Bussum, 1918).
- Scharroo, P.W., 'Leven en streven in de Koninklijke Landmacht. Schriftelijke cursussen aan reserve-officieren', *De MS* 107 (1938), p. 302.
- Scheltema, Herman, 'Positie van den Verlofsofficier bij Demobilistie', *De Nederlandsche Verlofsofficier* 1 (januari 1918), 1, p. 5.
- Schmidt, L.J., *Bevelvoering. Handleiding voor het geven van bevelen in den bewegingsoorlog*, I, *Mavors* (1930).
- Schoenmaker, B. en F. Baudet, *Officieren aan het Woord. De Geschiedenis van de Militaire Spectator 1832-2007* (Den Haag 2007).
- Schoenmaker, Ben, *Burgerzin en Soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam 2009).
- Schoenmaker (red.), Ben, *200 jaar Koninklijke Landmacht* (Den Haag 2014).
- Schöffer, I., 'Het trauma van de Nederlandse nederlaag', *TvG* 84 (1971), p. 536-551.
- Schol, T.H., 'De plaats van beroeps- en reservepersoneel in ons leger. Is de opleiding van dienstplichtigen door ander dan beroepspersoneel nodig en mogelijk? I. Pro', *De MS* 101 (1932), p. 214-217.
- Schot, Bastiaan, 'Ebert, Hindenburg vs. Wilhelmina. De rol van het staatshoofd in de parlementaire democratie' in: Frits Boterman en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 221-232.
- Schulten, C.M., 'Kadervorming door Reserve-Officieren (1880-1914)', *De Reserve-Officier* (juni 1977), p. 32-35.
- Schulten, C.M., 'The Netherlands and its Army (1900-1940)', *Revue Internationale d'Histoire Militaire* 58 (Den Haag 1984), p. 73-93. Tevens in: H. Amersfoort, P.H. Kamphuis e.a., *Je maintiendrai. A concise history of the Dutch Army 1568-1940. Historical Section of the Dutch Army* (Den Haag 1985).
- Schulten, C.M., en P.J.M. de Koster, 'Tussen hoop en vrees' in: H. Amersfoort en P.H. Kamphuis (red.), *Mei 1940. De strijd op Nederlands grondgebied* ('s-Gravenhage 1990), p. 50-83.
- Schulten, J.W.M., 'Met toestemming van den opperbevelhebber: van "mobilisatieclubs" tot "Algemeene Vereeniging voor Gemobiliseerden"' in: G. Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 88-102.
- Schulten, J.W.M., 'Het vertekende beeld. De strijd om de Grebbeberg in mei 1940' in: J.P.B. Jonker e.a. (red.), *Vijftig jaar na de inval. Geschiedschrijving en Tweede Wereldoorlog* ('s-Gravenhage 1990), p. 23-30.
- Schulten, J.W.M., *De Nederlandse officier en zijn geschiedenis. Honderdvijfentwintig jaar KVEO* (Amsterdam 2002).
- Schulten, J.W.M., 'Gewapende neutraliteit en Twee Wereldoorlog (1870-1949)' in: J.R. Bruijn en C.B. Wels (red.), *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003), p. 313-336.
- Schürings, Ute, 'Provincie zoekt metropool. De reputatie van Berlijn in de Nederlandse literatuur van het Interbellum' in: Frits Boterman en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 69-85.
- Schuurman D., *Attaque Brusquee. Het publieke debat in landelijke kranten 1934-1940* (Amsterdam, juli 2019).

- Schuursma, R., *Jaren van opgang. Nederland 1900-1930* (Amsterdam 2000).
- Schuursma, Rolf, *Vergeefs onzijdig. Nederlands neutraliteit 1919-1940* (Utrecht 2005).
- Seyffardt, H.A., *De paraatheid van het Nederlandsche leger. Nieuw Nederland* 4 (Leiden, december 1937), 6, p. 403-415.
- Siersema, O.J., 'Kadervorming bij de Bereden-Artillerie', *Mavors* 18 (1924), p. 314-320.
- Slobbe, B.W.T. van, 'Eenige gedachten over de toekomst van ons leger', *De MS* 87 (1918), p. 271-280.
- Slobbe, B.W.T. van, 'Hedendaagsche strategische inzichten', *De MS* 98 (1929), p. 195-214.
- Snapper, F., 'De legervorming in Nederland tussen 1813 en 1940', *De MS* 141 (1972), 9, p. 412-417.
- Snapper, F., *De gevechtswaarde van de Nederlandse Landmacht in de periode 1914-1918 en 1940, Mededelingen Sectie Militaire Geschiedenis Koninklijke Landmacht (SMGL)*, deel 3 ('s-Gravenhage 1980), p. 30-35.
- Snapper, F., 'Enige sterktecijfers betreffende de Nederlandse Landmacht in de periode 1840-1940', *Mededelingen SMGL*, deel 4 (Den Haag 1981), p. 80-118.
- Snapper, F., "'Durch kamen sie doch". Dankzij de luchtmacht. De defensie gedurende de periode 1928-1938 in Europa, Japan en de Verenigde Staten', *Mededelingen SMGL*, deel 9 ('s-Gravenhage 1986), p. 43-74.
- Snijders, C.J., 'Slooperswerk', *Ons Leger* 5 (1919), 5, p. 134-141.
- Snijders, C.J., 'Reactie op opstel van Lambrechtsen van Ritthem', *Ons Leger* 5 (15 juni 1919), 7, p. 175-176.
- Snijders, C.J., 'Denkbeelden over onze weerbaarheid', *Ons Leger* 5 (15 augustus 1919), 9, p. 207-222.
- Snijders, C.J., 'Het onontbeerlijk minimum der weermacht en de eischen onzer Landsverdediging', *De Verlofsofficier* 3 (juli en augustus 1923), p. 7-8, 75-79 en 87-95.
- Snijders, C.J., 'Waar moeten wij heen?', *De Verlofsofficier* 3 (september 1923), 9, p. 103-110.
- Snijders, C.J., 'Aaneensluiten', *De Reserve-Officier* (april 1932).
- Splinter, W.J., 'De verlofsofficier en het aanzien van de weermacht. Een overpeinzing naar aanleiding van de Algemeene Vergadering', *De Verlofsofficier* 9 (september 1929), 9, p. 110-111.
- Staarman, A., *Verre van vredig. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Delft 2004), p. 13-40 en 83-98.
- Stevens, Pim, *'Weerbare' Nederlandse jongeren. De onderschatte invloed van 'militaire' vorming op Nederlandse jongeren in het Interbellum* (Amsterdam 2017).
- Stichting De Greb, *De Slag om de Grebbeberg en Betuwstelling in mei 1940. Defensiebeleid in de jaren '20 en '30* (maart 2009); zie www.grebbeberg.nl.
- Stoop, N., 'De rol van het futurisme in Nederland-Het futurisme en de Stijl' in: M.H. Würzner e.a. (red.), *Aspecten van het Interbellum. Beeldende kunst, film, fotografie, cultuurfilosofie en literatuur in de periode tussen de twee wereldoorlogen* ('s-Gravenhage 1990), p. 122-141.
- Stuurman, Siep, *Verzuiling, kapitalisme en patriërchaat. Aspecten van de ontwikkeling van de moderne staat in Nederland* (Nijmegen 1983).
- Sutherland, J.G., 'Het geven van instructie in het algemeen, en meer in het bijzonder voor de Infanterie (tirailleurs)', *Mavors* 32 (1938), 3, p. 353-360.
- Tames, Ismee, 'De Nederlands-Duitse Vereeniging en het verlangen naar de ware cultuur' in: Frits Boterman, en Marianne Vogel (red.), *Nederland en Duitsland in het*

- Interbellum. Wisselwerking en contacten: van politiek tot literatuur* (Hilversum 2003), p. 53-67.
- Tames, Ismee, 'Voorbereiden op nieuwe tijden. De Nederlandse discussie over "de ware democratie" tijdens de Eerste Wereldoorlog' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 45-65.
- Tates, Sophie, 'Beziëld zien. Charley Toorop als chroniqueur van haar tijd' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 206-220.
- Teitler, G., *De wording van het professionele officierscorps. Een sociologisch-historische analyse* (Rotterdam 1974).
- Teitler (red.), G., *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984).
- Teitler, G., 'De krijgsmacht als Cassandra. Toekomstverwachtingen van Nederlandse militairen' in: G. Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 70-87.
- Teitler, G., J.M.J. Bosch, W. Klinkert e.a., *Inleiding Militaire Strategie* (Amsterdam 2002).
- Terwisga, W.H., 'Problemen bij de mobilisatie van 1914. Mobilisatie herinneringen'. Fragment uit: *Herinneringsboek 1914-1918, Nationale Bond 'Het Mobilisatiekruis* (1939).
- Todman, Dan, *The Great War. Myth and Memory* (Londen/New York 2005).
- Tijen, R. van, en J.J.C.P. Wilson, 'De grondslagen van onze defensie', *De MS* 101 (1932), p. 766-768.
- Tuil, B.J. van, 'De tweedaagsche kaderopleiding in het terrein maart '24 en de voortgezette opleiding', *De Verlofsofficier* 4 (mei 1924), 5, p. 40-43.
- Tuil, B.J. van, 'De weermacht in de overgangstijd', *De Verlofsofficier* 7 (1927), 10, p. 95-101.
- Uddink, Betsy, *Wilhelmina. Een portret in herinneringen* (Amsterdam 2003).
- V., 'Het tekort aan Officieren bij de nieuwe Oorlogsorganisatie', *A.R.K.O.* 4 (november 1922), 3, p. 24-25.
- Vaatstra, W.J., 'De encadreering van het Nederlandse Leger', *Ons Belang*. Redevoering (2 en 3 juni 1927).
- V.C., 'Op manoeuvre! De legeroefening van 1936', *De Reserve-Officier* 17 (januari 1937), 1, 14-15, p. 44-47, 72-78, 98.
- Veen, C.W.L. van, *De Gevechtshandleiding van het Nederlandse leger eind jaren '30. Ontwikkeling, context en relevantie* (Amsterdam 2015).
- Veldmeijer, S., 'De voortgezette opleiding der reserve-officieren', *De MS* 97 (1928), p. 551-556.
- Veldmeijer, S., 'De voortgezette opleiding der reserve-officieren', *De MS* 98 (1929), p. 638-641.
- Veldmeijer, S., 'De gevechtswaarde van onze Infanterie in verband met hare geoefendheid', *VTBK* (1929-1930), p. 413-507.
- Veldmeijer, S., 'De proefopleiding bij het 11e Regiment Infanterie', *De MS* 100 (1931), p. 498-513.
- Veldmeijer, S., 'Betere oefenvoorwaarden voor de Infanterie', *De MS* 100 (1931), p. 659-665.
- Veldmeijer, S., 'De opleiding en vorming van den troep', *De MS* 102 (1933), p. 674-680.
- Veldmeijer, S., 'De opleiding en vorming van den troep', *De MS* 103 (1934), p. 80.
- Veldmeijer, S., 'De opleiding van den troep', *De MS* 105 (1936), p. 148-153.

- Ven, S. van de, *Cultureel nationalisme en identiteitsvorming in Nederland in de 19^e eeuw* (Utrecht, 26 juni 2009).
- Vennik, J. 'De rechtspositie van het reserve-personeel der landmacht. Tekst van de Wet voor het reserve-personeel der Landmacht 1905 en van de Pensioenwet voor het reserve-personeel der Landmacht', *Staatsblad* (1923), nr. 356, *Mavors* (Arnhem 1928).
- Verberne, J.P.J., 'Welke richting?', *De MS* 91 (1922), p. 691-693.
- Vermeer, W. *Nederlandse Leger, organisatie en opbouw 1939-1940* (2005); zie www.tracesofwar.nl/articles.
- Vermet, 'Zou het begrepen worden?', *De Verlofs officier* 7 (oktober 1927), 10, p. 101-102.
- Verschuren, P.J.M., *De probleemstelling voor een onderzoek* (Utrecht/Antwerpen 1986).
- Vogel, Marianne, 'Hoogtij van verheffing en leiderschap. Gender en de Nederlandse moderniteit 1900-1940' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 184-205.
- Vonhoff, H.J.L., 'Defensiepolitiek van Liberalen en Vrijzinnig-Democraten in de jaren dertig' in: G. Teitler (red.), *Tussen Crisis en Oorlog. Maatschappij en krijgsmacht in de jaren '30* (Dieren 1984), p. 63-69.
- Voorst tot Voorst, H.F.M. van, 'De geest in het leger', *A.R.K.O.* 5 (september 1923), 1, p. 15-20.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, 'Studiën over ontwapening. De uitgaven voor defensie', *De MS* 96 (1927), p. 274-288.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, 'De Ontwapeningsconferentie. Voorbereiding, grondslagen en verwachtingen', *De MS* 101 (1932), p. 39-87.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *De Duitse herbewapening* (Den Haag 1936).
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Reserve-officieren* ('s-Gravenhage, 20 december 1937). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 2.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Algemeene order voor het Veldleger* (Hoofdkwartier, 31 maart 1937). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 2.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Memorie op grond van de ontworpen Concentratie BLAUW* ('s-Gravenhage 11 juli 1937). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 9
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Concentratiegegevens BLAUW* ('s-Gravenhage 16 juli 1937). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 9.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Leiding bij de vervolgoefeningen* ('s-Gravenhage 11 augustus 1937). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 2.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, 'Toespraak commandant veldleger bij het einde der legeroefening, 23 September 1937', *Mavors* 31 (1937), p. 577-578.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Officiersencadreering* ('s-Gravenhage 6 oktober 1937). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 2.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Opkomst in werkelijken dienst van reserve-officieren* ('s-Gravenhage 29 oktober 1937). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 10.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *De Reserve-Officier in den huidige tijd. Rede AVNRO Den Haag 22 December 1937* ('s-Gravenhage 1938).
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, 'Bij den oorsprong van het Nederlandsche Veldleger', *De MS* 107 (1938), p. 478-482.

- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Memorandum I betreffende de Stelling van de Geldersche Vallei en Memorandum II, Tactische beschouwingen* (19 februari 1939). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst Toegangsnr. 489, inv.nr. 8, p. 7-8.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Strategische beschouwingen. Memorandum I betreffende de Stelling van de Gelderse Vallei* ('s-Gravenhage 19 februari 1939). Archief NIMH, Van Voorst tot Voorst. Toegangsnr. 489, inv.nr. 8.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Officiersplichten te Velde* (Hoofdkwartier, oktober 1939).
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Uitingen van Officieren* (H.K.V. 25 november 1939). Archief NIMH, Nierstrasz. Toegangsnr. 418, inv.nr. 382.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Gehoorzamen. Schrijven aan de ondercommandanten* (H.K.V. 15 januari 1940). Archief NIMH, Nierstrasz, Beknopt Overzicht. Toegangsnr. 418, inv.nr. 382.
- Voorst tot Voorst, J.J.G. van, *Paraat zijn* (Hoofdkwartier 5 maart 1940). Archief NIMH, Nierstrasz, Beknopt Overzicht. Toegangsnr. 418, inv.nr. 382.
- Vries, A. de, 'Beïnvloeding van het moreel eener oorlogvoerende natie', *Mavors* 32 (1938), p. 76-84 en 161-166.
- Vries, Tj. P. de, 'Legerevolutie', *De Nederlandsche Verlofs officier* 2 (april 1919), 4, p. 64-66.
- Vrijthof, J., *Defensie onder vuur. Militair beleid versus neutraliteit in maatschappelijk perspectief, 1918-1939* (Amsterdam, juli 2017).
- W.v., 'Het geweer bij den voet', *De Reserve-Officier* 19 (november 1939), 11, p. 129-132.
- W.v., 'Het geweer in den aanslag', *De Reserve-Officier* 19 (december 1939), 12, p. 137-140.
- Waal, J.D. van der, 'Het bataljon in de verdediging', *Mavors* 31 (1937), p. 341-349.
- Wackie Eysten, J. 'Beroeps- en ander kader', *Mavors* 14 (1920), p. 73-77.
- Wagemaker, Allard, *Een groot en sterk Nederlands leger voor volk en vaderland. Een onderzoek naar de vereniging Ons Leger als pressiegroep ten tijde van de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam, maart 2004).
- Wal, S.L. van der, *Herinneringen van Jhr.Mr. B.C. de Jonge* (Utrecht 1968).
- Wall, J. van de, 'Volk en Leger', *Ons Leger* 5 (15 september 1919), 10, p. 230-236.
- Wall, J. van de, 'Onze officieren', *Ons Leger* 7 (15 mei 1921), 6.
- Wall, van de, J., 'De ware toestand', *Ons Leger* 8 (25 Juli 1922) 8, p. 104.
- Wall, J. van de, 'Onze verlofs officieren', *Ons Leger* 8 (15 augustus 1922), p. 114-116.
- Weber, E.P., 'Onze bekwaamheid', *De Verlofs officier* 5 (september-oktober 1925), 9, p. 813-84.
- Weber, E.P., 'De voortgezette opleiding. De aanschrijving van den Minister. Het artikel van den Heer Roodenburg. Schriftelijke cursussen', *De Verlofs officier* 5 (November 1925) 10, p. 97 - 100.
- Weber, E.P., 'De verlofs officier in de Ite Kamer der Staten-Generaal', *De Verlofs officier* 6 (oktober 1926), 10, p. 85.
- Weber, E.P., 'Ervaringen van een reservist', *De Reserve-Officier* 14 (oktober 1934), 10, p. 141-143.
- Weber, E.P., 'De herhalings oefeningen. Indrukken van een bataljonscommandant', *De MS* 105 (1936), p. 137-145.
- Weber, E.P., 'Op manoeuvre. De legeroefening van 1936', *De Reserve-Officier* 17 (januari 1937), 1, p. 14-15, 44-47, 72-78, en 98-99.
- Weber, E.P., 'Vakkennis voor den Reserve-Officier', *De MS* 106 (1937), p. 67-73.
- Weerd, E. van de, en G. Crebolder, *Ede in Wapenrok. Twee eeuwen militaire geschiedenis in de gemeente Ede* (Ede/Barneveld, maart 2004).

- Westerveld, J.H., 'De opleiding van verlofsofficieren bij de bereden wapens', *VTBK* (1919-1920), p. 273-305.
- Weststeijn, Arthur, 'Op zoek naar synthese. Filosofisch engagement in de jaren dertig' in: Madelon de Keizer en Sophie Tates, *Moderniteit. Modernisme en massacultuur in Nederland, 1914-1940*. 15e Jaarboek van het NIOD (Zutphen 2004), p. 357-375.
- Wilhelmina, *Eenzaam maar niet alleen* (Amsterdam 1962), p. 193-266.
- Wijne, Joh. S., *Tussen Dogma en Werkelijkheid. De ideologische gijzeling van de sociaal-democratie in Nederland als bijdrage tot haar isolement tijdens het Interbellum* (Leiden, 30 januari 1992).
- Willems, W., *Van bezuiniging naar bewapening. Een studie naar het omgaan van het Nederlandse defensiebeleid in de jaren dertig* (Utrecht, 10 juli 1997).
- Wilson, J.J.C.P., 'Zelfvertrouwen. Een woord voor de Nederlandsche beroeps- en reserve-officieren', *De MS* 101 (1932), p. 104-108.
- Wilson, J.J.C.P., *Vijf oorlogsdagen en hun twintigjarige voorgeschiedenis* (Assen 1960).
- Wind, F., 'Het schriftelijke onderwijs in Nederland en de mogelijkheid daarvan voor de voortgezette opleiding der R.O', *Mavors* 23 (1929), 147-157. Ibidem, deel II (slot), p. 287-298.
- Wittert, E.J.M., 'Eenige beschouwingen over de encadreering van het leger in oorlogs- en in vreedstijd', *VTBK* (1924-1925), p. 174-239.
- Würzner e.a. (red.), M.H., *Aspecten van het Interbellum. Beeldende kunst, film, fotografie, cultuurfilosofie en literatuur in de periode tussen de twee wereldoorlogen* ('s-Gravenhage 1990).
- Ziedses des Plantes, T., 'Enkele opmerkingen omtrent de verdere vorming onzer reserve-officieren', *Mavors* 24 (1930), p. 512-516.
- Zwitzer, H.L., en P.H. Kamphuis, 'De afbraak van de Nederlandse defensie tijdens het Interbellum', *Carré* (juli/augustus 1981), p. 32-34.

Websites

www.anp-archief.nl
www.anti-corruptie.nl
www.civismundi.nl
www.dbnl.org
www.delpher.nl
www.denederlandsegrondwet.nl
www.duitslandinstituut.nl
www.elsevierweekblad.nl/opinie
www.fd.nl
www.go2war2.nl
www.grebbeberg.nl
www.hans-blokland.nl
www.historici.nl
www.historischnieuwsblad.nl
www.isgeschiedenis.nl
www.jstor.org
www.kamperalmanak.nl
www.kb.nl/themas/geschiedenis-en-cultuur/tweede-wereldoorlog/meidagen-1940
www.kasteelvanbreda.nl

www.kvkb-cultureelerfgoed.nl
www.landsverk-m38.nl
www.mei1940.nl
www.denederlandsegrondwet.nl
www.nlkverkiezingen.com
[www.oorlogzeeland.nl/imago/pdf.bestanden/Beeld meidagen.pdf](http://www.oorlogzeeland.nl/imago/pdf.bestanden/Beeld%20meidagen.pdf)
www.parlement.com
www.picarta.nl
www.politiekcompendium.nl
www.rijksoverheid.nl
www.ssew.nl
www.statengeneraaldigitaal.nl
www.synoniemen.net
www.tracesofwar.nl/articles
<https://troonredes.nl>
www.tweedekamer.nl
www.waroverholland.nl
www.wikipedia.org
www.wikisource.org
[https://wiki.uva.nl/kwamcowiki/index.php/Interpretatief onderzoek](https://wiki.uva.nl/kwamcowiki/index.php/Interpretatief%20onderzoek)
www.woorden-boeken.nu
www.zaanwiki.nl/encyclopedie/docu.php?id=maatschappij3
www.zuidfront-holland1940.nl

Samenvatting

De reservist in de hoofdrol

Tussen politiek beleid en militaire idealen, de reserveofficier in Nederland 1918-1940

Dit proefschrift gaat over de reserveofficieren van de Nederlandse infanterie in de context van het algemeen defensiebeleid in de periode 1918-1940. Na de inleiding en een analyse van dat defensiebeleid komen achtereenvolgens aan de orde: het kwantitatieve en kwalitatieve belang van reserveofficieren voor het Nederlandse leger, de weg naar benoeming tot reserveofficier, alsmede de theoretische en praktische verdere vorming. In het hoofdstuk VI 'Schijn of werkelijkheid?', wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag van dit promotieonderzoek: konden de reserveofficieren van de Nederlandse infanterie in het interbellum redelijkerwijs voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor de uitoefening van hun oorlogsfuncties? Die geschiktheid was van groot belang voor de operationele inzetbaarheid van het leger, omdat het aantal beroepsofficieren vanaf het begin van de jaren twintig sterk werd ingekrompen en de aanvoering in oorlogstijd grotendeels in handen werd gelegd van reserveofficieren. In mei 1940 beschikte het leger nog maar over een kleine kern van beroepsofficieren, die vooral de hogere staf- en commandofuncties vervulden. Ongeveer 90% van de aanvoerders bij de infanterie behoorde tot de categorie 'reserveofficier'.

In november 1918 kwam een einde aan de mobilisatieperiode van de krijgsmacht, die ruim vier jaar had geduurd. Het was tevens het begin van een periode van grote veranderingen – niet alleen in culturele, politieke en economische zin, maar ook op militair-doctrinair en technologisch gebied. Naar de mening van de regering en de militaire leiding was er geen behoefte aan een alternatief voor het veldleger. In plaats daarvan moest naar een andere wijze van legervorming worden gezocht. Op 1 maart 1922 werd de nieuwe *Dienstplichtwet* en een nieuw leger- en oefenstelsel van kracht. Het kader-militieleger veranderde in een militieleger. Pas in geval van algemene mobilisatie zou de vredesorganisatie van het leger overgaan in een oorlogsleger. Daarvoor waren in totaal vijftien lichteningen dienstplichtigen beschikbaar (de aanvullingsreserve niet meegerekend). Voor de infanterie ging het om ongeveer 13.500 man per lichtening, die een korte opleiding van vijf en een halve maand hadden gevolgd. De nieuwe regelingen kwamen vooral tegemoet aan de wil van de regering en het parlement om te bezuinigen. Dat was de eerste wens van beide, niet een systeem dat zou leiden tot het sterkst mogelijke leger in oorlogstijd. Bezuinigingen zouden zo ver mogelijk gaan, zonder dat vitale schade zou worden toegebracht aan de gevechtswaarde van het leger. Noch de regering, noch de militaire leiding maakten echter duidelijk op welk moment daarvan sprake was en wat vervolgens nodig was om het leger weer operationeel op peil te brengen. Bovendien bleef de vraag onbeantwoord of de gevolgen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel de operationele inzetbaarheid van het leger in oorlogstijd wel het beste zouden dienen. Desondanks moest het leger voldoende geloofwaardigheid hebben om potentiële tegenstanders in vreedstijd af te schrikken en – mocht die afschrikking falen – om gewapenderhand

de neutraliteit van Nederland te kunnen verdedigen. In november 1922 besloot de Nederlandse regering dat het absolute minimum als financieel uitgangspunt voor alle ministeries zou gelden. Voor het leger betekende dit dat niet meer werd uitgegeven dan strikt noodzakelijk was om de krijgsmacht naar het model van maart 1922 in stand te houden. De *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922 vormden echter een riskant opportunistisch politiek compromis, omdat er geen goed beeld bestond van de mogelijke gevolgen van het gevoerde beleid, van de paraatheid van het leger en van de randvoorwaarden voor een tijdig operationeel herstel.

Het besluit de aanvoering van het leger grotendeels in handen te leggen van reserve-officieren bracht met zich mee dat de juiste voorwaarden voor de opleiding en vooral de theoretische en praktische verdere vorming van deze officieren moesten worden ingevuld. De vaak negatieve ervaringen met de operationele kwaliteit van de reserveofficieren in de periode 1914-1918 maakten de noodzaak hiervan overduidelijk. Er waren twee trajecten die de toelating tot de officiersopleiding aan de SROI bepaalden: de eerste was de vrijwillige aanmelding voor het reservekader, de tweede was de aanwijzing van geschikte dienstplichtigen. In beide gevallen moesten de kandidaten voldoen aan de toelatingseisen, waaronder het diploma van de vijfjarige hogere burgerschool of een gelijkwaardig getuigschrift. De vrijwilligers van het reservekader volgden in principe de intermitterende opleiding, die 's zomers gedurende vier opeenvolgende jaren werd gegeven aan de SROI. In het laatste jaar werden de aspirant-officieren gedurende zes weken praktisch tewerkgesteld bij een van de infanterieregimenten. Degenen die werden aangewezen of zij die niet wilden deelnemen aan de intermitterende opleiding volgden de onafgebroken cursus aan de SROI. Voor het grootste deel van het interbellum was de totale duur daarvan elf maanden. Pas in april 1936 werd de opleiding verlengd tot de wettelijke maximumduur van twaalf maanden.

De opleiding aan de SROI bestond uit een mix van theorielessen en praktijkoefeningen, en werd afgesloten met het examen voor reservevaandrig van de infanterie. Dit examen duurde een week, waarna een studiebezoek volgde aan eenheden van het Nederlandse leger. Aansluitend namen de aspirant-officieren deel aan de vervolgoefeningen bij de verschillende regimenten. Deze oefeningen vormden het zes weken durende sluitstuk van de opleiding van de dienstplichtigen bij de infanterieregimenten. Na afronding van de opleiding en vertrek met groot verlof vond de benoeming plaats tot reserveofficier. Die situatie veranderde in april 1936 als gevolg van de *Wet op de vermindering van de overheidsuitgaven* van november 1935. De reserveofficieren die in april 1936 met hun opleiding waren begonnen, werden pas op 1 januari 1938 bevorderd tot reserve-vaandrig en twee jaar later benoemd tot reserve-tweede-luitenant. De opleiding bij de SROI werd over het algemeen als voldoende beoordeeld. De aanstaande reserveofficier voldeed aan de opleidingseisen, maar was in praktische zin nog onervaren. Die ervaring moest in de jaren daarna worden opgedaan door frequent deel te nemen aan een programma van wettelijke opkomstverplichtingen., Dat hield in, dat voor het grootste deel van het interbellum, in elke periode van drie jaar eenmaal werd deelgenomen aan de herhalings-oefeningen en in de twee overige jaren een cursus werd gevolgd. Het ging om een zogenaamde gecompriëerde cursus van een week bij het regiment of deelname aan een 'wintercursus'. Deze laatste werd gedurende de wintermaanden in verschillende garnizoensplaatsen gehouden. Het ging om een tweewekelijkse bijeenkomst van telkens twee uur per avond.

De aanwezigheid van veel reserveofficieren die tijdens de mobilisatieperiode 1914-1918 operationele ervaring hadden opgedaan in het veldleger, betekende dat een nieuw systeem van wettelijke opkomstverplichtingen niet onmiddellijk de hoogste prioriteit had voor de politieke en militaire leiding van het departement van Oorlog. Pas in september 1925 kwam

een interim-systeem van opkomstverplichtingen tot stand. Daarna duurde het nog twee jaar, tot november 1927, voordat het stelsel van opkomstverplichtingen definitief werd vastgelegd in de gewijzigde *Wet voor het reserve-personeel der landmacht 1905*. Vervolgens duurde het nog eens twee jaar voordat de uitvoeringsbepalingen binnen het leger bekend werden gemaakt. Al met al duurde het bijna tien jaar voordat er definitief een einde kwam aan de periode van stelselloosheid voor de theoretische en praktische verdere vorming van de reserve-officieren. Het stelsel van wettelijke opkomstverplichtingen van 1927 was een minimalistisch stelsel voor de theoretische en praktische verdere vorming, waarbij minister van Oorlog Lambooy afweek van eerdere voorstellen en ideeën op dat gebied. De voornaamste redenen waarom Lambooy voor dit systeem koos, was zijn bereidheid zoveel mogelijk invulling te geven aan het beleid van het absolute minimum en tegemoet te komen aan de aanhoudende wens van de regering en het parlement om verder te bezuinigen op de krijgsmacht. Het was een staaltje van politieke daadkracht zonder substantiële effectiviteit.

De beperkingen die het gevolg waren van het leger- en oefenstelsel van 1922 en het minimalistische stelsel van opkomstverplichtingen uit 1927 waren niet de enige zorgen voor de reserveofficieren. Het systeem van loting voor de dienstplicht en de aanwijzing voor het volgen van de officiersopleiding leidden tot grote sociale ongelijkheid. In oorlogstijd stond slechts een relatief klein deel van de mannelijke bevolking gereed voor de gevechtstaak. Tot 1938 werd elk jaar niet meer dan ongeveer een derde van de in aanmerking komende jonge mannen ingeloot voor de dienstplicht. Hiervan had slechts een klein deel de vereiste vooropleiding om te worden aangewezen voor de opleiding tot reserveofficier. Degenen die niet werden ingeloot, ontsnapten niet alleen aan de dienstplicht, maar een deel ervan ook aan de jarenlange opkomstverplichtingen als reserveofficier. Die verplichtingen waren een belangrijke reden waarom veel van de aangewezen reserveofficieren zich weinig betrokken voelden bij hun rol als militair en officier. Daarnaast vonden bevorderingen zeer traag en slechts mondjesmaat plaats en gaf ook de rechtspositie op een aantal punten aanleiding tot zorgen, zoals op het gebied van salaris- en werkgeversondersteuning.

Hoe stond het met de operationele geschiktheid van de reserveofficieren? De tekortkomingen die bestonden in theoretische en praktische verdere vorming werden door de regimentcommandanten wel onderkend, maar hadden geen invloed op hun beoordelingen in de verslagen van de oefeningen waaraan de reserveofficieren hadden deelgenomen. De verslagen uit de onderzochte jaren 1924, 1929, 1931 en 1935 laten een toenemend positief beeld zien van de operationele geschiktheid van de reserveofficieren. Hoewel het beeld van die geschiktheid in 1935 wat afvlakte, bleef het toch gunstig. Het lijkt erop dat de reserveofficieren op dat moment, binnen het bestaande leger- en oefenstelsel, een maximaal haalbare operationele geschiktheid hadden bereikt. De positieve indrukken werden ook door verschillende ministers van Defensie in reacties aan de Tweede Kamer overgebracht. De positieve politieke toonzetting veranderde pas in de *Memorie van Antwoord aan de Tweede kamer voor 1937*, toen minister van Defensie Colijn aangaf dat de beperkte omvang van het jaarlijkse contingent dienstplichtigen en de korte duur van de opleiding van die groep de praktische oefening van de reserveofficieren vrijwel onmogelijk maakten. Toch was de zorg van Colijn niet nieuw. Al in het begin van de twintiger jaren werden door sommige regimentcommandanten zorgen uitgesproken over de kwaliteit van het leger- en oefenstelsel en de daaruit voortvloeiende beperkingen. Ook vakspecialisten uiten hun bezorgdheid daarover in artikelen in verschillende militaire vak- en verenigingsbladen. Deze artikelen verschenen onder meer in *De Militaire Spectator*, *Mavors*, *De Verlofsofficier*, *A.R.K.O.* en *Christelijk Militair Blad*. De zorgen bleven in de daaropvolgende jaren bestaan. Ook de militaire leiding had al eerder haar verontrusting

geuit. Vanaf het begin van de jaren dertig werd met enige regelmaat, door opeenvolgende commandanten van het veldleger en inspecteurs van de infanterie, melding gemaakt van tekortkomingen in de geoefendheid van het personeel, zonder daarbij een positieve uitzondering te maken voor de reserveofficieren. Gehoopt werd dat een mobilisatieperiode lang genoeg zou duren om de noodzakelijke samenhang binnen de operationele eenheden zeker te stellen en de geoefendheid te vergroten. Die hoop bleek vanaf het midden van de dertiger jaren vergeefs te zijn vanwege het onderkende gevaar van een strategische inval. Het betekende dat met name de reserveofficieren, meer nog dan voorheen, reeds in vreedstijd volledig geschikt moesten zijn voor het effectief kunnen uitvoeren van hun oorlogstaken. Actie was dus geboden, maar die bleef lange tijd achterwege.

Ondanks de doorgaans positieve beoordelingen van de reserveofficieren door de regimentscommandanten bleven bij de militaire leiding zorgen bestaan over de geschiktheid van het personeel, zonder daarbij een uitzondering te maken voor de reserveofficieren. Er was dus sprake van een discrepantie tussen de waarneming van de regimentscommandanten en die van de militaire leiding. Deze tegenstelling betekende dat er vermoedelijk een vertekend beeld bestond tussen de formele beoordelingen van de reserveofficieren door de regimentscommandanten en de daadwerkelijke operationele geschiktheid van veel van die officieren. De vraag is dus of het formele beeld nu schijn of werkelijkheid was? En als sprake was van schijn, wat was dan het meer realistische beeld?

De grootste belemmeringen voor het vergroten van de theoretische kennis en de praktische vaardigheden waren de tekortkomingen van de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922, de minimalistische wettelijke opkomstverplichtingen van 1927 en het gebrek aan betrokkenheid van veel reserveofficieren bij het verkrijgen, behouden en vergroten van de theoretische kennis van de voorschriften en reglementen. Het probleem was dat wat niet werd gekend, in de praktijk ook niet kon worden toegepast. Daarnaast werkten nog enkele andere factoren min of meer beperkend, zoals slechte weersomstandigheden, beperkte bereikbaarheid en bruikbaarheid van oefenterreinen en te weinig mogelijkheden tot samenwerking met andere onderdelen van het leger. De aard en combinatie van de belangrijkste oorzaken van beperkingen hadden een grote negatieve invloed op de mogelijkheden een effectieve theoretische en praktische verdere vorming te realiseren. Bovendien hadden de verschillende verbeteringsuggesties die werden gedaan vrij weinig effect op de structurele verbetering van de effectiviteit van de verdere vorming. Het in elke periode van drie jaar slechts eenmaal deelnemen aan een herhalingsoefening van drie weken (waaronder een theoretische voorbereidingsweek) was niet voldoende om alle aspecten van de oorlogstaken te beoefenen. De eerste twee jaar na de benoeming tot reserveofficier niet meegerekend, werd in elke periode van tien jaar dus in totaal iets meer dan twee maanden aan oefeningen besteed. Bovendien kwam de beperkt beschikbare tijd onder druk te staan door de behoefte aan zowel detailoefeningen als oefeningen op het niveau van hogere eenheden. Daardoor kon of weinig aandacht worden besteed aan een relatief groot aantal aspecten, of verhoudingsgewijs veel aandacht aan een beperkt aantal aspecten. In alle gevallen kon in de twee weken waarin praktisch kon worden geoefend slechts een beperkt deel van het volledige spectrum aan activiteiten worden beoefend. Daardoor gebeurde waarvoor de voormalige opperbevelhebber van land- en zeemacht, C.J. Snijders, al in 1923 had gewaarschuwd: de feitelijke normen van operationele geschiktheid werden tijdens de herhalingsoefeningen onvoldoende gehaald. Het was dan ook duidelijk dat de reserveofficieren, die na hun opleiding nog over weinig praktijkervaring beschikten, in de daaropvolgende jaren niet konden voldoen aan de eisen van volledige geschiktheid voor hun oorlogstaken.

Ook het beoordelingssysteem van de regimentscommandanten, dat sinds 1923 – in opdracht van de inspecteur van de infanterie – in gebruik was om een goed beeld te krijgen van de operationele kwaliteit van de reserveofficieren, bracht risico's met zich mee. In veel gevallen waren het de reserveofficieren zelf die tegelijkertijd optraden als instructeur, beoordelaar en beoordeelde. De som van de activiteiten die konden worden beoefend, was veel minder uitgebreid dan het scala aan kennis en vaardigheden dat nodig was voor een volledige operationele geschiktheid. Daarnaast was onduidelijk wat precies werd waargenomen en gemeten en of dit voldoende was voor een gevalideerde beoordelingsuitspraak over het effectief kunnen uitvoeren van de oorlogstaken. Verder werd tijdens de herhalingsoefeningen alleen datgene beoordeeld wat daadwerkelijk werd beoefend. Veel kwam gewoonweg niet aan de orde, daarvoor ontbrak de tijd of de capaciteit. Het oordeel over de operationele bekwaamheid bracht het risico van veralgemenisering en overdreven optimisme en goedgelovigheid met zich mee. Als gevolg hiervan werden competentieniveaus als 'voldoende' beoordeeld, terwijl ze in werkelijkheid waarschijnlijk minder gunstig waren. De commandanten van de verschillende deelnemende eenheden die de oefeningen beoordeelden, gaven mogelijk een rooskleuriger beeld van de resultaten dan in werkelijkheid het geval was. Het was voor een commandant namelijk niet aantrekkelijk het resultaat van een herhalingsoefening gebrekkig te noemen, omdat hij daarmee zijn eigen onvermogen zou bevestigen. Bovendien wilde geen enkele commandant de leiding hebben over een eenheid waarvan de kwaliteit als slecht werd beoordeeld. De kans is dus groot dat door het beoordelingssysteem extra aandacht voor de verbetering van de verdere vorming achterwege is gebleven, terwijl dat wel nodig was. Daarmee was het beoordelingssysteem een indirecte oorzaak van operationele beperkingen.

Naar alle waarschijnlijkheid bestond in het interbellum een tegenstelling tussen het beeld van geschiktheid van de reserveofficieren dat naar voren kwam in de oefeningsverslagen van de regimentscommandanten en hun daadwerkelijke operationele bekwaamheid. De som van de verschillende verklaringen hiervoor leidt onvermijdelijk tot de conclusie dat het een illusie is te veronderstellen dat het overgrote deel van de reserveofficieren in de jaren twintig en dertig redelijkerwijs kon voldoen aan de eisen van volledige operationele geschiktheid. Terwijl de meeste reserveofficieren in de onderzochte jaren door de verschillende regimentscommandanten op het niveau van 'voldoende' of zelfs op een hoger niveau van operationele geschiktheid werden beoordeeld, lijkt het realistischer aan te nemen dat het feitelijke niveau van geschiktheid minstens één niveau lager lag: 'even voldoende' in plaats van 'voldoende'. Die gevolgtrekking komt overeen met het standpunt van de inspecteur van de infanterie over de geschiktheid van de reserveofficieren, in zijn beschouwing uit 1934 van de paraatheid van de infanterie. Bovendien betekende het dat de operationele geschiktheid van een kleiner deel van de reserveofficieren in werkelijkheid onder het niveau van 'even voldoende', dus op een 'onvoldoende' niveau uitkwam. In de praktijk was waarschijnlijk slechts een kleine groep reserveofficieren 'meer dan voldoende' of zelfs 'goed' geschikt voor het uitvoeren van alle oorlogstaken. Het lijkt erop dat de militaire leiding zich hiervan bewust was. Zolang echter de *Dienstplichtwet* en het leger- en oefenstelsel van 1922 en het minimalistische systeem van wettelijke opkomstverplichtingen uit 1927 ongewijzigd bleven, en zolang de betrokkenheid van de reserveofficieren niet ten goede zou veranderen, was de militaire leiding van mening dat een verbetering van de operationele effectiviteit van de reserveofficieren niet was te verwachten.

Steun vanuit de regering en het parlement voor die verandering was onontbeerlijk, maar die bleef vrijwel het gehele interbellum achterwege. Dat gebeurde uiteindelijk vanaf begin 1936, maar kreeg pas echt een impuls in februari 1938 met de wijziging van de *Dienstplichtwet* en de formele start van het wederopbouwprogramma van het leger. De *Dienstplichtwet* leidde

tot een aanzienlijke vergroting van de omvang van het jaarlijkse contingent dienstplichtigen en tot een verdubbeling van de duur van de initiële opleiding van die groep. Hiermee werden weliswaar belangrijke tekortkomingen in het leger- en oefenstelsel weggenomen, maar de tijd die resteerde tot het uitbreken van de oorlog in mei 1940 was te kort om de bestaande achterstand in geoefendheid in te lopen. Ook het programma voor de wederopbouw van het leger, dat formeel van start ging in februari 1938, bracht hier geen verandering in. Dit programma was vooral gericht op het verbeteren van de bewapening en uitrusting. De politieke randvoorwaarden voor het vergroten van de intrinsieke betrokkenheid van de reserveofficieren kwamen helemaal niet tot stand. De zorgen over de geschiktheid van die officieren bleven dan ook bestaan. Dat bleek onder meer uit opmerkingen, in februari 1940, van de commandant veldleger, van Voorst tot Voorst. Hij was niet alleen van mening dat de reserveofficieren beter geoefend moesten worden in hun rol van aanvoerder. Ook gaf hij aan dat veel van die officieren niet over de vereiste kennis van de voorschriften en reglementen beschikten, niet het gewenste voorbeeldgedrag vertoonden en onvoldoende geïnspireerd waren door verantwoordelijkheids- en plichtsbesef.

Deze opmerkingen ondersteunen de conclusie van dit onderzoek, namelijk dat kort voor het uitbreken van de oorlog in mei 1940 veel reserveofficieren hoogstwaarschijnlijk niet aan de eisen van volledige operationele geschiktheid konden voldoen. Naar alle waarschijnlijkheid was sprake van een vertekend beeld tussen de uitkomsten van de oefeningsverslagen en het daadwerkelijk niveau van operationele geschiktheid, en lag het niveau van bekwaamheid voor de meesten minstens één niveau lager dan naar voren kwam uit de beoordelingen in de oefeningsverslagen. Daarmee wordt ook antwoord gegeven op de hoofdvraag van dit proefschrift. Voor de door de commandant veldleger gewenste 'mannen van stavast en mannen van daad' betekende het dat veel van hen in mei 1940 met een achterstand in operationele geschiktheid aan de gevechtshandelingen begonnen.

Summary

The reservist in the lead role

Between political policy and military ideals, The reserve officer in the Netherlands 1918-1940

This study is about reserve officers of the Dutch infantry in the context of the general defense policy during the period 1918-1940. It extensively considers that policy and deals with the quantitative and qualitative importance of reserve officers to the Dutch army, the path to becoming a reserve officer, particularly the training at the Reserve Officers Infantry School (SROI), and the development of theoretical and practical continued training and thus operational competence. Chapter VI, 'Appearance or Reality?', answers the main question of this PhD research: in the interwar period, could reserve officers of the Dutch infantry become fully competent to perform wartime duties? This competence was of great importance to the operational deployability of the army, because from the early 1920s the number of professional officers in the army was sharply reduced and command in wartime would be left largely in the hands of reserve officers. In May 1940, about 90% of those exercising command were reserve officers.

In November 1918, the end of the more than four years of mobilization ushered in a time of major change for the Netherlands, not only in cultural, political and economic senses, but also in military doctrinal and technological fields. However, in the view of the government and the military leadership, there was no need for an alternative to the field army. Instead, it was necessary to look at another army formation system. On 1 March 1922, a new *Conscription Act* and a new army formation and conscript training system came into effect, bringing about fundamental changes within the army. The cadre-militia army changed into a militia army that in wartime would be formed from a relatively large number of small annual drafts of conscripts who would complete a short period of training and would be led largely by reserve officers. The army still had only a very small core of career officers, whose particular purpose was to fill senior staff and command positions. The new regulations mainly met the desire of government and parliament to impose austerity. That was the government's primary concern, not a system that would lead to the strongest possible army in wartime. Budget cuts would go as far as possible without inflicting vital damage to the military's combat value. However, neither the government nor the military leadership made clear at what point this damage would start occurring. In addition, the question as to whether these decisions would best serve the military's combat effectiveness in wartime was left unanswered. Nevertheless, the army had to have sufficient strength and credibility to be able to deter potential adversaries in peacetime. Should deterrence fail, the army had to be able to defend the neutrality of the Netherlands by force of arms. The push for austerity in the military in the early 1920s became government-wide in November 1922, when the Dutch cabinet decided that the absolute minimum would be the financial starting point for the various ministries. For the military, it meant spending no more than was strictly necessary to maintain the armed forces on the model of March 1922.

Successive governments in the 1920s and 1930s considered that bare minimum acceptable because they assumed that, if necessary, the army could be brought back to full operational status in a timely manner. The army formation and training system was not only an ambivalent and opportunistic political compromise. Without a good picture of the consequences of the policy, the preparedness of the army and the preconditions for a timely operational recovery, it was also extremely risky. At the time, however, there was no more to be had for the Dutch army. The soldiers counted their blessings, because things could have been even worse. They therefore made the best of things.

The choice to place the command of the army largely in the hands of reserve officers meant that the right conditions for officer training and, above all, theoretical and practical continued training for these officers had to be realized within the foreseeable future. The often negative experiences with the operational quality of reserve officers in the period 1914-1918 made the need for this very clear. There were two pathways that determined admission to reserve officer training at the SROI. The first was voluntary registration for the reserve cadre and the second was assignment to compulsory officer training. In both cases, the candidates had to meet the entry requirements, which included a five-year secondary education or equivalent diploma and physical and mental fitness. The volunteers of the reserve cadre basically followed the intermittent training that was held over a period of four consecutive years and concluded in the last year with a six-week period of practical employment with one of the infantry regiments. Those assigned, or those who did not wish to participate in the intermittent training, followed the continuous training at the SROI. For most of the interwar period, the total duration of such training was eleven months. It was not until April 1936 that training was extended to a maximum legal duration of twelve months. The continuous training at the school consisted of three periods, which led to the levels of trained soldier, group commander and section commander respectively. The training at the SROI consisted of a mix of theory lessons and practical exercises and concluded with the examination for reserve ensign of the infantry. This examination lasted a week and after its successful completion a study visit was made to units of the Dutch army, followed by participation in follow-up exercises at the various regiments. These exercises completed the training of the conscripts. Appointment as a reserve officer occurred after an individual left the army on long leave. The situation changed in April 1936 as a result of the *Government Expenditure Reduction Act* of November 1935. The reserve officers who had begun their training in April 1936 were promoted to reserve ensign on 1 January 1938, and appointed two years later to the rank of reserve second lieutenant. The training at the SROI was generally judged to be satisfactory. The reserve officer-to-be met the training requirements but was still inexperienced in a practical sense. That experience was to be gained in the following years by participating in a program of legally required activities, which for most of the interwar period consisted of courses and refresher exercises. The process of further theoretical and practical training started after appointment as a reserve officer.

The presence of a large number of reserve officers who had gained operational experience in the field army during the mobilization period of 1914-1918 meant that the establishment of a new system for required activities did not have the highest priority for the military and political leadership within the defense organization in the 1920s. It was not until September 1925 that an interim system for required activities came into effect. It then took another two years, until November 1927, before the system was definitively laid down by Minister of War Lambooy in amendments to the *Reserve Personnel of the Land Forces Act 1905*. It would then take another two years before the implementing provisions were made generally known within the army. All in all, it took about ten years to end the period in which no

system was in place for the theoretical and practical further training of reserve officers. It need not have taken so long. Furthermore, the realization and quality of the system for required activities were not ideal. Most notably, Lambooy deviated from all previous proposals and ideas regarding practical attendance requirements. Not only did he ignore the various proposals of his own rank and file in the Catholic Officers' Association, he also distanced himself from the ideas of other officers' associations and from committees that dealt with the question of the education and training of reserve officers. Under Lambooy's system of required activities, in any three-year period, reserve officers had to participate in a one-week so-called compressed course with the regiment during two consecutive years or in a winter course that was held one evening every two weeks during winter months. In the third year, the reserve officers had to participate in refresher exercises. It was a system that did not meet the necessary conditions for effective theoretical and practical continued training. The main reasons why Lambooy opted for this system lay in his willingness to give the greatest possible substance to the policy of the absolute minimum and to the continued desire of the government and parliament to make further cutbacks in the armed forces. Political tractability won out over military necessity. It was an example of political decisiveness without substantial effectiveness.

The shortcomings in further training due to the arrangements for the army formation and training system were not the only concerns for reserve officers. The system of drawing lots for conscription and for assigning officer training led to great social inequality. In wartime, only a relatively small part of the male population faced the combat task. Until 1938, only about a third of eligible young men were drafted into conscription each year. Of these, only a small part had the required prior education to be assigned to reserve officer training. Large numbers of young men escaped conscription and thus not only the burden of officer training but, above all, the burden of required activities over many years. The assignment was a major reason many reserve officers felt uneasy about their military duty. In addition, promotions took place very slowly and only sparsely, and the legal position also gave rise to serious concerns on a number of points, such as in the area of salary and employer support. Apart from the possible prestige it brought in certain social circles, the position of officer was an unenviable and, above all, insecure one.

The shortcomings that existed in theoretical and practical continued training were recognized by the regimental commanders but did not influence their assessments in exercise reports about the operational competence of reserve officers. The reports of the years examined (1924, 1929, 1931 and 1935) paint an increasingly positive picture of the competence of the reserve officers. Although that picture faded somewhat in 1935, it was still favorable. It seems that at that point, within the existing army formation and training system, some sort of maximum attainable level of operational competence of reserve officers had been reached. This positive impression was also conveyed to the House of Representatives by several ministers in various response statements. This positive tone did not change until the memorandum of reply for the year 1937, when Minister of Defence Colijn indicated that the limited strength of the annual contingent of conscripts and the short duration of the training of that group made the practical exercise for reserve officers impossible. With a few exceptions, it was not until the first half of the 1930s that the military leadership started showing signs of worry about the training and competence of personnel, without a positive exception being made for the reserve officers. This leadership commentary came from successive field army commanders and infantry inspectors. However, as early as the beginning of the 1920s, articles in various military professional and association journals expressed serious concerns about the quality of the army formation and training system and the resulting shortcomings, particularly in terms of the

advanced training of reserve officers and the lower ranks. These articles appeared in, among other publications, *De Militaire Spectator*, *Mavors*, *De Verlofsofficier*, *A.R.K.O.* and *Christelijk Militair Blad*. The concerns expressed persisted in subsequent years. It was hoped that the mobilization period would be long enough to allow work to be done to improve the cohesion of the operational units and the operational deployability of the reserve officers and other personnel. This hope became increasingly unrealistic from the mid-1930s due to the recognized danger of an unexpected strategic attack. It meant that reserve officers, even more than before, had to become fully qualified in peacetime for the performance of wartime duties. Action was therefore called for.

The biggest obstacles to the further improvement of theoretical knowledge and practical skills, and thus to the attainment of full operational fitness, were the shortcomings of the army formation and training system of 1922, the minimalist required attendance regulations for theoretical and practical further training of 1927, and the involvement of reserve officers in mastering knowledge of the rules and regulations. In addition, several other factors, such as poor weather conditions, limited accessibility and usability of training areas, and too few possibilities for cooperation with other branches of the armed forces, had a limiting effect to a greater or lesser extent. The amendment of the *Conscription Act* in February 1938 resulted in a significant increase in the size of the annual contingent of conscripts and in a doubling of the duration of that group's initial training. This removed important shortcomings in the army formation and training system. However, there was insufficient time to improve practical proficiency before the outbreak of the war in May 1940. The army's reconstruction program, which was also formally launched in February 1938, did not change this either. This program was mainly aimed at improving armament and equipment. The political preconditions for increasing the intrinsic involvement of reserve officers did not materialize at all. The discrepancy between the perception of the regimental commanders and that of the military leadership regarding the operational competence of reserve officers suggests that there may have been a distorted view of the formal competence of reserve officers and their ability to perform wartime duties. In order to answer the main question of this study, it was necessary to investigate this issue further. To this end, the chapter VI looks in more detail at the causes of the shortcomings that were mentioned in the exercise reports of the years analyzed and that, to a greater or lesser extent, limited the effectiveness of theoretical and practical further training. Various proposals that were made to improve the continued training were also considered. It was therefore possible to answer the following questions: was the formal view of operational competence appearance or reality? And, if that competence was a sham, what was the more realistic picture?

Despite the generally positive picture that emerged from the regimental commanders' exercise reports about the competence of reserve officers, it appeared that in the same reports or in accompanying reactions, commanders higher in the chain of command regularly made critical remarks about special circumstances that had negatively influenced participation in the repetition or follow-up exercises. Nevertheless, the judgments of the regimental commanders still determined the picture of the reserve officers' competence. In none of the years analyzed did the commander of the field army, when presenting the exercise reports to the minister, express reservations about the usefulness of those reports or the assessment system used, nor was the formal picture adapted or nuanced. This meant that, after asking for additional information if necessary, he formally agreed with the content of the exercise reports. It also meant that the minister was fully aware of the formal assessment picture presented by the exercise reports. In this regard, it is noteworthy that, in January 1930, field army commander E.F. Insinger was critical of the practical skills of the military men, even though the image of

the reserve officers' competence in the exercise reports was clearly promising. This happened again in 1934, when the infantry inspector and field army commander made critical remarks about the operational competence of the reserve officers and the preparedness of the army as a whole.

The combination and the nature of the main causes of the shortcomings had a significant negative influence on possibilities for effective theoretical and practical continued training. Moreover, the various suggestions for change had a relatively limited positive effect on structural improvement in the effectiveness of this training. Participating in a repetition exercise of three weeks (including a theoretically oriented preparation week) only once in each three-year period was not enough for reserve officers to practice all aspects associated with wartime duties in sufficient detail and depth. Not counting the first two years after being appointed as a reserve officer, in each ten-year period, a total of just over two months was spent on exercises. If the preparation weeks are not taken into account, only a month and a half was spent on practical exercises over a period of ten years. Moreover, the repetition exercises did not offer sufficient opportunity in terms of time and programming to be able to complete training in all facets of tactical action with the conscripts and conscript cadre, and to experience the internal service and war preparation in a practical sense. Moreover, the limited time available was put under pressure by the need for detailed exercises as well as exercises in a larger context with higher units. The result was that either relatively little attention could be paid to a relatively large number of aspects or a relatively large amount of attention could be paid to a limited number of aspects. In all cases, only part of the full spectrum of exercise activities could be practiced in the two weeks available. As a result, what C.J. Snijders, the former commander in chief of the land and naval forces, had warned about in 1923 happened: the actual standards of operational competence were insufficiently attained during the repetition exercises. It was therefore clear that the reserve officers, who had little practical experience after their training at the SROI, could not fully prepare themselves in a practical sense for wartime duties in the years that followed. As a result, a significant proportion of reserve officers in the interwar period lacked the basis for full operational competence and the continued training system did not offer enough opportunities to adequately make up for the skills shortages.

The assessment system used by the regimental commanders, which had been in use since 1923 on the instructions of the infantry inspector, was also important for obtaining an accurate picture of the quality of the theoretical and practical further training and the operational competence of the reserve officers. And it was precisely this system that carried risks. In many cases, it was the reserve officers themselves who acted simultaneously as instructors, assessors and the assessed. The sum of the activities which could be practiced was far less comprehensive than the range of knowledge and skills necessary for full operational competence. In addition, it was unclear what exactly was being observed and measured and whether this was sufficient to make a well-founded statement about the ability to perform wartime duties. There was no validated set of criteria that could measure as objectively as possible what the reserve officers knew and were able to do. Moreover, there was no reliable registration system in which the actions performed and the quality of the (individual) training of the reserve officers were recorded. The judgment of competence for the performance of duties carried the risk of generalization and excessive optimism and gullibility. As a result, competence levels were assessed as satisfactory while in reality they were probably less favorable. There was therefore a good chance that additional attention would not be paid to the improvement of further training, even though such attention was necessary. In other words, in terms of effective theoretical and practical further training, the assessment

system used was an indirect cause of shortcomings. The difficulties of assessment were confirmed in 1929 by the words of the commander of the 14th Infantry Regiment. He stated that “the troop is soon dispersed over a large area and the few actions that commanders and units perform often escape good control, while the exercise sometimes goes very badly, with no opportunity to repeat the exercise”. The training unit commanders judging the repetition exercises were effectively marking their own homework, possibly presenting a more rosy picture of the results than was actually the case. This argument is supported by the statement of the commander of the 2nd Division, who, in a letter to the infantry inspector at the end of November 1935, indicated that there was a chance “that people are hesitant to signal a less favorable end result because this could be attributed to insufficient competence on the part of the instructors”. Furthermore, declaring the result of a repetition exercise to be unsatisfactory would not be appealing to a commander because doing so would confirm his own inability. Moreover, no commander wanted to be in charge of a unit that had been described as being of poor quality. Finally, the evidence strongly suggests that regimental commanders were unwilling or unable to overturn the judgments of their subordinate commanders or instructors, while some senior commanders, such as the commander of the 2nd Division in 1935, seemed to judge from a more distant vantage point on the basis of their wider operational experience, overview and critical position.

In all likelihood, in the interwar period, there was a discrepancy between regimental commanders’ assessment of the operational competence of many of the reserve officers and the actual situation. The sum of the various explanations inevitably leads to the conclusion that in the 1920s and 1930s, it was an illusion to suppose that reserve officers could reasonably qualify in full to perform wartime duties. Many of those officers, even the good ones, were therefore not fully operationally fit to perform wartime duties after going on extended leave. The discrepancy referred to meant that there was a distorted view regarding the competence of reserve officers in the interwar period. The image of operational competence was more an illusion than a reality. While most reserve officers in the years examined were judged by the various regimental commanders to have a sufficient or even higher level of competence, it seems more realistic to assume that the actual level of operational competence was at least one level lower; that is, barely adequate rather than adequate. Such an assumption would be consistent with the opinion of the infantry inspector, expressed in his consideration of infantry readiness in 1934, regarding the competence of reserve officers. Furthermore, it would mean that the operational competence of a smaller proportion of the reserve officers was in reality below the level of barely adequate. In practice, probably only a small group of reserve officers was actually more than adequate or even well suited for the performance of wartime duties. It appears that the military leadership was aware that due to the existing causes of shortcomings, the majority of reserve officers could not reasonably meet the requirements of full operational competence. This recognition of shortcomings did not make the situation acceptable. After all, achieving an adequate level of proficiency and knowledge for the full performance of tasks was always the aim. However, as long as the *Conscription Act*, the army and training system of 1922 and the attendance requirements of 1927 remained unchanged, and as long as the involvement of the reserve officers did not change for the better, the military leadership believed that an improvement in the effectiveness of the theoretical and practical training of reserve officers (and other personnel) was not to be expected. Political support was indispensable for change. For almost the entire interwar period, however, there was no support from the government or from parliament for the implementation of substantial improvements. Steps towards this end were therefore not taken.

Even up to May 1940, concerns about the further training and competence of the reserve officers persisted. This was apparent from comments made by field army commander J.J.G. van Voorst tot Voorst in 1939 and 1940. He was not only of the opinion that the senior and subaltern reserve officers should be better trained in their command roles. He also indicated that many of the reserve officers did not have the required knowledge of the rules and regulations, did not exhibit the desired exemplary behaviour and were not sufficiently inspired by a sense of responsibility and duty. These comments of the field army commander support the conclusion of this study that shortly before the invasion of the Low Countries and France in May 1940, many of the reserve officers were not fully operationally fit to adequately perform wartime duties. The picture regarding their competence was distorted. That picture also answers the main question of this thesis: in the interwar period, could reserve officers of the Dutch infantry become fully competent to perform wartime duties? The main causes of limitations to effective theoretical and practical further training, which existed well into the 1930s, almost constantly prevented reserve officers from attaining full operational competence. Contrary to the formal picture that emerges from the exercise reports of the years examined, the vast majority of infantry reserve officers were most likely less operationally capable of performing wartime duties. For the sturdy reserve officers and active men deemed necessary by the commander of the field army in 1938, this was an important qualitative shortcoming in the event of possible military action.

Personenregister

- Albach, J.P.: 13
Alting von Geusau, G.A.A.: 19, 20, 21, 22, 24, 57, 61, 73, 74, 111
Alting von Geusau, J.Th.: 58, 80, 82, 111, 112, 114, 115, 120, 134, 144, 178, 179, 187, 188, 189
Amersfoort, H.: 12, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55
Beets, T.: 135
Belt, J.C. van den: 20, 21
Berg, C. van den: 8, 12
Blom, J.C.H.: 9, 35, 37, 45, 46, 50, 200
Bomans, J.B.: 19
Boots, J.P.: 111
Borel, J.H.: 143
Bouwman, R.: 9
Bijkerk, R.F.P.: 46
Colijn, H.: 19, 27, 29, 31, 39, 44, 47, 56, 57, 98, 120, 121, 123, 124, 159, 161, 162, 163, 203, 204, 205
Deckers, L.N.: 26, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 41, 44, 49, 51, 78, 128, 133, 137, 140, 145, 146, 147, 149, 158, 159
Donk, P.: 110, 135, 136
Dresselhuys, H.C.: 22
Dijk, J.J.C. van: 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 39, 40, 56, 57, 61, 75, 76, 77, 78, 79, 84, 99, 102, 111, 113, 114, 115, 119, 121, 163, 165, 166, 186, 204, 206
Dijxhoorn, A.Q.H.: 27, 32, 40, 79, 84, 166
Duymaer van Twist, L.F.: 74
Eland, K.: 57
Eijk, C. van: 75
Fabius, G.: 85, 89
Feber, L.J.M.: 78
Forczyk, R.: 15
Geer, D.J. de: 23, 124
Geerke, H.P.: 111, 112, 115
Gelder, C.C. de: 115
Gent, T. van: 8
Habets, H.A.: 111
Hardenberg, J.H.: 143
Idenburg, A.W.F.: 26, 31
Insinger, E.F.: 98, 102, 132, 133, 136, 138, 182, 191, 192, 197
Jong, L. de: 7, 11, 14, 45
Kamphuis, P.H.: 12
Keizer, M. de: 8
Kersten, G.H.: 124
Klinkert, W.: 8, 12, 46, 53, 54, 55
Kool, A.: 57
Kortenhorst, L.G.: 179
Laan, K. ter: 125
Lambooy, J.M.J.H.: 26, 28, 31, 33, 38, 40, 82, 83, 84, 86, 102, 113, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 136, 173, 203, 204, 205
Lammerts, J.K.: 94, 95
Langeveld, H.: 159
Logger, J.C.: 75, 76
Lykke, A.F.: 42
Lijphart, A.: 203
Maas, W.: 12
Marchant, H.P.: 22, 74
Meuwese, S.: 8
Moeyes, P.: 46
Molenaar, F.J.: 89, 91, 93
Muller Massis, T.F.J.: 98, 122, 123
Muralt, R.R.L. de: 20, 74, 75
Natris, W. de: 12
Nierstrasz, V.E.: 11, 12
Oorschot, W. van: 10
Pop, W.P.: 22, 23, 24, 27, 30, 74
Reynders, I.H.: 17, 38, 39, 44, 158, 159, 163
Röell, J.H.: 75, 138, 146, 148, 155, 156, 157, 159, 191, 192, 193, 197
Roelofsen, J.C.: 10
Ronhaar, J.H.: 155, 189
Royen, L.A. van: 26, 28, 32, 37, 124
Rutte, M.: 200
Ruys de Beerenbrouck. J.M.: 22, 23
Ruyten, H.H.J.: 13
Savornin Lohman, A.F. de: 23
Schöffner, I.: 8
Schulten, C.M.: 11
Schulten, J.W.M.: 12

Schuursma, R.: 203
Seyffardt, H.A.: 51, 146, 147
Snapper, F.: 37
Snijders, C.J.: 48, 57, 112, 113, 115
Tilanus, H.W.: 125
Troelstra, P.J.: 16
Van Dam van Isselt, W.E.: 134
Van Voorst tot Voorst, H.: 203, 206
Van Voorst tot Voorst, J.J.G.: 50, 155,
164, 166, 167, 197

Veldmeijer, S.: 102, 109, 131, 134, 135,
144, 148, 169, 188
Weber, E.P.: 120, 149, 157, 160, 161
Welter, C.J.I.M.: 38, 51, 146, 147, 203
Winkelman, H.G.: 43
Wittert, E.J.M.: 76, 80, 81, 82, 83, 86, 87,
113, 114, 116, 119, 120, 121, 122, 123,
204
Ziedses des Plantes, T.: 139
Z.M. Koning Willem-Alexander: 8

Lijst van afkortingen

AHK	algemeen hoofdkwartier
A.R.K.O.	Algemeene Roomsch-Katholieke Officierenvereeniging
ARP	Anti-Revolutionaire Partij
AVNRO	Algemeene Vereeniging van Nederlandsche Reserve-Officieren
<i>BMGN</i>	<i>Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden</i>
bo	beroepsofficier
BOUV	Bijzondere Oproeping Uitwendige Veiligheid
cdt	commandant
CGS	chef generale staf
CHU	Christelijk-Historische Unie
<i>CMB</i>	<i>Christelijk Militair Blad</i>
COI	Centrale Onderwijs Inrichting
CPN	Communistische Partij van Nederland
CVL	commandant veldleger
ECRB	Enquêtecommissie Regeringsbeleid
EK	Eerste Kamer der Staten-Generaal
elt	eerste-luitenant
genmaj	generaal-majoor
hbs	hogere burgerschool
<i>HEK</i>	<i>Handelingen Eerste Kamer</i>
HKVH	hoofdkwartier Vesting Holland
HKVL	hoofdkwartier veldleger
<i>HTK</i>	<i>Handelingen Tweede Kamer</i>
IDA	inspecteur van de artillerie
IDI	inspecteur van de infanterie
IMO	inspecteur militair onderwijs
ISAF	International Security Assistance Force
I.S.K.	Infanterie Schietkamp
JAPCC	Joint Air Power Competence Center
kap	kapitein
<i>KB</i>	<i>Koninklijk Besluit</i>
KMA	Koninklijke Militaire Academie
KNIL	Koninklijke Nederlandsch-Indisch Leger
kol	kolonel
KVEO	Koninklijke Vereniging van Eervol Ontslagen Officieren
KVNRO	Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reserve-Officieren
ltgen	luitenant-generaal
ltkol	luitenant-kolonel
LSP	Liberale Staatspartij
maj	majoor
<i>Mavors</i>	<i>Maandschrift voor officieren en reserve-officieren, voor vaandrags en kornetten</i>
<i>MB</i>	<i>Ministeriële Beschikking</i>
MC	mitrailleurcompagnie
minDef	minister van Defensie

minFin	minister van Financiën
minO	minister van Oorlog
<i>De MS</i>	<i>De Militaire Spectator</i>
<i>MvA</i>	<i>Memorie van Antwoord</i>
<i>MvT</i>	<i>Memorie van Toelichting</i>
NA	Nationaal Archief
NAVO	Noord Atlantische Verdragsorganisatie
NATO	North Atlantic Treaty Organization
NCOV	Nationale Christen-Officieren-Vereeniging
NIMH	Nederlands Instituut voor Militaire Historie
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogs- en Genocidestudies
NMM	Nationaal Militair Museum
NMOF	Nooit Meer Oorlog Federatie
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
N.W.	Nieuwe Weermacht
OLZ	Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht
PA	Pennsylvania
RHM	Regiment Huzaren Motorrijders
RI/ri	regiment infanterie
R.K.	Rooms-Katholieke
RKSP	Roomsch-Katholieke Staatspartij
ro	reserveofficier
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiderspartij
SMGL	Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf
SROA	School Reserve-Officieren Artillerie
SROBA	School Reserve-Officieren Bereden Artillerie
SROI	School Reserve-Officieren Infanterie
SROLuA	School Reserve-Officieren Luchtdoelartillerie
SROOA	School Reserve-Officieren Onbereden Artillerie
SVOI	School Verlofsofficieren Infanterie
TC	territoriaal commandant
TK	Tweede Kamer der Staten-Generaal
tit	tweede-luitenant
<i>TvG</i>	<i>Tijdschrift voor Geschiedenis</i>
VDB	Vrijzinnig Democratische Bond
vl	veldleger
VTBK	Vereeniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap
<i>VTBK</i>	<i>(Verslag/Orgaan) Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap</i>
VV	<i>Voorlopig Verslag</i>

Curriculum vitae

Freek Meulman werd geboren op 14 juli 1954 in Eindhoven. In 1979 voltooide hij de officiersopleiding aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda. In de daaropvolgende jaren was hij afwisselend werkzaam in operationele, conceptuele en beleidsmatige functies binnen de Koninklijke Luchtmacht en het ministerie van Defensie. In de periode 1988-1990 volgde Meulman de hogere stafvorming aan de Luchtmacht Stafschool, waarna hij werd geplaatst bij de Air University van de Amerikaanse luchtmacht in Montgomery, Alabama. Aan het Center for Aerospace Doctrine, Research and Education/Air Power Research Institute volgde hij diverse cursussen ter voorbereiding op zijn plaatsing als docent strategie en luchtstrijdkrachten aan de Nederlandse Defensie Academie. In 2000 volgde hij de Leergang Topmanagement Defensie te Den Haag. In zijn 38-jarige carrière binnen Defensie vervulde Meulman diverse functies, waaronder die van commandant van de Groep Geleide Wapens De Peel, plaatsvervangend bevelhebber der luchtstrijdkrachten en plaatsvervangend commandant van de International Security Assistance Forces (ISAF) in Kabul, Afghanistan. In 2008 werd hij benoemd tot plaatsvervangend commandant der strijdkrachten en bevorderd tot luitenant-generaal. Tussen 2010 en 2013 was hij werkzaam te Brussel als hoofd van de permanente militaire vertegenwoordiging van Nederland bij de NAVO en de Europese Unie. In 2013 ging Meulman met functioneel leeftijdsontslag. Gedurende zijn loopbaan hield hij lezingen en voordrachten op conferenties en symposia in diverse Europese landen, Israël, Rusland en de Verenigde Staten, en publiceerde hij een breed scala aan artikelen. Daarnaast leidde hij in de periode 2013-2017, voor het Joint Air Power Competence Center (JAPCC) in Kalkar, Duitsland, meerdere studies over de toekomst van *Air and Space Power in NATO*. De uitkomsten ervan werden als JAPCC-publicaties uitgegeven.